

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνιολογίας

Ηλίας Πιστικός

**Η Απεργία Πείνας των 300 Μεταναστών υπό το πρίσμα της Θεωρίας της
Πολυπλοκότητας: Αναδυόμενες Συναρθρώσεις και Ενεργοποίηση Δυνητικών
Κόσμων**

Διδακτορική Διατριβή
Τεύχος Α'

Μυτιλήνη, 2016

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνιολογίας

Ηλίας Πιστικός

**Η Απεργία Πείνας των 300 Μεταναστών υπό το πρίσμα της Θεωρίας της Πολυπλοκότητας:
Αναδυόμενες Συναρθρώσεις και Ενεργοποίηση Δυνητικών Κόσμων**

Διδακτορική Διατριβή - Τεύχος Α'

Το παρόν Τεύχος συνοδεύεται από το Τεύχος Β' που περιλαμβάνει το Παράρτημα.
Υποβλήθηκε στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου τον Οκτώβρη του 2016.

Μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής

Αναπληρωτής Καθηγητής Μιχάλης Ψημίτης (Επιβλέπων)
Καθηγητής Ιωάννης Κάλλας
Επίκουρος Καθηγητής Νίκος Σερντεδάκης

Μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής

Καθηγητής Ευθύμιος Παπαταξιάρχης
Επίκουρη Καθηγήτρια Ηλέκτρα Πετράκου
Επίκουρη Καθηγήτρια Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου
Λέκτορας Κάρολος-Ιωσήφ Καβουλάκος

Η έγκριση της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου δε δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

Περίληψη

Η παρούσα διατριβή είναι μια μελέτη περίπτωσης πάνω στην απεργία πείνας που πραγματοποίησαν 300 μετανάστες *χωρίς χαρτιά* σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, το 2011, διεκδικώντας από το ελληνικό κράτος νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Η συγκεκριμένη περίπτωση διερευνάται ως μια μορφή αντίστασης της *γυμνής ζωής* (bare life), ο αποκλεισμός της οποίας συμβάλλει τόσο στη θεμελίωση της εθνοκρατικής κυριαρχίας, όσο και στην εκμετάλλευση της εργασίας στον καπιταλισμό. Αντλώντας πρωτίστως από προσεγγίσεις της πολυπλοκότητας (complexity theory), και υπό την επιρροή του γαλλικού μεταδομισμού, η απεργία πείνας προσεγγίζεται ως κόμβος τάσεων και εντάσεων, δηλαδή ως ένα αντικείμενο-δεσμός γύρω από το οποίο διέδρασαν πολύπλοκα μεταξύ τους πολλαπλές δυνάμεις. Ακολουθώντας μια οντολογία των συναρθρώσεων (assemblage ontology), μας δίνεται η δυνατότητα να αποφύγουμε τις ομοιογενοποιητικές αναπαραστάσεις αυτών των δυνάμεων ως ενιαίων και αδιαίρετων οντοτήτων, αναπαραστάσεις που ευνοούν την επακόλουθη εγγραφή αυτών των δυνάμεων σε γραμμικές αναγνώσεις της ιστορίας· αντιθέτως, οι δυνάμεις αυτές ήταν αναδυόμενες και τα επιμέρους τους συστατικά διαδρούσαν με το περιβάλλον τους όχι μόνο ως μέρος του συνόλου, αλλά και αυτόνομα. Υπ' αυτό το πρίσμα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις διαδικασίες εντατικής ανάδυσης της αλληλεγγύης μέσα από το στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων, δηλαδή σε διαδικασίες που μετασχηματίζουν τα αλληλέγγυα σώματα καθώς αναδύεται η δύναμη αλληλεγγύης.

Ευχαριστίες

Η συγκεκριμένη διατριβή εστιάζει σε μια απεργία πείνας η οποία ήρθε σε ανοιχτή ρήξη με τον κρατικό μηχανισμό, αποκαλύπτοντας διαστάσεις ιδιαίτερα επικίνδυνες για πολλά από τα πρόσωπα που ενεπλάκησαν· οφείλω να ευχαριστήσω τους απεργούς πείνας και τους αλληλέγγυους που με εμπιστεύτηκαν και μοιράστηκαν μαζί μου ευαίσθητες πληροφορίες. Δίχως τη συμβολή τους, η έρευνα αυτή θα ήταν πολύ φτωχή· δίχως τη δραστηριότητά τους, ο κόσμος αυτός θα ήταν πολύ φτωχός: μια προδιαγεγραμμένη πορεία στα μονοπάτια του εφικτού.

Ο γεωγράφος Τάσος Ζαχαρίου προσπάθησε με επινοητικότητα να αποτυπώσει χαρτογραφικά την αλληλέγγυα δυναμική και τον ευχαριστώ ιδιαίτερα για τα όμορφα και διαφωτιστικά χαρτογράμματα. Η καλλιτέχνιδα Λήδα Ξυδιά έπιασε με το δεξί της χέρι ένα μολύβι, απελευθέρωσε τη φαντασία της και συνέλαβε δημιουργικά τη σχέση μεταξύ πλάνου οργάνωσης και πλάνου συνοχής· είμαι σίγουρος ότι αν οι Gilles Deleuze και Félix Guattari αντίκριζαν το σκαρίφημα που προέκυψε απ' αυτήν την απελευθέρωση, θα το διεκδικούσαν.

Πολλοί φίλοι και πολλές φίλες μου στάθηκαν ποικιλοτρόπως σε όλη τη διάρκεια της διατριβής, όπως ο Λευτέρης, η Λίνα, η Κατερίνα, ο Δήμος, η Πηγή και ο Βασίλης· ομοίως και οι συγγάτοικοί μου, ο Ηλίας, ο Γιάννης, η Κατερίνα, ο Θοδωρής και ο Ξύπο. Η ψυχολογική ενθάρρυνση, η αντίστοιχη εμπειρία τους, οι ιδέες και η υλική βοήθεια που μου πρόσφεραν είναι ανεκτίμητες, όσο ανεκτίμητη είναι η κατανόηση που έδειξαν στην παρατεταμένη «απουσία» μου από κοντά τους -το μεγαλύτερο ίσως τίμημα αυτής της μοναχικής πορείας. Κάποια πρόσωπα με επηρέασαν σε συγκεκριμένες επιλογές που αφορούσαν άμεσα τη διατριβή. Οι ιδέες της Νάγιας Τσελεπή επηρέασαν ιδιαίτερα τη σκέψη μου, ενώ η παράλληλη πορεία που είχαμε διέρρηξε σε σημαντικό βαθμό την προαναφερθείσα μοναξιά. Οι τακτικές επισκέψεις της Ελένης Μπριασούλη στο γραφείο μου, που συνοδεύονταν από εικοσάλεπτα, συχνά χαοτικά brain-storming πάνω στην έννοια assemblage, δεν ήταν μόνο δημιουργικές, αλλά και απολαυστικές. Η πίεση που άσκησε η Ειρήνη Παπαδάκη ήταν καταλυτική ώστε να ξεκινήσω να γράφω το εμπειρικό κομμάτι, βγαίνοντας από μια πελαγωμένη φάση. Από τον κριτικό πολιτικό λόγο της Χριστίνας, της Χαράς και της Μιράντας άντλησα πολλές φορές «την άλλη οπτική» που ενίοτε αναζητούσα, όπως επίσης και από το λόγο της Έλενας. Οι πληροφορίες και η βοήθεια της Κατερίνας Τσαποπούλου ήταν πολύ σημαντικές. Τέλος, ο Βασίλης Τσιάνος είναι πάντα μια πολύτιμη πηγή ακαδημαϊκών και πολιτικών ιδεών.

Ευχαριστώ τα μέλη της Συμβουλευτικής και της Εξεταστικής Επιτροπής για την τιμή που μου έκαναν. Οι επισημάνσεις του Γιάννη Κάλλα συνέβαλαν σε μια πληρέστερη μεθοδολογική τεκμηρίωση της έρευνας. Ο Νίκος Σερντεδάκης με ενθάρρυνε και οι συμβουλές του με ώθησαν να ξεπεράσω μια αδιέξοδη φάση. Οι κριτικές, αλλά ενθαρρυντικές παρατηρήσεις που μου έκανε ο Ευθύμης

Παπαταξιάρχης στα Σεμινάρια της Τετάρτης, στο Τμήμα Ανθρωπολογίας, εντυπώθηκαν στη μνήμη μου και με συνόδευσαν. Ο τρόπος με τον οποίο η Κρίστη Πετροπούλου συνδυάζει μια καλλιτεχνική, μια ακαδημαϊκή και μια κινηματική οπτική την καθιστά πάντα μια ελκυστική συνομιλήτρια. Ευχαριστώ τον Κάρολο Καβουλάκο τόσο για το σχολιασμό, όσο και γιατί μου εμπιστεύτηκε αδημοσίευτο ακόμη κείμενό του.

Μπορεί οι επιλογές στη συγγραφή αυτής της εργασίας να είναι προσωπικές, και για τυχόν αδυναμίες να φέρω αποκλειστικά την ευθύνη, αλλά αναγνωρίζω ότι το εύρος αυτών των επιλογών το οφείλω σε δύο πρόσωπα. Η Ηλέκτρα Πετράκου με προσανατόλισε ήδη από τις μεταπτυχιακές σπουδές, ενώ στάθηκε δίπλα μου γνωστικά, συναισθηματικά και υλικά καθ' όλη τη διάρκεια του διδακτορικού. Δεν ξεχνώ, επιπλέον, ότι αποτέλεσε την αφορμή ώστε να εμπλακώ στο μεταναστευτικό όχι μόνο ακαδημαϊκά, αλλά και κινηματικά. Μαζί της, οφείλω να ευχαριστήσω και τον Θανάση, ο γαλήνιος και μαθηματικός λόγος του οποίου λειτούργησε ως σταθερά σε μετέωρους καιρούς. Ο Μιχάλης Ψημίτης κατάφερε να απεγκλωβίσει πολλές φορές τη σκέψη μου. Αυστηρός όταν με κυρίευε η παρόρμηση, αλλά πάντα δεκτικός και υπομονετικός στους εννοιολογικούς μου πειραματισμούς, με βοήθησε εν τέλει να βρω τη δική μου ισορροπία πάνω στο ολισθηρό θεωρητικό έδαφος.

Η οικογένειά μου στήριξε αδιαμφισβήτητα όλες μου τις επιλογές και δεν μπορώ παρά να είμαι ευγνώμων για την εμπιστοσύνη, την ασφάλεια και την ελευθερία που μου πρόσφερε. Ο Αλέκος Πανταζής διάβασε πολλά αποσπάσματα της διατριβής, τα σχολίασε με το δικό του συνδυαστικό και ριζοσπαστικό ύφος και η συμβολή του ήταν πολύτιμη. Η Δάφνη Μοντεσάντου με συντρόφευσε σε δύσκολες και πιεστικές καταστάσεις, ενώ ανέλαβε επίσης την επιμέλεια του κειμένου, ένα κοπιαστικό έργο.

Περιεχόμενα

<u>εισαγωγή</u>	3
<u>(1) η απεργία πείνας υπό το πρίσμα της διεξάρτησης</u>	11
(1.1) το σώμα μεταξύ ζωής και θανάτου	14
(1.2) διαδικαστικές προσεγγίσεις της απεργίας πείνας: υπό το πρίσμα της διεξάρτησης.....	23
(1.3) δύναμη-προσανατολισμός	31
(1.4) δύννη	43
(1) σύνοψη.....	53
<u>(2) εισαγωγή στην απεργία πείνας των τριακοσίων</u>	56
(2.1) σχέδιο έρευνας: περιγραφική ένθετη μελέτη περίπτωσης.....	58
(2.2) οργανωτική προεργασία της απεργίας.....	70
(2.3) καπιταλιστικό καθεστώς και αυτονομία της μετανάστευσης	81
(2.4) νομιμοποίηση.....	101
(2) σύνοψη.....	107
<u>(3) ημέρες και νύχτες της Νομικής (για ποιο άσυλο μιλάμε;)</u>	111
(3.1) οι ημέρες της Νομικής	112
(3.2) η νύχτα της Νομικής: στη σκιά του Δεκέμβρη	121
(3.3) αφηρημένη μηχανή και εντύπωση δύναμης / εφικτότητας.....	130
(3) σύνοψη.....	138
<u>(4) θραυσματικές δύνες</u>	139
(4.1) δύνες στο εκπαιδευτικό σύστημα	139
(4.2) δύνες σε δυνάμους-χώρους (κοινοβουλευτική Αριστερά).....	147
(4.3) μια οντολογία του ρατσισμού.....	153
(4.4) ο ρατσισμός ως στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων	160
(4.5) περιήγηση στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων.....	167
(4) σύνοψη.....	174
<u>(5) δύνες και βαλλιστικές στρατηγικές</u>	178
(5.1) δύνες σε δυνάμους-χώρους (Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης)	178
(5.2) ανάλυση βαλλιστικής στρατηγικής.....	183
(5.3) μια θέση πάνω στην επιλογή της Νομικής	190
(5) σύνοψη.....	194
<u>(6) αλληλέγγυο εύρος</u>	197
(6.1) διεθνοποίηση του αλληλέγγυου εύρους	199

(6.2) εγχώριο αλληλέγγυο εύρος και ρεπερτόρια δράσης.....	208
(6.3) περιήγηση στο ιδεολογικό εύρος της αλληλεγγύης.....	219
(6) σύνοψη.....	228
<u>(7) κλιμάκωση της σύγκρουσης</u>	230
(7.1) εκατέρωθεν πιέσεις.....	230
(7.2) θεσμική διαπραγμάτευση	240
(7.3) λήξη της απεργίας.....	246
(7) σύνοψη.....	255
<u>αντί συμπερασμάτων</u>	258
στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων και καπιταλιστικό καθεστώς.....	258
η απεργία πείνας ως μορφή αντίστασης της γυμνής ζωής	262
η απεργία πείνας ως κόμβος τάσεων και εντάσεων	266
αντλώντας από τις δύνες	270
από το πλάνο οργάνωσης στο πλάνο συνοχής	273
ο χρόνος της απεργίας πείνας.....	275
<u>βιβλιογραφία</u>	279
<u>περιεχόμενα παραρτήματος</u>	316

εισαγωγή

Στις 25 Ιανουαρίου του 2011, 300 μετανάστες *χωρίς χαρτιά*, οι οποίοι ζούσαν χρόνια στην Ελλάδα, ξεκίνησαν *απεργία πείνας* διεκδικώντας από το ελληνικό κράτος νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Η παρούσα *μελέτη περίπτωσης* (βλ. υποκεφ. 2.1) εστιάζει στην απεργία πείνας των 300 μεταναστών ως έναν *κόμβο τάσεων και εντάσεων*, δηλαδή ως αντικείμενο-δεσμό με το οποίο συνδέθηκε μια πολλαπλότητα ατομικών και πληθυντικών υποκειμένων, μεταξύ των οποίων αρθρώθηκαν πολύπλοκες σχέσεις, διαμορφώνοντας ένα πεδίο εντατικής ανάδυσης δυνάμεων που συγκρούστηκαν γύρω από τις δυνητικές σημασίες και τα διακυβεύματα της απεργίας. Η προβληματική που διατρέχει τη συγκεκριμένη μελέτη εκκινεί από δύο αλληλένδετα ερωτήματα: Σε τι αναφέρεται η *απεργία πείνας*; Γιατί να την προσεγγίσουμε ως *κόμβο τάσεων και εντάσεων*;

Στα υποκεφάλαια 1.1 και 1.2 γίνεται μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τις απεργίες πείνας. Η σχετική βιβλιογραφία εντοπίζει στη συγκεκριμένη πολιτική πρακτική μια ιδιαιτερότητα που την καθιστά εξαιρετικού αναλυτικού ενδιαφέροντος. Η απεργία πείνας θεωρείται ένα ισχυρό πολιτικό όπλο διεκδίκησης της αποκατάστασης της δικαιοσύνης, το οποίο, μάλιστα, είναι διαθέσιμο στα χέρια των πιο ανίσχυρων ομάδων· το θύμα της βίας ενός συστήματος ή καθεστώτος καταπίεσης καθίσταται δράστης που αντιστρέφει αυτήν τη βία στο σύστημα, ασκώντας την ωστόσο στο ίδιο του το σώμα (Landzelius 2003· Anderson 2004). Οι *κανονιστικές προσεγγίσεις* (normative approach), δηλαδή οι προσεγγίσεις που αναζητούν τη δύναμη μιας απεργίας πείνας στις σημασίες που εκπέμπει, εστιάζουν στη συγκεκριμένη πολιτική πρακτική ως μεθοδικό θέαμα που δραματοποιεί την εμπρόθετη στέρηση της τροφής από το σώμα (Landzelius 2003) ή τους συμβολισμούς της ζωής και του θανάτου (Anderson 2004). Προβάλλοντας εμπρόθετα το ενδεχόμενο του θανάτου πάνω στο ισχνό και εξαντλημένο του σώμα, ο απεργός πείνας εγείρει διλήμματα που αφορούν την πολιτισμική σημασία της ζωής, ενώ αμφισβητεί παράλληλα το βιοπολιτικό μονοπώλιο του κυρίαρχου να αποφασίζει ποια ζωή είναι άξια να βιωθεί και ποια όχι. Ωστόσο, οι κανονιστικές προσεγγίσεις πραγματοποιούν τις σημασίες, τις αντιμετωπίζουν ως αυθύπαρκτα *αντικείμενα*, αποσπώντας τις από τις σχέσεις ή, καλύτερα, από το ευρύτερο πεδίο διεξάρτησής τους εντός του οποίου αποτελούν διακυβεύματα, δηλαδή δεν είναι δεδομένες, και υπόκεινται σε μια «πολιτική της σημασιοδότησης» (Hall 2005 [1980], 2005 [1982]). Επιπλέον, αυτές οι προσεγγίσεις αφήνουν εκτός συζήτησης τόσο τα υποκείμενα που εμπλέκονται σ' αυτήν την πολιτική, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις, όσο και τις μιντιακές τεχνολογίες, που αμφοτέρωθεν επηρεάζουν τις σημασίες, αλλά και επηρεάζονται απ' αυτές.

Αντιπαραβάλλοντας τις κανονιστικές με τις *διαδικαστικές προσεγγίσεις* (procedural approach), αν οι πρώτες αποτελούν έναν τρόπο συμμετοχής στην πολιτική της σημασιοδότησης, δηλαδή στη

μάχη που δίνεται γύρω από τη σημασία των αντικειμένων, των υποκειμένων, των καταστάσεων κοκ., οι δεύτερες αποτελούν έναν τρόπο ανάλυσης αυτής της πολιτικής, δίνοντας έμφαση στο γίνεσθαι των αντικειμένων, των υποκειμένων, των καταστάσεων και των μεταξύ τους σχέσεων. Όντας πιο ευαίσθητες στο πρόβλημα πραγματοποίησης των σημασιών, οι διαδικαστικές προσεγγίσεις αναδεικνύουν ένα σύνολο διεξαρτώμενων μεταξύ τους σχέσεων οι οποίες επηρεάζουν την εξέλιξη μιας απεργίας πείνας (ενδεικτικά, Williams 2001· Wee 2007). Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις προτείνουν ότι η δύναμη μιας απεργίας δεν προέρχεται από το ενδεχόμενο του θανάτου αυτό καθαυτό, αλλά από την επίρριψη της ευθύνης του θανάτου. Σ' αυτό το πλαίσιο, τονίζεται η σημασία της παρατεταμένης διάρκειας μιας απεργίας, η οποία φαίνεται να ευνοεί τον απεργό, καθώς, πρώτον, εγγυάται ότι ο κυρίαρχος της συγκεκριμένης σχέσης έχει το χρονικό περιθώριο ώστε να αποτρέψει το θάνατο, ενώ, δεύτερον, επιτρέπει τη σταδιακή διεύρυνση και ενίσχυση της αλληλεγγύης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα διακυβεύματα μιας απεργίας πείνας εξαρτώνται τόσο από τη δύναμη της αλληλεγγύης και τα μίντια, όσο και από τα στοιχεία που μπορεί να παρατείνουν τη διάρκεια της απεργίας, όπως, για παράδειγμα, από τη ζάχαρη που χορηγείται στον απεργό και από τον γιατρό που τη χορηγεί. Ωστόσο, το άνοιγμα των διαδικαστικών προσεγγίσεων της απεργίας πείνας στην εμπειρική πολυπλοκότητα είναι περιορισμένο. Παρόλο που τονίζουν ότι μια απεργία πείνας δεν είναι απλά μια σύγκρουση μεταξύ κυρίαρχου και κυριαρχούμενου, αλλά εμπλέκονται και η αλληλεγγύη, τα μίντια και το κοινό (audience), αυτές οι οντότητες αναπαρίστανται ως συνεκτικές, εμπλέκονται σε μια μεταξύ τους διάδραση σαν να είναι φυσικές, αδιαίρετες προσωπικότητες.

Στα υποκεφάλαια 1.3 και 1.4 σκιαγραφείται ένα εννοιολογικό πρίσμα, μέσα από το οποίο προτείνεται να δούμε την απεργία πείνας των 300 μεταναστών ως κόμβο τάσεων και εντάσεων. Αντλώντας από τις *προσεγγίσεις της πολυπλοκότητας* (complexity theory) και συγκεκριμένα από μια *οντολογία των συναρθρώσεων* (assemblage ontology) (Deleuze & Guattari 1987· DeLanda 2002 [1997], 2006α, β), οι οντότητες που ενεπλάκησαν στην υπό μελέτη απεργία πείνας γίνονται αντιληπτές ως συναρθρώσεις. Η έννοια της *συνάρθρωσης* (assemblage) επιδιώκει να αποφύγει τις δομικές και ουσιοκρατικές προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται τα σύνολα ως ενιαία και ομοιογενή. Η συνάρθρωση δεν αποτελεί μια ενιαία οντότητα, αλλά οι συστατικές της (υπο)συναρθρώσεις χαρακτηρίζονται από σχέσεις εξωτερικότητας, δηλαδή είναι αποσπασίμες από τη συνάρθρωση και η κάθε μία αλληλοεπιδρά με τα ιδιαίτερα συστατικά του περιβάλλοντός της όχι μόνο ως μέρος του συνόλου, αλλά και αυτόνομα· επιπλέον, οι ιδιότητες της συνάρθρωσης είναι αναδύομενες, δηλαδή δεν ανάγονται στο άθροισμα των ιδιοτήτων των επιμέρους τους συστατικών ή (υπο)συναρθρώσεων. Η οντολογία των συναρθρώσεων μας προσφέρει τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε το αντικείμενο-δεσμό, την απεργία πείνας, όχι απλοποιητικά ως ένα συμβάν μεταξύ μετρήσιμων, τυποποιημένων δρώντων (απεργοί / κράτος / αλληλέγγυοι / δημοσιογράφοι), αλλά ως έναν κόμβο τάσεων και εντάσεων που

αποκαλύπτει πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ πολλαπλών, εντατικά αναδυόμενων δυνάμεων. Με την ένταση (intensity) αναφέρομαι σε καταστάσεις μιας συνάρθρωσης που τείνουν να ξεφύγουν από τις ικανότητες των ομοιοστατικών μηχανισμών (αυτής της συνάρθρωσης) να διατηρούν σταθερές τις σχέσεις μεταξύ των συστατικών της και την ωθούν να διαπεράσει κάποια κατώφλια συμπεριφοράς (Bonta & Protevi 2004).

Με τις συναρθρώσεις απομακρυνόμαστε από γραμμικές αναπαραστάσεις της ιστορίας και την αντιλαμβανόμαστε αντιθέτως ως συσσωρευτική, δίνοντας έμφαση σε διαδικασίες στρωματοποίησης μέσω ενεργοποίησης δυνητικότητας. Εφόσον η απεργία πείνας γίνεται το επίκεντρο μιας πολιτικής της σημασιοδότησης και μιας σύγκρουσης που λαμβάνουν χώρα σε πολλαπλά οντολογικά επίπεδα μετασχηματίζοντας τις συναρθρώσεις που εμπλέκονται, τότε οι σημασίες και τα διακυβεύματά της δεν αναφέρονται σε κάτι εφικτό που έπεται απλά να πραγματοποιηθεί σε μια γραμμική εξέλιξη, αλλά σε κάτι δυνητικό που -καθώς τείνει προς την ενεργοποίηση- μετασχηματίζονται οι όροι της αφετηριακής του ύπαρξης (οι συναρθρώσεις που εμπλέκονται και το ευρύτερο πλαίσιο ή περιβάλλον εντός του οποίου επινοείται και αποκτάει νόημα το δυνητικό). Χρησιμοποιώντας τη σχετική διάκριση που εισήγαγε ο Gilles Deleuze (1994 [1968]) και επεξεργάστηκε περαιτέρω ο Pierre Lévy (2001 [1995]) (βλ. υποκεφ. 1.4), το εφικτό (possible) υποδηλώνει μια στατική ποιότητα, κάτι που έχει σταθερές, ολοκληρωμένες ιδιότητες, αλλά παραμένει στην περιφέρεια της πραγματικότητας, σε έναν πειραματικό θύλακα, και έπεται να πραγματοποιηθεί (realization) σε μια πορεία κατά την οποία οι αφετηριακές του ιδιότητες παραμένουν αμετάβλητες. Από την άλλη, το δυνητικό (virtual) αναφέρεται στο διακύβευμα ενός κόμβου τάσεων και εντάσεων και, καθώς ενεργοποιείται (actualization), μετασχηματίζονται οι αφετηριακές του ιδιότητες, η ποιότητά του· η φύση του δυνητικού είναι τέτοια, ώστε αλλάζει καθώς ενεργοποιείται. Αν η ενεργοποίηση αναφέρεται στη διαδικασία μετάβασης από το δυνητικό στο εν ενεργεία υπαρκτό ή ενεργό (actual), κατά τη διάρκεια της οποίας μεταβάλλονται οι αφετηριακές ιδιότητες του δυνητικού, η αντίστροφη διαδικασία, δηλαδή η μετάβαση από το εν ενεργεία υπαρκτό στο δυνητικό, είναι η *δυνητικοποίηση* (virtualization). Η *δυνητικοποίηση* αναφέρεται σε μια αποσταθεροποίηση του εν ενεργεία υπαρκτού, όπως, για παράδειγμα, στην προβληματοποίηση στρωματοποιημένων αυτονόητων επάνω στα οποία αναπαράγεται ένα κυρίαρχο σύστημα ή καθεστώς (ως μέρος του λόγου, τον όρο *αυτονόητο* τον χρησιμοποιώ ως ουσιαστικό και όχι μόνο ως επίθετο).

Αν θέλουμε να αναδείξουμε τη σημασία της -ομολογουμένως πολύπλοκης- διάκρισης μεταξύ εφικτού και δυνητικού, μπορούμε να την προβάλουμε στο παγκοσμίως γνωστό πολιτικό σλόγκαν «ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός». Μια αξιωματική υπόθεση της παρούσας εργασίας είναι ότι ένας άλλος κόσμος (για παράδειγμα, μια αταξική κοινωνία, ένας κόσμος δίχως ρατσισμό, ένας πιο δίκαιος κόσμος, ο κόσμος που οραματίστηκαν οι 300 απεργοί πείνας) δεν είναι εφικτός, αλλά ούτε

ανέφικτος είναι δυνητικός μέσα σε συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές συναρθρώσεις (σε «προπλάσματα»: Πετροπούλου 2015: 181). Αυτό σημαίνει ότι ο *άλλος κόσμος* υπόκειται σε διαδικασίες ενεργοποίησης (συμπαράσυρσης σε συν-ενέργειες ή συλλογικές δράσεις, άσκησης ελκτικής επιρροής προς συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους, διεύρυνσης αυτών των χώρων, μίξεων, διακλαδώσεις κοκ.), κατά τη διάρκεια των οποίων λαμβάνουν χώρα μεταβολές που έχουν αντίκτυπο τόσο στους τρόπους με τους οποίους φανταζόμαστε αυτόν τον *άλλον κόσμο*, δηλαδή επενεργούν πάνω στις αρχικές του ιδιότητες, όσο και στα υποκείμενα ή τις συναρθρώσεις που εμπλέκονται σ' αυτές τις διαδικασίες. Αντιμετωπίζοντας τα διακυβεύματα της δράσης ως εφικτά ή ανέφικτα, η ανάλυση αποκόπτει αυτά τα διακυβεύματα από την εμπειρική πολυπλοκότητα και διεξάρτησή τους προσφέροντας ελάχιστα στην προσπάθεια κατανόησης της πολυπλοκότητας της κοινωνικής αλλαγής. Μια βασική πρόταση της παρούσας εργασίας είναι ότι, αν θέλουμε να διατηρήσουμε εντός συζήτησης την έννοια της *ουτοπίας*, ενός *άλλου κόσμου*, οφείλουμε να θεωρήσουμε απλοποιητικό και άνευ νοήματος το δυισμό εφικτού / ανέφικτου και να εστιάσουμε στα ζητήματα κοινωνικής αλλαγής με όρους ενεργοποίησης του δυνητικού.

Η συζήτηση για τις διαδικασίες ενεργοποίησης και δυνητικοποίησης είναι ακόμη σχετικά περιορισμένη και λαμβάνει χώρα κυρίως σε θεωρητικό επίπεδο (Deleuze 2010 [1966]· Lévy 2001 [1995]· Boundas 1997 [1996]). Εισάγοντας την έννοια της *δύνης*, η παρούσα μελέτη προσφέρει ένα συμπλήρωμα που θεωρώ απαραίτητο στην εμπειρική διερεύνηση των διαδικασιών ενεργοποίησης και δυνητικοποίησης. Όπως η ενεργοποίηση (actualization) βρίσκει την εμπειρική της αντανάκλαση στην τοπολογική έννοια της συν-ενέργειας ή συλλογικής ενέργειας (action), η δυνητικοποίηση βρίσκει αντίστοιχα την εμπειρική της αντανάκλαση στην έννοια της δύνης. Η *δύνη* αναφέρεται σε μια συνάντηση μεταξύ υποκειμένων, κατά την οποία οι διαδικασίες ενεργοποίησης του δυνητικού, επιρροής, συμπαράσυρσης σε γραμμές πτήσης και κοινές δράσεις αποτυγχάνουν· τότε αποκαλύπτονται διαφορετικά αυτονόητα μεταξύ των εν λόγω υποκειμένων. Πιο συνοπτικά, η *δύνη* αναφέρεται σε μια εμπειρική συνάντηση στην οποία αποκαλύπτονται διαφορετικά αυτονόητα τα οποία *πρέπει* να συζητηθούν, αν είναι να λάβει χώρα η συλλογική δράση. Η έμφαση που δίνεται εδώ στα διαφορετικά αυτονόητα δεν υποδηλώνει ότι τα διαφορετικά συμφέροντα, οι διαφορετικές ιδεολογίες ή οι ταυτότητες δεν αποτελούν προβλήματα ή ευκαιρίες της συλλογικής δράσης, αλλά τονίζει την ανάγκη να εστιάσουμε στις προ-γνωστικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε επίπεδο μνήμης, από τις οποίες απορρέουν η συνείδηση, η αντίληψη του συμφέροντος, της ταυτότητας κοκ. Εδώ αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα η *νοοπολιτική προσέγγιση* (noopolitics) του Maurizio Lazzarato (2006) και η *νευροπολιτική προσέγγιση* (neuropolitics) του William E. Connolly (2002), οι οποίες αναδεικνύουν το ρόλο της μνήμης στην πολιτική, συνδυάζοντας τη φαινομενολογία με τις νευροεπιστήμες και αποφεύγοντας τον κονεξιονισμό (connectionism), δηλαδή την εννοιολόγηση της συ-

νείδησης αμιγώς με όρους νευρωνικών συνάψεων. Τα *αυτονόητα* αναφέρονται σε στοιχεία (λέξεις, μορφές πρακτικής: ρουτίνες κοκ.) που είναι εντυπωμένα, στρωματοποιημένα στη δυνητική μνήμη (virtual memory), δηλαδή στις περιοχές του ενσώματου εγκεφάλου όπου δεν έχουμε συνειδητή πρόσβαση, τα οποία εντυπώθηκαν υπο-αντιληπτικά ή προ-γνωστικά, δηλαδή μέσω της έκθεσής μας σε επαναλήψεις αυτών των στοιχείων (βλ. υποκεφ. 1.3 και 3.3). Ωστόσο, ακόμη και αν δεν έχουμε εύκολα συνειδητή, εμπρόθετη πρόσβαση στη δυνητική μνήμη, το υλικό που είναι εντυπωμένο σ' αυτήν τροφοδοτεί τη ρητή, συνειδητή μνήμη (explicit memory). Στο βαθμό που η συνειδητή μνήμη χρησιμοποιεί στοιχεία που είναι εντυπωμένα υπό μορφή αυτονόητων στη δυνητική μνήμη, η διαμόρφωση της συνείδησης γίνεται πρωτίστως ένα ζήτημα έκθεσης των ανθρώπων σε επαναλήψεις. Την εποχή της τηλεμεσολάβησης (telemediation), στην οποία οι εδαφικοποιημένες σχέσεις επιρροής μεταξύ των ανθρώπων μεσολαβούνται πλέον κρίσιμα από τις τηλεοπτικές μεγαεκπομπές, δηλαδή τις απεδαφικοποιημένες εκπομπές από ελάχιστους πομπούς που εντυπώνουν στη δυνητική μνήμη των πολλών τους δικούς τους αυτονόητους κώδικες, η ευλογοφάνεια του κυρίαρχου λόγου (discourse) ή του αντικειμενικού δεν απορρέει από κάποια επιχειρηματολογική δεινότητα ή κάποια θεωρητική συνοχή, ούτε από κάποια υπερβατική αλήθεια, αλλά από το γεγονός ότι συνδέει ήδη στρωματοποιημένους κώδικες, δηλαδή κώδικες που είναι εντυπωμένοι ως αυτονόητοι στη δυνητική μνήμη της πλειοψηφίας των ανθρώπων. Με τα στρώματα (stratum) δεν υποδηλώνω καθ' ύψος αναπαραστάσεις, δηλαδή διαφορετικά επίπεδα, αλλά αναφέρομαι πρωτίστως στη χωρο-χρονική πυκνότητα αυτών των κωδίκων, η οποία διασφαλίζει την επανάληψή τους. Το *δυνητικό* εντοπίζεται σε θραυσματικές, μη-στρωματοποιημένες συναρθρώσεις και η ενεργοποίησή του είναι μια διαδικασία εντατικής ανάδυσης μέσα από το στρώμα κυρίαρχων αυτονόητων. Εντοπίζοντας ενέργειες και δυνες, η παρούσα εργασία διερευνά τις διαδικασίες ενεργοποίησης και στρωματοποίησης των δυνητικών σημασιών και των διακυβευμάτων της απεργίας πείνας. Για την ακρίβεια, η παρούσα εργασία έχει διττό προσανατολισμό: (α) να αναπτύξει μια πυκνή περιγραφή της απεργίας πείνας των 300 μεταναστών ως κόμβου τάσεων και εντάσεων και (β) να προσφέρει μια ανάλυση των διαδικασιών ενεργοποίησης και στρωματοποίησης του δυνητικού μέσα από το παράδειγμα της απεργίας πείνας.

Στο βαθμό που η απεργία πείνας αποτελεί ένα ισχυρό όπλο στα χέρια των πιο υποτελών, ανίσχυρων ομάδων, η συγκεκριμένη πολιτική πρακτική διερευνάται σ' αυτήν τη μελέτη ως μια μορφή αντίστασης της «γυμνής ζωής» (Agamben 2005 [1995]), μιας ζωής που στερείται αναγνωρισμένης ιθαγένειας και πολιτικών δικαιωμάτων και στον αποκλεισμό της οποίας θεμελιώνεται η ιθαγένεια και η εθνοκρατική κυριαρχία (βλ. υποκεφ. 1.1). Δεδομένης της κριτικής που ασκήθηκε στον Giorgio Agamben ότι δεν επεξεργάστηκε τρόπους αντίστασης της γυμνής ζωής (ενδεικτικά, Bailey 2009), στο υποκεφάλαιο 2.2 περιγράφονται οι οργανωτικές προεργασίες της απεργίας πείνας, υποστηρίζοντας ότι έχουμε να κάνουμε με ένα εξαιρετικό παράδειγμα (αυτο)οργανωμένης αντίστασης

της γυμνής ζωής που αμφισβητεί οποιονδήποτε λόγο (discourse) θυματοποίησης των μεταναστών. Ωστόσο, ενώ είναι χρήσιμη η έννοια της γυμνής ζωής, ο Agamben της απέδωσε μονοσήμαντο ρόλο και την εγκλώβισε σε μια γραμμική και απλοποιητική αναπαράσταση της ιστορίας. Παραμένοντας συνεπείς στην προσπάθεια των απεργών να προσανατολίσουν ταξικά την αναδύομενη δύναμη αλληλεγγύης, στο υποκεφάλαιο 2.3 υποστηρίζεται ότι η γυμνή ζωή, όντας υποκείμενη σε απέλαση, υποδηλώνει ένα πλεόνασμα ανασφάλειας της εργασίας το οποίο δεν απαντάται στην ιθαγενή παράτυπη εργασία και οι διαστάσεις της δεν αφορούν μόνο τη θεμελίωση της εθνοκρατικής κυριαρχίας, αλλά και τις διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης. Επεκτείνοντας την έμφαση που έδωσαν οι ίδιοι οι απεργοί στο μεταναστευτικό ταξίδι, υποστηρίζεται ότι το ταξίδι αυτό καθαυτό δεν είναι αδιάφορο για τη συζήτηση περί καπιταλισμού, αλλά αντανakλά τις μορφές που θα πάρει η εκμετάλλευση της εργασίας στους τόπους προορισμού.

Οι απεργοί διεκδίκησαν νομιμοποίηση *όλων των μεταναστών/-τριών*, σε μια προσπάθεια να ενεργοποιήσουν το μεταναστευτικό πληθυσμό προς μια μαζική και (αυτο)οργανωμένη διεκδίκηση νομιμοποίησης. Στο υποκεφάλαιο 2.4 εξετάζεται το ελληνικό νομικό πλαίσιο και το πρόσφατο ιστορικό νομιμοποιήσεων μεταναστών από το ελληνικό κράτος, ενώ στο υποκεφάλαιο 6.1 θίγεται το ζήτημα της δυνατότητας άσκησης εθνικά αυτόνομης μεταναστευτικής πολιτικής από την κυβέρνηση ενός κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στα υποκεφάλαια 3.1 και 3.2 επιχειρείται η αποτύπωση της έντασης με την οποία η κυβέρνηση προσπάθησε να καταστείλει εξ αρχής την απεργία, μπροστά στον *κίνδυνο* (από την οπτική της ίδιας, αλλά και πολλών συντηρητικών, αντιδραστικών κομμάτων) να ενεργοποιηθεί μαζικά ο μεταναστευτικός πληθυσμός. Αυτό που κατάφερε να αποτρέψει τη βίαιη καταστολή και να εγγυηθεί τη συνέχιση της απεργίας, εντυπώνοντας στην κυβέρνηση το μήνυμα ότι θα ήταν επικίνδυνο γι' αυτήν να καταστείλει με φυσική βία την απεργία, ήταν η ανάδυση της *αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης*. Αντί της έννοιας του κοινωνικού κινήματος, η οποία, όπως υποστήριξαν οι Pierre Bourdieu (2002 [1994]) και Alberto Melucci (1984α, 1996), στην κοινή και απλοϊκή της σύλληψη ευνοεί ανθρωπομορφικές αναπαραστάσεις, δηλαδή της αποδίδεται μια ουσιοκρατική ενότητα και εγγράφεται σαν προσωπικότητα με συνεκτικό και μονοσήμαντο ρόλο σε γραμμικές και απλοϊκές αναπαραστάσεις της ιστορίας, προτείνεται η έννοια της «αφηρημένης μηχανής» (abstract machine), αντλώντας από τους Gilles Deleuze και Félix Guattari (1987). Η αφηρημένη μηχανή είναι μια συνοχή (consistency), αλλά η δραστηριότητά της λαμβάνει χώρα αποκλειστικά στο «πλάνο συνοχής» (plan(e) of consistency) όπου οι οντότητες είναι άυλες. Μ' αυτό το σχήμα, που αναπτύσσεται στο υποκεφάλαιο 3.3, οι Deleuze και Guattari διατηρούν την προβολή της συνοχής, της ενότητας, καθώς αυτή η προβολή παράγει καινοτομία και εμπλέκεται στον προσανατολισμό της δράσης των εδαφικοποιημένων υποστάσεων έχοντας ως εκ τούτου υλικό αντίκτυπο. Ωστόσο, περιορίζοντας τη δραστηριότητα των συνοχών (consistencies) αυτών καθαυτών αυ-

στηρά στο πλάνο συνοχής, οι Deleuze και Guattari μάς καλούν να δώσουμε έμφαση στις πολύπλοκες διαδράσεις που λαμβάνουν χώρα μεταξύ εδαφικοποιημένων συναρθρώσεων στο «πλάνο οργάνωσης» (plane of organization). Τα υποκεφάλαια 4.1, 4.2 και 5.1 εντοπίζουν και αναλύουν δύνες στο πλάνο οργάνωσης, όπως αυτές εκδηλώθηκαν γύρω από την απεργία πείνας. Οι δύνες αποκαλύπτουν ότι η δράση μπορεί να πατάει απρόσκοπτα τα συλλογικά της βήματα σε -κυριολεκτικά- αμέτρητα διαφορετικά αυτονόητα μεταξύ των ανθρώπων που συμμετέχουν σ' αυτήν τη δράση -ακόμη και αν αυτοί οι άνθρωποι εμφανίζουν μια σχετική ιδεολογική εγγύτητα και συμμετέχουν στην ίδια πολιτική συνάρθρωση. Τα διλήμματα που αναδύονται γύρω από ένα αντικείμενο-δεσμό, ένα διακύβευμα κοκ. μπορούν να προκαλέσουν την ανάδυση αυτών των διαφορετικών αυτονόητων ως πρόβλημα που πρέπει να συζητηθεί, στην προσπάθεια να λάβει χώρα η ενεργοποίηση της συλλογικής δράσης. Έτσι, η συνοχή των πολιτικών συναρθρώσεων δεν πρέπει να θεωρείται κάτι το δεδομένο και διαρκές, αλλά ως ένα διακύβευμα της δράσης. Επιπλέον, οι δύνες δεν εκδηλώνονται μόνο εντός και μεταξύ πολιτικών συναρθρώσεων, αλλά μπορεί να εκτείνονται διάσπαρτα σε όλο το κοινωνικό εύρος, ενώ δεν αναφέρονται αποκλειστικά σε κάτι προβληματικό, κάτι που απέχει από μια επιθυμητή κατάσταση, αλλά αποτελούν και ευκαιρίες, καθώς εκεί διακυβεύεται η προβληματοποίηση των κυρίαρχων αυτονόητων, η χαλάρωση ή αραίωση των κυρίαρχων στρωμάτων.

Διεκδικώντας νομιμοποίηση όλων των μεταναστών, οι απεργοί έθεσαν το υπαρξιακό ζήτημα του ποιος δικαιούται να υπάρχει στον εθνοκρατικό χώρο και ποιος όχι, ενώ παράλληλα προσπάθησαν να προσανατολίσουν ταξικά την αναδυόμενη αλληλεγγύη. Η παρούσα εργασία εστιάζει στην ανάδυση αυτών των διακυβευμάτων μέσα από το πυκνό, κυρίαρχο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων. Στα υποκεφάλαια 4.3 και 4.4 γίνεται μια θεωρητική διερεύνηση της σχέσης του ρατσισμού με τον εθνικισμό και τον πατριωτισμό και υποστηρίζεται ότι η επικινδυνότητα του ρατσισμού απορρέει καταρχήν από την ικανότητα του κράτους να λειτουργεί ως οργανωτικός του διάυλος. Διερευνώντας θεωρητικά τη σχέση μεταξύ *ταξικών προσανατολισμών* της δράσης, από τη μια, και *εθνοκρατικών αυτονόητων*, από την άλλη, προτείνεται ότι δεν υπάρχουν σαφή εμπειρικά όρια μεταξύ των δύο· επιπλέον, δεν έχουμε να κάνουμε με μια σχέση μεταξύ ανταγωνιστικών ισοδύναμων, αλλά η αταξική κοινωνία είναι δυνητική στην εθνοκρατική και οι ταξικοί προσανατολισμοί της δράσης μάχονται να αναδυθούν μέσα από τα καπιταλιστικά διάκενα ενός πάντα ήδη διαμορφωμένου στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων. Το *στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων* βασίζεται στην υπόθεση για το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων και των μαζικών -ισμών που προσανατόλισαν τις κοινωνικές δυνάμεις στη μαζική κοινωνία (βλ. υποκεφ. 1.3) και αναφέρεται στη χωρο-χρονική πυκνότητα των εθνοκρατικών κωδίκων (συμβόλων, λέξεων, κατηγοριοποιήσεων κοκ.), η επαναληψιμότητα των οποίων καταφέρνει να τα εντυπώσει στη δυνητική μνήμη της πλειοψηφίας ως αυτονόητους, οι οποίοι τροφοδοτούν τη συνείδηση και τους γνωστικούς προσδιορισμούς των ιθαγενών (ιδεολογίες,

ταυτότητες κοκ.). Στο υποκεφάλαιο 4.5 επιχειρείται μια περιήγηση στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων, όπως αυτό εκδηλώθηκε σε σχέση με την απεργία πείνας των 300 μεταναστών. Με την *περιήγηση* αναφέρομαι στον εντοπισμό στοιχείων και λογικών (όπως και πρακτικών, ασχέτως αν εδώ τη χρησιμοποιώ ως ανάλυση λόγου) που επαναλαμβάνονται συχνά σ' αυτό το στρώμα και, ως εκ τούτου, προεξέχουν και το σκιαγραφούν, καθώς και σε μια συζήτηση που συνδέει αυτές τις λογικές. Με την περιήγηση επιχειρώ την παρουσίαση και ανάλυση μεγάλου όγκου δεδομένων, προσπαθώντας να αποφύγω ωστόσο την ξεκάθαρη συμβολή στο δομισμό που καταφέρνουν τα αυστηρά ταξινομητικά σχήματα (βλ. υποκεφ. 6.3).

Το κεφάλαιο 6 εστιάζει στις εδαφικοποιημένες εκδηλώσεις της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης (στα ρεπερτόρια δράσης, για παράδειγμα), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο αλληλέγγυο εύρος, δηλαδή τις συντεταγμένες θέσεις που καταλάμβαναν οι αλληλέγγυοι γεωγραφικά, ιδεολογικά και σε σχέση με το σύστημα (επαγγελματικές θέσεις, κοινωνικό στάτους κοκ.). Το κεφάλαιο 7 εστιάζει στην πορεία των διαπραγματεύσεων μεταξύ κυβέρνησης, απεργών και Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, καθώς και στην απόφαση λήξης της απεργίας πείνας (βλ. επίσης Παράρτημα Θ'). Τέλος, *αντί συμπερασμάτων*, γίνεται μια σύνοψη κάποιων κομβικών σημείων της απεργίας πείνας και μια συζήτηση που επιχειρεί να συνδέσει αυτά τα σημεία με ευρύτερα ζητήματα.

(1) η απεργία πείνας υπό το πρίσμα της διεξάρτησης

Το 2011, στις 25 Ιανουαρίου, 300 μετανάστες *χωρίς χαρτιά* ξεκίνησαν απεργία πείνας σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη διεκδικώντας από το ελληνικό κράτος μαζική νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Μια απεργία πείνας δεν είναι ποτέ κεραυνός εν αιθρία. Στο παρόν της εκδηλώνονται συσσωρεύσεις που λάνθθαναν στο παρελθόν: νόμοι, θεσμοί, γραφειοκρατίες, μορφές εκμετάλλευσης, σχέσεις και επιρροές, βία, πολιτικά και οικονομικά καθεστώτα, ανασφάλεια, αγανάκτηση και δυσαρέσκεια, αίσθημα αδικίας και οργή, πεποίθηση δικαίου, γνώση και εμπειρία· όλα αυτά αναμιγνύονται με έντονα συναισθήματα που αναδύονται από μελλοντικές προβολές: επιθυμία και ελπίδα για απελευθέρωση ή δικαίωση, φόβος για την απώλεια της ζωής. Αυτή η μίξη καθιστά εκρηκτικό το παρόν μιας απεργίας πείνας. Όταν ένας άνθρωπος φτάνει σε σημείο να επενδύσει, να καταθέσει την ίδια του τη ζωή σε ένα «υπαρξιακό στοίχημα» (Landzelius 1999: 85) για να διεκδικήσει κάτι συγκεκριμένο, το πρώτο ερώτημα που αναδύεται στο χώρο είναι αν αυτό που διεκδικεί αξίζει όσο η ζωή και αποτελεί έναν από τους λόγους για τους οποίους οι απεργοί πείνας αντιμετωπίζονται συχνά με κάποια δυσπιστία. Ακόμη και σήμερα, στην πληροφοριακή υπερθέρμανση του πλανήτη, όπου «τίποτα δεν είναι ιερό, όλα μπορούν να λεχθούν» (Vaneigem 2005 [2003]), η ζωή, τόσο ως έννοια, όσο και ως προς την απτή, βιολογική της διάσταση, διατηρεί μια σχετικά καθολική και πολύτιμη αξία, έχει μια ιερή διάσταση. Το ρητό αίτημα ενός απεργού πείνας αφορά συνήθως κάτι απτό και υλοποιήσιμο. Άλλωστε, αν ένας απεργός διεκδικούσε κάτι μη υλοποιήσιμο, αυτό θα στρεφόταν πιθανότατα εναντίον του, όπως θα δούμε. Το ρητό αίτημά του είναι τόσο απτό, τόσο εφαρμόσιμο, που για τον κόσμο που παρατηρεί, για τους θεατές, είναι συχνά δυσνόητο με ποιον τρόπο αυτό το τόσο ταπεινό αίτημα αξίζει όσο η ζωή. Σ' αυτήν τη μελέτη περίπτωσης θα προσπαθήσω να δείξω ότι η απεργία πείνας των 300 μεταναστών έθεσε διλήμματα που εισχωρούν -σαν μαχαίρι στο κόκαλο- στα *στρώματα αυτονόητων*: τα στρώματα-ρουτίνα πάνω στα οποία αποκτάει αυτο-αναπαραγόμενη λειτουργικότητα ένα κυρίαρχο σώμα ή καθεστώς· στρώματα που σήμερα συσσωρεύονται πρωτίστως μέσω τηλεοπτικών μεγαεκπομπών (δηλαδή εκπομπές κωδίκων από ελάχιστους πομπούς που κατακλύζουν επαναλαμβανόμενα το χώρο)¹. Μάλιστα, αυτό το μαχαίρι είναι τόσο αιχμηρό, που, καθώς εισχωρεί, δεν αντιλαμβανόμαστε -ως θεατές- τι ακριβώς κόβει. Υποστηρίζω ότι αυτό οφείλεται στο ότι *κόβει* κάτι που ο θεατής το θεωρεί *αυτονόητο*. Το αυτονόητο είναι κρίσιμα δυσνόητο· κάτι μαθημένο μέσω επαναλήψεων, αλλά όχι αναλυμένο· κάτι που λανθάνει στη δυνητική μνήμη (virtual memory),

1

Η αρχική επιβολή (αν και σπάνια εκ του μηδενός) ενός τέτοιου στρώματος δεν είναι απαραίτητα οι μεγαεκπομπές. Μπορεί να είναι και αμιγής, φυσική βία, όπως έγινε με τις περιφράξεις στην Αγγλία και την ιδιοκτησία της γης (Polanyi 2007 [1944]: 37-45). Ακόμη και σ' αυτές τις περιπτώσεις, όμως, οι θιασώτες αυτής της επιβολής αναπτύσσουν κάποιο λόγο που τη νομιμοποιεί. Σήμερα ο βασικός διάλογος μετάδοσης αυτού του λόγου είναι η τηλεόραση.

στη μνήμη όπου δεν έχουμε εύκολα συνειδητή πρόσβαση, και για να ενεργοποιηθεί απαιτεί πολύπλοκες διαδικασίες.

Συνοψίζοντας σε δυο γραμμές την πιο κρίσιμη διάσταση της απεργίας πείνας των 300, θα έλεγα ότι δηλώνει ως πολύτιμο κάτι, που για τους θεατές της προσλαμβάνεται ως αυτονόητο. Από μια διαδικαστική οπτική, η δυσνόητη διάσταση της απεργίας πείνας οφείλεται στο γεγονός ότι ο απεργός εντοπίζει κάτι που είναι στρωματοποιημένο ως αυτονόητο, ανάξιο να ειπωθεί, αυταπόδεικτο, μη προβληματοποιημένο, απωθημένο σε μια συνειδησιακή λήθη, απωθημένο στη δυνητική μνήμη· το αποκόπτει από μια πολλαπλότητα διεξάρτησης και το προεξέχει, το οριοθετεί, του δίνει όνομα, το διακινεί συζητώντας το, το «κυριολεκτικοποιεί» (literalisation: Strathern 1992: 5) και το δηλώνει ως πολύτιμο για τη ζωή την ίδια. Αν θέλουμε να αποφύγουμε ωστόσο τον παραπάνω διαδικαστικό αναγωγισμό, οφείλουμε να αναδείξουμε και τις ιδιαίτερες σημασίες και τα διακυβεύματα που αναδύθηκαν από τη συγκεκριμένη απεργία (Τι είναι αυτό που δήλωσε ως πολύτιμο για τη ζωή; Μήπως είναι η ίδια η ζωή;), καθώς και τις εντατικές και πολύπλοκες διαδικασίες αυτής της ανάδυσης. Τη μεθοδολογία που προσπαθεί να περιορίσει τη συστηματική τάση προς την αναγωγή, την τάση προς την υποβάθμιση ενός *αντικειμένου* σε μία (ή σε μερικές) μόνο από τις πολλαπλές και πολύπλοκα διεξαρτώμενες διαστάσεις του, την αποκαλώ *μεθοδολογία της διεξάρτησης* και έχει ως βασική αρχή μια συσσωρευτική -αντί για γραμμική- σύλληψη της ιστορίας ή του χρόνου και του κοινωνικού γίγνεσθαι, την οποία τη συναντάμε στις θεωρίες της πολυπλοκότητας (ενδεικτικά, βλ. Connolly 2002· Lazzarato 2006: 171-3). Στη συγκεκριμένη μελέτη εστιάζω στην απεργία πείνας υπό το πρίσμα της πολυπλοκότητας.

Αν και η γενεαλογία της απεργίας πείνας δεν είναι σαφής, υπάρχουν διάσπαρτες πηγές που την εντοπίζουν στην αρχαιότητα. Στις περιοχές που αποκαλούμε σήμερα Ινδία και Ιρλανδία η εμπρόθετη λιμοκτονία (self-starvation) ήταν μια πρακτική απαίτησης της αποκατάστασης της δικαιοσύνης - ενίοτε, και επιστροφής χρεών². Ο αδικημένος ή κατηγορος πήγαινε στο χώρο αυτού που τον αδίκησε, συνήθως μπροστά στην εξώπορτα του κατηγορούμενου, και παρέμενε νηστικός. Σύμφωνα με τον Herbert McCabe (1981), ήταν μια πρακτική που χρησιμοποιούσε ο κατηγορος για να εκθέσει με δραματικό τρόπο στον κατηγορούμενο, τον κόσμο και τους θεούς ότι αδικήθηκε. Αυτή η απόπειρα έλξης της προσοχής των θεών και των ανθρώπων σε μια αδικία αποδείχτηκε πολύ αποτελεσματική γι' αυτούς που διέθεταν περιορισμένους τρόπους ή πόρους αποκατάστασης της δικαιοσύνης. Αν ο ανώτερος ή κατηγορούμενος επέτρεπε το θάνατο στο χώρο του, όχι μόνο θα έπρεπε να αποκαταστήσει τον διαμαρτυρόμενο μετά από το θάνατό του, αλλά, πιο σημαντικό, θα έφερε μια

² Υπήρχαν και υπάρχουν ποικίλες μορφές εμπρόθετης λιμοκτονίας (νηστεία, δίαιτα, αποτοξίνωση κοκ.). Εδώ, με την *εμπρόθετη λιμοκτονία* αναφέρομαι στην πρακτική που αποσκοπεί στην αποκατάσταση της δικαιοσύνης, σ' αυτήν που προσομοιάζει με την απεργία πείνας, πριν όμως αποκτήσει αυτό το όνομα στις αρχές του 20ου αιώνα.

μαγική ή θεϊκή κατάρα (Sweeney 1993· Ellmann 1993: 11-2). Αυτή η ύστατη προσφυγή στον ενδεχόμενο θάνατο ως μορφή αποκατάστασης της δικαιοσύνης ήταν το όπλο αυτών που δεν είχαν άλλους τρόπους πίεσης· σε απεργία πείνας προσέφευγαν συνήθως οι πιο καταπιεσμένοι. Αυτή η πρακτική ενέπλεκε εγγενώς το στοιχείο της προβολής ή της έκθεσης· καθιστούσε παρούσα σε θεούς και ανθρώπους μια αδικία. Η διαμαρτυρία εμπρόθετης λιμοκτονίας ήταν ένα πολύ αποτελεσματικό όπλο, καθώς ο δικαστής, η Θεία Δίκη, υπερέβαινε τον κατηγορούμενο, τον καταπιεστή. Ο κατηγορούμενος πρόσφερε το σώμα του, την ίδια του τη ζωή, στην κρίση της Θείας Δίκης και αυτή απέδιδε δικαιοσύνη: σπάνια κατέληγε στο θάνατο (Sweeney 1993). Αυτή η αναλογία με δίκες που λαμβάνουν χώρα μέσα σε δικαστικές αίθουσες υποδηλώνει τη «μετα-δικανική» διάσταση μιας απεργίας πείνας (Landzelius 2003: 220-1). Είναι αξιοσημείωτο ότι η εμπρόθετη λιμοκτονία είχε κανόνες και γι' αυτόν που την επιτελούσε, καθώς, αν δε σταματούσε τη λιμοκτονία μετά τη δήλωση αποκατάστασης ή την αποκατάσταση, τότε έπαυε να θεωρείται ως κίνητρο η αποκατάσταση της δικαιοσύνης και θεωρούνταν η πρόκληση ζημιάς στον κατηγορούμενο -κάτι το οποίο απονομιμοποιούσε τον διαμαρτυρόμενο στα μάτια θεών και ανθρώπων. Έτσι, είναι πολύ σημαντικές οι αρχικές λέξεις με τις οποίες θα πλαισιωθεί νοηματικά αυτή η πολιτική πρακτική και με τις οποίες διευκρινίζεται ο τρόπος αποκατάστασης της δικαιοσύνης.

Η ιδέα της συγκεκριμένης πρακτικής βρίσκει το δρόμο της και διασώζεται μέσα σε θρησκευτικές τελετουργίες (νηστεία)³ και φαίνεται να αναβιώνει στη νεωτερικότητα ως ιδέα πολιτικής αντίστασης σε διάφορα συστήματα ή καθεστώτα καταπίεσης, πλέον με το γνωστό όνομα της απεργίας πείνας⁴· πρώτα στις κρατούμενες βρετανίδες σουφραζέτες στις αρχές του 20ου αιώνα και έπειτα θραυσματικά, κατά τόπους σε ολόκληρη την υφήλιο. Βέβαια, μεταξύ άλλων, υπάρχει μια κρίσιμη διαφορά με την αρχαιότητα· σήμερα δεν υπάρχει πλέον η Θεία Δίκη, αυτή η υπερβατικότητα που επέβαλλε δικαιοσύνη εγγυώμενη την τιμωρία της αδικίας· η ισχύς του δικαστή δε φαίνεται πλέον να υπερβαίνει τη δύναμη του κατηγορούμενου. Στη νεωτερικότητα, για παράδειγμα, όταν ο κατηγορούμενος είναι το κράτος ή μια κυβέρνηση, ποιος μπορεί να είναι ο δικαστής και ποια η δύναμή του; Η κατάληξη μιας απεργίας πείνας εμμένει στο κοινωνικό, με την έννοια ότι είναι τα αποτελέσματα πολύπλοκων πολιτικο-κοινωνικών διαδράσεων και δεν μπορεί να αποδοθεί σε κάποια εξωκοσμική ή υπερβατική πηγή ή δύναμη (για την έννοια της *εμμένειας*, βλ. Bonta & Protevi 2004: 98). Αυτή είναι μια σημαντική διαφορά που δε λαμβάνεται υπόψη στη «μετα-δικανική» αναπαράσταση της Landzelius και την οδηγεί να παραβλέψει την κρίσιμη εξάρτηση μιας απεργίας πείνας από τις σημασιοδοτικές συγκρούσεις που αναδύονται γύρω απ' αυτήν. Παρόλ' αυτά, στη βιβλιο-

³ Η διάσταση αυτοθυσίας της απεργίας πείνας συνδέθηκε με την αυτοθυσία του Χριστού (Sweeney 1993).

⁴ Οι Rediker, Pybus & Christopher (2007: 4) έχουν την απεργία πείνας στη λίστα των μορφών αντίστασης των σκλάβων επάνω στα πλοία την περίοδο της σκλαβιάς, αν και δε μεταφέρουν συγκεκριμένα παραδείγματα.

γραφία υποστηρίζεται ότι η συγκεκριμένη πρακτική αντίστασης παραμένει αποδοτική (Sweeney 1993· Landzelius 1999: 87, 2003: 220· Moen 2000· Scanlan, Stoll & Lumm 2008), καθώς καταφέρει μια κρίσιμη αντιστροφή: το θύμα της βίας ενός συστήματος καταπίεσης καταφέρνει να γίνει ο δράστης που ασκεί αυτήν τη βία στο ίδιο το σύστημα, μέσω της άσκησής της στο ίδιο του το σώμα (Landzelius 2003: 221· Anderson 2004: 819, 830). Στο βαθμό που ισχύει αυτό, η συζήτηση γύρω από τη συγκεκριμένη πρακτική αντίστασης αποκτάει μια ιδιαίτερη διάσταση: Γιατί και πώς καταφέρνει μια απεργία πείνας να φέρει σε τόσο δύσκολη θέση ένα ισχυρό σύστημα ή καθεστώς καταπίεσης;

(1.1) το σώμα μεταξύ ζωής και θανάτου

Οι απαντήσεις εστιάζουν στις σημασίες που μπορεί να λάβει μια απεργία πείνας και προέρχονται από μελέτες πάνω σε απεργίες πείνας, συνήθως μαζικές, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα και στις αρχές του 21ου. Μεταξύ άλλων, αναφέρονται οι απεργίες πείνας των σουφραζετών που κρατούνταν στις βρετανικές φυλακές στις αρχές του προηγούμενου αιώνα διεκδικώντας δικαίωμα ψήφου και ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους άντρες, των ιρλανδών κρατουμένων που ανέπτυξαν εθνικοαπελευθερωτική δράση υπό την κατοχή του βρετανικού κράτους και διεκδικούσαν να αναγνωριστούν ως πολιτικοί κρατούμενοι (1980), των κρατουμένων στο Guantánamo, αιτούντων άσυλο ανά την Ευρώπη, ιδιαίτερα τις δύο τελευταίες δεκαετίες, καθώς και η μαζική απεργία διαρκείας των κρατουμένων στις τουρκικές φυλακές που προσπάθησαν να αντισταθούν στη λειτουργία φυλακών Τύπου Γ (F-type: υψίστης ασφαλείας και απομόνωσης) με 107 καταγεγραμμένους νεκρούς μεταξύ 2000 και 2003. Το κοινό που έχουν αυτές οι μελέτες είναι ότι αντιλαμβάνονται μια απεργία πείνας ως ένα σκόπιμο εγχείρημα παραγωγής νοήματος και αντίστασης (Landzelius 2003: 221), δηλαδή ως μεθοδικό *θέαμα* ή *επιτέλεση* αντίστασης (Ellmann 1993· Landzelius 1999, 2003· Anderson 2004), που εμπλέκει με δραματοποιημένο τρόπο συμβολισμούς που αναδύονται από τη σημασία της *τροφής* και της *εμπρόθετης λιμοκτονίας* ή της *εμπρόθετης στέρησης της τροφής από το σώμα* (η εικόνα του απτού, υλικού σώματος που μαραζώνει είναι σημαντική), καθώς και τη σημασία της *ζωής* ή του *θανάτου*. Στον αστερισμό της απεργίας πείνας είναι επίσης κεντρικές οι έννοιες της *προβολής* και της *προεξοχής*, υποδεικνύοντας την κρισιμότητα των αλληλένδετων στοιχείων της *έλξης* (προσοχής, αλληλεγγύης) και της *εκπομπής* (σημασιών): είναι στόχοι και διακυβεύματα που δεν μπορούν να διακριθούν εύκολα από τα ρητά εκφρασμένα αιτήματα μιας απεργίας (βλ. Landzelius 1999· Anderson 2004). Εν ολίγοις, πρόκειται για μια πρακτική που εμπλέκει εγγενώς την προβολή, την αναζήτηση διαύλων εκπομπής (μίντια) και την άσκηση έλξης (προσοχής, αλληλεγγύης). Γι' αυτές τις προσεγγίσεις η σημασία μιας απεργίας πείνας υπερβαίνει τα συγκεκρι-

μένα αιτήματα των απεργών της (ενδεικτικά, Ellmann 1993· Anderson 2004· Nieminen χ.χ.). Ο Maud Ellmann (1993: 21-2) υποστηρίζει ότι τα δηλωμένα αιτήματα των απεργών τείνουν συχνά να υποτιμούν τα κίνητρα που τους ωθούν σ' αυτό το «στοίχημα με τη θνητότητα»: για παράδειγμα, η προσφυγή πολλών κρατούμενων σε απεργία πείνας δεν μπορεί να γίνει κατανοητή από το αίτημά τους -αυτό καθαυτό- να μη φορέσουν τη στολή της φυλακής. Μάλλον θα πρέπει να δούμε τις ποιότητες υποδηλώσεις που αποκτάει ο κρατικός νόμος ως «στρώμα» (stratum) και «καθεστώς σημείων» (regime of signs) (βλ. Deleuze & Guattari 1987: 66-7) και πώς αυτές οι υποδηλώσεις και τα σημεία εγγράφονται στο σώμα του κάθε κρατούμενου και επανεκπέμπονται τόσο εντός φυλακής, όσο και εκτός. Για παράδειγμα -για λόγους που δε θα τους αναπτύξω, καθώς δεν εστιάζω στην περίπτωση της φυλακής- μπορεί να έχει μεγάλη σημασία για έναν κρατούμενο να διακρίνει την *παραβατικότητα* του ως *πολιτική ανυπακοή* από μια *παραβατικότητα* ως *κοινό έγκλημα*.

Για την Kyra Marie Landzelius (2003), η τροφή, πέρα από τη θεραπευτική της αξία, υποδηλώνει φιλοξενία και φιλανθρωπία, κατέχει προεξέχουσα θέση σε σημαντικά γεγονότα της ζωής και είναι σημάδι ιδεολογίας και ταυτότητας. Η ευεργετική της σημασία είναι κωδικοποιημένη μέσα στη γλώσσα μας -συνήθως με αυτονόητο, δεδομένο τρόπο. Ενδεικτικά, ο *σύντροφος* αναφέρεται ετυμολογικά σ' αυτόν με τον οποίο μοιραζόμαστε την τροφή μας, ενώ εξελίχθηκε να αναφέρεται σ' αυτόν με τον οποίο μοιραζόμαστε μια στενή και διαρκή σχέση και, ως εκ τούτου, η τροφή υποδηλώνει την κοινότητα και τη διεξάρτηση των ανθρώπων. Μ' αυτήν την έννοια η απόρριψη της τροφής γίνεται αντιληπτή ως απόρριψη της κοινότητας· η αδιαφορία απέναντι σε μια κραυγή για δικαιοσύνη, κραυγή που εκφράζεται μέσω της απόρριψης του φαγητού, ισοδυναμεί «με μια ντροπιαστική απόρριψη της αμοιβαίας εξάρτησης των ανθρώπων» (Landzelius 2003: 221). Ο McCabe (1981: 306), που εστιάζει στις απεργίες πείνας των ιρλανδών κρατούμενων στις βρετανικές φυλακές, υποστηρίζει ότι ο κρατούμενος εξαρτάται από τους δεσμοφύλακες του για την τροφή του. Η άρνηση της τροφής είναι μια άρνηση που διαρρηγνύει την εξάρτησή του από το σύστημα που τον αδικεί, διακόπτει τη συνεργασία με το καθεστώς μέχρι τη δικαίωσή του. Τέλος, η λιμοκτονία (starvation) αποτελεί βασικό παράδειγμα αριστερών στοχαστών όταν θέλουν να τονίσουν ότι *το πρόβλημα* δεν εντοπίζεται στην έλλειψη πόρων, αλλά στην άνιση κατανομή τους ή στην άνιση πρόσβαση σ' αυτούς (ενδεικτικά, Sen 1982 [1981]: 4-6). Η λιμοκτονία που αποτυπώνεται στο σώμα αποκτάει εύκολα ταξικές διαστάσεις.

Για τον Patrick Anderson (2004: 822), η δύναμη μιας απεργίας πείνας βρίσκεται στην προβολή του θανάτου ως ενδεχόμενο που δηλώνεται μέσω της άρνηση της τροφής. Προβάλλοντας τον ενδεχόμενο θάνατο, η απεργία εγείρει διλήμματα που αφορούν την πολιτισμική σημασία της ζωής. Αυτή η εστίαση στη σημασία της ζωής ανοίγει ένα μονοπάτι σύνδεσης της απεργίας πείνας, ως πρακτικής αντίστασης, με τη «βιοπολιτική» του Michael Foucault (2003 [1976]), τη «γυμνή ζωή» του

Giorgio Agamben (2005 [1995]) και τη «νεκροπολιτική» του Achille Mbembe (2003). Κατά τον Foucault (2003 [1976]: 167), στο δυτικό κόσμο, η κυρίαρχη εξουσία, δηλαδή το δικαίωμα ζωής και θανάτου του ηγεμόνα που αποφασίζει ποιος πρέπει να ζήσει και ποιος να πεθάνει, περιορίζεται σε κάποιο βαθμό κατά το 18ο αιώνα και συμπληρώνεται από την εξουσία που διαχειρίζεται τη ζωή, τη βιοπολιτική εξουσία. Η βιοπολιτική αναφέρεται στην εξουσία επί των άλλων σωμάτων ή τη διαχείριση της ζωής, σε μια έκρηξη πολλών και διαφορετικών τεχνικών που αποσκοπούν στην καθυπόταξη των σωμάτων και τον έλεγχο του πληθυσμού μέσω διαδικασιών υπολογισμού, ταξινόμησης, ιεράρχησης (στο ίδιο: 171). Ο Michael Foucault διακρίνει τη βιοπολιτική σε θεσμούς πειθαρχίας (στρατός, σχολείο κοκ.) και σε θεσμούς ρύθμισης του πληθυσμού (δημογραφία, αναλογία πληθυσμού και πλουτοπαραγωγικών πόρων κοκ.). Η βιοπολιτική υποδηλώνει τη συγχώνευση της βιολογικής και της πολιτικής διάστασης της ζωής ή, με άλλα λόγια, πώς η ζωή γίνεται πολιτικό αντικείμενο: ζητήματα όπως η βιολογική ζωή, η ευθανασία, η αυτοκτονία, η υγεία του έθνους, αποκτούν πολιτική σημασία. Η εξουσία παύει πλέον να λειτουργεί μόνο -ή κυρίως- μέσω του φόβου για τιμωρία ή θάνατο (δηλαδή, του νόμου: κυρίαρχη εξουσία) και αναπτύσσεται μέσω της επιρροής ή χειραγώγησης της ζωής: ο νόμος λειτουργεί πλέον όλο και περισσότερο ως νόρμα, ως κανόνας (στο ίδιο: 176). Ο Agamben (2005 [1995]: 20-1) ευθυγραμμίζεται με τον Foucault στο ότι η πολιτικοποίηση της «γυμνής ζωής» συνιστά το αποφασιστικό γεγονός της νεωτερικότητας: η οργάνωση του καπιταλισμού δε θα ήταν εφικτή δίχως τη βιοπολιτική που κατάφερε να κατασκευάσει και να διαχειριστεί «πειθήνια σώματα» (στο ίδιο). Στον Foucault (ο.π.: 172-3), η βιοπολιτική ήταν κρίσιμη για την καπιταλιστική ανάπτυξη, καθώς έλεγχε την είσοδο των σωμάτων στον παραγωγικό μηχανισμό και προσάρμοζε τα πληθυσμιακά ή δημογραφικά δεδομένα στις απαιτήσεις της οικονομίας. Έτσι, η βιοπολιτική ήταν οργανωμένη από το κράτος (αντιληπτό ως θεσμοί εξουσίας ή κυριαρχία) για τη διατήρηση των σχέσεων παραγωγής.

Ωστόσο, ενώ ο Foucault αντιδιαστέλλει τη βιοπολιτική εξουσία με την κυρίαρχη εξουσία, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα ότι η πρώτη αποτελεί νεωτερικό φαινόμενο, ο Agamben διερευνά τη συνύφανση και κοινή άρθρωση (articulation) αυτών των δύο μορφών από τη δυτική αρχαιότητα μέχρι σήμερα και τις εντοπίζει στη φιγούρα του «homo sacer». Στον Agamben (ο.π.: 162-3), η γυμνή ζωή είναι η νεωτερική αντανάκλαση της «ιερής ζωής» (ή του homo sacer) που την εντοπίζει γενεαλογικά στο αρχαίο ρωμαϊκό δίκαιο. Η ιερή ζωή αναφέρεται σε μια φονεύσιμη και άθυτη ζωή, σε μια ζωή που μπορούσε να αφαιρεθεί, να θανατωθεί ατιμωρητί, δίχως ωστόσο να μπορεί να θυσιαστεί ως προσφορά στους θεούς (στο ίδιο: 27-8, 119-21, 133-5)⁵. Έτσι, η ιερή ζωή είναι μια «κατάσταση

⁵ Στην «ιερή ζωή», η ιερότητα αναφέρεται στο ταμπού (ή το ανάθεμα) και έχει αμφίσημη έννοια: να μην υποδηλώνει το ιερό, αυτό που ανήκει στους θεούς, αλλά υποδηλώνει και το μισητό (οι γυναίκες μετά τον τοκετό, το άγγιγμα ενός πτώματος κοκ.), αυτό που αποκόπτεται (προσωρινά) από την ανθρώπινη κοινότητα. Υπάρχουν περιπτώσεις ταμπού, όπως η απαγόρευση του χοιρινού κρέατος σε διάφορες θρησκείες, που δεν είναι σαφής η προέλευσή τους. Σ' αυτές

εξαίρεσης», μια οριακή συνθήκη μεταξύ ανθρώπινης ή κοσμικής και θεϊκής σφαίρας. Δεν μπορούσε να θυσιαστεί γιατί βρισκόταν ήδη στην κατοχή των θεών, μπορούσε όμως να φονευτεί γιατί ανήκε στην κοινότητα (στο ίδιο: 119-21, 134). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κατάσταση εξαίρεσης υποδηλώνει ένα είδος συμπεριληπτικού αποκλεισμού, ένα είδος διττού αποκλεισμού (δεν ανήκει σε καμία από τις δύο σφαίρες) και ταυτόχρονα διττής συμπερίληψης (ανήκει και στις δύο σφαίρες), μια αντίφαση που τονίζεται ως ιδιαίτερα σημαντική από τον Agamben (στο ίδιο: 134-5). Η ιερή ζωή ή, στη νεωτερικότητα, η γυμνή ζωή, είναι η ζωή που είναι υφιστάμενη μιας κυρίαρχης απόφασης που την απογυμνώνει από την πολιτική της σημασία, την εξαιρεί από τον ανθρώπινο νόμο, την καθιστά δικαίως ανάξια και, έτσι, φονεύσιμη. Η κυριαρχία έγκειται στη δυνατότητα φόνευσης, δίχως αυτός ο φόνος να θεωρείται ωστόσο ανθρωποκτονία ή ιεροσυλία (στο ίδιο: 135-6, 219). Έτσι, η γυμνή ζωή έχει μια ιδιαίτερη σχέση συμβίωσης με το θάνατο, δίχως να ανήκει ωστόσο στον κόσμο των νεκρών (στο ίδιο: 162-3)⁶. Αργότερα ο Achille Mbembe (2003) θα αναπτύξει την έννοια των «νεκροζώντανων» που συναντάμε στον Agamben (ο.π.: 207). Για τον Agamben, η κυρίαρχη εξουσία θεμελιώνεται στη γυμνή ζωή· ο κυρίαρχος είναι αυτός που δύναται να αποφασίζει την κατάσταση εξαίρεσης, δηλαδή ποια ζωή μπορεί να αφαιρεθεί δίχως να διαπράττεται ανθρωποκτονία (στο ίδιο: 219-22). Παρόλο που το δικαίωμα επί της απόφασης εξαίρεσης θεμελιώνει την κυρίαρχη εξουσία, η απόφαση εξαίρεσης είναι ενδεχομενική στην κυριαρχία: η κυρίαρχη εξουσία είναι αυτή που θεμελιώνεται στην *ενδεχόμενη* απόφαση της κατάστασης εξαίρεσης (στο ίδιο: 261). Επιπλέον, στη νεωτερικότητα, η γυμνή ζωή παίζει κρίσιμο ρόλο στην (ιδεολογική) συγκρότηση του εθνικού κράτους, καθώς ο αποκλεισμός της θεμελιώνει την πολιτική διάσταση των ανθρώπων (στο ίδιο: 26-7, 146-7, 176-80): η συμπερίληψη αποκτάει τη σημασία της από τον αποκλεισμό, η πολιτική ύπαρξη (που δικαιούται να έχει λόγο [linguaggio], που απολαμβάνει των δικαιωμάτων του πολίτη) αποκτάει τη σημασία της από τη γυμνή ζωή⁷. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ εξαίρεσης και κανόνα δεν είναι σαφής, καθώς ο αποκλεισμός έχει εγγενή σχέση με τη συμπερίληψη: η εξαίρεση επιβεβαιώνει τον κανόνα και ο κανόνας την εξαίρεση, το δίκαιο θεμελιώνεται στο συμπεριληπτικό αποκλεισμό της εξαίρεσης (στο ίδιο: 37-55). Με άλλα λόγια, η γυμνή ζωή παίζει συγκροτητικό ρόλο για την ιθαγένεια ή την ιδιότητα του πολίτη (citizenship) και τον εθνικισμό.

Η γυμνή ζωή εντοπίζεται από τον Agamben (στο ίδιο: 194-5) στο «στρατόπεδο συγκέντρωσης» ως το πιο ξεκάθαρο βιοπολιτικό παράδειγμα, ως ο χώρος που θεμελιώνεται εγγενώς στην κατάστα-

τις περιπτώσεις, η διάκριση μεταξύ μισού και ιερού είναι θολή (William Robertson Smith 1894, όπως παραπέμπεται σε Agamben 2005 [1995]: 123-9).

⁶ «Η γυμνή ζωή έχει διαχωριστεί από το συγκεκριμένο της και, έχοντας επιβιώσει ούτως ειπείν του θανάτου της, είναι γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ασυμφιλίωτη με τον ανθρώπινο κόσμο. Η ιερή ζωή δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να κατοικεί στην πόλη των ανθρώπων» (Agamben 2005 [1995]: 163-4).

⁷ Για τον Agamben (2005 [1995]: 146-7), αυτή η αντίφαση που εδραιώνει την κυριαρχία δεν εντοπίζεται αποκλειστικά στο νεωτερικό κράτος, αλλά και σε κάθε προγενέστερη ή αρχέγονη μορφή του.

ση εξαίρεσης και θεμελιώνει την κυριαρχία, και όχι ως μια εκτροπή της νεωτερικότητας. Μ' αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να γεφυρώσει και να αλληλοσυμπληρώσει τη βιοπολιτική του Michael Foucault με τη μελέτη των στρατοπέδων συγκέντρωσης από τη Hannah Arendt. Από άποψη υποκειμενικού βιώματος των θυμάτων, η μαζική εξόντωση της γυμνής ζωής στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης είναι αναμφίβολα σημαντική. Ωστόσο, για τον Agamben, ο κρίσιμος ρόλος που παίζει το στρατόπεδο στην αναπαραγωγή του εθνοκρατικού συστήματος δεν εντοπίζεται στην εξολόθρευση, αλλά στη δήλωση της γυμνής ζωής και κατ' επέκταση στη θεμελίωση και διαχείριση αυτού που συμπεριλαμβάνεται στο κράτος. Μ' αυτήν την έννοια, που είναι και η έννοια με την οποία χρησιμοποιώ εφεξής το *στρατόπεδο συγκέντρωσης*⁸, μπορούμε να τα διακρίνουμε από τα στρατόπεδα εξόντωσης -ασχέτως αν μπορούν να ταυτιστούν μέσω μιας κυρίαρχης απόφασης⁹. Έτσι, το στρατόπεδο είναι ένα έδαφος που τίθεται εκτός της κανονικής δικαιοκράτειας και θεμελιώνει την κυριαρχία τα στρατόπεδα συνιστούν χώρους εξαίρεσης εντός των οποίων θολώνουν τα όρια μεταξύ δικαίου και πραγματικότητας, έτσι ώστε οποιοδήποτε ερώτημα που να αφορά τη νομιμότητα ή μη των όσων διαδραματίζονται εντός χάνει το νόημά του (στο ίδιο: 260-2). Η ουσία του στρατοπέδου δεν είναι η περιφραγή του ή το έδαφός του, αλλά το ότι δημιουργεί μια συνθήκη εξαίρεσης κατά την οποία δεν τίθενται ζητήματα δικαιοκράτειας παρά μόνο ηθικής ή πολιτισμικής (στο ίδιο: 267-8). Η απειλή που πρεσβεύουν οι εγκλειστοί των στρατοπέδων δεν προέρχεται από τις ενέργειές τους, αλλά από την ταυτότητά τους. Ο Agamben επεκτείνει την έννοια του στρατοπέδου οπουδήποτε βλέπει να πληρούνται οι παραπάνω όροι, ενώ η γυμνή ζωή κατοικεί δυνητικά στο βιολογικό σώμα κάθε έμβιου όντος (στο ίδιο: 219) και η ενεργοποίησή της είναι ζήτημα μιας κυρίαρχης απόφασης. Στις νεωτερικές δημοκρατίες η αντίφαση μεταξύ συμπερίληψης και αποκλεισμού υποδηλώνει ότι σε μια δηλωμένη κατάσταση έκτακτης ανάγκης, ανά πάσα στιγμή, μια κυρίαρχη απόφαση δύναται να διασπείρει τη συνθήκη της γυμνής ζωής σε *κάθε* ατομικό σώμα ή κατηγορία (στο ίδιο: 197). Έτσι, καταλήγει στο ότι η ιθαγένεια είναι ανακλητή: «το νέο πολιτικό σώμα της Δύσης συγκροτείται από τα απολύτως φονεύσιμα σώματα των υπηκόων της» (στο ίδιο: 199).

Γενικά, μεταξύ άλλων, το έργο του Agamben κρίθηκε ως αναγωγικό και φιλόδοξο στο βαθμό που προτείνει το δίπολο κυριαρχία / γυμνή ζωή, ή το «βιοπολιτικό ρήγμα» (στο ίδιο: 272-5), ως τη *θεμελιώδη* αντίθεση των δυτικών καθεστώτων, υποτιμώντας ένα πλήθος άλλων φαινομένων που

⁸ Αναφέρομαι στο *στρατόπεδο συγκέντρωσης* ως χώρο που περιφράσσει τη γυμνή ζωή. Η κρίσιμη διάσταση είναι ότι ο εγκλεισμός δεν ακολουθεί τις τυπικές δικαιοκράτειες διαδικασίες: στο στρατόπεδο συγκέντρωσης εγκλείονται άνθρωποι λόγω της ταυτότητάς τους και όχι λόγω της δράσης τους. Δεν το ταυτίζω με ένα στρατόπεδο εξόντωσης ή εξολόθρευσης, αν και θεωρώ την εξόντωση ενδεχομενική σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης σε μια κατάσταση μακράν-πέρα-της-ισορροπίας (*far-from-equilibrium*) που από την κυριαρχία αποκαλείται συνήθως *κατάσταση έκτακτης ανάγκης*. Για μια γενεαλογία των στρατοπέδων, βλ. Rahola (2010).

⁹ Το πόσο εύκολα ή δύσκολα μπορεί να ληφθεί και να εφαρμοστεί αυτή η απόφαση παραμένει ένα σημαντικό ερώτημα. Ωστόσο, ο Bauman (2008 [1989]: xvi) υποστηρίζει ότι ακόμη και αν η σύμπτωση των παραγόντων που οδήγησαν στο Ολοκαύτωμα ήταν μοναδική, οι ίδιοι αυτοί παράγοντες συνεχίζουν να υφίστανται από μόνοι τους.

μπορεί να είναι εξίσου ή πιο σημαντικά, όπως είναι, κατά τον Ernesto Laclau (2007), η ηγεμονία¹⁰. Δε θα εμβαθύνω ιδιαίτερα στην κριτική που ασκήθηκε στον Agamben και σε παραλείψεις που επισημάνθηκαν στο έργο του, θα επισημάνω όμως κάποια χρήσιμα στοιχεία. Ο Agamben δεν εστιάζει ιδιαίτερα στο βίωμα της γυμνής ζωής, ούτε και σε πιθανές μορφές αντίστασης από μέρους των φορέων της. Επεκτείνει ωστόσο την έννοια της «ζωής ανάξιας να βιωθεί» του Karl Binding (1920, όπως παραπέμπεται σε Agamben ο.π.: 217), που αναφέρεται σε περιπτώσεις ανθρώπων που έχουν επίγνωση της εγκλωβισμένης τους συνθήκης και επιθυμούν την «απελευθέρωση» ή «λύτρωση»¹¹. Ο εγκλωβισμός μεταξύ ζωής και θανάτου και οι δυνατότητες αντίστασης αναπτύσσονται από τον Achille Mbembe.

Ο Mbembe (2003) εστιάζει στην κυριαρχία ως το δικαίωμα αφαίρεσης της ζωής. Υπ' αυτήν την έννοια, η εξουσία αναφέρεται και εφαρμόζεται μονίμως στην κατάσταση εξαίρεσης και τη δραματοποίηση (με αρνητικούς όρους) του εχθρού ή, διαφορετικά, στην απονομιμοποίηση ή το διασυρμό της γυμνής ζωής από τον κυρίαρχο. Έτσι, ο Mbembe δεν εστιάζει στο βιοπολιτικό πεδίο και τη διαχείριση της ζωής, αλλά στο «νεκροπολιτικό» (στο ίδιο: 16-7) και τη φυσική πρόκληση ή νομιμοποίηση του θανάτου. Τα νεκροπολιτικά παραδείγματα που συζητάει είναι της σκλαβιάς, της αποικίας, του απαρτχάιντ και της Παλαιστίνης. Θα συνοψίσω την περίπτωση της σκλαβιάς, καθώς έχει περισσότερα κοινά σημεία με την περίπτωση των μεταναστών εντός της Ευρώπης, όπως θα δούμε στο υποκεφάλαιο 2.3. Ο Mbembe (στο ίδιο: 21-2) αναφέρεται στη σκλαβιά ως απώλεια του οίκου, ένα είδος ξεριζωμού, απώλεια των δικαιωμάτων επί του σώματος και απώλεια του πολιτικού στάτους, που ισοδυναμούν με την απόλυτη κυριαρχία, τη γενετήσια αποξένωση και τον κοινωνικό θάνατο¹². Επιπλέον, ο σκλάβος, ως εργαλείο και κτήμα (του αφέντη του), έχει χρηματική αξία και τι-

¹⁰ Για μια σύνοψη κάποιων κριτικών που ασκήθηκαν στον Agamben, βλ. Σταυρακάκης (2005) και Bailey (2009).

¹¹ Ο Karl Binding συζητάει το ζήτημα της ευθανασίας σε περιπτώσεις αθεράπευτων ασθενών, βαριά τραυματισμένων κοκ.

¹² Για την έννοια του «κοινωνικού θανάτου» βλ., Patterson (1982). Ο Lawrence (2005 [1982]) κάνει μια επισκόπηση της βρετανικής βιβλιογραφίας γι' αυτές τις διαδικασίες σε πολιτισμικό επίπεδο (*acculturation* ή απώλεια κουλτούρας). Από μια μαρξιστική οπτική, ο Bakan (2014α) βλέπει το ρατσισμό ως μια μορφή αποξένωσης. Ο Stanley Elkins (όπως παραπέμπεται σε McGary & Lawson 1992: 36), συγκρίνοντας το αμερικάνικο σύστημα σκλαβιάς και τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, αναγνωρίζει και στα δύο συστήματα μια κοινή λειτουργία που κατεδαφίζει την ενήλικη προσωπικότητα του σκλάβου (ή του κρατούμενου), υποβαθμίζοντάς τον σε μια κατάσταση παιδικής εξάρτησης. Αυτήν τη φιγούρα την αποκαλεί «Sambos» και παραπέμπει στη φιγούρα του «μουσουλμάνου» που ανέπτυξε ο Giorgio Agamben. Εστιάζοντας στα ναζιστικά γκέτο από μια λογοτεχνική οπτική, ο W. G. Sebald (2006 [2001]: 244), κάνει λόγο για μια «ακραία ψυχοπαθολογική αλλοίωση του χαρακτήρα [και] ένα είδος παιδισμού χωρίς αίσθηση της πραγματικότητας, συνδεδεμένου με απώλεια της ικανότητας λόγου και πράξης». Αυτά μπορούμε να τα δούμε μόνο ως πιθανούς κινδύνους ή, αλλιώς, ως ανεξάρτητες κατηγορίες που τέμνουν την κατηγορία των ευάλωτων ή εγκλωβισμένων ομάδων, αλλά δεν μπορούν να αναχθούν σ' αυτές. Ο Stanley Elkins προτείνει ότι το μέτρο βάσει του οποίου μπορούμε να εκτιμήσουμε αν κάποιος είναι ή δεν είναι Sambos είναι η αντίσταση. Η έλλειψη αντίστασης είναι απόδειξη Sambos. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η έλλειψη αντίστασης μπορεί να οφείλεται στο φόβο, για παράδειγμα, και όχι απαραίτητα σε μια παιδικού τύπου εξάρτηση. Μάλιστα, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε τον κίνδυνο ότι σε πολλές περιπτώσεις, λόγω των ασφυκτικών συνθηκών, πολλά παραδείγματα δεν έρχονται στην επιφάνεια ή χάνονται οι μαρτυρίες, ιδιαίτερα όταν συμβαίνουν σε περιφραγμένους και αοστήρα επιτηρούμενους χώρους, όπως είναι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών, τα πλοία που μετέφεραν σκλάβους κοκ. Παρακάτω θα αναφερθώ περαιτέρω σε περιπτώσεις αντίστασης σε εγκλωβισμένες συνθήκες.

μή. Έτσι, ο σκλάβος παρέμενε ζωντανός, αφού είχε χρηματική και εργαλειακή αξία, αλλά παρέμενε ταυτόχρονα και εγκλωβισμένος σε μια βίαιη συνθήκη μόνιμου τρόμου. Μ' αυτήν την έννοια ο σκλάβος παραλληλίζεται με «νεκροζώντανο» και η φυτεία με «νεκρό κόσμο». Ο Mbembe, αντλώντας από τον Elias Canetti (1984, όπως παραπέμπεται σε Mbembe στο ίδιο: 36-7), εντοπίζει δύο λογικές αντίστασης από μέρους των νεκροζώντανων¹³. Η «λογική της επιβίωσης» αναφέρεται στην προσπάθεια παραμονής στη ζωή μέσω της θανάτωσης του καταπιεστή. Η «λογική της μαρτυρίας» (βλ. επίσης Raja 2005) αναφέρεται σε επιθέσεις αυτοκτονίας (οι οποίες ενέχουν και τη διάσταση της αυτοθυσίας), που ο θάνατος αυτού που θέλει να λυτρωθεί είναι συνυφασμένος με το θάνατο του αντιπάλου του. Οι επιθέσεις αυτοκτονίας είναι θεαματικές και ασκούνται συνήθως σε κεντρικούς δημόσιους χώρους. Ο Mbembe καταλήγει ότι στην κατάσταση εξαιρέσεως οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ αντίστασης και αυτοκτονίας, θυσίας και αποκατάστασης της τιμής, μαρτυρίας και ελευθερίας, δεν είναι καθόλου ξεκάθαρες. Μπροστά στο διαρκή τρόπο που βιώνει ο νεκροζώντανος, ο θάνατος και η ελευθερία τείνουν να αποκτήσουν εγγενή σχέση ή συγκλίνουν. Η Lise Olivarius (2014) έρχεται να συμπληρώσει τις παραπάνω μορφές αντίστασης με την απεργία πείνας. Διεξάγοντας έρευνα στη Δανία, βασίζεται σε μαρτυρίες μεταναστών που κάνουν λόγο για μια ζωή ανάξια να βιωθεί και αναπαριστά τους χωρίς χαρτιά ως την ενσάρκωση των ζωντανών νεκρών και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης προσφύγων ως νεκρούς κόσμους. Για την Olivarius, με την απεργία πείνας, ως νεκροπολιτικό τρόπο αντίστασης, οι νεκροζώντανοι, που δεν ελέγχουν πλέον την ίδια τους τη ζωή, προσφεύγουν στον έλεγχο και τη διαχείριση του θανάτου τους, αποσπώντας τον ταυτόχρονα από τα χέρια του κυρίαρχου.

Η Ewa Płonowska Ziarek (2008) προσπαθεί να δει την απεργία πείνας ως μορφή αντίστασης της γυμνής ζωής. Εστιάζει στις βρετανίδες σουφραζέτες που κυνηγήθηκαν διεκδικώντας δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες. Σ' αυτήν την περίπτωση, η απεργία πείνας αναπτύχθηκε ως μορφή αντίστασης εντός των φυλακών -και μάλιστα πολύ αποτελεσματική. Πιστεύω ωστόσο ότι, εδώ, είτε χειρίζεται η έννοια της γυμνής ζωής είτε ερχόμαστε μπροστά σε μια αντίφαση στο έργο του Agamben. Μπορούμε άραγε -βάσει της εννοιολόγησης του Agamben- να εφαρμόσουμε την έννοια της γυμνής ζωής σε οποιαδήποτε μορφή καταπίεσης; Ήταν οι βρετανίδες σουφραζέτες μια περίπτωση μεταξύ ζωής και θανάτου; Για τον Agamben, τα δικαιώματα εγγράφουν τη φυσική ζωή (γέννηση) στη δικαιο-πολιτική ευταξία (order) του εθνικού κράτους -και στις προγενέστερες μορφές του (ο.π.: 201). Να σημειώσουμε ότι σ' αυτό το πλαίσιο η φυσική ζωή αποτελεί μια κατάσταση εξαιρέσεως (στο ίδιο: 167). Μ' αυτήν την έννοια, τα δικαιώματα θα πρέπει να γίνουν αντιληπτά ως το μονοπάτι

¹³ Για άλλες μορφές αντίστασης των σκλάβων, οι οποίες προσομοιάζουν περισσότερο σ' αυτά που θα δούμε παρακάτω ως *αδιόρατη πολιτική* ή *διακριτική αντίσταση*, βλ. Kolchin (1987), McGary & Lawson (1992), αλλά και Boritt & Hancock (επιμ.) (2007).

μετάβασης από την θεϊκή σφαίρα στην εθνική κυριαρχία για παράδειγμα, τα πολιτικά δικαιώματα και η ιθαγένεια αναγνωρίζουν μια φυσική ζωή ως πολιτική ζωή (στο ίδιο: 201-3). Ωστόσο, τα πολιτικά δικαιώματα και η ιθαγένεια, εγγεγραμμένη είτε στο δίκαιο του αίματος είτε στο δίκαιο του εδάφους, δεν ανάγονται στο ζήτημα της ψήφου, αλλά εμπλέκουν και το ζήτημα που αφορά το ποιος δικαιούται, με κυριαρχικούς και ηγεμονικούς όρους, να είναι μέλος μιας συγκεκριμένης εθνοκρατικής κοινωνίας. Αυτό είναι το βασικό σημείο που επιτρέπει στον Agamben να παραλληλίσσει το δίπολο γυμνή ζωή / πολιτική ζωή με το δίπολο ανθρώπινα δικαιώματα / πολιτικά δικαιώματα, υποστηρίζοντας ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου έχουν νόημα μόνο στο βαθμό που συνιστούν προϋπόθεση των δικαιωμάτων του πολίτη (στο ίδιο: 209-11): «το ανθρωπιστικό ξέχωρα από το πολιτικό δεν μπορεί παρά να αναπαράγει την απομόνωση της ιερής ζωής πάνω στην οποία θεμελιώνεται η κυριαρχία» (στο ίδιο: 211, η έμφαση δική μου). Έχει σημασία να διερωτηθούμε αν αυτό που θεμελιώνει την κυριαρχία είναι η ιερή ζωή ή η απομόνωσή της (πρβλ. σε Laclau 2007 βλ. επίσης Bailey 2009), μια προβληματική που διατρέχει ολόκληρο το εύρος αυτής της μελέτης. Γι' αυτό και ο Agamben συζητάει την έννοια του πρόσφυγα -και όχι κάποια άλλη συνθήκη ζωής που θα θόλωνε τις κατηγορίες του- και υποστηρίζει ότι αυτή θα πρέπει να αποδεδμευτεί από την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς ο διαχωρισμός μεταξύ ανθρωπιστικού και πολιτικού αποτελεί το έσχατο στάδιο της ρήξης μεταξύ δικαιωμάτων του ανθρώπου και δικαιωμάτων του πολίτη. Έτσι, και μόνο από το γεγονός ότι η Płonowska Ziarek (2008) μιλάει για *βρετανίδες* σουφραζέτες, δηλαδή αναγνωρισμένης ιθαγένειας, έστω και χωρίς πλήρη πολιτικά δικαιώματα εν συγκρίσει με τους άνδρες, θα πρέπει να προβληματιστούμε ως προς το κατά πόσο μπορούμε να τις θεωρήσουμε μια περίπτωση μεταξύ ζωής και θανάτου, τουλάχιστον όπως αυτή εννοιολογήθηκε από τον Giorgio Agamben -χωρίς να σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι δεν τίθενται ζητήματα καταπίεσης. Έτσι ξεχειλώνει η έννοια της γυμνής ζωής. Πιστεύω ότι το πρόβλημα δημιουργείται από την απλοϊκή και δυσιστική αντίληψη συμπερίληψης / αποκλεισμού από τον Agamben. Ωστόσο, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα των *βρετανίδων* σουφραζετών, σε εμπειρικό επίπεδο η συμπερίληψη και ο αποκλεισμός δεν είναι δύο σαφώς οριοθετημένες καταστάσεις ανεξάρτητες κριτηρίων (συμπερίληψη / αποκλεισμός βάσει της ιθαγένειας, βάσει του δικαιώματος ψήφου, βάσει της ιατροφαρμακευτικής ασφάλισης της εργασίας κοκ.).

Ωστόσο, το φιλόδοξο εγχείρημα του Agamben -να θέσει το βιοπολιτικό ρήγμα (την αντίθεση κυριαρχία / γυμνή ζωή) ως τη δομική αντίθεση των δυτικών καθεστώτων- ενέχει προβλήματα. Ο Agamben βλέπει στο λαό το βιοπολιτικό ρήγμα που προκύπτει από τη διάκριση γυμνής ζωής και πολιτών. Η έννοια του «λαού», για τον Agamben, περιλαμβάνει τόσο τη γυμνή ζωή («λαός»), τα άπορα και αποκλεισμένα σώματα, όσο και την πολιτική υπόσταση («Λαός»), τους ενσωματωμένους πολίτες. Απ' αυτό το δυσιστικό και απλοποιητικό πρίσμα εστιάζει στη μαρξιστική πάλη των τά-

ξων, υποστηρίζοντας ότι αυτή ουσιαστικά «δεν είναι τίποτε άλλο απ' αυτόν τον εσωτερικό πόλεμο που διαιρεί κάθε λαό» και τελειώνει μόνο όταν λαός και Λαός θα συμπέσουν σε μια αταξική κοινωνία (ο.π.: 272-3). Δηλαδή, για τον Agamben, στο βιομηχανικό καπιταλισμό τείνουν να συμπέσουν η αστική τάξη (class) με τους ενσωματωμένους πολίτες και η προλεταριακή τάξη με τη γυμνή ζωή (για μια κριτική σ' αυτό το σημείο, βλ. Σωτήρης 2012: 232-3). Η διαχείριση του βιοπολιτικού ρήγματος από την κυριαρχία δε γίνεται μέσω της συμπερίληψης της γυμνής ζωής, αλλά μέσω διατήρησης της αντίφασης συμπερίληψης / αποκλεισμού (ο.π.: 274-5). Οι βρετανίδες σουφραζέτες της μεσαίας τάξης και οι προλετάρειες βρετανίδες σουφραζέτες, για παράδειγμα, πού θα εντάσσονταν σε κάθε περίπτωση, στη γυμνή ζωή του προλεταριάτου ή στους κυρίαρχους πολίτες; Προτείνω ότι η έννοια της γυμνής ζωής θα διατηρήσει την αξία της μόνο αν την προβάλουμε σε ανιθαγενείς μορφές ζωής ταξικής καταπίεσης που εντοπίζονται εντός των εθνικών κρατών και όχι αδιακρίτως σε όλες τις μορφές καταπιεσμένης ζωής. Αν πούμε ότι η ιθαγένεια είναι η νομική δικλείδα που εντάσσει έναν άνθρωπο στη διοικητική ευθύνη ενός κράτους, με την έννοια της *ανιθαγένειας* αναφέρομαι στους ανθρώπους που δε θεωρούνται πολίτες κάποιου κράτους (βλ. Σπαθανά 2003: 10-2), με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τους αποκαλούμενους *χωρίς χαρτιά*, μια κατηγορία που τέμνει τη θεσμική διάκριση μεταναστών και προσφύγων. Βέβαια, για να περιορίσουμε την έννοια της γυμνής ζωής σε περιπτώσεις ανιθαγένειας χρειάζεται να απομακρυνθούμε από τον αναγωγισμό ότι η αντίθεση κυρίαρχη απόφαση / γυμνή ζωή αποτελεί το *θεμελιωτικό* πολιτικό παράδειγμα στη Δύση. Έτσι, εν αντιθέσει με την Płonowska Ziarek (2008), υποστηρίζω ότι η απεργία πείνας των βρετανίδων σουφραζετών, όσο καταπιεσμένες ή αποκλεισμένες και αν ήταν, δεν ήταν μια μορφή αντίστασης της γυμνής ζωής. Με το δικό του τρόπο, την ίδια λεπτή διάκριση επισημαίνει και ο Ellman (1993: 6-7).

Αναφέρθηκα ήδη στη θέση ότι ο θάνατος προδιαγράφεται ως ενδεχόμενο στο σώμα του απεργού μέσω της επιτέλεσης της λιμοκτονίας. Στη βιοπολιτική ή στη νεκροπολιτική διάσταση της μάχης, μεταξύ των οποίων τα όρια είναι ασαφή σαν να αποτελούν τις δύο όψεις ενός περιστρεφόμενου νομίσματος, το σώμα συμπυκνώνει και εκπέμπει αδιαμφισβήτητα πλήθος συμβολισμών. Είδαμε ότι η απεργία πείνας είναι συνήθως όπλο στο οποίο προσφεύγουν ιδιαίτερα καταπιεσμένα υποκείμενα (Sweeney 1993: 433· Olivarius 2014). Υπό το πρίσμα της *δομής πολιτικής ευκαιρίας* που εστιάζει στις *δομές* του πολιτικού περιβάλλοντος που ευνοούν (ευκαιρίες) ή δεν ευνοούν (περιορισμοί) τη δράση (βλ. Snyder & Tilly 1972· Eisinger 1973· Tarrow 1998· Kriesi 2004· στα ελληνικά, βλ. Κούση & Tilly (επιμ.) 2008), η πρακτική της απεργίας πείνας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το όπλο αυτών που δε βλέπουν άλλες ευκαιρίες για δράση (Scanlan, Stoll & Lumm 2008: 276). Σ' αυτήν την περίπτωση, το σώμα γίνεται το τελευταίο καταφύγιο όπου μπορεί να προσφύγει το υποκείμενο αντίστασης ώστε να δώσει τη μάχη του (Landzelius 1999: 83-4, 86), αναδιαμορφώνοντας τη

γεωγραφία της σύγκρουσης. Το σώμα δεν είναι απλά στρατευμένο με τη μια ή την άλλη πλευρά της σύγκρουσης, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα το ίδιο το πεδίο της σύγκρουσης. Η σύγκρουση του απεργού με τους θιασώτες ενός συστήματος καταπίεσης, είτε καταλήξει σε πύρρειο *νίκη* είτε όχι, θα αφήσει τα υπολείμματά της στο σώμα του, στο πεδίο της μάχης. Το σώμα συμπυκνώνει τόσο την πειθαρχία του στρατευμένου, όσο και την οριακή ελευθερία που αναδύεται στο ξέσπασμα της σύγκρουσης· συμπυκνώνει τόσο την πειθαρχία προς το θάνατο, όσο και την επιθυμία για ζωή. Για την Landzelius (στο ίδιο: 85), η απεργία πείνας μπορεί να οδηγήσει τον απεργό τόσο στη δόξα, όσο και στο διασυρμό. Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτοθυσίας η δόξα υπερβαίνει το δυσισμό ζωής και θανάτου, δηλαδή μπορεί να εντοπίζεται αδιαμφισβήτητα στην περίπτωση μιας νικηφόρας και ζωοδόχου κατάληξης, αλλά μπορεί να εντοπίζεται και στην περίπτωση ενός ένδοξου θανάτου: η αυτοθυσία ή η μαρτυρία, όπως μας λέει ο T. P. O'Neill (όπως παραπέμπεται σε Sweeney 1993: 433), δημιουργεί ήρωες, πρότυπα που εμπνέουν και παρακινούν, και αυτός είναι ένας από τους λόγους ή ο λόγος που επιτελείται σε κεντρικούς δημόσιους χώρους, που προβάλλεται. Τότε, πού μπορούμε να θεμελιώσουμε το ενδεχόμενο διασυρμού, αν όχι στο θάνατο; Μάλλον στην υπαναχώρηση -ως αποτέλεσμα πανίσχυρων πιέσεων που ασκούνται στον ενσώματο νου, αμέτρητων διλημμάτων ισχυρής βιωματικής έντασης. Σ' αυτήν την υπόθεση θα επανέλθω σε επόμενο σημείο αυτής της μελέτης. Ωστόσο, για να είμαστε σε θέση να αναπτύξουμε τα πώς και τα γιατί αυτού του ενδεχομένου, θα πρέπει να είμαστε ευαίσθητοι, πέρα από τις σημασίες, και στους διαύλους που τις μεταφέρουν· όχι μόνο στο κανονιστικό περιεχόμενο ή τις σημασίες που εκπέμπονται, αλλά και στις διαδικασίες σημασιοδότησης και εκπομπής· θα πρέπει να παντρέψουμε μια εστίαση που *ευνοεί τη σημασιοδότηση* ή μια *κανονιστική* (normative) προσέγγιση με μια *διαδικαστική* (procedural) προσέγγιση. Παρακάτω, θα υποστηρίξω ότι δε θα πρέπει να αντιλαμβανόμαστε γενικά τις δύο αυτές προσεγγίσεις ως διαχωρισμένες, αλλά, αντιθέτως, η συζήτηση επί των σημασιών θα πρέπει να θεμελιώνεται σε μια διαδικαστική γλώσσα της πολυπλοκότητας. Πριν, όμως, θα συνοψίσω τα ευρήματα που προκύπτουν από τις προσεγγίσεις που τείνουν προς μια περισσότερο (ή αποκλειστικά) διαδικαστική οπτική της απεργίας πείνας.

(1.2) διαδικαστικές προσεγγίσεις της απεργίας πείνας: υπό το πρίσμα της διεξάρτησης

Ο Anderson (2004) εστιάζει σ' αυτές τις πιέσεις που συμπυκνώνονται στο μεμονωμένο σώμα του απεργού και προσπαθεί να εντοπίσει ενδείξεις ανάδυσης μιας πολιτικής υποκειμενικότητας μέσα από την απεργία πείνας. Έτσι, πέρα από τα εδώ-και-τώρα αποτελέσματα μιας απεργίας πείνας, αναδεικνύει και πιο μακροπρόθεσμες και γενικές επιδράσεις που έχουν να κάνουν με το μετασηματισμό των αντιλήψεων των απεργών πείνας για το κράτος. Γενικά, θα έλεγα ότι η θέση του Ander-

son είναι πολιτικά και θεωρητικά πιο επεξεργασμένη απ' αυτήν της Kyra Marie Landzelius. Οι προσεγγίσεις που είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο (αναφέρομαι μόνο στη βιβλιογραφία που εστιάζει στις απεργίες πείνας και όχι στη συζήτηση για τη βιοπολιτική, τη γυμνή ζωή και τη νεκροπολιτική) αποκόπτουν τις απεργίες πείνας από το ευρύτερο πλαίσιο τους, ενώ πραγματοποιούν ταυτόχρονα τις σημασίες, καθώς τις αποσπούν από τα υποκείμενα που τις αναλαμβάνουν (τις επινοούν, τις εντυπώνουν, τις ανασυνθέτουν, τις φέρουν, τις εξωτερικεύουν, τις εκπέμπουν). Κατ' αυτόν τον τρόπο μένει στην αφάνεια όλο το εύρος τάσεων και εντάσεων εν μέσω των οποίων αναδύονται τα διακυβεύματα και οι σημασίες μιας απεργίας. Στις προηγούμενες βιβλιογραφικές παραπομπές για τις απεργίες πείνας είδαμε μόνο σημασίες, αλλά ελάχιστα υποκείμενα. Ακόμη κι εκεί που κάποιοι συγγραφείς αναφέρουν ρητά ότι η απεργία πείνας δεν είναι μια κατάσταση διάδρασης μεταξύ απεργού/-ών και κράτους, αλλά ένα πεδίο σύγκρουσης όπου το ακροατήριο και τα μίντια παίζουν κρίσιμο και ενεργό ρόλο (ενδεικτικά, Mulcahy 1995· Landzelius 1999, 2003· Olivarius 2014), πάλι πραγματοποιούν τις σημασίες και, επιπλέον, αναπαριστούν τις απεργίες ως ένα παιχνίδι μεταξύ μετρήσιμων και ενοποιημένων δρώντων· δεν παρουσιάζεται κάποια οντολογία των πληθυντικών υποκειμένων ή, καλύτερα, οντοτήτων και η ενότητά τους λαμβάνεται ως δεδομένη, αυτονόητη. Έτσι, παραβλέπουν ότι οι σημασίες της απεργίας πείνας αποτελούν διακύβευμά της, όχι κάτι αυτονόητο, ενώ αναδύονται μέσα από απειροελάχιστες, λανθάνουσες μοριακές διαδράσεις, αλλά και προβεβλημένες δημόσιες σημασιοδοτήσεις που όλες σχετίζονται με μια «πολιτική της σημασιοδότησης» (Hall 2005 [1980]: 177, 2005 [1982]: 64), αν και δεν ανάγονται σ' αυτήν.

Απ' αυτήν την οπτική η προσέγγιση του Anderson είναι πιο επεξεργασμένη. Πρώτα από όλα, με οντολογικούς όρους, αντιλαμβάνεται το κράτος ως «συνάρθρωση» (*assemblage*: ο.π.: 818-9) δύναμει αντιφατικών δυνάμεων και τεχνικών. Δεν το αντιλαμβάνεται ως μια ενιαία μορφή, αλλά υποστηρίζει ότι η πιο ύπουλη λειτουργία του είναι ότι εμφανίζεται ως ενοποιημένο. Έτσι, ανοίγει ένα παράθυρο σύνδεσης με τις *προσεγγίσεις της πολυπλοκότητας* και συγκεκριμένα την *οντολογική θεωρία των συναρθρώσεων* (Deleuze & Guattari 1986 [1975]: 81-8, 1987: 503-5· DeLanda 2006α: 1-19, 2006β), άσχετα αν ο ίδιος ο Anderson δεν κάνει τις σχετικές παραπομπές. Η έννοια της συνάρθρωσης θέλει να αποφύγει τις ουσιοκρατικές προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται τα σύνολα ως ενιαία και ομοιογενή. Η συνάρθρωση δεν είναι μια ενιαία οντότητα· τα συστατικά της χαρακτηρίζονται από σχέσεις εξωτερικότητας, δηλαδή είναι αποσπασίμα από τη συνάρθρωση, ενώ οι ιδιότητες της συνάρθρωσης είναι αναδυόμενες, δηλαδή δεν ανάγονται στο άθροισμα των ιδιοτήτων των επιμέρους τους στοιχείων¹⁴. Έτσι, για παράδειγμα, το κράτος δεν αναγάγεται ούτε στην κυβέρνησή

¹⁴ Οι όροι *assemblage* (το μεταφράζω *συνάρθρωση*) και *articulation* (άρθρωση) εμφανίζουν μια ιδιαίτερη σχέση. Αν και σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας ο όρος *articulation* χρησιμοποιείται με τρόπο που παραπέμπει στον όρο *ut-terance*, στην προφορά / εκφορά / έκφραση λόγου (ένα σύνολο [*ensemble*] που αποτελείται από ετερογενή στοιχεία: λέξεις), στο μεταδομισμό ο όρος *articulation* χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια πολιτική κατασκευή ή ένωση από

του ούτε στους μηχανισμούς καταστολής, ενώ περιλαμβάνει επίσης τα σύνορά του, τη φαντασιακή του σύλληψη από τους πολίτες του κ.π.ά.¹⁵

Δεύτερον, ο Anderson αποδίδει ενεργό και κρίσιμο ρόλο στους «ακτιβιστές», σ' αυτούς που υποστηρίζουν ενεργά μια απεργία πείνας χωρίς να συμμετέχουν ως απεργοί (στην παρούσα μελέτη αναφέρομαι στους *αλληλέγγυους*). Μάλιστα, υποστηρίζει μια σχέση διεξάρτησης μεταξύ απεργών και ακτιβιστών, καθώς προτείνει τη «συμμαχία» ως «την πρωταρχική μονάδα πολιτικής δράσης και σημασιодότησης» για μια απεργία πείνας (ο.π.: 820). Για τον Anderson, η ανάδυση της πολιτικής υποκειμενικότητας των απεργών πείνας δεν είναι ανεξάρτητη από την επαφή τους με τους ακτιβιστές. Αυτήν τη διαδικαστική έμφαση στη «συμμαχία» μπορούμε να τη δούμε και ως θέση του Patrick Anderson στην προβληματική που έθεσε ο Ernesto Laclau στον Giorgio Agamben σε σχέση με την απομόνωση της γυμνής ζωής: η πολιτική δράση της ανιθαγένειας βρίσκεται σε κάποια σχέση εξάρτησης μ' αυτήν της ιθαγένειας. Αν ισχύει μια τέτοια σχέση, οφείλουμε να αναρωτηθούμε: Γιατί ισχύει; Πότε ισχύει; Είναι μονόδρομη σχέση εξάρτησης ή αμφίδρομη; Ωστόσο, το άνοιγμα του Anderson στην πολυπλοκότητα είναι περιορισμένο· εν αντιθέσει με το κράτος, αντιμετωπίζει τους απεργούς και τους ακτιβιστές ως ενιαία πληθυντικά υποκείμενα ή ενιαίες κατηγορίες.

Τέλος, η διαδικαστικά πιο ευαίσθητη οπτική του Anderson -που βλέπει το κράτος ως συνάρθρωση- του επιτρέπει να υπονοήσει ένα κρίσιμο στοιχείο που διαχωρίζει την κυβέρνηση από το κράτος: την πίεση που προκαλεί η ευθύνη. Παρόλο που μπορούμε να πούμε ότι η συνάρθρωση κράτος υπερβαίνει αυτήν της κυβέρνησής του, το κράτος δεν είναι υποκείμενο που αποφασίζει, αλλά η κυβέρνηση είναι αυτή που αποφασίζει. Εστιάζοντας στην απεργία πείνας των κρατουμένων στις τουρκικές φυλακές μεταξύ 2000 και 2003, ο Anderson βλέπει ότι η κυβέρνηση πιέστηκε -σε κάποιο βαθμό- από την εικόνα της σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, σε μια περίοδο που διεκδικούσε την είσοδο του κράτους στην Ευρωπαϊκή Ένωση -αν και εν τέλει *χρεώθηκε* την πιο πολύνεκρη καταγεγραμμένη απεργία πείνας στην ιστορία. Το ζήτημα της ευθύνης το αναπτύσσει περαιτέρω ο Lionel Wee (2007).

Η διάκριση μεταξύ θανάτου και χρέωσης της ευθύνης του θανάτου δεν είναι ασήμαντη. Αν πά-

ανόμοια στοιχεία, υποδηλώνοντας και σχέσεις ανταγωνισμού (ενδεικτικά, Laclau & Mouffe 2001 [1985]: 85, 105: «κάθε πρακτική που εδραιώνει μια σχέση μεταξύ στοιχείων τέτοια, ώστε η ταυτότητα τους τροποποιείται ως αποτέλεσμα της αρθρωτικής πρακτικής»· βλ. επίσης Hall 2005 [1996]α: 141-2: βλέπει την άρθρωση τόσο ως εργαλείο, όσο και ως αντικείμενο ανάλυσης). Αν και μια από τις βασικές διαστάσεις μιας *συνάρθρωσης* (assemblage) είναι η εκφραστική (που την καθιστά ταυτόχρονα και σημειωτικό σύστημα [semiotic system] ή καθεστώς σημείων [regime of signs]: Deleuze & Guattari 1987: 504), με τον όρο συνάρθρωση (assemblage) δεν αναφέρομαι στην προφορά ή έκφραση, αλλά σε ένα ετερογενές σύνολο ή, καλύτερα, σύμπλεγμα που δεν ανάγεται στο άθροισμα των ετερογενών του συστατικών. Μ' αυτήν την έννοια, οι όροι articulation και assemblage τείνουν να συμπέσουν.

¹⁵ Η Guillaumin (2003 [1995]: 30, 57) συμπυκνώνει εξαιρετικά αυτό το λεπτό σημείο, αναφερόμενη στο κράτος ως ένα σύστημα μη-αναστρεψιμότητας: ενώ η κρατική εξουσία μπορεί να αλλάξει χέρια, ο λανθάνων συμβολισμός του κράτους παραμένει αμετάβλητος. Μπορούμε να προσθέσουμε ότι, εφόσον η συνάρθρωση κράτος περιλαμβάνει και τα σύνορα, αυτό την καθιστά διεξαρτώμενη και από κάτι που βρίσκεται εκτός κράτους. Το σύνολο είναι πάντα *κάτι-μεταξύ*.

ρουμε ως δεδομένο ότι το κράτος ή, πιο σωστά, η κυβέρνηση φοβάται το θάνατο αυτόν καθαυτόν ενός απεργού και όχι το ενδεχόμενο να χρεωθεί αυτόν το θάνατο, τότε παραβλέπουμε ολόκληρο το σημασιοδοτικό παιχνίδι στο οποίο εμπλέκεται μια απεργία πείνας, καθώς και τη σημασία της προβολής. Αν η γυμνή ζωή πεθάνει στη σκιά της ίδιας της τής ύπαρξης, βουβή, ανύπαρκτη για τον υπόλοιπο κόσμο, υπαρκτή μόνο στην απουσία της, τότε δεν μπορούμε να υποθέσουμε καμία ευθύνη για το κράτος και καμία πίεση, όπως συμβαίνει με τις χιλιάδες προσφύγων που σκοτώνονται εκτός συνόρων ή πάνω στο σύνορο (ενδεικτικά, βλ. Tselepi κ.ά. 2016; Tapella κ.ά. 2016). Έτσι αρχίζουν και αποκτούν κρίσιμη διάσταση τα μίντια (η τηλεόραση, οι δημοσιογράφοι, αλλά και οι αλληλέγγυοι κοκ.). Ο Wee (2007, 2004), εστιάζοντας στην απεργία πείνας ως επικοινωνιακή πράξη (communicative act) μεταξύ δύο μερών με άνιση κατανομή ισχύος, τονίζει τη σημαντικότητα της επίρριψης ευθύνης: συγκεκριμένα, εστιάζει στην αντίφαση της εμπρόθετης επιλογής του απεργού να ρισκάρει τη ζωή του, αλλά να μη θεωρηθεί υπεύθυνος για τον ενδεχόμενο θάνατό του. Αυτό τον οδηγεί να διακρίνει την πρόθεση από την ευθύνη (η ευθύνη δεν επιρρίπτεται πάντα στην πρόθεση: σε ένα καθεστώς διεξάρτησης, ο αντίκτυπος της δράσης των ανθρώπων δεν εμπίπτει πάντα και απαραίτητα στις προθέσεις τους) και να αναζητήσει εκείνα τα στοιχεία που οδηγούν σ' αυτήν τη διάκριση.

Ο Lionel Wee προτείνει τρία στοιχεία. Πρώτον, είναι πολύ σημαντικό ότι ο απεργός παρουσιάζεται ή φαίνεται εγκλωβισμένος σ' αυτήν την απόφαση, δεν έχει άλλη επιλογή παρά μόνο να συντηρήσει την καταπιεσμένη του συνθήκη, να υποταχτεί σ' αυτήν: έτσι, η απόκλιση μεταξύ ευθύνης και εμπρόθετης επιλογής είναι ταυτόχρονα και σύγκλιση μεταξύ εμπρόθετης επιλογής και αναγκαιότητας. Η απεργία πείνας φαίνεται να είναι το τελευταίο καταφύγιο αυτού που θέλει να απελευθερωθεί από μια εγκλωβισμένη συνθήκη. Ο Lionel Wee δεν προσφέρει κάποια εννοιολόγηση της εγκλωβισμένης συνθήκης. Οι Deleuze & Guattari (1986 [1975]: 17; Deleuze 1995 [1990]: 133) συζητάνε αυτήν τη συνθήκη με την έννοια του «συσπασμένου χώρου» (crambled space) ή της «αποπνικτικής» συνθήκης, ένα αδιέξοδο που προκαλεί μια «αναγκαστική εγγύτητα» (μεταξύ ανθρώπων, ιστοριών, γλωσσών) και ωθεί τα άτομα σε δημιουργικές μορφές πολιτικής. Δίχως αδιέξοδη κατάσταση, τα πράγματα ρέουν από μόνα τους, αυτονόητα, δεν προκύπτει ανάγκη δημιουργίας απεδαφικοποιήσεων (deterritorialization), γραμμών πτήσης (lines of flight) και εξόδου από την εγκλωβισμένη συνθήκη. Συζητάνε μια συνθήκη στην οποία ένα αδιέξοδο πρόβλημα σπάει τη συνήθεια, τη ρουτίνα, και ωθεί τα άτομα να επινοήσουν: σχεδόν τα αναγκάζει να φανταστούν διεξόδους. Η επινοητικότητα δεν προκύπτει σε σταθερές, απομονωμένες καταστάσεις, αλλά σε μεταβάσεις και εγγύτητες: εκεί όπου διακινούνται οι ιδέες¹⁶. Η «γραμμή πτήσης» αναφέρεται σε ένα διάνυσμα φυγής,

¹⁶ Η Spivak (1996: 288-9) περιγράφει αυτό το αδιέξοδο ως μια συνθήκη αποκομμένη από τις κατακόρυφες και οριζόντιες «γραμμές κινητικότητας» μιας κουλτούρας.

ένα «μονοπάτι απεδαφικοποίησης» (Bonta & Proveti 2004: 106), στην αναστοχαστική δεξιότητα των υποκειμένων να φαντάζονται εναλλακτικούς κόσμους, με την *απεδαφικοποίηση* να νοείται ως μια πολύπλοκη διαδικασία μέσω της οποίας το σώμα αφήνει μια εδαφική συνάρθρωση, ακολουθώντας τις γραμμές πτήσης που είναι συγκροτητικές αυτής της συνάρθρωσης (Bonta & Proveti στο ίδιο: 78-9). Ο Wee (2007) δε μένει στην *προβολή της εγκλωβισμένης συνθήκης*. Συγκρίνει την πρακτική της απεργίας πείνας μ' αυτήν της αυτοπυρπόλησης. Και η αυτοπυρπόληση είναι μια πράξη που απορρέει από μια ιδιαίτερα εγκλωβισμένη, καταπιεσμένη συνθήκη, καθώς επίσης και μια πράξη που οδηγεί στο θάνατο. Ωστόσο, η αυτοπυρπόληση, εν συγκρίσει με την απεργία πείνας, δεν προκαλεί (τόση) πίεση στον αντίπαλο, καθώς η ευθύνη θανάτου χρεώνεται συνήθως στους ίδιους τους αυτοπυρπολημένους. Διαπιστώνει ότι στην αυτοπυρπόληση δε μεσολαβεί το απαραίτητο χρονικό διάστημα ώστε ο αντίπαλος να χρεωθεί την ευθύνη. Έτσι, το δεύτερο κρίσιμο στοιχείο που προτείνει είναι ο *χρόνος* διάρκειας της απεργίας πείνας' είναι ένας χρόνος που φαίνεται να ευνοεί τον απεργό πείνας και όχι την κυβέρνηση ή το σύστημα καταπίεσης. Σ' αυτό το διάστημα φαίνεται στους θεατές ότι η κυβέρνηση διαθέτει το χρονικό περιθώριο ώστε να αποτρέψει το θάνατο, δηλαδή έχει χρονικά περιθώρια επιλογών και επίλυσης της κατάστασης' επιπλέον, ο λόγος (discourse) του απεργού πείνας καταφέρνει σταδιακά να βρει διαύλους εκπομπής μέσω περιφερειακών μίντια, εν αντιθέσει με τον κυρίαρχο λόγο που κατακλύζει το δημόσιο και ιδιωτικό χώρο σχεδόν ακαριαία μέσω μεγαεκπομπών, ιδιαίτερα μέσω της τηλεόρασης. Εδώ, βλέπουμε ότι το κοινό (το ακροατήριο, οι αμέτοχοι ή οι θεατές) φαίνεται να αντικαθιστά σε κάποιο βαθμό την υπερβατική δύναμη της Θείας Δίκης (η πίστη στην οποία σχεδόν ανάγκαζε τον κατηγορούμενο να υποχωρήσει μπροστά στα αιτήματα αυτού που επιτελούσε εμπρόθετη λιμοκτονία) και η πορεία μιας απεργίας πείνας να γίνεται διακύβευμα που εμμένει στο κοινωνικό και εξαρτάται κρίσιμα από την πολιτική σημασιολογία¹⁷. Έτσι, ο Wee (2007) καταλήγει και στο τρίτο κρίσιμο στοιχείο, τα *μίντια*, και προτείνει ότι μια απεργία πείνας δεν είναι μια σύγκρουση μεταξύ δύο μερών, αλλά θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τα μίντια και την πλαισίωση της απεργίας πείνας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ζήτημα της επίρριψης ευθύνης βρίσκεται στην καρδιά της σημασιοδοτικής σύγκρουσης που λαμβάνει χώρα γύρω από μια απεργία πείνας (βλ. επίσης Mulcahy 1995) και δεν μπορεί να αποσπαστεί από τη σημασία της ζωής ή του θανάτου.

Το σύνολο της βιβλιογραφίας που εστιάζει στις διαδικασίες αναδεικνύει ένα πλήθος στοιχείων που εμπλέκονται σε μια απεργία πείνας και υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός πολύπλοκου περιβάλλο-

¹⁷ Αντανakλώντας τη βεμπεριανή θέση της απομάγευσης του κόσμου, ο Alain Touraine (1988: 125) σημειώνει ότι η μετα-βιομηχανική ή προγραμματισμένη κοινωνία, απελευθερωμένη από κάθε ουσιοκρατική προσφυγή, στρέφεται τελείως στο πεδίο των συγκρούσεων. Για πρώτη φορά στην ιστορία η κοινωνία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως προϊόν της ίδιας της τής δράσης επί του εαυτού της και αυτό καθιστά κρίσιμες τις κοινωνικές δυνάμεις (συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών κινήματων) (Touraine 1981 [1978]: 9). Για μια προβληματοποίηση της συγκεκριμένης βεμπεριανής θέσης, βλ. Jenkins (2000α).

ντος διεξάρτησης. Πρώτον, μια απεργία πείνας διασπείρει σε διάφορα λειτουργικά συστήματα ποικίλα ηθικά και δεοντολογικά διλήμματα. Ο Williams (2001) εστιάζει στη νομική διάσταση αυτών των διλημάτων και πιο συγκεκριμένα στο ζήτημα της υποχρεωτικής σίτισης. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των φυλακών, μια κυβέρνηση δικαιολογεί την υποχρεωτική σίτιση υποστηρίζοντας ότι το κράτος έχει την ευθύνη να εγγυηθεί τη ζωή των κρατουμένων. Ωστόσο, μια σειρά δικαστικών αποφάσεων στη Βρετανία εγγυήθηκε το δικαίωμα αυτοκαθορισμού των κρατουμένων (Kenny, Silove & Steel 2004: 238), υποδεικνύοντας ότι το κράτος δεν είναι ένα ενιαίο σύστημα δίχως αντιφάσεις μεταξύ των μηχανισμών του. Κρίσιμα δεοντολογικά διλήμματα εμφανίζονται και στον ιατρικό κλάδο, όπου ο γιατρός βρίσκεται στη διλημματική θέση να ισορροπήσει μεταξύ διατήρησης της ζωής και σεβασμού της αυτονομίας του ατόμου ή της αυτοδιάθεσης. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας δίνει έμφαση στη διανοητική κατάσταση του απεργού πείνας, αποδίδοντας έτσι κρίσιμο ρόλο στην ειδικότητα του ψυχιάτρου (Birchard 1997· Brockman 1999), και προτείνει ένα δεοντολογικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων εκ μέρους των γιατρών που να μην τους χρεώνει ηθικά τον ενδεχόμενο θάνατο του απεργού¹⁸. Ωστόσο, εμπειρικά, το πρόβλημα είναι πιο ιδιαίτερο, καθώς ο γιατρός οποιασδήποτε εμπλεκόμενης ειδικότητας βρίσκεται στο επίκεντρο ενός βίαιου πολιτικού παιχνιδιού. Σωστά οι Kenny, Silove & Steel (2004) υποστηρίζουν ότι σ' αυτήν τη σύγκρουση συμφερόντων δεν υπάρχει πολιτικά ουδέτερη ζώνη, εφόσον ο γιατρός είναι δεσμευμένος με το κράτος μέσω επαγγελματικού συμβολαίου.

Τα περισσότερα ιατρικά άρθρα εστιάζουν στις επιπτώσεις που έχει η πείνα στην οργανική τάξη του απεργού (ενδεικτικά, Altun κ.ά. 2004· Kenny, Silove & Steel 2004). Συνοπτικά, ο θάνατος επέρχεται μεταξύ 40ης και 80ης ημέρας, αν και έχουν καταγραφεί απεργίες πείνας με διάρκεια μεγαλύτερη των ενενήντα ημερών. Μετά την πρώτη εβδομάδα ο απεργός εμφανίζει σημαντική απώλεια μυϊκής μάζας και βάρους και ατροφούν σταδιακά διάφορα όργανα (συκώτι, έντερα, νεφρά, καρδιά). Οι απεργοί περιγράφουν πονοκεφάλους και ζαλάδες, ενώ εμφανίζουν και υπόταση. Τέλος, αφού περάσουν σαράντα ημέρες, κατά προσέγγιση, ο απεργός εμφανίζει προβλήματα συγκέντρωσης. Οι βλάβες και η διάρκεια επιβίωσης ενός ανθρώπου, όσο βρίσκεται σε απεργία πείνας, προκύπτουν συναρτήσει πολλών παραγόντων που έχουν να κάνουν τόσο με τη γενικότερη κατάσταση του οργανισμού του, όσο και με συνθήκες και επιλογές κατά τη διάρκεια της απεργίας. Εδώ, πολιτική διάσταση δεν αποκτάει μόνο ο γιατρός, όπως ήδη ανέφερα, αλλά η κάθε συνάρθρωση που εμπλέκεται στη διαδικασία. Στη διεξάρτηση που αναδύθηκε από τον αυξανόμενο καταμερισμό της εργασίας στον καπιταλισμό (ενδεικτικά, Elias 2000 [1994]: 117) δεν είναι εύκολο να υποστηρίξουμε ότι η

¹⁸ Βλ. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, Διακήρυξη της Μάλτας για τους Απεργούς Πείνας (1991), διαθέσιμη σε <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/h31/> (τελευταία είσοδος 01/06/2015), και Διακήρυξη του Τόκιο (1975), διαθέσιμη σε <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/c18/> (τελευταία είσοδος 01/06/2015).

συνάρθρωση *γιατρός* είναι περισσότερο κρίσιμη από τη συνάρθρωση *βιταμίνη* ή *ζάχαρη* ή *κουβέρτα* ή *νερό* κοκ. Για παράδειγμα, είδαμε ότι η ανάδυση των πολιτικών σημασιών της απεργίας εξαρτάται από την παρατεταμένη της διάρκεια· αυτή, με τη σειρά της, εξαρτάται -μεταξύ άλλων- από τη βιταμίνη η οποία παρατείνει αυτήν τη διάρκεια (Altun κ.ά. 2004· Wee 2007). Η συγκεκριμένη αλυσίδα εξάρτησης δε σταματάει στη βιταμίνη ή τη ζάχαρη. Η βιταμίνη ή η ζάχαρη διαλύεται στο σώμα του απεργού, αφού έχει ακολουθήσει μια πορεία συλλογής ή παραγωγής και εργαστηριακής επεξεργασίας προηγούμενων χημικών στοιχείων, κατασκευής εντός της φαρμακοβιομηχανίας ή επεξεργασίας στη βιομηχανία ζάχαρης, πιστοποιήσεων και πατεντών, μεσαζόντων μεταφοράς και διανομής κοκ.· μια αλυσίδα παραγωγής που μπορεί να εμπλέκει απεριόριστο αριθμό αντικειμένων και υποκειμένων, νομοθεσιών και διαδικασιών σε διάφορες χώρες ανά την υφήλιο, μορφών εκμετάλλευσης κοκ. Μάλιστα, οι αθέατες αλυσίδες παραγωγής, μεταφοράς και κατανάλωσης μπορεί να εμπλέκουν και μορφές σκλαβιάς. Όπως υποστηρίζει με γλαφυρή σαφήνεια ο Kevin Bales (2012 [1999]: 3-4) σε ένα από τα πιο γνωστά βιβλία για τη σκλαβιά σήμερα, «οι σκλάβοι της Καραϊβικής μπορεί να έχουν βάλει ζάχαρη στην κουζίνα σου» ή, θα συμπλήρωνα, ακόμη και στο στόμα απεργών πείνας που αγωνίζονται ενάντια σε μια μορφή σκλαβιάς ή εκμετάλλευσης σε ένα άλλο μέρος του πλανήτη. Αυτή η ευαίσθητη εστίαση στη διεξάρτηση μεταξύ ανόργανων και οργανικών στοιχείων (δεν βλέπουμε μόνο τον γιατρό, αλλά το σύνολο των στοιχείων που εμπλέκονται) ανοίγει πάλι ένα παράθυρο σύνδεσης με *προσεγγίσεις της πολυπλοκότητας* και συγκεκριμένα με τις λιγότερο ανθρωποκεντρικές (για παράδειγμα, Latour 2004 [1999]· Bennett 2005). Η βιταμίνη, ως συνάρθρωση, δεν αναφέρεται μόνο στην υλική της μορφή όπως μας εμφανίζεται εδώ-και-τόρα, ως ένα χάπι, για παράδειγμα, αλλά εμπεριέχει ολόκληρη την αλυσίδα παραγωγής της.

Δεύτερον, μια απεργία πείνας εμπλέκει ένα απεριόριστο σύνολο ατομικών και πληθυντικών οντοτήτων που, όπως θα δείξω εντός της μελέτης, υπερβαίνει ακόμη και την τυποποιημένη διάκριση κυβέρνηση / απεργός/-οι / ακροατήριο ή θεατές / ακτιβιστές / μίντια ή, καλύτερα, δημοσιογράφοι, αφού και όλους τους προηγούμενους δρώντες μπορούμε να τους δούμε ως μίντια, ως εκπομπείς σημασιών. Αν αναπτύξουμε αποκλειστικά μια συζήτηση επί των σημασιών, σαν αυτές να είναι δυνατόν να αποσπαστούν από τα υποκείμενα που τις φέρουν, τις εκπέμπουν και τις υποστηρίζουν, καθώς και από τους διαύλους μέσω των οποίων εκπέμπονται, τότε ούτε θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε επαρκώς τα διακυβεύματα μιας απεργίας πείνας ούτε θα μπορούσαμε να δείξουμε τη σχέση αυτών των διακυβευμάτων με την αλλαγή που επιδιώκει μια απεργία πείνας. Η υποτίμηση της πολιτικής της σημασιολογίας που λαμβάνει χώρα γύρω από μια απεργία πείνας και η πραγματοποίηση των σημασιών της οδηγούν την Landzelius (1999: 83) στην παραπλανητική γενίκευση ότι σε μια απεργία πείνας η σύγκρουση είναι μεταξύ ρητορικής του σώματος και ρηματικής (discursive) ρη-

τορικής της εξουσίας¹⁹. Ο Maud Ellmann (1993: 3-22) προσπαθεί να ισορροπήσει καλύτερα μεταξύ σημασιών και διαδικασιών ανάδυσης αυτών των σημασιών. Οι απεργοί πείνας δεν παύουν να μιλάνε και να γράφουν, δεν παύουν να εκφράζουν το βίωμά τους, ούτε να επιχειρηματολογούν υπέρ του δικαίου τους. Ήδη, εξ ορισμού, η απεργία πείνας διακρίνεται από άλλες μορφές εμπρόθετης λιμοκτονίας από το γεγονός ότι διατυπώνει διεκδικήσεις, γεγονός που εμπλέκει, μεταξύ άλλων, λόγο (speech) και ρητορική (rhetorics)²⁰. Η σωστή παρατήρηση ότι το σώμα εκφράζεται και εκπέμπει κρίσιμες σημασίες δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο ολίστημα να υποτιμήσουμε την κρισιμότητα άλλων μορφών έκφρασης, λόγου και ρητορικής προσπάθειας, ούτε να τα ιεραρχούμε γενικά και αόριστα. Οτιδήποτε εμφανίζει μια σχετική σταθερότητα ή μεταβάλλεται σχετικά αργά, το εντοπίζουμε, το αποσπάμε ή αυτονομούμε και το αναδεικνύουμε με το λόγο μας, το καθιστούμε απόσπασμα και προεξοχή μιας πολλαπλότητας διεξάρτησης. Αυτήν τη διαδικασία πρέπει να τη δούμε ως μια σύμβαση απαραίτητη για την ανάλυση - στις προσεγγίσεις πολυπλοκότητας απαντάται και ως *σχετική εξηγητική αυτονομία* (relative explanatory autonomy: ενδεικτικά, Strevens 2011· βλ. επίσης Elias 2000 [1994]: 366). Με μεθοδολογικούς όρους, αυτήν τη λογική τονίζω με την έννοια της *διεξάρτησης* - ως μιας μεθοδολογίας που αρμόζει στο μετα-φορντικό καπιταλιστικό καθεστώς διαίρεσης της εργασίας²¹. Υπό όρους και για να αναδείξουμε κάτι συγκεκριμένο, μπορούμε να προεξέχουμε (να δώσουμε έμφαση σε) επιλεγμένα σημεία μιας αλυσίδας, μιας πορείας ή/και μιας πλοκής διεξάρτησης, αλλά στο τέλος, στη γενική θεώρηση του αντικειμένου ή της συνάρθρωσης που περιγράφουμε, θα πρέπει να επιχειρούμε τη συναρμογή των αυτόνομων, αποσπασμένων συναρθρώσεων ή στοιχείων και να αποκαλύπτουμε τη διεξάρτησή τους, ακόμη και αν αυτή δεν μπορεί ποτέ να είναι ολοκληρωμένη (αν τα πάντα συνδέονται μεταξύ τους, ένας λόγος δεν μπορεί να συμπεριλάβει τα πάντα).

Υποστήριξα ότι οι περισσότερο σημασιοδοτικές προσεγγίσεις, οι προσεγγίσεις που εστιάζουν,

¹⁹ Σ' αυτό το σημείο, η φουκοϊκή οπτική της Landzelius ολισθαίνει προς έναν ντετερμινισμό. Ο ίδιος ο Foucault δεν αναγνωρίζει κάποια ντετερμινιστική σχέση μεταξύ εξουσίας και λόγου. Τόσο ο λόγος (discourse), όσο και η σιωπή (silence), αμφότερα θεμελιώνουν τόσο εξουσίες, όσο και μορφές αντίστασης (Foucault 2003 [1976]: 125). Ωστόσο, η κριτική μου στην Landzelius αφορά την τάση γενίκευσης, καθώς, υπό μια έννοια, η επισήμανσή της ισχύει στην απεργία που εστιάζω, στο βαθμό που οι συναισθηματικά ισχυρές εικόνες των εξαντλημένων απεργών πείνας που μεταφέρονταν στα νοσοκομεία βρήκαν διαύλους μετάδοσης στην τηλεόραση, ενώ ο λόγος τους ελάχιστα.

²⁰ Τον όρο *ρητορία* ή *ρητορική* (rhetorics) δεν το χρησιμοποιώ με την κοινή έννοια που υποδηλώνει ότι ο λόγος (discourse ή speech) είναι προσχηματικός, δηλαδή το περιεχόμενό του είναι ψευδές (συνήθως έτσι απαντάται, ακόμη και στα επιστημονικά κείμενα), αλλά με την έννοια που χρησιμοποιείται στη *ρητορική κριτική* (ενδεικτικά, Mckerron 1989) ή στη *ρητορική ανάλυση* (ενδεικτικά, Roderick & Daughton 2005 [1990]), δηλαδή ως τέχνη της γλώσσας και της πειθούς, ως τέχνη της επιρροής. Με άλλα λόγια, το περιεχόμενο της ρητορίας δεν είναι απαραίτητα ψευδές ή, καλύτερα, η χρήση της έννοιας της ρητορίας δεν έχει να κάνει με το δίλημμα ψεύδος / αλήθεια.

²¹ Η διαφοροποίηση ή διαίρεση της εργασίας αναφέρεται στο γεγονός ότι μια συγκεκριμένη μονάδα (μια οικογένεια, ένα νοικοκυριό, μια κοινότητα κοκ.) δεν καλύπτει αυτόνομα και επαρκώς τις ανάγκες της μέσω των προϊόντων που παράγει ή, με άλλα λόγια, τα προϊόντα που παράγει δεν κατευθύνονται προς την συνολική κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού. Στην κάλυψη των αναγκών ενός νοικοκυριού εμπλέκονται ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι, η εργασία των οποίων μπορεί να λαμβάνει χώρα σε πολύ απομακρυσμένες περιοχές του πλανήτη (μια διάσταση της παγκοσμιοποίησης). Απ' αυτήν την οπτική, η διαφοροποίηση της εργασίας σημαίνει παράλληλα και διεξάρτηση (βλ. Elias 2000 [1994]: 367-8).

κατασκευάζουν, αναδεικνύουν (σ)τις σημασίες της απεργίας πείνας, αποκόπτουν τις σημασίες από το ευρύτερο πλαίσιο τους και από τις σχέσεις μεταξύ υποκειμένων. Τις πραγματοποιούν, καθώς τις αποσπούν από τα υποκείμενα που τις αναλαμβάνουν (τις επινοούν, τις εντυπώνουν, τις επεξεργάζονται ανασυνθετικά, τις φέρουν, τις εξωτερικεύουν). Επιπλέον, απουσιάζει μια οντολογία των πληθυντικών υποκειμένων ή οντοτήτων και τους αποδίδεται μια ενότητα που δεν επιβεβαιώνεται εμπειρικά, όπως προτείνεται στην παρούσα μελέτη. Στην πραγματικότητα, οι σημασίες δεν αιωρούνται αυθύπαρκτα σε έναν ασαφή, αφηρημένο χώρο, ανεξάρτητα από τις τεχνολογίες που τις μεταφέρουν, τα υποκείμενα που τις αναλαμβάνουν και τις μεταξύ τους σχέσεις. Τέλος, τέτοιες προσεγγίσεις παραβλέπουν ότι οι σημασίες αποτελούν διακύβευμα της απεργίας πείνας και αναδύονται μέσα από απειροελάχιστες, λανθάνουσες μοριακές διαδράσεις, αλλά και προβεβλημένες δημόσιες σημασιοδοτήσεις που όλες σχετίζονται με μια πολιτική της σημασιοδότησης. Από την άλλη, οι προσεγγίσεις που εστιάζουν στις διαδικασίες, πάλι αντιλαμβάνονται τα πληθυντικά υποκείμενα ως ενιαία, όπως και τα διάφορα συστήματα. Αποδίδουν κρίσιμο ρόλο στη σχέση απεργών πείνας και αλληλεγγύης, και γενικότερα στις σχέσεις μεταξύ πληθυντικών υποκειμένων και μεταξύ λειτουργικών (υπο)συστημάτων (κράτος, υποσύστημα υγείας κοκ.), υποδηλώνοντας ένα περιβάλλον διεξάρτησης. Τέλος, το ζήτημα της επίρριψης ευθύνης βρίσκεται στην καρδιά της σημασιοδοτικής σύγκρουσης και δεν μπορεί να αποσπαστεί από τη σημασία της ζωής ή του θανάτου. Για να ξεφύγουμε από τους δύο εν μέρει διακριτούς εννοιολογικούς κόσμους που αναπτύσσονται στη δυσαρμονική σχέση μεταξύ κανονιστικής σημασιοδότησης και διαδικαστικής προσέγγισης, προτείνω μια διαδικαστική γλώσσα με χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως θα δούμε παρακάτω, την προσπάθεια των Deleuze και Guattari.

(1.3) δύναμη-προσανατολισμός

Η έννοια της τάξης (class) εμφανίζεται τον αιώνα που εδραιώνεται ο βιομηχανικός καπιταλισμός - βία, μαζικά και συγκεντρωτικά (Polanyi 2007 [1944]). Η πειθαρχία των εργατών εξασφαλίζεται μέσω φυσικής βίας και μαζικής συσσώρευσής τους σε εργοστάσια και εργατικές γειτονιές, ενώ οι αποκλίνουσες μορφές συμπεριφοράς εγκλείονται σε πειθαρχικά ιδρύματα. Οι χώροι μαζικού συγχρωτισμού (εργοστάσια, εργατικές γειτονιές: χώροι εδαφικοποιημένης εγγύτητας, άμεσου συγχρωτισμού) είναι και οι χώροι όπου θα προκύψουν σταδιακά οι συγκλίνουσες εμπειρίες εκμετάλλευσης των εργατών από τους καπιταλιστές και οι μαζικές αντιστάσεις τους. Αντίστοιχα, ο ωρολογιακός χρόνος μαζικού συντονισμού, που ρύθμιζε την εθνική φορντική παραγωγή ελέγχοντας την εργασία, έπαιξε το δικό του ρόλο στο συγχρωτισμό των εργατών και τη διαμόρφωση συγκλινουσών εμπειριών και αφηγήσεων (Sennett 2000: 184· Tomlinson 2007: 86· Hassan 2009: 35, 59, 64). Οι μαζικές

εθνικές κοινωνίες δε θα ήταν εύκολο να υπάρξουν δίχως αυτές τις διαδικασίες συγχρωτισμού και συγχρονισμού. Αυτές τις σχετικά διακριτές, οριοθετημένες και ορατές ομαδώσεις, οι Karl Marx (Marx & Engels 2004 [1848]) και Max Weber (1946 [1921]) θα τις αντιληφτούν ως τάξεις²²: παρά τις αποκλίσεις τους, αμφότεροι αναφέρονται στις τάξεις ως διακριτά σύνολα ανθρώπων που εντοπίζονται σε διακριτές θέσεις με αντιτιθέμενα συμφέροντα. Στον Marx, που είχε και το μεγαλύτερο αντίκτυπο στο ταξικό φαντασιακό, η συλλογική δράση γίνεται κατανοητή με αναφορά στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Μια *τάξη καθ' εαυτήν*, που προσδιορίζεται από την *αντικειμενική* της θέση στην παραγωγική δομή, μπορεί να μετατραπεί σε *τάξη δι' εαυτήν* (παραφράζοντας: σε συνειδητοποιημένο κίνημα ή σε *διαρκή δύναμη-προσανατολισμό*) μόνο αν τα μέλη της αποκτήσουν συνείδηση των κοινών ταξικών τους συμφερόντων. Με τη *δύναμη* αναφέρομαι πρωτίστως στη συλλογική διάσταση, στη μαζικότητα, αλλά και γενικότερα στον εξοπλισμό ή τους υλικούς πόρους (συμπεριλαμβανομένου του υλικού, απτού βιολογικού σώματος) με τον *προσανατολισμό* αναφέρομαι στις γλώσσες (γενικά, στα ιδεατά, συμβολικά ή/και κανονιστικά στοιχεία) μέσω των οποίων τα υποκείμενα εγγράφουν ρητά τη δράση τους σε ένα ευρύτερο πλάνο προς την επίτευξη ενός ορίζοντα δράσης, ενός συλλογικού προορισμού ή ενός ευρύτερου σκοπού. Με τον όρο *δύναμη* δεν αναφέρομαι σε κάποιον απόλυτο αριθμό ή αξιολογικά σε μια *μεγάλη* μαζικότητα. Η απαιτούμενη δύναμη, η επάρκειά της, ποικίλει αναλόγως του εκάστοτε στόχου ή, καλύτερα, του προσανατολισμού, όπως και ο κάθε προσανατολισμός μπορεί να ποικίλει αναλόγως της διαθέσιμης δύναμης. Ο Zygmunt Bauman (2006 [2000]: 114) θα διαφωνούσε μάλλον με τη σύνδεση μεταξύ δύναμης και μαζικότητας. Γι' αυτόν, η «ρευστή και ελαφριά νεωτερικότητα» σηματοδοτεί το τέλος της σχέσης μεταξύ όγκου/μάζας και δύναμης/επιτυχίας που χαρακτήρισε τη νεωτερικότητα. Ωστόσο, η κοινωνική του οντολογία βασίζεται σε μια εποχιακή αντίληψη του χρόνου κατά την οποία το παλιό (βαριά νεωτερικότητα) αντικαθίσταται από το νέο (ελαφριά νεωτερικότητα). Αν και θα το αναπτύξω στο επόμενο κεφάλαιο, εδώ βασίζομαι σε μια συσσωρευτική αντίληψη της ιστορίας, κατά την οποία τα νέα στρώματα δεν αντικαθιστούν απαραίτητα τα παλιά, αλλά μπορούν να διαδρούν μαζί τους, να συνυπάρχουν, να συγκρούονται κοκ., με αποτέλεσμα έναν πλουραλισμό στρωμάτων.

Έτσι, η δύναμη-προσανατολισμός είναι μια εννοιολογική σύνθεση που αναφέρεται σε ένα εύρος δράσεων που ποικίλουν από μαζικές μέχρι ατομικές: ένας άνθρωπος και ένα κατσαβίδι αποτελούν επαρκή δύναμη ώστε να βιδωθεί μια βίδα (προσανατολισμός) όσο μεταβαίνουμε όμως σε πιο αφηρημένα επίπεδα και κινούμαστε προς πιο γενικούς και ευρύτερους στόχους, τόσο η σχέση μεταξύ

²² Για μια κινηματογραφική και μεταφορική αναπαράσταση της μαζικής κοινωνίας και του βιομηχανικού ή του φορντικού καπιταλισμού, βλ. το αριστούργημα του Fritz Lang (1927) *Metropolis*. Μεταξύ άλλων, ένα πασιφανές στοιχείο που προβάλλει η ταινία είναι τα σαφή και διακριτά όρια μεταξύ εργατών και καπιταλιστών (ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής). Σε συνθήκες μαζικού συγχρωτισμού και συγχρονισμού και τόσο οξείας οριοθέτησης, ήταν πασιφανές ποιος είχε στα χέρια του την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και την αστυνόμευση των εργατών (Carrier 2015: 34).

δύναμης και προσανατολισμού γίνεται πιο πολύπλοκη: πρέπει να συναρθρωθούν περισσότεροι υποκειμενικοί προσανατολισμοί. Ο Marx δεν προβληματοποίησε τις διαδικασίες (συγκρότησης) δύναμης, τις πήρε ως δεδομένες, και εστίασε περισσότερο στον προσανατολισμό της δράσης²³: πολύ συνοπτικά, οι εργάτες, παίρνοντας τον έλεγχο των μέσων παραγωγής, θα οδηγούσαν την κοινωνία σε ένα αταξικό σχήμα. Το κόμμα λενινιστικού τύπου έμελλε να παίζει ρόλο καθοδηγητή της εργατικής δύναμης, να την προσανατολίσει σ' αυτήν τη γραμμική πορεία προς τον τελικό προορισμό: με την οργάνωση μέσα στο κόμμα, η συνειδητοποιημένη συλλογικότητα ή δύναμη αποκτάει διάρκεια. Η διαφορά που προσπαθώ να τονίσω με την έννοια της δύναμης-προσανατολισμού είναι εμπειρική και αναφέρεται στον προσωρινό χαρακτήρα αυτής της εδαφικοποιημένης οντότητας, της συνάρθρωσης. Η δύναμη-προσανατολισμός δεν έχει μια μεταφυσική διάρκεια παρά μόνο τη διάρκεια εμπειρικής της εμφάνισης. Η δύναμη-προσανατολισμός δεν είναι κόμμα, οργάνωση ή κίνημα, αλλά μια προσωρινή συνάρθρωση που διαρκεί όσο εμφανίζεται²⁴. Άσχετα αν επικαλύπτεται ενίοτε με τις παραπάνω πληθυντικές οντότητες, ενίοτε μπορεί να τις περιέχει κίολας, δεν αναγάζεται σ' αυτές (όπως και το αντίστροφο) και εντοπίζεται μόνο εμπειρικά. Για παράδειγμα, δύναμη-προσανατολισμός είναι μια πορεία, μια καθιστική διαμαρτυρία, μια κατάληψη εργοστασίου, ένα οδόφραγμα κοκ. Δεν περιλαμβάνει το σύνολο των συμμετεχόντων άπαξ και λήξει η συγκεκριμένη συλλογική δράση και διασκορπιστούν οι συμμετέχοντες· το περιλαμβάνει όμως όσο διαρκεί η συλλογική δράση.

Από το πρώτο μισό του 20ου αιώνα αρχίζουν να διαφαίνονται ήδη κρίσιμες αλλαγές στον καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας και τις ταξικές σχέσεις στην Ευρώπη. Οι Berle & Means (1933: 1-125) παρατηρούν ότι τα σαφή όρια μεταξύ καπιταλιστών και προλετάρων αρχίζουν να θολώνουν, ενώ η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ο έλεγχος των εργατών αρχίζουν να κατανέμονται σε διαφορετικά χέρια. Οι ιδιοκτήτες γίνονται ολοένα και περισσότερο μέτοχοι, ενώ αυξάνονται τα στελέχη, με πολλά απ' αυτά να εξελίσσονται σε μετόχους. Οι νέες ταξικές θέσεις που δημιουργούνται γίνονται αντιληπτές ως κατηγορίες με αποκλίνοντα συμφέροντα. Αυτές δεν είναι οι πρώτες περιγραφές μιας διαδικασίας *μετάβασης* από το βιομηχανικό στο μετα-βιομηχανικό καπιταλισμό, ή

²³ Για τον Marx, το στοιχείο του κοινού συμφέροντος φαίνεται επαρκές ώστε να καταφέρει δύναμη, συλλογικότητα ή, με δικούς του όρους, τάξη δι' εαυτήν. Ωστόσο, όταν αντιστρέφει το ερώτημα και ρωτάει γιατί δεν κατάφεραν οι χωρικοί (στη Γαλλία του 19ου αιώνα) να σχηματίσουν τάξη δι' εαυτήν, απαντάει αλλάζοντας εργαλείο ανάλυσης. Ενώ οι υλικές συνθήκες διαβίωσής τους ήταν όμοιες, όπως και τα συμφέροντά τους, η μεταξύ τους επικοινωνιακή απομόνωση, η έλλειψη συγχρωτισμού ήταν καθοριστικός παράγοντας ώστε να μην εξελιχτούν σε συλλογικό υποκείμενο δράσης (Marx 2005 [1869]).

²⁴ Ο Melucci (1984β: 824), εφαρμόζοντας τη συγκεκριμένη προβληματική στην έννοια «κοινωνικό κίνημα», διερωτάται: «Πώς γνωρίζουμε ότι ένα κίνημα υπάρχει πίσω από την ενεργή διαμαρτυρία; Είναι φαινομενικά μια μεταφυσική παρουσία πίσω από τη σκηνή, που καταλαμβάνεται από οργανώσεις και συμβάντα διαμαρτυρίας». Έτσι, αν και απομακρύνεται από τη χρήση του ουσιαστικού «κίνημα», διατηρεί τη χρήση του όρου ως επίθετο: «κινηματικά δίκτυα» και «κινηματικές περιοχές» (στο ίδιο: 828). Μπορούμε να πούμε ότι με τη δύναμη-προσανατολισμό αναφερόμαστε στα «συμβάντα διαμαρτυρίας» που λέει ο Melucci, ενώ με τους *δύναμους-χώρους*, που θα αναπτύξω παρακάτω, αναφερόμαι στις «οργανώσεις».

από τη φορντική στη μετα-φορντική οργάνωση της παραγωγής, δηλαδή αντικατάστασης μιας ομοιογένειας από μια άλλη· από την οπτική της συσσωρευτικής ιστορίας, αυτές είναι οι πρώτες περιγραφές μιας διαδικασίας στρωματοποίησης του μετα-βιομηχανισμού στο βιομηχανισμό, των μετα-φορντικών τρόπων παραγωγής σε φορντικούς, δηλαδή μια διαδικασία πολυπλοκοποίησης και κερματισμού των βασικών κατηγοριών της μαζικής κοινωνίας. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο φιλελεύθερος φόβος της κομμουνιστικής επέκτασης, η ευφορία της νίκης και η εμπειρία της βιαιότητας που προηγήθηκε, η αναπτυξιακή τροχιά των κατεστραμμένων οικονομιών και το κράτος πρόνοιας, καθώς και η τεχνολογική καινοτομία (με κρίσιμο σταθμό την τηλεόραση, αλλά και τις μεταφορές) άλλαξαν ριζικά τον καπιταλισμό που περιέγραψαν οι Marx & Weber. Σ' αυτό το σκηνικό, μεγάλο μέρος της θεωρίας εστίασε στα αποκαλούμενα νέα κοινωνικά κινήματα ως ιδιαίτερη περιοχή ενδιαφέροντος στις κοινωνικές επιστήμες (κινήματα που έκαναν έντονη την εμφάνισή τους μετά το Μάη του '68). Πολλοί θεωρητικοί, σε άμεσο διάλογο με το μαρξισμό, προσπάθησαν να εντοπίσουν τον κοινό δομικό καθορισμό που μπορεί να συνδέει τα υποκείμενα που εμπλέκονται στα νέα κοινωνικά κινήματα. Με τα όρια των μαζικών ταξικών διαιρέσεων να είναι ήδη θολά και τις οικονομίες των υπηρεσιών να επεκτείνονται ολοένα και περισσότερο, επισημάνθηκε η έντονη εμπλοκή των νέων μεσαίων τάξεων σε κινηματικές δραστηριότητες και η κρισιμότητά τους ως φορείς κοινωνικής αλλαγής (Parkin 1968· Hindess 1971· Inglehart 1971· Gouldner 1979· Larson 1979· Cotgrove & Duff 1980· Cotgrove 1982· Morrison & Dunlap 1986· Kriesi 1989· Eckersley 1989· Bonnett 2003 [1993], 2005 [2000]), ενώ τονίστηκε η έντονη πολιτική δραστηριότητα των νέων (Inglehart 1971· Van Lieere & Dunlap 1980· Abramson & Inglehart 1992). Φάνηκε όμως ότι η τάξη, ως ενιαίο σύνολο ταξικών θέσεων, ως σύνολο που προκύπτει από τη θέση στην παραγωγική διαδικασία ή ως τάξη καθ' εαυτήν, δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή αιτιώδη καθορισμό που να εξηγεί την κινηματική δραστηριότητα²⁵. Τα νέα κοινωνικά κινήματα ελκύουν διάχυτες κοινωνικές κατηγορίες που διαμορφώνονται βάσει τοπικότητας, φύλου, εθνότητας, τρόπου ζωής κοκ. (Cohen 1985· Offe 1985) και δίνεται ολοένα και περισσότερη έμφαση στην ετερογένεια που περιέχουν (Gerlach & Hine 1970· Cotgrove 1982· Cohen 1985· Morrison & Dunlap 1986· Kriesi 1989· Eckersley 1989). Στο βαθμό που δεν υπάρχει ντετερμινιστική σύνδεση μεταξύ ταξικής θέσης και συλλογικής δράσης (ή, ευρύτερα, δεν υπάρχει απαραίτητα κάποια κοινή θεσιακή αφετηρία της συλλογικής δράσης), δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανάγκη εστίασης σ' αυτό που ο Karl Marx πήρε ως δεδομένο και που παρέβλεψε ο ορθόδοξος μαρξισμός: στις διαδικασίες δύναμης (Althusser 1980: 11-2). Με τους όρους που το θέτει ο Alberto Melucci (1984β: 820-1), το κλασικό πρόβλημα

²⁵ Το συγκεκριμένο πρόβλημα γίνεται αντιληπτό ή γενικεύεται και ως πρόβλημα δομής / δράσης, καθώς το συγκεκριμένο επιχείρημα φαίνεται να ισχύει και σε άλλες αντικειμενικές κατηγορίες (για παράδειγμα, οι Anthias, Yuval-Davis & Cain 2005 [1992]: 42-66 επεκτείνουν τη συγκεκριμένη προβληματική και στην κατηγορία της φυλής και της εθνότητας).

της μετάβασης από την τάξη καθ' εαυτήν στην τάξη δι' εαυτήν δεν είναι αδιάφορο, αλλά δεν μπορεί να συζητηθεί δίχως να λάβουμε υπόψη μας τις διαδικασίες διαμόρφωσης και διατήρησης του συλλογικού δρώντος (δηλαδή να εστιάσουμε όχι μόνο στα *γιατί*, αλλά και στα *πώς* της συλλογικής δράσης).

Έχει ενδιαφέρον να απλοποιήσουμε τις μεταγενέστερες προσεγγίσεις που έστρεψαν το βλέμμα τους πίσω, στη βιομηχανική περίοδο, προσπαθώντας να εξηγήσουν γιατί ο Marx πήρε ως δεδομένες τις διαδικασίες δύναμης. Πολλές προσεγγίσεις, η κάθε μία με τη δική της ιδιαίτερη γλώσσα, τονίζουν μια σύμπτωση στον καπιταλισμό (βλ. Thompson 1966: 9-11· Offe 1977 όπως αναφέρεται σε Ψημίτης 2006: 119-28· Calhoun 1982· Touraine 1990· Crossley 2002: 99-100· Vahabzadeh 2003: 178-9· Wieviorka 2005· Richardson 2005: 505-7· Carrier 2015: 32-6). Η ετερογένεια στο εργατικό κίνημα δεν ήταν τόσο έντονα ορατή, επειδή η δράση των εργατών ήταν θεμελιωμένη σε μια κοινωνική συνθήκη που καθιστούσε δύσκολο να προκύψει το ερώτημα του συλλογικού (ή της δύναμης). Η κοινωνική αυτή συνθήκη αναφέρεται στη σύμπτωση μεταξύ μαζικού βιώματος, που προκύπτει από τη θέση στην παραγωγική διαδικασία, και *κοινής* γλώσσας, που ανέπτυξαν οι εργάτες (με κρίσιμη πηγή το μαρξισμό). Ο σχετικά συνεκτικός εννοιολογικός μηχανισμός, η κοινή γλώσσα (πιο σωστά, η συγκλίνουσα γλώσσα) προέκυψε από συγκλίνουσες εμπειρίες της εκμετάλλευσης στον ίδιο χώρο, το εργοστάσιο, και το συγχρωτισμό και την εδαφικοποιημένη επικοινωνία των εργατών σ' αυτόν το χώρο και τις βιομηχανικές περιοχές, γεγονός που ευνοήθηκε από τον τότε καταμερισμό εργασίας (διακριτά όρια μεταξύ των τάξεων, συγχρωτισμένες, άμεσες και εδαφικοποιημένες επιρροές από στόμα σε στόμα)²⁶. Να συμπληρώσω ότι αυτή η συγκλίνουσα γλώσσα κατασκεύασε με τη σειρά της την εμπειρία ως συγκλίνουσα (μια σχέση στην οποία δεν έχει ιδιαίτερη σημασία να προσδιορίσουμε τι προηγείται: αν η γλώσσα γέννησε την εμπειρία ή η εμπειρία τη γλώσσα). Έτσι, στο όνομα της τάξης ή του εργατικού κινήματος ομοιογενοποιήθηκε ένα πλήθος διαφορετικών υποκειμένων και αιτημάτων, ενώ το ισχυρό λενινιστικό κόμμα προσπάθησε να ομοιογενοποιήσει ένα πλήθος διαφορετικών προσανατολισμών δράσης στο όνομα της καθοδήγησης. Τα υποκείμενα της εργασίας που αναδύονται σήμερα, εκτεθειμένα σε πολλαπλές εννοιολογικές πηγές και όντας φορείς πολλαπλών εμπειριών και απεδαφικοποιημένων, δεν μπορούν να συνδυαστούν σε έναν ουσιοκρατικά ενιαίο κοινωνικό δρών (για παράδειγμα, τον Εργάτη) με την ίδια θέση στην παραγωγή και κοι-

²⁶ Δίνω έμφαση στις άμεσες επιρροές, καθώς είναι ένα κρίσιμο στοιχείο που περιορίζεται αισθητά με την έλευση της τηλεόρασης. Ο Tomlinson (2007: 94) αναφέρεται στην «τηλεμεσολάβηση της κουλτούρας» από την τηλεόραση και έπειτα από την οθόνη του υπολογιστή και του κινητού τηλεφώνου. Αν αφήσουμε στην άκρη την τηλεόραση και εστιάσουμε στη λειτουργία κυρίως των κινητών, αλλά και του διαδικτύου, θα δούμε ότι οι άμεσες σχέσεις και επιρροές παραμένουν (αυτό που ο Tomlinson αποκαλεί «συνθήκη αμεσότητας»: ο.π. 72-98). Γι' αυτό θα αναφερθώ σε επόμενα κεφάλαια στην απεδαφικοποιημένη τηλεμεσολάβηση, δίνοντας έμφαση στο ρόλο της τηλεόρασης. Οι διαδικασίες συνειδησιακών και ιδεολογικών επιρροών δεν έπαψαν να υφίστανται. Μπορεί να άλλαξαν πολλά, αλλά κάτι που άλλαξε σίγουρα είναι ότι αυτές δεν ακολουθούν τις εδαφικοποιημένες κατανομές που ακολουθούσαν πριν από την τηλεμεσολάβηση των σχέσεων.

νά χαρακτηριστικά (ενδεικτικά, βλ. Lazzarato 2006· Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 231· Kalb 2015· Carrier 2015· επίσης, Michael & Still 1992: 874), έτσι ώστε η απλοποιητική διάχυση μιας γλώσσας (για παράδειγμα, της μαρξιστικής) να μπορεί να αφηγηθεί μία εμπειρία ή, τέλος πάντων, συγκλίνουσες εμπειρίες, μιλώντας σε και προσανατολίζοντας μία δύναμη (μία μαζική κατηγορία)²⁷.

Δύο από τους κορυφαίους ευρωπαϊούς πολιτικούς φιλοσόφους του 20ου αιώνα, ο Jürgen Habermas και ο Gilles Deleuze, αναγνωρίζοντας τις ελλείψεις του μαρξισμού αναφορικά με τις διαδικασίες δύναμης, αναπτύσσουν δύο διαδικαστικές προσεγγίσεις: ο πρώτος τη *θεωρία της επικοινωνιακής δράσης* και ο δεύτερος, μαζί με τον Félix Guattari, μια διαδικαστική γλώσσα. Εδώ, θα εστιάσω στην προσέγγιση του πρώτου. Ο Habermas απομακρύνεται από τον οικονομικό αναγωγισμό του ορθόδοξου μαρξισμού και εστιάζει στις διαδικασίες επικοινωνίας, όπου αναπτύσσονται οι γλώσσες που επιτρέπουν τη συλλογική δράση. Η *επικοινωνιακή δράση* δεν είναι μια εργαλειακή δράση προς την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου, αλλά είναι προσανατολισμένη στην αμοιβαία κατανόηση και την επίτευξη συναίνεσης και συντονισμού της δράσης (Habermas 1984 [1981]: 99-101) και λαμβάνει χώρα στο «βιόκοσμο» (στο ίδιο: 285-6). Με την έννοια του βιόκοσμου, που την αντλεί από τον Alfred Schütz, αναφέρεται σε ένα διυποκειμενικό κόσμο που απεικονίζει ένα πολιτισμικά μεταβιβαζόμενο και γλωσσικά οργανωμένο απόθεμα ερμηνευτικών προτύπων, ένα γνωστικό υπόβαθρο. Κατά τον Habermas, η αποικιοποίηση του βιόκοσμου συντελείται από την επέκταση του γραφειοκρατικού κράτους και της οικονομίας· το κράτος τείνει να επεκτείνει τον έλεγχό του, καθώς επιβάλλεται πάνω σε τομείς όπως αυτός της υγείας, της εκπαίδευσης, των φυλετικών σχέσεων κοκ. Έτσι, οι νέες συγκρούσεις δεν αναδύονται πλέον σε περιοχές υλικής αναπαραγωγής, αλλά σε πεδία πολιτισμικής αναπαραγωγής: εκεί όπου το σύστημα παρεμβαίνει στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επεξεργάζονται τις αξίες τους, συγκροτούν τις ταυτότητες τους, νοηματοδοτούν την ύπαρξή τους και διαμορφώνουν κίνητρα.

Η νεο-μαρξιστική προσέγγιση του Habermas αντανακλά και ενισχύει κάποιες ήδη ενεργές τάσεις στην κοινωνική θεωρία, μεταξύ των οποίων υπάρχουν ποικίλες συγκλίσεις και αποκλίσεις, όπως τις τάσεις που βλέπουν την κουλτούρα όχι ως επιφανόμενο κάποιων βασικότερων δομών (εν συγκρίσει με τον ορθόδοξο μαρξισμό), αλλά ως δυναμικό παραγωγό και παράγωγο της δράσης (ενδεικτικά, Thompson 1966· Berger & Luckmann 2003 [1966]· Geertz 2003 [1973])²⁸. Σ' αυτό το

²⁷ Για μια εστίαση στις τεχνολογίες διάχυσης των σοσιαλιστικών ιδεών στο μαζικό, βιομηχανικό καπιταλισμό, βλ. Debray (2007). Υποστηρίζοντας ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε το πνεύμα ή τη συνείδηση της συλλογικής ζωής μιας εποχής δίχως να κατανοήσουμε τις τεχνολογίες διάχυσης των ιδεών, λέει ότι ο τυπογράφος είναι ο δεσμός μεταξύ προλεταριακής θεωρίας και συνθήκης της εργατικής τάξης (στο ίδιο: 6).

²⁸ Βέβαια, μεταξύ αυτών των συγγραφέων και του Habermas υπάρχουν και σημαντικές αποκλίσεις, όπως ο ορθολογικός αναγωγισμός της επικοινωνιακής δράσης, που οδηγεί ακόμη και σε απόρριψη της έννοιας της επικοινωνίας (για παράδειγμα, βλ. Massumi 2002).

πλαίσιο, υποστηρίζεται ότι οι κεντρικές κοινωνικές συγκρούσεις στον καπιταλισμό μετατοπίζονται από το πεδίο της πολιτικής οικονομίας στο πολιτισμικό πεδίο (ενδεικτικά, Gramsci 1992 [1971]· Touraine 1981 [1978], 1990, βλ. επίσης 2002· Laclau & Mouffe 2001 [1985]· Bourdieu 2000 [1994]· Eder 1993, 1995· Melucci 1984α, β, 1996). Οι παραπάνω συγγραφείς είναι επηρεασμένοι σε ποικίλους βαθμούς από μια κονστρουκτιβιστική λογική. Συνοψίζοντας, αν και εμφανίζουν σημαντικές εννοιολογικές αποκλίσεις, είτε ρητά (Touraine: 1981 [1978]: 33, 77, 1990· βλ. επίσης το σχολιασμό του Touraine από τους Feher & Heller 1984) είτε υπόρρητα, στους παραπάνω συγγραφείς συγκλίνουν η έννοια της τάξης (δι' εαυτήν) και η έννοια του κινήματος. Υποστηρίζουν δε, ο καθένας και η κάθε μία με διαφορετικούς όρους, ότι η κουλτούρα είναι το πεδίο από το οποίο αναδύεται η τάξη δι' εαυτήν, ενώ τα κινήματα παίζουν ουσιώδη ρόλο στην κατασκευή της τάξης· η τάξη καθ' εαυτήν κατασκευάζεται από την τάξη δι' εαυτήν (επίσης, βλ. Anthias, Yuval-Davis & Cain 2005 [1992]: 12). Εν συγκρίσει με την τάξη, η έννοια του κινήματος καταφέρνει, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό ή σε κάποιες περιπτώσεις, να αποφύγει το πρόβλημα της κοινής θεσιακής αφετηρίας για συλλογική δράση (δηλαδή ότι τα υποκείμενα της συλλογικής δράσης προέρχονται από μία θέση, για παράδειγμα, στην παραγωγική δομή)· ωστόσο, διατηρεί το ίδιο πρόβλημα απλοποίησης που ο Bourdieu (2000 [1994]: 124) αποκαλεί «ανθρωπομορφισμό των ομάδων» (βλ. επίσης Melucci 1984α, β: 825, 1996). Η έννοια του κινήματος, όπως και η έννοια της τάξης (δι' εαυτήν), ευνοεί μια ενιαία, ομοιογενοποιημένη αναπαράσταση των συλλογικών υποκειμένων (βλ. επίσης Touraine 1990· Laclau & Mouffe 2001 [1985]· Vahabzadeh 2003). Σύμφωνα με τον Alberto Melucci (1984β, 1996: 13), τα κινήματα γίνονται αντιληπτά με όρους προσωπικοτήτων, δηλαδή με όρους που περιγράφουν χαρακτήρες με σαφή και συνεκτικό ρόλο στην ιστορία. Αυτή η αναπαράσταση ενισχύει και εγγράφεται σε μια απλοϊκή, γραμμική σύλληψη του ιστορικού και κοινωνικού γίνεσθαι και μια ομοιογενοποιημένη αναπαράσταση των συλλογικών οντοτήτων. Ο Melucci (1996: 49-50, 2002 [2000]: 68) προτείνει ότι χρειαζόμαστε μια νέα γλώσσα που να μπορεί να απεγκλωβίσει τη σκέψη τόσο από τις απλοϊκές κατανοήσεις του κοινωνικού γίνεσθαι, όσο και από το δυισμό δομής / δράσης.

Ο Habermas αντανάκλα επίσης αυτές τις φωνές που υποστηρίζουν την ανάγκη απεγκλωβισμού της σκέψης από το δυισμό δομής / δράσης και το κάνει μέσω της έννοιας του βιόκοσμου. Ο βιόκοσμος δεν αναφέρεται μόνο σε ένα διυποκειμενικό γνωστικό υπόβαθρο, αλλά αντανάκλα τη φαινομενολογική έννοια της αποβλεπτικότητας (*intentionality*)²⁹. Καθώς τα ερμηνευτικά πρότυπα είναι προσανατολισμένα στον περιβάλλοντα κόσμο (σύστημα), ο βιόκοσμος αναφέρεται ταυτόχρονα και

²⁹ Χρησιμοποιώ τον όρο *αποβλεπτικότητα* ως μετάφραση του αγγλικού όρου *intentionality*, προσπαθώντας να τον διακρίνω από τον όρο *πρόθεση* και τα παράγωγά του, όπως προτείνεται στην ελληνική μετάφραση της μονογραφίας του Robert Sokolowski (2003 [2000]: 1) *Εισαγωγή στην Φαινομενολογία*.

στους δομικούς καθορισμούς που ενεργούν πάνω στα υποκείμενα που συστήνουν τον εκάστοτε βίοκοσμο. Αυτή η προσπάθεια επίλυσης της αντίφασης δομής / δράσης κρίνεται ως «καθοδική συγχώνευση» (Archer 1995: 1-12) ή «μικρο-αναγωγισμός» (DeLanda 2006α, 2006β: 250): υποβαθμίζει το μακρο-επίπεδο (σύστημα) στο μικρο- (βίοκοσμο). Αντ' αυτού, από την οπτική της οντολογίας των συναρθρώσεων, ο Manuel DeLanda προτείνει να εφαρμόσουμε την έννοια της συνάρθρωσης σε όλα τα οντολογικά επίπεδα, από το άτομο μέχρι το παγκόσμιο καθεστώς, με βασική προϋπόθεση ότι οι ανωτέρου επιπέδου συναρθρώσεις δεν ανάγονται στο άθροισμα των συστατικών τους συναρθρώσεων, αλλά, αντιθέτως, εμφανίζουν αναδυόμενες ιδιότητες. Έτσι, η έννοια της *συνάρθρωσης* τείνει να γίνει συνώνυμη με την έννοια του *πολύπλοκου συστήματος* (για μια συστηματική ανάπτυξη που χρησιμοποιεί και τις δύο έννοιες, βλ. Simon 1962· για ένα παράδειγμα εφαρμογής που χρησιμοποιεί και τις δύο έννοιες, βλ. Sassen 2008 [2006]: 1-11· σύγκρινε επίσης την εννοιολόγηση της *συνάρθρωσης* από DeLanda 2006β: 250-4 με την εννοιολόγηση του *πολύπλοκου συστήματος* από Cilliers 1998: 3-5).

Ακόμη, ο Habermas αντανακλά και ενισχύει τις τάσεις που βλέπουν μια κρίσιμη μετατόπιση του πεδίου άσκησης της εξουσίας από την πειθαρχία, το φόβο τιμωρίας και τη φυσική βία προς τον έλεγχο και την επιτήρηση, τάσεις φουκοϊκής επιρροής, που τονίζουν ταυτόχρονα την ανάγκη μετατόπισης του πεδίου αμφισβήτησης της εξουσίας από τη μαζικά οργανωμένη πολιτική προς την καθημερινή ζωή (ενδεικτικά, Vaneigem 2001 [1967]· Fraser 1981· Mckerrow 1989· Katsiaficas 2007 [1997]· Billig 1995· Day 2012 [2005]). Στην «κοινωνία της πειθαρχίας» (Foucault 1989 [1975]) έρχονται να συσσωρευτούν η «μικροφυσική της εξουσίας» (Foucault 2003 [1976], 1987), ο «αυτοέλεγχος» (Melossi 1992), η «εξουσία ονοματοθεσίας» (Melucci 1996, 2002 [2000]) κ.ά. Γενικά, πρωτίστως μέσω της τηλεόρασης, οι κυρίαρχοι κώδικες διεισδύουν στο πεδίο της καθημερινής εμπειρίας των ανθρώπων, παρεμβαίνοντας στις διαδικασίες κατασκευής της πραγματικότητας. Με όρους «νοοπολιτικής» (Lazzarato 2006: 186: ο όρος «noo-politics» προέρχεται από τον Gabriel de Tarde), οι τεχνικές ελέγχου παρεμβαίνουν στη συνείδηση ή, καλύτερα, στη ζωή ως μνήμη³⁰. Όπως υποστηρίζει ο Lazzarato (2006: 180), η ιδεολογία γίνεται ολοένα και περισσότερο η στρατηγική τοποθεσία για τον έλεγχο των διαδικασιών συγκρότησης του κοινωνικού κόσμου³¹. Ωστόσο, και η έννοια της ιδεολογίας αντιμετωπίζει αντίστοιχο πρόβλημα μ' αυτό που αντιμετωπίζουν οι έννοιες

³⁰ Η μνήμη δε γίνεται αντιληπτή μόνο ως μια δεξαμενή -εντός του ενσώματου εγκεφάλου- όπου αποθηκεύονται τα ερεθίσματα, αλλά ως μια πολύπλοκη διαδικασία με κρίσιμη συμβολή στην κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα (Billig 2002: 139· Connolly 2002: κεφ. 1 και 2). Η *νοοπολιτική* σχετίζεται στενά με την έννοια της *νευροπολιτικής* (Connolly 2002).

³¹ Διαφορετικοί συγγραφείς αποδίδουν αυτήν την εξέλιξη με τους δικούς τους ιδιαίτερους όρους που, εννοείται, υποδηλώνουν αποκλίσεις: ο Gramsci και οι Laclau & Mouffe, και πιο πρόσφατα ο Vahabzadeh, συζητάνε πάνω στην έννοια της ηγεμονίας, ο Bourdieu τονίζει το habitus, ο Touraine την ιστορικότητα (historicity), ο Habermas, όπως είδαμε, το βίοκοσμο, ο κονστρουκτιβισμός των Berger & Luckmann τα σύμπαντα νοήματος, ο Hall, από την οπτική της πολιτικής της σημασιοδότησης, την ιδεολογία.

της τάξης δι' εαυτήν και του κινήματος: χάνει ολοένα και περισσότερο την ικανότητά της να αναφέρεται σε ένα οριοθετημένο (εννοιολογικό) σύστημα με κάποια συγκεκριμένη (εννοιολογική) συνοχή ή ενότητα (από το πεδίο έρευνας της ιδεολογίας, βλ. Freedon 2003β' Schwarzmantel 2008). Επιπλέον, χάνει την ικανότητά της να αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη ομάδα ή να αντανακλά μια συγκεκριμένη εδαφικοποιημένη ομάδα και χάνει ολοένα και περισσότερο την ικανότητά της να προσανατολίζει δύναμη (ο Schwarzmantel συγκρίνει τις ολιστικές ή αψιδωτές ιδεολογίες της μαζικής κοινωνίας με τις «μοριακές ιδεολογίες» και κάνει λόγο για «κερματισμό»: 2008: 16)³². Αυτό δε σημαίνει ότι χάνεται η μαζικότητα στην πολιτική ή στην κινηματική πολιτική (για παράδειγμα, Μάης του '68, τα αποκαλούμενα νέα κοινωνικά κινήματα, κίνημα ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, στην ελληνική περίπτωση, Δεκέμβρης του '08 κοκ.), αλλά ότι δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος -ισμός (όπως στο παρελθόν ο μαρξισμός, ο εθνικισμός ή ο φασισμός) που να μπορεί να προσανατολίσει -με διάρκεια και σχετικά μονογραμμικά- δύναμη³³. Εν μέσω αυτής της πολυπλοκοποίησης, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι γίνεται ολοένα και πιο προβληματική η χρήση κάποιων εννοιών (όπως η ιδεολογία, η τάξη, το κίνημα) ως ουσιαστικά που ευνοούν αναπαραστάσεις

³² Κατά τον John Schwarzmantel, ο ιδεολογικός κερματισμός δεν είναι απαραίτητα κάποιο φαινόμενο που θα συνεχίσει να εντείνεται, αλλά μπορεί (και καλό θα είναι, κατά την άποψή του: βλ. σελ. 16) να βρισκόμαστε σε μια περίοδο μετάβασης από τις μαζικές ιδεολογίες του 20ου αιώνα σε νέες μαζικές ιδεολογίες. Έτσι, μιλώντας για *κρίση της ιδεολογίας* (Schwarzmantel 2008), αποφεύγει τη θέση για το τέλος της ιδεολογίας (ενδεικτικά, Lipset 1960) που, προερχόμενη από τις ΗΠΑ, και αφήνοντας εκτός συζήτησης το ρόλο των (κυρίαρχων) μίντια στην κατασκευή της συναίνεσης (η κριτική προέρχεται από την οπτική της *πολιτικής της σημασιοδότησης* που εστιάζει με κριτικό τρόπο στους κυρίαρχους κώδικες που διαμορφώνουν συνειδήσεις: Hall 2005 [1982]), υποστήριξε ότι οι συγκρούσεις θα μπορούν πλέον να επιλύονται εντός της δημοκρατικής ή πλουραλιστικής (ηγεμονικής) συναίνεσης.

³³ Από την οπτική του νεο-λειτουργισμού, η συγκεκριμένη θέση για τον «πολιτισμικό κερματισμό» είναι γνωστή ως «πολλαπλασιασμός των βίκοσμων» (Alexander 1990: 12). Ο Richard J. F. Day (2012 [2005]) υποστηρίζει το συγκεκριμένο επιχείρημα με όρους ηγεμονίας, κάνοντας λόγο για το «τέλος της ηγεμονίας». Αντίστοιχα, ο Vahabzadeh (2003) (προ)βλέπει ότι η ηγεμονία που αναδύεται είναι άναρχη. Με οργανωτικούς όρους, φέρνοντας σε μια συγκριτική προοπτική την τάξη με τα αποκαλούμενα νέα κοινωνικά κινήματα, ο Gilroy (1987: 35) υποστηρίζει ότι η «μαζική συμμετοχή» έδωσε τη θέση της στη «μαζική κινητοποίηση». Η έννοια της *μαζικής συμμετοχής*, προσπαθώντας να προσδιορίσει μια παρατεταμένης διάρκειας, πιο στρατευμένη συμμετοχή σε «συνειδητοποιημένες κοινωνικές ομάδες» και οργανώσεις (στο ίδιο: 34), διαχωρίζοντάς τις από μια πιο ευκαιριακή (και ίσως συντεχνιακή) εμπλοκή με την πολιτική, επικαλύπτεται σε κάποιο βαθμό με την έννοια των *δύναμων-χώρων* που θα αναπτύξω σε επόμενο υποκεφάλαιο. Τέλος, εστιάζοντας στην ηγεμονία της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ο Schwarzmantel (2005 [2003]: 48) επισημαίνει ένα «παράδοξο»: «ενώ η φιλελεύθερη δημοκρατία φαίνεται σήμερα άτρωτη και μη αμφισβητούμενη σοβαρά από κινήματα ριζικών αλλαγών, υπάρχουν ενδείξεις αμφιβολίας και σκεπτικισμού γύρω από την αξία της πολιτικής και της πολιτικής στράτευσης στις φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες». Κατανοώ το συγκεκριμένο *παράδοξο* ως μια ανικανότητα του νεοφιλελευθερισμού να αποτελέσει μαζικό -ισμό τη στιγμή που θεωρείται ηγεμονική ή κυρίαρχη ιδεολογία -θα επανέλθω σ' αυτό σε επόμενο κεφάλαιο. Παραπέμποντας στους Pharr & Putnam που έγραψαν το 2000, ο Schwarzmantel (στο ίδιο) προσφέρει μια επιπλέον κατανόηση του επιχειρήματός του: «η εμπιστοσύνη των πολιτών σε κυβερνήσεις, πολιτικά κόμματα και πολιτικούς ηγέτες έχει μειωθεί σημαντικά στις περισσότερες από τις χώρες του τριγώνου Β. Αμερικής / Ευρώπης / Ιαπωνίας, ενώ το βάθος και η χρονική στιγμή της μείωσης αυτής διαφέρει από χώρα σε χώρα». Εννοείται ότι δεν ταυτίζονται μια ιδεολογία με ένα κόμμα ή έναν ηγέτη. Το επίπεδο στο οποίο συγκλίνουν οι παραπάνω θέσεις είναι η απουσία ενός κέντρου ή κεντρικού πομπού που να μπορεί να προσανατολίσει μαζική δράση. Βέβαια, όλη η συζήτηση λαμβάνει χώρα σε πολύ υψηλό επίπεδο αφαιρέσεως και τα παραπάνω είναι καλύτερο να τα δούμε ως υποθέσεις εργασίας και όχι ως συμπεράσματα. Αλλωστε υπάρχουν και αντίθετες απόψεις (ενδεικτικά, Jenkins 2000α: 15-6). Για παράδειγμα, ο κερματισμός παραπέμπει σε μια ενεργητική τάση που ασκείται σε κάποια προϋπάρχουσα ενότητα και, κατά την άποψή μου, δεν είναι εύκολο να υποστηρίξουμε αυτήν την ενότητα. Ίσως αυτό που χάθηκε να μην ήταν κάποια ενότητα, αλλά η αξιοπιστία του κόμματος ή η ικανότητα του ηγέτη να προσανατολίζει μαζικά δύναμη. Γι' αυτό υποστηρίζω ότι η μαζικότητα υπάρχει, αλλά εμφανίζεται προσωρινά: δύναμη-προσανατολισμός.

ομοιογενών συνόλων, η αξία χρήσης τους ως επίθετα δε χάνεται. Για παράδειγμα, από την οπτική της ανθρωπολογίας της τάξης, ο Kalb (2015) τονίζει ότι ακόμη και αν έγινε προβληματική η έννοια της τάξης (class), το γεγονός ότι εντείνονται ολοένα και περισσότερο οι ανισότητες σημαίνει ότι η ταξική πολιτική δε χάνει το νόημά της³⁴. Έτσι, αναφέρομαι με μια ευρεία έννοια στην *ταξική* πολιτική, ως την πολιτική που θίγει ζητήματα ανισοτήτων στο παγκόσμιο καπιταλιστικό καθεστώς: μια πολιτική προσανατολισμένη στην ισότητα (με όρους εργασιακών απολαβών, χρόνου εργασίας, φύλης, φύλου κοκ.).

Τέλος, στον Habermas, όπως και σε κάθε συγγραφέα που αποδίδει κάποια σχετική αυτονομία στην κουλτούρα, τα *αυτονόητα* διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Τα αυτονόητα εντοπίζονται στο βίκοκοσμο ως μια «προστοχαστική [...] υπόβαθρη γνώση» (prereflective background knowledge) που εμφανίζεται ως τέτοια «μόνο όταν προβληματοποιηθεί» (Habermas 1984 [1981]: 335-7). Ο Marx (1982 [1867]: 899), αν και δεν εμβαθύνει, εντάσσει τα αυτονόητα και τις ρουτίνες στους βασικούς μηχανισμούς πειθάρχησης της εργατικής τάξης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Γενικά, τα αυτονόητα αποτελούν κεντρικό στοιχείο στον ορισμό της κουλτούρας και επομένως στη λειτουργικότητα ενός συστήματος ή ενός καθεστώτος³⁵, καθώς, για παράδειγμα, μπορούμε να συναντήσουμε την κουλτούρα ως «το σύνολο των αυτονόητων ενός συστήματος» (Hofstätter 1978: 89, όπως παραπέμπεται σε Νόβα-Καλτσούνη 2007 [1994]: 24). Τα αυτονόητα συζητούνται και ως κρίσιμο συστατικό της ιδεολογίας (Eagleton 1991: 58-61· Billig 2002), ενώ ο Nobert Elias (2000 [1994]) συζητάει τα αυτονόητα ως κρίσιμο συστατικό του ψυχολογικού habitus και του πολιτισμού. Στο επόμενο υποκεφάλαιο θα εστιάσω στα στρώματα αυτονόητων υπό ένα ντελεξιανό πρίσμα. Εδώ, θα αρκεστώ σε ένα σχόλιο πάνω στις διαδικασίες εντύπωσης ή εσωτερίκευσης αυτονόητων στη βιογραφική πορεία του μοναδικού ατόμου. Τα αυτονόητα, είτε αναφέρονται σε πράξεις ρουτίνας

³⁴ Βέβαια, ο Kalb προσπαθεί να διατηρήσει την έννοια της τάξης (class) στον εννοιολογικό του μηχανισμό. Ωστόσο, για να το καταφέρει αυτό μετασχηματίζει κρίσιμα το νόημά της: «η τάξη είναι λιγότερο μια ήδη-ορισμένη θέση που καθορίζει τόσο τη συνείδηση όσο και τη δράση, και περισσότερο μια πρόσκληση να ανακαλύψουμε τις ιστορικά μεταβαλλόμενες, εντοπισμένες και ανταγωνιστικές κοινωνικές διεξαρτήσεις των ανθρώπων» (Kalb 2015: 15-6), είναι «μια δέσμη ασταθών, ακανόνιστων, αντιφατικών και ανταγωνιστικών σχέσεων διεξάρτησης: όχι απλά μια δέσμη συμβολαϊκών σχέσεων μεταξύ καπιταλιστών και εργαζομένων σε ένα συγκεκριμένο μέρος [...], αλλά ένα συμπεριληπτικό σύνολο παγκόσμιων, ακανόνιστων, κοινωνικών και γεωγραφικών ισορροπιών δύναμης, περιστοιχισμένο από μια συστοιχία ακανόνιστων συναρθρωμένων μισθών, ιδεολογιών και μορφών πρακτικής ατομισμού, χρονικής σωτηρίας (πρόοδος), χωρικών κατασκευών (ανάπτυξη, παγκοσμιοποίηση) κοκ.» (στο ίδιο: 13-4). Αντίστοιχα, προσπαθώντας να προσαρμόσει το λεξιλόγιό του στις απαιτήσεις της πολυπλοκότητας, υποστηρίζει για την έννοια του συστήματος: «το σύστημα δεν πρέπει να προσεγγιστεί ως σταθερή, καθοριστική οντότητα. Μάλλον, γίνεται καλύτερα αντιληπτό ως μεταβαλλόμενο πεδίο δυνάμεων που πρέπει να διερευνηθεί, ενώ αυτές οι δυνάμεις ασκούν πιέσεις και θέτουν όρια καθώς, ταυτόχρονα, υφίστανται τους δικούς τους μετασχηματισμούς και εγγράφουν τις δικές τους λογικές παραγωγής δομών [structuring logics] στο χρόνο και εμφανίζουν αναδραστικούς μηχανισμούς [feedback loops] προς όλες τις κατευθύνσεις» (στο ίδιο: 15). Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε ότι αυτή η εννοιολόγηση του συστήματος συγκλίνει με την έννοια του *καθεστώτος*.

³⁵ Ενδεικτικά, οι Rosa & Scheuerman (2009: 15-6) λένε ότι, σε ένα δεδομένο πλαίσιο, το αυτονόητο, αυτό που λαμβάνεται ως αντικειμενικό, καταφέρνει να πετύχει το μέγιστο κοινωνικό συντονισμό, ελαχιστοποιώντας την ανάγκη εξωτερικής επιβολής για τη λειτουργία ενός συστήματος ή καθεστώτος. Με ελληνικούς όρους, τα αυτονόητα δε βιώνονται ως επιβολές, αλλά ως υποβολές: δεν επιβάλλονται, υποβάλλονται.

είτε σε αυταπόδεικτα, λογικά εννοιολογικά στοιχεία, δεν υπαγορεύονται άμεσα (και πάντα) από κυρίαρχους λόγους (Hall 1988: 44), ούτε εντυπώνονται τόσο μέσω ατράνταχτων επιχειρημάτων· περισσότερο, μαθαίνονται μέσω διαδικασιών μη-προβληματοποιημένης επανάληψης (Bateson 1987 [1972]: 167-74). Σ' αυτές τις διαδικασίες αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα οι θύλακες κοινωνικοποίησης (Schütz 1976 [1964]: 238· Berger & Luckmann 2003 [1966]: 132) με κάποια διάρκεια, όπως η οικογένεια, οι παρέες, ποικίλες ομάδες συμμετοχής, συμπεριλαμβανομένου του χώρου εργασίας, αλλά και οι «ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους» (Althusser 1999 [1976]). Σ' αυτήν την εργασία, όταν αναφέρομαι στην *πολιτική της σημασιοδότησης* επιδιώκω να τονίσω το ποιοτικό και κανονιστικό περιεχόμενο του λόγου, τις σημασίες, ενώ όταν αναφέρομαι στη *νοσοπολιτική* ή *νευροπολιτική* επιδιώκω να δώσω μεγαλύτερη έμφαση στον παράγοντα *μνήμη* και στην κρίσιμη διάσταση που έχουν οι διαδικασίες επανάληψης στη μεταβίβαση κωδίκων, την εντύπωση της πραγματικότητας και τη διαμόρφωση συνείδησης, ιδεολογίας, κουλτούρας κ.κ., δηλαδή στις διαδικασίες στρωματοποίησης αυτονόητων.

Στον Habermas ασκήθηκαν ποικίλες κριτικές, μια εκ των οποίων αφορά τον καντιανής επιρροής ορθολογικό και επιχειρηματολογικό αναγωγισμό. Ο Habermas θεμελιώνει την επικοινωνιακή δράση και την αλληλεγγύη στο διάλογο και την επιχειρηματολογία μεταξύ ορθολογικών δρώντων (για παράδειγμα, Habermas 1987 [1981]: 61). Ωστόσο, οι συγκλίνουσες γλώσσες πάνω στις οποίες μπορεί να αναπτυχτεί συναίνεση δεν εξαρτώνται τόσο από μια ορθολογική επιχειρηματολογία, όσο από κοινά ή, καλύτερα, συγκλίνοντα βιώματα (ενδεικτικά, Mouffe 1999: 749)· ακόμη, σ' αυτές τις διαδικασίες, πέρα από ζητήματα ορθολογικής επιχειρηματολογίας, εμπλέκονται και ζητήματα ισχύος, επιρροής και συναισθηματικής απόστασης, φυσικής δύναμης, παρασκηνίων κ.κ. (Stjernø 2005: 305), καθώς και ζητήματα υποβολής αυτονόητων στη δυνητική μνήμη (Connolly 2002: 83-97). Επιπλέον, η θεωρία της επικοινωνιακής δράσης κρίθηκε ως «διαδικαστική» ή «πολιτικά ουδέτερη» (Mouffe 1999: 749) ή «λειτουργική» (Stjernø 2005: 304), με την έννοια ότι δεν επεξεργάζεται τα κανονιστικά περιεχόμενα που επικοινωνούνται στους βίοκοσμους. Ο Axel Honneth, μαθητής του Habermas, αντιλαμβανόμενος αυτήν την αδυναμία, απομακρύνει το κέντρο βάρους από την ορθολογική επικοινωνία και υποστηρίζει ότι κάθε κοινωνική μάχη είναι ταυτόχρονα και «μάχη για αναγνώριση» (Honneth 1996 [1995], 2007 [2000]: 72). Αν και σε καμιά περίπτωση δεν υποτιμώ την ανάγκη των ανθρώπων για αναγνώριση ή επιβεβαίωση (της προσωπικότητάς τους, των έργων τους, της ταυτότητάς τους κ.κ.), ωστόσο, δεν μπορούμε να αναγάγουμε το σύνολο της ανθρώπινης δράσης στο κίνητρο αναγνώρισης και πιστεύω γενικότερα ότι οποιαδήποτε μονοσήμαντη αντιμετώπιση του ζητήματος των κινήτρων (που ψάχνει να εντοπίσει ένα μοναδικό κίνητρο που να αρμόζει σε όλες τις περιπτώσεις) δεν μπορεί παρά να αποτελεί αμιγή αναγωγισμό (για μια κριτική στον Honneth για αναγωγισμό, βλ. Deranty 2009: ιδιαίτερα 347-51). Τα συναισθηματικά διακυβεύματα της

δράσης, πολύ σημαντικά, αποτελούν μία διάσταση, μία σχετική αυτονομία μεταξύ πολλαπλών και πολύπλοκα διεξαρτώμενων διαστάσεων. Ο Nick Crossley (2002: 48-50) ασκεί κριτική στη στατική διάκριση μεταξύ λογικής / συναισθήματος και υποστηρίζει με κοινωνιολογικούς όρους ότι το ένα δεν αποκλείει απαραίτητα το άλλο, ενώ ο Connolly (2002), αντλώντας από τις νευροεπιστήμες και τη χαρτογράφηση του ενσώματου εγκεφάλου, κάνει ένα βήμα παραπέρα, υποστηρίζοντας όχι μόνο ότι το ένα δεν αποκλείει το άλλο, αλλά και ότι αυτά πάνε πάντα μαζί. Πολύ συνοπτικά, οι γνωστικές διεργασίες του εγκεφάλου, δηλαδή η δραστηριότητα που συμβαίνει στη δυνητική και τη ρητή, συνειδητή μνήμη, πυροδοτούν ταυτόχρονα βιο-χημικές διεργασίες που κατακλύζουν το σώμα και μεταφράζονται σε συναισθήματα. Προς αποφυγή οποιουδήποτε αναγωγισμού, αντλώντας εν μέρει από τον de Certeau (2002 [1984]: xi), αναφέρομαι σε κάθε ατομικό υποκείμενο ως το δυναμικό τόπο -καλύτερα, συνάρθρωση και γίνεσθαι- αλληλενέργειας μιας πολλαπλότητας σχεσιακών επιρροών: ταξικών, γενεακών, εθνικών, έμφυλων, ιδεολογικών, γεωγραφικών, ιστορικών, φιλικών, συναισθηματικών, επιχειρηματολογικών κ.κ.· οι επιρροές αυτές δεν έχουν απαραίτητα κάποια συνοχή, συχνά δε είναι αντιφατικές, και δεν ανάγονται σε καμία χωρο-χρονικά συγκεκριμένη έκφραση αυτού του υποκειμένου, παρόλο που κάθε έκφραση εκδηλώνει θραύσματα ή αποσπάσματα αυτών των επιρροών. Κάθε έκφραση είναι σύνθεση και απόσπασμα αυτών των επιρροών. Όταν θέλω να απομονώσω -καθαρά για ερευνητικούς σκοπούς- αυτές τις επιρροές, δηλαδή να τις αποσπάσω και να τις καταστήσω προεξέχουσες από το περιβάλλον διεξάρτησης, ώστε να τις συζητήσω, αναφέρομαι σ' αυτές ως *στρώματα* (βλ. υποκεφ. 1.4 και 3.3). Τέλος, το άτομο δεν είναι μόνο δέκτης επιρροών, αλλά και πομπός· δεν επηρεάζεται μόνο, αλλά επηρεάζει κιόλας.

Από τον Marx απουσιάζουν οι *διαδικασίες δύναμης*, ενώ από τη θεωρία επικοινωνιακής δράσης απουσιάζουν οι κανονιστικοί προσανατολισμοί της δράσης. Επιπλέον, μια γενική συστηματική διαδικαστική θεωρία δεν μπορεί να περιορίσει ιδιαίτερα τους ποικίλους αναγωγισμούς, στο βαθμό που, για να καταφέρει εννοιολογική συνοχή, προσφεύγει σε ποικίλες απλοποιήσεις και περιορίζει τον εννοιολογικό πλούτο (περίπτωση Axel Honneth, αλλά και Giorgio Agamben). Γι' αυτό υποστηρίζω ότι έχουμε την ανάγκη μιας διαδικαστικής γλώσσας της πολυπλοκότητας επάνω στην οποία να μπορούμε να συζητάμε κανονιστικά ζητήματα. Οι Deleuze & Guattari (2000 [1972], 1987) θέτουν σε αρχική λειτουργία μια τέτοια γλώσσα, που είναι ενημερωμένη από πολλές θεωρητικές διαμορφώσεις που σχολίασα σ' αυτό το υποκεφάλαιο και θεμελιώνεται στη φιλοσοφία του Gilles Deleuze. Δεν απορρίπτω γενικά τις προσπάθειες ανάπτυξης συστηματικών θεωριών· άλλωστε, η γλώσσα των Gilles Deleuze & Félix Guattari χρησιμοποιείται στην ανάπτυξη συστηματικής θεωρίας (για ένα παράδειγμα, βλ. DeLanda 2006α).

(1.4) δύνη

Μια επιστημολογική προϋπόθεση της γλώσσας της πολυπλοκότητας είναι η αντίληψη της ιστορίας όχι ως γραμμικής, αλλά ως συσσωρευτικής, από την οποία προκύπτει επίσης και η ανάγκη μιας μεθοδολογίας της διεξάρτησης. Με την έννοια της μη-γραμμικής ιστορίας απομακρυνόμαστε ουσιαστικά από τη χεγκελιανή αντίληψη της διαλεκτικής της ιστορίας, και τη μετατροπή της σε πάλι των τάξεων από τον Karl Marx, και περιορίζεται σημαντικά η πολιτική αξία του αφηρημένου «κατάλληλου σχεδιασμού» (DeLanda 2002 [1997]: 10-1), δηλαδή η εγγραφή της δράσης ενιαίων συλλογικών υποκειμένων σε γραμμικές αναπαραστάσεις της κοινωνίας. Σε έναν ανταγωνισμό δύναμης (η δύναμη δε χρειάζεται να γίνεται αντιληπτή ως συγκεντρωτική μαζικότητα, αλλά μπορεί να είναι και θραυσματικού εύρους, να αποτελείται από κατά τόπους απτές, εδαφικοποιημένες συναρθρώσεις που η μεταξύ τους σχέση είναι περισσότερο συντονισμένη παρά οργανική και καθοδηγούμενη) δεν υπάρχει βέλτιστη λύση που να εγγυάται μια ασφαλή και βέβαιη πορεία, αφού το στοιχείο του *κατάλληλου* μεταβάλλεται αυτό καθαυτό μαζί με τις δυναμικές, όπως και ο προσανατολισμός. Κατ' αυτόν τον τρόπο χάνει το νόημά της γενικά η διάκριση μεταξύ στρατηγικής και τακτικής. Αυτή η ιστορική προσέγγιση τονίζει τη σημαντικότητα των ροών (μετακινήσεις), των θραυσματικών χωρο-χρονικών συμπυκνώσεων (κοινότητες, πόλεις) και των διαδράσεων που συμβαίνουν στις συναντήσεις (μίξεις, ζυμώσεις, συγκρούσεις, ενσωματώσεις, συμβιώσεις, διακλαδώσεις κοκ.) (για παράδειγμα, βλ. Iberall 1988: ιδιαίτερα 531-4).

Στην ανθρώπινη ιστορία δεν υπάρχει γενικά και αφηρημένα γραμμική αιτιότητα. Η γραμμική αντίληψη του χρόνου και της ιστορίας προκύπτει από την επιλεκτική σύνδεση εννοιών και εικόνων που, εν είδει φωτογραφικών στιγμιότυπων, αποσπών από τη *διεξαρτώμενη πολλαπλότητα του γίνεσθαι* (Bergson 1990 [1896]: 179-223· Deleuze 2010 [1966]: 77-106· για την ανάγκη μιας μεθοδολογίας της διεξάρτησης, βλ. επίσης Lazzarato 2006: 172-3)³⁶ γεγονότα, σχέσεις, καταστάσεις, πρόσωπα, τόπους, συμβάντα και τα οριοθετούν. Με άλλα λόγια, η γραμμική εντύπωση της ιστορίας βασίζεται στην αντίληψη του χρόνου ως «τάξης των αναγνωρισμένων συμβάντων» (Kazuko Shinohara 1999, όπως παραπέμπεται σε Evans 2004: 204) ή, διαφορετικά, η εντύπωση του χρόνου προκαλείται από την εκ των υστέρων επιλεκτική σύνδεση αλλαγών, αφού τα συμβάντα είναι αλλαγές, είναι παραγωγή διαφοράς³⁷. Αντίθετα, η έννοια της *ιστορικής συσσώρευσης* δηλώνει ότι δεν

³⁶ Αρκετοί θεωρητικοί του χρόνου προτείνουν ότι η κυρίαρχη (στο νεωτερικό δυτικό πλαίσιο) αντίληψη του γραμμικού χρόνου απορρέει από την ιουδαϊκή παράδοση και το χριστιανισμό. Ενδεικτικά, ο Turetzky (1998: 56) υποστηρίζει ότι αν ο χρόνος δεν ήταν γραμμικός, αλλά μια ατελείωτη κυκλική επιστροφή στα συμβάντα, όπως ήταν ο αρχαιοελληνικός χρόνος, «η ενσάρκωση δε θα μπορούσε να διατηρήσει τη σημασία της ως μοναδικό συμβάν λύτρωσης».

³⁷ Ο Vynyan Evans επεξεργάζεται την αντίθετη υπόθεση: ότι έχουμε την ικανότητα αντίληψης του *περάσματος* του χρόνου ανεξάρτητα από τις αλλαγές στο περιβάλλον μας· αυτό οφείλεται στην ικανότητα του ανθρώπινου οργανισμού να βιώνει τη διάρκεια αυτήν καθαυτήν (2004: 63-5, 204). Ωστόσο, στη χωρο-χρονική πυκνότητα που συμβαίνουν οι διαδικασίες αντίληψης μέσα στον εγκέφαλο, ένα πεδίο που ξεκίνησε σχετικά πρόσφατα να χαρτογραφείται

υπάρχουν γενικά προοδευτικά, αναπτυξιακά βήματα που το ένα αντικαθιστά το άλλο ή το καλύτερο αντικαθιστά κάποιο προηγούμενο. Αυτό είναι το «παράδοξο της συγχρονικότητας» (Deleuze 2010 [1966]: 91· DeLanda 2002 [1997]: 13-5), σύμφωνα με το οποίο το παρελθόν συνυπάρχει στο παρόν: για παράδειγμα, στο μετα-φορντισμό δεν έπαψαν να υπάρχουν φορντικοί τρόποι οργάνωσης της παραγωγής, αλλά το μετα-φορντικό στρώμα συνυπάρχει με το φορντικό σε πολύπλοκες και πολλαπλές σχέσεις ή, όπως θα δούμε, το τέλος της εποχής της δουλείας δε σημαίνει ότι δε συναντάμε παραδείγματα δουλείας. Τα διάφορα στρώματα (όπως και τεχνολογίες, -ισμοί, έννοιες, μορφές πρακτικής, μορφές εξουσίας, συστήματα οργάνωσης) συσσωρεύονται, συνυπάρχουν, ιζηματοποιούνται, χωρίς απαραίτητα να αντικαθιστούν κάτι άλλο, άλλοτε σε πιο εμφανείς μορφές άλλοτε σε πιο λανθάνουσες άλλοτε εξαφανίζονται για να επανεμφανιστούν πάλι τροποποιημένα και προσαρμοσμένα στις νέες συνθήκες, ενώ διασχίζονται διαρκώς από τάσεις και εντάσεις. Τα στρώματα δεν εκφράζουν διαφορετικά επίπεδα, αλλά χωρο-χρονική πυκνότητα: ένα κυρίαρχο στρώμα είναι ένα πυκνό στρώμα. Αυτό είναι πολύ σημαντικό. Για να γίνει κατανοητή η έννοια του στρώματος σ' αυτήν την εργασία, χρειάζεται να ξεφύγουμε από μια καθ' ύψος αναπαράσταση (διαφορετικά επίπεδα) που ευνοεί η κοινή χρήση της έννοιας, ιδιαίτερα καθώς το κοινωνικό στρώμα αντικαθιστά πολλές φορές την κοινωνική τάξη (ανώτερες και κατώτερες τάξεις κοκ.). Έως ότου συμπληρώσουμε παρακάτω (αλλά και στα υποκεφάλαια 3.3 και 4.5) την έννοια του στρώματος υπό ένα ντελεζιανό πρίσμα, αρκεί να έχουμε κατά νου ότι το στρώμα εκφράζει εδαφικοποιημένη χωρο-χρονική πυκνότητα, δηλαδή επαναλήψεις, το πόσο συχνά συναντάμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αποδίδουμε στο εκάστοτε στρώμα. Επειδή η διαδικασία στρωματοποίησης δεν ισχύει μόνο σε πολιτισμικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο ενσώματου νου, όταν το παρελθόν συνυπάρχει με το παρόν κάτω από το κατώφλι της συνειδητής, ρητής μνήμης, τότε αναφερόμαστε στη δυνητική μνήμη (Connolly 2002: 23, 25), στη μνήμη που οργανώνει τα συμβάντα, το αισθητηριακό υλικό σε αντιλήψεις, στη μνήμη - η οποία μας αποκαλύπτεται συχνά ως *διαίσθηση* - που τροφοδοτεί τη συνείδηση, δίχως ωστόσο να έχουμε συνειδητή πρόσβαση σ' αυτήν, δηλαδή λειτουργεί κάτω από τη ρητή επίγνωση ή τη συνείδηση με ταχύτητα μεγαλύτερη απ' αυτήν της συνείδησης.

Οι διαδικασίες ιστορικής συσσώρευσης ή στρωματοποίησης ακολουθούν «διακλαδώσεις» (bifurcation: DeLanda 2002 [1997]: 13-5· Connolly 2002: 56, 59)³⁸ ή πολύπλοκες μίξεις, κατά τη

από τις νευροεπιστήμες, το ζήτημα παραμένει του τύπου *η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα*, δηλαδή δεν είναι εύκολο να ξεδιαλύνουμε τι προηγείται τίνο. Ενδεικτικά, ο ίδιος ο Evans λέει σε άλλο σημείο ότι η διάρκεια προϋποθέτει την ικανότητα αντίληψης του περάσματος του χρόνου: «Δίχως το *πέρασμα* του χρόνου δε θα μπορούσε να υπάρχει ακολουθία / διαδοχή και έτσι δε θα μπορούσε να υπάρχει εμπειρία της διάρκειας» (στο ίδιο: 3). Όπως και να έχει, το συγκεκριμένο σημείο είναι κρίσιμο (στόχος) για τη συζήτηση που εστιάζει στην ανθρώπινη αντίληψη του χρόνου, δεν είναι όμως εξίσου κρίσιμο για τις διαδικασίες ιστορικής συσσώρευσης ή στρωματοποίησης που μας απασχολούν εδώ.

³⁸ Η έννοια της *διακλάδωσης* αντιστοιχεί στη λειτουργιστική έννοια της *διαφοροποίησης*. Υπάρχει αρκετή εννοιολογική αντιστοιχία μεταξύ της λειτουργιστικής οντολογίας των (πολύπλοκων) συστημάτων και της οντολογίας των συ-

διάρκεια των οποίων ενεργοποιούνται ενδεχομενικότητες ή δυναμικότητες. Σ' αυτές τις διαδικασίες δεν αφήνουν αποτύπωμα μόνο οι σκόπιμες δράσεις, αλλά και οι μη-εμπρόθετες συλλογικές συνέπειες των ανθρώπινων αποφάσεων, καθώς και οι πιο αυθόρμητες συλλογικές διαδικασίες. Επιπλέον, η προσέγγιση της συσσωρευτικής ιστορίας αποκλίνει γενικά από μια ανθρωποκεντρική εστίαση, τονίζοντας ως σημαντική τη διεξάρτηση ανόργανων και οργανικών στοιχείων (όπως το παράδειγμα απεργία πείνας / γιατρός / βιταμίνη που προανέφερα), καθώς και υλικών στοιχείων και ιδεών. Η αναγνώριση αυτής της αυξανόμενης πολυπλοκότητας μας καλεί να αναπτύξουμε μια γλώσσα που να διαχειρίζεται τις ροές, καθώς και τις οντότητες (συναρθρώσεις), ανθρώπινες και μη, ως διαρκώς μεταβαλλόμενες (γίνεσθαι), αν και όχι με τις ίδιες ταχύτητες³⁹. Κάθε συνάρθρωση εμπλέκει τις δικές της ιδιαίτερες διαδικασίες που εγγράφονται σε ποικίλες χρονικότητες (ή ρυθμούς). Όταν μια συνάρθρωση μας φαίνεται αμετάβλητη (για παράδειγμα, το σύμπαν, ο καπιταλισμός, μια σιδηροκατασκευή) από την οπτική μιας δεύτερης (για παράδειγμα, από τον άνθρωπο), δε σημαίνει ότι αυτή δεν αλλάζει, αλλά ότι, εν συγκρίσει με τη δεύτερη συνάρθρωση, μεταβάλλεται με πιο αργές ταχύτητες (βλ. Connolly 2002: 55-6 όπου συζητάει τη δουλειά των Ilya Prigogine και Isabelle Stengers) και ίσως με πιο αδιαφανείς διαδικασίες. Από την οπτική του ανθρώπου, μια άλλη συνάρθρωση ή μια συνθήκη μπορεί να φαίνεται ότι δεν αλλάζει και λόγω *αυξημένων* προσδοκιών και αδημονίας, που παίζουν κρίσιμο ρόλο στην αντίληψη του περάσματος του χρόνου, της ταχύτητας, του ρυθμού, καθώς εστιάζουν την αντίληψη στο προσμενόμενο, αφήνοντας εκτός πεδίου της τα αδιάφορα, μη συναφή συμβάντα τα οποία, όμως, επίσης παράγουν διαφορά.

Η γλώσσα της πολυπλοκότητας προσπαθεί να μη βλέπει σύνορα και στατικότητες εκεί που δεν υπάρχουν, δίχως όμως να ολισθαίνει σε ένα μετανεωτερικό σύμπαν απόλυτης ρευστότητας⁴⁰. Εδώ,

ναρθρώσεων. Ουσιαστικά, η δεύτερη προσπαθεί να αποφύγει το λειτουργικό εγκλωβισμό της κοινωνικής αλλαγής στο μηχανισμό διαφοροποίηση / ενσωμάτωση και να πυροδοτήσει, να ενθαρρύνει ή να εμπνεύσει διαφορετικές ιδέες πάνω στην αλλαγή (βλ. Bonta & Protevi 2004: 3-6, 9-10).

³⁹ Σύμφωνα με τους Bonta & Protevi (2004: 100-1), το κεντρικό σημείο που πρέπει να κατανοήσουμε στην οντολογία των Deleuze και Guattari είναι το επιχείρημα ότι οι εντατικές μορφογενετικές διαδικασίες επιφέρουν, προκαλούν πραγματικές ή στρωματοποιημένες οντότητες (συναρθρώσεις), των οποίων οι εκτατικές ιδιότητες και οι σταθερές ποιότητες γίνονται αντικείμενο της αναπαραστασιακής σκέψης και φράζουν τις ποιότητες και τις διαδικασίες που τις προκαλούν. Με όρους που προανέφερα ήδη, παρατηρούμε και προεξέχουμε τις σχετικές σταθερότητες, τις οποίες αποκαλούμε ενίοτε και δομές, χάνοντας σε σημαντικό βαθμό από το αντιληπτικό μας πεδίο τις διαδικασίες που τις επιφέρουν. Ωστόσο, τα στρώματα, όπως και οι απτές οντότητες, δεν κρύβουν μόνο τις εντατικές διαδικασίες, αλλά και δυναμικές πολλαπλότητες που τα καθιστούν διαρκή γίνεσθαι. Στην παρούσα εργασία, με την έννοια της *έντασης* αναφέρομαι σε καταστάσεις ενός σώματος που μπορούν να αναπαρασταθούν πρωτίστως με όρους συναισθημάτων (ασχέτως αν έχουν, που έχουν, γνωστικές και βιο-χημικές διαστάσεις) και τείνουν να ωθούν αυτά τα σώματα προς νέους πειραματισμούς ή να διαπεράσουν κάποια κατώφλια συμπεριφοράς· καλύτερα, ωθούν αυτά τα σώματα προς καταστάσεις που τείνουν να ξεφύγουν από τις ικανότητες των ομοιοστατικών μηχανισμών, δηλαδή των μηχανισμών που επιστρέφουν το σώμα στην κανονικότητά του ή σε κατάσταση ισορροπίας (στο ίδιο).

⁴⁰ Για τη διαφοροποίηση της προσέγγισης των Deleuze & Guattari από τις μετανεωτερικές προσεγγίσεις, βλ. Massumi (2002). Για το εννοιολογικό σύστημα των Deleuze & Guattari ως γλώσσα, βλ. Bonta & Protevi (2004) και Fuglsang & Sørensen (επιμ.) (2006). Για κάποιες αρχικές οδηγίες που βοηθάνε να τεθεί σε λειτουργία αυτή η γλώσσα, βλ. Fuglsang & Sørensen (2006). Η γλώσσα της πολυπλοκότητας δε χρειάζεται να προέρχεται απαραίτητα από τους Deleuze & Guattari (ενδεικτικά, για μια ταξική προσέγγιση με όρους πολυπλοκότητας, βλ. Kalb 2015). Συμφωνώ όμως με τους Bonta & Protevi (2004: 3-6, 9-10) ότι η γλώσσα των Deleuze & Guattari ευνοεί περισσότερο να τε-

θα εστιάσω στα αυτονόητα αναπτύσσοντας τη σχέση μεταξύ στρώματος αυτονόητων και δυνητικοποίησης, εισάγοντας επιπλέον τη βοηθητική έννοια της *δύνης* και προτείνοντας ότι μπορεί να παίζει ιδιαίτερα βοηθητικό ρόλο στην εμπειρική έρευνα των αυτονόητων. Η έννοια του αυτονόητου, ως τέτοια, δεν αναφέρεται σε κάτι κακό ή καλό· αναφέρεται στο ανάξιο λόγου, όχι με μια υποτιμητική έννοια, αλλά με την έννοια ότι λαμβάνεται ως δεδομένο. Το αυτονόητο, συχνά συνώνυμο του λογικού ή του φυσικού, του αντικειμενικού, ενίοτε του κανονικού, του αυταπόδεικτου ή του προφανούς, αναφέρεται σε κάτι μη προβληματοποιημένο και επιτρέπει έτσι στους ανθρώπους να κάνουν ένα βήμα παραπέρα σε μια γραμμή πτήσης, να φανταστούν κάτι επόμενο που, ωστόσο, θεμελιώνεται σε πολλά αυτονόητα (βλ. Billig 2002: 141-2)⁴¹. Τα αυτονόητα αποτελούν υλικό της δυνητικής μνήμης, της μνήμης στην οποία δεν έχουμε πρόσβαση εύκολα με συνειδητό τρόπο, αλλά εμπλέκεται στη γνωστική πρόσληψη του κόσμου καθώς τροφοδοτεί στοιχεία στη ρητή, συνειδητή μνήμη. Σε κοινωνικό εύρος, μπορούμε να μιλάμε για στρώματα αυτονόητων, όπως, για παράδειγμα, το στρώμα εθνικιστικών αυτονόητων (βλ. Billig 1995· Kendourie 1999 [1960]).

«Ένας από τους κορυφαίους θριάμβους [του εθνικιστικού δόγματος] ήταν ότι αυτές οι απόψεις ρίζωσαν τόσο βαθιά ώστε έγιναν πλέον αυτονόητες [...]. Αυτό όμως που μας φαίνεται σήμερα φυσικό, κάποτε ήταν ανοίκειο και για να πείσει χρειαζόταν να προσφύγει σε κάθε λογής επιχειρήματα.»
(Kendourie 1999 [1960]: 37)

Αναφερόμενος στα *στρώματα αυτονόητων* διακρίνω τα μαζικά, πυκνά διάχυτα αυτονόητα (τα κυρίαρχα ή ηγεμονικά) απ' αυτά που συναντάμε σε α-δύναμες, δηλαδή μη μαζικές, (υπο)κουλτούρες⁴². Τα αυτονόητα τα συναντάμε παντού· οι α-δύναμες κουλτούρες έχουν μεν τα δικά τους αυτονόητα, αλλά είναι πυκνά στρωματοποιημένα μόνο εντός του πλαισίου τους ή εντός του κοινοτικού τους θύλακα· όσο απομακρυνόμαστε απ' αυτό το σχετικά στενό, α-δύναμο πλαίσιο, τόσο αραιώνει η στρωματοποίηση αυτών των αυτονόητων, δηλαδή δεν τα συναντάμε τόσο συχνά, όσο τα κυρίαρχα αυτονόητα. Αυτό το σημείο είναι σημαντικό· αν, όπως υποστηρίζει ο Debray (2007: 8), η υπέρβαση των αυτονόητων και των ρουτινών είναι μια βασική παράμετρος της *επανάστασης* ή των διαδικασιών αλλαγής, εξίσου σημαντική σ' αυτές τις διαδικασίες είναι η στρωματοποίηση νέων αυτονόη-

θούν ζητήματα εξουσίας και πολιτικής φύσης, εν συγκρίσει με τις θεωρίες των πολύπλοκων συστημάτων που ευνοούν περισσότερο μια εστίαση σ' αυτές τις διαδικασίες με όρους ενσωμάτωσης / διαφοροποίησης, όπως προανέφερα. Επιπλέον, ένα επιχειρήμα που μας καλεί να δούμε το εννοιολογικό σύστημα των Deleuze & Guattari ως γλώσσα πάνω στην οποία να αναπτύξουμε ταξικές προσεγγίσεις προέρχεται από τη διαπίστωση ότι οι διαδικαστικές θεωρίες που ευνοούν το γίνεσθαι ενσωματώνονται εύκολα στον καπιταλισμό (για μια τέτοια κριτική συζήτηση, βλ. Albertsen & Diken 2006: 244-8· βλ. επίσης Πουλαντζάς 1980: 67). Τέλος, για προσπάθειες ανάπτυξης του μαρξισμού σ' αυτήν τη γλώσσα, βλ. Thoburn (2003), για προσπάθειες ανάπτυξης της έννοιας της τάξης (class) σ' αυτήν τη γλώσσα βλ. Kalb & Carrier (επιμ.) (2015), για ταξικές προσεγγίσεις ανάπτυξης της έννοιας της ζωής σ' αυτήν τη γλώσσα που απομακρύνονται από την έννοια της τάξης βλ. Lazzarato (2006: από την οπτική του γνωστικού καπιταλισμού), Papadopoulos, Stephenson & Tsianos (2008: από την οπτική του ενσώματου καπιταλισμού).

⁴¹ Ο Billig (2002: 141-2) αναφέρει ότι τα αυτονόητα καθιστούν το ενδεχομενικό να φαίνεται ως φυσικό (για μια συζήτηση του τρόπου με τον οποίο τα αυτονόητα και η ιδεολογία συμβάλλουν στη φυσικοποίηση του κόσμου, στην δεδομένη, αντικειμενική ή πραγματοποιημένη σύλληψή του, βλ. Eagleton 1991: 58-61).

⁴² Οι Fuglsang & Sørensen (2006: 2) επεξεργάζονται τα στρώματα ως τις habitual (συνήθειες) και γραμμωτές διευθετήσεις της ύλης όλων των παραγωγικών διαδικασιών καθώς ενεργοποιούνται στον κόσμο (βλ. επίσης Bonta & Protevi 2004: 10-1).

των και ρουτινών (βλ. επίσης Strathern 1992: 5) - ή και πιο σημαντική ακόμη (Deleuze & Guattari 1987: 56).

Τα περισσότερα στρώματα αυτονόητων (για παράδειγμα, στρώμα νεοφιλελεύθερων αυτονόητων, στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων) προϋπάρχουν της γέννησής μας ως πολιτισμική κληρονομιά. Με την τηλεμεσολάβηση των σχέσεων, οι διαδικασίες στρωματοποίησης απεδαιμονοποιούνται σε σημαντικό βαθμό, οι ιδέες μεταδίδονται ολοένα και λιγότερο από στόμα σε στόμα, και συμβαίνουν πρωτίστως μέσω *μεγαεκπομπών*, δηλαδή εκπομπές κωδίκων από ελάχιστους πομπούς που κατακλύζουν επαναλαμβανόμενα το χώρο απευθυνόμενες σε μεγάλο αριθμό δεκτών. Η τηλεόραση είναι βασικό εργαλείο *μεγαεκπομπών* και συνεπάγεται μια επιθετική πολιτική: επιθέτει, προσκολλά στη δυνητική μνήμη αυτονόητα με τρόπο υποβολής (που δε γίνεται συνειδησιακά αντιληπτός και δε βιώνεται ως επιβολή), τα οποία διαμορφώνουν τις γλώσσες και παρεμβαίνουν στη γνωστική πρόσληψη ή εντύπωση του κόσμου, διαμορφώνουν πρότυπα, κανονιστικές κρίσεις (judgment) κ.κ., καθώς και στους απορρέοντες προσανατολισμούς δράσης. Στην ανάπτυξη του καπιταλισμού πολλά στρώματα επιβλήθηκαν αρχικά μέσω φυσικής βίας και ταξικών κανόνων (περιφράξεις και ιδιοκτησία, εθνικισμός, έθνος-κράτος, νόμοι, κανονιστικά πρότυπα, κοινή εθνική γλώσσα [ελληνικά, αγγλικά κ.κ.] κ.κ.). Ωστόσο, ακόμη και στις περιπτώσεις βίαιης επιβολής, τα στρώματα αυτά έχουν δύο ιδιότητες που τα ριζώνουν, δίνοντάς τα διαστάσεις αυτονόητου. Πρώτον, με το πέρασμα των γενεών η διάσταση της επιβολής δεν είναι πλέον προσπελάσιμη μέσω της βιογραφικής μνήμης (Vahabzadeh 2003: 135-6· Elias 2000 [1994]: 117). Ένα στρώμα κρύβει την Αχίλλειο πτέρνα του: ότι πρόκειται για κοινωνική κατασκευή που επιβλήθηκε· έτσι, αυτό που κάποιες γενιές βίωσαν ως επιβολή, για τις επόμενες μπορεί να αποτελεί μια υποβολή, ένα αυτονόητο κομμάτι της ταυτότητας και των ρουτινών τους⁴³. Ένα στρώμα αυτονόητων φυσικοποιείται, γίνεται λογικό, αποκτάει ουσιοκρατική διάσταση, καθώς χάνεται το στοιχείο της επιβολής του, καθώς εξαφανίζονται οι ιδιαίτερες συνθήκες εμφάνισής του πίσω από τη λήθη της υποτιθέμενης ιστορικής αναγκαιότητάς του ή μιας υπερβατικής αλήθειας. Μάλιστα, μπορεί να ριζώσει σε τέτοιο βαθμό και να γίνει τόσο πυκνό, ώστε να αποκτήσει τη διάσταση «απόλυτης αναφοράς» (Schürmann 1986: 305: ultimate referent). Οι απόλυτες αναφορές εντοπίζονται στο σημείο στο οποίο σταματάει η επιχειρηματολογία, καθώς ο λόγος αποκτάει την ύψιστη καταληπτότητά του, εκεί που μια ερμηνεία αποκτάει το φαινομενικά αδιαμφισβήτητο κύρος της από την ίδια την κοσμοαντίληψή μας⁴⁴. Δεύτερον, αν και ίσως πιο σημα-

⁴³ Πολλές φορές η συλλογική αφήγηση αντιστέκεται σ' αυτήν τη διαδικασία διατηρώντας στη συλλογική μνήμη αυτό που χάθηκε ή που βιώθηκε ως επιβολή, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση του αλτρωτισμού ή στην περίπτωση της «νοσταλγίας» (Cross 2015), η οποία, μάλιστα, μπορεί να φτάσει σε σημείο να αποδώσει στο *αντικείμενο* νοσταλγίας, δηλαδή στο επιθυμητό παρελθόν, μυθικές διαστάσεις. Κατά τον Gary Cross, σ' αυτό συμβάλλει σήμερα και η εμπορευματοποίηση της νοσταλγίας απ' αυτούς που αποκαλεί «θιασώτες της μνήμης» (στο ίδιο: 5-6).

⁴⁴ Οι σημασίες της *απόλυτης αναφοράς* και του *αυτονόητου* σχεδόν ταυτίζονται αν περιορίσουμε το δεύτερο στο λόγο και το εννοιολογήσουμε ως «μη-αιτιολογημένο απόφθεγμα αιτιολόγησης» (Billig 2002: 142). Ένα ενδεικτικό παρά-

ντικό, μια καινούρια πρακτική ή ιδέα, ακόμη και αν επιβλήθηκε και στο βαθμό που εγγράφεται σταδιακά επάνω της η λειτουργικότητα της καθημερινής ζωής, φτάνει σε σημείο να αυτοαναπαράγεται ως αυτονόητη⁴⁵. Σ' αυτήν την περίπτωση, κάποια στρώματα αυτονόητων αποκτούν κρίσιμη διάσταση για τη λειτουργία ενός συστήματος και γίνονται στρώματα ρουτίνας ή συνήθειας. Η ρουτίνα αναφέρεται στον αυτονόητο τρόπο λειτουργίας ενός κυρίαρχου συστήματος ή καθεστώτος, καθώς και στην κίνηση της καθημερινής ζωής μέσα σ' αυτό (ακόμη και αυτοί που δεν είναι ένθερμοι υποστηρικτές αυτού του καθεστώτος, ζουν μέσα σ' αυτό και ζουν απ' αυτό: βλ. Wang 2006: 7-15). Δίχως να τραβάω κάποια αυστηρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ αυτονόητου και ρουτίνας, με τις *ρουτίνες* αναφέρομαι συνήθως σε αυτονόητες μορφές πρακτικής. Η ηγεμονία ή ο κυρίαρχος λόγος δε συγκροτούν τα υποκείμενα με ενιαίο και ολιστικό τρόπο (δηλαδή όταν μιλάμε για ηγεμονουμένα υποκείμενα δεν αναφερόμαστε σε υποκείμενα με ίδια γλώσσα, συνείδηση, κοσμοαντίληψη, κουλτούρα). Έτσι, ένα κυρίαρχο σύστημα ή καθεστώς επιτυγχάνει τη λειτουργικότητά του, δηλαδή καταφέρνει να διατηρείται σε μια ισορροπία τέτοια που να μην επηρεάζεται κρίσιμα από τη διαφορά και τους μειονοτικούς αποκλεισμούς, όχι τόσο μέσω της εννοιολογικής του συνοχής, όσο λόγω του γεγονότος ότι εγγράφονται σ' αυτό οι καθημερινές λειτουργίες και ρουτίνες των ανθρώπων (από την οπτική της φαινομενολογίας, βλ. Vahabzadeh 2003: 96-101· από μια ντελεξιανή οπτική, βλ. Fuglsang & Sørensen 2006: 2· από μια περισσότερο μαρξιστική οπτική, βλ. Althusser 1980: 12· από την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας, βλ. Wang 2006: 11· από την οπτική της πολιτισμικής θεωρίας και ιστορίας, βλ. Elias: 2000 [1994]: 366-9). Πέρα από τις πανίσχυρες δυνάμεις που υποστηρίζουν ένα κυρίαρχο καθεστώς, αυτό το καθεστώς έχει και αυτοαναπαραγόμενη ικανότητα που θεμελιώνεται πάνω σε τέτοια στρώματα αυτονόητων και ρουτινών. Ο καθένας μπορεί να συμβάλει δίκην μορίου στη λειτουργία ενός καθεστώτος. Από μια φουκοϊκή οπτική, η εξουσία ενσαρκώνεται σε κοινότυπες (banal) κοινωνικές μορφές πρακτικής (ενδεικτικά, βλ. Fraser 1981: 280· για το στρώμα εθνικιστικών αυτονόητων, βλ. Billig 1995). Τέλος, υπό όρους, όσο πιο πυκνό είναι ένα στρώμα, δηλαδή όσο περισσότεροι άνθρωποι εγγράφουν τους όρους ζωής και αναπαραγωγής τους πάνω σ' αυτό ή όσο περισσότεροι άνθρωποι το υποστηρίζουν συνειδητά (ή και ασυνειδητά), τόσο πιο αντικειμενικό και αυτονόητο μοιάζει (αναφέρομαι στο ψυχολογικό ζήτημα επιρροής της πλειοψηφίας και συμμόρφωσης προς αυτήν: ενδεικτικά, βλ. Brown 2005 [1996]). Στις διαδικασίες αυτές έρχεται να αντιπαρατεθεί η έννοια της *δυνητικοποίησης*.

Γενικά, το *δυνητικό* (virtual) το συναντάμε συχνά στη «δυνητική πραγματικότητα» (Steuer 1995: virtual reality) και τις «δυνητικές κοινότητες» (Rheingold 2000 [1993]: virtual community), που αμφότερα αναφέρονται στη μεσολάβηση των σχέσεων από την ψηφιακή τεχνολογία, δηλαδή

δειγμα απόλυτης αναφοράς είναι το εξής: Ερ.: *Γιατί του φορέσατε ροζ φούστα του παιδιού; Απ.: Γιατί είναι κορίτσι.*

⁴⁵ Άλλες φορές, μπορεί να αναπαράγεται ως ηθική επιταγή, να γίνει πολιτισμική, κανονιστική αξία.

σε μια εμπειρία που δεν απορρέει από απτές, πρόσωπο-με-πρόσωπο συναντήσεις και διαδράσεις⁴⁶. Όπως το συνηθίσαμε, αναφέρεται σε μια απουσία ύπαρξης ή σε κάτι που *σχεδόν υπάρχει*, που μπορεί να υπάρξει, που έχει ολοκληρωμένες, σταθερές ιδιότητες και που μένει μόνο να πραγματοποιηθεί⁴⁷. Αντίθετα, το *πραγματικό* (real) προϋποθέτει μια παρουσία εδώ- τώρα. Ο Deleuze (1994 [1968]: 208-14) διαρρηγνύει αυτήν τη σχέση μεταξύ δυνητικού και πραγματικού, το δυνητικό δεν εμπλέκεται σε καμιά σχέση με το πραγματικό, και ορίζει τη διαφορά μεταξύ δυνατού και δυνητικού (possible / virtual). Το *δυνατό* ή *εφικτό* (possible) είναι στατικό και ήδη πλήρως συγκροτημένο, ασχέτως αν παραμένει στην περιφέρεια της πραγματικότητας (reality) σε μια λανθάνουσα μορφή ή σε πειραματικούς θύλακες. Το εφικτό θα πραγματοποιηθεί, δίχως να αλλάξει κάτι στους προσδιορισμούς ή τη φύση του. Το δυνατό είναι όπως το πραγματικό· του λείπει μόνο η ύπαρξη, μόνο η πραγματοποίηση (realization: σημαίνει και *συνειδητοποίηση*). Έτσι, η πραγματοποίηση του δυνατού ή εφικτού δεν είναι μια πλήρης δημιουργία, στο βαθμό που η δημιουργία απαιτεί την επινόηση μιας καινοτόμου ιδέας ή μορφής. Από την άλλη, το δυνητικό δεν αντιπαραβάλλεται στο πραγματικό, αλλά στο εν ενεργεία υπαρκτό, στο ενεργό (actual). Το δυνητικό είναι πραγματικό, αλλά υπάρχει εν δυνάμει, όχι εν ενεργεία· είναι μη-ενεργοποιημένο πραγματικό. Τείνει να ενεργοποιηθεί· έπεται να ενεργοποιηθεί. Το δυνητικό είναι διακύβευμα γύρω από ένα αντικείμενο-δεσμό (όπως, στη συγκεκριμένη μελέτη, η απεργία πείνας), εντοπίζεται στον κόμβο τάσεων και εντάσεων που συνοδεύει μια κατάσταση και, τείνοντας προς την ενεργοποίηση (actualization), μετασχηματίζονται οι ίδιοι οι όροι της ύπαρξής του και η ίδια του η φύση. Το δέντρο είναι δυνητικό στο σπόρο· ο σπόρος, όσο γίνεται δέντρο, τόσο χάνει τις ιδιότητές του και αλλάζει τη φύση του ως σπόρος. Αυτό είναι το βασικό σημείο που εισάγει ο Gilles Deleuze: η φύση του δυνητικού είναι τέτοια, ώστε αλλάζει καθώς ενεργοποιείται.

το **δυνατό**, μέσω της **πραγματοποίησης**, γίνεται **πραγματικό**
(η πραγματοποίηση [και συνειδητοποίηση] υποδηλώνει μια γραμμική μετάβαση, στην οποία το δυνατό παραμένει ίδιο ως προς τη φύση και τους καθορισμούς του)

το **δυνητικό**, μέσω της **ενεργοποίησης**, γίνεται **εν ενεργεία υπαρκτό** ή ενεργό
(η ενεργοποίηση είναι δημιουργική, μια επινόηση νέων ποιοτήτων, και κατά την ενεργοποίηση μετασχηματίζονται η φύση και οι όροι του δυνητικού: το αποτέλεσμα της ενεργοποίησης, το εν ενεργεία υπαρκτό ή ενεργό, διαφέρει από τον εναρκτήριο κόμβο του, το δυνητικό / η ενεργοποίηση είναι εντατική: εμπλέκει τάσεις και εντάσεις)

Ο Pierre Lévy (2001 [1995]: 24-34) ορίζει και την αντίστροφη διαδικασία της ενεργοποίησης, τη *δυνητικοποίηση* (virtualization), ως μια διαδικασία μετάβασης από το εν ενεργεία υπαρκτό στο δυνητικό. Η δυνητικοποίηση μιας οντότητας συνίσταται στην ανακάλυψη ή αναγνώριση ενός γενικού προβλήματος στο οποίο αυτή αναφέρεται, καθώς και στην τάση προσαρμογής της οντότητας στις κατευθύνσεις που προϋποθέτει η επίλυση αυτού του προβλήματος, δηλαδή στον επανακαθορισμό

⁴⁶ Για την τηλεμεσολαβημένη κουλτούρα βλ. Tomlinson (2007: 94).

⁴⁷ Για παράδειγμα, βλ. το σχετικό λήμμα σε Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (2006 [1998]), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών / Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη.

της αφετηριακής εν ενεργεία ύπαρξης ως απάντηση σε μια επιμέρους εκδοχή αυτού του γενικού προβλήματος. Με άλλα λόγια, η δυνητικοποίηση είναι προβληματοποίηση του εν ενεργεία υπαρκτού (για παράδειγμα, ενός στρωματοποιημένου αυτονόητου), είναι μια αποσταθεροποίηση, «μια μεταλλαγή ταυτότητας, μια μετατόπιση του οντολογικού κέντρου βαρύτητας του αντικειμένου»: αντί να ορίζεται αυθύπαρκτα, μια οντότητα, μια συνάρθρωση, ορίζεται σε σχέση με ένα πεδίο προβληματικής (στο ίδιο: 24-5), σε σχέση με ένα «αντικείμενο-δεσμό» (στο ίδιο: 167). Έτσι, ο Pierre Lévy προτείνει και την αντίστροφη μετάβαση από το εν ενεργεία υπαρκτό, το μη προβληματοποιημένο, το *αυτονόητο*, στο δυνητικό.

το **δυνητικό**, μέσω της **ενεργοποίησης**, γίνεται **εν ενεργεία υπαρκτό** ή ενεργό
(η ενεργοποίηση είναι δημιουργική και εντατική και κατά τη διάρκειά της μετασχηματίζονται η φύση και οι όροι του δυνητικού)

το **εν ενεργεία υπαρκτό**, μέσω της **δυνητικοποίησης**, γίνεται **δυνητικό**
(η δυνητικοποίηση είναι μια προβληματοποίηση του εν ενεργεία υπαρκτού: παράδειγμα, μια αποσταθεροποίηση του αυτονόητου)

Να επισημάνω ότι το δυνητικό δεν είναι στρωματοποιημένο (Lazzarato 2006: 174), δεν είναι γενικά κυρίαρχο (οι Deleuze & Guattari αναφέρονται στα στρώματα ως *habitual τακτοποιήσεις* ή *διευθετήσεις* [orderings] και στη στρωματοποίηση ως μια διαδικασία εμφύτευσης κωδίκων που δημιουργεί κυρίαρχα στρώματα μέσω κατηγοριοποίησης: βλ. Deleuze και Guattari 1987: 149-50· Bonta & Protevi 2004: 10-1, 150). Κατ' αυτόν τον τρόπο, στον αστερισμό του *στρώματος*, πέρα από την *πυκνότητα*, πρέπει να συμπεριλάβουμε ως κεντρικές και τις έννοιες της *κατηγοριοποίησης* και της *τακτοποίησης* (ordering): τα στρώματα είναι ομοιογενοποιημένα, αλλά όχι ομοιογενή. Όπως είδαμε, το στρώμα εκφράζει κάτι που είναι ή τείνει προς το κυρίαρχο, που είναι ενεργοποιημένο και απαντάται συχνά· το στρώμα υποδηλώνει χωρο-χρονική πυκνότητα, επανάληψη, διαδικασίες που λειτουργούν σε όλο το εύρος του πλέγματος σώμα-εγκέφαλος-κουλτούρα (βλ. Connolly 2002). Εδώ υπάρχει ένα εννοιολογικό ολίσθημα. Σε επίπεδο ενσώματου εγκεφάλου το δυνητικό είναι στρωματοποιημένο στη δυνητική μνήμη (virtual memory) και επηρεάζει κρίσιμα τη συνείδηση, αλλά, αντιθέτως, σε κοινωνικό εύρος, το δυνητικό δεν είναι στρωματοποιημένο. Αυτό το ολίσθημα προέρχεται από τον τρόπο που χρησιμοποιώ το στρώμα: πρωτίστως ως χωρο-χρονική πυκνότητα, ως επανάληψη. Δεν το χρησιμοποιώ μόνο ως κάτι που απλώς ιζηματοποιείται, εδραιώνεται, εμφυτεύεται, αλλά -σε κοινωνικό εύρος- ως κάτι που ιζηματοποιείται σχετικά πυκνά (απαντάται επαναλαμβανόμενα). Με άλλα λόγια, τα κυρίαρχα στρώματα δεν απαντώνται παντού, δεν απαντώνται σε ολόκληρο το κοινωνικό εύρος, αλλά υπάρχουν α-δύναμοι θύλακες εντός των οποίων είναι στρωματοποιημένα διαφορετικά αυτονόητα, και από τους οποίους απελευθερώνονται τάσεις αποσταθεροποίησης των κυρίαρχων στρωμάτων. Τα αυτονόητα που είναι στρωματοποιημένα στους α-δύναμους θύλακες δεν είναι εφικτά, αλλά δυνητικά, δεν τείνουν προς την πραγματοποίησή τους, αλλά προς την ενεργοποίησή τους, μια διαδικασία που δημιουργεί ταυτόχρονα τις προϋποθέσεις αλλαγής των

αφετηριακών ιδιοτήτων αυτών των θυλάκων. Εντός της συγκεκριμένης μελέτης, θα παρέχω τις σχετικές επισημάνσεις και διευκρινίσεις όποτε κρίνω ότι υπάρχει ενδεχόμενο παρερμηνείας.

Η συζήτηση για τις διαδικασίες ενεργοποίησης και δυνητικοποίησης είναι ακόμη σχετικά περιορισμένη και κινείται όχι σε εμπειρικό, αλλά κυρίως σε αμιγώς θεωρητικό επίπεδο. Στον Bergson και τον Deleuze, η ενεργοποίηση του δυνητικού καθορίζεται από τη «ζωτική ορμή» (*élan vital*: Deleuze 2010 [1966]: 131-64). Ο Boundas (1997 [1996]: 91) προσπαθεί να εδαφικοποιήσει τη συγκεκριμένη έννοια, λέγοντας ότι δεν αναφέρεται σε κάτι μυστηριώδες, αλλά στις δυνάμεις που λειτουργούν κάθε φορά που ενεργοποιείται το δυνητικό. Οι διαδικασίες ενεργοποίησης / δυνητικοποίησης μπορούν να εντοπιστούν σε διάφορα πεδία και επίπεδα (ενδεικτικά, βλ. Murphie 2002) και, εδώ, τις συζητάω σε σχέση με τα στρώματα αυτονόητων. Ο καθένας έχει τα δικά του αυτονόητα, αλλά τα διαφορετικά αυτονόητα δεν εμποδίζουν πάντα την επικοινωνία και τις διάφορες λειτουργίες: σε μια συνάντηση που η σημασία της έννοιας *ποτήρι* δεν είναι αυτονόητη, η απλή παράκληση «φέρε μου ένα ποτήρι νερό» μπορεί να αποδειχτεί προβληματική ή ακατανόητη. Τα πράγματα γίνονται σίγουρα πιο πολύπλοκα καθώς μεταβαίνουμε από την άμεση, βιωμένη εμπειρία, από ένα σύμπαν οριοθετημένων και απτών πραγμάτων που επιβεβαιώνονται και με άλλες αισθήσεις πέρα από το λόγο (*discourse*), σε ένα πιο αφηρημένο εννοιολογικό σύμπαν, προς μια εμπειρία που μας εμφανίζεται πρωτίστως εννοιολογικά. Για παράδειγμα, σε μια ομάδα ανθρώπων που η σημασία του *μετανάστη* δεν είναι αυτονόητη, η συγγραφή της απλής φράσης «αλληλεγγύη σε μετανάστες» σε ένα κοινό κείμενο μπορεί να προϋποθέσει έντονη συζήτηση. Τα αυτονόητα εμπλέκονται σ' αυτό που ο Gregory Bateson (1987 [1972]: 146) αποκαλεί «οικονομία της συνείδησης» (*economy of consciousness*). Η συλλογική ικανότητα να συζητήσουμε *ένα βήμα παραπέρα* ή να φανταστούμε γραμμές πτήσης θεμελιώνεται πάνω σε αμέτρητα αυτονόητα. Δίχως πρόθεση να αναγάγω τη συλλογική ζωή στα αυτονόητα, σ' αυτήν την εργασία τα καθιστώ προεξέχουσας σημασίας: οι συλλογικές μας απεδαφικοποιήσεις, οι γραμμές πτήσης που τις συγκροτούν, οι προσανατολισμοί της δράσης, θεμελιώνονται σε κοινά αυτονόητα που λανθάνουν σε συγκλίνουσες γλώσσες, σε αμέτρητες έννοιες που λαμβάνονται ως δεδομένες, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων εντυπώθηκε μέσω της έκθεσής μας στις χωρο-χρονικές τους επαναλήψεις. Ωστόσο, μόνο όταν *σκοντάψουμε* αποκαλύπτεται ένα αυτονόητο ως τέτοιο· ειδάλλως, η ζωή μας ρέει επάνω σε άπειρα απαρατήρητα αυτονόητα: λέξεις, σημασίες, μορφές πρακτικής, κινήσεις, πράξεις ρουτίνας, σύμβολα, εκφράσεις και χειρονομίες κοκ.

Εισάγοντας την τοπολογική έννοια της *δύνης* προσπαθώ να εντοπίσω σε εμπειρικό επίπεδο τις διαδικασίες ενεργοποίησης και δυνητικοποίησης. Επιπλέον, προσπαθώ να συνδέσω την ευρύτερη διαδικασία της δυνητικοποίησης, δηλαδή της προβληματοποίησης του εν ενεργεία υπαρκτού (που εδώ το αντιστοιχίζω με τα στρώματα αυτονόητων), με το μοριακό επίπεδο, τις καθημερινές συναντήσεις μεταξύ υποκειμένων· ταυτόχρονα, προσπαθώ να συνδέσω τις ευρύτερες διαδικασίες ενεργ-

γοποίησης του δυνητικού με το μοριακό επίπεδο (προβληματική που απασχολεί ευρύτερα τις πιο πολιτικοποιημένες εκδοχές των προσεγγίσεων της καθημερινής ζωής, εκδοχές που φέρουν επιρροές από Foucault και Deleuze: ενδεικτικά, βλ. Day 2012 [2005]: 187 και έπειτα). Οι δύνες συμβαίνουν στον απτό, εδαφικοποιημένο χώρο, σε συναντήσεις που περιέγραψε ο Erving Goffman (1956), αλλά και στον ψηφιακό, σε λίστες ηλεκτρονικών ταχυδρομείων, σε ψηφιακά φόρα κοκ., σε συναντήσεις σε απόσταση, απεδαφικοποιημένες (για μια συζήτηση για τις μεσολαβημένες και αδιαμεσολάβητες επαφές, βλ. Serra 2007). Με τον όρο δύνες αναφέρομαι σε συναντήσεις κατά τη διάρκεια των οποίων οι προσπάθειες ενεργοποίησης του δυνητικού και συμπαράσυρσης σε συλλογικές γραμμές πτήσης σκοντάφτουν σε διαφορετικά αυτονόητα· τότε αρχίζουν να λαμβάνουν χώρα διαδικασίες δυνητικοποίησης. Οι άνθρωποι προσπαθούν να ενεργοποιήσουν το δυνητικό: για παράδειγμα, να προσανατολίσουν τη δράση άλλων, να συμπαράσυσουν σε φανταστικές, συλλογικές απεδαφικοποιήσεις ή να λειτουργήσουν ως ελκυστές προς συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους (συνήθως, τις ομάδες που συμμετέχουν ή τους -ισμούς βάσει των οποίων αυτοπροσδιορίζονται). Ωστόσο, στο βαθμό που το δυνητικό είναι θεμελιωμένο σε διαφορετικά αυτονόητα από ό,τι το εν ενεργεία υπαρκτό, η συλλογική ενέργεια (collective action) ή συν-ενέργεια σκοντάφτει και η διαδικασία ενεργοποίησης μετατρέπεται σε διαδικασία δυνητικοποίησης. Τότε αποκαλύπτεται μια δύνη, ως ένας χώρος ανάδρασης όπου πρέπει να εννοιοποιηθούν και να εξηγηθούν τα αυτονόητα· *ανάδρασης*, με την έννοια ότι ο παρακινήτης, στην προσπάθειά του να ενεργοποιήσει μια συμπαράσυρση, οφείλει να εξηγήσει το αυτονόητο. Έτσι, η συλλογική ενέργεια (collective action) σκοντάφτει και η δύνη γίνεται αντιληπτή ως κάτι αντίθετο της ενέργειας (action από το actual).

Η δύνη είναι ένας τόπος συνάντησης όπου αποκαλύπτεται ένα αυτονόητο ως τέτοιο και προβληματοποιείται εντός προσπαθειών ενεργοποίησης (συμπαράσυρσης, ελκτικής επιρροής, προσανατολισμού της συλλογικής δράσης): οι δυνάμεις που λειτουργούν στις δύνες είναι δυνάμεις επιρροής (power: με τη φουκοϊκή έννοια) που, στην προσπάθειά τους να ενεργοποιήσουν το δυνητικό, μπορεί να εμπλέκουν διαδικασίες και προσπάθειες επινόησης, προτυποποίησης, έκφρασης, λογικής, ρητορικής, κριτικής σκέψης, αναγνώρισης του άλλου, συμβολοποίησης μέσω του σώματος και του ντυσίματος κοκ. Βέβαια, άπαξ και προβληματοποιηθεί ένα αυτονόητο, η *επίλυση* γίνεται συνήθως εννοιολογικά και το μέσον επίλυσης είναι η γλώσσα. Ωστόσο, να υπενθυμίσω ότι η στρωματοποίηση αυτονόητων (ιδιαίτερα εννοιολογικών) συμβαίνει πρωτίστως μέσω επανάληψης κωδίκων σε θύλακες κοινωνικοποίησης παρατεταμένης διάρκειας (οικογένεια, παρέες, ομάδες συμμετοχής κοκ.) και, εν αντιθέσει με την προβληματοποίηση, πρόκειται για μια σχετικά ανεπαίσθητη ή αδιόρατη και μακροπρόθεσμη διαδικασία. Με άλλα λόγια, το παιχνίδι ιδεολογικής κυριαρχίας ή ηγεμονίας παίζεται πρωτίστως σε προ-γνωστικό ή υπο-αντιληπτικό επίπεδο, στη στρωματοποίηση της γλώσσας, παρά σε επιχειρηματολογικό / ορθολογικό. Η δύνη είναι ένας μοριακός τόπος συνάντησης· *μορια-*

κός, γιατί κάθε δύνη συμμετέχει στη στρωματοποίηση του δυναμικού δίκην μορίου: κάθε μονάδα, κάθε μόριο συμμετέχει στη συγκρότηση προσανατολισμένης δύναμης. Ο καθένας έχει τα δικά του αυτονόητα, ενώ διαφορετικές συναρθρώσεις (σωμάτων, -ισμών) έχουν τα δικά τους αυτονόητα. Όσο απομακρυνόμαστε από τον εαυτό, από το μοναδικό υποκείμενο που προσπαθεί να ισορροπήσει μεταξύ πολλαπλών επιρροών (ενδεικτικά, βλ. Schütz 1976 [1964]: 253), και τείνουμε να αντιμετωπίσουμε ευρύτερες συναρθρώσεις (οικογένεια, παρέα, ομάδα, οργάνωση, ..., πλήθος, λαό: δύναμη), τυπικά, τόσο τείνουν να προβληματιστούν περισσότερα αυτονόητα, τόσο οι προσανατολισμοί της δράσης χάνουν τα αυτονόητα πατήματά τους: δεν επιβεβαιώνεται η οικονομία της συνείδησης.

(1) σύνοψη

Τη δεκαετία του 1970 η εξελικτική ψυχολόγος Jean M. Mandler αποφάσισε να σταματήσει να χρησιμοποιεί στις διαλέξεις της αρσενικές αντωνυμίες όταν αναφέρεται γενικά στους ανθρώπους και να μοιράσει ισόποσα τις αναφορές της μεταξύ αρσενικών και θηλυκών αντωνυμιών (he / she). Στο τέλος της σειράς διαλέξεων είπε στους φοιτητές και τις φοιτήτριές της τι προσπάθησε να κάνει και ξεκίνησε να εξηγεί το γιατί, αλλά διέκοψε καθώς άρχισε να επικρατεί μια οχλοβοή στην αίθουσα από τους ψιθύρους. Σύντομα αποκαλύφθηκε ότι οι φοιτητές/-τριες δεν είχαν την ίδια αίσθηση μ' αυτήν. Όλοι υποστήριξαν ότι χρησιμοποίησε μόνο την αντωνυμία «she». Δύο φοιτητές ανέλαβαν να απομαγνητοφωνήσουν δύο από τις διαλέξεις της για να λύσουν το μυστήριο. Το αποτέλεσμα άφησε έκπληκτους τόσο τους φοιτητές, όσο και την καθηγήτρια. Οι απομαγνητοφωνήσεις έδειξαν 80% «he» και 20% «she», ενώ η Mandler είχε υποστηρίξει 50% «he» / 50% «she» και οι φοιτητές 100% «she». Η εξήγηση που έδωσε η Mandler (2004: 56) ήταν ότι οι φοιτητές δεν εστίασαν την προσοχή τους στη γλώσσα της, αλλά στο περιεχόμενο, στις σημασίες. Είχαν συνηθίσει στην καθημερινότητά τους να ακούνε την αρσενική αντωνυμία και η ιδιαίτερη χρήση της θηλυκής αντωνυμίας τους τράβηξε την προσοχή και εντυπώθηκε στη ρητή μνήμη (στις περιοχές της μνήμης όπου έχουμε συνειδητή πρόσβαση). Όταν τέθηκε ρητά το ζήτημα, προσέφυγαν στη ρητή, συνειδητή μνήμη για να το απαντήσουν. Δίχως να προτείνω κάποια γενική, αξιωματική (in principle) διάκριση, αναφέρω το παραπάνω περιστατικό ως ένα παράδειγμα, μεταξύ πολλών άλλων που μπορούμε να βρούμε, που δείχνει ότι η εστίαση στις διαδικασίες δεν είναι ένα δευτερεύον ζήτημα, αλλά είναι απολύτως απαραίτητη, στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τις ίδιες τις σημασίες, να δούμε αν έφτασαν στο δέκτη τους και αν επιτέλεσαν το σκοπό για τον οποίο αρθρώθηκαν και εκτέλεθηκαν.

Η απεργία πείνας είναι μια κατάφαση, διεκδικεί κάτι από, κάτι συγκεκριμένο, δεν είναι μια αφηρημένη άρνηση. Ο απεργός πείνας δεν είναι κάποιος που επιδιώκει να κάνει ζημιά σε έναν α-

ντίπαλο· επιδιώκει να κάνει τον κατηγορούμενο να λυγίσει μπροστά στην αξία της ζωής, να αποδεχτεί την ενοχή του και να άρει τη διαπραχθείσα αδικία, ειδάλλως θα χρεωθεί την ευθύνη ενός θανάτου. Η βιβλιογραφική επισκόπηση αποκαλύπτει την πρακτική της απεργίας πείνας ως ένα ισχυρό και επικίνδυνο όπλο στα χέρια αυτών που βρίσκονται σε μια εγκλωβισμένη συνθήκη. *Ισχυρό*, γιατί δραματοποιεί την αδικία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση με τον πλέον παραστατικό και έντονο τρόπο: πάνω σε ένα σώμα που μαραζώνει από τη λιμοκτονία, αλλά και γιατί μπορεί να αποκαλύψει ότι κάποιες μορφές ελευθερίας και δικαιοσύνης μπορεί να αξίζουν όσο και η ίδια η ζωή. *Επικίνδυνο*, ακριβώς γιατί είναι παράλληλα μια πορεία προς το θάνατο, αλλά και γιατί η απόφαση για απεργία πείνας είναι ένα κατώφλι: άπαξ και το περάσεις, η υπαναχώρηση μπορεί να σημαίνει διασυρμό. Γι' αυτό, η αρχική πλαισίωση της απεργίας είναι κρίσιμη· είναι το μέτρο που θα κρίνει, όταν θα έρθει η ώρα, αν ικανοποιούνται τα αιτήματα ή όχι· το μέτρο που θα κρίνει αν έφτασε η ώρα της ζωής, του θανάτου ή του διασυρμού. Μέχρι να έρθει εκείνη η ώρα, ωστόσο, ο χρόνος είναι πολύτιμος. Είναι ένας χρόνος αναζήτησης αλληλεγγύης, ένας χρόνος άσκησης ελκτικής επιρροής και ένας χρόνος ενεργοποίησης των δυναμικών διακυβευμάτων και σημασιών της απεργίας. Είναι μια διαρκής αναζήτηση διαύλων εκπομπής· άπαξ και έπαυσε να αιωρείται η Δαμόκλειος Σπάθη, άπαξ και η Θεία Δίκη κατέβηκε από τον υπερβατικό της θρόνο, το διακύβευμα μιας απεργίας πείνας είναι εμμενές σε πολιτικο-κοινωνικές διαδράσεις και επιρροές και ο απεργός θα δώσει τη μάχη των εντυπώσεων: θα εμπλακεί σε μια πολιτική της σημασιοδότησης και σε μια νοοπολιτική ή νευροπολιτική διαδικασία στρωματοποίησης του δίκαιου χαρακτήρα των αιτημάτων του. Η εξάντλησή του, όμως, σημαίνει ότι είναι κρίσιμα εξαρτημένος από μεσάζοντες, μεσολαβητές, αλληλέγγυους που θα (ανα)μεταδώσουν τα μηνύματα που θέλει. Οι σημασίες δεν αιωρούνται αυθύπαρκτα σε έναν αφηρημένο χώρο· για να επιτελέσουν το ρόλο τους, μεταβιβάζονται τεχνολογικά ή σε διαπροσωπικές επαφές και γίνονται αντιληπτές από υποκείμενα· ταυτόχρονα, σ' αυτήν τη διαδικασία ενεργοποίησης, (ανα)μετάδοσης και στρωματοποίησης μετασχηματίζονται και οι ίδιες: οι σημασίες είναι δυναμικές στην απεργία πείνας. Οι σημασίες αποτελούν διακύβευμα της απεργίας πείνας και αναδύονται μέσα από απειροελάχιστες μοριακές διαδράσεις, αλλά και δημόσιες σημασιοδοτήσεις.

Οι σημασίες και τα διακυβεύματα μιας απεργίας πείνας είναι δυναμικά σ' αυτήν· πρέπει να ενεργοποιηθούν. Αυτή η ενεργοποίηση λαμβάνει χώρα σε ένα αφιλόξενο περιβάλλον· οι μεγαεκπομπές τηλεμεσολαβούν τις εδαφικοποιημένες σχέσεις, στρωματοποιώντας ως αυτονόητες τις κυρίαρχες σημασιοδοτήσεις και ερμηνείες. Θα εστιάσω στην απεργία πείνας ως αντικείμενο-δεσμό γύρω από τον οποίο ενεπλάκησαν πολλαπλές ατομικές και συλλογικές συναρθρώσεις που αποκάλυψαν πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ τους και με το περιβάλλον τους. Σ' αυτόν τον κόμβο τάσεων και εντάσεων θα προσπαθήσω να εντοπίσω τις διαδικασίες ανάδυσης και στρωματοποίησης των δυναμικών στοιχείων της απεργίας των 300 μεταναστών, εστιάζοντας σε ποικίλες δύνες, δηλαδή σε συ-

ναντήσεις όπου η προσπάθεια για ένα βήμα παραπέρα, για ενεργοποίηση, για συμπαράσυρση, σκο- ντάφτει σε διαφορετικά αυτονόητα. Τότε, οι διαδικασίες ενεργοποίησης μετατρέπονται σε διαδικα- σίες δυνητικοποίησης, προβληματοποίησης στρωματοποιημένων αυτονόητων: εκεί πρέπει να ανα- ζητήσουμε τις διαδικασίες μετασχηματισμού του δυνητικού.

(2) εισαγωγή στην απεργία πείνας των τριακοσίων

Η απεργία πείνας διήρκεσε από τις 25 Ιανουαρίου μέχρι τις 9 Μαρτίου του 2011, συνολικά 44 ημέρες. Έλαβε χώρα ταυτόχρονα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και ίσως να αποτέλεσε τον ελκυστή της μεγαλύτερης εκδήλωσης αλληλεγγύης που συνέβη στην Ελλάδα σε σχέση με το μεταναστευτικό, στην οποία συμμετείχε ένας μεγάλος αριθμός πολιτικών συναρθρώσεων: πρόσωπα, ομάδες, οργανώσεις, σύλλογοι, σωματεία, κομματικές οργανώσεις και κόμματα, καθώς και ποικίλοι φορείς, όπως, για παράδειγμα, φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης (βλ. συλλογικότητες, Παράρτημα Η' και διεθνοποίηση της απεργίας - ενδεικτικές αναφορές, Παράρτημα Β'). Συνολικά, κατέγραψα περισσότερες από 550 διαφορετικές συλλογικές υπογραφές, οι 140 εκ των οποίων προήλθαν από συλλογικότητες που δραστηριοποιούνται εκτός ελληνικών συνόρων και οι 420 από συλλογικότητες και φορείς που δραστηριοποιούνται εντός ελληνικής επικράτειας. Οι συλλογικότητες αυτές υλοποίησαν διάφορα ρεπερτόρια έκφρασης αλληλεγγύης, όπως δηλώσεις συμπαράστασης και ψηφίσματα, κείμενα υποστήριξης, συλλογές υπογραφών, αναρτήσεις πανό, καταλήψεις, προσφορές προς τους απεργούς πείνας, πιέσεις σε φορείς, αντιρατσιστικούς αθλητικούς αγώνες, συναυλίες οικονομικής ενίσχυσης, διοργάνωση διαλέξεων και συζητήσεων κ.ά. (βλ. ρεπερτόρια δράσης, Παράρτημα Η'). Στη συνέχεια, συνέλεξα από το διαδίκτυο τα κείμενα που παρήγαγαν αυτές οι συναρθρώσεις σε σχέση με την απεργία πείνας, αλλά περιηγήθηκα επίσης και στα κείμενα που παρήγαγαν -οι ελληνικές συλλογικότητες- γύρω από το μεταναστευτικό από το 2008, θέλοντας να διαμορφώσω μια διαχρονικότερη και σφαιρικότερη εικόνα γι' αυτές τις συναρθρώσεις και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Το 2008 ήταν μια σημαντική χρονιά. Η εξέγερση που ακολούθησε τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου από αστυνομικό (εφεξής θα αναφέρομαι στην εξέγερση με τον όρο *Δεκέμβρης*) έφερε στην επιφάνεια μια δυναμική που λάνθανε στην ελληνική κοινωνία. Κομμάτι αυτής της εξέγερσης ήταν, μεταξύ άλλων, και μετανάστες. Ήδη, κατά τη διάρκεια του Δεκέμβρη, ο Μιχάλης Ψημίτης (2009α) προέβλεψε ένα συντηρητικό, ρατσιστικό κύμα με το καταλάγιασμα της εξεγερσιακής δυναμικής, επισημαίνοντας τον κίνδυνο να στοχοποιηθούν οι μετανάστες ως ο πιο αδύναμος κρίκος αυτής της εξέγερσης. Μια διαφαινόμενη τάση εντατικοποίησης των αντιμεταναστευτικών διωγμών από μέρους αστυνομίας και ρατσιστικών ομάδων⁴⁸, η έντονα αντιμεταναστευτική ρητορική των

48

Ενδεικτικά, το Σεπτέμβριο του 2013, το Antifascism Project δημοσιεύει μια προσπάθεια καταγραφής περιστατικών «φασιστικής βίας» (διαθέσιμη σε <http://antifascismproject.blogspot.gr/2013/09/blog-post.html> - τελευταία είσοδος 07/08/2014). Από τα περιστατικά που καταφέρει να συλλέξει από δημοσιεύματα φαίνεται μια ξεκάθαρη έξαρση το 2009 (τα 17 περιστατικά που καταγράφονται το 2008 αυξάνονται σε 52 το 2009), καθώς και το 2012 (30 καταγεγραμμένα περιστατικά), κυρίως το διάστημα του καλοκαιριού μετά τις εκλογές. Βλ. επίσης άρθρο του Ιού (Ιανουάριος 2010) με χαρακτηριστικό τίτλο *Η Χρονιά του Μαύρου Τρόμου - Χρονικό της Φασιστικής Βίας κατά το 2009*, διαθέσιμο σε <http://www.enet.gr/?i=arthra-sthles.el.home&id=117290> (τελευταία είσοδος 08/08/2014). Βέβαια, αν

τότε κυβερνητικών κομμάτων⁴⁹, η γρήγορη ενσωμάτωση στους κυβερνητικούς θύλακες στελεχών του ακροδεξιού κόμματος ΛΑΟΣ⁵⁰ και η ραγδαία εκλογική άνοδος του νεοναζιστικού κόμματος Χρυσή Αυγή στις βουλευτικές εκλογές του 2012 αποτελούν κάποιες από τις ενδείξεις που τείνουν να επαληθεύσουν την πρόβλεψη του Ψημίτη (2009α)⁵¹. Απ' αυτό το πρίσμα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Δεκέμβρης σηματοδοτεί μια περαιτέρω όξυνση της αντιμεταναστευτικής κρατικής και παρακρατικής πολιτικής, μιας πολιτική που φαίνεται να λειτούργησε ως οργανωτικός δίαυλος ακροδεξιών πυρήνων σε επίπεδο δρόμου. Υπό το σύνθημα «να καθαρίσουμε τον τόπο», διάφορες ομάδες στρατολογούν νέα μέλη, εκμεταλλευόμενες την αντιμεταναστευτική ενέργεια (energy) που συσσωρεύει η εθνικιστική ή/και ρατσιστική ρητορική που κυριαρχεί στο δημόσιο λόγο, όπως αυτός αναπαράγεται ιδιαίτερα στα κυρίαρχα μίντια (ενδεικτικά, για την περίοδο που προηγήθηκε της απεργίας πείνας βλ. Καβουλάκος & Κανδύλης 2012· Kandyliis & Kavoulakos 2011). Η συγκυρία εντός της οποίας έλαβε χώρα η απεργία πείνας δεν ήταν για τους απεργούς η πιο ευνοϊκή που θα μπορούσε να υπάρχει, όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο.

Οι τρόποι με τους οποίους αντιμετωπίστηκαν οι μετανάστες από τα μίντια, η σφοδρότητα της σύγκρουσης που αναδύθηκε γύρω από τις διεκδικήσεις τους, τα συμβολικά στοιχεία με τα οποία επέλεξε η Συνέλευση των Μεταναστών Απεργών Πείνας να πλαισιώσει τη δράση της, τα συμβολικά στοιχεία με τα οποία πλαισίωσε τη δράση η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, αλλά και οι αλληλέγγυοι ευρύτερα, η ελκτική δύναμη που άσκησε η απεργία και αναδύθηκαν οι αλληλέγγυοι, η επίθεση που δέχτηκαν τόσο η Συνέλευση των Μεταναστών, όσο και η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης από την κυβέρνηση και ένα ευρύτερο συντηρητικό -αν και ετερογενές- τόξο, αλλά και οι εξελίξεις γύρω από το μεταναστευτικό ζήτημα, αδιαχώριστο από τις ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές, οικονομικές διαμορφώσεις που χαρακτηρίζουν το τέλος του 20ου αιώνα και τις αρχές του 21ου, όλα

και μεγάλο μέρος της βίας φασιστικών ομάδων στοχεύει σε μετανάστες, αυτή δεν περιορίζεται μόνο σ' αυτούς (η βία αυτή στρέφεται και σε στέκια, καταλήψεις, πολιτικά γραφεία ενός πολιτικού φάσματος που περιλαμβάνει χώρους της Αριστεράς και του Αναρχισμού). Σε ό,τι αφορά περιπτώσεις συνεργασίας των δυνάμεων καταστολής με εθνικιστικές, ρατσιστικές ή φασιστικές ομάδες, υπάρχει άφθονο οπτικοακουστικό υλικό στο διαδίκτυο. Ενδεικτικά, παραπέμπω σε φωτογραφικό υλικό, τραβηγμένο το Μάιο του 2009, από την επίθεση δυνάμεων καταστολής και μελών του νεοναζιστικού κόμματος Χρυσή Αυγή σε μετανάστες που διέμεναν στο παλιό Εφετείο (Αθήνα): βλ. <http://www.opinionpost.gr/ellada/2013/09/115283> (τελευταία είσοδος 07/08/2014).

⁴⁹ Για την περίοδο που αναφέρομαι, τα κόμματα εξουσίας ήταν το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ. Αυτό το απόσπασμα γράφεται μετά την ξαφνική άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ -στις βουλευτικές εκλογές του 2012 και στις ευρωεκλογές του 2014- στο επίπεδο της αντιπολίτευσης, με ελάχιστη ποσοστιαία διαφορά από το πρώτο κόμμα της ΝΔ. Ο ΣΥΡΙΖΑ είναι αριστερός περιέκτης κάποιων ρευμάτων που φέρουν έντονη ριζοσπαστική ρητορική και ενεπλάκησαν έντονα σε διάφορους κινηματικούς αγώνες των προηγούμενων δεκαετιών.

⁵⁰ Το ΛΑΟΣ ήταν τέταρτο κόμμα στις βουλευτικές εκλογές του 2009 και ο ακρογωνιαίος λίθος της προεκλογικής του προπαγάνδας ήταν το μεταναστευτικό ζήτημα. Για τη σχέση της ακροδεξιάς και του νεοναζιστικού κόμματος με το κράτος στην ελληνική περίπτωση, βλ. Χριστόπουλος ((επιμ.) 2014).

⁵¹ Για μια επισκόπηση της συζήτησης γύρω από τη σχέση ακροδεξιών κομμάτων και αντιμεταναστευτικής, ρατσιστικής, εθνικιστικής και πατριωτικής ρητορικής, βλ. Mudde (1999). Αρκετές έρευνες συνέδεσαν την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων που συνέβη στην Ευρώπη τη δεκαετία του 1980 με το ζήτημα της μετανάστευσης (ενδεικτικά, βλ. von Beyme 1988· Chapin 1997). Κατά τον Mudde (1999), ενώ δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε μια αιτιώδη σχέση, αυτή δεν παύει να είναι ισχυρή.

είναι στοιχεία που επηρέασαν το ποιοι, πώς και γιατί πήραν θέση, και τι θέση, και ποιοι και γιατί σώπασαν. Αναπτύσσοντας την απεργία πείνας ως έναν κόμβο τάσεων και εντάσεων και όχι ως μια απλή, δυστική σύγκρουση μεταξύ αδύναμων και κυριαρχίας, επιδιώκω να αποκαλύψω την πολλαπλότητα ταυτοτήτων και σημασιών που αναδύθηκε γύρω απ' αυτήν και την πολυπλοκότητα των σχέσεων αυτής της πολλαπλότητας. Με την έννοια της αλληλεγγύης, η οποία απαντάται πολύ συχνά σ' αυτήν τη μελέτη καθώς διακινήθηκε ευρέως κατά τη διάρκεια της απεργίας, αναφέρομαι στην (αλληλο)υποστήριξη ή (αμοιβαία) συμπαράσταση και βοήθεια και της αποδίδω τόσο γνωστικές, όσο και συναισθηματικές διαστάσεις.

(2.1) σχέδιο έρευνας: περιγραφική ένθετη μελέτη περίπτωσης

Υπό μια ευρεία έννοια, κάθε έρευνα αποτελεί ενδεχομένως μια μελέτη περίπτωσης. Στην παρούσα εργασία αναφέρομαι στη *μελέτη περίπτωσης* (case study research) ως μια μεθοδολογική ή ερευνητική στρατηγική με συγκεκριμένες καθοδηγητικές γραμμές (βλ. Fidel 1984· Robson 2007 [1993]· Yin 2003, 2012· Tellis 1997α, β· Gillham 2000· Johansson 2003· Hancock & Algozzine 2006· Gerring 2007· Baxter & Jack 2008· Woodside 2010). Ο πιο κοινός ορισμός που χρησιμοποιείται στη σύγχρονη κοινωνιολογία προέρχεται από τον Robert K. Yin (2003: 13, 2012: 4)⁵², σύμφωνα με τον οποίο η μελέτη περίπτωσης είναι «μια εμπειρική έρευνα ενός σύγχρονου φαινομένου (περίπτωση: case) εντός του πραγματικού του πλαισίου (context), ιδιαίτερα όταν τα όρια μεταξύ φαινομένου και πλαισίου δεν είναι ξεκάθαρα». Όπως το θέτει ο Johansson (2003: 2, 5· βλ. επίσης Gillham 2000: 1· Baxter & Jack 2008: 544), μια μελέτη περίπτωσης επιδιώκει να συλλάβει την πολυπλοκότητα μιας μεμονωμένης περίπτωσης εντός του πραγματικού της πλαισίου (context) ή, με όρους του Tellis (1997α), επιδιώκει μια σφαιρική κατανόηση των συστημάτων δράσης. Με την *περίπτωση* νοείται μια χωρο-χρονικά ορισμένη οντότητα ή ένα σύστημα δράσης.

Η περίπτωση ή, αλλιώς, η βασική μονάδα ανάλυσης της συγκεκριμένης μελέτης είναι η απεργία πείνας των 300 μεταναστών ως μια μορφή αντίστασης ή διεκδίκησης της γυμνής ζωής, όπως εννοιολογήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Δεδομένης της κριτικής που ασκήθηκε στον Giorgio Agamben ότι παρέβλεψε να αναπτύξει μορφές αντίστασης της γυμνής ζωής (ενδεικτικά, Bailey 2009), μια κριτική η οποία μας καλεί να αναδείξουμε τέτοια παραδείγματα περιγράφοντας και αναλύοντάς τα, η απεργία πείνας των 300 είναι εξ ορισμού σημαντική, καθώς αποτέλεσε μια εξαιρετική περίπτωση (αυτο)οργανωμένης αντίστασης της γυμνής ζωής. Στο βαθμό που οι μορφές αντίστασης της γυμνής ζωής λαμβάνουν χώρα συνήθως σε εχθρικά και καταπιεστικά πλαίσια και μένουν πολλές φορές στην αφάνεια ή είναι δύσκολη η πρόσβαση σε οργανωτική πληροφορία, η συγκεκρι-

⁵² Για μια επισκόπηση των ποικίλων ορισμών της μελέτης περίπτωσης, βλ. Woodside (2010) και Gerring (2007).

μένη μελέτη περίπτωσης είναι «αποκαλυπτική» (Yin 2003: 40-2: revelatory) με την έννοια ότι εστιάζει σε ένα φαινόμενο στο οποίο η ερευνητική πρόσβαση δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τον περιορισμένο όγκο βιβλιογραφίας που εστιάζει στις απεργίες πείνας, ο στόχος της συγκεκριμένης μελέτης περίπτωσης είναι πρωτίστως περιγραφικός, με την έννοια ότι προσπαθεί να αποκαλύψει συμπεριφορές και σχέσεις ώστε να εμπλουτίσει τη σχετική βιβλιογραφία (Tobin 2010: 288-9)⁵³. *Ποιες σημασίες και ποια διακυβεύματα αναδύθηκαν από την απεργία πείνας των 300 και μέσω ποιων διαδικασιών; Πώς οργανώθηκε; Πώς εξελίχτηκε και πώς κατέληξε; Επιδιώκει να συμβάλει επίσης στην εξέταση της πρότασης ότι η απεργία πείνας αποτελεί ένα ισχυρό όπλο διεκδίκησης που βρίσκεται στη διάθεση των πιο καταπιεσμένων ομάδων. Υπό ποιες έννοιες ισχύει η συγκεκριμένη πρόταση και πώς και γιατί ισχύει; Ποια είναι τα βασικά, κομβικά στοιχεία που προσδίδουν σε μια απεργία πείνας την ικανότητά της να ασκεί τόσο έντονη πίεση σε ένα πανίσχυρο καθεστώς ή σύστημα;*

Ο Gillham (2000: 101) θεωρεί ως ένα πλεονέκτημα των περιγραφικών μελετών περίπτωσης το ότι αναδεικνύουν το επιστημονικό ενδιαφέρον περιπτώσεων που αποτέλεσαν αντικείμενο πρωτίστως δημοσιογραφικού και δικαστικού ενδιαφέροντος. Ο Tobin (2010: 288-9) υποστηρίζει ότι η δύναμη της περιγραφικής μελέτης περίπτωσης εντοπίζεται στην ικανότητά της να περιορίζει σε κάποιο βαθμό τις αφηρημένες ερμηνείες των δεδομένων, ενώ ο Robson (2007 [1993]: 214) προτείνει ότι η συγκεκριμένη μεθοδολογική στρατηγική ενδείκνυται για την κατανόηση μιας σχετικά νέας περίπτωσης για την οποία δεν υπάρχουν πολλά δεδομένα και, ως εκ τούτου, απαιτείται ένας ευέλικτος σχεδιασμός έρευνας, δηλαδή ένας σχεδιασμός που να μπορεί να ενσωματώνει απρόσμενα ευρήματα κατά τη διάρκεια της μελέτης (βλ. επίσης Fidel 1984: 274)⁵⁴. Όπως θα δείξω στο κεφάλαιο 3, η απεργία πείνας των 300 θα είχε κατασταλεί από την κυβέρνηση ήδη εντός των τριών πρώτων ημερών της. Η συνέχιση της απεργίας διασφαλίστηκε μέσω της δυναμικής αλληλεγγύης που παρενέβη και την περιφρούρησε. Εδώ, ερχόμαστε εκ των πραγμάτων μπροστά στο ερώτημα *αν αυτό που θεμελιώνει την κυριαρχία είναι η γυμνή ζωή, ως τέτοια, ή η απομόνωσή της, η απομόνωση της γυμνής ζωής* (πρβλ. σε Laclau 2007), καθώς και στην πρόταση του Anderson (2004: 820) *ότι η συμμαχία αποτελεί την πρωταρχική μονάδα πολιτικής δράσης στην περίπτωση μιας απεργίας πείνας και η απεργία πείνας εξετάζεται ως κόμβος τάσεων και εντάσεων, δηλαδή ως ένα αντικείμενο-δεσμός με*

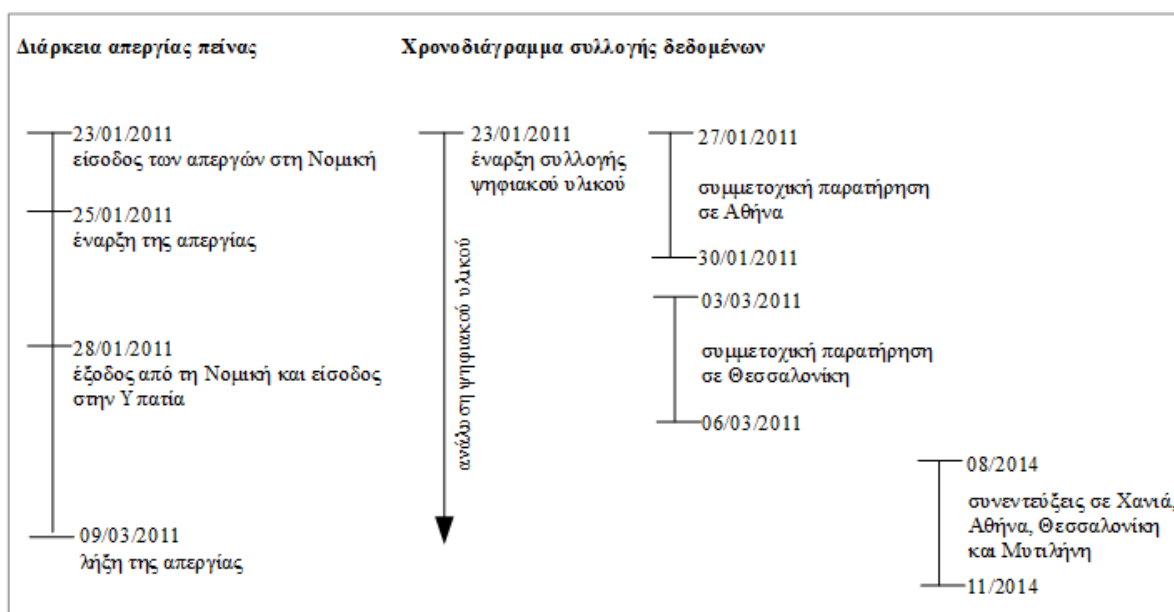
⁵³ Η περιγραφή αναφέρεται σε μια ποιοτική αναπαράσταση που βοηθάει τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα μια περίπτωση μέσα από την οπτική του ερευνητή (βλ. Miles & Huberman 1994: κεφ. 5· Miles, Huberman & Saldaña 2014 [1994]: κεφ. 7). Η περιγραφική μελέτη περίπτωσης προϋποθέτει συνήθως την ανάπτυξη μιας περιγραφικής θεωρίας (βλ. κεφ. 1), μέσα από το πρίσμα της οποίας προτείνει στον αναγνώστη να δει την υπό μελέτη περίπτωση (Tellis 1997α· Tobin 2010: 288), με την «περιγραφική θεωρία» να αναφέρεται στην «άρθρωση του τι είναι ήδη γνωστό για ένα φαινόμενο» (Tobin στο ίδιο).

⁵⁴ Η ευελιξία αναφέρεται επίσης στη δυνατότητα που προσφέρει η έρευνα μελέτης περίπτωσης να μην υπάρχουν αυστηρά οριοθετημένες μεταξύ τους μεθοδολογικές φάσεις. Για παράδειγμα, η συλλογή δεδομένων μπορεί να γίνεται παράλληλα με την ανάλυσή τους (Fidel 1984: 274).

το οποίο συνδέθηκε ένα πλήθος δρώντων και γύρω από το οποίο διαμορφώθηκαν σχέσεις συμμαχίας και σύγκρουσης ή γύρω από το οποίο εκδηλώθηκε μια πολιτική της σημασιοδότησης. Ως εκ τούτου, η παρούσα πρόκειται για μια μελέτη περίπτωσης με «ένθετη» (embedded) μονάδα ανάλυσης (βλ. Yin 2003: 42-5, 2012: 7-9), με την *ένθετη* μονάδα να αναφέρεται στη δυναμική αλληλεγγύης που αναδύθηκε, την οποία την εννοιολογώ στο επόμενο κεφάλαιο ως *αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης*. Με τις ένθετες μελέτες περίπτωσης δίνεται έμφαση σε υπο-μονάδες που φαίνεται να έχουν ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της βασικής μονάδας ή, αλλιώς, της περίπτωσης (Yin 2003: 42-3). Εδώ, δίνεται έμφαση στη *σχέση μεταξύ απεργιών πείνας και αλληλέγγυων*, καθώς και στη *σχέση μεταξύ γυμνής ζωής και ιθαγένειας*, και εξετάζεται το ερώτημα αν η πολιτική δράση της γυμνής ζωής βρίσκεται σε κάποια σχέση (διεξάρτησης μ' αυτήν της ιθαγένειας). Το γράφημα που ακολουθεί είναι η προσαρμογή στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης του υποδείγματος που παρουσιάζει ο Yin (2012: 8) για τις ένθετες μελέτες περίπτωσης. Συγκεκριμένα, εστιάζω (α) στο πλαίσιο της απεργίας πείνας, (β) στην ίδια την απεργία πείνας ως περίπτωση ή ως βασική μονάδα ανάλυσης και (γ) στη δυναμική αλληλεγγύης ως υπο-μονάδα ανάλυσης, αναφέροντας τα επιμέρους στοιχεία στα οποία έδωσα ιδιαίτερη έμφαση κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων μου, καθώς και τις τεχνικές μέσω των οποίων τα συνέλεξα.

<p>πλ.αίσιο (context) Εμφαση σε:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ευρύτερη θεωρητική συζήτηση στην οποία υπεισέρχονται οι 300 μετανάστες απεργοίπεινας μέσω του κειμένου τους με το οποίο άνοιξαν την αωλαία της απεργίας (ρύθμιση μετακίνησης της εργασίας και καπιταλιστικό καθεστώς αυτονομία της μετανάστευσης) [ανάλυση ερμηνευτικής πλαισίωσης στο κείμενο έναρξης της απεργίας, σύνδεση με θεωρητικά ζητήματα μέσω βιβλιογραφικής επισκόπησης]. - ευκαιρίες και περιορισμούς της συλλογικής δράσης των μεταναστών στο ελληνικό πολιτικό σκηνικό, ιδιαίτερα όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά το 2008 [ανάλυση ψηφιακού υλικού, εμπειρία του ερευνητή]. - ευκαιρίες και περιορισμούς που προσφέρει το σύγχρονο ελληνικό πολιτικό σύστημα σε σχέση με τη νομιμοποίηση των μεταναστών [εξέταση σχετικών νόμων, βιβλιογραφική επισκόπηση] - βαθμό αυτονομίας των εθνικών κυβερνήσεων στην άσκηση μετανασταυτικής πολιτικής εντός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης [βιβλιογραφική επισκόπηση, ανάλυση κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης]. - στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων [βιβλιογραφική επισκόπηση, ανάλυση λόγου σε ψηφιακό υλικό που παρήχθη σε σχέση με τη συγκεκριμένη απεργία]. 	
<p>απεργία πείνας 300 Εμφαση σε:</p> <ul style="list-style-type: none"> - συμβολικά στοιχεία (πολιτική της σημασιοδότησης, ενεργοποίηση αλληλεγγύης / δυνες) [ανάλυση ψηφιακού υλικού]. - οργάνωση (καταμερισμός εργασίας) [συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση]. - προφίλ απεργών πείνας / εμπειρία από αντίστοιχους αγώνες [συνεντεύξεις]. - ημερολόγιο (έναρξη, εξέλιξη, κατάληξη απεργίας) [ανάλυση ψηφιακού υλικού, συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση]. - στρατηγικές άσκησης πίεσης (κλιμάκωση εκατέρωθεν πιέσεων) [ανάλυση ψηφιακού υλικού, συνεντεύξεις]. - διαμόρφωση πολιτικών δυναμικών κατά την εξέλιξη της απεργίας [ανάλυση ψηφιακού υλικού]. - αντιδραστικός, συντηρητικός λόγος / προσπάθειες καταστολής της απεργίας από την κυβέρνηση [ανάλυση ψηφιακού υλικού]. - διαπραγμάτευση μεταξύ απεργών και κυβέρνησης [ανάλυση ψηφιακού υλικού, συνεντεύξεις]. 	<p>δυναμική αλληλεγγύης (αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης) Εμφαση σε:</p> <ul style="list-style-type: none"> - συμβολικά στοιχεία [ανάλυση ψηφιακού υλικού] - αλληλέγγυο εύρος (γεωγραφικό, ηλικιακό, ιδεολογικό και συστημικό) [ανάλυση ψηφιακού υλικού]. - ρεπερτόρια δράσης [ανάλυση ψηφιακού υλικού, συμμετοχική παρατήρηση]. - κινητοποίηση πόρων (πυροδότηση / αυτονόμηση, συγκέντρωση / συμπύκνωση, βάλιςτικές στρατηγικές, ενεργοποίηση και διεύρυνση αλληλεγγύης / δυνες) [ανάλυση ψηφιακού υλικού, συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση]. - συντονισμός (στρατηγικές προτάσεις ελάχιστος επεξεργασίας ευρείας απεύθυνσης) [ανάλυση ψηφιακού υλικού]. - στρατηγικές πίεσης (ταυτότητα, εντύπωση εφικτότητας / ισχύος) [ανάλυση ψηφιακού υλικού, συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση]. - δυνες σε δυνάμους-χώρους [ανάλυση ψηφιακού υλικού].

Η μελέτη περίπτωσης, ως μεθοδολογική στρατηγική, πέρα από το ότι δίνει πολύ μεγάλη έμφαση στο ευρύτερο πλαίσιο (context) για την κατανόηση της πολυπλοκότητας της υπό μελέτης περίπτωσης, υποστηρίζει επίσης ότι αυτή η κατανόηση μπορεί να προέλθει καλύτερα μέσω του «τριγωνισμού» (βλ. Denzin 1978: 291-306· Cox & Hassard 2010: 944), δηλαδή μέσω της χρήσης πολλαπλών μεθόδων και πηγών συλλογής δεδομένων (*τριγωνισμός μεθόδων και τριγωνισμός δεδομένων*) με τρόπο που να συμπληρώνει η μια μέθοδος ή/και πηγή την άλλη ώστε να αναπτυχθεί μια όσο το δυνατόν σφαιρικότερη εικόνα της περίπτωσης. Το εμπειρικό υλικό που εκθέτω γύρω από την απεργία πείνας προέρχεται (α) από συλλογή και ανάλυση δευτερογενούς ψηφιακού υλικού, (β) από συμμετοχική παρατήρηση (συγχρονικές καταγραφές και χειρόγραφες σημειώσεις), αλλά και (γ) από μη-δομημένες συνεντεύξεις που πήρα εκ των υστέρων (επίσης με χειρόγραφες σημειώσεις). Σε γενικές γραμμές, το ψηφιακό υλικό που συνέλεξα αφορούσε πρωτίτως τον εντοπισμό κομβικών σημασιών ή ερμηνειών της απεργίας πείνας που αντιπαρατέθηκαν μεταξύ τους στο πλαίσιο της πολιτικής της σημασιολόγησης, καθώς και τον εντοπισμό κομβικών διλημάτων που αναδύθηκαν και επηρέασαν την εξέλιξη της απεργίας πείνας, τη διαμόρφωση των πολιτικών δυναμικών και το εύρος της αλληλεγγύης, ενώ οι συνεντεύξεις και η συμμετοχική παρατήρηση έγιναν με βασικό γνώμονα τη συλλογή πληροφοριών οργανωτικής φύσης (δηλαδή πληροφορίες που αφορούσαν τις διαδικασίες οργάνωσης της απεργίας, τον καταμερισμό εργασίας και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καθώς και τις σχέσεις μεταξύ δρώντων).

Με το ψηφιακό υλικό αναφέρομαι σε οπτικοακουστικό υλικό που προήλθε είτε από την τηλεόραση είτε από το ραδιόφωνο είτε αναρτήθηκε απευθείας στο διαδίκτυο, σε άρθρα, προκηρύξεις, επιστολές, πρακτικά της Βουλής, νομοθετικά κείμενα, καθώς και σε συζητήσεις σε διαδικτυακά

φόρα και σε λίστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου⁵⁵. Το μεγαλύτερο μέρος του οπτικοακουστικού υλικού το συνέλεξα κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας, συλλογή που έγινε σε συν-εργασία με ανθρώπους που συμμετείχαν στην Ομάδα Τύπου της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας, ενώ το συμπλήρωσα σταδιακά κατά το διάστημα ανάλυσης και συγγραφής. Στη συν-εργασία αυτή αναφέρομαι παρακάτω ως *συγκέντρωση πόρων*, με την οποία εννοώ την ελεγχόμενη (από ένα συντονιστικό κέντρο), σκόπιμη *συμπύκνωση πόρων*, διαδικασίες που αμφότερες τις εντάσσω στην ευρύτερη διαδικασία κινητοποίησης πόρων υπέρ των απεργών πείνας. Μέσα από την ανάλυση του δευτερογενούς ψηφιακού υλικού οργάνωσα ένα ημερολόγιο της απεργίας, το οποίο αποτέλεσε τον αφηγηματικό ή περιγραφικό μου άξονα. Επιπλέον, μέσα σ' αυτό το υλικό εντόπισα συμβολικά στοιχεία της απεργίας, κομβικά σημεία και δύνες στην πολιτική της σημασιодότησης που έλαβε χώρα γύρω από την απεργία, ανέλυσα κάποιες στρατηγικές πίεσης που ανέπτυξαν ποικίλοι δρώντες, εξέτασα το πώς διαμορφώθηκαν οι πολιτικές δυναμικές κατά τη διάρκεια της απεργίας, έκανα μια επισκόπηση του στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων και του συντηρητικού, αντιδραστικού λόγου και σκιαγράφησα την εξέλιξη της διαπραγμάτευσης μεταξύ κυβέρνησης και απεργών. Εστιάζοντας στη δυναμική αλληλεγγύης που ενεργοποιήθηκε, ιδιαίτερα μέσω της ανάλυσης των προκηρύξεων που κοινοποιήθηκαν, σκιαγράφησα το αλληλέγγυο εύρος, τα ρεπερτόρια δράσης, ποικίλες στρατηγικές κινητοποίησης πόρων, άσκησης πίεσης προς την κυβέρνηση και ενίσχυσης των απεργών, ενώ εστίασα παράλληλα σε ζητήματα διεύρυνσης της αλληλεγγύης, καθώς και σε εντάσεις και συγκρούσεις μεταξύ αλληλέγγυων χώρων. Η βάση δεδομένων στην οποία οργάνωσα το ψηφιακό μου υλικό ώστε να το αναλύσω είναι διαθέσιμη στο Παράρτημα του Τεύχους Β' (για κάποιες βασικές σημειώσεις στην οργάνωση και διαχείριση δεδομένων στην εμπειρική έρευνα, βλ. Κάλλας 2002, 2011· για μια πιο εστιασμένη επισκόπηση στις μεθοδολογίες έρευνας της συλλογικής δράσης διαμαρτυρίας, βλ. Σερντεδάκις 2011).

Πιο αναλυτικά ως προς το ψηφιακό υλικό, στο Παράρτημα Α' παραθέτω δεδομένα που αφορούν συγκεκριμένα το επεισόδιο που ξέσπασε με αφορμή την επιλογή ως κέντρου αγώνα τη Νομική και συγκεκριμένα μια λίστα ιστότοπων με άρθρα και σχετικές ψηφιακές συζητήσεις, μια λίστα άρθρων από γνωστές εφημερίδες και κάποια κείμενα που δημοσιεύτηκαν για τη Νομική. Έκανα προσπάθεια να συλλέξω ολόκληρο το υλικό που δημοσιεύτηκε σε σχέση με τη Νομική, αλλά και με την απεργία, ασχέτως αν δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να διέφυγε της αναζήτησης ένα μικρό μέρος αυτού του υλικού. Καθαρά για οικονομία χώρου, στο Παράρτημα παρατίθενται μόνο οι ηλεκτρονικοί σύνδεσμοι του μεγαλύτερου όγκου του υλικού που συλλέχτηκε, ιδίως όταν αυτό το

⁵⁵ Για μια επισκόπηση της συζήτησης γύρω από την ενσωμάτωση ψηφιακών δεδομένων στη συμμετοχική παρατήρηση ή την εθνογραφική εργασία, καθώς και για διάφορα διλήμματα που προκύπτουν, βλ. Garcia κ.ά. (2009), καθώς και Tidwell & Walther (2002), Bargh, McKenna & Fitzsimons (2002) και Turkle (1996).

υλικό προέρχεται από δημοσιογραφικά άρθρα και διαδικτυακές συζητήσεις. Ωστόσο, όταν πρόκειται για ανακοινώσεις συλλογικοτήτων, καθώς και για κάποια άρθρα στα οποία εστιάζω αναλυτικότερα, τότε παραθέτω ολόκληρα τα κείμενα. Το Παράρτημα Α' τροφοδοτεί το εμπειρικό υλικό που χρησιμοποιώ στα κεφάλαια 3, 4 και 5 και συγκεκριμένα στα υποκεφάλαια 3.1, 3.2, 4.1, 4.2, 4.5, 5.1 και 5.2, καθώς και στο Παράρτημα Θ'. Στο Παράρτημα Β', το οποίο τροφοδοτεί το εμπειρικό υλικό του υποκεφαλαίου 6.1, παραθέτω στοιχεία που αφορούν τη διεθνοποίηση του αλληλέγγυου εύρους, δηλαδή μια λίστα των υπογραφών αλληλεγγύης από το εξωτερικό, μια λίστα δράσεων που πραγματοποιήθηκαν σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης, μια λίστα ενδεικτικών ειδησεογραφικών αναφορών στην απεργία από ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία και μέσα ενημέρωσης, κάποιες ενδεικτικές ανακοινώσεις αλληλεγγύης και, τέλος, οπτικοακουστικό υλικό που κοινοποιήθηκε από αλληλέγγυους, απεργούς και την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης για την άσκηση ελκτικής επιρροής και την περαιτέρω διεύρυνση της αλληλεγγύης. Εκτός από τη λίστα ενδεικτικών ειδησεογραφικών αναφορών, η οποία αν δεν ήταν ενδεικτική, θα ήταν ατελείωτη, όλες οι άλλες λίστες προσπάθησα να είναι πλήρεις. Στα Παραρτήματα Γ' και Δ' παραθέτω όλες τις ανακοινώσεις της Συνέλευσης Μεταναστών και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, αντίστοιχα. Τα συγκεκριμένα Παραρτήματα τροφοδοτούν με εμπειρικό υλικό ολόκληρη τη διατριβή και ιδιαίτερα το κεφάλαιο 7. Στο Παράρτημα Ε' παραθέτω το οπτικοακουστικό υλικό που κατάφερα να συλλέξω, δίχως να αποκλείεται να είναι πλήρες, το οποίο παρήχθη από τη Συνέλευση Μεταναστών και την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης με στόχο την προπαγάνδισή της απεργίας, καθώς και δηλώσεις αλληλέγγυων και απεργών πείνας και συνεντεύξεις τύπου, σχετικό ειδησεογραφικό υλικό και υλικό από τη Βουλή. Στο Παράρτημα ΣΤ' παραθέτω τις θεσμικές αλλαγές που πρότειναν διάφοροι φορείς με στόχο τη λήξη της απεργίας πείνας, κάποιο βοηθητικό υλικό στο οποίο παραπέμπω εντός του κειμένου, όπως κείμενα φορέων που προσπάθησαν να ασκήσουν πίεση στην κυβέρνηση, καθώς και κάποιο ευρύτερου ενδιαφέροντος υλικό που αφορά τις απεργίες πείνας γενικότερα, όπως είναι η Διακήρυξη της Παγκόσμιας Ένωσης Γιατρών για Απεργούς Πείνας. Τα Παραρτήματα Ε' και ΣΤ' τροφοδοτούν το εμπειρικό υλικό που χρησιμοποιώ στο κεφάλαιο 7, καθώς και στο Παράρτημα Θ'. Στο Παράρτημα Η' παρουσιάζω λίστα συλλογικοτήτων και φορέων που εκδήλωσαν ποικιλοτρόπως την αλληλεγγύη τους στους 300, λίστα των ρεπερτορίων δράσης αλληλεγγύης ανά ρεπερτόριο και λίστα των ρεπερτορίων δράσης ανά ημέρα. Οι λίστες αυτές ευελπιστώ να είναι πλήρεις. Το Παράρτημα αυτό τροφοδοτεί πρωτίστως το εμπειρικό υλικό που χρησιμοποιώ στο υποκεφάλαιο 6.2. Στο Παράρτημα Θ' παραθέτω ένα αναλυτικό ημερολόγιο της αντιπαράθεσης και κλιμάκωσης των εκατέρωθεν πιέσεων μεταξύ απεργών και αλληλέγγυων, από τη μια, και κυβέρνησης, από την άλλη, καθώς και ένα ημερολόγιο για το πώς εξελίχτηκε η αντιπαράθεση εντός του συστήματος υγείας.

Συνοψίζοντας σε σχέση με το ψηφιακό υλικό, συνέλεξα οτιδήποτε παρήχθη σε σχέση με την

απεργία πείνας εντός Ελλάδας, καθώς και όλες τις ανακοινώσεις αλληλεγγύης από συλλογικότητες και πρόσωπα του εξωτερικού, πλην των ειδησεογραφικών αναφορών που προέρχονται από μίντια του εξωτερικού από τις οποίες χρησιμοποίησα μόνο κάποιες ενδεικτικές αναφορές. Το ογκώδες αυτό υλικό το χρησιμοποίησα ολόκληρο ώστε να αποκτήσω μια σφαιρική εικόνα της προς μελέτη περίπτωσης⁵⁶· ωστόσο, μόνο μέρος αυτού επέλεξα να χρησιμοποιήσω στην ανάπτυξη της περιγραφής μου. Η βασική μέθοδος που χρησιμοποίησα στην επιλογή των αποσπασμάτων που παραθέτω περιγράφεται καλύτερα με τη μεθοδολογική έννοια της «εμβάθυνσης» (immersing), η οποία αναφέρεται στην έκθεση του ερευνητή στις επαναλήψεις και τις κρίσιμες συνδέσεις του ογκώδους υλικού (πιο αναλυτικά, βλ. παρακάτω στο παρών υποκεφ., καθώς και υποκεφ. 6.3). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η επανάληψη αποτελεί βασικό κριτήριο στην επιλογή των τεμαχίων λόγου ή των αποσπασμάτων που παρατίθενται. Η εμβάθυνση αποτελεί ουσιαστικά και τη βάση της διαδικασίας που αποκαλώ «περιήγηση» (βλ. υποκεφ. 4.5, περιήγηση στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονοήτων, και υποκεφ. 6.3, περιήγηση στο ιδεολογικό εύρος της αλληλεγγύης), με την οποία αναφέρομαι (α) στον εντοπισμό *κομβικών* στοιχείων και λογικών, δηλαδή στοιχείων και λογικών που επαναλαμβάνονται συχνά και, ως εκ τούτου, σκιαγραφούν το προς ανάλυση υλικό, και (β) στην ανάπτυξη μιας συζήτησης που συνδέει αυτά τα στοιχεία και τις λογικές, που αποκαλύπτει τις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και τις σχέσεις τους με ευρύτερα ζητήματα. Με τα *κομβικά* στοιχεία αναφέρομαι είτε σε στοιχεία που επαναλαμβάνονται συχνά είτε σε στοιχεία ή ζητήματα γύρω από τα οποία εκδηλώθηκε κάποια σύγκρουση. Ο εντοπισμός αυτών των κομβικών σημείων καθόρισε και τα επιμέρους ζητήματα που επέλεξα να αναλύσω περισσότερο.

Η περιγραφή που αναπτύσσω εμπλουτίζεται επιπλέον από συγχρονικές καταγραφές και σημειώσεις συμμετοχικής παρατήρησης, δηλαδή σημειώσεις σε πραγματικό χρόνο, τις οποίες τις κράτησα κατά τη διάρκεια της προσωπικής μου εμπλοκής στις ημέρες της Νομικής (Αθήνα), δηλαδή τις πρώτες ημέρες της απεργίας, καθώς και κατά τη διάρκεια μιας τριήμερης επίσκεψης στο Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης⁵⁶. Οι συγχρονικές σημειώσεις προέρχονται από ανοιχτές συνελεύσεις και από διάφορα *πηγαδάκια*⁵⁷ και διαπροσωπικές συζητήσεις. Δεδομένου ότι δε ζήτησα εκ των προτέρων κάποια άδεια καταγραφής και χρήσης τέτοιων άτυπων συζητήσεων από τους άμεσα εμπλεκόμενους, εδώ προκύπτει ένα δεοντολογικό ζήτημα. Αυτό με υποχρεώνει να επεξεργαστώ πολύ προσεκτικά το πρωτογενές αυτό υλικό και να κάνω αυστηρές επιλογές ως προς το τι εκθέτω και πώς, δεδομένου ότι όλα αυτά συνέβαιναν σε ένα πλαίσιο άμεσης αντιπαράθεσης με τον κρατικό

⁵⁶ Η απεργία πείνας ξεκίνησε σε κτίριο της Νομικής, ενώ μεταφέρθηκε στη συνέχεια στο κτίριο Υπατία (Αθήνα). Στη Θεσσαλονίκη, ως κέντρο αγώνα επιλέχθηκε το Εργατικό Κέντρο.

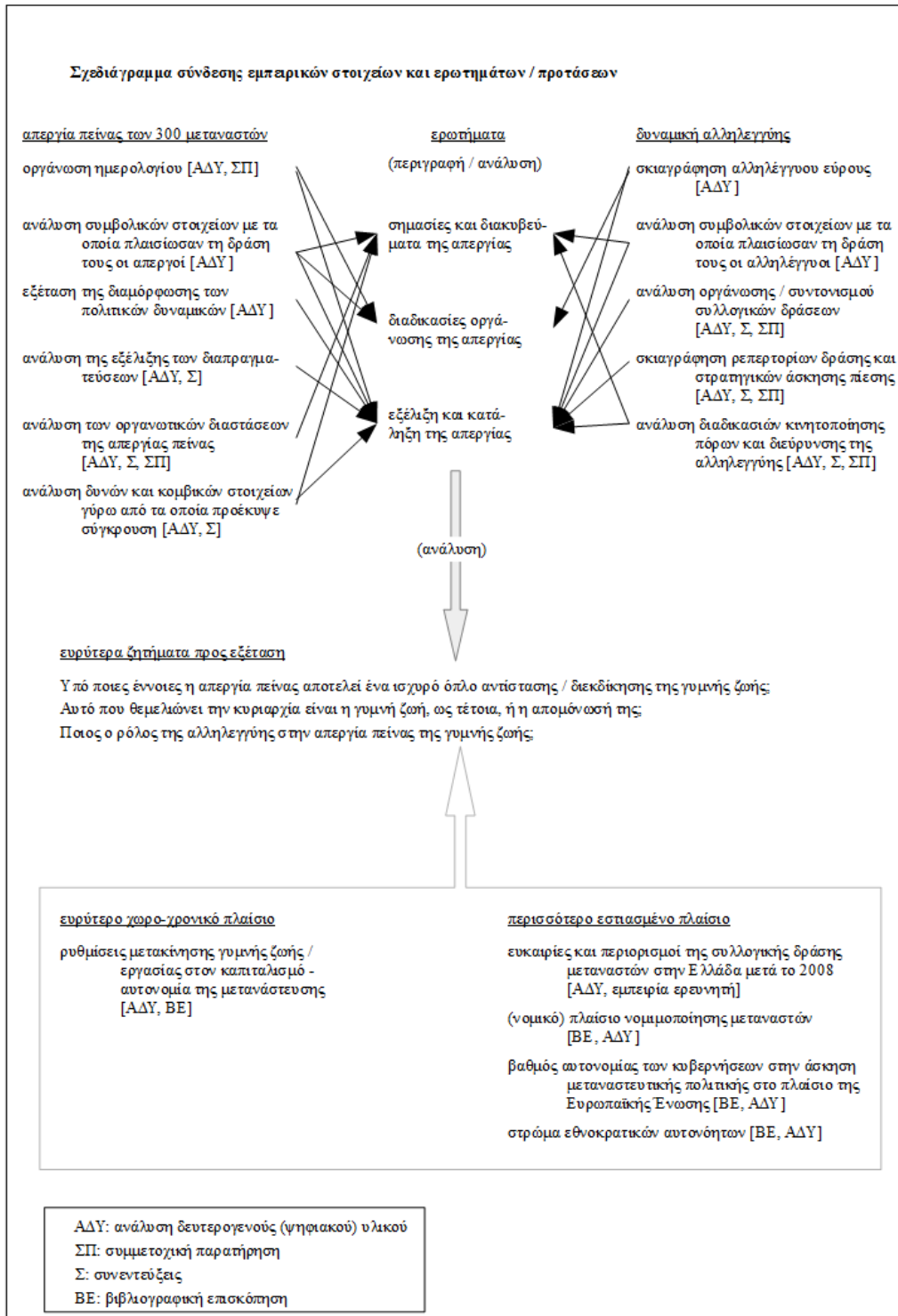
⁵⁷ Αναφέρομαι σε συζητήσεις που γίνονται μεταξύ σχετικά περιορισμένου αριθμού ανθρώπων, που συνήθως γνωρίζονται προσωπικά και δίχως κάποια πρόθεση ευρύτερης διακίνησης ή/και δημοσιοποίησης της πληροφορίας που ανταλλάσσεται ή των θέσεων που εκφράζονται.

μηχανισμό, που αποκτούσε συχνά πειστικές έως επικίνδυνες διαστάσεις για τους εμπλεκόμενους. Σε τέτοιου είδους πρωτογενείς καταγραφές αναφέρομαι με το σύμβολο *K*. (υποδηλώνει τον όρο *καταγραφή*) και το οποίο συνοδεύω, όποτε κρίνω σκόπιμο, με κάποια επιπλέον στοιχεία όπως, για παράδειγμα, την ημερομηνία, το χώρο της καταγραφής, το ύφος έκφρασης, κάποια διευκρινιστικά σχόλια ως προς το τι εννοούσε ο/η πληροφορητής μου κοκ. Σε καμιά περίπτωση δεν εκθέτω πρωτογενή στοιχεία με τρόπο που θα μπορούσε να αποκαλύψει τα εμπλεκόμενα πρόσωπα. Επιπλέον, αποφεύγω να εκθέσω *ακραίες* καταγραφές, δηλαδή θέσεις που ακούστηκαν μία και μοναδική φορά ή δεν εκφράστηκαν σχετικά συχνά. Έκανα αυτήν την επιλογή όχι γιατί αποβλέπω στην απόδοση κάποιου είδους ποσοτικού κύρους ή μιας οιονεί αντικειμενικότητας στην έρευνά μου, αλλά γιατί, πολύ συχνά, στις αναγνώσεις λανθάνουν τάσεις αναγωγισμού που μπορεί να δημιουργήσουν παρερμηνείες, ανίσχυρες γενικεύσεις κοκ. Η συμμετοχική παρατήρηση εστίασε πρωτίστως σε οργανωτικά ζητήματα (καταμερισμός εργασίας, λήψη αποφάσεων, ευρύτερο κλίμα εντός του οποίου λαμβάνονταν αυτές οι αποφάσεις), τροφοδοτώντας με εμπειρικό υλικό τα υποκεφάλαια 2.2 και κυρίως 3.1 και 3.2, ενώ χρησιμοποιήθηκε και για τον εμπλουτισμό του ημερολογίου που παρατίθεται αναλυτικά στο Παράρτημα Θ'. Εστιάζοντας στη δυναμική αλληλεγγύης, μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης συνέλεξα στοιχεία που αφορούσαν τα ρεπερτόρια δράσης, τις στρατηγικές άσκησης πίεσης και τις διαδικασίες κινητοποίησης και οργάνωσης πόρων. Σε ό,τι αφορά τα στοιχεία που συνέλεξα ιδιαίτερα για τη δυναμική αλληλεγγύης, η ευρύτερη εμπειρία που διέθετα από τη συμμετοχή μου σε οργανώσεις αλληλεγγύης σε μετανάστες και πρόσφυγες αποδείχτηκε χρήσιμη, ενώ αποτέλεσε και το κλειδί ώστε να έχω πρόσβαση σε πληροφορία που αφορά οργανωτικά ζητήματα.

Με τις εκ των υστέρων συνεντεύξεις προσπάθησα να συμπληρώσω την περιγραφή με στοιχεία που παρέμεναν ασαφή από τις συγχρονικές μου καταγραφές (για παράδειγμα, σχέσεις μεταξύ συγκεκριμένων εμπλεκόμενων δρώντων, τρόποι λήψης κάποιων συγκεκριμένων αποφάσεων κοκ.), να διορθώσω ή να επιβεβαιώσω κάποιες διαθέσιμες πληροφορίες ή και να συλλέξω ορισμένες επιπλέον ερμηνείες -ιδιαίτερα όσον αφορά οργανωτικά ζητήματα- από διαφορετικές θέσεις εμπλοκής στην κατάσταση που περιγράφω. Οι συνεντεύξεις ήταν μη-δομημένες και οργανώθηκαν βάσει δύο γενικών θεματικών αξόνων (βλ. Παράρτημα Ζ'). Ο πρώτος και βασικός άξονας αφορούσε τις οργανωτικές διαστάσεις της απεργίας, καθώς και τον εντοπισμό κομβικών σημείων πάνω στα οποία προέκυψαν διαφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ απεργών, μεταξύ αλληλέγγυων και μεταξύ απεργών και αλληλέγγυων. Ο δεύτερος άξονας αφορούσε το βίωμα και την εμπειρία της απεργίας πείνας τόσο από την οπτική των απεργών, όσο και απ' αυτήν των αλληλέγγυων. Σίγουρα, η έμφαση στην εμπειρία της απεργίας πείνας δεν είναι δευτερεύουσας σημασίας. Έκρινα ωστόσο ότι ο αριθμός των συνεντευξιαζόμενων, ιδιαίτερα των απεργών πείνας, δεν ήταν ικανοποιητικός ώστε να αναλύσω σε κάποιο επιθυμητό βάθος αυτήν τη διάσταση. Έτσι, το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου των συνεντεύ-

ξεων αφιερώθηκε στον πρώτο άξονα, παρόλο που ο αφηγηματικός χαρακτήρας τους μου παρείχε δεδομένα και για το δεύτερο άξονα. Στόχος ήταν να αποκτήσω όσο το δυνατόν περισσότερη πληροφορία σε σχέση με τις διαδικασίες οργάνωσης της απεργίας, τον καταμερισμό εργασίας, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών δρώντων. Επιπλέον, αλλά εξίσου σημαντικό, στόχος ήταν να ενθαρρύνω την ανάλυση και την αυτόνομη ανάπτυξη της εξέλιξης της απεργίας πείνας από τον ίδιο τον συνεντευξιαζόμενο, ώστε να εντοπίσω ζητήματα που απουσίαζαν από το αντιληπτικό μου εύρος, τα οποία τα ενσωμάτωνα σταδιακά στο ημερολόγιο που συνέτασσα για την απεργία. Η διευκόλυνση του συνεντευξιαζόμενου στην ανάλυση και την αφήγησή του προϋπέθετε την από μέρους μου καλή εμβάθυνση στο χρονικό της απεργίας πείνας. Επιμέρους περιστατικά, ζητήματα και διλήμματα που μου επεσήμανε ο κάθε συνεντευξιαζόμενος από τη δική του οπτική τα ενσωμάτωνα στους άξονες των επόμενων συνεντεύξεων. Έτσι, καθώς προχωρούσα σε επόμενες συνεντεύξεις, τόσο αυξάνονταν τα επιμέρους ερωτήματα που μπορούσα να θέσω και έθετα στους συνεντευξιαζόμενους, ενώ, παράλληλα, τους επέτρεπα την ελεύθερη ανάπτυξη του θέματος, επιδιώκοντας ταυτόχρονα να διερευνήσω αυτά που οι ίδιοι μπορούσαν να θυμηθούν, αυτά που οι ίδιοι είχαν καταγράψει ως σημαντικά. Αυτή η διαδικασία μού επέτρεπε να αποκτήσω σταδιακά μια ολοένα και πιο εμπλουτισμένη εικόνα της απεργίας. Ωστόσο, εδώ υπήρξε και ένα μειονέκτημα. Προχωρώντας στις συνεντεύξεις και καθώς εμπλουτιζόταν διαρκώς η οπτική μου, μου δημιουργήθηκε πολλές φορές η ανάγκη να επιστρέψω σε παλαιότερους συνεντευξιαζόμενους και να τους ζητήσω διευκρινίσεις και απόψεις τους για ζητήματα που δεν τα γνώριζα πριν. Ωστόσο, αυτή η επιστροφή ελάχιστες φορές κατέστη εφικτή και στις περισσότερες περιπτώσεις δεν καταφέραμε να πραγματοποιήσουμε επαναληπτική συνέντευξη, ιδιαίτερα εκεί που έκρινα ότι αυτές οι διευκρινίσεις απαιτούσαν όχι τηλεφωνική, αλλά πρόσωπο με πρόσωπο επαφή. Στις συνεντεύξεις αναφέρομαι με το σύμβολο Σ., επιλέγοντας πάλι να μην εμφανίζεται κάποιο προσωπικό στοιχείο που μπορεί να αποκαλύψει τον/την πληροφορητή μου. Διεξήγαγα τις συνεντεύξεις από τον Αύγουστο μέχρι το Νοέμβριο του 2014, περίπου τρεισήμισι χρόνια μετά την απεργία πείνας, σε Χανιά, Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Μυτιλήνη, συμπεριλαμβάνοντας σ' αυτές πέντε πρώην απεργούς πείνας, καθώς δεν κατάφερα να έρθω σε επαφή με περισσότερους, επτά μέλη των Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης και επτά αλληλέγγυες/-ους, εκ των οποίων οι τέσσερις είναι μετανάστες, που είχαν ευρύτερη εμπλοκή, δίχως να συμμετέχουν οργανικά στις Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης. Τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και οι αλληλέγγυοι προέρχονταν από οργανώσεις της εσωκοινοβουλευτικής και εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, καθώς και του ευρύτερου αριστερού χώρου, και από αντιρατσιστικές συλλογικότητες, ενώ δεν κατάφερα να πάρω συνεντεύξεις από αλληλέγγυους που αυτοπροσδιορίζονται ως

αναρχικοί⁵⁸. Ο αριθμός των συνεντευξιαζόμενων δεν ορίστηκε εκ των προτέρων, αλλά, δεδομένου ότι οι συνεντεύξεις είχαν ως στόχο να μου δώσουν βασικές πληροφορίες πρωτίστως για οργανωτικά ζητήματα, κατά τη διάρκειά τους θεώρησα αυτόν τον αριθμό επαρκή καθώς καλύφθηκαν βασικά ζητήματα. Οι συνεντεύξεις τροφοδοτούν με εμπειρικό υλικό ολόκληρη τη διατριβή, όπου τίγονται οργανωτικά ζητήματα, αλλά ιδιαίτερα τα υποκεφάλαια 2.2, 3.1 και 3.2.

⁵⁸ Το πρόβλημα της ερευνητικής προσέγγισης και της «αυτο-περιθωριοποίησης» των αναρχικών δεν είναι καινούριο (ενδεικτικά, βλ. Williams 2010: 245).

Με την *ανάλυση* αναφέρομαι ουσιαστικά στον τρόπο που οργάνωσα, θεματοποίησα και συνέδεσα τα δεδομένα που συνέλεξα, ο οποίος περιλαμβάνει δύο επιμέρους διαδικασίες: (α) την οργάνωση ενός λεπτομερούς ημερολογίου, το οποίο αποτέλεσε τόσο τη βάση για την *ανάλυση*, όσο και τον αφηγηματικό μου άξονα, και (β) τον εντοπισμό και *ανάλυση* κομβικών στοιχείων, δηλαδή είτε στοιχείων γύρω από τα οποία προέκυψαν δυνες ή συζητήθηκαν πολύ (στοιχεία που επαναλαμβάνονται σχετικά συχνά) είτε στοιχείων τα οποία έκρινα ότι πρέπει να αναλύσω περαιτέρω και να τα συνδέσω με ευρύτερα ζητήματα για να διευκολύνω την κατανόηση της βασικής μονάδας *ανάλυσης*. Έτσι, ο αφηγηματικός ή περιγραφικός άξονας είναι πρωτίστως χρονολογικός, όχι θεματικός, με την έννοια ότι πρώτα ανέπτυξα μια περιγραφή της απεργίας πείνας βασισμένη στο ημερολόγιο που οργάνωσα και έπειτα επέλεξα να αναδείξω και να αναλύσω κομβικά στοιχεία, όπως προανέφερα. Μ' αυτήν την έννοια, τα ιδιαίτερα θέματα που αναλύω εντοπίζονται ένθετα μέσα σε ένα γενικότερο χρονολογικό άξονα της εξέλιξης της απεργίας. Επιπλέον, στην έννοια της *ανάλυσης*, ως της διαδικασίας μετάβασης από την οργάνωση των δεδομένων μου στην περιγραφή της μελέτης περίπτωσης, αποδίδω και μια κονστρουκτιβιστική διάσταση, σύμφωνη με τον τρόπο που την εννοούν οι Deleuze και Guattari. Έτσι, η *ανάλυση* δεν αναφέρεται στην αναπαράσταση ή μεταβίβαση ενός προϋπάρχοντος λανθάνοντος περιεχομένου, αλλά ενέχει την «επινόηση νέων καταλυτικών πυρήνων ικανών να διακλαδώσουν την ύπαρξη» (Guattari 1995 [1992]: 18). Δηλαδή, η *ανάλυση* εμπεριέχει και μια διαδικασία επινόησης νέων εννοιών και συνδέσεων που βοηθάνε στην ανάδειξη της πολυπλοκότητας και στην κατανόησή της, ενώ έχουν παράλληλα εμπειρικό, υλικό αντίκτυπο, καθώς εισέρχονται στους τρόπους με τους οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο τους και νοηματοδοτούν τη δράση τους.

Επίσης, σ' αυτό το κεφάλαιο αναπτύσσω και μια *ανάλυση* ερμηνευτικής πλαισίωσης στο κείμενο με το οποίο άνοιξαν την αυλαία της απεργίας πείνας οι 300 μετανάστες. Τα *ερμηνευτικά πλαίσια* (interpretative frames), από τα οποία πήρε το όνομά της η συγκεκριμένη μεθοδολογία, αναφέρονται σε σχήματα ερμηνείας του κόσμου που οργανώνουν την εμπειρία και προσανατολίζουν τη δράση, την καθιστούν εννοηματοωμένη (Goffman 1986 [1974]: 21· Snow κ.ά. 1986: 464). Η *ανάλυση* ερμηνευτικής πλαισίωσης, ένα είδος *ανάλυσης* λόγου και περιεχομένου, είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στις μιντιακές σπουδές και στο πεδίο έρευνας των κινηματικών οργανώσεων⁵⁹. Σ' αυτό το δεύτερο πεδίο έρευνας υποστηρίχτηκε ότι οι οργανώσεις πλαισιώνουν τη δράση τους στρατηγικά, ώστε να πείσουν και να κινητοποιήσουν υποστηρικτές, να προσελκύσουν ανθρώπους που φαίνονται αμέτοχοι και να αδρανοποιήσουν αντιπάλους (Snow & Benford 1988: 198· Gillan 2006: 27). Αν ξεφύ-

⁵⁹ Η *ανάλυση* πλαισίωσης άλλοτε ταυτίζεται με την *ανάλυση* πλαισίων (βλ. Gilliam & Bales 2001) και άλλοτε όχι (βλ. Hertog & McLeod 2001: 147-8· Verloo 2005: 19-20), αν και δεν έχει ιδιαίτερη σημασία εδώ.

γουμε από την εργαλειακή διάσταση που προσδίδει ο όρος *στρατηγικά* (Wall 2002 [1999]: 143), τα πλαίσια, ακόμη και αν θέλουν να προσελκύσουν, αποτελούν αναπόσπαστες συστατικές όψεις της υποκειμενικότητας των ανθρώπων και των ομάδων (Crossley 2002: 141) και χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμα των ιδεολογιών (βλ. Morley 1976· Hackett 1984· Steinberg 1998· Oliver & Johnston 2000· Klandermans 2006 [2004]) και όχι μόνο⁶⁰. Παρόλο που η ανάλυση ερμηνευτικής πλαισίωσης μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές, όπως θα δούμε και στο κεφάλαιο 6, γενικός μεθοδολογικός σκοπός είναι να εμπλακούμε σε μια συζήτηση για το νόημα της δράσης και τα κίνητρα των δρώντων. Έτσι, η συγκεκριμένη ανάλυση περιλαμβάνει μια διαδικασία *σύνδεσης* με το ευρύτερο χωρο-χρονικό πλαίσιο (context) εντός του οποίου αποκτάει νόημα ένα τεμάχιο λόγου (ενδεικτικά, Creed, Langstraat & Maureen 2002: 39-45· Kitzinger 2007: 140, 148· Helbling 2014). Το βασικό

⁶⁰ Για παράδειγμα, σύγκρινε τον ορισμό των ιδεολογιών (Martin Seliger, όπως παραπέμπεται σε Heywood 2007 [2005]: 48-9· Sojna K. Foss 1996: 291, όπως παραπέμπεται σε Durham 2001: 129) μ' αυτόν των πλαισίων (Rucht & Neidhardt 2002: 11). Βλ. επίσης την προσπάθεια των Snow & Benford (2000: 58-9· Snow 2006 [2004]) βλ. επίσης Gillan 2006: 41-2) να διαχωρίσουν τις δύο έννοιες. Στις μιντιακές σπουδές η κατάσταση είναι πιο πολύπλοκη, καθώς υπάρχουν πολλές έννοιες που υποδηλώνουν «ερμηνευτικές κατασκευές της πραγματικότητας» (Verloo 2005: 19), ασχέτως αν δεν ταυτίζονται μεταξύ τους, όπως είναι η *κουλτούρα*, ο *λόγος* (discourse), το *κυρίαρχο πλαίσιο* (master frame), το *σενάριο* (script), η *αναπαράσταση* (representation), η *αφήγηση*, το *ερμηνευτικό ρεπερτόριο* (interpretative repertoire), το *σχήμα* (schema), το *επιχείρημα* (argument), η *λογική* (logic), οι *φράσεις-κλειδιά* (catchphrases), οι *λέξεις-κλειδιά* (key-words), οι *μεταφορές* (metaphors), οι *λέξεις* κ.κ. (βλ. Fishman 1978· Gimson & Modigliani 1989· Pan & Kosicki 1993· Entman 1993· Scheufele 1999· Hertog & McLeod 2001· Verloo 2005· Creed, Langstraat & Maureen 2002· Van Gorp 2007· Vliegthart & van Zoonen 2011). Στο βαθμό που τα αναφερόμενα των παραπάνω εννοιών αλληλεπικαλύπτονται ως προς το ότι λειτουργούν ως ερμηνευτικές κατασκευές της πραγματικότητας, οι διαφορές τους εντοπίζονται στην έκταση του τεμαχίου λόγου, στο μέγεθος του κειμένου, δηλαδή τα πιο μικρά τεμάχια λόγου είναι ένθετα στα μεγαλύτερα. Έτσι, ο Van Gorp (2007: 61-2) λέει ότι τα πλαίσια γίνονται αντιληπτά σε όλα τα μεγέθη, κανένας δε διακρίνει που ξεκινάει και που τελειώνει. Πολλοί συγγραφείς αφιερώνονται σε μια δύσκολη διαδικασία διαχωρισμού αυτών των εννοιών. Ο Zald (1996, όπως παραπέμπεται σε Van Gorp 2007: 61-2), ορίζει την κουλτούρα ως «ένα οργανωμένο σύνολο πεποιθήσεων, κωδικών, μύθων, στερεοτύπων, αξιών, νορμών, πλαισίων κ.κ. που είναι κοινό στη συλλογική μνήμη μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας». Κατ' αυτόν τον τρόπο βλέπει τα *πλαίσια* ως ένθετα στην *κουλτούρα*· σ' αυτό θα συμφωνούσε και ο Goffman (1981: 63). Αν η κουλτούρα είναι προσανατολισμένη στη δράση, δηλαδή εμπλέκει ένα σύνολο ιδεατών στοιχείων που προσανατολίζουν τις πράξεις των ανθρώπων, αυτό που φαίνεται σ' αυτήν τη βιβλιογραφία να διαφοροποιεί την *κουλτούρα* από το *πλαίσιο* είναι το πλήθος των στοιχείων λόγου που εντάσσουμε. Να προσθέσω επίσης ότι, πλέον, η ανάλυση πλαισίων δεν αφορά μόνο τον εντοπισμό ή κατασκευή εννοιολογικού νοήματος, αλλά και την *έλξη* της προσοχής, τους τρόπους με τους οποίους μεταβιβάζονται τα μηνύματα, τα συναισθήματα που προκαλούνται, ηθικά ζητήματα, την αισθητική, τα χρώματα, τις γραμμές και τις καμπύλες, το ύφος, τη σύνταξη και τη γραμματική, τους τρόπους έκφρασης, τον τόνο της φωνής, την ταχύτητα ομιλίας κ.κ. (Kasteley 2004: 221-36· Chesters & Welsh 2006: 9-10), δηλαδή οτιδήποτε μπορεί να επηρεάζει την ερμηνεία ενός μηνύματος. Έτσι, θολώνουν τα μεθοδολογικά της όρια με άλλες πειθαρχίες, όπως είναι η αφηγηματική ανάλυση και η ρητορική ανάλυση, καθώς και οι τρεις μορφές ανάλυσης εστιάζουν και στις διαδικασίες νοηματοδότησης, καθώς και, μεταξύ άλλων, στις στρατηγικές επιρροής που αναπτύσσονται σ' αυτές τις διαδικασίες ή στην επιρροή ως αποτέλεσμα αυτών των στρατηγικών (για την ανάλυση πλαισίωσης, βλ. Hertog & McLeod 2001: 156· Gilliam & Bales 2001· για τη ρητορική ανάλυση βλ. Kuypers & King 2009: 5-7· Garver 2004: 206· για την αφηγηματική ανάλυση βλ. Robert & Shenhav 2014). Μια βασική διαφορά είναι ότι τα πλαίσια αντιμετωπίζονται ως κλειστά και ταξινομήσιμα συστήματα νοήματος, όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο, κάτι που προσπαθεί να αποφύγει τόσο η ρητορική ανάλυση, όσο και η ανάλυση αφήγησης. Επιπλέον, όλες οι παραπάνω πειθαρχίες αρχίζουν να χάνουν τα όριά τους ως προς τη φύση του αντικειμένου που μελετάνε. Για παράδειγμα, για τους Roderick & Daughton (2005 [1990]: 2), η ρητορική είναι η *τέχνη της γλώσσας*· η γλώσσα αποκτάει όμως πολύ ευρύτερες σημασίες, ώστε μπορεί να αναφέρεται σε όλες τις πιθανές περιοχές συμβολικής δραστηριότητας (ενδεικτικά, βλ. Kuypers & King 2009: 9), με αποτέλεσμα η ανάλυσή της να αποκτάει ένα πλούσιο λεξιλόγιο που προκύπτει από ευφάνταστες συνθέσεις διαφορετικών τεχνικών και μορφών ή επιπέδων επικοινωνίας, όπως «ψυχολογία ρητορικών εικόνων», «οπτικό επιχείρημα», «οπτική ρητορική», «κινηματογραφική ρητορική», «οπτική ανάλυση πλαισίου» κ.π.ά. (ενδεικτικά, βλ. Hill & Helmers (επιμ.) 2008 [2004]· Doerr, Mattoni & Teune (επιμ.) 2013).

βήμα αυτής της διαδικασίας είναι η *εμβάθυνση* (immersing) στο προς ανάλυση υλικό, δηλαδή μια έκθεση του ερευνητή στις επαναλήψεις και τις κρίσιμες συνδέσεις εντός των κειμένων, με μια ταυτόχρονη απόκτηση γνώσης ως προς το ευρύτερο συμφραζόμενο εντός του οποίου αποκτάει τα νοήματά του το περιεχόμενο αυτού του υλικού, μια αναστοχαστική διαδικασία που προϋποθέτει και προσφέρει ταυτόχρονα μια σφαιρικότερη γνώση της υπό μελέτη περίπτωσης (βλ. Hertog & McLeod 2001: 151-6· Creed, Langstraat & Maureen 2002: 51· Kitzinger 2007: 140).

Τέλος, υπάρχουν δύο ζητήματα που -για τεχνικούς λόγους- δεν τα αναπτύσσω με την επάρκεια που θα επιθυμούσα. Το πρώτο αφορά το βίωμα της απεργίας πείνας από τους ίδιους τους απεργούς. Θεωρώντας σημαντικό να αναδείξουμε τις προσπάθειες πολιτικής (αυτο)οργάνωσης των ίδιων των μεταναστών, ο τρόπος που βίωσαν τα ίδια τα υποκείμενα της δράσης την απεργία πείνας θα ήταν πολύτιμος για την ανάλυση της πολιτικοποιημένης υποκειμενικότητας που αναδύθηκε μέσα απ' αυτήν την εμπειρία. Ωστόσο, η εστίαση στο βίωμα της απεργίας πείνας θα απαιτούσε εκτενείς και εις βάθος συζητήσεις με ένα μεγάλο αριθμό απεργών, τους οποίους, όμως, δεν κατάφερα να βρω. Όταν επέστρεψα στο πεδίο για να πάρω τις συνεντεύξεις, οι περισσότεροι απεργοί είχαν φύγει από την Ελλάδα. Το δεύτερο ζήτημα αφορά την απόφαση λήξης της απεργίας από τη Συνέλευση Μεταναστών (το συλλογικό όργανο λήψης αποφάσεων των απεργών). Ναι μεν αφιερώνω κάποιο χώρο της μελέτης στις πιέσεις που ασκήθηκαν και στον τρόπο λήψης αυτής της απόφασης, ωστόσο κρίνω ότι η στιγμή ήταν τόσο σημαντική και ευαίσθητη που άξιζε περαιτέρω ανάλυσης. Αυτό θα προϋπέθετε τη φυσική μου παρουσία στην Αθήνα -ως συμμετοχικός παρατηρητής- τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, κάτι που δεν κατέστη δυνατόν. Παρόλο που κατέγραφα με τη μέγιστη δυνατή λεπτομέρεια τις εξελίξεις και βρισκόμουν σε διαρκή τηλεφωνική επικοινωνία με αλληλέγγυους και κάποια μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης της Αθήνας, πιστεύω ότι η απουσία μου από το κέντρο λήψης της απόφασης λήξης άφησε εκτός αντιληπτικού μου εύρους μεγάλο και κρίσιμο μέρος των λανθανόντων άμεσων και έμμεσων πιέσεων που ασκήθηκαν. Έτσι, εμβαθύνω στο συγκεκριμένο ζήτημα μόνο στο βαθμό που μου επιτρέπουν τα δεδομένα που έχω πρωτίστως από τις εκ των υστέρων συνεντεύξεις.

(2.2) οργανωτική προεργασία της απεργίας

Από τους μετανάστες που συμμετείχαν στην απεργία πείνας οι περισσότεροι κατοικούσαν στο Νομό Χανίων, αρκετοί στην Αθήνα και οι υπόλοιποι σε άλλες πόλεις. Αφότου αποφασίστηκε η απεργία πείνας από έναν πυρήνα μεταναστών, περίπου τέσσερις με πέντε μήνες πριν από την έναρξή της, ο πυρήνας αυτός κάνει την πρώτη του επαφή με το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης.

«Θυμάμαι... λέγαμε [οι μετανάστες στα Χανιά] να κάνουμε κάτι να πάρουμε χαρτιά. Στα Χανιά είναι πολύ διαφορετικά από όλη την Ελλάδα. Γιατί, οι μετανάστες μεταξύ τους γνωρίζονται [...], έχουμε χώρους

που μαζευόμαστε, εκεί που μαζευόμαστε για δουλειά [...]. Στα Χανιά, έχουμε δύο - τρία καφέ [...]. Όλοι εμείς μαζευόμαστε σε [συγκεκριμένα] σημεία. Αρχίσαμε, 'πρέπει να κάνουμε απεργία πείνας, πρέπει να πάρουμε χαρτιά'. Ακούσαμε τότε για κάποιους που κάναν απεργία πείνας... Δεν είχαμε εκπρόσωπο, ούτε επιτροπή, όλοι μαζί... Εγώ ήμουν ένας άνθρωπος που δεν πήγαινε στο Φόρουμ, αλλά είχαμε πρόβλημα... λέγαμε, 'μετανάστες, δεν έχουμε επαφή με οργανώσεις, στα Χανιά ξέρουμε το Φόρουμ, τι κάνουν εκεί τα παιδιά... δεν έχουμε επαφές'. Μερικά άτομα τους ξέρανε αυτούς [του Φόρουμ]. Λέμε εμείς, 'για να γίνει αυτή η απεργία, πρέπει να γίνει... πού; Στην Αθήνα'. Τότε άρχισε και η κρίση. Για να πας στην Αθήνα, χρειάζεσαι ανθρώπους. Εμείς, αυτούς τους ανθρώπους δεν τους ξέρουμε. Λέμε, 'ποιους ξέρουμε και μιλάνε ίδια γλώσσα με μας; Αυτοί οι άραβες που είναι στο Φόρουμ... να είναι σαν μεσάζοντες, για μας, από μας, και με τους αλληλέγγυους'. Αυτοί δέχτηκαν.»

(Σ., 24/10/2014, απεργός πείνας)

Να σημειώσω ότι όλα τα πρόσωπα που συνάντησα (όλων των δυνάμων⁶¹ αλληλέγγυων χώρων, συμπεριλαμβανομένου και του Φόρουμ), από τα οποία είχε ζητηθεί η συμβουλή τους για τη διεξαγωγή ή μη της απεργίας, συμβούλεψαν τους μετανάστες να μην προχωρήσουν. Παρόλο που έβρισκαν δίκαια τα αιτήματά τους, δε θεωρούσαν ότι η συγκυρία ήταν ευνοϊκή για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, ούτε ότι υπήρχε δυνατότητα στήριξης ενός τόσο μαζικού αγώνα. Ωστόσο, πέρα απ' αυτήν τη θέση, θεώρησαν ότι είναι αξιακό και πολιτικό τους καθήκον να υποστηρίξουν την επιλογή που θα έκαναν εν τέλει οι ίδιοι οι μετανάστες. Αφού πάρθηκε η απόφαση και αφού ενεπλάκη το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης ξεκίνησαν οι πρώτες επαφές με άλλους δυνάμους-χώρους που δραστηριοποιούνται κυρίως σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Με κάποια επιφύλαξη, δηλαδή δίχως να είναι πλήρης η λίστα και χωρίς να εκφράζει κάποια χρονολογική σειρά, τα άτομα που ενεπλάκησαν από την αρχή, πέρα από το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης (Χανιά), προέρχονταν από: την Κόντρα (Αθήνα), το Δίκτυο για τα Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα (Αθήνα και Βόλος), την κατάληψη Σκαραμαγκά (Αθήνα), την Κίνηση Απελάστε το Ρατσισμό (Αθήνα), την Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης, την κατάληψη Υφανέτ (Θεσσαλονίκη), την Αντιεξουσιαστική Κίνηση (Α/Κ) Αθήνας και Θεσσαλονίκης, τη νεολαία ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ κ.ά. Η επιλογή των κτιρίων όπου θα γινόταν η απεργία έγινε από ένα σχετικά πολύ στενό και ολιγομελή πυρήνα ανθρώπων.

«Χρειάζομασταν την εμπειρία [την *πείρα*] αυτών των οργανώσεων [...] όλων των οργανώσεων που συμφωνούσαν με το πλαίσιο του αγώνα»

(Σ., απεργός πείνας, 10/08/2014)

«Ζητήσαμε βοήθεια και από την αρχή στάθηκαν δίπλα μας Έλληνες και ξένοι αλληλέγγυοι και τους ευχαριστούμε πολύ για αυτό. Δε θα ξεχάσουμε ποτέ πόσο πολύ μας βοηθάνε σε αυτόν τον αγώνα μας»

(ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών 27/01/2011, Παράρτημα Γ')

«Χρειάζονται αλληλέγγυοι. Αν δεν έχεις ντόπιους στην ξένη χώρα, δεν μπορείς να κάνεις κάτι. Δεν θα έχεις πολύ δύναμη. Ιδίως αυτοί που δεν έχουν πολιτική κουλτούρα, χρειάζονται την εμπειρία [την *πείρα*] των ντόπιων... και πολλά πράγματα»

(Σ., αλληλέγγυος, μετανάστης που ζει περίπου 10 χρόνια στην Ελλάδα, 21/10/2014)

Σε μια ενδιαφέρουσα ανακοίνωση του Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, γραμμένη στις 26/01/2011, διαβάζουμε:

«Η πανελλαδική απεργία πείνας των 300 αδερφών μας, διόλου τυχαία, έρχεται να περισώσει την όποια

⁶¹ Αν και θα το εξηγήσω παρακάτω αναλυτικότερα, με τους δυνάμους-χώρους αναφέρομαι σε χώρους που έχουν ήδη ενεργοποιημένους διαύλους επαφών και συντονισμού και επιτελούν καταλυτικό ρόλο στις δυνάμεις-προσανατολισμούς.

αξιοπρέπεια έχει απομείνει στον μεταναστευτικό κόσμο της χώρας αυτής. Χρόνια και χρόνια ταπεινώσεων για ένα ξεροκόμματο οδήγησαν σε αυτήν την κίνηση, η οποία, όπως ακριβώς και εκείνη των 15 μεταναστών του 2008, ξεκίνησε από εκεί που έπρεπε και από αυτούς που έπρεπε. [...] Το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης δηλώνει υπερήφανο γιατί οι άνθρωποι αυτοί που τώρα έχουν γίνει το επίκεντρο όλης της Ελλάδας - και αύριο όλου του κόσμου, δεν έπεσαν από τον ουρανό. Οι 250 από αυτούς είναι άνθρωποι που στηρίζουν τις προσπάθειές μας για οργάνωση των μεταναστών [...]. Δηλώνουμε εξαιρετικά υπερήφανοι που εδώ και 4 μήνες από κοινού και με την δική τους εντολή κάναμε ό,τι ήταν και δεν ήταν δυνατό για να βρούμε άξιους συμπαραστάτες σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη από όλους τους πολιτικούς και κοινωνικούς χώρους της αντίστασης - και αυτό θα φανεί στη συνέχεια του αγώνα.»

(ανακοίνωση Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, 26/01/2011, βλ. Παράρτημα Α': η υπογράμμιση δική μου)

Παραθέτω το παραπάνω απόσπασμα όχι τόσο γιατί συμβάλλει γενικά στο να αντιληφτούμε το πλαίσιο του αγώνα από την οπτική των μελών του Φόρουμ, ούτε γιατί μας πληροφορεί για τον κεντρικό ρόλο του στις προπαρασκευαστικές δικτυώσεις, στο αρχικό άνοιγμα της δικτύωσης, αλλά, κυρίως, γιατί περιέχει μια κρίσιμη λεπτομέρεια: για κάποιο λόγο, που θα το δούμε και προς το τέλος αυτής της εργασίας, η ανακοίνωση διακρίνει ευνοϊκά 250 -από τους 300- απεργούς πείνας ως ανθρώπους με ιδιαίτερη σχέση με το Φόρουμ (χωρίς να έχει ιδιαίτερη σημασία, να πω ότι οι παραπάνω αριθμοί είναι συμβολικοί και η αναλογία που εκφράζουν δεν είναι απόλυτα ακριβής).

Η απεργία πείνας πραγματοποιήθηκε σε δύο πόλεις ταυτόχρονα, παρόλο που η αρχική ιδέα περιελάμβανε ένα πιο αποκεντρωμένο χωροταξικό σχέδιο: κέντρο αγώνα σε κάθε πόλη όπου κατοικούσαν απεργοί πείνας. Εν τέλει, οι απεργοί άλλαξαν γνώμη: υπήρχαν πόλεις όπου η αλληλέγγυα δυναμική κρίθηκε ασθενής για να στηρίξει τις πρακτικές ανάγκες ενός τέτοιου αγώνα και, επιπλέον, κρίθηκε καλύτερο τα κέντρα αγώνα να βρίσκονται σε κάποια σχετική γεωγραφική εγγύτητα με στρατηγικά σημεία πίεσης, όπως τα διάφορα υπουργεία. Από τους 300 μετανάστες, οι οποίοι ξεκίνησαν από την Κρήτη και έφτασαν στην ηπειρωτική χώρα με πλοίο, οι 250 στεγάστηκαν στην Αθήνα (στη Νομική) και οι 50 στη Θεσσαλονίκη (στο Εργατικό Κέντρο)⁶². Όλοι οι απεργοί πείνας ήταν άνδρες, παρόλο που υπήρξαν μερικές γυναίκες που εξέφρασαν την επιθυμία να συμμετέχουν, όπως με πληροφόρησαν κάποιοι απεργοί πείνας⁶³. Στη σχετική μου ερώτηση στους πρώην απεργούς πείνας που κατάφερα να συναντήσω, οι απαντήσεις που πήρα ήταν ασαφείς. Εδώ, αν και δε θα επεκταθώ, να μοιραστώ ότι, μόλις πάτησα πρώτη φορά το πόδι μου στο Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, τον Οκτώβρη του 2014, μια από τις πρώτες εντυπώσεις ήταν η παντελής απουσία γυναικών· επρόκειτο για έναν ανδροκρατούμενο χώρο.

«Αυτό δεν χαρακτηρίζει μόνο το Φόρουμ. Το βλέπεις και στο Στέκι Μεταναστών... ίσως πιο περιορισμένα. Το βλέπεις στα Χανιά, γενικότερα... στο δρόμο.»

(Σ., 16/10/2014, αλληλέγγυος ελληνικής ιθαγένειας, κάτοικος Χανίων, δεν είναι μέλος του Φόρουμ)

⁶² Η κατανομή των απεργών σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη δεν έχει σχέση με τους 250 και 50 μετανάστες που διέκρινε το Φόρουμ ως *κοντινούς* του και *μη κοντινούς* του. Μόνο κατά σύμπτωση ταιριάζουν οι αριθμοί.

⁶³ Μπορεί, όπως υποστηρίζει ο Walters (2002: 287), μέσα από τους αγώνες των χωρίς χαρτιά οι γυναίκες να αναδύονται ως πολιτικά υποκείμενα. Ωστόσο, η απεργία πείνας των 300 δε στηρίζει μια τέτοια θέση και αυτό ίσως είναι το βασικό σημείο στο οποίο θα μπορούσαμε να ασκήσουμε κριτική στους 300. Η όποια κριτική, όμως, οφείλει να συμπεριλάβει μια ανάλυση της πολιτισμικής εμπειρίας των 300, μέσα από την οποία κατασκευάστηκαν οι αντιλήψεις τους για το ρόλο της γυναίκας στους πολιτικούς αγώνες· χρειάζεται δηλαδή μια ξεχωριστή έρευνα που να εστιάζει αναλυτικά σ' αυτόν τον έμφυλο διαχωρισμό ή ρατσισμό.

Οι απεργοί ήταν όλοι μετανάστες από χώρες του Μαγκρέμπ, κυρίως από το Μαρόκο και τη Δυτική Σαχάρα (Σαχράουι). Η Δυτική Σαχάρα είναι περιοχή που προσάρτησε το Μαρόκο το 1975, μετά την αποχώρηση του αποικιακού στρατού του ισπανικού κράτους, και βρίσκεται υπό σκληρή επιτήρηση με πλούσια ιστορία εθνικοαπελευθερωτικής αντίστασης. Γι' αυτόν το λόγο, γενικά, οι Σαχράουι θεωρούνται σκληροί και έμπειροι αγωνιστές: «οι Σαχράουι έχουν στην κουλτούρα τον αγώνα» (Σ., 22/10/2014, αλληλέγγυος από Τυνησία που ζει στην Αθήνα). Μέσα στους απεργούς υπήρχε ένας Σαχράουι που είχε κάνει και στο παρελθόν απεργία πείνας σε φυλακή στο Μαρόκο, που τη σταμάτησε έπειτα από 37 ημέρες καθώς απελευθερώθηκε.

«Εμείς, δεν έχουμε κανένα πρόβλημα με τους Μαροκινούς εργάτες' με τον βασιλιά και το κράτος του Μαρόκο έχουμε πρόβλημα»

(Σ., αλληλέγγυος Σαχράουι που ζει στην Αθήνα, 22/10/2014)

Επιπλέον, μερικοί απεργοί είχαν κάποια έμμεση πείρα από απεργία πείνας, καθώς υποστήριζαν από κοντά προηγούμενη απεργία πείνας που είχαν κάνει 15 μετανάστες στα Χανιά, το 2008. Ωστόσο, κατά την άποψη όλων των πληροφορητών μου, είτε πρώην απεργών πείνας είτε μεταναστών αλληλέγγυων που διατηρούσαν προσωπικές επαφές με τους απεργούς, οι περισσότεροι απεργοί πείνας δεν είχαν γενικά ιδιαίτερη πείρα από πολιτικούς αγώνες, ούτε από το ελληνικό πολιτικό σκηνικό.

Αρχικά, για λόγους που σχετίζονταν με τη διαχείριση των χρημάτων και τη σύνταξη της λίστας ονομάτων των συμμετεχόντων στην απεργία, κρίθηκε σκόπιμο να συγκροτηθεί μια Επιτροπή Εκπροσώπων. Σύμφωνα με τον πληροφορητή μου, μέλος της Επιτροπής, οι μετανάστες οργανώθηκαν σε τρεις υποομάδες που αντανακλούσαν σε γενικές γραμμές τη γεωγραφική τους προέλευση. Οι Μαροκινοί ήταν κυρίως από δύο περιοχές: την Kalatragna και την πόλη Beni Mellal. Οι Μαροκινοί από Kalatragna εκπροσωπήθηκαν από τέσσερα άτομα, ενώ οι Μαροκινοί από Beni Mellal και οι Σαχράουι, αντίστοιχα, από ένα. Ο αριθμός των εκπροσώπων της κάθε (υπο)συνάρθρωσης δεν είχε αναλογική σχέση με το συνολικό αριθμό της. Για παράδειγμα, οι Σαχράουι θέλησαν από μόνοι τους να έχουν έναν εκπρόσωπο. Από τους εκπροσώπους, οι πέντε Μαροκινοί είχαν ήδη -πριν από την απεργία πείνας- ανεπτυγμένες σχέσεις με το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, εν αντιθέσει με τον εκπρόσωπο των Σαχράουι που, αν και γνώριζε άτομα από το Φόρουμ, ήρθε σε πρώτη επαφή με το Φόρουμ κατά την προετοιμασία της απεργίας. Οι εκπρόσωποι, απεργοί πείνας και οι ίδιοι, οργάνωναν τις λίστες ονομάτων, διαχειρίζονταν τα χρήματα και προσπαθούσαν να συμμετέχουν σε όλες τις συνελεύσεις. Αρχικά, οι απεργοί έβαλαν από 100 € ο καθένας. Επιπλέον, οι εκπρόσωποι συμμετείχαν στις συναντήσεις διαπραγμάτευσης με στελέχη της κυβέρνησης. Σύμφωνα με τον πληροφορητή μου, κρίσιμο ρόλο στην επιλογή των εκπροσώπων έπαιξαν η γνώση της ελληνικής γλώσσας, οι επαφές που είχαν και σε κάποιο βαθμό η πείρα τους από το ελληνικό πολιτικό σκηνικό.

Η Συνέλευση των Μεταναστών Απεργών Πείνας (εφεξής Συνέλευση Μεταναστών) ήταν το συλλογικό όργανο, μέσω του οποίου έπαιρναν τις αποφάσεις τους οι απεργοί πείνας και συμμετεί-

χαν σ' αυτό όλοι οι απεργοί. Η Συνέλευση Μεταναστών είχε τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο σε όλη τη διάρκεια του αγώνα. Σε ό,τι αφορά τις διαπραγματεύσεις, η Επιτροπή Εκπροσώπων ήταν επιφορτισμένη με τη μεταφορά της πληροφορίας στη Συνέλευση Μεταναστών και όχι με το βάρος λήψης αποφάσεων. Συνέλευση γινόταν κάθε μέρα, μέχρι την τελευταία ημέρα, και ήταν κοινή για τους 300: χρησιμοποιούσαν πρόγραμμα διαδικτυακής επικοινωνίας και συμμετείχαν ταυτόχρονα και οι απεργοί της Αθήνας και αυτοί της Θεσσαλονίκης. Οι μόνοι απεργοί πείνας που δε συμμετείχαν ήταν αυτοί που είχαν μεταφερθεί σε νοσοκομεία ή όσοι βρίσκονταν σε εξάντληση τέτοια, που δεν τους επέτρεπε να παρευρίσκονται. Στο μεγαλύτερο μέρος του αγώνα, αλληλέγγυοι και μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης συμμετείχαν στη συνέλευση μόνο αν τους καλούσαν οι ίδιοι οι απεργοί πείνας, είτε για συμβουλές είτε για ενημέρωση. Σ' αυτό υπήρξε μια διαφοροποίηση προς το τέλος της απεργίας, αφού συγκεκριμένο μέλος της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης ζήτησε να παραβρίσκεται εφεξής σε όλες τις συνελεύσεις. Οι συνελεύσεις γίνονταν σε αραβική γλώσσα, καθώς υπήρχαν αρκετοί απεργοί που δε μιλούσαν επαρκώς ελληνικά. Όπως μου μεταφέρθηκε, οι αποφάσεις παίρνονταν με ομοφωνία, εκτός από μία: την τελική απόφαση λήξης της απεργίας. Οι δυναμικές εκπροσώπησης που προανέφερα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη λήψη της απόφασης λήξης. Στις προπαρασκευαστικές συνελεύσεις των απεργών πείνας, στα Χανιά, οι συζητήσεις γίνονταν πάλι στα αραβικά, με χαμηλόφωνη μετάφραση για τους παρευρισκόμενους αλληλέγγυους.

Εικόνα 1: Φωτογραφία από το διαδίκτυο.
Η Συνέλευση Μεταναστών Αθήνας μέσα στη Νομική, τις πρώτες ημέρες της απεργίας.

Οι δύο Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης (μία στην Αθήνα και μια στη Θεσσαλονίκη) συστάθηκαν πριν από την έναρξη της απεργίας πείνας, αν και εμπλουτίστηκαν σε κάποιο βαθμό κατά τη διάρκεια, τουλάχιστον σε θέσεις που δεν κρίθηκαν κρίσιμες για το σύστημα λήψης αποφάσεων, όπως η Ομάδα Περιφρούρησης και η Ομάδα Συνοδών. Στις Πρωτοβουλίες αυτές δε συμμετείχαν μέλη μίας μόνο οργάνωσης ή συλλογικότητας, αλλά άτομα από διαφορετικές οργανώσεις και πολιτικούς χώ-

ρους, διαφορετικών ιδεολογικών προσανατολισμών, σε μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή εμπλοκή αλληλέγγυων χώρων. Δεν επρόκειτο για κάποια παρθενογένεση, αλλά για μια ενεργοποίηση κυρίως προϋπαρχόντων δεσμών μεταξύ *δύναμων-χώρων*, ακόμη και αν σε ορισμένες περιπτώσεις αυτοί οι προϋπάρχοντες δεσμοί δεν αντανακλούσαν τις βέλτιστες σχέσεις. Με τους *δύναμους-χώρους* αναφέρομαι σε πολιτικούς χώρους που, σε μια συγκεκριμένη συστημική διάταξη, οι ιδεολογικοί τους προσανατολισμοί επιτρέπουν μια συντονισμένη δράση σχετικά παρατεταμένης διάρκειας ή συμμετοχή σε κοινές συλλογικές δράσεις (ενεργούς διαύλους επαφών και επαναλαμβανόμενες συνεργασίες). Δεν πρέπει να φανταστούμε τους *δύναμους-χώρους* απλά ως ένα οριοθετημένο δίκτυο συγκεκριμένων οργανώσεων, αλλά ως ένα άνευ ορίου υφάδι χώρων όπου η συμπαράσυρση λειτουργεί βάσει άμεσων, αλλά και μεσολαβημένων επαφών. Για παράδειγμα, μια οργάνωση Α που συνδέεται άμεσα μόνο με την οργάνωση Β μπορεί να συμπαράσχει και τη Γ γιατί αυτή έχει άμεση επαφή με τη Β. Στην πραγματικότητα, αυτή η συμμετοχή ή εμπλοκή δεν είναι μονογραμμική, αλλά διάχυτη λόγω πολλαπλών ισχυρών και ασθενών, άμεσων και έμμεσων δεσμών. Στη παρούσα περίπτωση, από τους *δύναμους* πολιτικούς χώρους που ενεπλάκησαν οργανικά στις Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης, αυτοί που φαίνεται να έχουν άμεση επαφή σχεδόν με όλους τους υπόλοιπους είναι το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης και το Δίκτυο για τα Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα.

Τα περισσότερα μέλη των Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης είχαν ελληνική ιθαγένεια, αν και κεντρική θέση στην Ομάδα Διαπραγματεύσεων κατείχε, μεταξύ άλλων, ένας μετανάστης, μέλος του Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, που είχε αντίστοιχη πείρα εκπροσώπησης από την απεργία πείνας του 2008 που έγινε στα Χανιά, αλλά δεν ήταν ο ίδιος απεργός πείνας. Οι Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης ήταν επιφορτισμένες με διαφορετικές εργασίες, όπως την προβολή της απεργίας (Ομάδα Τύπου), τη διαχείριση κάποιων πόρων (κουβέρτες, νερά κοκ.) και του ιστότοπου (Ομάδα Διαχείρισης Πόρων και Ομάδα Διαχείρισης Ιστότοπου), το διαρκή έλεγχο της υγείας των απεργών πείνας (Ιατρική Ομάδα με παρουσία ψυχολόγων), αλλά και τις διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση (Ομάδα Διαπραγματεύσεων), στις οποίες είχε κεντρικό ρόλο η Νομική Ομάδα. Την Ομάδα Διαπραγματεύσεων αποτελούσαν μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, συμπεριλαμβανομένων και μελών της Νομικής Ομάδας, και η Επιτροπή Εκπροσώπων. Ήταν σημαντικό το ότι η Ομάδα Διαπραγματεύσεων δεν ήταν επιφορτισμένη με την ευθύνη λήψης των κρίσιμων αποφάσεων, αλλά, όπως ξαναείπα, με συμβουλευτικό ρόλο και ρόλο αγγελιοφόρου, ως ο μεσολαβητής της σχέσης κυβερνητικών εκπροσώπων και Συνέλευσης Μεταναστών. Οι περισσότερες συνελεύσεις των Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης ήταν ανοιχτές και όλες οι παραπάνω ομάδες όφειλαν να εφαρμόζουν τις αποφάσεις της Συνέλευσης Μεταναστών. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας συστάθηκαν, όπως προανέφερα, δύο ακόμη ομάδες, η Ομάδα Περιφρούρησης, που ήταν επιφορτισμένη με τη φύλαξη

του χώρου, και η Ομάδα Συνοδών, που ήταν επιφορτισμένη με τη συνοδεία των απεργών πείνας στα νοσοκομεία. Με τον όρο *αλληλέγγυοι* αναφέρομαι γενικά στα άτομα (οργανωμένα ή μη σε πολιτικούς χώρους) που εμφάνισαν δράσεις αλληλεγγύης σε μια προσπάθεια να στηρίξουν τους απεργούς πείνας⁶⁴. Στη διάρκεια του αγώνα συστάθηκαν Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης και σε άλλες πόλεις (για παράδειγμα, στο Βερολίνο, το Παρίσι, τη Σόφια, την Πάτρα, το Ηράκλειο, το Ρέθυμνο, την Ξάνθη, την Τρίπολη, τη Μαγνησία και τη Μυτιλήνη, αλλά και μια διακριτή Συνέλευση Αλληλεγγύης Α/Α Α/Κ / Ελευθεριακών Συντρόφων-Συντροφισσών στην Αθήνα). Οι παραπάνω Πρωτοβουλίες δεν είχαν κάποια οργανική σχέση με τη Συνέλευση Μεταναστών, όπως είχαν οι Πρωτοβουλίες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, αλλά δημιουργήθηκαν από αλληλέγγυους με στόχο την τοπική ανάδειξη του συγκεκριμένου αγώνα στην εκάστοτε πόλη. Η υπογραφή *Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης σ'* αυτές τις πόλεις υποδήλωσε το σχηματισμό μιας *προσωρινής ομάδας* (ομάδωση) ατόμων προερχόμενων από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους ή/και συλλογικότητες, όπως άλλωστε συνέβαινε και με τις Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Τέλος, να μεταφέρω την πληροφορία που μου έδωσαν κάποιοι πληροφορητές μου ότι, μετά τις πρώτες δέκα ημέρες περίπου της απεργίας, η Συνέλευση της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας *διαχωρίστηκε* σε δύο Συνελεύσεις: η *πρώτη* της ευρύτερης Αριστεράς και της Α/Κ Αθήνας, ενώ η *δεύτερη* των αναρχικών (αν και δεν κατάφερα να το επαληθεύσω, από τα κείμενα αλληλεγγύης που συνέλεξα φαίνεται να είναι η Συνέλευση Αλληλεγγύης Α/Α Α/Κ / Ελευθεριακών Συντρόφων-Συντροφισσών).

«Η συνέλευση έσπασε κυρίως πάνω στη γραμμή ότι η κυρίως συνέλευση [ευρύτερων αριστερών δυνάμεων και Α/Κ] ήταν διατεθειμένη να παίξει και το θεσμικό παιχνίδι -η άλλη, όχι... δικαίως έσπασε, ήταν σωστό που έσπασε αφού αυτό απαιτούσε ο αγώνας.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας που συμμετείχε στην *πρώτη* Συνέλευση, 21/10/2014)

«Ένα βασικό σημείο διαφοράς [μεταξύ αναρχικών και αριστερών] ήταν τα μίντια [...]. Αν ήταν όλοι μαζί, θα ήμασταν ακόμη πιο ισχυροί.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας που συμμετείχε στην *πρώτη* Συνέλευση, 16/10/2014)

«Η Συνέλευση έσπασε λόγω του γνωστού ζητήματος... όλοι θέλουν να γίνουν έργο... famous στην τηλεό-

⁶⁴ Κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας, η ταμπέλα *αλληλέγγυοι* (σε όλες τις τις κλίσεις) χρησιμοποιήθηκε ευρέως στο δημόσιο λόγο, καθώς παρείχε το πλεονέκτημα να αναφέρεται συνοπτικά (μονολεκτικά) στους ανθρώπους που βρίσκονταν υποστηρικτικά κοντά στους απεργούς πείνας. Αν και με τη διεύρυνση της χρήσης του άρχισε να αποκτάει διάφορες αξιολογικές σημασιοδοτήσεις (θετικές, ειρωνικές, προδοτικές από την οπτική ενός εθνικιστικού λόγου), εδώ χρησιμοποιώ τον όρο δίχως κάποιο αξιολογικό υπονοούμενο παρά μόνο θέλοντας να εκμεταλλευτώ αυτό το πλεονέκτημα. Για ενδεικτικά παραδείγματα χρήσης του όρου στο δημόσιο λόγο εκείνων των ημερών, βλ.:

<http://avantgarde2009.wordpress.com/2011/01/25/%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CF%8D%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-300-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%8D/> (τελευταία είσοδος 16/07/2014)

<http://www1.rizospastis.gr/page.do?publDate=30/1/2011&id=13021&pageNo=7&direction=1> (τελευταία είσοδος 16/07/2014)

<http://www.alterthess.gr/content/me-poreia-tha-vgoyn-se-ligo-metanastes-kai-allileggyoi-apo-tin-nomiki-kai-tha-enochoyn-me> (τελευταία είσοδος 15/07/2014)

<http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231076273> (τελευταία είσοδος 16/07/2014)

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=387380> (τελευταία είσοδος 06/09/2014)

Η ταυτότητα των αλληλέγγυων προβάλλεται και κατασκευάζεται και από τους ίδιους τους απεργούς πείνας (ενδεικτικά, βλ. ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών 27/01/2011, Παράρτημα Γ').

ραση, στα κανάλια. Τι περίμενες από τα κανάλια να σου κάνουν...»

– Δεν θεωρείς σημαντικό να βγαίνει ένας λόγος πιο φιλικός προς τους μετανάστες στην τηλεόραση; «Η ελληνική κοινωνία δεν το θέλει αυτό. Ξέρεις πόσοι αλληλέγγυοι ήρθαν από σωματεία... από... από...; Πολύς κόσμος. Δε νομίζω τα μηνύματα να φτάνουν μόνο με τα κανάλια. Τα κανάλια δούλευαν ανάποδα για την απεργία, δεν τη βοήθησαν την απεργία. [...] Δεν πιστεύω ότι τα κανάλια είναι κάποιο σοβαρό εργαλείο.»

(Σ., αλληλέγγυος που συμμετείχε στη *δεύτερη* Συνέλευση, 21/10/2014)

Εκφράστηκαν όμως και θέσεις που υποστήριξαν ότι δεν υπήρξε ποτέ *σπάσιμο* ή *διαχωρισμός* κάποιας συνέλευσης, κάτι που με βρίσκει περισσότερο σύμφωνο, καθώς, κατά την παρακάτω μαρτυρία, οι αναρχικοί της Αθήνας δεν είχαν οργανική σχέση με τη Συνέλευση Μεταναστών:

«Δεν συμμετείχαν όμως στις αποφάσεις... δεν είχαν οργανικό κομμάτι. [...] Δεν ήμασταν σε κάποια κοινή συνέλευση. [...] Μπορεί να κάναν μια συνέλευση αναρχικών. Άλλο το ένα - άλλο το άλλο. Γιατί να μας απασχολεί αυτό; Δεν είχαν οργανική σχέση... από που φύγαν δηλαδή...»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης που συμμετείχε στην *πρώτη* Συνέλευση, 23/10/2014 -με τη συγκεκριμένη θέση συμφώνησαν και δύο αλληλέγγυες που δραστηριοποιούνταν επί απεργία πείνας στην κατάληψη Σκαραμαγκά και αυτοπροσδιορίζονται ως αναρχικές)

Τέλος, να πω ότι στη Θεσσαλονίκη σχηματίστηκε επιπλέον μια πενταμελής επιτροπή, που θα την αναφέρω ως Επιτροπή Έκτακτης Ανάγκης: «οι μετανάστες είχαν επιλέξει πέντε άτομα που οι ίδιοι θέλανε [εμπιστοσύνης τους], ώστε να είναι εξουσιοδοτημένα πολιτικά να αποφασίσουν για τη ζωή και το θάνατο... δηλαδή σε έκτακτη περίπτωση... που δε θα μπορούσαν να πάρουν απόφαση οι ίδιοι οι μετανάστες λόγω ασιτίας» (Σ., αλληλέγγυος από Θεσσαλονίκη, 07/11/2014)⁶⁵. Από όσο θυμόταν ο πληροφορητής μου, τα δύο μέλη προέρχονταν από το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης και ήταν μετανάστες, ενώ τα υπόλοιπα προέρχονταν από την κατάληψη Υφανέτ, την Α/Κ Θεσσαλονίκης και την Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης.

Η απεργία πείνας των 300 δεν ήταν η πρώτη απεργία πείνας μεταναστών στην Ελλάδα⁶⁶. Ενδεικτικά αναφέρω πως στις 14/01/2008 32 μετανάστες (ή πρόσφυγες) ξεκίνησαν απεργία πείνας διαμαρτυρόμενοι για την κράτησή τους στο στρατόπεδο συγκέντρωσης μεταναστών της Σάμου. Επίσης, κατά τη διάρκεια του 2009, πραγματοποιήθηκαν εξεγέρσεις και απεργίες πείνας σε διάφορα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών ανά την Ελλάδα, με πιο γνωστές αυτές στην Παγανή Μυτιλήνης. Οι περισσότερες που υπέπεσαν στην αντίληψή μου συνέβησαν εντός στρατοπέδων συγκέντρωσης. Οι σοβαρότατοι κίνδυνοι που έχουν να αντιμετωπίσουν οι μετανάστες στους αγώνες τους εντός τέτοιων χώρων, που είναι απόλυτα επιτηρούμενοι από μηχανισμούς ελέγχου και καταστολής, προκύπτουν, μεταξύ άλλων, από τον εγκλεισμό τους, την αδυναμία δηλαδή να επικοινωνήσουν τα αιτήματά τους και να δημιουργήσουν ευρύτερες επαφές αλληλεγγύης που να προσπαθήσουν να εγ-

⁶⁵ Με ιατρικούς όρους, υπενθυμίζω, ο απεργός αρχίζει σταδιακά να εμφανίζει προβλήματα συγκέντρωσης και λήψης αποφάσεων έπειτα από 40 ημέρες -κατά προσέγγιση και σε εξάρτηση με ποικίλους υποκειμενικούς-οργανισμικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Γι' αυτό και, με ψυχιατρικούς όρους, τονίζεται η ανάγκη να διαγνωστούν σχετικά νωρίς οι προθέσεις του.

⁶⁶ Στην Ελλάδα, η απεργία πείνας -ως ύστατο μέσον διεκδίκησης- έχει ιστορία που αγγίζει σχεδόν τον έναν αιώνα. Ενδεικτικά, βλ. <http://www.iospress.gr/ios1996/ios19960114a.htm> (τελευταία είσοδος 09/08/2014).

γυηθούν, στα πλαίσια του δυνατού εννοείται, την υποστήριξη και την ασφάλειά τους⁶⁷. Ο κίνδυνος σε αντιστάσεις εντός στρατοπέδων συγκέντρωσης προέρχεται πρωτίστως από το γεγονός ότι η περιφραγή κόβει τους ενδεχόμενους διαύλους επικοινωνίας και διεξάρτησης μεταξύ γυμνής ζωής και αλληλέγγυων. Το πρόβλημα αυτό επεκτείνεται και στην ευρύτερη συσσώρευση και αξιοποίηση της εμπειρίας τέτοιων αγώνων, εφόσον δεν καταγράφονται, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι διακινείται δύσκολα εκτός στρατοπέδων συγκέντρωσης η πληροφορία της διεξαγωγής τους⁶⁸.

Μέρος της -πολυπόθητης για τους 300- πείρας της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης προερχόταν από τη στήριξη προηγούμενης απεργίας πείνας 15 μεταναστών που πραγματοποιήθηκε στα Χανιά το 2008 και διήρκεσε από τις 11 Νοεμβρίου μέχρι τις 6 Δεκεμβρίου, δηλαδή εικοσιπέντε ημέρες⁶⁹. Εν συντομία, με οργανωτικό πυρήνα το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, οι 15 μετανάστες που ζούσαν και εργάζονταν στην Ελλάδα επί σειρά ετών διεκδίκησαν επέκταση των κριτηρίων του τότε ισχύοντος νόμου που ρύθμιζε την ένταξη των μεταναστών (ν. 3386/2005 ΦΕΚ Α' 212/23.8.2005). Η νομιμοποίηση περιελάμβανε όσους βρίσκονταν στην ελληνική επικράτεια πριν από τις 31/12/2004, αλλά πολλοί μετανάστες πήραν απορριπτική απόφαση, καθώς μέρος των αποδεικτικών τους εγγράφων δεν έγινε δεκτό⁷⁰. Ο τότε Υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης της ΝΔ δεσμεύτηκε να επιλύσει το θέμα και, έτσι, τον Ιανουάριο του 2009, εκδόθηκε Υπουργική Απόφαση

⁶⁷ Για τον κίνδυνο αυτό σε απεργίες πείνας εντός φυλακών, βλ. Anderson (2004).

⁶⁸ Να επισημάνω ότι στους ανθρώπους που έχουν πρόσβαση σε στρατόπεδα συγκέντρωσης απαγορεύεται η διακίνηση πληροφορίας έξω από την περιφραγή: είτε ρητά, μέσω των συμβάσεων εργασίας τους, είτε υπόρρητα.

⁶⁹ Για παράδειγμα, οι προβλέψεις -μελών της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης- που αφορούσαν τη διάρκεια της απεργίας πείνας του 2011 έκαναν λόγο για 15 με 30 ημέρες, έχοντας κατά νου την απεργία πείνας του 2008 (βλ. τις δηλώσεις μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης στον τηλεοπτικό σταθμό STAR σε <https://www.youtube.com/watch?v=wOSdrc3wpgc> - τελευταία είσοδος 07/08/2014).

⁷⁰ Σε ανακοίνωση του Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης διαβάζουμε: «[...] διεκδικώντας το δικαίωμά τους να ζουν στην Ελλάδα νόμιμα. Το δικαίωμα που έδωσε ο νόμος, αλλά αποφάσισε να το πάρει πίσω κάνοντας δεκτό ως επίσημο έγγραφο του κράτους την απόφαση π.χ. απόρριψης αίτησης πολιτικού ασύλου, αλλά όχι την αίτηση για πολιτικό άσυλο» (<http://archive.papandreou.gr/papandreou/content/Document.aspx?d=-1&rd=0&f=1649&rf=1753527312&m=11599&rm=14286905&l=2> - τελευταία είσοδος 23/06/2014). Δηλαδή, το κράτος δέχτηκε την απόφαση απόρριψης της αίτησης ασύλου που ακολούθησε της 31ης Δεκεμβρίου του 2004 και όχι την αίτηση που προηγήθηκε. Είναι εξίσου σημαντικό, όπως θα δούμε παρακάτω, το γεγονός ότι η ανάρτηση της ανακοίνωσης είναι από την επίσημη ιστοσελίδα του τότε προέδρου του ΠΑΣΟΚ, τότε κόμμα αξιωματικής αντιπολίτευσης, και μετέπειτα πρωθυπουργού επί απεργίας πείνας των 300 μεταναστών το 2011. Σε άρθρο της με ημερομηνία 04/02/2011, η Λιλιάννα Σαλιάι, μετανάστρια, κάτοικος Κρήτης που έζησε από κοντά τον αγώνα των 15, μας πληροφορεί σχετικά: «Οι απεργοί πείνας από τα Χανιά το 2008 είχαν επικοινωνήσει προσωπικά με τον κ. Παπανδρέου [τότε πρόεδρος ΠΑΣΟΚ και πρωθυπουργός κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας των 300], πιστεύοντας στην ευαισθησία του. Τους είχε υποσχεθεί ότι μόλις γινόταν κυβέρνηση θα έλυσε τα προβλήματα. Τους έδωσε ελπίδες ότι θα ασχοληθεί σοβαρά με τα προβλήματα των μεταναστών. Αντί αυτού, έστειλε την αστυνομία να τους διώξει με το πιστόλι στον κρόταφο [αναφέρεται στην περίπτωση της Νομικής που θα δούμε παρακάτω]. Τι απογοήτευση!» (<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=248128> - τελευταία είσοδος 19/08/2014). Βλ. επιπλέον στοιχεία για την εμπλοκή του ΠΑΣΟΚ στον αγώνα των 15 σε σχετική επερώτηση βουλευτών της ΔΗΜΑΡ: «Υπενθυμίζεται ότι το 2008, οι παρατάξεις της τοπικής αυτοδιοίκησης αλλά και στελέχη κλιμακίου του ΠΑΣΟΚ που είχαν μεταβεί στην Κρήτη, τόνιζαν τη συμπαράστασή τους στους 15 μετανάστες. Συγκεκριμένα, ο κ. Δαμιανάκης, μέλος του Εθνικού Συμβουλίου του ΠΑΣΟΚ, οι βουλευτές κ. Λαμπίρης και Σκουλάκης (και νυν Δήμαρχος Χανίων), δεσμεύτηκαν με δημόσιες δηλώσεις τους να 'φέρουν το θέμα στη Βουλή και να παρακαλέσουν τον κ. Υπουργό Εσωτερικών να επανεξετάσει το ζήτημα'» (επερώτηση βουλευτών ΔΗΜΑΡ για την ανάκληση νομικού καθεστώτος των 15 μεταναστών 03/02/2011, βλ. Παράρτημα Α').

(1719/2009 ΦΕΚ Β' 91/26.1.2009) βάσει της οποίας κάθε υπουργός μπορεί να προβαίνει σε πράξεις παροχής αδειών διαμονής όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι (όπως λόγοι διαφύλαξης της υγείας και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων). «15 άνθρωποι κατάφεραν έστω ένα πρώτο ρήγμα στην Ευρώπη Φρούριο» (Κ. από λίστα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου), σχολίασε αλληλέγγυα λίγες ημέρες μετά το τέλος της απεργίας πείνας. Εδώ να κάνω μια επισήμανση που θα τη σχολιάσω προς το τέλος της συγκεκριμένης μελέτης, όταν θα εστιάσω στην απόφαση λήξης της απεργίας. Οι 300 ξεκίνησαν τον αγώνα τους έχοντας διαμορφώσει μια έντονη αισιοδοξία ως προς το πιθανό αποτέλεσμα του, καθώς και μια αίσθηση ισχύος. Αν και θα επανέλθω εκτενέστερα σ' αυτές τις αλληλένδετες γνωστικές ψυχολογικές μεταβλητές που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην τροπή της μάχης, να σημειώσω ότι τροφοδοτήθηκαν -μεταξύ άλλων- από την έκβαση της απεργίας πείνας των 15, ενώ ενισχύθηκαν περαιτέρω από τη δύναμη των αριθμών, από το γεγονός ότι επρόκειτο για μια μαζική απεργία πείνας, καθώς και από το πιθανολογούμενο εύρος της αλληλεγγύης που διαφαινόταν μεγάλο, αφού στις προπαρασκευαστικές διαδικασίες ενεπλάκησαν πολλοί αλληλέγγυοι από πολλούς, διαφορετικούς χώρους. Τέλος, παράλληλα μ' αυτήν των 300, βρίσκονταν σε εξέλιξη δύο ακόμη απεργίες πείνας, οι οποίες διεκδικούσαν πολιτικό άσυλο. Στην πρώτη συμμετείχαν Αφγανοί που βρίσκονταν στα Προύλαιο του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη δεύτερη Παλαιστίνιοι και Ιρανοί που βρίσκονταν σε χώρο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου από την 01/01/2011.

Η εισαγωγή στην απεργία πείνας των 300 δεν μπορεί παρά να γίνει με μια αναφορά στο κείμενο που ανοίγει την αυλαία της απεργίας. Το πρώτο κείμενο των απεργών πείνας, με ημερομηνία 23/01/2011, ξεκινάει με μια σαφή αιτιολόγηση της επιλογής τους να προσφύγουν σε απεργία πείνας στη βάση του θεσμικού αποκλεισμού που υφίστανται: «Δεν έχουμε άλλο τρόπο για να ακουστεί η φωνή μας». Ο αποκλεισμός αυτός έχει υπαρξιακές διαστάσεις: «Ελπίζουμε να ζήσουμε σαν άνθρωποι». Στο κείμενο γίνεται μια προσπάθεια να γεφυρωθεί το χάσμα που ενδεχομένως υπάρχει, ρητά ή υπόρρητα, μεταξύ αλληλεγγύης σε πρόσφυγες και αλληλεγγύης σε μετανάστες, χάσμα που σχετίζεται μ' αυτό που κωδικοποιήθηκε ως *κρίση του ασύλου*, όπως θα δούμε στο επόμενο υποκεφάλαιο. Έτσι, η πρώτη ανακοίνωση της Συνέλευσης Μεταναστών που πλαισιώνει την απεργία πείνας τονίζει τις συνθήκες υπό τις οποίες διώχτηκαν οι μετανάστες (φτώχεια, ανεργία, πόλεμοι, δικτατορίες). Η έννοια του *διωγμού* είναι κεντρική στον επίσημο, θεσμικό ορισμό του πρόσφυγα. Εφαρμόζοντας την έννοια του διωγμού στη συνθήκη του μετανάστη, οι απεργοί δεν αναπαράγουν την κυρίαρχη, θεσμική διάκριση της ζωής ανάμεσα σε *μετανάστες* και *πρόσφυγες*, αλλά καταφέρνουν να συγχωνεύσουν τις δύο κατηγορίες σε μία ενιαία παρακάμπτοντας τη χρήση και αναπαραγωγή του όρου *πρόσφυγας*. Επιπλέον, το κείμενο αποκαλύπτει μια στρατευμένη, συγκρουσιακή διάθεση κατονομάζοντας ως υπεύθυνους για τις συνθήκες ζωής τους τα δυτικά κράτη και τις πολυεθνικές. Καταγγέλλει ταυτόχρονα την προπαγάνδα των «φασιστικών και ρατσιστικών κομμάτων», καθώς και το κρά-

τος και τα μίντια που υιοθετούν αυτόν το λόγο, στην προσπάθειά τους να ενοχοποιήσουν τους μετανάστες για τα δεινά των ιθαγενών εργαζόμενων. Η ανακοίνωση καταλήγει θέτοντας τους στόχους της απεργίας πείνας και προσπαθώντας να διαρρήξει τα όρια μεταξύ ιθαγενών και μεταναστών μέσω ενός καλέσματος σε κοινό αγώνα:

«Ζητάμε την νομιμοποίηση όλων των μεταναστών/τριών, ζητάμε ίσα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα και υποχρεώσεις με τους έλληνες εργαζομένους και εργαζόμενες. Ζητάμε από τους έλληνες συναδέλφους μας εργαζομένους, από κάθε άνθρωπο που τώρα υποφέρει κι αυτός από την εκμετάλλευση του ιδρώτα του, να σταθεί δίπλα μας. Να στηρίξει τον αγώνα μας, για να μην αφήσει να επικρατήσει και στο δικό του τόπο το ψέμα και η αδικία, ο φασισμός και η απολυταρχία των πολιτικών και οικονομικών ελίτ. Αυτό δηλαδή που έχει επικρατήσει και στις δικές μας πατρίδες και μας ανάγκασε να ξενιτευτούμε για να μπορέσουμε να ζήσουμε με αξιοπρέπεια, εμείς και τα παιδιά μας»

(ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών 23/01/2011, βλ. Παράρτημα Γ')

Οι 300 δεν κατάφεραν ωστόσο να εξαλείψουν τη διάκριση μεταξύ *Ελλήνων* και *ξένων*, όπως έκαναν στη διάκριση μεταξύ *μεταναστών* και *προσφύγων*, παρόλο που τους τοποθετούν στην κοινή βάση της εργασιακής τους ταυτότητας. Το κείμενο επικαλείται ως στόχο τα ίσα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα και αναδεικνύει κυρίως την ανάγκη ανάληψης κοινής δράσης ιθαγενών και μεταναστών εργαζομένων απέναντι στους τρόπους εκφασισμού της κοινωνίας που ασκούνται από τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Παρόλο που δεν υπάρχει κάποια ρητή αναφορά στην τάξη (class), το πλαίσιο έχει σαφή ταξική χροιά καθώς καλεί για μορφές αλληλεγγύης και αγώνα στη βάση της κοινής εργασιακής ταυτότητας που έχουν ιθαγενείς και μετανάστες. Στο σημείο αυτό, αξίζει να παραθέσω τα λόγια ενός μετανάστη που δραστηριοποιείται πολιτικά στην Ελλάδα αρκετά χρόνια:

«Αν έβγαζες τη λέξη 'εργάτης', πιστεύεις ότι θα ήταν πολλοί αλληλέγγυοι; [...] Δε νομίζω. [...] Δε μιλάω μόνο για αριστερούς, αλλά και για αναρχικούς. Πιστεύεις ότι έχουν επαφή με τους μετανάστες; Πολύ λίγο.»

(Σ., αλληλέγγυος, μετανάστης που ζει περίπου 10 χρόνια στην Ελλάδα, 21/10/2014)

Η άποψη ενός μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, όταν εξηγούσε το γιατί ενεπλάκη στην Πρωτοβουλία, περιορίζει την ισχύ της παραπάνω θέσης:

«Με το λόγο που βγήκε προς τα έξω, μπορεί να μη συμφωνούσαμε απόλυτα [...] δηλαδή, ότι ήταν *εργάτες* μετανάστες, αυτό το μοτίβο εμάς δε μας κάλυπτε. [...] Πρέπει να κάνουμε μια κριτική πάνω στην ολοκληρωτική θέσμιση του κράτους, πώς θεσμίζεται το δίκαιο του κράτους. Δεν μπορούμε να μιλάμε με παραδοσιακούς όρους 'εργάτες, αγρότες κ.λπ.'. Πώς θεσμίζεται το κράτος ολοκληρωτικά. Πώς αφορά - από το μεταναστευτικό μέχρι το μεροκάματο- την κοινωνία, στο σύνολό της.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 23/10/2014 - επεξηγώ, επειδή δεν είναι σαφές από το απόσπασμα: εννοεί ότι η συλλογικότητα στην οποία συμμετείχε και συμμετέχει, δε συμφωνούσε με το ερμηνευτικό πλαίσιο στο οποίο έβαλαν οι απεργιοί τη δράση τους και, συγκεκριμένα, με τον τονισμό της ταυτότητας του εργάτη)

Η διάσταση μεταξύ των δύο παραπάνω θέσεων αντανάκλα τη διάσταση μεταξύ ενός παραγωγιστικού (productionist) αναγωγισμού που τονίζει μόνο την εργατική ταυτότητα του μετανάστη (που θα δούμε παρακάτω) και του αναγωγισμού της γυμνής ζωής από τον Giorgio Agamben (που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο). Το κείμενο αποκαλύπτει ένα στρατευμένο πλαίσιο άμεσης αντιπαράθεσης με το κράτος. Αυτός ο τρόπος πλαισίωσης της απεργίας φαίνεται να προβλημάτισε πολλές οργανώσεις συνηγορίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες αναπτύσσουν τη δράση τους κυ-

ρίως γύρω από τη θεσμικά κατοχυρωμένη έννοια του πρόσφυγα, γεγονός δικαιολογημένο, δεδομένου ότι πολλές απ' αυτές τις ΜΚΟ συνηγορίας σε πρόσφυγες βρίσκονται σε κρίσιμη εξάρτηση από το κράτος, για παράδειγμα, είτε λαμβάνοντας κρατικές χρηματοδοτήσεις είτε διεκδικώντας από την εκάστοτε κυβέρνηση άδεια πρόσβασης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών⁷¹. Στα δύο επόμενα υποκεφάλαια θα σκιαγραφήσω το εύρος της συζήτησης στην οποία διεισδύουν οι 300 με το συγκεκριμένο κείμενο και το αίτημά τους για νομιμοποίηση.

Εικόνα 2: Αφίσα της Συνέλευσης Μεταναστών και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης που κοινοποιεί την απεργία πείνας.

Τονίζεται η εργατική ταυτότητα των μεταναστών (βλ. επίσης Α' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 26/01/2011, Παράρτημα Δ').

(2.3) καπιταλιστικό καθεστώς και αυτονομία της μετανάστευσης

«Στα Χανιά δουλεύω στις γυψοσανίδες. Το 2007 ένας Κρητικός από το Ηράκλειο μας πήρε για δουλειά. Μας είπε ότι δεν μπορεί να μας πληρώνει με τη μέρα. Θα μας πλήρωνε στο τέλος. Φτιάξαμε 800 τ.μ. Δεν πληρωθήκαμε ποτέ. Μου απάντησε 'Αν δεν σ' αρέσει, πήγαινε στην αστυνομία'. Ήξερε ότι δεν μπορούσα να πάω. Δεν έχω χαρτιά...»

(από συνέντευξη απεργού πείνας -κατά τη διάρκεια της απεργίας- στην εφημερίδα *Faq*, 129: 22)⁷²

Γενικά, το επιχείρημα ότι η κατηγορία των χωρίς χαρτιά εξυπηρετεί τη διατήρηση ενός νομικά εύρωτου -άρα φτηνού και σχετικά εύκολα διαχειρίσιμου- εργατικού δυναμικού έχει στηριχτεί από ένα μεγάλο όγκο βιβλιογραφίας (ενδεικτικά, Burawoy 1976· Jenkins 1978· Portes 1978· Harrison &

⁷¹ Από τους 374 συλλόγους και οργανώσεις (296 αναγνωρισμένοι από το ελληνικό κράτος και 78 υπό αναγνώριση το 2009) που κατέγραψε ο Οδηγός ΜΚΟ και Συλλόγων Μεταναστών (βλ. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας 2009), βρήκα ότι μόνο οι 17 εξ αυτών πήραν θέση στη συγκεκριμένη σύγκρουση, εκδηλώνοντας κάποια μορφή αλληλεγγύης στους απεργούς πείνας. Ο συγκεκριμένος Οδηγός είναι μια προσπάθεια καταγραφής των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στην ελληνική επικράτεια για ζητήματα μετανάστευσης και περιλαμβάνει οποιαδήποτε μη-κρατική οργάνωση που δεν είναι κόμμα ή ιδιωτική εταιρεία (επιχείρηση). Στον Οδηγό αναγνωρίζεται ότι ένα μεγάλο μέρος της «άτυπης κοινωνίας πολιτών» (ο.π.: Α10) παραμένει μη-καταγεγραμμένο. Εδώ, δεν έχουν σημασία οι αριθμοί αυτοί καθαυτοί, που μπορεί άλλωστε να έχουν αλλάξει σημαντικά ύστερα από τόσα χρόνια και τις επιπτώσεις της κρίσης, αλλά μια γενική τάση που υποδεικνύουν αυτοί οι αριθμοί.

⁷² Για μια συζήτηση για το ζήτημα που θίγει ο απεργός πείνας στο παραπάνω απόσπασμα, δηλαδή το φόβο απέλασης και την «κλοπή αμοιβής» (wage theft), βλ. Fussell (2011), αλλά και De Genova (2004).

Lloyd 2012' για την ελληνική περίπτωση, βλ. Ψημμένος 2001' Fakiolas 2003α' Πετράκη 2007). Ο Μίλτος Παύλου (2010: 22) χρησιμοποιεί την έννοια της «δουλοπαροικίας» για να αναφερθεί στις μορφές εκμετάλλευσης των χωρίς χαρτιά στην Ελλάδα. Ο Bales (2012 [1999]: 4), μελετώντας σημερινές μορφές σκλαβιάς ανά την υφήλιο, μιλάει για «μεγάλα κέρδη και φτηνές μορφές ζωής» και προτείνει την έννοια των «αναλώσιμων ανθρώπων» για να τονίσει ότι το κρίσιμο σημείο της σκλαβιάς σήμερα δεν είναι η ιδιοκτησία της ζωής, αλλά ο απόλυτος έλεγχός της και η βίαιη στέρηση της ελευθερίας μετακίνησης⁷³. Βέβαια, όπως τονίζει, η ιδιοκτησία δεν έχει εξαλειφτεί, αλλά πλέον δεν είναι νομικά κατοχυρωμένη, δεδομένου ότι η σκλαβιά είναι θεσμικά ποινικοποιημένη παντού. Υπό όρους, θα έλεγα ότι η αναλώσιμη ζωή είναι πιο γυμνή (πιο εύκολα φονεύσιμη) από μια ζωή που έχει αγοραστική αξία, μια ζωή προς πώληση, αν και η ιδιόκτητη ζωή αντιμετωπίζει συνθήκες με ακόμη πιο περιορισμένες ευκαιρίες απόδρασης. Γενικά, ο Bales υποστηρίζει ότι ένας σκλάβος είναι περισσότερο επικερδής σήμερα για τον ιδιοκτήτη του από ό,τι παλαιότερα. Στις φυτείες οι ιδιοκτήτες είχαν να συντηρήσουν τους σκλάβους και σε μη-παραγωγικά διαστήματα της ζωής τους, όπως η παιδική ηλικία και τα γηρατειά. Επιπλέον, το κόστος της οργανωμένης μετακίνησης μετακυλιόταν στην τιμή πώλησης των σκλάβων, αυξάνοντάς την⁷⁴. Η ελεύθερη εργασία (free labour), η εργασία που μπορεί να επιλέγει εργοδότη, μετακυλίζει το κόστος μετακίνησης στον ίδιο τον εργάτη. Τέλος, υποστηρίζει ότι αυτή η μορφή βίας δεν ακολουθεί μόνο τις συγκεντρωτικές γεωγραφικές κατανομές του παρελθόντος⁷⁵, αλλά, επιπλέον, τη συναντάμε θραυσματικά σε πόλεις και υπαίθρους των ευρωπαϊκών και βορειο-αμερικάνικων κρατών και αυτή η θραυσματική της διασπορά ή στρωματοποίηση την καθιστά πιο αδιόρατη.

Το πρώτο και βασικό κείμενο που πλαισιώνει την απεργία (βλ. ανακοίνωση Συνέλευσης Μετα-

⁷³ Η έννοια της βίας, εδώ, έχει ένα εύρος που κυμαίνεται από χειρωνακτικές, απτές μορφές μέχρι συμβολικές και συμβολαιακές που εγκλωβίζουν τους εργάτες σε συγκεκριμένα καθεστώτα εργασίας ή συγκεκριμένους εργασιακούς χώρους. Δεύτερον, ιστορικά και θεσμικά, οι δουλοπάροικοι (ευρωπαϊκός χώρος, από την αρχαιότητα μέχρι τα μισά περίπου του 19ου αιώνα) διέφεραν από τους δούλους (κυρίως σε αμερικάνικο έδαφος ή στις αποικίες, από το 16ο αιώνα μέχρι και το 19ο) πρωτίστως ως προς το στάτους ιδιοκτησίας. Οι δούλοι ανήκαν στον αφέντη, ενώ οι δουλοπάροικοι ανήκαν στη γη.

⁷⁴ Για μια εισαγωγική συζήτηση πάνω σε ζητήματα κόστους διαφορετικών μορφών εργασίας κατά την αποικιοκρατία, βλ. van den Boogaart & Emmer (1986). Γενικά, υποστηρίζουν ότι σε πυκνοκατοικημένες περιοχές με προλετάριους δίχως γη, η ελεύθερη εργασία ήταν σχετικά πιο συμφέρουσα για τους εργοδότες από το σύστημα σκλαβιάς (στο ίδιο: 9). Υπάρχουν σύγχρονα παραδείγματα αντίστοιχων μορφών πρακτικής, ακόμη και θεσμικά κατοχυρωμένα. Ενδεικτικά, εστιάζοντας στην ελληνική περίπτωση, τέτοιο παράδειγμα είναι τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης (αρ. 4. ν. 2639/1998 ΦΕΚ Α' 205/2.9.1998) που επιτρέπουν σε περιοχές ανεργίας ειδικές συμβάσεις εργασίας στο όνομα της ανταγωνιστικότητας και της καταπολέμησης της ανεργίας. Υπ' αυτήν την έννοια, η ανεργία λειτουργεί ως μοχλός πίεσης προς τους εργαζόμενους για να προσφέρουν ευέλικτη εργασία χαμηλότερου κόστους.

⁷⁵ Στην ελληνική περίπτωση, ένα κραυγαλέο παράδειγμα συγκεντρωτικής γεωγραφικής κατανομής (πυκνού στρώματος) του σύγχρονου καθεστώτος σκλαβιάς (όπως την εννοιολογεί ο Bales) είναι η Μανωλάδα και γενικότερα το καθεστώς καλλιέργειας και εμπορίας φρούλας. Για την εμπλοκή του κράτους στις μορφές εκμετάλλευσης της Μανωλάδας, βλ. Χριστόπουλος (2014). Για τη Μανωλάδα ως Ειδική Οικονομική Ζώνη (μια ιδιότυπη κατάσταση εξαιρέσεως που με τα επιχειρήματα της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης η σκλαβιά γίνεται κανονικότητα) όπου εμπλέκονται ευρωπαϊκά οικονομικά λόμπι, βλ. Καρυώτη (2012), αλλά και Κεσίσογλου (2013). Ο Μητρόπουλος (2011), βουλευτής του ΣΥΡΙΖΑ, αναφέρεται στις Ειδικές Οικονομικές Ζώνες ως μορφή αποικιοκρατίας.

ναστών 23/01/2011, Παράρτημα Γ', καθώς και το προηγούμενο υποκεφάλαιο) συνδέει το αίτημα για νομιμοποίηση με το καθεστώς εργασιακής εκμετάλλευσης και συγκεκριμένα την αποκαλούμενη *μαύρη* ή *παράτυπη εργασία*, πρόβλημα που τέμνει τη διάκριση μεταξύ ιθαγενών και μεταναστών (ενδεικτικά, για την ελληνική περίπτωση, βλ. Ιωσηφίδης 2001: 243)⁷⁶. Μπορούμε να δούμε αυτήν τη σύνδεση που κάνουν οι απεργοί ως την αμφισβήτηση του δικανικού αναγωγισμού της έννοιας της γυμνής ζωής από τους ίδιους τους φορείς της γυμνής ζωής (τους χωρίς χαρτιά)⁷⁷: η γυμνή ζωή έχει διαστάσεις που δεν αφορούν μόνο μια λογική συμπερίληψης / αποκλεισμού που διέπει και εξηγεί μια γραμμική εξέλιξη της κυριαρχίας, αλλά αφορούν άμεσα και τις διαδικασίες συσσώρευσης στον καπιταλισμό. Σ' αυτό το υποκεφάλαιο υποστηρίζω ότι η γυμνή ζωή και η κινητικότητα της είναι έννοιες γύρω από τις οποίες αναδύονται πολλαπλές τάσεις και εντάσεις που θεμελιώνονται σε ποικίλες λογικές με κρίσιμη διάσταση για τις διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης· ωστόσο, ούτε καθορίζουν ούτε καθορίζονται απ' αυτήν τη συσσώρευση. Επίσης, αν περιορίσουμε την εφαρμογή της έννοιας της γυμνής ζωής σε ανιθαγενείς μορφές ταξικής εκμετάλλευσης, δηλαδή στους χωρίς χαρτιά, όπως πρότεινα στο υποκεφάλαιο 1.1, τότε αυτή υποδηλώνει ένα πλεόνασμα ανασφάλειας που δεν απαντάται στην ιθαγενή παράτυπη ή επισφαλή εργασία, ανασφάλεια που εντείνεται ολοένα και περισσότερο με τη νεοφιλελεύθερη στρωματοποίηση⁷⁸. Αντιλαμβάνομαι μεν τη λογική μαρξιστικής επιρροής (την οποία τη συναντάμε και στον Agamben) που επιδιώκει την ανάδειξη ενός μοναδικού υποκειμένου της εργασίας ή μιας κεντρικής φιγούρας στον καπιταλισμό (για παράδειγμα, βλ. De Genova 2012: 142-3), «μιας υπερβατικής υποκειμενικότητας» στην οποία «είναι ριζωμένη η αντίσταση», όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι Michael & Still (1992: 876), αλλά δεν τη συμμερίζομαι στο βαθμό που απορρέει από μια γραμμική αντίληψη του ιστορικού γίνεσθαι· μια τέτοια απλοϊκή αντίληψη αποδίδει στο Υποκείμενο μια ουσιοκρατική ενότητα και ομοιογένεια ώστε να το εγγράψει ως αδιαίρετο σε μια γραμμική ανάγνωση της ιστορίας. Η γυμνή ζωή, μεταξύ

⁷⁶ Αυτή η τάση υποστηρίζεται ακόμη και στη βιβλιογραφία που εστιάζει στη σκλαβιά. Εάν παραδοσιακά η σκλαβιά ήταν ένας από τους τρόπους να μιλάμε για τη φυλή (Boritt & Hancock (επιμ.) 2007: xv), η σύγχρονη σκλαβιά τείνει να μην είναι. Ο Bales (2012 [1999]: 11) υποστηρίζει ότι στα περισσότερα μέρη του κόσμου, σήμερα, η σκλαβιά αυτονομείται από το ρατσισμό (φυλετισμό) -εν συγκρίσει με το παρελθόν, όπως θα δούμε παρακάτω. Λέει ότι το κεντρικό ερώτημα που αφορά τους σκλάβους πλέον δεν είναι «αν έχουν το κατάλληλο χρώμα», αλλά «αν είναι αρκετά ευάλωτοι». Να διευκρινίσω ότι η σχετική συζήτηση προσπαθεί να ιχνογραφήσει γενικές τάσεις. Υπάρχουν ποικίλα παραδείγματα που είτε επιβεβαιώνουν είτε απορρίπτουν το επιχείρημα του Bales (ενδεικτικά, εστιάζοντας στην πρόσφατη ελληνική περίπτωση, για τις φυλετικές διακρίσεις στον ιδιωτικό τομέα, βλ. Drydakakis & Vlassis 2007).

⁷⁷ Για μια εισαγωγή στις διάφορες κατηγορίες της μετανάστευσης σε σχέση με τα μέτρα διαχείρισης αυτών των κατηγοριών που εφάρμοσε το ελληνικό κράτος, βλ. Γρόπα & Τριανταφυλλίδου (2009).

⁷⁸ Εφαρμόζοντας ταξική ανάλυση σε τέσσερα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη, οι Castles & Kosack (1973: 476-7) υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια φυλετική «υπο-τάξη» (underclass): ουσιαστικά, διαιρούν την εργατική τάξη σε ιθαγενείς και μετανάστες, υποστηρίζοντας ότι οι δεύτεροι βρίσκονται σε συγκριτικά δυσμενέστερη θέση. Με αντίστοιχο τρόπο, ο Ελευθερίου (2009: 278), εστιάζοντας στην πρόσφατη ελληνική περίπτωση, αναφέρεται στους χωρίς χαρτιά ως «υποπρολεταριάτο». Στην προ-βιομηχανική κοινωνία ο Castel (2003: 89-90) εντοπίζει το ίδιο πλεόνασμα ανασφάλειας στη φιγούρα του «πλάνητα» (vagabond), ένα πλεόνασμα που τοποθετεί κάποιον στον ταξικό πυθμένα, όπως υποστηρίζει.

άλλων, είναι και εργασία⁷⁹. Αναγνωρίζοντας το ποιοτικό και ποσοτικό πλεόνασμα ανασφάλειας που υπονοεί η έννοια της γυμνής ζωής, τα βιώματα που συνεπάγεται αυτή η συνθήκη, θα μπορέσουμε να ταιριάζουμε καλύτερα τα κομμάτια του παζλ που οδήγησαν στην επιλογή της απεργίας πείνας, καθώς και σε μια κρίσιμη απόφαση που πήρε λίγες ημέρες μετά την έναρξη της απεργίας πείνας η Συνέλευση των Μεταναστών: την απόφαση να εγκαταλείψει τη Νομική, το κτίριο στο οποίο ξεκίνησε την απεργία πείνας στην Αθήνα. Ωστόσο, να μην ξεχνάμε ότι η απεργία δεν ήταν μια μηχανιστική αντανάκλαση αυτής της συνθήκης ανασφάλειας, καθώς οι αντιδράσεις σε μια συνθήκη δεν αναδύονται ως μηχανιστικό αποτέλεσμα αυτής (δομικός αναγωγισμός της δράσης). Ήταν το αποτέλεσμα ιδεών που αναδύθηκαν σε συνθήκες συγχρωτισμού, καθώς οι μετανάστες μοιράζονταν μεταξύ τους και μεταξύ αυτών και των αλληλέγγυων τις κοινές τους εμπειρίες εγκλωβισμού και μηχανεύονταν επινοητικά τρόπους διεξόδου απ' αυτόν τον εγκλωβισμό.

Επιπλέον, τόσο από το κείμενο, όσο και από τη βίαιη φύση της ίδιας της μορφής αγώνα που επιλέχτηκε, οφείλουμε να αποφύγουμε δύο κωδικοποιήσεις της μετανάστευσης που συναντάμε συχνά στο δημόσιο λόγο: την εγκληματοποίηση της μετανάστευσης και τη θυματοποίηση των μεταναστών (για μια κριτική συζήτηση, βλ. Agustín 2003· De Genova 2002, 2004· Ibrahim 2005· Chacón 2007, 2012: πρόκειται για μια πιο θεσμική προσέγγιση που στοχεύει στη βελτίωση του νομικού συστήματος των ΗΠΑ· Zatz & Smith 2012· για την ελληνική περίπτωση, βλ. Παύλου 2001, 2009· Παπαταξιάρχης 2006· Κουντούρη 2008· Ελευθερίου 2009· Voutira 2013· για μια επισκόπηση της σχετικής έρευνας και συζήτησης εστιασμένη στην ελληνική περίπτωση, βλ. Τσιγκάνου 2010). Η εγκληματοποίηση (ή παρανομοποίηση) της μετανάστευσης τροφοδοτεί το στρώμα εθνικρατικών και πατριωτικών αυτονόητων, νομιμοποιεί τη μιλιταριστική αντιμετώπιση της μετανάστευσης υπό το πρόσχημα της ασφάλειας (Ibrahim 2005), ενώ τροφοδοτεί ιθαγενείς αντιλήψεις που αντιλαμβάνονται τους μετανάστες ανταγωνιστικά σε σχέση με την κατανομή κάποιων υλικών και συμβολικών πόρων (εργασία, στέγαση, υπηρεσίες και υποδομές πρόνοιας, εθνική ταυτότητα κοκ.) (Schuster 2003· Lentin 2003). Ως προς τη θυματοποίηση του μετανάστη, αυτή δεν απαντάται μόνο στον κυβερνητικό και το μιντιακό λόγο, αλλά εγείρει διλήμματα, η ένταση των οποίων βρίσκεται στην καρδιά των μορφών αλληλεγγύης σε μετανάστες. Σ' αυτήν την κωδικοποίηση συγκλίνουν και αναμιγνύονται δυο λογικές διαφορετικής προέλευσης: μια φιλανθρωπικού ή ανθρωπιστικού τύπου και μια δομικού ντετερμινισμού, την δεύτερη εκ των οποίων θα τη δούμε αργότερα σ' αυτό το υποκεφάλαιο. Κατά την πρώτη λογική, τουλάχιστον σε μια έκφανση αυτής, οι μετανάστες αναπαρι-

⁷⁹ Ασκώντας κριτική στο μαρξιστικό αναγωγισμό στην εκμετάλλευση της εργασίας, ο Lazzarato (2006: 172) υποστηρίζει ότι στον καπιταλισμό δεν υπάρχει μόνο ένα κοινωνικό δράμα, αλλά μια πολλαπλότητα δραμάτων. Αντίστοιχα, υπάρχει και μια πολλαπλότητα συνθηκών από τις οποίες μπορούν να αναδυθούν υποκείμενα αντίστασης. Αν αναγνωρίσουμε το πρόβλημα απλοποίησης που δημιουργεί η γραμμική σύλληψη της ιστορίας, τότε δε χρειαζόμαστε μία κυρίαρχη εννοιολόγηση για ένα κεντρικό υποκείμενο, αλλά έναν αστερισμό εννοιών που υποδηλώνουν πολλαπλές εμπειρίες που συγκλίνουν και αποκλίνουν ποικιλοτρόπως μεταξύ τους.

στώνται ως θύματα από ομάδες αλληλεγγύης και οργανώσεις συνηγορίας ώστε να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη και να διεκδικηθεί η κωδικοποίησή τους ως πρόσφυγες. Αυτή η εξέλιξη σχετίζεται μ' αυτό που ονομάστηκε *κρίση του ασύλου*: με τη νεοφιλελεύθερη στρωματοποίηση, η διάκριση μεταξύ προσφύγων και μεταναστών παύει να αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της πολιτικής των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, πολιτική που διαμορφώθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι μετακινήσεις δεν προϋπέθεταν διαβατήρια ή θεωρήσεις. Μετά τον πόλεμο, όμως, η επιτήρηση και ο έλεγχος της κινητικότητας ενισχύονται μέσω της επιβολής ταξιδιωτικών εγγράφων (βλ. Torrey 1998· Neumayer 2006· Πετράκου 2007, 2009). Ο έλεγχος εντείνεται ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε μια περίοδο ανοικοδόμησης των κατεστραμμένων οικονομιών με αυξημένες ανάγκες σε σταθερό εργατικό δυναμικό (για μια γενική ιστορία του μεταναστευτικού, βλ. Tilly 1976· Βεντούρα 1994, 2009· προσανατολισμένη στην ελληνική περίπτωση, βλ. Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης (επιμ.) 2010). Είναι η περίοδος που ορίζεται και ο *πρόσφυγας*⁸⁰ και προκύπτει η σχετική θεσμική διάκριση μεταξύ μεταναστών και προσφύγων. Πλέον, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 υπήρχαν αυτές οι δύο *διακριτές* ρυθμίσεις προς την Ευρώπη: τα προγράμματα μετεγκατάστασης που αφορούσαν τους πρόσφυγες και τα προγράμματα στρατολόγησης εργατικού δυναμικού που αφορούσαν τους μετανάστες⁸¹. Αυτή η μορφή ελέγχου της διεθνούς κινητικότητας της εργασίας εξυπηρέτησε την κρατικά οργανωμένη φορντική παραγωγή που χαρακτηρίζεται από φυσική συγκέντρωση των εργατών σε μεγάλες μονάδες και ανάγκες σταθερών μορφών εργασίας που εξασφαλίζονται μέσω συμβολαίων (Watson 2005 [1980]: 259, 365). Με την *κρατικά οργανωμένη παραγωγή* αναφέρομαι κυρίως στη βιοπολιτική ρύθμιση της σχέσης κεφαλαίου / εργασίας μέσω του παρεμβατισμού του κράτους πρόνοιας. Στο δυτικό καπιταλισμό, το μεγαλύτερο μέρος των μέσων παραγωγής παρέμεινε στα χέρια του (ιδιωτικού) κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την κρίσιμη εξάρτηση της πολιτικής διακυβέρνησης του κράτους από τις ιδιωτικές επενδύσεις και το κεφάλαιο (Offe & Keane 1984: 14-5, 120, 126).

Με τη νεοφιλελεύθερη στρωματοποίηση που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970 η αύξηση της ανεργίας μεταφράζεται από τις κυβερνήσεις σε πλεονάζον εργατικό δυναμικό και επιβάλλονται περιοριστικές μορφές πολιτικής που ευνοούν τη σύγκλιση των δύο διαδρομών προς την Ευρώπη (στρατολόγηση μεταναστών και μετεγκατάσταση προσφύγων). Ωστόσο, γενικά, ο νεοφιλελευθερι-

⁸⁰ Σύμβαση της Γενεύης, 1951. Η Σύμβαση της Γενεύης επεκτείνεται γεωγραφικά (αφορούσε μόνο την Ευρώπη) και χρονικά (αφορούσε το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) με το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης το 1967.

⁸¹ Σε εμπειρικό επίπεδο, υπήρξαν περιπτώσεις που θόλωναν τη διάκριση αυτών των δύο διαδικασιών, όταν, για παράδειγμα, η μεταφορά των προσφύγων στις χώρες άφιξης βασιζόταν σε συμβόλαια εργασίας που τους ανάγκαζαν να παραμείνουν στην ίδια δουλειά για κάποιο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ειδάλλως απελαύνονταν (ενδεικτικά, βλ. Miles 1988: 434). Τα παραδείγματα του Robert Miles και η βιβλιογραφία που συζητάει αναφέρονται στην περίπτωση της Βρετανίας.

σμός εντείνει διάφορες μορφές κινητικότητας και ανασφάλειας που χαρακτηρίζουν τη μεταφορντική, πιο ευέλικτη οργάνωση της παραγωγής. Η εθνικά οργανωμένη παραγωγή έγινε εφικτή μεταπολεμικά βάσει ταξικών συμβιβασμών που ισορρόπησαν ποικιλοτρόπως πάνω σε διάφορες μορφές του κράτους πρόνοιας (ενδεικτικά, Titmuss 1964: 29 για μια συγκριτική ανάλυση διαφορετικών μορφών κράτους πρόνοιας, βλ. Esping-Andersen 2006 [1990]), το οποίο διαχειρίστηκε το χρόνο και την κινητικότητα: εγγυήθηκε δικαιώματα και παροχές που ενίσχυαν την αναπαραγωγή των ιθαγενών εργαζομένων και των οικογενειών τους ακόμη και σε περιόδους που δεν εργάζονταν. Ο νεοφιλελευθερισμός, όμως, ήταν η αρχή μιας κλιμακούμενης επίθεσης στο κράτος πρόνοιας και τις ευρύτερες ρυθμίσεις που εξασφάλιζαν την κρατικά οργανωμένη παραγωγή. Η έννοια της ευέλικτης εργασίας αντανάκλα την προσπάθεια εξωραϊσμού και ιδεολογικής στρωματοποίησης μιας επισφαλούς ή ανασφαλούς συνθήκης που ενισχύει, μεταξύ άλλων, την κινητικότητα που εντείνεται με την κλιμακούμενη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Παράλληλα, η έννοια της δια βίου μάθησης και η απαίτηση διαρκούς παραγωγικότητας είναι η προσαρμογή του (ελεύθερου) χρόνου της εργασίας στις ανάγκες της νεοφιλελεύθερης αγοράς, ανάγκες των οποίων η ιδεολογική στρωματοποίηση γίνεται με κεντρικές έννοιες την *πρόοδο*, την *παραγωγικότητα*, την *ανταγωνιστικότητα* και την *ανάπτυξη* (για παράδειγμα, βλ. Senge 1991· Drucker 1993· Gebhard 2004). Αυτή η νεοφιλελεύθερη αποθέωση της ευελιξίας της εργασίας αντανάκλαται πρώτα από όλα στην απόσυρση του κράτους από τις διαδικασίες μεταφοράς μεταναστών και προσφύγων.

Με τη νεοφιλελεύθερη στρωματοποίηση, τα κράτη αποσύρονται από τις διαδικασίες μεταφοράς (μετεγκατάσταση και στρατολόγηση), ενώ από τη δεκαετία του 1990 εντείνονται τα περιοριστικά μέτρα διεθνούς κινητικότητας της εργασίας (βλ. Appleyard 2001· Koser 2001· Πετράκου 2009)⁸². Ουσιαστικά, σύμφωνα με τον Koser (2001), οι πρόσφυγες μετατράπηκαν σε αιτούντες άσυλο που πρέπει να φτάσουν από μόνοι τους στις χώρες προορισμού και να αποδείξουν ότι εμπίπτουν στην κατηγορία του πρόσφυγα. Το ίδιο ισχύει και για τους αποκαλούμενους οικονομικούς μετανάστες. Η *κρίση του ασύλου* αναφέρεται στο ότι η αναζήτηση ασύλου γίνεται ολοένα και περισσότερο η μοναδική εφικτή οδός θεσμικής νομιμοποίησης προσφύγων και μεταναστών που πορεύονται προς την Ευρώπη· το μοναδικό νομικό μονοπάτι που μπορεί να διανύσει η γυμνή ζωή για να αγγίξει τη σχετική ασφάλεια που προσφέρει κάποια μορφή νομιμοποίησης ή η ιθαγένεια (η ιθαγένεια είναι μία μορφή νομιμοποίησης και, όπως θα δούμε παρακάτω εστιάζοντας στην ελληνική περίπτωση, η πιο δύσκολη να αποκτηθεί). Η ευρωπαϊκή νομοθεσία ευνοεί τη νομιμοποίηση των περιπτώσεων οικο-

⁸² Σε ένα παγκόσμιο έδαφος που δεν περιλαμβάνει κάποια ελεύθερη έκταση που να μην κυριαρχείται από κάποιο κράτος, η παρατήρηση ότι το κράτος απομακρύνθηκε από τις διαδικασίες μεταφοράς δε σημαίνει ελευθερία μετακίνησης, αλλά το αντίθετο: ενίσχυση του ρόλου των συνόρων και τη *μονοπώληση της μετακίνησης από το κράτος* (Torrey 1998). Δηλαδή το κράτος απομακρύνθηκε από τις διαδικασίες μεταφοράς, αλλά η μετακίνηση ελέγχεται μέσω της *κατασκευής της νομιμότητας* (van Amersfoort 1996: 246).

γενειακής επανένωσης και των αποκαλούμενων *ευάλωτων ομάδων* (ασυνόδευτα ανήλικα, έγκυες, άτομα με ειδικές ανάγκες)⁸³. Αυτή η εξέλιξη αποτελεί ευνοϊκό έδαφος για τη διαμόρφωση ενός επαγγελματικού κλάδου ΜΚΟ συνηγορίας που αναζητά πιθανούς φορείς των δικαιωμάτων των προσφύγων και τους εντοπίζει στις πιο κραυγαλέα ευάλωτες περιπτώσεις. Εφόσον οι μετανάστες -ως θύματα- χρειάζονται προστασία, οι συνήγοροι όχι απλά αποκτούν κρίσιμο ρόλο (Agustín 2003), αλλά -πιο σημαντικό- αναδύεται ένας ολόκληρος επαγγελματικός κλάδος που θεμελιώνεται πάνω σ' αυτήν τη θυματοποίηση. Ο τομέας των ΜΚΟ δεν είναι ένας ομοιογενής τομέας. Πέρα όμως από ζητήματα που έχουν να κάνουν με τους τρόπους χρηματοδότησης, διαπλεκόμενα, τον πολύσημο ρόλο της κάθε οργάνωσης και την υποπεριοχή παρέμβασης⁸⁴, και χωρίς να αμφισβητώ ότι πολλές απ' αυτές εμπλέκονται στο πεδίο με ιδιαίτερα θετικό τρόπο για πολλούς μετανάστες (ή, καλύτερα, πρόσφυγες ή, ακόμη καλύτερα, ευάλωτες περιπτώσεις), η ανάπτυξη ενός επαγγελματικού κλάδου ή ενός πεδίου οικονομικής δραστηριότητας που βασίζεται στη θυματοποίηση των μεταναστών είναι συντελεστής πολιτισμικής αναπαραγωγής και στρωματοποίησης του μετανάστη ως θύματος. Στο βαθμό που πάνω στο στρώμα θυματοποίησης εγγράφονται η επαγγελματική εξειδίκευση (και, υπό το πρίσμα της διεξάρτησης, όλη η σχετική οικονομία της εκπαιδευτικής διαδικασίας: σχολές, επαγγέλματα διδασκαλίας, όνειρα ζωής, οικογενειακή επένδυση κοκ.), η ρουτίνα, η καθημερινότητα και οι όροι ζωής και αναπαραγωγής των επαγγελματιών συνηγόρων, περιορίζονται τα ενδεχόμενα αραίωσης ή/και «χαλάρωσης» (Deleuze & Guattari 1987: 144-5) και περιορισμού της αναπαραγωγής αυτού του στρώματος. Τις οργανώσεις αυτές θα πρέπει να τις δούμε και ως επιθετικές «τεχνικές μικροπολιτικής» που μεταβιβάζουν «προσκολλήσεις» (attachments: Connolly 2002: 19-21), δηλαδή επιθέτουν κώδικες στη μνήμη και διαμορφώνουν τη νοοτροπία, την αντίληψη και τις αξίες των εργαζομένων· τα επαγγελματικά πεδία θα πρέπει να τα δούμε ταυτόχρονα και ως θύλακες κοινωνικοποίησης όπου δημιουργούνται και διακινούνται επαναλαμβανόμενα κώδικες, λογικές, μορφές πρα-

⁸³ Αυτή η νομική κατηγορία των *ευάλωτων* δε συμπίπτει πάντα με την αντίστοιχη, περισσότερο παραγωγιστική κατηγορία των *ευάλωτων* που εντοπίζει ο Bales (2012 [1999]) στην περίπτωση της σκλαβιάς.

⁸⁴ Ενδεικτικά, η ΜΚΟ Save the Children δραστηριοποιείται στο πεδίο της Λέσβου από τα μέσα του 2015, τόσο στις ακτές διασώζοντας παιδιά και πρόσφυγες που φτάνουν από τις τουρκικές ακτές, όσο και στο στρατόπεδο συγκέντρωσης προσφύγων / μεταναστών που βρίσκεται στη Μυτιλήνη. Ο ακριβοπληρωμένος (βλ. Save the Children 2013) Εκτελεστικός Διευθυντής Justin Forsyth, επικεφαλής της οργάνωσης από το 2010, ξεκίνησε την επαγγελματική του καριέρα ως σύμβουλος πολιτικής της Oxfam (και ιδρυτικό στέλεχος της Oxfam International: ΜΚΟ ενάντια στη φτώχεια) και στην πορεία πέρασε από τη θέση συμβούλου των πρωθυπουργών του Βρετανικού Εργατικού Κόμματος Tony Blair και Gordon Brown. Υπάρχει γενικότερα μια ανακύκλωση στελεχών και κεφαλαίων μεταξύ Εργατικού Κόμματος και Save the Children. Ο Forsyth διεκδικεί θέση λομπίστα (Αντιπρόσωπος της Κοινωνίας Πολιτών) σε κλειστά φόρα υψίστης ασφαλείας του ΟΗΕ, πατώντας πάνω στην πολυεθνική δραστηριότητα της οργάνωσής του (http://www.beyond2015.org/sites/default/files/Justin%20Forsyth_0.pdf - τελευταία είσοδος 14/12/2015). Σε φιλανθρωπική εκδήλωση σε πολυτελές ξενοδοχείο στη Νέα Υόρκη το Νοέμβριο του 2014, αναγνωρίζοντας τη συνεισφορά του Tony Blair στη διεθνή ανάπτυξη, ο Justin Forsyth απένειμε στον πρώην πρωθυπουργό το ετήσιο βραβείο Global Legacy Award της οργάνωσης. Να θυμίσω ότι ο τιμώμενος Tony Blair ήταν από τους πρωτεργάτες της -πετρελαϊκών συμφερόντων- εισβολής στο Ιράκ που άφησε πίσω της θύματα και πρόσφυγες, ενώ εκκρεμεί σε βάρος του δικαστική έρευνα για διαπλεκόμενες συμφωνίες με αραβικές και κινέζικες πετρελαϊκές κατά τη διάρκεια του πολέμου.

κτικής κοκ. Όλα τα παραπάνω εντυπώνονται, εσωτερικεύονται ποικιλοτρόπως στους επαγγελματίες αυτούς διαμορφώνοντας συνειδήσεις και ιδεολογίες που διακινούνται και σε άλλους θύλακες κοινωνικοποίησής τους (οικογένεια, παρέες κοκ.) (αν και εστιάζει στους εκπαιδευτικούς, για τη διαμόρφωση ιδεολογίας μέσω του επαγγέλματος, βλ. Bonnett 2003 [1993]). Οι κατηγορίες -τις οποίες κατασκευάζει ο νόμος (για παράδειγμα, πρόσφυγας / μετανάστης) ώστε να διαχειριστεί τις ανεξέλεγκτες ροές- στρωματοποιούνται και αποκτούν αυτοαναπαραγώμενες διαστάσεις μέσω και της συμβολής των επαγγελματιών συνηγόρων. Προς αποφυγή παρερμηνειών, η συνηγορία δεν εμφανίζει απαραίτητα κάποια ντετερμινιστική σχέση με ωφελμιστικά κίνητρα (υψηλές απολαβές, καριέρα κοκ.). Το δίλημμα της συνηγορίας, ως σχεδόν η μοναδική πολιτική νομιμοποίησης, έστω και μεμονωμένων περιπτώσεων, είναι ακόμη πιο σύνθετο και σίγουρα δεν εμπλέκονται σ' αυτήν μόνο επαγγελματίες, αλλά και μέλη μη-επαγγελματικών οργανώσεων και ομάδων. Επιπλέον, ούτε η επαγγελματική εμπλοκή σε συνηγορία ανάγεται αμιγώς σε ωφελμιστικά κίνητρα. Η επαγγελματοποίηση της αλληλεγγύης, εδώ, αναφέρεται στην εκμετάλλευση επαγγελματικών ευκαιριών από ανθρώπους που εμφάνισαν ούτως ή άλλως πολιτική δραστηριότητα γύρω από το μεταναστευτικό ζήτημα (για μια συγκριτική προσέγγιση της σχέσης μεταξύ «κοινωνικών κινήματων βάσης» και ΜΚΟ, βλ. Ψημίτης 2008, 2009β, 2014⁸⁵ για το ρόλο των ΜΚΟ ως διαύλων ανάδυσης νέων πολιτικών ελίτ, βλ. Ψημίτης 2014).

Πολλά πεδία οικονομικής και επαγγελματικής δραστηριότητας είναι ταυτόχρονα και αξιακοί, πολιτισμικοί αναπαραγωγείς. Επιπλέον, αναδύονται μέσα από και σύμφωνα με τους πολιτισμικούς και αξιακούς προσανατολισμούς των ανθρώπων που αναζητούν επαγγελματικές ευκαιρίες, αλλάζοντας παράλληλα αυτούς τους προσανατολισμούς (Bonnett 2003 [1993]). Βέβαια, η διαδικασία που περιέγραψα σχετίζεται με την ανάπτυξη και στρωματοποίηση και άλλων πεδίων οικονομικής δραστηριότητας. Για παράδειγμα, η απόσυρση του κράτους από τις διαδικασίες μεταφοράς συνδέεται με την ανάπτυξη δικτύων διακίνησης (Koser 2000⁸⁵ Ozcan 2006). Από μια φουκοϊκή οπτική, η κατάσταση παρανομίας των μεταναστών παράγεται από τον ίδιο το νόμο (Πετράκου 2001⁸⁵ De Genova 2002, 2004). Η ποινικοποίηση της μετακίνησης γίνεται το γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη μιας άτυπης αγοράς υψηλής κερδοφορίας που στήνεται γύρω από τη μετακίνηση των ανθρώπων (βλ. Heyman & Smart 1999), αγορά στην οποία μπορεί να εμπλέκονται, μεταξύ άλλων, όχι απλά μεμονωμένοι αξιωματούχοι, αλλά ακόμη και ολόκληρα τμήματα της κρατικής διοίκησης (Schneider & Schneider 1999⁸⁵ Bales 2012 [1999]: 4). Ωστόσο, δε θα πρέπει να δούμε τους μετανάστες απλά ως θύματα ενός δικτύου εκμετάλλευσης (Andrijasevic 2007α)⁸⁵. Τα δίκτυα διακίνησης εντάσσονται πλέον στη διαδικασία μετακίνησης ως κρίσιμος μηχανισμός διατήρησης των ροών και

⁸⁵ Η Andrijasevic (2007β) κάνει ένα τολμηρό βήμα παραπέρα, υποστηρίζοντας ότι οι κριτικές φεμινιστικές προσεγγίσεις που τονίζουν τη γυναίκα ως θύμα διακίνησης (trafficking) κατασκευάζουν ταυτόχρονα αυτήν τη θυματοποίηση.

διαφυγής του καθεστώτος ελέγχου της μετακίνησης από τους μετανάστες, επιτελώντας ως εκ τούτου αμφίσημο ρόλο. Τέλος, στην υποβοήθηση της ροής δεν εμπλέκονται μόνο πρόσωπα και δίκτυα με κερδοσκοπικά κίνητρα. Αντίθετα, μετανάστες και αλληλέγγυοι μπορεί να μηχανεύονται ποικίλες αδιόρατες μορφές πολιτικής ώστε να αποφύγουν το καθεστώς ελέγχου της μετακίνησης, τις απελάσεις κοκ., ενέργειες που με τη σειρά τους επηρεάζουν τις ασκούμενες μορφές πολιτικής προς την κατεύθυνση εντατικοποίησης των ελέγχων (βλ. Coutin 1995, 1998).

Σε σχέση με τη λογική του δομικού ντετερμινισμού, για μεγάλο χρονικό διάστημα η μελέτη της μετανάστευσης κυριαρχήθηκε από προσεγγίσεις μακρο-επιπέδου. Με την έννοια της *ώθησης*, η έρευνα για τη μετανάστευση εστίασε στις συνθήκες των χωρών αναχώρησης που ευνοούν ή προκαλούν τη μετανάστευση, ενώ με την έννοια της *έλξης* εστίασε σε παράγοντες που οδηγούν τους μετανάστες προς συγκεκριμένες χώρες άφιξης (για μια επισκόπηση, βλ. Massey κ.ά. 1993). Υπό το πρίσμα ενός παραγωγιστικού (productionist) αναγωγισμού, οι μετανάστες γίνονται αντιληπτοί μόνο ως εργατικό δυναμικό, ενώ η κίνησή τους και το καθεστώς δικαιωμάτων γίνονται αντιληπτά ως μια αμιγής αντανάκλαση της ανάγκης συσσώρευσης του κεφαλαίου (ενδεικτικά, Wallerstein 1991 [1988]: 53· Harvey 2007 [2005]: 220, 234). Από την οπτική της *αυτονομίας της μετανάστευσης* (Agustín 2003· Mezzandra σε Mezzandra & Neilson 2003· Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008· De Genova 2009· βλ. επίσης Christopher, Pybus & Rediker (επιμ.) 2007), η κριτική που ασκείται στις προσεγγίσεις δομικού ντετερμινισμού είναι ότι αφήνουν εκτός πεδίου έρευνας το ταξίδι, την ίδια τη μετακίνηση, ενώ παραβλέπουν, ταυτόχρονα, ότι οι μετανάστες είναι υποκείμενα που κάνουν επιλογές (οι οποίες δεν περιορίζονται αποκλειστικά σε υπολογισμούς κόστους / οφέλους), έχουν επιθυμίες και, πιο σημαντικό για τη συγκεκριμένη έρευνα, αναπτύσσουν «αδιόρατη πολιτική» (Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 71-9, 206-10· McGary & Lawson 1992: 35: «διακριτική αντίσταση»), στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν από το ταξίδι, αλλά και να χτίσουν μια νέα ζωή. Αυτές οι μορφές πολιτικής δεν απευθύνονται, ούτε στοχεύουν (στο κράτος, αλλά εμπλέκουν τρόπους επιβίωσης, διαφυγής από ζώνες μιζέριας, καταπίεσης και εκμετάλλευσης και από διάφορα καθεστώτα ελέγχου κατά το ταξίδι, οικοδόμησης μιας νέας ζωής και διαχείρισης των συνθηκών που την επηρεάζουν. Ακόμη, δεν αντιτίθενται στα καθεστώτα ελέγχου, αλλά τα αμφισβητούν διαφεύγοντας απ' αυτά και ωθώντας τα σε επανοργάνωση και εντατικοποίηση των ελέγχων, ασχέτως αν αυτή η αμφισβήτηση δεν είναι πάντα και απαραίτητα εμπρόθετη. Επειδή η κωδικοποίηση *αυτονομία της μετανάστευσης* φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με το επιχείρημα ότι η μετανάστευση δεν είναι αυτόνομη διαδικασία που συμβαίνει *έτσι-απλά*, αλλά παράγεται καθώς εξαρτάται από ευρύτερες διαμορφώσεις (ενδεικτικά, Sassen 1998: 56, 2008 [2006]: 1-6), αλλά, και ακόμη περισσότερο, επειδή από την οπτική της μεθοδολογίας της διεξάρτησης μπορεί να φαίνεται αντιφατικό να υποστηρίζω την αυτονομία της μετανάστευσης, παρακάτω εξηγώ αυτήν τη φαινομενική α-

ντίφαση.

Η θέση της αυτονομίας της μετανάστευσης δεν αρνείται γενικά τη σημαντικότητα των προσεγγίσεων μακρο-επιπέδου, αλλά επιδιώκει να αφήσει χώρο στη δράση (να αποδώσει στη δράση τη διάσταση δραστηκότητας, όχι αντιδραστηκότητας). Ωστόσο, ο έλεγχος της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού δεν είναι ένα απλό συμπλήρωμα της εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού στους χώρους εργασίας. Ακολουθώντας το επιχείρημα του Yann Moulier-Boutang στο βιβλίο *De l'esclavage au Salarial*, όπως θα δούμε παρακάτω, ο έλεγχος της κινητικότητας αποκτάει κρίσιμη διάσταση στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου (βλ. επίσης Castel 2003). Η αδιόρατη πολιτική που αναπτύσσουν οι μετανάστες στις προσπάθειές τους να δραπετεύσουν απ' αυτό το καθεστώς ελέγχου παίζει συγκροτητικό ρόλο στον καπιταλιστικό μετασχηματισμό. Έτσι, δεν πρέπει να δούμε τους μετανάστες ως έρμια αυτών των ευρύτερων δομών, αλλά ως πρωταγωνιστές μέσα στον καπιταλισμό. Επιπλέον, η ανάδειξη του μετανάστη ως δράστη, και όχι ως θύματος, μπορεί να συμβάλει στην εξασθένιση του στρώματος θυματοποίησης επάνω στο οποίο βρίσκουν χώρο πατερναλιστικές προσεγγίσεις των μεταναστών από ορισμένες μορφές αλληλεγγύης και συνηγορίας (Mezzandra σε Mezzandra & Neilson 2003) και συμβάλλουν στην εμπέδωση υποτέλειας και σε μια πολιτική αδρανοποίηση των μεταναστών (Παπαταξιάρχη 2006: 3· Λαφαζάνη 2015: 337). Υπ' αυτό το πρίσμα, η αυτονομία της μετανάστευσης είναι συμβατή με τη μεθοδολογία της διεξάρτησης (για παράδειγμα, βλ. De Genova 2012: 147). Πολλές προσεγγίσεις ακολουθούν μια εθνογραφική ματιά που εστιάζει στην εμπειρία και αναδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες κατασκευάζουν τις πραγματικότητες των χώρων που συναντάνε κατά το ταξίδι τους (ενδεικτικά, βλ. Vila (επιμ.) 2003· Linebaugh & Rediker 2013) και τις συνθήκες ζωής τους εκεί όπου διαμένουν (ενδεικτικά, βλ. Erel 2009). Η προσέγγιση των Papadopoulos, Stephenson & Tsianos (2008· βλ. επίσης De Genova 2012) προσπαθεί να συνδυάσει μακρο- και μικρο-προσεγγίσεις. Να επισημάνω ότι η αυτονομία της μετανάστευσης δεν αμφισβητεί τις μορφές καταναγκασμού, αλλά προσπαθεί να αναδείξει το γεγονός ότι οι μετανάστες, που ενσωματώνουν αυτούς τους καταναγκασμούς και φέρουν την εμπειρία τους, είναι ταυτόχρονα και υποκειμένα ποικίλων μορφών αντίστασης και επιβίωσης, μέσω των οποίων επινοούν νέες μορφές επικοινωνίας και αλληλεγγύης, καθώς και νέες γλώσσες (για παράδειγμα, βλ. Christopher, Pybus & Rediker (επιμ.) 2007)⁸⁶, κάτι το οποίο έχει α-

⁸⁶ Ως προς το κρίσιμο ζήτημα της χρονικής σχέσης μεταξύ γλώσσας και εμπειρίας, συναντάμε και τις δύο απόψεις: ότι η εμπειρία της μάχης προηγείται της ταξικής γλώσσας (ενδεικτικά, Kalb 2015: 16), αλλά και ότι η γλώσσα είναι συγκροτητική της ανθρώπινης εμπειρίας (ενδεικτικά, Vahabzadeh 2003: 81). Δεν υιοθετώ καμία από τις δύο θέσεις. Η γλώσσα διαμορφώνεται στη μάχη και τους σχετικούς θύλακες κοινωνικοποίησης, αλλά όχι εκ του μηδενός· ιδέες και κώδικες προϋπάρχουν, ενώ στη δίνη των γεγονότων αναδύονται και καινούριες σε προσπάθειες διαχείρισης καταστάσεων και επίλυσης προβλημάτων (μ' αυτήν την έννοια, δεν έχουν μόνο οι λέξεις υλικό αποτύπωμα, αλλά και οι απτές, υλικές συνθήκες εννοιολογικό αποτύπωμα). Μάλιστα, τα συναισθήματα και η αλληλεγγύη που εμφανίζονται στη σύγκρουση είναι κρίσιμα στοιχεία στην εμπέδωση, εσωτερίκευση εννοιών (και άρα στη διαμόρφωση γλώσσας), καθώς εγγυώνται σε κάποιο βαθμό παρατεταμένη διάρκεια ζυμώσεων και συγχρωτισμών -ευνοϊκό έδα-

ντίκτυπο στις μορφές πολιτικής που εφαρμόζονται από τις κυβερνήσεις.

Ο Moulrier-Boutang (2001: 228-9, όπως παραπέμπεται σε Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 204-6), ευθυγραμμιζόμενος με τους Immanuel Wallerstein και Fernand Braudel που εντοπίζουν τις απαρχές του καπιταλισμού στο 14ο αιώνα (βλ. επίσης Miles & Brown 2003 [1989]: 32 για μια προσέγγιση που δανείζεται περισσότερο από τον Marx και προσπαθεί να συνδυάσει τις έννοιες της γυμνής ζωής και της εργατικής δύναμης, βλ. De Genova 2012), αντιλαμβάνεται τη σκλαβιά ως μια μορφή υπαγωγής της ελευθερίας μετακίνησης στην ιδιοκτησία (καθώς στρωματοποιείται ολόενα και περισσότερο ο καπιταλισμός, οι αποικιοκρατικές δυνάμεις έχουν αυξανόμενη ανάγκη να ρυθμίζουν τη μετακίνηση της εργασίας και των προϊόντων). Η θεσμική εγκατάλειψη της σκλαβιάς δεν αντανakλά κάποια αφηρημένη ιστορική αναγκαιότητα, αλλά τους κινδύνους που δημιουργούσε στις διαδικασίες αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης η αποσταθεροποίηση της αγοράς από τις εξεγέρσεις των σκλάβων (για παράδειγμα, οι φυτείες της Αϊτής παρήγαν περίπου τη μισή ποσότητα ζάχαρης παγκοσμίως)⁸⁷, ενώ άλλοι θεωρητικοί τονίζουν το ρόλο που έπαιξε το κίνημα αλληλεγγύης για την κατάργηση της σκλαβιάς (ενδεικτικά, Wood 1997). Η στρωματοποίηση των συμβολαίων, ως ρυθμιστών της εργασίας, και της ελεύθερης εργασίας είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας να περιοριστούν οι κίνδυνοι αυτής της αποσταθεροποίησης (Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 204-6) σε μια περίοδο που το βρετανικό Κοινοβούλιο, ως το μητροπολιτικό κέντρο διακυβέρνησης των αποικιών, πιεζόταν ολόενα και περισσότερο από την αυξανόμενη διάδοση του αιτήματος για την κατάργηση της σκλαβιάς (Rediker, Christopher & Pybus 2007: 11-2)⁸⁸. Αυτή η δυναμική ενάντια στη σκλαβιά είχε περαιτέρω αντίκτυπο. Οι van den Boogaart & Emmer (1986: 9) παραπέμπουν σε βιβλιογραφία που υποστηρίζει ότι, μετά τη θεσμική εγκατάλειψη της σκλαβιάς, υπάρχουν περιπτώσεις συμβολαιακής εργασίας που εγκαταλείφθηκαν θεσμικά λόγω πιέσεων που ασκούσαν έπειτα από καταγγελίες για κακομεταχείριση των μεταναστών κατά τη μεταφορά τους στα πλοία. Ο έλεγχος της μετακίνησης της εργασίας έχει να κάνει με τη ρύθμιση της διαθεσιμότητάς της και του κόστους της. Όταν άρχισε να οργανώνεται μαζικά ο καπιταλισμός και οι μισθοί κάλυπταν ελάχιστα τις ανάγκες αναπαραγωγής των εργατών, οι καπιταλιστές αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο απόδρασης των εργατών και επιστροφής τους σε κάποια προ-καπιταλιστική μορφή παραγωγής και επιβίωσης (Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 206).

Υπό το πρίσμα της συσσωρευτικής ιστορίας, οι παραπάνω εξελίξεις σχετίζονται με στρωματοποιήσεις που σταδιακά αποκτούν αυτοαναπαραγωγικές δυναμικές (και τείνουν να γίνουν στρώματα

φος για την εμφάνιση της διαδικασίας επανάληψης.

⁸⁷ Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο ιστότοπος *The Abolition Project* (διαθέσιμος σε <http://abolition.e2bn.org/> - τελευταία είσοδος 11/08/2015), καθώς συγκεντρώνει περιπτώσεις αντίστασης από τους σκλάβους και τη δραστηριότητα των ακτιβιστών που κινητοποιήθηκαν ενάντια στη σκλαβιά.

⁸⁸ Για μια εισαγωγική συζήτηση γύρω από τις μεταβολές στις μορφές εργασίας, στρατολόγησης και μεταφοράς εργατών μετά τη θεσμική ποινικοποίηση της σκλαβιάς, βλ. van den Boogaart & Emmer (1986).

αυτονόητων), καθιστώντας το παγκόσμιο κοινωνικο-πολιτικό γίνεσθαι και τη βιοπολιτική και νοοπολιτική διαχείριση των πληθυσμών ολοένα και πιο πολύπλοκες διαδικασίες. Η εκμετάλλευση κάποιων μορφών εργασίας, όπως και η έννοια της ιθαγένειας ή της ιδιότητας του πολίτη (citizenship)⁸⁹, νομιμοποιήθηκαν πάνω στη φυλετικοποίηση (ρατσισμός) των σκλάβων και των αποικιοκρατούμενων (ενδεικτικά, Stoler 1995: 123-30)⁹⁰. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι ο ρατσισμός προηγήθηκε της σκλαβιάς. Οι απόψεις ποικίλουν. Για παράδειγμα, ο Williams (1944: 7) υποστήριξε ότι ο ρατσισμός ήταν συνέπεια της σκλαβιάς. Η στρωματοποίηση της αντίληψης περί ιδιοκτησίας δεν είναι άσχετη μ' αυτές τις διαδικασίες. Ήδη από τον 17ο αιώνα ο John Locke συνέδεσε την έννοια της ιδιοκτησίας με την έννοια της ιθαγένειας μέσω μιας ανθρωπολογικής σύλληψης της πρώτης. Όπως διαβάζουμε στον Mezzandra (2005: 32-3), ο John Locke υποστήριξε ότι η ιδιοκτησία του εαυτού, ως η ικανότητα του ανθρώπου να χαλιναγωγεί ορθολογικά τα πάθη του και να πειθαρχεί στην εργασία, είναι το θεμέλιο της υλικής έννοιας της ιδιοκτησίας. Μόνο αυτό το άτομο έχει την ικανότητα να φέρει την ιδιότητα του πολίτη. Η συγκεκριμένη λογική, μεταξύ άλλων (βλ. την εξαιρετική δουλειά της Guillaumin 2003 [1995]), χρησιμοποιήθηκε στη νομιμοποίηση της αποικιοκρατίας, αλλά και της σκλαβιάς. Οι αποικιοκρατούμενοι δε χαρακτηρίζονταν από την ιδιοκτησία του εαυτού και δε διέθεταν στην κουλτούρα τους την αποκλειστική ιδιοκτησία της γης· έγιναν αντιληπτοί ως κατώτεροι των πολιτών. Αυτή δεν είναι μια αμιγής διαδικασία αποκλεισμού, αλλά είναι ταυτόχρονα διαδικασία αποκλεισμού και συμπερίληψης, με την έννοια ότι η ταυτότητα του πολίτη, όπως και κάθε εθνική, εθνοτική, φυλετική ταυτότητα, αλλά και κάθε ταυτότητα γενικά (ενδεικτικά, Jenkins 2007 [2004]), θεμελιώνεται στη σύλληψη ενός *άλλου* ή στην κατασκευή του *άλλου* ως κατηγορία⁹¹. Στην ιστοριογραφία που αφορά την περίοδο από το 19ο αιώνα -ή και νωρίτερα- μέχρι σήμερα, οι μαρξιστικής επιρροής συγγραφείς -και όχι μόνο- τονίζουν τη σημασία του ρατσισμού στη νομιμοποίηση τέτοιων μορφών εκμετάλλευσης και ταξικών ανισοτήτων (ενδεικτικά, Balibar 1991 [1988]: 60· Miles & Brown 2003 [1989]: 10-1, 36)⁹². Γι' αυτούς τους συγγραφείς, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 4, ο ρατσισμός βρίσκεται σε κοντινή σχέση με τον εθνικισμό και τη συγκρότηση του εθνικού κράτους.

⁸⁹ Η Sassen (2008 [2006]) υποστηρίζει ότι σήμερα οι όροι *ιθαγένεια* (citizenship) και *εθνικότητα* (nationality) αναφέρονται στο ίδιο πράγμα: προσδιορίζουν το νομικό καθεστώς ενός ατόμου με όρους συμμετοχής του σε ένα κράτος. Η διαφορά τους εντοπίζεται μόνο σε νομικό επίπεδο, καθώς η ιθαγένεια περιορίζεται σημαντικά στην εθνική διάσταση, ενώ η εθνικότητα αναφέρεται σε μια υπερεθνική νομική διάσταση στο πλαίσιο ενός διακρατικού συστήματος. Για μια κριτική συζήτηση γύρω από την έννοια της ιθαγένειας, βλ. Hindess (2000).

⁹⁰ Οι Stokely Carmichael & Charles V. Hamilton, στο *Black Power: The Politics of Liberation in America* που έγραψαν το 1968 για τις διακρίσεις στις ΗΠΑ, συζητάνε το *θεσμικό ρατσισμό* και ως *αποικιοκρατία* (βλ. Miles 1999: 351-2). Κατά τον Robert Miles, αυτό είναι το πρώτο βιβλίο όπου εμφανίζεται η έννοια του *θεσμικού ρατσισμού*.

⁹¹ Τη λογική συμπερίληψης / αποκλεισμού ή είναι / δεν είναι, που κατά τον Giorgio Agamben θεμελιώνει την κυριαρχία, μπορούμε να τη βρούμε πριν από τον Agamben στις φαινομενολογικές και τις κοινωνικο-ψυχολογικές προσεγγίσεις της ταυτότητας.

⁹² Να πω ότι δε θα συμφωνούσαν όλοι οι θεωρητικοί του μαρξισμού στην κατάταξη των παραπάνω συγγραφέων ως μαρξιστών (για παράδειγμα, βλ. Bakan & Dua 2014: 9).

Καθώς στρωματοποιήθηκε αυτή η μορφή φυλετικοποίησης ακόμη και στις αποικίες, οι αντι-αποικιοκρατικοί αγώνες προσανατολίζονται εθνο-απελευθερωτικά βάσει ενός φυλετικοποιημένου λόγου ή φαντασιακού. Με την ήττα του ναζισμού, την αποκάλυψη των στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξολόθρευσης και τη μαζική εμπειρία της προσφυγιάς, αρχίζει να εδραϊώνεται στον ευρωπαϊκό χώρο ένα γενικότερο αντιρατσιστικό αίσθημα, ενώ αρχίζουν να θεσπίζονται και οι θεσμοί διεθνούς διακυβέρνησης (όπως ο ΟΗΕ) και το καθεστώς προστασίας των προσφύγων -ως ακρογωνιαίος λίθος των δικαιωμάτων του ανθρώπου (για μια συζήτηση, βλ. Joppke 1998). Στην προσπάθειά τους, μεταξύ άλλων, να απονομιμοποιήσουν τους αντι-αποικιοκρατικούς αγώνες, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις τροφοδοτούν τη στρωματοποίηση του αντιρατσισμού (Furedi 1998) χρηματοδοτώντας αντιρατσιστικές πρωτοβουλίες και θεσπίζοντας διεθνή ανθρωπιστικά όργανα. Ο Bonnett (2005 [2000]) δείχνει το πλήθος αντιρατσιστικών προσανατολισμών που εδραϊώθηκαν ακολουθώντας αυτές τις διαδικασίες και προσεγγίζει το αντιρατσιστικό κίνημα όχι ως ένα ενιαίο υποκείμενο, αλλά ως πεδίο ποικίλων και ενίοτε αντιφατικών και ανταγωνιστικών μεταξύ τους προσανατολισμών, ενώ εντοπίζει ποικίλες φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις που ενισχύονται ενίοτε από το λόγο που εκπέμπεται από μερίδες του αντιρατσιστικού κινήματος⁹³. Το όραμα της ενιαίας Ευρώπης χτίζεται πάνω στο λόγο περί σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αναδύεται ως μεταπολεμική εμπειρία. Το καθεστώς ανθρωπίνων δικαιωμάτων ευνοεί την ανάπτυξη ενός νέου πεδίου θεσμικής οικονομικής δραστηριότητας, τις ΜΚΟ ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που ενισχύει με τη σειρά του την κοινωνική στρωματοποίηση ενός λόγου περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ συντελεί σε κάποιο βαθμό στη στρωματοποίηση του μετανάστη ως θύματος και στην αναπαραγωγή της διάκρισης μεταξύ μετανάστη και πρόσφυγα. Επιπλέον, πολλές απ' αυτές τις επαγγελματικές οργανώσεις τεκμηριώνουν ποικίλες μορφές καταστολής και παραβιάσεις του καθεστώτος ανθρωπίνων δικαιωμάτων από κράτη, κυβερνήσεις και κρατικούς μηχανισμούς και αξιωματούχους⁹⁴. Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται και διάφορα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ΟΗΕ⁹⁵.

⁹³ Αυτό το τελευταίο επιχείρημα μπορούμε να το δούμε και ως μια εμπειρική στήριξη της γενικής θέσης των Deleuze & Guattari (1987: 9-10) ότι «οι ομάδες και τα άτομα περιέχουν μικροφασισμούς που περιμένουν απλά να κρυσταλλωθούν» που, ουσιαστικά, προσπαθεί να προβληματικοποιήσει την ουσιοκρατική διάσταση που αποδίδουμε στις κατηγορίες που κατασκευάζουμε, ενώ τα όρια μεταξύ αυτών των κατηγοριών δεν είναι σαφή.

⁹⁴ Εστιάζω στην πρόσφατη ελληνική περίπτωση: ενδεικτικά, για μορφές πρακτικής που καθιστούν το σύστημα ασύλου δύσκολα ή καθόλου προσεγγίσιμο απ' αυτούς που θέλουν να αιτηθούν άσυλο, βλ. ProAsyl & Ομάδα Δικηγόρων Αθήνας (2007), Διεθνής Αμνηστία (2005, 2013, 2014α), επίσης, Αντιγόνη (2008), Human Rights Watch (2008α, β) για περιπτώσεις κακομεταχείρισης μεταναστών / προσφύγων από λιμενικές και αστυνομικές αρχές, βλ. Amnesty International & International Helsinki Federation (2002), ProAsyl & Ομάδα Δικηγόρων Αθήνας (2007), Διεθνής Αμνηστία (2005, 2013, 2014α, β), επίσης, Αντιγόνη (2008), Human Rights Watch (2008α) για τις συνθήκες κράτησης, βλ. Διεθνής Αμνηστία (2005, 2013), Αντιγόνη (2008, 2009), Human Rights Watch (2008α), NOAS, NHC & GHM (2008), επίσης, ProAsyl & Ομάδα Δικηγόρων Αθήνας (2007), Γιατροί Χωρίς Σύνορα (2008, 2010) για περιορισμένη ή καθόλου πρόσβαση ΜΚΟ στα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών, βλ. ProAsyl & Ομάδα Δικηγόρων Αθήνας (2007) για περιστατικά ρατσιστικής βίας, βλ. Amnesty International (2010), Αντιγόνη (2008, 2009, 2012).

⁹⁵ Ενδεικτικά, βλ. CPT (2006, 2009), FRA (2013), LIBE (2007), UNHCR (2008, 2014). Για περιπτώσεις καταδικαστι-

Τέλος, θα αναφερθώ σε ένα πεδίο οικονομικής δραστηριότητας υψηλής κερδοφορίας, σε μια *βιομηχανία* (Walters 2002) που αρχίζει να αναπτύσσεται με την απομάκρυνση του κράτους από τη διαδικασία μετακίνησης και να γιγαντώνεται μετά την επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου στους Δίδυμους Πύργους. Αυτό το θεσμικό πεδίο είναι οργανωμένο γύρω από τον πορώδη χαρακτήρα των ευρωπαϊκών συνόρων και τρέφεται πρωτίστως από την εγκληματοποίηση της μετανάστευσης παρά από τη μετανάστευση ως εργατική δύναμη. Οι Papadopoulos, Stephenson & Tsianos (2008: 173-8· βλ. επίσης Voutira 2013: 60) αναφέρονται σ' αυτούς τους θεσμούς ως *πορωκρατικούς* (porocratic), με την έννοια ότι δεν επιδιώκουν να σφραγίσουν τα σύνορα, αλλά να διαχειριστούν τον πορώδη χαρακτήρα τους, και *οριακούς* (liminal), με την έννοια ότι λειτουργούν υπό ένα ασαφές διοικητικό καθεστώς. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η Frontex⁹⁶, αλλά και ολόκληρο το νομικό, διοικητικό και τεχνολογικό σύμπλεγμα αστυνόμευσης που οργανώνει τα συστήματα απελάσεων, στρατοπέδων συγκέντρωσης, φύλαξης συνόρων κοκ., καθώς και οι δεξαμενές σκέψης (think tank) και οι τεχνοκράτες της μετανάστευσης που το τροφοδοτούν (Walters 2002). Λειτουργώντας σε έναν οριακό, ασαφή χώρο μεταξύ δημόσιου, κράτους, ιδρυμάτων έρευνας, τεχνολογίας και ασφάλειας και ευρωπαϊκών θεσμών, και έχοντας ανεπτυγμένες επαφές με τον ιδιωτικό τομέα, εγείρονται ζητήματα ελέγχου της λειτουργίας, του ρόλου και της διοίκησης αυτών των θεσμών (βλ. Voutira 2013· Φωτιάδης 2015). Ανέφερα ήδη την οπτική του Agamben για τα στρατόπεδα ως χώρους συμπερίληψης / αποκλεισμού που θεμελιώνουν την κυριαρχία. Άλλοι θεωρητικοί προτείνουν μερικώς αποκλίνουσες οπτικές των στρατοπέδων, αναπαριστώντας τα: ως θεσμούς που θεμελιώνουν μια αναδυόμενη ευρωπαϊκή ιθαγένεια (Mezzandra 2004)· με πιο μιλιταριστικούς όρους, ως μείκτες που επιδιώκουν την ομοιογενοποίηση μιας εθνοτικής / φυλετικής / εθνικής ετερογένειας και την προβολή της ως εχθρού της ιθαγένειας, δικαιολογώντας το μιλιταρισμό (Gilroy 1999)· ως θαλάμους αποσυμπίεσης που ρυθμίζουν την πίεση στην αγορά εργασίας (Mezzandra σε Mezzandra & Neilson 2003)· ως επιβραδυντές της κινητικότητας που επιδιώκουν να καταστήσουν ελέγξιμους τους χωρίς χαρτιά μέσω αλλαγής του τρόπου που αντιλαμβάνονται το χρόνο (Papadopoulos, Stephenson, Tsianos 2008: 196-9)· ως σημειο-τεχνικούς εκπομπείς μηνυμάτων αποτροπής που στοχεύουν να αποθαρρύνουν τους *επίδοξους εισβολείς* (Walters 2002) κ.ά. Ως προς τα στρατόπεδα που βρίσκονται πάνω σε εθνικά σύνορα, οι περισσότεροι ερευνητές που εστιάζουν κριτικά σ' αυτούς τους ευρωπαϊκούς θεσμούς συμφωνούν ότι δε στοχεύουν να σφραγίσουν αυτά τα σύνορα⁹⁷. Κατά τον De Genova (2002: 438-

κών αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε βάρος του ελληνικού κράτους, βλ. ECHR (2012α, β).

⁹⁶ Πρόκειται για ευρωπαϊκή υπηρεσία για την ενίσχυση και συντονισμό της συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών σε θέματα συνοριοφύλαξης. Ο Φωτιάδης (2015) φέρνει στην επιφάνεια στοιχεία που δείχνουν ότι το κεντρικό ενδιαφέρον των στελεχών της Frontex αφορά τη δικτύωση μεταξύ κρατικών αξιωματούχων και μιλιταριστικού-τεχνολογικού συμπλέγματος για την αγοραπωλησία εξοπλισμών.

⁹⁷ Αυτό δεν παρατηρείται μόνο στο καθεστώς ελέγχου των συνόρων. Για παράδειγμα, ο Rose (2000) κάνει την ίδια

9), το πειθαρχικό σύστημα που κάνει τους χωρίς χαρτιά εκμεταλλεύσιμη εργατική δύναμη δεν είναι η απέλαση, αλλά η απελασιμότητα, δηλαδή ο φόβος της απέλασης, το ότι είναι απελάσιμοι ανά πάσα στιγμή -και για να υπάρχει ο φόβος της απέλασης πρέπει να γίνονται απελάσεις⁹⁸. Σ' αυτήν τη λογική, οι απελάσεις δε συνιστούν πρακτική *κάθαρσης*, αλλά θεμελιώνουν την κυριαρχία πάνω στους *λαθραίους*, οι οποίοι, έτσι, είναι αναγκαίοι. Όπως είδαμε ήδη αναφερόμενοι στον Giorgio Agamben, αυτή η διαδικασία συμπερίληψης / αποκλεισμού κατασκευάζει ιθαγένεια και συμβάλλει στη θεμελίωση της εθνοκρατικής κυριαρχίας.

Οι οριακοί πορωκρατικοί θεσμοί βρίσκονται σε μια διαρκή τριβή με πολλές ΜΚΟ ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ασκούν κριτική ιδιαίτερα για παραβιάσεις των δικαιωμάτων των προσφύγων (ενδεικτικά, FIDH, Migreurop & EMHRN 2014). Με τη φιλελεύθερη Ευρωπαϊκή Ένωση να προσπαθεί να φανεί ως εγγυητής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι συγκεκριμένοι θεσμοί, όπως και οι κυβερνήσεις, αναπτύσσουν μια προσχηματική πολιτική που αιτιολογεί την ανάγκη εντατικοποίησης των συνοριακών ελέγχων στην ανθρωπιστική προσπάθεια να χτυπηθούν τα δίκτυα διακίνησης ή να διασωθούν οι πρόσφυγες στη θάλασσα (Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 181-3· Φωτιάδης 2015), ενώ, ταυτόχρονα, χρησιμοποιούν το αίσθημα ανασφάλειας ή φόβου που προκαλεί η εγκληματοποίηση της μετανάστευσης για να προωθήσουν τεχνολογίες επιτήρησης των συνόρων (εμπορευματοποίηση του φόβου). Στη βιβλιογραφία, την ένταση μεταξύ ασφάλειας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων τη συναντάμε ως αντίφαση από μέρους των πορωκρατικών θεσμών (για παράδειγμα, Lavenex 2001). Ουσιαστικά, οι πορωκρατικοί θεσμοί χρησιμοποιούν δύο διαφορετικά στρώματα: κατασκευάζουν και επικαλούνται το στρώμα του φόβου για να αιτιολογήσουν την εντατικοποίηση της αστυνόμευσης, ενώ προσφεύγουν στην επίκληση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όταν κατηγορούνται για ελλιπή αστυνόμευση. Απ' αυτήν την προσχηματική πολιτική αναδύεται ένας φαύλος κύκλος μεταξύ κυβερνήσεων και ευρωπαϊκών πορωκρατικών θεσμών, από τη μια, και ΜΚΟ ανθρωπίνων δικαιωμάτων, από την άλλη, οι οποίες εμπλέκονται σε μια προσπάθεια να αναδείξουν την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απ' αυτούς τους θεσμούς.

Παραπάνω, σκιαγράφησα τον καπιταλισμό ως καθεστώς και όχι ως σύστημα. Το να δούμε τον καπιταλισμό ως καθεστώς σημαίνει ότι αναγνωρίζουμε ότι δε διαμορφώνεται απλά από συγκρού-

παρατήρηση και για τα καθεστάτα ελέγχου της εγκληματικότητας. Βέβαια, αν εστιάσουμε σε επιμέρους μηχανισμούς, μπορεί να εντοπίσουμε αντίθετες προσπάθειες (για παράδειγμα, η Neumayer 2006 εστιάζει στα διαβατήρια και τονίζει την προσπάθεια ελέγχου της κινητικότητας). Το επιχείρημα ότι οι πορωκρατικοί θεσμοί, οι θεσμοί που διαχειρίζονται τον πορώδη χαρακτήρα των συνόρων, δεν έχουν ως βασικό μέλημά τους να σφραγίσουν τα σύνορα (ενδεικτικά, Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 200) προέρχεται από μια ολιστική θεώρηση του καθεστώτος ελέγχου της κινητικότητας που επισημαίνει αντιφάσεις μεταξύ ποικίλων μορφών πρακτικής. Όπως το συνοψίζει χαρακτηριστικά ο Connolly (2002: 150), το αποτέλεσμα είναι «ένα διαρκές μοτίβο ανισορροπίας»: το σύνορο αστυνομεύεται επαρκώς ώστε να καθυστερεί τους εθνικιστές, αλλά ανεπαρκώς ώστε να κόψει τη ροή της φτηνής εργασίας.

⁹⁸ Ουσιαστικά, ο νόμος επιτελεί το έργο του όχι πρώτα και κύρια μέσω της εφαρμογής, του αλλά καθώς υπάρχει.

σεις και συμφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών δρώντων, αλλά και από το σύνολο αξιών, ερμηνειών, πολιτισμικών προτύπων που αναπαράγονται από τους ποικίλους δρώντες, στρωματοποιούνται συσσωρευτικά και αρθρώνονται πολύπλοκα μεταξύ τους (για την έννοια του καθεστώτος, πώς αυτή διακρίνεται από την έννοια του συστήματος και πώς εφαρμόζεται σε διαφορετικές περιπτώσεις, βλ. Walther 2006: 124· Papadopoulos, Stephenson & Tsianos 2008: 164· για τον καπιταλισμό ως καθεστώς, παρόλο που δεν αναφέρεται ρητά αυτή η έννοια, βλ. Kalb 2015: 13-4). Οι θεσμοί και οι ποικίλοι διακανονισμοί μεταξύ τους, οι διάφορες ισορροπίες και οι ανταγωνισμοί μεταξύ διαφορετικών δυναμικών, οι έννοιες και οι ερμηνείες, οι ποικίλοι τρόποι σκέψης και πράξης που εμφανίζονται και στρωματοποιούνται, όλα αυτά που συγχωνεύονται σ' αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως κανονικό σε ένα δεδομένο πλαίσιο και βρίσκονται σε διεξάρτηση μεταξύ τους, δεν είναι οργανωμένα με όρους μίας κεντρικής, κυρίαρχης λογικής⁹⁹. Σίγουρα, οι αποφάσεις που παίρνονται από ιεραρχικά πιο υψηλές θέσεις έχουν πιο ισχυρό αντίκτυπο ή και μπορούν να κατασκευάζουν ή να υποβάλλουν σε σημαντικό βαθμό την πραγματικότητα μέσω της τηλεόρασης. Ωστόσο, αυτές οι θέσεις ούτε καθορίζουν το γίνεσθαι ούτε είναι απαλλαγμένες από μεταξύ τους ανταγωνισμούς ούτε εκφράζουν μία και μοναδική λογική. Μπορούμε να δούμε τον καπιταλισμό ως πεδίο ενδεχομενικότητας και αποτέλεσμα πολλαπλών τάσεων και εντάσεων που εγγράφουν ποικίλες λογικές. Το αποτέλεσμα αυτό είναι συσσωρευτικό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν μορφές που εξαλείφτηκαν ή μορφές που λανθάνουν θραυσματικά, δίχως να εκδηλώνουν οργανωτικές προεξοχές. Σήμερα, ανά την υφήλιο, γύρω από τη μετανάστευση συναντάμε παράλληλα μορφές αλληλεγγύης στους χωρίς χαρτιά, αντιστάσεις σε μορφές εκμετάλλευσης, μορφές σκλαβιάς και αποικιοκρατίας¹⁰⁰ και ποικίλα πεδία θεσμικής οικονομικής δραστηριότητας των οποίων οι σχέσεις μπορεί να είναι συνεργατικές, ανταγωνιστικές, συμπληρωματικές, σίγουρα πολύπλοκες. Όλα συμβάλλουν σε κατά τόπους στρωματοποιήσεις ποικίλων μορφών σκέψης και πράξης, συχνά αντιφατικών μεταξύ τους. Για παράδειγμα, είδαμε ότι η σκλαβιά ποινικοποιήθηκε θεσμικά σε ένα πλαίσιο εξεγέρσεων που αποσταθεροποιούσαν το εμπόριο και πιέσεων που ασκούσαν στο μητροπολιτικό Κοινοβούλιο τόσο για

⁹⁹ Ο Kalb (2015: 13-4) προτείνει τον καπιταλισμό «όχι ως μια συγκεκριμένη ορθολογικότητα που επενδύθηκε σε έναν δρώντα ή ως ένα συγκεκριμένο σύνολο θεσμών και νομικών πλαισίων που στηρίζουν τις αγορές, αλλά ως μια δυναμική δέσμη αντιφατικών και διεξαρτώμενων χωρικοποιημένων κοινωνικών σχέσεων ανισότητας, εξουσίας και απόσπασης, καθώς και οι μυθολογίες που σχετίζονται μ' αυτές» και «ταυτόχρονα ως τρόπος παραγωγής, τρόπος συσσωρευσης, τρόπος κοινωνικής αναπαραγωγής, τρόπος παραγωγής του χώρου [και του χρόνου, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε], τρόπος ύπαρξης και τρόπος γίνεσθαι». Όπως σημειώνει αντίστοιχα ο Hassan (2009: 114-5), «ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός, ως αφηρημένο σύστημα, δημιουργεί το κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο που ενισχύει ήδη υπαρκτές κοινωνικές παθολογίες [εστιάζει στις βιομηχανίες καταπολέμησης του άγχους]. Οι κοινωνικές παθολογίες, με τη σειρά τους, ερμηνεύονται έτσι ώστε μετασχηματίζονται σε βιομηχανίες γύρω από τις οποίες αναδύεται ένας νομιμοποιητικός λόγος».

¹⁰⁰ Για παράδειγμα, το εξαιρετικό, μα και πεσιμιστικό ντοκιμαντέρ του Hubert Sauper (2014) *We Come as Friends* δείχνει ξεκάθαρα αποικιοκρατικοποίηση του Νοτίου Σουδάν με εισβολή επιχειρηματικών λόμπι και αναπτυξιακών ΜΚΟ (εκμετάλλευση πόρων και προλεταριοποίηση μεγάλου μέρους των ιθαγενών, εκπολιτισμό μέσω επιβολής του χριστιανισμού, του ντυσίματος κοκ., αλλαγή του τρόπου αντίληψης του χρόνου μέσω καταναγκαστικής στρωματοποίησης της έννοιας και της ιδεολογίας της ανάπτυξης κ.π.ά.).

την κατάργησή της όσο και για τη διατήρησή της, εκφράζοντας ανταγωνιστικά συμφέροντα και διαφορετικές αξιακές λογικές. Η ποινικοποίηση της σκλαβιάς δεν ήταν ταυτόχρονη σε όλο τον κόσμο, αλλά ούτε και οδήγησε στην πλήρη εξάλειψή της· ωστόσο, επικράτησε σε αξιακό και νομικό επίπεδο, γεγονός που οδήγησε σε προσαρμογές είτε μέσω της στρωματοποίησης συμβολιακών μορφών νόμιμης εκμετάλλευσης είτε μέσω της ανάπτυξης παράνομων δικτύων χρήσης σκλάβων και μορφών κρατικής ανοχής είτε σε ενδιάμεσες προσαρμογές (βλ. Bales 2012 [1999]). Σε άλλες περιπτώσεις, αυτό που άλλαξε μπορεί να είναι μόνο η ταμπέλα της σκλαβιάς (ως αρνητικά νοηματοδοτημένης), αλλά οι μορφές πρακτικής να παρέμειναν ίδιες, ενώ, άλλες φορές, με την ίδια έννοια μπορεί να πλαισιώνουμε διαφορετικές μορφές πρακτικής. Αντίστοιχες διαδικασίες συναντάμε και σε σχέση με το ρατσισμό. Αυτός χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει ποικίλες μορφές εκμετάλλευσης, ενώ ο αντιρατσισμός χρησιμοποιήθηκε από τις αποικιοκρατικές κυβερνήσεις για να απονομιμοποιήσει τους αντι-αποικιοκρατικούς αγώνες· ως απόρροια αυτών, ο ρατσισμός είναι εννοιολογικά-αξιακά ηττημένος σε έναν κόσμο που κατοικείται από ποικίλες μορφές ρατσισμών¹⁰¹, ενώ γύρω από το πεδίο της μετανάστευσης, του αντιρατσισμού και των δικαιωμάτων έχουν αναδυθεί διάφορα πεδία οικονομικής δραστηριότητας και συσσώρευσης κεφαλαίου. Προς αποφυγή παρερμηνειών, η σημασία κανενός από τα παραπάνω πεδία δεν ανάγεται στις σχετικές οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται γύρω απ' αυτά.

Στο καπιταλιστικό καθεστώς, η γυμνή ζωή φαίνεται ως μια εύκολα εκμεταλλεύσιμη εργατική δύναμη. Έτσι, ο ρόλος της γυμνής ζωής δεν εγγράφεται αποκλειστικά σε μια λογική θεμελίωσης της εθνοκρατικής κυριαρχίας της νεωτερικότητας μέσω συμπερίληψης / αποκλεισμού, αλλά εγγράφεται επίσης σε μια λογική εκμετάλλευσης της εργασίας στον καπιταλισμό (βλ. επίσης Bailey 2009), καθώς και σε μια διαδικασία εμφάνισης και στρωματοποίησης νέων επαγγελματικών πεδίων και νέων περιοχών υψηλής κερδοφορίας, συχνά ανταγωνιστικών μεταξύ τους· καλύτερα, αυτές οι λογικές, και πολλές άλλες, αν και συνήθως μελετώνται αυτόνομα, βρίσκονται σε σχέση διεξάρτησης¹⁰². Η σύζευξη αυτών των λογικών ή αυτονομιών δικαιολογεί ποικίλες έννοιες που προσπαθούν να συνδυάσουν τη γυμνή ζωή με την εργασία. Ένα τέτοιο παράδειγμα, όπως είδαμε, είναι η έννοια της σκλαβιάς που συνδυάζει μια εγκλωβισμένη και γυμνή ζωή με την εκμετάλλευση της εργασίας της. Ωστόσο, επειδή οι 300 -προερχόμενοι από ποικίλα μέρη και φορείς ιδιαίτερων βιογραφιών και δραμάτων- δε φέρουν κάποια κοινή εμπειρία της εκμετάλλευσης, επιλέγω να χρησιμοποιήσω έναν

¹⁰¹ Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 4, σ' αυτό συμφωνούν όλοι οι συγγραφείς που μελετάνε το ρατσισμό, πλην αυτών που τον ορίζουν αυστηρά ως φυλετικό νατουραλισμό (για παράδειγμα, Banton 1970: 18, 28).

¹⁰² Ο Walther (2006: 124), για να αναφερθεί στη διεξάρτηση αυτονομιών, χρησιμοποιεί το σχήμα «[δι]εξάρτηση μονοπατιών» (path dependency)· πιο άμεσα επηρεασμένοι από την οντολογία των συναρθρώσεων και τις θεωρίες πολυπλοκότητας, ο Lazzarato (2006: 173) αναφέρεται στην «πολλαπλότητα μοναδικοτήτων» (multiplicity of singularities), ενώ ο Connolly (2002: 59-63), εστιάζοντας στη μεταξύ σχέση, αναφέρεται σε «ζώνες δυσδιακρίσιμης» (zones of indiscernibility). Ανέφερα ήδη τη διεξάρτηση σχετικών αυτονομιών του Nobert Elias (2000 [1994]: 366).

ευέλικτο αστερισμό εννοιών παρά μία πάγια κατηγορία γι' αυτό από τις κεντρικές έννοιες που συζήτησα δεν υποστηρίζω μία συγκεκριμένη. Η αυτονομία της μετανάστευσης μας δείχνει ότι το καθεστώς ελέγχου της κινητικότητας δεν είναι ανεξάρτητο από τις μορφές που θα πάρει αυτή η εκμετάλλευση στους τόπους προορισμού. Επιπλέον, η μετακίνηση αναδεικνύει τη διεξάρτηση, καθώς συνδέει τις χώρες αναχώρησης με τις χώρες προορισμού. Όπως σημειώνει εξαιρετικά ο Zygmunt Bauman (2009 [2007]: 22· βλ. επίσης Balibar 2002 [1997]: 147) τονίζοντας τη διεξάρτηση, «η ευημερία ενός τόπου δεν είναι αθώα αναφορικά με τη μιζέρια ενός άλλου». Η μετανάστευση εμπλέκεται ως δύναμη μέσα στον καπιταλισμό, είναι μαζικό φαινόμενο με ισχυρό αντίκτυπο στις διαδικασίες συσσώρευσης κεφαλαίου και την πολιτική που εφαρμόζεται για να ελεγχτεί η κινητικότητα. Επιπλέον, η μετανάστευση εκφράζει και προσανατολισμούς που εκδηλώνονται τακτικά ως αδιόρατη πολιτική διαφυγής από ζώνες μιζέριας και καθεστώτα ελέγχου· μπορεί να μην εντοπίζονται εύκολα, να λανθάνουν σε ορεινά μονοπάτια, νυχτερινές πλευσεις, περιφραγμένα ναρκοπέδια και γκέτο, αλλά η μετανάστευση εκδηλώνει ατομικά και συλλογικά σχέδια οικοδόμησης μιας νέας ζωής στους προορισμούς, αλλά και επιβίωσης και διαφυγής των καθεστώτων ελέγχου. Ανέφερα ότι αυτοί οι προσανατολισμοί δεν έχουν απαραίτητα εμπρόθετο στόχο την κυριαρχία του έθνους-κράτους ως τέτοια ή το καπιταλιστικό καθεστώς, αλλά αφήνουν αντίκτυπο όπως και να έχει στην πολιτική που ακολουθούν οι κυβερνήσεις. Όταν ο Mezzandra (2004) μάς καλεί να προσπαθήσουμε να φανταστούμε τη μετανάστευση ως κίνημα, ουσιαστικά ζητάει να προσπαθήσουμε να κατασκευάσουμε ή να φανταστούμε τη σύζευξη μεταξύ της δύναμης και του προσανατολισμού. Την απεργία πείνας μπορούμε να τη δούμε ως ένα βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση· μάλιστα, ένα βήμα τόσο ευέλικτα οργανωμένο και πλαισιωμένο που -όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 7- εξαρτά τον προσανατολισμό της δράσης από τη δύναμη αλληλεγγύης που θα καταφέρει να προσελκύσει και να ενεργοποιήσει.

Το κείμενο των απεργών πείνας διεισδύει στη συζήτηση που βλέπει τη μετακίνηση ως κεντρική στις διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης και συγκρότησης του εθνικού κράτους. Ωστόσο, δεν είναι μόνο αυτό. Το καθεστώς ελέγχου της μετακίνησης, καθεστώς που προδιαγράφει και τις μορφές εκμετάλλευσης, όπως σκιαγράφησα παραπάνω, δεν είναι κάπου *εκεί έξω*· είναι *εδώ*, λανθάνει σε κοινωνικό επίπεδο, εντοπίζεται θραυσματικά, γλιστράει αδιόρατα ανάμεσα σε κοινότυπες σχέσεις και μορφές πρακτικής της καθημερινότητας (Παπαταξιάρχης 2009). Το καθεστώς ελέγχου της μετακίνησης είναι *εδώ* μέσα από το αίσθημα ανασφάλειας που προσπαθεί να πυροδοτήσει στους ιθαγενείς, αλλά και μέσα από τις εμπειρίες των μεταναστών, μέσα από τα σώματα που διαμόρφωσε, τις λέξεις που επέβαλε, το φόβο που προκάλεσε, τα ένστικτα που αναζωογόνησε, το ξεπέρασμα κάποιων προσωπικών ορίων που διακυβεύεται σε κάθε προσπάθεια διαφυγής από επικίνδυνες, εγκλωβισμένες συνθήκες, τα πολιτικά υποκείμενα που αναδύονται μέσα από τέτοιες προσπάθειες, τις ιδέες που επινοήθηκαν και πυροδοτήθηκαν σε συγχρωτισμούς που πάσχιζαν να διαφύγουν αυ-

τού του καθεστώτος. Αυτήν την εντύπωση ανασφάλειας που επιδιώκει το καθεστώς ελέγχου της κινητικότητας προσπαθούν να διαρρήξουν οι 300 με το κείμενό τους. Αν η αδιόρατη πολιτική διαφυγής είναι η άρνηση των μεταναστών να κυβερνηθούν ως υποκείμενα από τα διάφορα καθεστώτα ελέγχου, όπως υποστηρίζουν οι Papadopoulos, Stephenson & Tsianos (2008: 209)¹⁰³, τότε θα πρέπει να δούμε τους απεργούς πείνας ως φορείς μιας πολιτικοποιημένης εμπειρίας και την απεργία πείνας ως ένα είδος κατάφασης: δεν προσπαθούν να ξεφύγουν από μια συνθήκη, αλλά να μετασχηματίσουν τη συνθήκη όντας εμπρόθετα και από κοινού προσανατολισμένοι στη νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Αυτή η κατάφαση δεν είναι ανεξάρτητη από τις εμπειρίες που φέρουν οι ίδιοι, εμπειρίες καταπίεσης, επιβίωσης, διαφυγής από τα διάφορα καθεστώτα ελέγχου που συνάντησαν στις αφετηρίες τους και κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους. Ξεδιπλώνοντας τη δράση τους πρώτα από όλα πάνω στους διαύλους επαφών μέσω των οποίων θα εξασφαλίσουν δύναμη, αναζητώντας επαφή με δυνάμους αλληλέγγυους χώρους, οι 300 δείχνουν ότι η ίδια η γυμνή ζωή μπορεί να επινοήσει διεξόδους δι' εαυτήν. Πράγματι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η γυμνή ζωή επενδύει ακριβώς σ' αυτό που ο Anderson (2004: 820) προτείνει ως βασική μονάδα πολιτικής δράσης: τη συμμαχία. Να θυμίσω ότι, ασκώντας κριτική στον Giorgio Agamben, ο Ernesto Laclau έθεσε το ερώτημα αν η κυριαρχία θεμελιώνεται στη γυμνή ζωή ή στην απομόνωσή της. Οι 300 δεν το απαντάνε· ωστόσο, προτείνουν και πειραματίζονται πάνω σ' αυτήν την πρόταση: ίσως, το μεγαλύτερο *μαξιλάρι* ασφάλειας της γυμνής ζωής είναι οι πολλοί και ισχυροί δίαυλοι κοινωνικοποίησής της και αμοιβαίας υποστήριξης· η επαφή με δυνάμους-χώρους αλληλεγγύης είναι ένα πρώτο βήμα. Αν είναι έτσι, σε τι αναφέρεται η απουσία πολιτικής πείρας για την οποία συμφωνούν απεργοί και αλληλέγγυοι; Αναφέρεται απλά στη έλλειψη γνώσης των ιδιαίτερων πολιτικών δρώντων ή δυναμικών που αναμένεται να πάρουν μέρος στη σύγκρουση, γνώση που είναι πολύτιμη στη διαμόρφωση κάποιων στρατηγικών. Την από μέρους τους αναγνώριση μιας σχετικής τους απειρίας, θα πρέπει να τη δούμε ως ένδειξη πολιτικής πείρας.

Επιλέγοντας αυτήν τη μορφή αγώνα και θίγοντας τα ζητήματα των συνθηκών που επικρατούν στις χώρες αναχώρησής τους, του ταξιδιού και της εκμετάλλευσής τους στη χώρα όπου ζουν και αναπτύσσουν τη ζωή τους, οι 300 καλούν να αναγνωριστούν ως εγγεγραμμένα στα σώματά τους

¹⁰³ Για μια προβληματική γύρω από το αν θα πρέπει να αναγνώσουμε την αδιόρατη πολιτική των σκλάβων (μικροκλεψιές, προσχηματική ανικανότητα να εκτελέσουν τις εργασίες ώστε να αποφύγουν ευθύνες και αναλήψεις εργασιών, πρόφαση ασθένειας, άρνηση να εγκυμονήσουν οι γυναίκες κοκ.) ως μορφές διαμαρτυρίας ενάντια στον καπιταλισμό, γενικά, ή θα πρέπει να τις δούμε ως μορφές πικρίας απέναντι σε βαρετή, ατελείωτη και επαναλαμβανόμενη εργασία, βλ. Kolchin (1987: 243), McGary & Lawson (1992: 35-54). Είναι σαφές ότι πίσω απ' αυτό το δίλημμα λανθάνει το ζήτημα της συνείδησης (και της πρόθεσης). Ωστόσο, πιστεύω ότι αυτό το δίλημμα ευνοεί περισσότερο μια στατική αντίληψη των συγκεκριμένων μορφών δράσης και των υποκειμένων. Οι δύο εκδοχές δεν είναι απαραίτητα αντίθετες, αλλά μπορούμε να τις δούμε και ως μια συνέχεια στο βαθμό που η συνείδηση για μια δραστηριότητα που στοχεύει σε ευρύτερες αλλαγές δε διαμορφώνεται αυτόματα και μηχανιστικά, αλλά είναι πολύπλοκη απόρροια, μεταξύ άλλων, της εμπλοκής σε ποικίλες μάχες (συχνά μικρότερης εμβέλειας και πιο συγκεκριμένων προσανατολισμών), συγχρωτισμούς και ζυμώσεις, μιας συνείδησης εν τω γίνεσθαι.

και τις εμπειρίες τους όχι μόνο το καθεστώς ελέγχου, αστυνόμευσης και εκμετάλλευσης, αλλά και η ικανότητά τους να επινοούν αδιόρατες μορφές πολιτικής που υπονομεύουν, αλλά και εντείνουν αυτά τα καθεστώτα. Έτσι, το κείμενο έναρξης της απεργίας είναι μια φωνή που αμφισβητεί την θυματοποίησή τους, περιορίζοντας το μεγαλύτερο μέρος των ΜΚΟ συνηγορίας από την εμπλοκή τους στο εύρος αλληλεγγύης, ακόμη και αν οι ίδιοι δεν είχαν απαραίτητα τέτοια πρόθεση αποκλεισμού. Επιπλέον, εκ των πραγμάτων, το ίδιο το αίτημα νομιμοποίησης αμφισβητεί το λόγο (discourse) που εγκληματικοποιεί τη μετανάστευση, στοιχηματίζοντας μάλιστα την ίδια τους τη ζωή σ' αυτήν τη νομιμοποίηση. Θα πρέπει να δούμε την απεργία πείνας ως μια συνέχεια των εμπειριών ελέγχου και αδιόρατης πολιτικής που φέρουν οι μετανάστες. Η απεργία πείνας δεν ήταν μια μηχανιστική αντανάκλαση ενός καθεστώτος εκμετάλλευσης, παρόλο που αυτή η εκμετάλλευση υπάρχει στρωματοποιημένη σε ποικίλες μορφές. Ενσωματώνει αυτό το καθεστώς, μεταξύ άλλων, στο λόγο και τις σημασίες που παράγει, ενώ ταυτόχρονα το αφηγείται και πασχίζει να βρει διαύλους εκπομπής του, ώστε να καταφέρει δικαίωση του αιτήματος νομιμοποίησης. Ο Paul Gilroy το θέτει ως εξής (2005 [1982]: 301: η χρήση του όρου «μαύροι» είναι συμβολική¹⁰⁴):

«ο ταξικός χαρακτήρας του μαύρου αγώνα δεν είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι μαύροι είναι πρωτίτως προλετάριοι, παρόλο που είναι αλήθεια. Εδραιώνεται στο γεγονός ότι ο αγώνας τους για πολιτικά δικαιώματα και απελευθέρωση από τις κρατικές ενοχλήσεις ή ως έμμισθων εργατών είναι διαδικασία μέσω της οποίας κατασκευάζεται πολιτικά η εργατική τάξη, οργανώνεται στην πολιτική».

Αποφεύγοντας το δομικό ντετερμινισμό, έχουμε τη δυνατότητα να διερευνήσουμε την προσφορά των μεταναστών στην κατασκευή της ταξικής πολιτικής.

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο συζήτησα την αυτονομία της μετανάστευσης στο καπιταλιστικό καθεστώς όχι με φιλοδοξία να προσφέρω μια εξαντλητική ανάπτυξη του θέματος, αλλά περισσότερο για να θίξω κάποιες από τις χορδές που αγγίζει η απεργία πείνας, σκιαγραφώντας το ευρύτερο χωροχρονικό πλαίσιο εντός του οποίου έλαβε χώρα. Στο επόμενο υποκεφάλαιο θα εντάξω το αίτημα νομιμοποίησης στις ευκαιρίες ή, καλύτερα, στους περιορισμούς που προσφέρει το νομικό σύστημα στην Ελλάδα. Δε θα ασχοληθώ με το αίτημα ασύλου, παρόλο που περιπτώσεις όπως των Σαχράουι θα μπορούσαν να διεκδικήσουν άσυλο (και ίσως κάποιοι να το έκαναν στο παρελθόν, δε γνωρίζω). Οι περισσότεροι νόμοι που θα αναφέρω αποτελούν εφαρμογή ευρωπαϊκών οδηγιών, αν και ενίοτε εμφανίζουν ελληνικές αποκλίσεις που συνήθως ευνοούν τον αποκλεισμό. Άλλωστε, παραμένει υπό συζήτηση ο βαθμός αυτονομίας των κυβερνήσεων να ασκήσουν διαφορετική πολιτική εντός της ΕΕ. Ο Παύλου (2010) υποστηρίζει ότι η μετανάστευση αποτελεί ένα από τα τελευταία πεδία πολιτικής που οι ευρωπαϊκές εθνικές κυβερνήσεις μπορούν να ασκήσουν σχετικά αυτόνομα. Στο υποκεφάλαιο 6.1 θα περιορίσω σε κάποιο βαθμό την ισχύ αυτού του επιχειρήματος: όπως οι Δήμοι και

¹⁰⁴ Για την ευρωπαϊοκεντρική και βορειο-αμερικάνικη ικανότητα που έχει ο όρος «μαύρος» να υποδηλώνει τον όρο «μετανάστης», και το αντίστροφο, βλ. Miles (1988: 437).

οι Νομαρχίες εντός του εθνικού κράτους, έτσι και οι εθνικές κυβερνήσεις (κατ' αντιστοιχία, αλλά όχι ταυτόσημα) λειτουργούν ολοένα και περισσότερο ως μονάδες *τοπικής* αυτοδιοίκησης εντός της ΕΕ παρά ως εθνικά κυρίαρχες οντότητες.

(2.4) νομιμοποίηση

Το αίτημα των 300 για νομιμοποίηση όλων των μεταναστών θίγει εκ των πραγμάτων το ζήτημα του ρόλου που παίζουν τα διάφορα πεδία και επίπεδα εξουσίας στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής. Υπάρχει μεγάλη διεθνής συζήτηση για τους τρόπους διαμόρφωσης των ποικίλων μορφών μεταναστευτικής πολιτικής (έλεγχος συνόρων, νομιμοποίηση κοκ.), την αυτονομία των κυβερνήσεων να καθορίζουν αυτές τις μορφές πολιτικής και το ρόλο του κράτους. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η σχετική συζήτηση έγινε πρωτίστως με όρους πολιτικής οικονομίας. Οι ταξικές προσεγγίσεις είδαν τη μεταναστευτική πολιτική ως μια μηχανιστική αντανάκλαση του οικονομικού αιτήματος για μια ευέλικτη εργατική εφεδρεία (ενδεικτικά, Buraway 1976· Portes 1978) και το κράτος ως εργαλείο στα χέρια της κυρίαρχης τάξης. Τα πλουραλιστικά μοντέλα τις αντιλήφθηκαν ως αποτέλεσμα διάδρασης μεταξύ ποικίλων δρώντων (σωματεία, εκκλησία, σύλλογοι, εταιρίες κοκ.) με ανταγωνιστικά συμφέροντα, δίνοντας έμφαση σε ζητήματα άνισης κατανομής ισχύος μεταξύ αυτών των δρώντων και απόσπασης συναίνεσης (ενδεικτικά, Freeman 1995). Αυτές οι περισσότερο φιλελεύθερες προσεγγίσεις είδαν το κράτος ως μηχανισμό που επιλύει τις συγκρούσεις μεταξύ δρώντων που παρεμβαίνουν αυτόνομα προς την ικανοποίηση των συμφερόντων τους, δίχως να ενδιαφέρονται για τη λειτουργία του συστήματος συνολικά. Πιο πρόσφατες προσεγγίσεις αντιλαμβάνονται το πεδίο της μεταναστευτικής πολιτικής ως περισσότερο πολύπλοκο (ενδεικτικά, van Amersfoort 1996· Sciortino 2000· Sassen 2008 [2006]), είτε τονίζοντας εκφάνσεις που δείχνουν ότι οι κυβερνήσεις ελέγχουν την ασκούμενη πολιτική (ενδεικτικά, Joppke 1998) είτε αναπαριστώντας το πεδίο ως λιγότερο ελεγχόμενο (ενδεικτικά, van Amersfoort 1996). Προτείνοντας να δούμε τον καπιταλισμό ως καθεστώς, και όχι ως σύστημα, προδιαθέτω ήδη ότι η αντίληψή μου για το κράτος ταιριάζει περισσότερο με την εννοιολόγησή του ως «σχέση» ή «υλική συμπίκνωση» (Πουλαντζάς 1980: 63) ταξικών (αλλά και ιδεολογικών, συντεχνιακών κοκ.) συσχετισμών. Η θέση αυτή δεν έρχεται σε αντίθεση με την οντολογία του κράτους ως συνάρθρωσης. Το κράτος δεν μπορεί να αναχθεί ούτε στις κυβερνήσεις του ούτε στους μηχανισμούς του, δηλαδή στην «ειδική υλικότητά του» (Πουλαντζάς 1980: 62-5), και σε κανένα από περιεχόμενό του. Το κράτος έχει μια σχετική αυτονομία σε ένα περιβάλλον διεξάρτησης, καθώς έχει ποικίλες διαστάσεις που δεν ελέγχονται εύκολα μεταξύ άλλων: τα εδαφικοποιημένα του σύνορα συμβάλλουν στη συγκρότησή του ως συστήματος παραγωγής κυρίαρχων φαντασιακών σημασιών, αλλά και ως διοικητικού συστήματος· τα σύνορά του,

όντας σύνορα-με (ένα σύνορο είναι πάντα κοινό μεταξύ δύο κρατών), υποδηλώνουν ότι τη θεμελίωση ενός κράτους (ως επικράτειας και μόνο κατ' επέκταση ως διοικητικής μονάδας, δεδομένου ότι μια διοικητική μονάδα μπορεί να λειτουργήσει μόνο οριοθετώντας το χώρο ευθύνης της) δεν μπορούμε να την αναζητήσουμε σε παράγοντες που περιορίζονται μόνο εντός της επικράτειάς του· εμπλέκεται σε ιδεολογικές ή πολιτισμικές στρωματοποιήσεις - τροφοδοτεί τον εθνικισμό και τον πατριωτισμό και τρέφεται απ' αυτούς· εγγράφει στην ευταξία (order) και τη λειτουργία του ρουτίνες και επαγγέλματα, όπως και ταξικές ευκαιρίες και ταξικούς περιορισμούς και αποκλεισμούς· ρυθμίζει ποικίλες ροές που στρωματοποιούν τρόπους ζωής, όπως, για παράδειγμα, η έξαρση της ροής αγαθών τροφοδότησε τον καταναλωτισμό (κοινωνία της αφθονίας).

Τα οργανωμένα συμφέροντα και οι συνδέσεις μεταξύ οικονομικών λόμπι και πολιτικών και κυβερνητικών προσώπων και κομμάτων αποτελούν μια πραγματικότητα, αλλά τα οικονομικά λόμπι εμπλέκονται περισσότερο στο πεδίο προς ικανοποίηση αυτόνομων και ανταγωνιστικών οικονομικών συμφερόντων παρά ως πίεση προς κατευθύνσεις που αφορούν τον καπιταλισμό αυτόν καθ' αυτόν. Το παγκόσμιο κεφάλαιο εκμεταλλεύεται ευκαιρίες, επινοεί πεδία κερδοφορίας, ενώ ακολουθεί την κίνηση των ανθρώπων και επενδύει ευκαιριακά, ακμάζοντας σε συνθήκες ζωής που είναι παραγωγικές και φτηνές (Sassen [2008] 2006: 222-71· Ong 2007 [2005]). Με όρους πολιτικής οικονομίας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι αποφάσεις μιας κυβέρνησης επηρεάζονται κρίσιμα από ζητήματα οικονομικών συμφερόντων, άσκησης πίεσης (lobbying) και διαχείρισης της εργασίας. Μπορούμε επίσης να υποθέσουμε ότι η περίοδος οικονομικής ανάπτυξης είναι πιο ευνοϊκή για την άσκηση περισσότερο συμπεριληπτικών μορφών πολιτικής από τις κυβερνήσεις, αλλά αυτές οι μορφές πολιτικής δεν είναι απαλλαγμένες από άλλες επιρροές. Για παράδειγμα, εμπλέκονται ζητήματα διεθνών σχέσεων και κανόνων, ηθικής, αξιακής και ιδεολογικής στρωματοποίησης (για μια συζήτηση, βλ. Steiner 2001), μάλιστα με ολοένα και πιο πολύπλοκο τρόπο μετά την πρόσφατη σύγκλιση των δύο προηγούμενα διακριτών ροών μεταναστών και προσφύγων, όπως και ζητήματα εντάσεων μεταξύ διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης (εστιάζοντας στην ΕΕ, η Lavenex 2001 επισημαίνει εντάσεις μεταξύ κρατικής κυριαρχίας και υπερεθνικής διακυβέρνησης). Επιπλέον, αυτή η συζήτηση δεν είναι ανεξάρτητη από ζητήματα δομικής αμφισημίας ή πολυσημίας. Για παράδειγμα, ο Steiner (2001) βλέπει ότι διαφορετικοί βουλευτές, επικαλούμενοι το κοινό εθνικό συμφέρον, προτείνουν διαφορετικά μέτρα, ενίοτε αντίθετα. Παρακάτω θα συζητήσω τις πιθανές διαστάσεις του αιτήματος μαζικής νομιμοποίησης των μεταναστών συγκεκριμένα στην ελληνική περίπτωση, εστιάζοντας στις περιοχές του νομικού στρώματος που αφορούν πιο άμεσα την περίπτωση των 300. Θα αρκεστώ στο διάστημα που προηγήθηκε της απεργίας πείνας, δηλαδή σε αλλαγές μέχρι και το 2010. Να επισημάνω ωστόσο ότι οι 300 ούτε συνιστούν μία κοινή νομική κατηγορία ούτε φέρουν μία κοινή εμπειρία.

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο χρησιμοποιώ την έννοια της νομιμοποίησης αυστηρά στη θεσμική της διάσταση. Με τη *νομιμοποίηση* αναφέρομαι σε μια εκ των υστέρων ρύθμιση (υπαγωγή σε θεσμικό πλαίσιο) της σχέσης μεταξύ κράτους και των ανθρώπων που μπήκαν ακανόνιστα (θεσμικά μη-προβλεπόμενα) στην επικράτειά του και προκύπτει ως αποτέλεσμα κυβερνητικής απόφασης και κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών. Η νομιμοποίηση δεν αποτελεί λύση στο πρόβλημα της ανεργίας ή της ανεργίας των μεταναστών ή στο πρόβλημα της παράτυπης ή μαύρης εργασίας (Glytsos 2005), προβλήματα που τέμνουν τη διάκριση ιθαγενών / ανιθαγενών, όπως προανέφερα. Τη νομιμοποίηση πρέπει να τη δούμε πρωτίστως ως προϋπόθεση για τη βελτίωση του αισθήματος ασφάλειας των χωρίς χαρτιά (αλλά και των ιθαγενών), της αυτοπεποίθησης, των δυνατοτήτων ταξικής τους οργάνωσης, της εξόδου, εν τέλει, από τη συνθήκη της γυμνής ζωής. Σε σχέση με την εργασία, η νομιμοποίηση ευνοεί τη βελτίωση της διεκδικητικής ικανότητας των εργατών (για παράδειγμα, διεκδίκηση δεδουλευμένων), αλλά και μορφών συνδικαλιστικής οργάνωσης, συλλογικής οργάνωσης ή αυτοοργάνωσης. Ο Μίλτος Παύλου (2009, 2010) υποστηρίζει ότι η νομιμοποίηση αντιμετωπίζεται από το ελληνικό κράτος ως μια εργαλειακή πρακτική αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος όποτε οι χωρίς χαρτιά φτάνουν κατ' εκτίμηση το μισό με ένα εκατομμύριο. Κατά τη δεκαετία του 1980 οι λιγостоί μετανάστες ήρθαν κυρίως μέσω διακρατικών συμφωνιών για να καλύψουν συγκεκριμένες θέσεις εργασίας, συνήθως χαμηλής εξειδίκευσης, και η διαμονή τους ρυθμιζόταν με το ν. 4310/1929¹⁰⁵. Στη συνέχεια, ο ν. 1975/1991 (ΦΕΚ Α' 184/04.12.1991) προσπάθησε να περιορίσει την είσοδο μεταναστών και ποινικοποίησε τη μαύρη εργασία, την παράτυπη είσοδο και έξοδο από (σ)τη χώρα, καθώς και τη διευκόλυνση της εισόδου από τρίτα πρόσωπα. Στην περίπτωση μαύρης εργασίας, κυρώσεις δεν αντιμετωπίζει μόνο ο εργοδότης, αλλά και ο μετανάστης. Επιπλέον, ο νόμος απαγορεύει την παροχή οποιασδήποτε υπηρεσίας δημόσιων ή ιδιωτικών νομικών προσώπων σε χωρίς χαρτιά, πλην των περιπτώσεων νοσηλείας σε έκτακτα περιστατικά¹⁰⁶. Τη δεκαετία του 1990 ξεκινάει και η αστυνομική διαχείριση της μετανάστευσης και η εγκληματοποίηση των μεταναστών από μέρους του ελληνικού κράτους, ενώ εμφανίζονται στο δημόσιο λόγο οι όροι *λαθρομετανάστες* και *η Ελλάδα ως ξέφραγο αμπέλι* (βλ. Τσιάκαλος 2000).

Το 1997, επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ, με το μεταναστευτικό πληθυσμό να ξεπερνάει κατ' εκτίμηση το μισό εκατομμύριο, γίνεται η πρώτη *μαζική* προσωρινή νομιμοποίηση, η οποία θεμελιώνεται

¹⁰⁵ Για μια επισκόπηση της πολιτικής που εφάρμοσε το ελληνικό κράτος πριν από τη δεκαετία του 1990, βλ. Lazaridis (1996), Γεωργούλας (2001).

¹⁰⁶ Το Υπουργείου Παιδείας, μέσω Εγκυκλίων που εκδίδει ανά τακτά χρονικά διαστήματα, επιτρέπει την κατ' εξαίρεση εγγραφή παιδιών των οποίων οι γονείς δεν έχουν άδεια παραμονής, αν και υπάρχουν πολλές καταγγελίες περιστατικών που δεν εφαρμόζονται, όπως αναφέρει ο Σνήγορος του Πολίτη (βλ. <http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/nea/oloi-oi-anilikoi-allodapoi-mporoyh-na-eggfontai-sta-scholeia> - τελευταία είσοδος 13/08/2015). Ωστόσο, τα παιδιά μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, με την ενηλικίωσή τους βρίσκονται στο ίδιο καθεστώς με τους γονείς τους. Δηλαδή, πρέπει να συνάψουν σύμβαση εργασίας και να έχουν έναν ελάχιστο αριθμό ενσήμων ετησίως ώστε να ανανεώνουν τις άδειες διαμονής τους και να μην απελαύνονται.

στην εξαρτημένη εργασία (ΠΔ 358/1997 και ΠΔ 359/1997). Από τους 370.000 (οι αριθμοί είναι στρογγυλοποιημένοι) που κατέθεσαν αίτηση, Πράσινη Κάρτα (προσωρινή κάρτα διαμονής με διάρκεια 1, 2 ή 5 έτη και δυνατότητα ανανέωσης) πήραν περίπου οι 210.000. Η διαδικασία εμφάνισε πολλά προβλήματα γραφειοκρατικής φύσης, αλλά και διαπλοκής, με αποτέλεσμα πολλοί μετανάστες να μην καταφέρουν να αποκτήσουν την Πράσινη Κάρτα, ενώ πολλοί απ' αυτούς που την απέκτησα δεν κατάφεραν να την ανανεώσουν (Fakiolas 2003β· Τριανταφυλλίδου 2005: 23). Το διάστημα που διήρκεσαν αυτές οι διαδικασίες λειτούργησε κατά κάποιον τρόπο ως μια παρένθεση ανοχής («προσωρινή αμνηστία»: Glytsos 2005: 826) από μέρους του κράτους (για παράδειγμα, απελευθερώθηκαν όσοι κρατούνταν για απέλαση). Αμέσως μετά τη λήξη της προθεσμίας κατάθεσης αιτήσεων, ξεκίνησαν εκ νέου μαζικές διώξεις μεταναστών, ενώ άρχισε να εφαρμόζεται ολοένα και πιο περιοριστικά η διαδικασία παροχής ασύλου για τους πρόσφυγες (Κούρτοβικ 2001). Το 2001 (ν. 2910/2001 ΦΕΚ Α' 91/02.05.2001), επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ, γίνεται η πρώτη *μαζική* παρατεταμένης διάρκειας νομιμοποίηση. Παρόλο που κάποια κριτήρια ήταν πιο χαλαρά από τον προηγούμενο νόμο (Fakiolas 2003β: 1293), εγείρονται πάλι πολλά γραφειοκρατικά εμπόδια στους μετανάστες, μεταξύ των οποίων είναι το υψηλό κόστος για μεταφράσεις και παράβολα και η παράδοση των αδειών διαμονής μετά τη λήξη της ισχύος τους (Fakiolas 2003β· Glytsos 2005· Τριανταφυλλίδου 2005: 24-7· Παύλου 2009). Για παράδειγμα, ήταν δύσκολο να αποδείξει ένας μετανάστης χωρίς χαρτιά ότι διέμενε ήδη για ένα χρόνο στην Ελλάδα, δεδομένου ότι όλη η προηγούμενη δραστηριότητά του ήταν παράτυπη ή, καλύτερα, θεσμικά μη-αποδεκτή. Η χορήγηση άδειας διαμονής εξαρτήθηκε από την εργασία και τις σπουδές και νομιμοποιήθηκαν περίπου 370.000 μετανάστες, σε μια περίοδο που ο αριθμός των μεταναστών στην ελληνική επικράτεια άγγιζε το 10% του συνολικού πληθυσμού, δηλαδή περίπου το ένα εκατομμύριο. Μεταξύ άλλων, ο νόμος προέβλεπε ποινή φυλάκισης και χρηματική ποινή σε οποιονδήποτε εισερχόταν στη χώρα δίχως έγγραφα. Ωστόσο, η κράτηση απέκτησε διοικητικό χαρακτήρα, δεν εξετάζονταν οι περιπτώσεις μεμονωμένα, και εφαρμόστηκε ανομοιογενώς (διαφορετικές εθνικότητες κρατούνταν διαφορετικά διαστήματα κοκ.). Ουσιαστικά, με την εφαρμογή του νόμου, ο κύκλος διώξεων, κρατήσεων και απελάσεων γίνεται μια γκρίζα ζώνη με παραβιάσεις πολλών διεθνών θεσμικών κανόνων ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τις κρατικές αρχές και δυσκολίες ως προς τον έλεγχο τους από οργανώσεις συνηγορίας, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ομάδες αλληλεγγύης¹⁰⁷. Ωστόσο, το βασικό σημείο είναι ότι η κράτηση εξαιρέθηκε από την εφαρμογή του νόμου και ασκήθηκε όχι μέσω εξέτασης των μεμονωμένων περιπτώσεων, αλλά στην κατηγορία γενικά (όπως συνέβη την εποχή του Ολοκαυτώματος στη Γερμανία). Τέλος, η διαδικασία κοινωνικής ένταξης σήμαινε ουσιαστικά διαδικασία αφομοίωσης, καθώς ο νόμος απαι-

¹⁰⁷ Για κριτική στο ελληνικό κράτος για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. υποσημ. 94 και 95. Για μια κριτική νομική ματιά, βλ. Κούρτοβικ (2001).

τούσε «γνώση της ελληνικής γλώσσας, της ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού» (για μια κριτική συζήτηση, βλ. Χριστόπουλος 2010). Το 2005, επί κυβερνήσεως ΝΔ, γίνεται η τρίτη *μαζική* νομομοποίηση (ν. 3386/2005 ΦΕΚ Α' 212/23.8.2005) που συμπεριλαμβάνει περίπου 100.000 μετανάστες. Η διαδικασία εξελίσσεται σε ένα γραφειοκρατικό Γολγοθά για τους μετανάστες που θα υποβάλουν αίτημα και μάλιστα με πολύ υψηλό χρηματικό κόστος (Παύλου 2009, 2010). Παρακολουθώντας τις μεταβολές του λόγου περί μεταναστών στη Βουλή, ο Παύλου (2010: 24) συγκρίνει τα πρακτικά των συζητήσεων για το νόμο του 2001 και για το νόμο του 2005 και εντοπίζει μια σημαντική μετατόπιση από τη χρήση των όρων «αλλοδαπός» και «λαθρομετανάστης» προς τη χρήση του όρου «μετανάστης». Υποστηρίζει ότι αυτό αντανακλά μια γενικότερη μετατόπιση του κυρίαρχου λόγου που παρατηρήθηκε λίγο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες, διήρκεσε ελάχιστα και εμφάνισε τους μετανάστες ως «υποστηρικτές της ελληνικής οικονομίας».

Η νομομοποίηση δε σημαίνει ιθαγένεια (citizenship: ιδιότητα του πολίτη). Η ιθαγένεια είναι μια μορφή νομομοποίησης, ίσως η πιο σταθερή, διαρκής, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να αποτελεί το τελικό (αλλά όχι αμετάκλητο) στάδιο μιας μακροχρόνιας διαδικασίας νομομοποίησης. Ως βασική αρχή της νεωτερικής εθνοκρατικής διακυβέρνησης που αρθρώνεται πάνω στη σχέση συμπερίληψης / αποκλεισμού, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ιθαγένεια ρυθμίζει σε μια πιο μόνιμη βάση τη σχέση κρατικής επικράτειας (territory)¹⁰⁸ και τη σχέση μεταξύ ανθρώπου και κρατικής επικράτειας ή κυριαρχίας. Αυτή η αντιστοιχιστική σχέση μεταξύ ανθρώπου και επικράτειας θεσμοποιείται μέσω της αντιπροσωπευσης και των δικαιωμάτων, δηλαδή ο πληθυσμός διακρίνεται σε αντιπροσωπεύσιμες ομάδες που απολαμβάνουν συγκεκριμένα δικαιώματα και αναλαμβάνουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις. Η ιθαγένεια, ορίζοντας, οριοθετώντας και εδαφικοποιώντας ουσιαστικά τον *κυρίαρχο*¹⁰⁹ λαό (Anthias, Yuval-Davis & Cain 1992 [2005]: 21-3; Yuval-Davis 1997: 21), αντιστοιχίζοντάς τον με μια επικράτεια, στρωματοποιείται τροφοδοτώντας τον εθνικισμό και τον πατριωτισμό (για μια εκτενή επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τον εθνικισμό και τον πατριωτισμό, συζήτηση που εμπλέκει αναπόφευκτα το ζήτημα της ιθαγένειας, βλ. Özkirimli 2013 [2000]), έννοιες με τις οποίες θα ασχοληθώ στο κεφάλαιο 4.

Εστιάζοντας στην ελληνική περίπτωση, η παραχώρηση ιθαγένειας (και πολιτικών δικαιωμάτων) προβλέπεται μέσω πέντε οδών (ν. 3284/2004 ΦΕΚ Α' 217/10.11.2004) εκ των οποίων μόνο οι δύο αφορούν την υπό μελέτη περίπτωση: μέσω της γέννησης και μέσω της πολιτογράφησης. Ο σχετικός νόμος ψηφίστηκε επί κυβερνήσεως ΝΔ. Η γέννηση αφορά την περίπτωση των 300, καθώς, στο

¹⁰⁸ Ο αγγλικός όρος *territory* μεταφράζεται είτε ως *επικράτεια* (προϋποθέτει το σύνορο και παραπέμπει σε ένα οριοθετημένο έδαφος κρατικής κυριαρχίας) είτε ως *έδαφος*, με την *εδαφικοποίηση*, *απεδαφικοποίηση* και *επανεδαφικοποίηση* να αποτελούν παράγωγα αυτής της δεύτερης μετάφρασης.

¹⁰⁹ Για μια προβληματοποίηση της έννοιας του *κυρίαρχου* λαού ή του Λαού, όπως τη χρησιμοποίησε ο Giorgio Agamben, βλ. κεφάλαιο 1.

βαθμό που γνωρίζω, κάποιοι από τους απεργούς πείνας είχαν αποκτήσει παιδιά στην Ελλάδα. Σε ό,τι αφορά την πολιτογράφηση, αυτή, μεταξύ άλλων, προϋποθέτει νόμιμη και αποδεδειγμένη διαμονή στην Ελλάδα 10 ετών (για αναγνωρισμένους πρόσφυγες το όριο πέφτει στα 5 χρόνια) και επαρκή γνώση γλώσσας, ιστορίας και πολιτισμού. Ο ν. 3838/2010 (ΦΕΚ Α' 49/24.3.2010), που ψηφίστηκε επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ, μειώνει την προϋπόθεση της 10ετίας σε 7ετία, ενώ παραχωρεί αυτόματα ιθαγένεια στους αποκαλούμενους μετανάστες 3ης γενιάς. Ιθαγένεια, δηλαδή, αποκτάει από τη γέννησή του όποιος γεννιέται σε ελληνικό έδαφος, εφόσον ένας από τους γονείς του έχει γεννηθεί στην Ελλάδα και κατοικεί μόνιμα στη χώρα από τη γέννησή του. Η ρύθμιση αυτή επικρίθηκε από τους εκπροσώπους των δεξιών και ακροδεξιών κομμάτων της τότε αντιπολίτευσης (ΝΔ και ΛΑΟΣ) ως αντιφιλελεύθερη επιβολή, βάσει του επιχειρήματος ότι εξαναγκάζεται κάποιος να αποκτήσει ελληνική ιθαγένεια, χωρίς να το θέλει απαραίτητα. Για τους μετανάστες 2ης γενιάς προβλέπεται ιθαγένεια μέσω γέννησης, με προϋπόθεση τη μόνιμη και νόμιμη πενταετή διαμονή και των δύο γονιών. Για τους μετανάστες που γεννήθηκαν εκτός Ελλάδας και μπήκαν ανήλικοι στη χώρα προβλέπεται ιθαγένεια αφού ολοκληρώσουν επιτυχώς 6 σχολικές τάξεις (για μια συζήτηση που δείχνει πόσο αυστηρές είναι όλες αυτές οι προϋποθέσεις, βλ. Χριστόπουλος 2010).

Συνεπώς, η μοναδική οδός νομιμοποίησης για τους ενήλικες ανιθαγενείς είναι η πολιτογράφηση. Ωστόσο, ενώ ο νόμος προβλέπει ποικίλους θεσμικούς τίτλους (μεταξύ των οποίων είναι η «άδεια επί μακρόν διαμένοντος»: ΠΔ 150/2006 ΦΕΚ Α' 160/31.7.2006), δε συνδέει τη δυνατότητα κτήσης ιθαγένειας με την άδεια διαμονής που είναι και το καθεστώς των περισσότερων μεταναστών που κατάφεραν να αποκτήσουν κάποια μορφή νομιμοποίησης (ανά περιόδους συναντάμε την Πράσινη Κάρτα, την άδεια διαμονής ή παραμονής και την άδεια εργασίας ή, πλέον, μέχρι και το 2011, την άδεια διαμονής που εμπεριέχει και την άδεια εργασίας). Δηλαδή, όπως εξηγεί ο Χριστόπουλος (2010), η άδεια διαμονής -την οποία διαθέτει ένα μεγάλο μέρος μεταναστών που ζουν και εργάζονται στη χώρα- μένει εκτός προϋποθέσεων, ενώ βρίσκεται εντός το καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος που είχε αναγνωριστεί σε λιγότερους από 200 μετανάστες μέχρι την ψήφιση του νόμου. Η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών βρίσκεται εκτός δυνατοτήτων απόκτησης καθεστώτος επί μακρόν διαμένοντος, καθώς οι προϋποθέσεις είναι πολύ αυστηρές: 5ετή διαμονή αποδεδειγμένη μέσω επικυρωμένου συμβολαίου αγοράς ή ενοικίασης κατοικίας, ετήσιο εισόδημα 8.500 € προσαυξημένο κατά 15% για κάθε οικογενειακό μέλος, πλήρη ασφάλεια ασθενείας, ταξιδιωτικά έγγραφα (μεταξύ άλλων).

Αυτό είναι το νομικό μονοπάτι (στην πραγματικότητα, λαβύρινθος) που συνδέει την παγκόσμια γυμνή ζωή με την ελληνική ιθαγένεια ή την εθνική κυριαρχία του ελληνικού κράτους¹¹⁰ και το ο-

¹¹⁰ Να έχουμε κατά νου, βέβαια, ότι για διαφορετικές νομικές κατηγορίες μπορεί αυτά που ισχύουν να διαφέρουν σημαντικά.

ποίο όχι μόνο φαίνεται αποθαρρυντικό με γραφειοκρατικούς όρους, αλλά είναι αμφίβολο το πόσο ρεαλιστικό είναι λόγω αντιφάσεων που επεσήμανα παραπάνω (για παράδειγμα, ο χωρίς χαρτιά δεν μπορεί να αποδείξει εύκολα τη διαμονή του στη χώρα). Αν κάποιος καταφέρει να πάρει άδεια διαμονής, μπορεί να την ανανεώνει και να αιτηθεί άδεια επί μακρόν διαμένοντος έπειτα από 7 χρόνια, πληρώντας μία από τις βασικές προϋποθέσεις της ιθαγένειας. Σε περίπτωση, όμως, που δεν καταφέρει να ανανεώσει την άδειά του, εκπίπτει εκ νέου σε καθεστώς παρανομίας και τυπικά απελαύνεται. Η ανανέωση έχει και αυτή τα δικά της προβλήματα, ιδιαίτερα καθώς εξαρτάται από έναν ελάχιστο αριθμό ενσήμων που πρέπει να έχει ο μετανάστης. Για τις περιπτώσεις που ο εργοδότης δεν αναλαμβάνει το χρηματικό κόστος της νόμιμης απασχόλησης, ο νόμος προβλέπει τρόπους που ο μετανάστης μπορεί να εξαγοράσει από μόνος του τα ένσημα, μετακυλίοντας το κόστος αυτό στον ίδιο τον εργάτη (Glytsos 2005: 827). Το κόστος αυτό και ο γραφειοκρατικός λαβύρινθος (που εδώ παρουσίασα αρκετά απλοποιητικά) είναι μηχανισμοί αποθάρρυνσης και παραίτησης των μεταναστών από κάθε προσπάθεια νομιμοποίησης (Fakiolas 2003α: 545). Για έναν εργαζόμενο μετανάστη, η δαιδαλώδης γραφειοκρατία σημαίνει απώλεια μεροκάματων και απουσία από τη θέση εργασίας του, ενώ, για έναν άνεργο, η διαδικασία παύει να έχει ιδιαίτερη σημασία αφού αυτός δεν έχει τα απαιτούμενα ένσημα. Εξίσου αποθαρρυντική παράμετρος είναι η γλώσσα στην οποία αναπτύσσεται όλη αυτή η γραφειοκρατία, η οποία είναι η ελληνική και όχι η μητρική των μεταναστών. Πρόκειται για χαρακτηριστικό παράδειγμα αποικιοποίησης του βιόκοσμου από το κράτος και τη γραφειοκρατία του. Πρόκειται για ένα γραφειοκρατικό κατώφλι που επισημαίνει μια διαρκή εναλλαγή μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας που, ακόμη και σε περίοδο νομιμότητας, ο κίνδυνος της παρανομίας είναι υπαρκτός με συνέπεια ένα διαρκές βίωμα ανασφάλειας. Αυτό δεν είναι απλά όριο, αλλά κατώφλι, με την έννοια ότι άπαξ και ο μετανάστης βγει στην παρανομία, οι διαδικασίες που πυροδοτούνται δεν έχουν (εύκολα) επιστροφή, μετασχηματίζοντας καθολικά την εμπειρία του υποκειμένου. Αυτό το γραφειοκρατικό κατώφλι εξαρτάται άμεσα από την εργασία και τα εισοδήματα και έχει σαφείς ταξικές διαστάσεις. Αυτή η συνθήκη ανασφάλειας συμβάλλει και σε μορφές γκετοποίησης, καθώς ο μετανάστης στρέφεται προς την κοινότητά του προς αναζήτηση προστασίας (για την ελληνική περίπτωση, βλ. Tonchev 2007: 4)¹¹¹.

(2) *σύννομη*

Αντιλαμβάνομαι την απεργία πείνας των 300 ως μια μορφή αντίστασης της γυμνής ζωής, ζωής υφιστάμενης σε μια κυρίαρχη απόφαση που την απογυμνώνει από την πολιτική της σημασία και την εξαιρεί από τον ανθρώπινο νόμο: αυτό που οι θιασώτες της κυριαρχίας αποκαλούν σήμερα εξωραϊ-

¹¹¹ Η γκετοποίηση είναι μια σύνθετη διαδικασία και η συμβολή του βιώματος ανασφάλειας που επεσήμανα είναι μία μεταξύ πολλών. Γι' αυτό χρησιμοποίησα άλλωστε την έννοια της *συμβολής*.

στικά *διοικητική κράτηση*, αποκόπτοντας τη νοοπολιτική της σύνδεση με το ναζιστικό και αποικιοκρατικό της παρελθόν. Αυτή η εξαίρεση οδηγεί ανθρώπους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης όχι λόγω των ενεργειών τους, των πράξεών τους, αλλά βάσει της ταυτότητάς τους. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 1, ο Giorgio Agamben πρότεινε ότι ουσία του στρατοπέδου δεν είναι τόσο η περίφραξή του, όσο αυτή η εξαίρεση της ζωής από το νόμο, ως ένας αποκλεισμός που επιβεβαιώνει τη συμπερίληψη, την ιθαγένεια και την κυριαρχία. Ωστόσο, το κείμενο με το οποίο πλαισίωσαν οι ίδιοι οι φορείς της γυμνής ζωής την απεργία πείνας αμφισβητεί τον αναγωγισμό του Agamben. Στο καπιταλιστικό καθεστώς η γυμνή ζωή αναφέρεται και σε μια φτηνή και σχετικά εύκολα εκμεταλλεύσιμη εργατική δύναμη. Προς αυτήν την κατεύθυνση θέλησαν να μας προσανατολίσουν οι απεργοί πείνας πλαισιώνοντας ταξικά τον αγώνα τους. Η γυμνή ζωή έχει διαστάσεις που δεν αφορούν μόνο μια λογική συμπερίληψης / αποκλεισμού που εξηγεί μια γραμμική εξέλιξη της εθνοκρατικής κυριαρχίας· αφορούν ταυτόχρονα τις διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η γυμνή ζωή εμπεριέχει την επισημική εργασία. Ωστόσο, δεν ταυτίζεται μ' αυτήν, καθώς η εργασία της γυμνής ζωής είναι μια συνθήκη που προκαλεί ένα πλεόνασμα υπαρξιακής και βιοματικής ανασφάλειας που δεν απαντάται εύκολα σε άλλες συνθήκες που επίσης εγκλωβίστηκαν με τη νεοφιλελεύθερη στρωματοποίηση. Προσπάθησα να κρατήσω *ίσες αποστάσεις*, αποφεύγοντας έναν παραγωγιστικό αναγωγισμό στην έννοια της εργασίας, όπως και έναν αναγωγισμό της κυριαρχίας στην έννοια της γυμνής ζωής. Η γυμνή ζωή δεν εγγράφεται αποκλειστικά σε μια λογική θεμελίωσης της εθνοκρατικής κυριαρχίας της νεωτερικότητας μέσω συμπερίληψης / αποκλεισμού· εγγράφεται επίσης και σε μια λογική εκμετάλλευσης της εργασίας στον καπιταλισμό.

Η απεργία πείνας των 300 δεν είναι απλά μια μορφή αντίστασης που προσπαθεί να ξεφύγει από την εγκλωβισμένη συνθήκη, αλλά πολύ περισσότερο. Είναι ένα είδος κατάφασης που προσπαθεί να μετασχηματίσει εμπρόθετα τους ευρύτερους όρους που καθορίζουν αυτήν τη συνθήκη: καταφάσκει στη νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα έλεγα ότι ανεβάζει *τον πήχη στα ύψη*, διεκδικώντας κάτι που στο πλαίσιο της ΕΕ δεν είναι σαφές κατά πόσο υπερβαίνει την κυρίαρχη ικανότητα μιας εθνικής κυβέρνησης¹¹² και, ως εκ τούτου, η συνάφεια της απεργίας πείνας δεν περιορίζεται στο εύρος της ελληνικής κοινωνίας. Υποστήριξα ότι αυτή η κατάφαση δεν είναι ανεξάρτητη από τις εμπειρίες καταπίεσης και επιβίωσης που φέρουν οι 300, αλλά και τις εμπειρίες διαφυγής από τα διάφορα καθεστώτα ελέγχου που συνάντησαν στις αφετηρίες τους και κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους. Ξεδιπλώνοντας τη δράση τους πρώτα από όλα πάνω στους διαύλους επαφών που θα τους εξασφαλίσουν δύναμη, αναζητώντας επαφή με δυνάμους-χώρους ταξικής αλληλεγγύης, οι 300 δείχνουν ότι η γυμνή ζωή δεν είναι έρμαιο μιας συνθήκης που της επιβλήθηκε,

¹¹² Όπως θα δούμε παρακάτω στο υποκεφάλαιο 6.1, αυτή η ασάφεια δεν είναι μόνο θεωρητική, αλλά φαίνεται να αποτελεί ασάφεια ακόμη και με όρους ευρωπαϊκών θεσμών.

αλλά έχει την ικανότητα να επινοήσει διεξόδους δι' εαυτήν. Έτσι, βλέπω την απεργία πείνας ως προσπάθεια (αυτό)οργανωμένης αντίστασης της ίδιας της γυμνής ζωής - μια προσπάθεια που επιδιώκει να αμφισβητήσει τη θυματοποίηση των μεταναστών. Αυτή η προσπάθεια δεν ήταν μια μηχανιστική αντανάκλαση κάποιας δομικής συνθήκης εγκλωβισμού. Ήταν το αποτέλεσμα ιδεών που αναδύθηκαν σε συνθήκες συγχρωτισμού, καθώς οι μετανάστες μοιράζονταν τις συγκλίνουσες εμπειρίες τους, αναζήτησαν ιστορικά παραδείγματα αντίστασης και μηχανεύτηκαν δημιουργικά τρόπους συλλογικού αγώνα και απεγκλωβισμού. Αυτή η προσπάθεια οργάνωσης αποκαλύπτει έναν επεξεργασμένο καταμερισμό εργασίας και έναν αρκετά λεπτομερή συντονισμό δυνάμεων-χώρων αλληλεγγύης, καταδεικνύοντας ότι η γυμνή ζωή δεν είναι μόνη της, απομονωμένη, αρκεί να επιδιώξει ενεργοποίηση των δυνατικών της ικανοτήτων.

Γύρω από τη γυμνή ζωή και την κινητικότητά της αναδύονται πολλαπλές τάσεις και εντάσεις που θεμελιώνονται σε ποικίλες λογικές με κρίσιμη διάσταση για τις διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης. Οι μορφές εργασιακής εκμετάλλευσης έχουν αντανάκλαση στις μορφές κινητικότητας της εργασίας. Η κατάργηση της σκλαβιάς, η ρύθμιση της εργασίας μέσω συμβολαίων και η ελεύθερη εργασία εντάσσονται στις προσπάθειες σταθεροποίησης της μαζικής παραγωγής, προσπάθειες που αποσταθεροποιήθηκαν από τις αντιστάσεις των σκλάβων στις αποικίες. Η σταδιακή στρωματοποίηση της κρατικά οργανωμένης, φορντικής εργασίας σήμανε ταυτόχρονα και ενεργή παρέμβαση του κράτους στις ροές μεταγκατάστασης και στρατολόγησης προσφύγων και μεταναστών μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η στρωματοποίηση του νεοφιλελευθερισμού σήμανε μια ρύθμιση των ροών μέσω μερικής απόσυρσης του κράτους και παράδοσης μεγάλου μέρους της διαχείρισής τους στα χέρια αναδυόμενων βιομηχανιών: ΜΚΟ και ομάδες συνηγορίας, τεχνομιλταριστικά συμπλέγματα, δίκτυα διακίνησης κοκ. Όλες αυτές οι συναρθρώσεις εγγράφουν επάνω τους ρουτίνες επιβίωσης ανθρώπων που λειτουργούν ως πολύσημοι αναπαραγωγείς της νεοφιλελεύθερης ρύθμισης της κινητικότητας, ενίοτε με αντιφατικούς τρόπους. Στη λειτουργία και αναπαραγωγή του καπιταλιστικού καθεστώτος παίζουν κρίσιμο ρόλο οι ρουτίνες επιβίωσης των ανθρώπων, τα επαγγέλματα επάνω στα οποία θεμελιώνουν την επιβίωσή τους, που καταφέρνουν να έχουν παράλληλα και συνειδησιακό αντίκτυπο.

Υιοθετώ μια προσέγγιση του καπιταλισμού ως καθεστώτος, με την έννοια ότι διαμορφώνεται όχι απλά από συγκρούσεις και συμφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών δρώντων, αλλά ότι αποτελεί ένα πολύπλοκο στρώμα διεξάρτησης πολλαπλών αξιών, ερμηνειών, πολιτισμικών και κανονιστικών προτύπων, συμφερόντων, διαχειριστικών πολιτικών κοκ. που συνδέονται πολύπλοκα και ενίοτε και αντιφατικά μεταξύ. Η σχετική αυτονομία της μετανάστευσης μας δείχνει ότι το καθεστώς ελέγχου της κινητικότητας δεν είναι ανεξάρτητο από τις μορφές που θα πάρει η εκμετάλλευση της εργασίας της γυμνής ζωής στους τόπους προορισμού. Επιπλέον, η μετακίνηση αναδεικνύει τη

διεξάρτηση του καπιταλισμού, καθώς συνδέει τις χώρες αναχώρησης με τις χώρες προορισμού. Η μετανάστευση εμπλέκεται ως δύναμη μέσα στον καπιταλισμό, είναι μαζικότητα με ισχυρό αντίκτυπο στη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου και τις μορφές πολιτικής που ασκούνται για τον έλεγχο της κινητικότητας. Επιπλέον, οι μετανάστες είναι προσανατολισμένοι. Οι προσανατολισμοί τους εκδηλώνονται τακτικά ως αδιόρατη πολιτική επιβίωσης και διαφυγής των καθεστώτων ελέγχου και οικοδόμησης μιας νέας ζωής στους προορισμούς. Αυτοί οι προσανατολισμοί δεν έχουν απαραίτητα εμπρόθετο στόχο την κυριαρχία του έθνους-κράτους αυτήν καθαυτήν ή τον καπιταλισμό ως τέτοιο, αλλά αφήνουν το αποτύπωμά τους όπως και να έχει στην πολιτική που ακολουθούν οι κυβερνήσεις: όσο αυξάνονται οι αποδράσεις και οι αντιστάσεις, τόσο εντείνονται και οι έλεγχοι. Όταν ο Mezzan-dra (2004) μας καλεί να προσπαθήσουμε να φανταστούμε τη μετανάστευση ως κίνημα, ουσιαστικά ζητάει να προσπαθήσουμε να κατασκευάσουμε ή να φανταστούμε τη σύζευξη μεταξύ των δύο: της δύναμης και του προσανατολισμού. Την απεργία πείνας μπορούμε να τη δούμε ως ένα βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση· μάλιστα, ένα βήμα τόσο ευέλικτα οργανωμένο και πλαισιωμένο που -όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο- εξαρτά τον προσανατολισμό της δράσης από τη δύναμη που θα καταφέρει. Τέλος, σ' αυτήν τη δύναμη-προσανατολισμό θα δούμε ότι οι δύναμοι-χώροι θα παίξουν καταλυτικό ρόλο.

(3) ημέρες και νύχτες της Νομικής (για ποιο άσυλο μιλάμε;)

Ο προβεβλημένος αριθμός των μεταναστών απεργών πείνας (300) επιλέχτηκε βάσει της συμβολικής του αξίας. Ο πραγματικός αριθμός ήταν 287, εκ των οποίων οι 237 (250) στεγάστηκαν στην Αθήνα και οι 50 στη Θεσσαλονίκη. Ως κέντρο αγώνα των 250 απεργών πείνας της Αθήνας επιλέχτηκε ένα προσωρινά εκτός λειτουργίας (υπό ανακαίνιση) κτίριο της Νομικής¹¹³. Οι Walsh & Tsilimprounidi (2012) εστιάζουν στις επιτελεστικές διαστάσεις της απεργίας των 300 αναδεικνύοντας διάφορους συμβολισμούς που αναδύονται απ' αυτήν. Υποστηρίζουν ότι το ακαδημαϊκό άσυλο που ισχύει σε κάθε πανεπιστημιακό χώρο στην Ελλάδα, κατοχυρωμένο θεσμικά μετά τον αντιδικτατορικό αγώνα, σύμβολο της ελευθερίας του λόγου και του αγώνα για δημοκρατία, νομιμοποιεί και προστατεύει την ακαδημαϊκή ελευθερία και το δικαίωμα στη γνώση και την έρευνα και υπερασπίζεται τη διακίνηση των ιδεών και την ακαδημαϊκή σκέψη. Το ακαδημαϊκό άσυλο υποτίθεται ότι κατοχυρώνει ένα θύλακα όπου η κρατική εξουσία δεν μπορεί να παρέμβει κατασταλτικά. Οι Walsh & Tsilimprounidi (στο ίδιο) υποστηρίζουν ότι η επιλογή της Νομικής αμφισβητεί την ουσία ενός δικανικού συστήματος που αρνείται να αναγνωρίσει τους μετανάστες ως ανθρώπινες υπάρξεις. Ο προβεβλημένος αριθμός των 300 μεταναστών μπορεί να φέρει στη μνήμη τούς 300 του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες (Walsh & Tsilimprounidi 2012· βλ. επίσης Ψημίτης 2011· ή το άρθρο του Αγγελάκη με τίτλο *300 στήνουν Θερμοπύλες*¹¹⁴), μάχη που στο εθνικό φαντασιακό είναι καταγεγραμμένη ως ενδεικτική θάρρους και (πατριωτικής)¹¹⁵ αυτοθυσίας. Τέλος, οι 300 μετανάστες μπορεί να έρθουν σε μια συμβολική αντιπαράθεση με τους 300 βουλευτές του Κοινοβουλίου (ενδεικτικά, βλ. Walsh & Tsilimprounidi 2012· Ανακοίνωση από Σωματείο Ελαστικά Απασχολούμενων Εκπαιδευτικών Ωρομίσθιων - Αναπληρωτών (ΣΕΑΕ) 02/03/2011, Παράρτημα Α').

113

Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών (ΝΟΠΕ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Για την επιλογή της Νομικής, βλ. συνέντευξη μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, διαθέσιμη σε <https://anthrakes.wordpress.com/2011/01/30/%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%BF%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%BD%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%C2%AB%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%AE-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF/> (τελευταία είσοδος 08/01/2014).

¹¹⁴ Το άρθρο δημοσιεύτηκε στις 25/01/2011 στον Αγώνα της Κρήτης, και σήμερα, 05/09/2014, είναι διαθέσιμο σε <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/01/25/300-%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%BF%CF%80%CF%8D%CE%BB%CE%B5%CF%82/>.

¹¹⁵ Τη συμβολική αναφορά στη Μάχη των Θερμοπύλων τη συναντάμε σε μεγάλο εύρος του πολιτικού φάσματος, συμπεριλαμβανομένου και του νεοαζιτιστικού κόμματος Χρυσή Αυγή που διοργανώνει κάθε έτος Τελετή Τιμής και Μνήμης (ενδεικτικά, βλ. στον επίσημο ιστότοπο του κόμματος αναρτήσεις όπως <http://www.xryshaygh.com/index.php/enimerosi/view/teleth-mnhmhs-thermopulwn-sabbato-26-iouliou-mnhmeio-lewnida-2000> ή <http://www.xryshaygh.com/index.php/enimerosi/view/seismos-stis-thermopules-chiliades-chrusaugites-sthn-sugklonistikh-ekdhlwsh> - τελευταία είσοδος 13/11/2014).

Εικόνα 3: Μοντάζ (26/01/2011) από <http://antistachef.wordpress.com/2011/01/26/1-97/> (τελευταία είσοδος 25/07/2014).

Προσπαθεί να συνοψίσει με ειρωνικό τρόπο τη συζήτηση που εκτυλίχτηκε εκείνες τις ημέρες γύρω από τη σημασία του όρου *άσυλο*.

Με τις *ημέρες της Νομικής* αναφέρομαι στο επεισόδιο που έλαβε χώρα με αφορμή την επιλογή να χρησιμοποιηθεί ως κέντρο αγώνα πανεπιστημιακό κτίριο της Νομικής. Με τη *νύχτα της Νομικής* αναφέρομαι στην εμπλοκή που οδήγησε τη Συνέλευση Μεταναστών Αθήνας να αποφασίσει να αποχωρήσει από τη Νομική και να συνεχίσει την απεργία πείνας σε άλλο κτίριο.

(3.1) οι ημέρες της Νομικής

Η είσοδος των μεταναστών στη Νομική έγινε την Κυριακή, 23/01/2011, δύο ημέρες πριν από την δηλωμένη ημερομηνία έναρξης της απεργίας. Αλληλέγγυοι φοιτητές μπήκαν όμως στη Νομική από την Παρασκευή, 21/01/2011, για να προετοιμάσουν το χώρο. Η επιλογή της Νομικής ήταν μέρος ενός σχεδιασμού *ελάχιστος επεξεργασίας*, με την έννοια ότι δεν υπήρξε κάποιος ακριβής, αυστηρός σχεδιασμός ως προς το επόμενο βήμα.

«Το βασικό σχέδιο ήταν να καταφέρουμε προβολή και μετά κρίνουμε για το επόμενο βήμα.»
(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 16/10/2014, δε συμφωνούν μ' αυτήν τη διατύπωση όλα τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης με τα οποία μίλησα)

«Η φάση της Νομικής ξέφυγε από το όριο των προβλέψεων και προβλέπαμε ότι η αντίδραση θα προέκυπτε μετά την έναρξη της απεργίας.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 21/10/2014)

Ήδη από το Σάββατο, 22/01/2011, τρεις ημέρες προτού ξεκινήσει η απεργία, αρχίζει μια λυσσαλέα προσπάθεια κοινωνικής απονομιμοποίησής της και δημιουργίας ρήξεων εντός των οργανωτικών πυρήνων των απεργών πείνας και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης. Θα μεταφέρω το κλίμα ασφυκτικής πίεσης που δημιουργήθηκε γύρω από τους μετανάστες και την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, ως ένδειξη της επικινδυνότητας του συγκεκριμένου αγώνα, όντας της άποψης ότι επηρέασε σημα-

ντικά το ποιες συλλογικότητες πήραν εν τέλει θέση σε σχέση με το αντικείμενο-δεσμό και συστρατεύθηκαν με τους απεργούς πείνας. Ξέσπασε μια έντονη αντιπαράθεση μεταξύ απεργών, αλληλέγγυων και Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, από τη μια, και ενός ετερογενούς συντηρητικού, αλλά ισχυρού τόξου, από την άλλη, αποτελούμενου από τα τότε δύο κόμματα εξουσίας (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ), τα κρίσιμα σχετικά υπουργεία (Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη -πρώην Υπουργείο Δημόσιας Τάξης-, Υπουργείο Παιδείας και Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης), καθώς και τα κυρίαρχα μίντια, τα μικρότερης επιρροής νεοφιλελεύθερα κόμματα και τα εξίσου μικρά δεξιά κόμματα¹¹⁶. Καθώς δεν μπορούσε να αποκλειστεί, όπως θα δούμε, ο ορίζοντας μιας ανοιχτής σύγκρουσης μεταξύ δυνάμεων καταστολής και αλληλέγγυων, αυτή η αντιπαράθεση λειτούργησε αποτρεπτικά για έναν αδιευκρίνιστο αριθμό οργανώσεων που βρίσκονται σε μια σχέση εξάρτησης με το κράτος και δε θα έθεταν εύκολα σε κίνδυνο την όποια σχέση τους με την κυβέρνηση και τον κρατικό μηχανισμό, αλλά ούτε και θα εξέθεταν εαυτούς μέσω συστράτευσης σε μια δράση που, ακόμη και αν αναγνώριζαν τα αιτήματα ως δίκαια, δεν είχαν κανενός είδους έλεγχο της εξέλιξής της.

«Μια μαζική απεργία πείνας μπορεί να φέρει βίαιη καταστολή [...] ή και θανάτους.»
(Κ., 27/01/2011: μια συχνά απαντώμενη προεικόνιση της εξέλιξης μιας απεργίας πείνας)

Από τους πρώτους που συνδέθηκαν με το αντικείμενο-δεσμό ήταν τα κόμματα και οι φοιτητικές παρατάξεις. Σε επίπεδο φοιτητικών παρατάξεων, η ανακοίνωση της ΔΑΠ Νομικής (Δημοκρατική Ανανεωτική Πρωτοπορία: φοιτητική παράταξη της ΝΔ) κάνει λόγο για «εισβολή» και «απόβαση» στο «ιστορικότερο πανεπιστημιακό ίδρυμα» και κατηγορεί το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ και την ΑΡ.ΕΝ. (Αριστερή Ενότητα: φοιτητική παράταξη του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ) για «προσπάθεια εκμετάλλευσης της ανθρώπινης ελπίδας» (ΔΑΠ Νομικής 23/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Η ΠΑΣΠ Νομικής (Πανελλήνια Αγωνιστική Σπουδαστική Παράταξη: φοιτητική παράταξη του ΠΑΣΟΚ) καταγγέλλει επίσης τη νεολαία ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ και την ΑΡ.ΕΝ. για «αλληλεγγύη με όρους μικροκομματικής σκοπιμότητας». Μιλώντας για το χώρο της απεργίας πείνας, η ανακοίνωση τονίζει ότι «το βάθρο Ανθρω-

¹¹⁶ Η απεργία πείνας ήταν προγραμματισμένη να ξεκινήσει Τρίτη, 25/01/2011, όπως και έγινε. Δύο ημέρες πριν από την απεργία μέχρι και την πρώτη Παρασκευή μετά την έναρξή της, σχεδόν για πέντε ημέρες δηλαδή, υπήρχε πολύ πυκνή τηλεοπτική ειδησεογραφική αναφορά στο συμβάν. Οι εξελίξεις γύρω από την *κατάληψη της Νομικής από λαθρομετανάστες* αποτελούσαν ένα από τα τρία πρώτα θέματα των ραδιοτηλεοπτικών ειδήσεων, συχνά το πρώτο θέμα, ενώ υπήρχε ένας τεράστιος αριθμός ανακοινώσεων, άρθρων και σχολίων στο διαδίκτυο και τις εφημερίδες μικρού και μεγάλου εύρους κυκλοφορίας. Την ομολογουμένως απρόσμενη ανάδειξη του θέματος από τα κυρίαρχα μίντια, και όχι μόνο, τη σχολιάζω παρακάτω σε διάφορα σημεία του κειμένου. Ωστόσο, εφαρμόζω μια πυκνή περιγραφή γύρω από μια μελέτη περίπτωσης, δηλαδή αποσπώ από την πληροφοριακή πολλαπλότητα τα διάσπαρτα στοιχεία που σχετίζονται με την απεργία πείνας και τα συμπυκνώνω στο χώρο αυτών των σελίδων. Δηλαδή, από την οπτική ενός τηλεθεατή, ο τηλεοπτικός χρόνος δεν ήταν τόσο συμπυκνωμένος από αναφορές στην απεργία πείνας, όσο φαίνεται διαβάζοντας αυτήν τη μελέτη. Το αντίθετο μάλιστα. Από την οπτική ενός τηλεθεατή, οι αναφορές στην απεργία πείνας ήταν περιορισμένες σε ελάχιστα λεπτά εντός των ειδησεογραφικών μεγαεκπομπών, πνιγμένες σε μια θάλασσα άλλων θεμάτων, διαφημίσεων, δελτίων καιρού, τηλεοπτικών σειρών, αθλητικών εκδηλώσεων, reality shows κοκ. Δηλαδή, αυτή η πυκνή περιγραφή της απεργίας πείνας αποκλίνει πάρα πολύ από την πραγματικότητα ενός τηλεθεατή, από τον τρόπο με τον οποίο βίωνε ένας τηλεθεατής την απεργία.

πισμού [...] δεν καλύπτει καμιά από τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ασφαλή διαμονή δεκάδων μεταναστών» και ότι δε θα επιτρέψουν να μετατραπεί σε «αποθήκη ψυχών»¹¹⁷, ενώ υποστηρίζει ότι αυτός ο αγώνας «λειτουργεί συκοφαντικά για το άσυλο» (ανακοίνωση ΠΑΣΠ Νομικής 24/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Σε επίπεδο κομμάτων, η Δημοκρατική Συμμαχία (κόμμα που ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 2010 μετά από απόσχιση στελεχών της ΝΔ) κατηγορεί τους αριστερούς ότι «διέρρηξαν τη Νομική Σχολή, κατέλαβαν παρακείμενο ιστορικής σημασίας κτίριο και το έκαναν γυαλιά-καρφιά [ενώ] ο ελληνικός λαός βλέπει με οργή τα γεγονότα» (ανακοίνωση Δημοκρατικής Συμμαχίας 24/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Στις 24 Ιανουαρίου, ο εκπρόσωπος τύπου του ΛΑΟΣ δηλώνει «δώσε τόπο στον χωριάτη να σ' ανέβει στο κρεβάτι» (ανακοίνωση εκπροσώπου ΛΑΟΣ 24/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'), ενώ η Χρυσή Αυγή διερωτάται «γιατί δεν τους παίρνουν στο σπίτι τους [τους μετανάστες] οι αντιρατσιστές;»¹¹⁸.

Εικόνα 4: Τρικιάκι δρόμου.

Προσπαθεί να αντιστρέψει την απλοϊκή λογική που εκφράζεται από το νεοναζιστικό κόμμα.

Σε επερώτηση στο Κοινοβούλιο από βουλευτή της ΝΔ, τότε κόμμα αξιωματικής αντιπολίτευσης, διαβάζουμε ότι «η χώρα μας είναι ξέφραγο αμπέλι» και το πρόβλημα της «λαθρομετανάστευσης [...] υπονομεύει την ασφάλεια της χώρας» (επερώτηση Νάκου 24/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Στις 25 Ιανουαρίου, πρώτη ημέρα της απεργίας πείνας, γίνεται ξεκάθαρο πλέον ότι η κυβέρνηση και πολλά κόμματα (κυρίως δεξιά) καταβάλουν προσπάθεια να υπονομευτεί το ακαδημαϊκό άσυλο. Στις πρώτες αντιδράσεις δεν προεξέχει το ζήτημα των μεταναστών, έστω και ρατσιστικά ή αρνητικά όπως συζητιέται συνήθως από τα κυρίαρχα μίντια και τα περισσότερα κόμματα (Παύλου 2001, 2009· Κουντούρη 2008· Βρατσάλης 2009· Χριστόπουλος 2009· Πάντζου 2013)¹¹⁹, αλλά το ζήτημα

¹¹⁷ Η φράση «αποθήκη ψυχών» είχε χρησιμοποιηθεί από τον τότε Υφυπουργό Προστασίας του Πολίτη (επί κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ) κατά την επίσκεψή του στο στρατόπεδο συγκέντρωσης μεταναστών στην Παγανή Μυτιλήνης το Φθινόπωρο του 2009, ανακοινώνοντας και εμμέσως πλην σαφώς το κλείσιμό της (για παράδειγμα, βλ. <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=94716> - τελευταία είσοδος 15/05/2014).

¹¹⁸ Ανακοίνωση Χρυσής Αυγής σε <http://xryshaygh.wordpress.com/2011/01/24/%CE%BE%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%BB%CE%B1%CE%B8%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE/> (τελευταία είσοδος 02/02/2011).

¹¹⁹ Η Κουντούρη (2008: 57-75) παρουσιάζει, μεταξύ άλλων, μια ενδιαφέρουσα ανάλυση μιντιακής πλαισίωσης της εξέγερσης στις φυλακές Κορυδαλλού το 1995. Οι κρατούμενοι διεκδίκησαν καλύτερες συνθήκες. Από τις εφημερίδες που εξετάζει, Τα Νέα, Το Βήμα της Κυριακής, το Έθνος και η Ελευθεροτυπία πλαισίωσαν εθνικιστικά τις συμπλοκές μεταξύ κρατούμενων, αποδίδοντας ευθύνες στους «αλλοδαπούς» κρατούμενους· ο Ελεύθερος Τύπος, η Απογευματινή και η Καθημερινή άσκησαν αντιπολίτευση, τονίζοντας τις κυβερνητικές ευθύνες στη διαχείριση των

του πανεπιστημιακού ασύλου πλαισιωμένο από τη λογική ότι γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ προς την επίτευξη μικροπολιτικών συμφερόντων και οι μετανάστες είναι θύματα αυτών των κινήτρων. Διακινείται ευρέως η άποψη (κυρίως σε σχόλια ιστοσελίδων, αλλά και στην τηλεόραση) ότι η κυβέρνηση γνώριζε εκ των προτέρων τόσο την ημερομηνία έναρξης της απεργίας πείνας, όσο και το μέρος, αλλά δεν έκανε τίποτα ώστε να την αποτρέψει¹²⁰. Η άποψη αυτή καλλιεργεί υπόνοιες ότι το κυβερνητικό σχήμα είδε εκ των προτέρων την απεργία πείνας ως ευκαιρία για να χτυπηθεί το ακαδημαϊκό άσυλο, ενώ τροφοδοτεί διάφορα συνωμοσιολογικά σενάρια.

«Η κατάληψη της Νομικής είναι μια επικίνδυνη προβοκάτσια που κάποιοι μεθόδευσαν και στρέφεται κατά των μεταναστών και του Πανεπιστημιακού ασύλου το οποίο κατέλυσαν αυτοί που οδήγησαν τους λαθρομετανάστες στη Νομική. Το κράτος ήταν ενήμερο»¹²¹

Από τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης που ήρθα σε επαφή, σχεδόν τρία χρόνια αργότερα, κανένα δεν πιστεύει ότι το κράτος ήξερε εκ των προτέρων την επιλογή της Νομικής. Να συμπληρώσω ότι η επιλογή έγινε μόλις τρεις ή τέσσερις ημέρες πριν από την είσοδο.

Χρειάζεται να σκιαγραφήσω το κομματικό σκηνικό και τις τάσεις που ωθούσαν την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προς μια πιο δεξιά, συντηρητική και εθνικιστική ή ρατσιστική μετατόπιση¹²². Για περίπου δύο δεκαετίες, το ΠΑΣΟΚ, εν συγκρίσει με τη ΝΔ, εμφάνισε περισσότερη ευελιξία ή προσαρμοστικότητα στις ανάγκες της κάθε εποχής (Γιάννης Λούλης 2004, όπως παραπέμπεται σε Πανταζόπουλος 2005: 147) ή/και διαμόρφωσε αυτές τις ανάγκες, κεφαλαιοποιώντας εκλογικά τον α-

συμπλοκών, και πλαισίωσαν τους αλλοδαπούς κρατούμενους ως εγκληματίες· μόνο ο Ριζοσπάστης (προσκεείμενη στο ΚΚΕ) και η Αυγή (προσκεείμενη στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ) ανέδειξαν τα προβλήματα του σωφρονιστικού προβλήματος, με την Αυγή να ασκεί κριτική σε όποια διαχωριστική αναφορά μεταξύ «ελλήνων και αλλοδαπών» και το Ριζοσπάστη να παραχωρεί τις πιο συνοπτικές αναφορές στο συμβάν εν συγκρίσει με όλες τις άλλες εφημερίδες. Για τη διαπλοκή κεφαλαίου και ιδιοκτητών των μεγάλων εφημερίδων και καναλιών, βλ. Parathanassopoulos (2001, 2004).

¹²⁰ Μεταξύ πολυάριθμων συζητήσεων αντίστοιχου ύφους και επιχειρηματολογίας στο διαδίκτυο, παραπέμπω ενδεικτικά στα σχόλια αναγνωστών σε σχετικό δημοσίευμα στην εφημερίδα Τα Νέα (βλ. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2>, τελευταία είσοδος 19/07/2014). Για παράδειγμα, κατά τον/την ΜΙΚΕ: «Πολύ ύποπτη αυτή η ανοχή κατά τη μεταφορά 250 παράνομων και εξίσου πολύ ύποπτη η τοποθέτησή τους στον πολύ προσεκτικά εντοπισμένο χώρο». Και καθώς διερωτάται για το πού βρήκαν τα λεφτά να ταξιδέψουν, διαφωτίζει μια όψη της σχετικής παραφιλολογίας: «Ποιος είναι ο X κρυφός χρηματοδότης; Η Τουρκία; Κάποιο άλλο ισλαμοφονταμενταλιστικό κράτος; Μήπως ο ΣΥΡΙΖΑ;». Σ' αυτήν την περίπτωση, το σενάριο ανθελληνικής συνωμοσίας δικαιολογείται ως «άσκηση ψυχολογικής βίας στον ντόπιο πληθυσμό, τουτέστιν, κάντε μόνο με τα μέτρα ή βάζουμε τις ορδές των παράνομων να σας κάνουν νιανιά» (ο.π.). Κατ' αυτήν τη λογική, ο μετανάστης δεν αποτελεί το πιο ευάλωτο θύμα της κρίσης, αλλά το εργαλείο χειραγώγησης του ντόπιου πληθυσμού από κάποιο ισλαμοφονταμενταλιστικό κράτος (την Τουρκία, κατά προτίμηση) ή το ΣΥΡΙΖΑ.

Βλ. επίσης την έναρξη της ομιλίας του Νάκου, βουλευτή της ΝΔ, στη συζήτηση πάνω στην επερώτησή του, στη Βουλή, στις 04/02/2011: «έχει αποδειχτεί με τον καλύτερο τρόπο ότι γνωρίζατε τόσο προσωπικά, όσο και οι υπηρεσίες σας, τις προεργασίες που έγιναν, την προετοιμασία από συγκεκριμένα άτομα για την κατάληψη της Νομικής Σχολής. Το ερώτημα είναι: Γιατί δεν τους σταματήσατε στην Κρήτη;» (<http://www.parliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/7313551.pdf> - τελευταία είσοδος 22/07/2014).

¹²¹ Ενδεικτικά παραθέτω από σχόλιο του Giannis, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρουμ της εφημερίδας Τα Νέα, διαθέσιμο σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014). Έχει ενδιαφέρον η διάκριση μεταξύ μετανάστη (καλού) και λαθρομετανάστη (κακού ή χειραγωγημένου).

¹²² Υπάρχει αρκετή βιβλιογραφία, ιδιαίτερα στο ερευνητικό πεδίο του ρατσισμού και των ακροδεξιών κομμάτων και ρητορικών, που αναλύει τις διαδικασίες που έλαβαν χώρα σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη και οδήγησαν σε μετατοπίσεις του κυρίαρχου λόγου προς την κατεύθυνση του αντι-μεταναστευτικού λαϊκισμού. Παραπέμπω ενδεικτικά τη Liz Fekete (2009) γιατί εστιάζει ιδιαίτερα στην περίοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και έπειτα. Μεταξύ άλλων, επισημαίνει το ρόλο των μαζικών μίντια και την εξασθένιση του εργατικού κινήματος.

ντιδικτατορικό αγώνα πάνω σε ένα σοσιαλιστικό μύθο και ένα πελατειακό κόμμα / κράτος. Τις εκλογές του 1996 τις κερδίζει με ένα φιλοευρωπαϊκό προφίλ και θεμελιώνοντας το λόγο του στις έννοιες του *εκσυγχρονισμού* και της *κεντροαριστεράς* (Γκίβαλος 2005: 97) και διατηρείται σταθερά στην εξουσία μέχρι τις εκλογές του 2004. Ωστόσο, αργότερα, προβαλλόμενη ως εκφραστής του *μεσαίου χώρου* (βλ. Βερναρδάκης 2005: 57), η ΝΔ επιτυγχάνει απανωτές εκλογικές νίκες (βουλευτικές εκλογές του 2004 και του 2007, ευρωεκλογές του 2004) και δημιουργείται η αίσθηση μιας σταθερής κομματικής κυριαρχίας (Πανταζόπουλος 2005: 146). Είναι μια περίοδος που η διαχείριση της λαϊκής δυσαρέσκειας πλαισιώνεται με εθνικο-θρησκευτικές αξίες από τη ΝΔ και το ΛΑΟΣ (ιδρύθηκε το 2000) και οδηγεί στην ταυτόχρονη εκλογική και ιδεολογική άνοδο Δεξιάς και ακροδεξιάς. Στην ενίσχυση του ΛΑΟΣ φαίνεται να συμβάλλει και το ΠΑΣΟΚ (Ellinas 2010: 3-4), μάλλον για να αποδυναμώσει τη ΝΔ από τα δεξιά. Παράλληλα, είναι η ίδια περίοδος που, όπως ανέφερα ήδη, ξεκινάει πάλι οι διώξεις μεταναστών μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες¹²³. Σ' αυτήν την πορεία, το ΚΚΕ είναι σταθερά τρίτο κόμμα και ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ/ΣΥΡΙΖΑ¹²⁴ τέταρτο, ενώ στις εκλογές του 2009 το ΛΑΟΣ θα αναδειχτεί τέταρτο κόμμα και ο ΣΥΡΙΖΑ πέμπτο (το ΛΑΟΣ μπήκε πρώτη φορά στη Βουλή το 2007). Τα ποσοστά των τρίτων κομμάτων είναι πολύ μικρά για να απειλήσουν το δικομματισμό. Τις εκλογές του 2009 τις κερδίζει το ΠΑΣΟΚ και οι βουλευτικές έδρες -που εκφράζουν τις κοινοβουλευτικές δυναμικές κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας- κατανέμονται ως εξής: ΠΑΣΟΚ 160 βουλευτές, ΝΔ 91, ΚΚΕ 21, ΛΑΟΣ 15 και ΣΥΡΙΖΑ 13. Η κυβέρνηση ανακοινώνει αμέσως μετά τις εκλογές την προσφυγή του ελληνικού κράτους στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και εντείνεται η νεοφιλελεύθερη επίθεση (που είχε ξεκινήσει στην ελληνική περίπτωση από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, με τη συμβολή αμφοτέρων των δύο κυβερνητικών κομμάτων: Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος & Σπουρδαλάκης 2011), ενώ μπαίνουν στο δημόσιο λόγο οι λέξεις *Μνημόνιο* και *κρίση*. Η απεργία πείνας ξεκινάει ουσιαστικά με τους χειρότερους οιωνούς για τους απεργούς: η -ακόμη ισχυρή- κυβέρνηση προσπαθεί να διαχειριστεί το ενδεχόμενο εκλογικό κόστος του Μνημονίου σε ένα περιβάλλον με πολύ ισχυρές αντιμεταναστευτικές και εθνικιστικές τάσεις και έντονη οργανωμένη φασιστική δραστηριότητα στους δρόμους της Αθήνας.

Επιστρέφοντας στις ημέρες της Νομικής, είναι αξιοσημείωτη η απόφαση του Κοσμήτορα της Νομικής να αναστείλει τη λειτουργία της Σχολής (lock-out) μία εβδομάδα παρά το γεγονός ότι το

¹²³ Για τις διώξεις αυτής της περιόδου, αλλά και τη γενικότερη διαπλοκή Δεξιάς και ακροδεξιάς, νεοναζιστών, κυβερνητικών και αστυνομικών στελεχών και επιχειρηματιών, βλ. Θωΐδου & Πίττας (2013) και XYZCONTAGION (2014). Για την απήχηση της ακροδεξιάς στη νεολαία και τους κινδύνους που εγκυμονεί αυτή η ακροδεξιά άνοδος της τελευταίας δεκαετίας, βλ. Μαρβάκης κ.ά. (2013). Για την άνοδο ακροδεξιών ρατσιστικών κομμάτων στη νοτιοευρωπαϊκή ζώνη με την οικονομική κρίση, βλ. Bosco & Verney (2012). Για τη χρήση των μεταναστών προς ενίσχυση του εθνικισμού και της ακροδεξιάς από κόμματα και μίντια, βλ. Ellinas (2010: 125-66: εστιάζει ιδιαίτερα στην περίπτωση ΛΑΟΣ).

¹²⁴ Η από μέρους μου αναφορά ενίοτε στο ΣΥΡΙΖΑ και άλλοτε στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ ακολουθεί τον τίτλο που χρησιμοποιείται στο εκάστοτε κείμενο που παραπέμπω. Την περίοδο της απεργίας πείνας, ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ ήταν η πιο ισχυρή κομματική τάση μέσα στο ΣΥΡΙΖΑ.

κτίριο ήταν ούτως ή άλλως προσωρινά εκτός λειτουργίας για λόγους ανακαίνισης¹²⁵. Την ίδια ώρα, η ΠΟΣΔΕΠ (Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Διδακτικού και Ερευνητικού Προσωπικού) προσπαθεί να απο-πολιτικοποιήσει τον αγώνα, καλώντας τούς «καταληψίες» σε «υποχώρηση» και τις «φιλανθρωπικές οργανώσεις και την εκκλησία [να αναλάβουν] τη στέγαση και τη διατροφή αυτών των ανθρώπων» (ανακοίνωση ΠΟΣΔΕΠ 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Το Υπουργείο Εσωτερικών ξεκαθαρίζει ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση νομιμοποίησης των μεταναστών (ανακοίνωση Υπ. Εσ. 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'), ενώ το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη δηλώνει εμφαντικά ότι η άρση του ασύλου είναι ζήτημα των πανεπιστημιακών αρχών (ανακοίνωση Υ. Προ. Πο. 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Η Υπουργός Παιδείας μιλάει ταυτόχρονα για «καθοδήγηση των μεταναστών» και καλεί σε άρση του ακαδημαϊκού ασύλου (ανακοίνωση Υπουργού Παιδείας 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Στις 27/01/2011, το ΛΑΟΣ καταθέτει πρόταση νόμου για την κατάργηση του ακαδημαϊκού ασύλου¹²⁶. Η Υπουργός Παιδείας προαναγγέλλει τρεις ημέρες αργότερα την αφαίρεση του ακαδημαϊκού ασύλου από τη διαχειριστική ευθύνη των Πρυτανικών Αρχών και τη θέσπιση Συμβουλίων που θα λειτουργούν εξωτερικά των πανεπιστημίων και θα έχουν την ευθύνη άρσης του ασύλου¹²⁷. Το κόμμα της ΔΗΜΑΡ κάνει λόγο για «καταληψίες μετανάστες και στενόμυαλους *συμπαραστάτες*» που εκθέτουν το ακαδημαϊκό άσυλο (ανακοίνωση ΔΗΜ.ΑΡ. 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α': η πλαγιογράμμιση στο πρωτότυπο)¹²⁸. Παράλληλα, δεκάδες αλληλέγγυοι περνάνε την πόρτα της Νομικής για να πάρουν μια εικόνα της κατάστασης, να ενημερωθούν για τις ανάγκες των απεργών πείνας και να εκφράσουν τη στήριξή τους. Το πρωί της 25/01/2011, εθελοντές του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού παραδίδουν είδη πρώτης ανάγκης στους απεργούς (φαρμακευτικό υλικό, κουβέρτες, είδη υγιεινής κοκ.).

Στη διάρκεια των δύο αυτών ημερών η επικείμενη απεργία πείνας αποτελεί βασικό θέμα στις ειδήσεις όλων των μεγάλων τηλεοπτικών καναλιών, εστιάζοντας περισσότερο στις ανακοινώσεις που προανέφερα και στο ζήτημα του ακαδημαϊκού ασύλου παρά στο ζήτημα της μετανάστευσης και τις

¹²⁵ Για τη γενικότερη χρήση της στρατηγικής lock-out από την κυβέρνηση και την Πρυτανεία βλ. το άρθρο του Νικόλα Γιανιάρη, 2011, διαθέσιμο σε <https://arenilegal.wordpress.com/2011/11/14/lock-out/> (τελευταία είσοδος 15/10/2014).

¹²⁶ Για παράδειγμα, βλ. <http://www.skai.gr/news/politics/article/161564/katargisi-asulou-proteinei-me-protasi-nomou-o-laos/> (τελευταία είσοδος 22/06/2014).

¹²⁷ Για παράδειγμα, βλ. <http://tvxs.gr/news/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%B8%CE%B1-%CE%B1%CF%86%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%B5%CE%B8%CE%B5%CE%AF-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%80%CF%81%CF%85%CF%84%CE%AC%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%83%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85> (τελευταία είσοδος 23/06/2014).

¹²⁸ Για την εσωκοινοβουλευτική δύνη που προκλήθηκε εκείνες τις ημέρες, βλ. ενδεικτικά http://www.newsit.gr/default.php?pname=Article&art_id=62061&catid=9 (τελευταία είσοδος 29/07/2014).

συνθήκες ζωής των μεταναστών, το οποίο ήθελαν να αναδείξουν οι ίδιοι οι απεργοί πείνας και η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης (ενδεικτικά, βλ. Οπτικοακουστικό υλικό, Παράρτημα Ε'). Σε άρθρο του Νίκου Στεριανού (2011) βλέπουμε μια κριτική επισκόπηση βασικών, πρωτοσέλιδων άρθρων (που αφορούν την απεργία πείνας) εφημερίδων που ανήκουν σε μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους. Πέρα από τον έντονα ρατσιστικό λόγο, προκαλεί εντύπωση η ετοιμότητα και η ένταση με την οποία χτυπήθηκε το ακαδημαϊκό άσυλο (βλ. Στεριανός 2011). Η μαζική ροή του αντιδραστικού λόγου διακόπτεται, έστω και δειλά, από ανακοινώσεις που προσπαθούν να περιορίσουν την όξυνση της αντιπαράθεσης και να μετατοπίσουν την εστίαση από το θέμα του ακαδημαϊκού ασύλου σ' αυτό της μετανάστευσης. Βέβαια, ακόμη ήταν πολύ νωρίς για να φανεί η δυναμική αλληλεγγύης που θα προσέλκυε η απεργία πείνας. Αν και είχε προηγηθεί η ενημέρωση κάποιων δικτύων που δραστηριοποιούνται κυρίως εντός ελληνικής επικράτειας, οι διαδικασίες ανακοίνωσης δεσμεύσεων αλληλεγγύης και ανάληψης συλλογικών δράσεων από δύνாமους-χώρους ακολουθούσαν τις δικές τους ταχύτητες που απαιτούσαν τον *αργό ρυθμό των διαδικασιών δημοκρατικής διαβούλευσης* (Chesneaux 2000: 407, 417· Scheuerman 2004: 49· Wolin 2008: 229-30, 267, 274-7· Saward 2015) και λήψης αποφάσεων στα πλαίσια των συλλογικοτήτων. Επιπλέον, η ενεργοποίηση διεθνικών δικτύων απαιτούσε ακόμη περισσότερο χρόνο¹²⁹. Μέσα στη μιντιακή πλημμύρα αντιδραστικού και ρατσιστικού λόγου, με το ακαδημαϊκό άσυλο (και όχι το μεταναστευτικό) να ενεργοποιείται ως κυρίαρχο διακύβευμα της απεργίας και με το εύρος της αναδυόμενης αλληλεγγύης να είναι ακόμη πολύ περιορισμένο, ακόμη και τα κόμματα που αναμενόταν να κρατήσουν φιλικότερη στάση προς τους απεργούς εμφανίζουν έντονα φοβικές, επιφυλακτικές στάσεις. Φοβική είναι και η δημόσια θέση που παίρνει ο πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης¹³⁰ (συνδικαλιστής του ΠΑΣΟΚ), ασχέτως εάν η συνεργασία του με τη Συνέλευση Μεταναστών και την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης ήταν πολύ καλή, τουλάχιστον όπως μου μετέφεραν απεργοί πείνας και αλληλέγγυοι από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης.

Δεδομένης της ισχυρής επίθεσης που δέχτηκε η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, μερικές ανακοινώσεις προσπαθούν να κρατήσουν κάποιες αποστάσεις απ' αυτήν. Το κόμμα των Οικολόγων Πράσινων δεν παίρνει θέση περί του ακαδημαϊκού ασύλου και επικαλείται τα ανθρώπινα δικαιώματα ως «απαραίτητη αφετηρία κάθε μεταναστευτικής πολιτικής» (βλ. ανακοίνωση Οικολόγων Πράσινων 25/01/2011, Παράρτημα Α') σε μια «αναίμακτη» (Κ., αλληλέγγυος, 27/01/2011), γενικόλογη ανακοίνωση. Το ΚΚΕ τονίζει τα «δίκαια αιτήματα μεταναστών και προσφύγων», καταγγέλλει την απόφαση της Πρυτανείας να αναστείλει τη λειτουργία της Σχολής, αλλά την ίδια στιγμή επιτίθεται στα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης που καταγγέλλει ως καθοδηγητές που εκθέτουν τους με-

¹²⁹ Βλ. σχ. Παράρτημα Β', Διεθνοποίηση της απεργίας: ενδεικτικές αναφορές.

¹³⁰ Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=uxoAiMBL7CY> (τελευταία είσοδος 05/10/2014).

τανάστες (ανακοίνωση ΚΚΕ 25/01/2011 με χαρακτηριστικό τίτλο *Τα λαϊκά στρώματα δεν πρέπει να παραπλανηθούν από άλλους*, βλ. Παράρτημα Α')¹³¹. Ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ/ΣΥΡΙΖΑ και η ΑΝΤΑΡΣΥΑ τονίζουν τα δίκαια αιτήματα των μεταναστών, υπερασπίζονται τους αλληλέγγυους και προσπαθούν να μετατοπίσουν το σημείο εστίασης της συζήτησης από το ακαδημαϊκό άσυλο στη μετανάστευση (ανακοίνωση ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ 25/01/2011 & ανακοίνωση ΑΝΤΑΡΣΥΑ 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Δύο ημέρες μετά, σε σχόλιο του Γραφείου Τύπου του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ, φαίνονται ξεκάθαρα οι διλημματικές πιέσεις που ασκούνται στο κόμμα και οδηγούν σε μια φοβική αναδίπλωση της στάσης του στις ημέρες της Νομικής, όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Με το ένα πόδι στη Βουλή και το άλλο στα αποκαλούμενα νέα κοινωνικά κινήματα, το συγκεκριμένο κόμμα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς προσπαθεί να ισορροπήσει μεταξύ δύναμης-προσανατολισμού: προσπαθεί να γίνει ελκυστής ψήφων σε ένα συντηρητικό εκλογικό περιβάλλον και ταυτόχρονα διάυλος μεταφοράς κάποιων ριζοσπαστικών αιτημάτων στη Βουλή.

Το ΚΚΕ και ο ΣΥΡΙΖΑ έχουν μια σταθερή παρουσία στο δρόμο, όπως και όλα τα κόμματα που αυτοπροσδιορίζονται ως αριστερά (πλην του ΔΗΜΑΡ). Ωστόσο, ισορροπούν με αρκετά διαφορετικό τρόπο πάνω στο όριο δύναμης-προσανατολισμού. Το ΚΚΕ αντιμετωπίζει τα αποκαλούμενα νέα κοινωνικά κινήματα και τις συγκρουσιακές μορφές πολιτικής, οτιδήποτε φαίνεται ως κληρονομιά του '68, ως περιθωριακά, αποπροσανατολισμένα ή δευτερεύουσας σημασίας, μέχρι ύποπτα και προβοκατόρικα, και σπανίως εμπλέκεται σε κάποια επαφή και ζύμωση μ' αυτά. Στην καλύτερη περίπτωση, κρατάει μια επιφυλακτική και απόμακρη στάση προς οτιδήποτε βρίσκεται εκτός των ορίων ελέγχου του και των δικών του διαύλων έκφρασης· στη χειρότερη, έχει βοηθήσει τους μηχανισμούς καταστολής στην αναχαίτιση των *προβοκατόρικων* μορφών πολιτικής στο όνομα της συνταγματικής νομιμότητας (για μια ανάλυση της στρατηγικής του ΚΚΕ, βλ. Μπελαντής 2009). Κατά τον Δημήτρη Μπελαντή, το ΚΚΕ δε στοχεύει τόσο στην καθοδήγηση αυτών των κινήματων, κάτι που δε θα ήταν άλλωστε εφικτό, όσο στην αφομοίωση των ανθρώπων που συμμετέχουν σ' αυτά. Φαίνεται να επενδύει σε μια στρατηγική έλξης και συγκέντρωσης δύναμης *όταν ωριμάσουν οι συνθήκες*, διατηρώντας τους προσανατολισμούς του αδιαπραγμάτευτους, χρησιμοποιώντας μια δύσκαμπτη γλώσσα, γραφικό στρώμα-κατάλοιπο ενός γραμμικού μαρξισμού, και σπανίως εμπλεκόμενο

¹³¹ Για την οπτική του ΚΚΕ, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικό άρθρο που δημοσιεύθηκε στο Ριζοσπάστη στις 30/01/2011, πέντε ημέρες μετά την έναρξη της απεργίας πείνας (<http://www1.rizospastis.gr/page.do?publDate=30/1/2011&id=13021&pageNo=7&direction=1> - τελευταία είσοδος 16/07/2014). Το άρθρο επιδιώκει να χτυπήσει τις Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης, προσπαθώντας να συνδέσει μέλη τους με τα Δεκεμβριανά «μπάχαλα» και τον «προβοκατόρικο μηχανισμό» της οργάνωσης 17 Νοέμβρη, όπως διαβάζουμε στο άρθρο. Η κριτική του ΚΚΕ βασίζεται στη λογική ότι οι άμεσες δράσεις που προσβάλλουν την αστική νομιμότητα λειτουργούν προβοκατόρικα για το μαζικό λαϊκό κίνημα, αφού προκαλούν τη βίαιη καταστολή του από το κράτος. Όχι μόνο στο συγκεκριμένο άρθρο, αλλά γενικότερα στο λόγο που παράγει το ΚΚΕ, αξίζει να παρατηρήσουμε τη συχνότατη χρήση του όρου «αντικειμενικά» που συνοδεύει τα βασικά επιχειρήματα του κομματικού επιτελείου, στην προσπάθειά του να διεκδικήσει το αλάθητο ως προς τους προσανατολισμούς και τα ρεπερτόρια δράσης που προτείνει.

σε κοινές δράσεις με άλλες πολιτικές συναρθρώσεις. Ο ΣΥΡΙΖΑ, από την άλλη, κινείται περισσότερο ευέλικτα πάνω στο όριο δύναμης-προσανατολισμού. Αντίθετα από το ΚΚΕ που διατηρεί έναν άκαμπτο γραμμικό προσανατολισμό *περιμένοντας τη δύναμη να έρθει*, ο ΣΥΡΙΖΑ εμπλέκεται περισσότερο ενεργά στην κατασκευή αυτής της δύναμης και των προσανατολισμών της, διατηρώντας ο ίδιος πιο διαπραγματεύσιμους προσανατολισμούς (για μια σχετική κριτική στο ΣΥΡΙΖΑ, βλ. Δρακωνάκης 2014)¹³². Δε σκοπεύω να εμπλακώ σε κάποια αναλυτική σύγκριση. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον η διάκριση που έκανε το ΚΚΕ μεταξύ μεταναστών και Πρωτοβουλίας: προσπαθώντας να ισορροπήσει μεταξύ του αιτήματος για αλληλεγγύη στην *τάξη καθ' εαυτήν* (εδώ, στους μετανάστες) και της ανάγκης να δαιμονοποιήσει τις *αποπροσανατολισμένες* μορφές πρακτικής, ουσιαστικά αμφισβήτησε τους 300 ως αυτόνομα πολιτικά υποκείμενα (*είναι καθοδηγούμενοι*) και την ικανότητα της γυμνής ζωής να επινοεί τρόπους αντίστασης (όπως και οποιουδήποτε βρίσκεται εκτός ορίων ελέγχου του).¹³³

Μικρότερα εξωκοινοβουλευτικά κόμματα της Αριστεράς υιοθετούν περισσότερο αποφασιστικές θέσεις στήριξης της απεργίας πείνας. Το ΕΕΚ-Τροτσκιστές ενισχύει την ταξική διάσταση που θέτουν οι ίδιοι οι απεργοί πείνας: «οι μετανάστες είναι τα ταξικά αδέρφια των ελλήνων εργατών», υπερασπίζεται την επιλογή της Νομικής και στρέφει τα πυρά του εναντίον του «φασιστικού» κυβερνητικού τόξου (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ και ΛΑΟΣ), καθώς και εναντίον των μίντια. Τέλος, καταγγέλλει την «σταλινική αντίδραση» του ΚΚΕ ως αριστερό στυλοβάτη του καπιταλισμού (ανακοίνωση ΕΕΚ-Τροτσκιστές 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Το ΚΚΕ(μ-λ) προσπαθεί επίσης να ενισχύσει την κοινή ταξική ταυτότητα ελλήνων και μεταναστών εργατών, υποστηρίζοντας ότι οι αντίπαλοι είναι κοινοί («οι Αμερικάνοι και Ευρωπαίοι ιμπεριαλιστές [και] το ντόπιο κεφάλαιο») και είναι προς το ταξικό συμφέρον η κοινή αντίσταση «στην επίθεση του κεφαλαίου» (ανακοίνωση ΚΚΕ(μ-λ): Κάτω τα χέρια από το άσυλο, βλ. Παράρτημα Α'). Στρέφει τα βέλη του εναντίον του κυβερνητικού τόξου, αλλά και της ΔΗΜΑΡ, αμφισβητώντας την αριστερή της ταυτότητα.

Οι ίδιοι οι απεργοί, μπροστά σ' αυτές τις φοβικές στάσεις της κοινοβουλευτικής Αριστεράς και στην κυρίαρχη τάση να αμφισβητηθεί η πολιτική τους αυτονομία, προσπαθούν να ενεργοποιήσουν μια αποφασιστικότερη στήριξη του αγώνα τους:

«Δεν είμαστε αυτό που παρουσιάζεται από τα ΜΜΕ, οι καημένοι, οι πάμφτωχοι, χωρίς σπίτι, δουλειά και ρούχα μετανάστες κ.λ.π. [...] ήρθαμε για να παλέψουμε (όσο αντέξει ο οργανισμός μας) για τη νομιμοποίηση μας, τα δικαιώματά μας και για αξιοπρεπείς όρους ζωής. [...] Αποφασίζουμε μόνοι μας και ανεπηρέαστοι μέσα από τις συνελεύσεις μας (των απεργών). Δεν κρύβεται κανένας ούτε μπροστά μας αλλά ού-

¹³² Το άρθρο του Δρακωνάκη γράφτηκε τρία χρόνια μετά την απεργία πείνας, στην *Πολιτική Επιθεώρηση «Κοινωνικός Αναρχισμός»*, σε μια περίοδο που το κομματικό σκηνικό άλλαξε κρίσιμα και ο ΣΥΡΙΖΑ αναδείχτηκε *ξαφνικά* σε δεύτερο κόμμα με βλέψεις διακυβέρνησης. Θεωρώ ότι το άρθρο έχει πάρα πολλά προβλήματα και το παραπέμνω αποκλειστικά και μόνο γιατί είναι αφιερωμένο ακριβώς πάνω στο ζήτημα δύναμης-προσανατολισμού στην περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ.

¹³³ Τα περισσότερα κόμματα και οι τηλεδημοσιογράφοι σχεδόν ταύτισαν την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης με το ΣΥΡΙΖΑ/ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ.

τε και πίσω μας. Και δεν δεχόμαστε καθοδήγηση από κανέναν!»

(ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών 27/01/2011, Παράρτημα Γ')

Εφεξής και μέχρι και την τελευταία ημέρα της απεργίας πείνας, η Συνέλευση Μεταναστών θα χρειαστεί να τονίσει πολλές φορές την αυτονομία της ως προς τη λήψη αποφάσεων, απευθυνόμενη τόσο προς αντιπάλους, όσο και προς μερίδες αλληλέγγυων. Θα αρρείς πως έμοιαζε αδιανόητο για μια μερίδα των δυνάμεων-χώρων ότι μπορούν οι ίδιοι οι μετανάστες να αποφασίσουν για τον αγώνα τους.

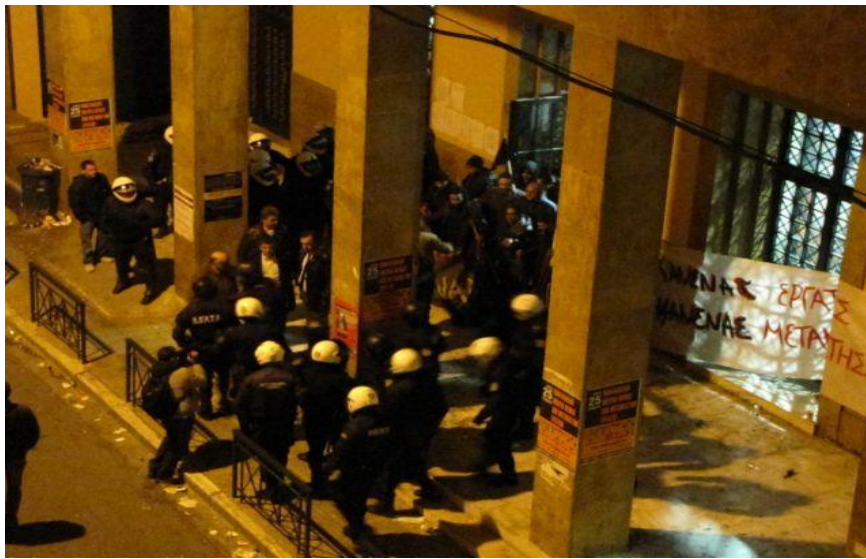
(3.2) η νύχτα της Νομικής: στη σκιά του Δεκέμβρη

Το απόγευμα της 27ης Ιανουαρίου κατατίθεται αίτημα από την Πρυτανεία στην Εισαγγελία για εκκένωση της Νομικής από την Αστυνομία¹³⁴. Τα ξημερώματα της Παρασκευής, 28 Ιανουαρίου, έπειτα από τρεις ημέρες απεργίας πείνας και λίγες ώρες πριν από τη λήξη του τελεσίγραφου της κυβέρνησης να εκκενωθεί η Νομική, οι απεργοί πείνας αποφασίζουν να μετεγκαταστήσουν το κέντρο

¹³⁴ Το ακαδημαϊκό άσυλο κατοχυρώνεται από την ελληνική νομοθεσία μέσω των νόμων 1268/1982 (ΦΕΚ Α' 87) και 1549/2007 (ΦΕΚ Α' 69/20.3.2007). Στο βαθμό που γνωρίζω, ήταν η τέταρτη φορά που έγινε άρση του ακαδημαϊκού ασύλου. Είχαν προηγηθεί (α) η καταστολή της κατάληψης του Χημείου Αθηνών το 1985, (β) η εκκένωση του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου το 1995 μετά από συμπλοκές και (γ) το 2002, έπειτα από την εύρεση χασισοφυτείας σε δασώδη έκταση ιδιοκτησίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο Ρέθυμνο. Και στις τρεις περιπτώσεις η άρση του ασύλου έγινε κατόπιν σχετικών αποφάσεων των αντίστοιχων Πρυτανικών Αρχών. Παράκαμψη της Πρυτανείας επιτρέπεται «μόνον εφ' όσον διαπράττονται αυτόφωρα κακουργήματα ή αυτόφωρα εγκλήματα κατά της ζωής» (άρ. 3 παρ. 6 ν. 1549/2007 ΦΕΚ Α' 69/20.3.2007). Σε ανακοίνωσή του, στις 04/02/2011, το Δίκτυο Πανεπιστημιακών, ασκώντας πίεση στις Πρυτανικές Αρχές της Νομικής Σχολής, διερωτάται ευλόγως: «Σε ποια εγκληματική πράξη προέβησαν οι 300 μετανάστες προχωρώντας σε απεργία πείνας, ώστε να αποφασιστεί η άρση ασύλου;» (ανακοίνωση Δικτύου Πανεπιστημιακών 04/02/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Βέβαια, η «εγκληματική πράξη» δεν είναι προϋπόθεση της άρσης του ασύλου, αλλά προϋπόθεση παράκαμψης των Πρυτανικών Αρχών. Ωστόσο, η χρήση της «εγκληματικής πράξης» από το Δίκτυο Πανεπιστημιακών είναι μάλλον πιο αφηρημένη και δεν αντλείται από το σχετικό νόμο που προβλέπει την παράκαμψη της Πρυτανείας (1549/2007 ΦΕΚ Α' 69/20.3.2007). Στην περίπτωση των 300, δεν έγινε παράκαμψη των Πρυτανικών Αρχών, αλλά άρση του ακαδημαϊκού ασύλου. Τα ερωτήματα που αφορούν τους λόγους για τους οποίους έγινε αυτή η άρση, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους έγινε, παραμένουν αναπάντητα και τις απαντήσεις θα πρέπει να τις αναζητήσουμε, κατά τη γνώμη μου, στη σημασία που είχε η απεργία πείνας της γυμνής ζωής για την κυρίαρχη κυβέρνηση, στο ρόλο που έπαιξε το άσυλο στην εξέγερση του Δεκέμβρη, σε μια περίοδο που προμήνυε έντονη πολιτική δραστηριότητα σε σχέση με την προσπάθεια να περάσουν τα Μνημονιακά μέτρα και δεν μπορούσαν να αποκλειστούν τα ενδεχόμενα νέων εξεγέρσεων, καθώς επίσης και στο παρασκήνιο που προηγήθηκε της απόφασης άρσης του ασύλου. Σε σχέση μ' αυτό το παρασκήνιο, αν και δεν εστίασα ιδιαίτερα, ασκήθηκαν μάλλον έντονες πιέσεις στον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, κάτι που φαίνεται τόσο από άτυπες μαρτυρίες μελών της Πρωτοβουλίας που έκαναν λόγο για προσπάθεια καθυστέρησης αυτής της απόφασης από τον Πρύτανη, όσο και από το γεγονός ότι, λίγο αργότερα, στις 02/02/2011, κλήθηκε από την Εισαγγελία ως ύποπτος για παράβαση καθήκοντος.

Η πορεία που κατευθύνεται προς την -υπό μια έννοια- μεθοδευμένη κατάργηση του πανεπιστημιακού ασύλου, από τις αρχές του 2011 μέχρι τη στιγμή που γράφω αυτό το κομμάτι, τέλη του 2014, πιστεύω ότι σκιαγραφείται ενδεικτικά από δημοσιεύματα όπως: *Νόμος-Πλαίσιο: Αλήθειες και ψέματα*, 26/09/2011, διαθέσιμο σε <http://parallhlografos.wordpress.com/2011/09/26/aei-facts/> (τελευταία είσοδος 03/09/2014), *Κατάργηση ασύλου διά της... παράλειψης*, 26/06/2011, διαθέσιμο σε <http://wp.me/p1pa1c-aQK> (τελευταία είσοδος 03/09/2014) και «*Face control*» στο *Πανεπιστήμιο Αθηνών από το νέο Πρύτανη*, 02/09/2014, διαθέσιμο σε <http://tvxs.gr/news/ellada/%C2%ABface-control%C2%BB-sto-panepistimio-athinon-proothei-o-neos-prytanis> (τελευταία είσοδος 03/09/2014). Βλ. το σχετικό νόμο 4009/2011 (ΦΕΚ Α' 195/06.09.2011) σε <http://lecture.jimdo.com/%CE%BD%CE%B5%CE%B1/%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B9%CE%B1/> (τελευταία είσοδος 03/09/2014). Προς αποφυγή παρερμηνειών, δεν κάνω κάποιο υπονοούμενο για τυχόν αιτιώδη σχέση μεταξύ απεργίας πείνας ή Δεκέμβρη και κατάργησης του ακαδημαϊκού ασύλου.

αγώνα τους. Η Συνέλευση Μεταναστών που πήρε αυτήν την απόφαση έγινε υπό συνθήκες ασφυκτικής θεσμικής πίεσης. Το τετράγωνο της Νομικής ήταν περικυκλωμένο από δυνάμεις καταστολής και οι βασικές οδικές αρτηρίες που οδηγούν στη Νομική ήταν κλειστές από κλούβες της Αστυνομίας, ενώ οι Αρχές επέτρεπαν την έξοδο και απομάκρυνση από τη Σχολή, αλλά δεν επέτρεπαν σε κανέναν να πλησιάσει. Εξωτερικά αυτού του κλοιού υπήρχε μια μαζική δύναμη μερικών χιλιάδων αλληλέγγυων οι οποίοι ήταν αποκλεισμένοι από το κτίριο της Νομικής, ενώ μερικές δεκάδες αλληλέγγυων ήταν κλεισμένοι μαζί με τους μετανάστες εντός της Νομικής. Ταυτόχρονα, η δυναμική αλληλεγγύης ήταν θραυσματικού γεωγραφικού εύρους, με συγκεντρώσεις αλληλεγγύης να λαμβάνουν χώρα σε αρκετές πόλεις.

Εικόνα 5: Φωτογραφία από το διαδίκτυο (28/01/2011). Η στιγμή που ομάδα καταστολής σφραγίζει την είσοδο της Νομικής με την παρουσία Εισαγγελέων. Όσο διάστημα κράτησαν οι διαπραγματεύσεις επιτρεπόταν μόνο η έξοδος από τη Νομική.

Η λυσσαλέα αντίδραση του κυβερνητικού μηχανισμού, του μεγαλύτερου μέρους του κοινοβουλευτικού κόσμου και των πανελλαδικής εμβέλειας ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, η παρουσία δύο Εισαγγελέων στην πόρτα της Νομικής, η άρση του ακαδημαϊκού ασύλου που προηγήθηκε και ο αποκλεισμός πολλών δημοσιογράφων από την πρόσβαση στο οικοδομικό τετράγωνο της Νομικής, όλα τροφοδοτούσαν ολοένα και περισσότερο το σενάριο μιας βίαιης εκκένωσης. Στα πηγαδάκια εντός της Νομικής, αλλά και από τους ανθρώπους που βρίσκονταν εξωτερικά του αστυνομικού κλοιού, ακουγόταν αρκετά συχνά, ενίοτε ως πρόβλεψη ενίοτε ως προτροπή, άλλοτε ως φόβος άλλοτε ως ελπίδα, ότι «αν μουν [τα ΜΑΤ στη Νομική], θα γίνει άλλος ένας Δεκέμβρης» (Κ., 28/01/2011, πολλαπλές καταγραφές ίδιας σημασίας). Ήταν αρκετά έντονη η αγανάκτηση και διάχυτη η συγκρουσιακή διάθεση των αλληλέγγυων, αν και κυριαρχούσε η άποψη ότι σε περίπτωση που οι δυνάμεις καταστολής έμπαιναν με τη βία, οι ενδεχόμενες συγκρούσεις που θα ξεσπούσαν θα αποπροσανατόλιζαν ολόκληρη την προσπάθεια από τους βασικούς στόχους που είχαν τεθεί ρητά: τη νομι-

μοποίηση των μεταναστών και την αλλαγή του σχετικού νομοθετικού πλαισίου. Σε ανακοίνωση της ΜΚΟ Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), διαβάζουμε:

«Η απεργία πείνας που συνεχίζεται τις μέρες αυτές σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη πυροδότησε μια συζήτηση που επικεντρώθηκε σε παράπλευρα θέματα, όπως το πανεπιστημιακό άσυλο, 'υγειονομικές' προφυλάξεις ή η ασφάλεια της χώρας. (Μπορεί να φανταστεί κανείς τι θα είχε συμβεί εάν δεν είχε αποφευχθεί η επέμβαση της αστυνομίας στη Νομική). Τα κρίσιμα θέματα, λοιπόν, αποσιωπούνται και πάλι: Τα δικαιώματα των ανθρώπων που έχουν αποκτήσει βιοτικές σχέσεις στην Ελλάδα και που εντάσσονται σταδιακά στον κοινωνικό και τον οικονομικό της κορμό. Άνθρωποι που βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε νομική σκιά, αόρατοι, χωρίς όνομα και υπόσταση απέναντι στην ελληνική διοίκηση και στους ευρωπαϊκούς θεσμούς, είναι ευάλωτοι σε κάθε είδους εκμετάλλευση ή αυθαιρεσία.»

(ανακοίνωση ΕΕΔΑ 28/01/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Εκτός από μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, στις διαπραγματεύσεις με τις Αρχές παρευρίσκονταν και τρεις βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ. Όπως προανέφερα, την προσωρινή επίλυση της εμπλοκής την έδωσαν οι ίδιοι οι απεργοί πείνας με την απόφασή τους να συνεχίσουν τον αγώνα τους σε άλλο κτίριο που είχε βρεθεί, το κτίριο της Υπατίας¹³⁵. Η απόφαση οπισθοχώρησης και μετεγκατάστασης του κέντρου αγώνα πάρθηκε σχεδόν αποκλειστικά βάσει του φόβου αποπροσανατολισμού από το στόχο της απεργίας ή και αναγκαστικού τερματισμού της. Έπειτα από μια εισβολή των δυνάμεων καταστολής, υπήρχε ο κίνδυνος ο αγώνας «να τελειώσει πριν καν δοθεί. [Σ' αυτήν την περίπτωση] η ήττα θα είναι ακόμη μεγαλύτερη» (Κ., αλληλέγγυος, 30/01/2011) από την προσωρινή ήττα της οπισθοχώρησης.

«Την απόφαση την πήραμε γιατί θα μας χωρίζανε [εννοεί ότι θα τους μετέφεραν σε ομάδες σε διαφορετικά αστυνομικά τμήματα]... δε θα είχαμε πια δύναμη»

(Σ., απεργός πείνας, 10/08/2014)

Πριν από τη συνέλευση των απεργών πείνας πραγματοποιήθηκε συνέλευση των αλληλέγγυων που βρίσκονταν εντός της Νομικής. Εστιάζοντας στο βίωμα των αλληλέγγυων (τόσο εντός της Νομικής, όσο και εκτός), μπορούμε να μιλάμε για μια *συμπύκνωση του (πολιτικού) χρόνου*, καθώς η ταχύτητα διακίνησης συναφούς με την απεργία πληροφορίας ήταν πολύ μεγάλη, όπως επίσης και ο όγκος αυ-

¹³⁵ Θεωρώ αδιάφορες γι' αυτήν τη μελέτη τις διαδικασίες που προηγήθηκαν ώστε να προταθεί το κτίριο της Υπατίας και γι' αυτό δεν τις αναλύω. Σχετική αναφορά έκανε ο Υπουργός Προστασίας του Πολίτη σε ομιλία του στη Βουλή, στις 04/03/2011: «αυτή τη στιγμή βρίσκονται εντός οικιακού ασύλου. Γιατί αυτό είναι το κτίριο Υπατία. Οικιακό Ασύλο. Και επομένως δεν πρόκειται περί κατάληψης. Πρόκειται περί μιας συμφωνίας η οποία έχει γίνει μεταξύ του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, διαφόρων εκπροσώπων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και του ιδιοκτήτη» (βλ. http://www.minocp.gov.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=3537&Itemid=497&lang - τελευταία είσοδος 08/09/2014). Για μια θέση σε σχέση με τις διαπραγματεύσεις το βράδυ της Νομικής και τα λάθη της Ομάδας Διαπραγματεύσεων, βλ. το άρθρο *Γιατί δεν νίκησαν οι 300; (2)*, στην εφημερίδα Κόντρα, διαθέσιμο σε <http://www.eksegersi.gr/issue/637/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/10051.%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%83%CE%B1%CE%BD-%CE%BF%CE%B9-300-2> (τελευταία είσοδος 08/01/2015). Το άρθρο κάνει λόγο για «υπονόμευση» του αγώνα από άτομα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και όχι για «λάθη». Θέση πάνω σ' αυτό θα πάρω όταν σχολιάσω τη λήξη της απεργίας πείνας. Όσο για τις συνθήκες στο κτίριο της Υπατίας, βλ. στο Παράρτημα Α' ένα από τα πιο αναλυτικά κείμενα που δημοσιοποιήθηκαν εκείνες τις ημέρες (ανακοίνωση κατάληψης Σκαρμαγκά 31/01/2011, με τίτλο *Περί της φιλοξενίας των μεταναστών απεργών πείνας*). Λόγω στενότητας χώρου και έντονου κρύου, 108 απεργοί πείνας φιλοξενήθηκαν για δύο ημέρες στην κοτινή κατάληψη Σκαρμαγκά. Η κατάληψη δέχτηκε πέντε μήνες αργότερα επίθεση εκκένωσης από τις δυνάμεις καταστολής (βλ. <https://athens.indymedia.org/post/1322887/> - τελευταία είσοδος 18/08/2014), δίχως να υπονωιά κάποια αιτιώδη σχέση μεταξύ φιλοξενίας απεργών πείνας και εκκένωσης της κατάληψης, αλλά και χωρίς να μπορώ να αποκλείσω μια τέτοια συσχέτιση.

τής της πληροφορίας. Τα πηγαδάκια, οι τηλεοράσεις, τα ραδιόφωνα και οι εφημερίδες, συχνά οι συζητήσεις περαστικών στο δρόμο ή τις καφετέριες, η πύκνωση των τηλεφωνικών κλήσεων μεταξύ αλληλέγγυων-εντός και αλληλέγγυων-εκτός Νομικής, όλα λειτουργούσαν ως δίαυλοι διακίνησης ενός όγκου πληροφορίας σχετικής με την απεργία και ανάγνωσης διαθέσεων και δυναμικής. Ο στρόβιλος στον οποίον εισήλθαν οι αλληλέγγυοι, ιδιαίτερα τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και οι αλληλέγγυοι-εντός-Νομικής, όπως και οι μετανάστες, εκφράζεται εξαιρετικά με την έννοια της «ερμητικής εμπειρίας του κινήματος» (Gitlin 1998 [1980]: 24-30), η οποία, μεταξύ άλλων, ενέχει τον κίνδυνο αποσύνδεσης της δράσης (της συνειδήσης, εφόσον οι δράσεις είναι συνειδητές) από το ευρύτερο πλαίσιο ή, στην προκειμένη περίπτωση, και από τους ευρύτερους στόχους. Εντός ενός τέτοιου στρόβιλου, η υπό πίεση και συναισθηματικά φορτισμένη ή παθιασμένη -θα έλεγα- συνέλευση των αλληλέγγυων-εντός-Νομικής (που προηγήθηκε της Συνέλευσης Μεταναστών) κατάφερε να κατοχυρώσει ομόφωνα το δικαίωμα των απεργών πείνας να αποφασίσουν οι ίδιοι για την πορεία του αγώνα τους, ενώ δεσμεύτηκε να υποστηρίξει την απόφασή τους, ακόμη και αν αυτή σήμαινε παραμονή στη Νομική, που ήταν πασιφανές ότι θα πυροδοτούσε εξελίξεις φυσικής καταστολής¹³⁶. Σε μια τέτοια περίπτωση, το σχέδιο άμυνας περιελάμβανε παθητική αντίσταση με ένα μέτωπο αλληλέγγυων (διπλή ή τριπλή αλυσίδα) μπροστά από τη γυμνή ζωή, στο φουαγιέ της Νομικής, σε μια προσπάθεια να περιοριστεί όσο γίνεται περισσότερο η φυσική βία που θα μπορούσε να ασκηθεί σ' αυτήν: «Εμάς [πλην των απεργών πείνας, εννοούσε]... και να μας χτυπήσουν... κλάιν [=δεν με νοιάζει]», μου είπε σχεδόν αδιάφορα αλληλέγγυα εντός της Νομικής, καθώς πλησίαζε ολοένα και περισσότερο το ενδεχόμενο εισβολής των δυνάμεων καταστολής (Κ., 28/01/2011). Αν ακολουθήσουμε την Płonowska Ziarek (2008) και εφαρμόσουμε τη γυμνή ζωή σε κάθε μορφή αντίστασης (και στους απεργούς πείνας και στους ιθαγενείς αλληλέγγυους) δε θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τη στρατηγική φύση της παραπάνω επιλογής. Ήδη, λίγες ώρες νωρίτερα, μπροστά στο ενδεχόμενο βίαιης εκκένωσης της Νομικής, ο Αναρχικός Πυρήνας Καλύμνου (βλ. κείμενο αλληλεγγύης από Αναρχικό Πυρήνα Καλύμνου 27/01/2011, Παράρτημα Α') κατέθετε ως πρόταση ελάσσονος επεξεργασίας ευρείας απεύθυνσης την ίδια υπερασπιστική γραμμή. Μια πρόταση είναι ελάσσονος επεξεργασίας στο βαθμό που δεν έχει ιδιαίτερο νόημα ένας αυστηρά επεξεργασμένος μακροπρόθεσμος σχεδιασμός και είναι ευρείας απεύθυνσης καθώς η πρόταση κατατίθεται δημοσίως και η πραγματοποίηση ή ενεργοποίησή της επαφίεται στη βούληση αυτών που την ασπάζονται, την υιοθετούν και αναλαμβάνουν σχετική δράση. Αν και υπήρχε από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Αθήνας σενάριο πρόβλεψης για το ενδεχόμενο προσαγωγών απεργών πείνας, είναι σημαντικό ότι

¹³⁶ Για ένα παράδειγμα της κρισιμότητας εκείνων των ωρών και των αντίστοιχων συζητήσεων που προκλήθηκαν βλ. στο indymedia: <https://athens.indymedia.org/post/1252726/> (τελευταία είσοδος 22/06/2014) και <https://athens.indymedia.org/post/1252418/> (τελευταία είσοδος 20/07/2014). Η αφήγηση αυτών των εξελίξεων βασίζεται κυρίως στις σημειώσεις που κράτησα, όντας εντός της Νομικής.

αυτό δεν ήταν καλά επεξεργασμένο. Η γυμνή ζωή είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στον κίνδυνο απελάσεων. Στη γυμνή ζωή η απέλαση είναι κίνδυνος που αφορά τη ζωή αυτήν καθαυτήν. Ενώ υπήρχε πρόβλεψη για τη σύνταξη λίστας με όλα τα στοιχεία των μεταναστών καταγεγραμμένα, ώστε να αναζητηθούν από αλληλέγγυους δικηγόρους σε περίπτωση προσαγωγών, η λίστα αυτή ήταν ακόμη πρόχειρη και ανολοκλήρωτη, όπως με πληροφόρησε εντός της Νομικής δικηγόρος, μέλος της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης. Σε περίπτωση προσαγωγών θα ήταν πάρα πολύ δύσκολο (μάλλον ακατόρθωτο) να ακολουθηθεί η πορεία του κάθε έναν από τους προσαχθέντες μετανάστες. Μια τέτοια προσπάθεια θα ήταν ούτως ή άλλως δύσκολη, ακόμη και αν ήταν όλοι λεπτομερώς καταγεγραμμένοι. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι εντός των αλληλέγγυων υπήρχαν άτομα που εξέφραζαν έντονη κριτική για την παρουσία και συμμετοχή των τριών βουλευτών του ΣΥΡΙΖΑ στις διαπραγματεύσεις. Η παρουσία των βουλευτών γινόταν αντιληπτή ως *καπέλωμα*, δηλαδή ως προσπάθεια κομματικής ή προσωπικής προβολής και παραγωγής πολιτικής υπεραξίας. Ενδεικτική αυτής της κριτικής στάσης είναι η ανακοίνωση της κατάληψης Σκαραμαγκά, το κοντινότερο -στο κτίριο της Υπατίας- *ανάχωμα* του αναρχικού και ευρύτερου αριστερού χώρου:

«Το απόγευμα της πέμπτης 27/1, σε ένα παιχνίδι επίδειξης δύναμης, κλούβες μαζί με εκατοντάδες μπάτσους περικυκλώνουν τη νομική και κλείνουν όλους τους δρόμους τριγύρω, δημιουργώντας μια ζώνη που απέκλειε την προσέγγιση κάθε αλληλέγγυου. Οι διαπραγματεύσεις διαμεσολαβούνται από όλα εκείνα τα 'προοδευτικά' κομμάτια του κοινοβουλευτισμού που παραδοσιακά επιδίδονται σε τέτοιους χειρισμούς και ο διάλογος που στήνεται είναι ανάμεσα στο *σκληρό αλλά δίκαιο* κράτος και την *ανθρωπιστική αριστερά*. Και μάλιστα σε ένα πλαίσιο αρκούντως δημοκρατικό, ώστε να συμπεριλαμβάνει υψηλά ιστάμενα πρόσωπα, ΜΚΟ και έναν ιδιώτη. Το αποτέλεσμα είναι ίδιο με το αρχικό τελεσίγραφο: 'ή βγαίνετε ή μπαίνουμε', με την απειλή της μεταφοράς τους σε διαφορετικά κέντρα κράτησης και διάσπασης του αγώνα τους»

(ακοίνωση κατάληψης Σκαραμαγκά 31/01/2011, βλ. Παράρτημα Α', με τίτλο *Περί της φιλοξενίας των μεταναστών απεργιών πείνας*)

Το όνομα του ΣΥΡΙΖΑ βρίσκεται ούτως ή άλλως στο επίκεντρο της σύγκρουσης και δέχεται έντονη επίθεση από όλες τις πλευρές, καθώς, όπως αναφέρθηκε σε τηλεοπτικό κανάλι¹³⁷, «δυνάμεις από το χώρο του φαίνεται να υποδαυλίζουν την κατάσταση», ενώ η φοβική και διλημματική στάση που κράτησε προκάλεσε αυστηρή δημόσια κριτική από την ευρύτερη εξωκοινοβουλευτική Αριστερά και τον αναρχικό χώρο.

Τέλος, αναφορικά με τις διαπραγματεύσεις και την ένταση της σύγκρουσης, η κυβέρνηση εφάρμοσε μια πολιτική ασφυκτικής πίεσης, αλλά, παρόλα αυτά, άφησε στη Συνέλευση Μεταναστών κάποια χρονικά περιθώρια ώστε να λειτουργήσουν οι διαβουλευτικές διαδικασίες λήψης συλλογικών αποφάσεων. Το ενδεχόμενο μιας ανοιχτής σύγκρουσης μεταξύ δυνάμεων καταστολής και αλληλέγγυων ήταν κάτι που δε θα ευνοούσε τα αιτήματα της γυμνής ζωής, δίχως, ωστόσο, να είναι απαραίτητα προς όφελος της κυβέρνησης. Η συγκρουσιακή διάθεση και το γεωγραφικό εύρος της αλληλέγγυας δυναμικής στους απεργούς που είχε ενεργοποιηθεί ανά την ελληνική επικράτεια κα-

¹³⁷ Δελτίο Ειδήσεων MEGA Channel, 25/01/2011 ή 26/01/2011 (δεν είναι ξεκάθαρο από την ανάρτηση), σε <https://www.youtube.com/watch?v=RB0uICFfD5A> (τελευταία είσοδος 22/06/2014).

θιστούσε την κυβέρνηση επιφυλακτική απέναντι στο ενδεχόμενο βίαιης εκκένωσης της Νομικής και κρατούσε αυτό το σενάριο ως *τελευταίο χαρτί*¹³⁸. Στα πλαίσια ενός *μπρα-ντε-φέρ* μεταξύ κυβέρνησης και Επιτροπής Αλληλεγγύης, η δύναμη της αλληλεγγύης δεν ήταν αμελητέα και εύκολο να παραβλεφτεί από την κυβέρνηση (βλ. επίσης Douzinas 2013: 144-7). Μην ξεχνάμε ότι η κυβέρνηση είχε ήδη ανοιχτό ένα άλλο μεγάλο μέτωπο, αυτό της Κερατέας, όπου *απασχολούνταν*¹³⁹ μεγάλο μέρος των δυνάμεων καταστολής στην προσπάθεια του κράτους να κατασκευάσει Χώρο Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων¹⁴⁰. Άλλωστε, οι μνήμες του Δεκέμβρη ήταν ακόμη νωπές. Η σκιά του Δεκέμβρη φαίνεται να έπαιξε κρίσιμο ρόλο στη νύχτα της Νομικής. Το σενάριο ενός νέου Δεκέμβρη δεν ακουγόταν απλά και μόνο στα τηλέφωνα, στα πηγαδάκια ή σε κλειστά επιτελικά τραπέζια¹⁴¹, αλλά αποτελούσε ισχυρό -αν και υπόρρητο- χαρτί στα χέρια της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και των αλληλέγγυων. *Υπόρρητο*, με την έννοια ότι δεν μπόρεσα να βρω ρητή δημόσια χρήση του Δεκέμβρη με σκοπό την άσκηση πίεσης ή την αποτροπή ενδεχόμενης καταστολής. Μόλις πριν από δύο μέρες, μέλος της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης δήλωνε σε γνωστό τηλεοπτικό κανάλι:

«Μην περάσει από το μυαλό κανενός η λύση της καταστολής. Είμαστε αρκετά δύσκολοι αντίπαλοι. [...] Η εξουσία το ξέρει και από άλλες περιπτώσεις»¹⁴²

¹³⁸ Όλοι οι απεργοί πείνας, με τους οποίους μίλησα, έβαλαν ακόμη έναν παράγοντα που συντέλεσε στη διστακτικότητα της κυβέρνησης να δώσει εντολή στα ΜΑΤ για είσοδο στη Νομική. Υπό την πίεση της κατάστασης, ένας απεργός πείνας προσπάθησε να πηδήξει από την ταρατσα της Νομικής, αλλά συγκρατήθηκε από άλλους απεργούς και αλληλέγγυους. Οι απεργοί πείνας θεώρησαν ότι αυτό έδωσε ένα σημαντικό μήνυμα στην κυβέρνηση ως προς την αποφασιστικότητά τους: «φέρτε μαζί σας και 300 φέρετρα», φώναζαν κάποιοι απεργοί μπροστά στο ενδεχόμενο εισβολής των ΜΑΤ.

¹³⁹ Ενδεικτικά, βλ. τη σχετική ομιλία του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, 04/03/2011, σε <https://www.youtube.com/watch?v=K34oHtjKf-Q> (τελευταία είσοδος 08/09/2014).

¹⁴⁰ Επιπλέον, αφού μιλάμε για μια άμεση αντιπαράθεση, η κυβέρνηση, μέσω της πρόσβασης στην τηλεόραση, και όχι μόνο, βρισκόταν σε πολύ ευνοϊκότερη θέση ώστε να νοηματοδοτήσει η ίδια την όποια εξέλιξη των γεγονότων. Αυτήν την εκδοχή την είδαμε να υλοποιείται λίγες ημέρες αργότερα, με τον Υπουργό Προστασίας του Πολίτη να αντλεί πολιτική υπεραξία από την περίπτωση της Νομικής, εμφανίζοντας την κυβέρνηση ως αυτήν που κατάφερε να αποσοβήσει τον κίνδυνο έντασης «που επεδίωκαν κάποιοι» (βλ. ομιλία του υπουργού στη Βουλή, στις 21/02/2011, σε https://www.youtube.com/watch?v=GB2QMDGNLuU&feature=player_profilepage - τελευταία είσοδος 02/09/2014).

¹⁴¹ Παραπέμπω σε ενδεικτική δήλωση του Υπουργού Εσωτερικών, σχολιάζοντας την απεργία πείνας, στις 27/03/2011: «σκεφτείτε μόνο τη ζημιά στην επερχόμενη πολυπόθητη ευνοϊκή τουριστική περίοδο, από επανάληψη εικόνων από μία φλεγόμενη Αθήνα» (<http://kourdistoportocali.com/post/5217/giannhs-ragkoyshs-gt-hrthe-h-wra-na-spasoyme-ta-desma-me-th-skoteinh-pleyra-ths-metapoliteyshs> - τελευταία είσοδος 30/07/2014). Λίγες ημέρες αργότερα ο ιδιοκτήτης του κτιρίου της Υπατίας (το κτίριο όπου μετεγκαταστάθηκαν οι απεργοί) διευκρινίζει ότι ο στόχος της προσωρινής παραχώρησης του κτιρίου ήταν η αποφυγή μιας έκρηξης ανάλογης του Δεκέμβρη (ενδεικτικά, βλ. <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=383817> - τελευταία είσοδος 25/08/2014). Παρεμπιπτόντως, μέσω αυτής της ανακοίνωσής του, ζητάει την αποχώρηση των απεργών πείνας, επικαλούμενος την εκπνοή της συμφωνίας με την κυβέρνηση, ζητήματα δημόσιας υγείας και ότι το κτίριο είναι πολιτιστικό μνημείο που αξίζει προστασίας. Εν τέλει, πήρε δύο απαντήσεις διαφορετικής στρατηγικής: «σας παρακαλούμε να σκεφτείτε ποια αξία είναι για σας πιο σημαντική: η υποτιθέμενη ασφάλεια του κτιρίου σας, ή ένας πολύ σοβαρός αγώνας για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια;» (μήνυμα προς τον ιδιοκτήτη του κτηρίου Υπατία από τη Συνέλευση Μεταναστών Θεσσαλονίκης 08/02/2011, Παράρτημα Γ') και «αυτοί που θέλουν να φύγουμε από εδώ να το ξεχάσουν. Ο αγώνας ξεκίνησε εδώ και τελειώνει εδώ» (βλ. ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών 11/02/2011, Παράρτημα Γ', η φράση ανήκει σε εκπρόσωπο των απεργών). Δεδομένου ότι το βασικό γεωγραφικό σημείο πίεσης της απεργίας πείνας από την κυβέρνηση βρισκόταν στην Αθήνα, πολλές φορές οι 50 της Θεσσαλονίκης προσπάθησαν να τονώσουν το φρόνημα των 250 συντρόφων τους στην Αθήνα στέλνοντας μηνύματα προς αυτούς (βλ. οπτικοακουστικό υλικό, Παράρτημα Ε').

¹⁴² Δελτίο Ειδήσεων MEGA Channel, 25/01/2011 ή 26/01/2011 (δεν είναι ξεκάθαρο από την ανάρτηση), σε <https://www.youtube.com/watch?v=RB0uICFfD5A> (τελευταία είσοδος 22/06/2014). Επαναλαμβάνω προς αποφυγή

Έτσι, η εκκένωση της Νομικής με άσκηση φυσικής βίας προβλήθηκε από την Επιτροπή Αλληλεγγύης και τους αλληλέγγυους ως ένα κρίσιμο κατώφλι ανοχής, πέρα από το οποίο η σκιά του Δεκέμβρη ήταν επαρκής ώστε να υποδηλώσει εξελίξεις δυνάμει συγκρουσιακής πολιτικής. Ήταν μια μορφή πραγμάτωσης του πολυχρησιμοποιημένου συνθήματος «remember - remember - the 6th of December»¹⁴³ που εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια του «ποιητικού» Δεκέμβρη (Petrovouliou 2010: 222). Ο Δεκέμβρης λειτούργησε ως κρίσιμος συμβολικός πόρος πίεσης προς τους θεσμούς, εντυπώνοντας στον αντίπαλο (την κυβέρνηση στην προκειμένη περίπτωση) τη συγκρουσιακή ενέργεια που μπορεί να λανθάνει στους αλληλέγγυους. Επιπλέον, η χρήση του Δεκέμβρη ήταν μετα-επικοινωνιακού επιπέδου· ο Δεκέμβρης έπαιξε το ρόλο του δίχως να εκφραστεί ρητά από το στόμα κάποιου μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, υπονοήθηκε, ώστε να μη χρειαστεί να αναλάβει κανένας την *απειλητική* εκφορά του: η δημόσια ρητή του αναφορά μόνο ως απειλή θα νοηματοδοτούνταν από τις κυρίαρχες μεγαεκπομπές, ενώ θα ενίσχυε τα συνομωσιολογικά σενάρια για κατευθυνόμενα επεισόδια το Δεκέμβρη.

παρανοήσεων ότι δεν κατέγραφα ούτε μία δημοσιοποιημένη αναφορά που να κάνει ρητή χρήση του Δεκέμβρη με σκοπό την άσκηση πίεσης, παρόλο που συναντάμε συχνές αναφορές τόσο σε άρθρα των ημερών, όσο και σε πηγάδια. Για δύο παραδείγματα *στρατευμένης* αρθρογραφίας με αναφορά στο Δεκέμβρη, βλ. το άρθρο του τότε Γραμματέα της Κ.Σ. της Νεολαίας ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ στην εφημερίδα Αυγή (<http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=595830> - τελευταία είσοδος 17/07/2014) και το άρθρο του Ριζοσπάστη (<http://www1.rizospastis.gr/page.do?publDate=30/1/2011&id=13021&pageNo=7&direction=1> - τελευταία είσοδος 16/07/2014). Για τη σημασία της *πρόσφατης* εμπειρίας του Δεκέμβρη και το ρόλο των αλληλέγγυων στην αποτροπή της βίαιης εκκένωσης της Νομικής, βλ. το άρθρο της Σίσσυς Μπάρα, 30/01/2011, με τίτλο *Οι μετανάστες της Νομικής και το φάντασμα του Δεκέμβρη*, σε http://www.theinsider.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=9987:immigrants-of-law-and-the-ghost-of-december&catid=76:arthografeia&Itemid=122 (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

Κάθε στοιχείο μιας δύνης μπορεί να διασπείρει άλλες δύνες, σε μια δύναμη εκθετική διασπορά. Η σχετική δήλωση πυροδότησε πολλές δύνες, άλλες αφανείς σε αμέτρητα πηγάδια, άλλες έκδηλες, όπως βλέπουμε στα σχόλια (σχόλιο 142 -Yannis_H- και διάσπαρτα από το σχόλιο 200 -Σκύλος της Β.Κ.- και κάτω) του παρακάτω φόρουμ (<http://sarantakos.wordpress.com/2011/01/27/sanspapiers/> - τελευταία είσοδος 23/07/2014) ή στη συζήτηση αναγνωστών σε http://aristeristrouthokamilos.blogspot.gr/2011/01/blog-post_26.html (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

¹⁴³ Ενδεικτικά, βλ. <http://www.aformi.gr/remember-remember-the-6th-of-december/> (τελευταία είσοδος 08/09/2014) και <https://libcom.org/blog/remember-remember-6th-december-09122012> (τελευταία είσοδος 08/09/2014). Το σύνθημα είναι παραλλαγή του «remember - remember - the 5th of November» από την ταινία του James McTeigue *V for Vendetta* (2005).

Εικόνα 6: Φωτογραφία από το διαδίκτυο (28/01/2011). Η έξοδος και αποχώρηση από τη Νομική ήταν μια στιγμή με πασιφανή τα σημάδια κόπωσης στα πρόσωπα μεταναστών και αλληλέγγυων. Οι περισσότεροι αλληλέγγυοι που βρίσκονταν εκτός Νομικής αποχώρησαν αφού πάρθηκε η απόφαση μετεγκατάστασης του κέντρου αγώνα και έφυγαν οι δυνάμεις καταστολής. Οι μετανάστες και οι εντός-αλληλέγγυοι, βγαίνοντας από τη Νομική, ενώθηκαν με κάποιες δεκάδες αλληλέγγυων που παρέμειναν και προχώρησαν με συντεταγμένη πορεία μέχρι το κτίριο της Υπατίας, κουβαλώντας στις πλάτες τους τα εφόδια των απεργών πείνας (στρώματα, ρούχα, μπουκάλια με νερά κ.λπ.).

Αντίστοιχα, και η κυβέρνηση προσπάθησε να ασκήσει άμεση και έμμεση πίεση στην απεργία πείνας. Ενδεικτικά, τη Δευτέρα, 31 Ιανουαρίου, τέσσερα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης καλούνται να καταθέσουν στην Εισαγγελία ως ύποπτα για παράνομη διακίνηση λαθρομεταναστών, διατάραξη οικιακής ειρήνης και φθορά ξένης περιουσίας.

«Η πρωτοβουλία αλληλεγγύης δηλώνει ότι όλες και όλοι είμαστε ‘διακινητές’ της αγωνιστικής αξιοπρέπειας των μεταναστών, της ανθρωπιάς και της κοινωνικής αλληλεγγύης»
(Γ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 01/02/2011, Παράρτημα Δ')

Την Τετάρτη, 02 Φεβρουαρίου, καλείται να καταθέσει στην Εισαγγελία και ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών ως ύποπτος για παράβαση καθήκοντος¹⁴⁴, ενώ, λίγες ημέρες αργότερα, καλείται και ο Γραμματέας Σπουδάζουσας Αθήνας της Νεολαίας ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ¹⁴⁵. Στις 03/02/2011, βουλευτής της ΔΗΜΑΡ υποστηρίζει στο Κοινοβούλιο ότι «αυτοί οι οποίοι με ανεύθυνες, επιπόλαιες ενέργειες έφεραν το θέμα του ασύλου στην επιφάνεια και με αυτές τις συνθήκες [...] πρέπει να λογοδοτήσουν»¹⁴⁶. Ταυτόχρονα, στην προσπάθεια αποθάρρυνσης των απεργών πείνας, στις 31/01/2011, ο τότε Υπουργός Εσωτερικών ανακοινώνει τιμωρητικά την κατάργηση της Υπουργικής Απόφασης (1719/2009 ΦΕΚ Β' 91/26.1.2009: βλ. υποκεφάλαιο 2.2) με την οποία νομιμοποιήθηκαν

¹⁴⁴ Για παράδειγμα, βλ. <http://www.kathimerini.gr/417477/article/epikairothta/ellada/eisaggelikes-klhseis-se-oktw-atoma> (τελευταία είσοδος 20/06/2014).

¹⁴⁵ Βλ. <http://rnbnet.gr/details.php?id=1687> (τελευταία είσοδος 24/08/2014).

¹⁴⁶ Βλ. στο αρχείο της ΔΗΜΑΡ, σε <http://old.dimokratikiaristera.gr/stin-vouli/omilies/976-2011-02-03-09-23-16> (τελευταία είσοδος 19/08/2014).

οι 15 απεργοί πείνας των Χανίων του 2008¹⁴⁷. Στις 28/01/2011, ο Υπουργός Προστασίας του Πολίτη δίνει διαταγή στο Λιμενικό Σώμα να επισημάνει στις εταιρείες έκδοσης ακτοπλοϊκών εισιτηρίων να ελέγχουν την «ταυτοπροσωπία των επιβατών»¹⁴⁸ και οι λιμενικοί να καταγράφουν τα στοιχεία των επιβατών. Στις 08/02/2011, ο Εισαγγελέας καλεί να καταθέσουν, υπό την ιδιότητα υπόπτων για διακίνηση παράνομων μεταναστών, τον ναυτιλιακό πράκτορα, τον εκπρόσωπο της ναυτιλιακής εταιρίας και τον πλοίαρχο του πλοίου που μετέφερε τους 300 από την Κρήτη στην Αθήνα¹⁴⁹. Στις 15/02/2011, καλούνται επίσης να καταθέσουν ο εκπρόσωπος της εταιρίας που μετέφερε με λεωφορείο τούς μετανάστες από το λιμάνι στη Νομική, αλλά και δύο μέλη του Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης¹⁵⁰. Στις 24/02/2011, 31η ημέρα της απεργίας πείνας, καθώς κλιμακώνονται οι εκατέρωθεν πιέσεις, ο αρμόδιος Εισαγγελέας ζητάει την ποινική δίωξη σε βαθμό πλημμελήματος του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών για παράβαση καθήκοντος, αν και μου είναι ασαφές σε τι αναφέρεται αυτή η *παράβαση καθήκοντος*, καθώς και των αλληλέγγυων που είχαν κληθεί ως ύποπτοι για διατάραξη οικιακής ειρήνης και φθορά ξένης περιουσίας, κατηγορίες που μου είναι εξίσου ασαφείς¹⁵¹. Η κατηγορία -που βάρυνε τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης- παράνομης διακίνησης μεταναστών, που θα σήμαινε δίωξη σε βαθμό κακουργήματος, δε στοιχειοθετήθηκε. Ο Εισαγγελέας ζήτησε την ποινική δίωξη και των ίδιων των μεταναστών για διατάραξη οικιακής ειρήνης. Την ίδια ημέρα, 24/02/2011, ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ υποστήριξε με δελτίο τύπου ότι οι κατηγορίες είναι «σαθρές και απαράδεκτες» και έκανε λόγο για «αυταρχικές διώξεις»¹⁵². Ωστόσο, κατά την άποψή μου, η μεγαλύτερη πίεση που βίωσαν τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης δεν προήλθε από τις παραπάνω κινήσεις της κυβέρνησης, οι οποίες ήταν άλλωστε σε κάποιο βαθμό αναμενόμενες, αλλά από τον κίνδυνο απομόνωσής τους από την ευρύτερη κοινωνία:

«Μοίραζα προκηρύξεις στην Ακαδημία... και ο κόσμος μου πετούσε την προκήρυξη στα μούτρα. Δε μου έχει ξανατύχει ποτέ. Και όταν λέω 'κόσμο', δε μιλώ για φασιστάκια. Μιλώ για... για μεσήλικες, για... για κόσμο που δεν ήταν εχθρικός. Και μας αποδοκίμαζε μαζίκά. Δηλαδή, πρώτη φορά είδα μια μαζική αποδοκιμασία. Τώρα... άμα βάλεις και τα ΜΜΕ, ενίσχυαν αυτήν την προοπτική... ήταν μια κατάσταση στην οποία είχαμε στριμωχθεί αρκετά. Επιλέξαμε το κτίριο της Νομικής που ήταν εκτός λειτουργίας, ακριβώς για να αποφύγουμε αυτό. [...] Αλλά, όμως, σε συμβολικό, σημειολογικό επίπεδο, ήταν εκρηκτική η ατμόσφαιρα της πόλωσης που δημιουργήθηκε... και, μάλιστα, πολιτικά εις βάρος μας, γιατί εμείς θέλαμε να κουβεντιάσουμε για τους μετανάστες [...] και φτάσαμε να κουβεντιάσουμε για το άσυλο. [...] Η δυσκολία, σε εκείνη την υπόθεση, ήταν ότι μείναμε μόνοι μας πολιτικά.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 23/10/2014)

¹⁴⁷ Για παράδειγμα, βλ. <http://www.koutipandoras.gr/article/4529/ragkoysis-katargei-arthro-paylopyloy-gia-nomimopoiisi-allodapon> (τελευταία είσοδος 18/06/2014).

¹⁴⁸ Βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231076450> (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

¹⁴⁹ Για παράδειγμα, βλ. <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=53720955> (τελευταία είσοδος 30/07/2014).

¹⁵⁰ Βλ. <http://www.zougla.gr/page.ashx?pid=2&aid=258214&cid=4> (τελευταία είσοδος 01/09/2014).

¹⁵¹ Ενδεικτικά, βλ. <http://www.enet.gr/?i=news.el.ellada&id=254207> (τελευταία είσοδος 03/09/2014).

¹⁵² Βλ. το δελτίο τύπου σε <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=22249> (τελευταία είσοδος 03/09/2014).

(3.3) αφηρημένη μηχανή και εντύπωση δύναμης / εφικτότητας

«Η μηχανική αυτοποίηση επιβεβαιώνεται ως μη-ανθρώπινη δι' εαυτήν...»

(Guattari 1995 [1992]: 54)

Με τους *αλληλέγγυους* αναφέρομαι στα εδαφικοποιημένα, ατομικά υποκείμενα που προσπαθούν να στηρίζουν τους απεργούς. Οι αλληλέγγυοι, ως *σύνολο* αναφοράς, ως *δυναμική*, όπως τους προανέφερα, δεν αποτελούν απλά ένα άθροισμα, μια αμιγή δύναμη· ούτε οι δυνάμεις-προσανατολισμοί που εμφανίζονται προσωρινά αποτελούν συγκυριακά φαινόμενα, αποκομμένα από ευρύτερες χωροχρονικές διαμορφώσεις. Η *ενεργοποίηση της αλληλεγγύης* δεν αναφέρεται σε κάποιο φαινόμενο παρθενογένεσης, ούτε αναμένεται να λάβει χώρα σε έναν ιστορικά κενό χώρο, αλλά οι μετανάστες απευθύνθηκαν αρχικά σε συγκεκριμένους δυνάμους-χώρους ως συστατικά μιας *αφηρημένης, διαρκούς* δυναμικής (ίσως, της αντιρατσιστικής, της αλληλεγγύης σε μετανάστες, της ταξικής, της Αριστεράς, του Αναρχισμού, ίσως όλων αυτών μαζί και πολλών άλλων ακόμη) που προϋπήρχε της απεργίας πείνας. Η έννοια της «αφηρημένης μηχανής» (abstract machine), όπως την ανέπτυξαν οι Deleuze & Guattari (1986 [1975]: 81-8, 1987· Guattari 1995 [1992]: 1-56, 1995· βλ. επίσης Bogue 1989: 126-49· Dowd 2001, 2007· Zerke 2005: 1-5), μας βοηθάει να συνδέσουμε αυτές τις απτές, εδαφικοποιημένες εκδηλώσεις (άτομα, δυνάμεις-χώροι, δυνάμεις-προσανατολισμοί) με ευρύτερες διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε πιο απεδαφικοποιημένο και αφηρημένο επίπεδο, στο «πλάνο συνοχής» (plan(e) of consistency), όπως το αποκαλούν οι Deleuze και Guattari. Πρώτα από όλα, η έννοια της μηχανής μάς βοηθάει να αποφύγουμε τις ανθρωπομορφικές και ενοποιητικές συλλήψεις αυτών των διαμορφώσεων ή των διαδικασιών. Στο πλαίσιο της οντολογίας των συναρθρώσεων, οι Deleuze & Guattari (1986 [1975]: 81-2, 90) υποστηρίζουν ότι η συνάρθρωση μιας τεχνικής μηχανής δεν αναφέρεται ποτέ σε κάτι αμιγώς τεχνικό, αλλά, μαζί με τα υλικά της, τα εξαρτήματά της, τις μεταξύ τους σχέσεις και τις λειτουργίες της, συμπεριλαμβάνει και τους ανθρώπους, τις σχέσεις τους και τις δραστηριότητές τους, τις ανάγκες τους που ωθούν στην επινόηση, το απόθεμα γνώσης, τις οικονομικές σχέσεις κοκ.: το περιβάλλον της μηχανής, συμπεριλαμβανομένου του κοινωνικού περιβάλλοντος, αποτελεί μέρος της μηχανικής συνάρθρωσης (Guattari 1995). Η σχέση μεταξύ *τεχνικών μηχανών* και υποκειμένων είναι αμφίδρομη, με την έννοια ότι ναι μεν τα υποκείμενα επινοούν τεχνικές μηχανές, αλλά από την άλλη, δε, οι τεχνολογίες συμμετέχουν στην κατασκευή της υποκειμενικότητας, παρεμβαίνοντας στη μνήμη, την ευφυΐα, τα συναισθήματα, το ασυνείδητο κοκ. (Guattari 1995 [1992]: 4-9), ακόμη και στην εξέλιξη του ανθρώπινου οργανισμού (βλ. Bogue 1989: 128-9). Δεύτερον, οι *αφηρημένες μηχανές* (για παράδειγμα, η αφηρημένη μηχανή μιας συγκεκριμένης θρησκείας) ναι μεν μπορούν υπό μια έννοια να *ξεπεραστούν* ιστορικά, αλλά δεν αφανίζονται πλήρως, καθώς αποτελούν «μη-αναστρέψιμες ρήξεις στην απο-ενσωματωμένη (incorporeal: άυλη)

μνήμη της συλλογικής υποκειμενικότητας» (Guattari 1995 [1992]: 26-8)¹⁵³. Το επίθετο «αφηρημένη» μπορεί να γίνει κατανοητό και ως «αποσπασμένη» (Guattari 1995 [1992]: 35, 38-9: extracted) και δηλώνει όχι κάτι χειραγωγήσιμο, για παράδειγμα, από μια κυρίαρχη τάξη ή κάποιο διοικητικό μηχανισμό, αλλά, αντιθέτως, ότι η μηχανή δεν υπακούει στη βούληση καμίας μοναδικότητας, κανενός επιτελικού κέντρου, αλλά ούτε και κάποιας υπερβατικής δύναμης (και ως εκ τούτου είναι εμμενής και αυτο-αναπαραγόμενη). Η αφηρημένη μηχανή, παρόλο που εμφανίζει εδαφικοποιημένες διαστάσεις (για παράδειγμα, δυνάμους-χώρους, δυνάμεις-προσανατολισμούς), δεν αναγάζεται σ' αυτές, αλλά εμπλέκει οπωσδήποτε απεδαφικοποιημένες διαστάσεις που τη συνδέουν με κάποιο πλάνο συνοχής· η αφηρημένη μηχανή δεν αποτελεί μια απτή, τυπική, εδαφικοποιημένη υπόσταση, αλλά ανήκει σε μια αφηρημένη διάσταση (στο πλάνο συνοχής), ασχέτως αν περιλαμβάνει ή παρεμβαίνει σε υλικές, στρωματοποιημένες και εδαφικοποιημένες διαδικασίες οντογένεσης και ετερογένεσης.

Μια αφηρημένη μηχανή δεν αποτελείται απλά από υποστάσεις (substances: άτομα, συλλογότητες, αντικείμενα, εξαρτήματα κοκ., δηλαδή διαμορφωμένη ύλη που εμφανίζεται ομοιογενής και κωδικοποιημένη ώστε να φέρει μια λειτουργική δομή) και οργανωτικές μορφές, αλλά ορίζεται πρωτίστως από *αδιαμόρφωτες ύλες και μη-τυπικές λειτουργίες*. Οι αδιαμόρφωτες ύλες (matters) αντιστοιχούν σε ιδιότητες περιεχομένου (content)¹⁵⁴ και εκθέτουν μόνο βαθμούς έντασης (αντιστάσεις, επαφές, τριβές κοκ.). Στη γλώσσα των Deleuze και Guattari η ύλη (matter) δεν αναφέρεται σε κάτι νεκρό και ομοιογενές, αλλά είναι διαρκώς κινούμενη και το υλικό της φέρει ιδιότητες τέτοιες, ώστε ενέχει και κάποιο είδος *προορισμού*¹⁵⁵. Οι μη-τυπικές λειτουργίες αντιστοιχούν σε ιδιότητες έκφρασης (expression), δηλαδή σε «εντατήρες» (tensors). Οι μη-τυπικές λειτουργίες δεν αναφέρονται σε μια γλώσσα που της λείπει η σύνταξη (syntax), αλλά σε μια κίνηση εκφραστικότητα που φέρει μια ξένη γλώσσα, αλλά και μη-εδραιωμένες κατηγορίες. Ουσιαστικά, οι εντατήρες κινούνται στο χείλος απεδαφικοποίησης της γλώσσας, ωθούν τη γλώσσα προς το όριο των στοιχείων και των εννοιών της (Deleuze & Guattari 1987: 99), θα μπορούσαμε να πούμε ότι διευρύνουν τα όρια της γλώσσας και, κατ' επέκταση, αφού η γλώσσα λειτουργεί ως ένα εννοιολογικό φίλτρο σύλληψης του κόσμου, διευρύνουν τα όρια του κόσμου. Στο βαθμό που δεν εντοπίζουμε αδιαμόρφωτες ύλες και μη-τυπικές λειτουργίες, παρά μόνο μορφές και υποστάσεις, τότε μπορούμε να μιλάμε για πλάνα

¹⁵³ Αυτό δε σημαίνει ότι οι μηχανές δεν μπορούν να πεθάνουν, αλλά ακόμη και σ' αυτήν την περίπτωση δεν μπορούμε να κάνουμε σαν να μην υπήρξαν (Guattari 1995)· αφήνουν πάντα έστω ένα ίχνος, μια σκιά που εμπλέκεται στην ε-ξελικτική διαδικασία (είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, για παράδειγμα, τη σκιά του Δεκέμβρη).

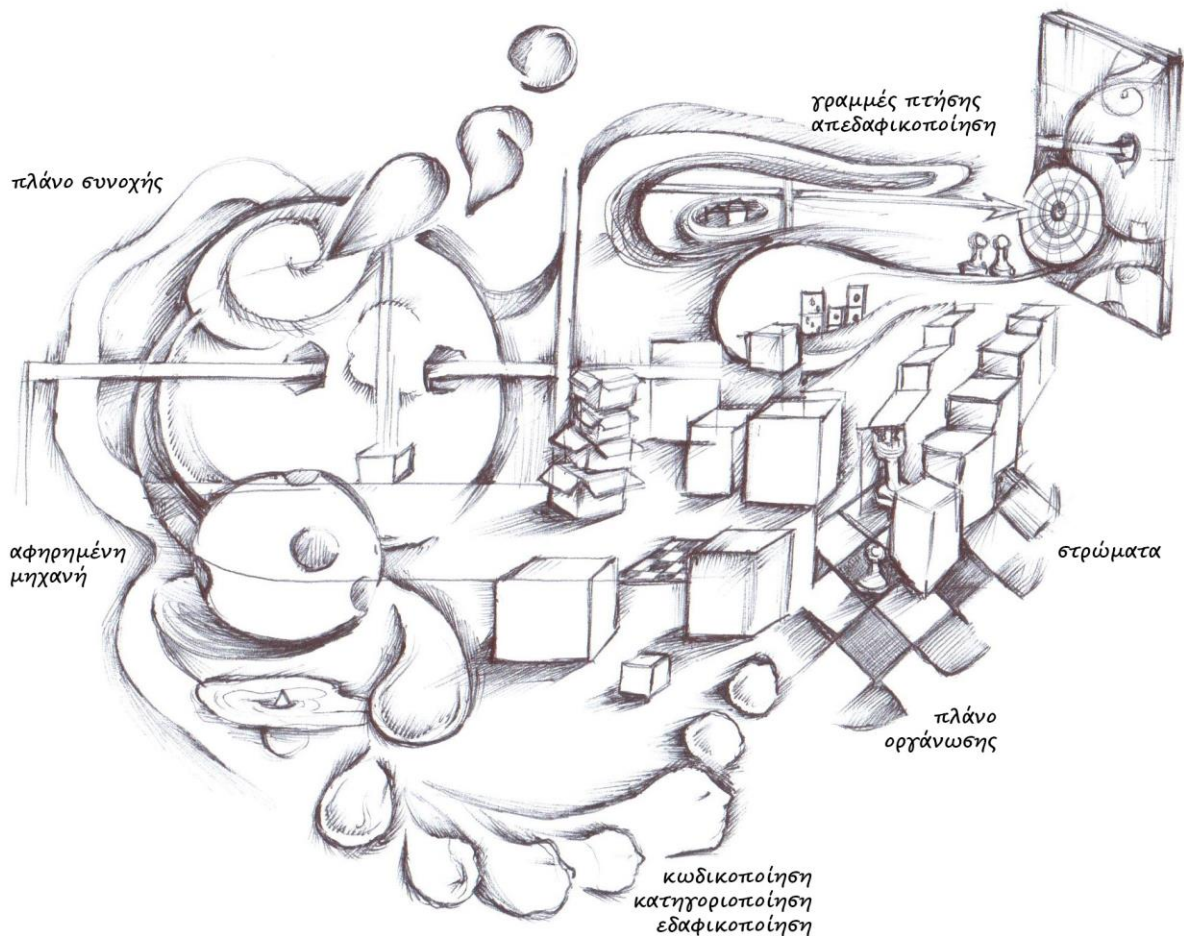
¹⁵⁴ Στους Deleuze και Guattari, ο όρος *content* (περιεχόμενο), όταν δεν εφαρμόζεται στην ανάλυση της γλώσσας, τείνει να αναφέρεται στην πραγματολογική διάσταση, δηλαδή σε διαμορφωμένες ύλες, σε υποστάσεις, σε υποκείμενα. Οι αδιαμόρφωτες ύλες δεν είναι περιεχόμενα, παρόλο που έχουν ιδιότητες περιεχομένου.

¹⁵⁵ Η ύλη (matter) εμπεριέχει και την έννοια του sense, με την έννοια ότι, σε καταστάσεις μακρά-πέραν-της-ισορροπίας, το υλικό αυτό φέρει χαρακτηριστικά και ιδιότητες που το καθιστούν επιδεκτικό σε συγκεκριμένες χρήσεις από τεχνίτες (Bonta & Protevi 2004: 111· βλ. επίσης Bogue 1989: 126). Σε καταστάσεις ισορροπίας δεν φαίνονται οι αυτο-τακτοποιητικές (self-ordering) ικανότητες της ύλης.

οργάνωσης (plane of organization) που κωδικοποιούν, σχηματοποιούν ή διαμορφώνουν και (ε-παν)εδαφικοποιούν την αδιαμόρφωτη ύλη και τις μη-τυπικές λειτουργίες παράγοντας μορφές, υποστάσεις και, εν τέλει, στρώματα.

Οι Deleuze & Guattari επισημαίνουν ότι εντός των απτών, εδαφικοποιημένων συναρθρώσεων οι αφηρημένες μηχανές αποκτούν ποικίλες μορφές και υποστάσεις. Ωστόσο, μια αφηρημένη μηχανή έχει πάντα ήδη συνθέσει τον εαυτό της και ένα πλάνο συνοχής, το οποίο μπορούμε να το συζητάμε σε αντιπαράβολή με το πλάνο οργάνωσης (Deleuze & Guattari 1987: 511). Το πλάνο συνοχής είναι ένα εμμενές (όχι υπερβατικό) πεδίο πειραματισμού, για την κατασκευή του οποίου απαιτείται το ξεπέραςμα ρουτινών, αυτονόητων ιεραρχικών προτύπων (απεδαφικοποίηση), στο οποίο αναδύονται συνοχές (consistencies), δηλαδή δομές που καταφέρνουν να συγκρατούν τα ετερογενή τους στοιχεία. Το πλάνο συνοχής αναφέρεται σε μια πλήρως απεδαφικοποιημένη προβολή που περιλαμβάνει μόνο άυλες ατομικότητες (haecceities: όπως, για παράδειγμα, μια ώρα, ένας χειμώνας: έχουν τέλεια ατομικότητα, παρόλο που δεν είναι ατομικότητα ενός πράγματος ή ενός αντικειμένου)¹⁵⁶ και αδιαμόρφωτη ύλη, αλλά καταφέρνει να συνενώνει με από τρόπο ετερογενή και διάσπαρτα στοιχεία. Πλαισιώνοντας τη δράση τους με ταξικούς όρους, οι απεργοί πείνας προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν μια αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης που εγγράφει τη δραστηριότητά της σε ένα πλάνο συνοχής με αταξικό προσανατολισμό και προσανατολίζεται βάσει αυτού.

¹⁵⁶ Το λατινικό «haecceity», που οι Deleuze και Guattari δανείζονται από τον Duns Scotus, μεταφράζεται συχνά στα αγγλικά και ως «thisness» (βλ. Bogue 1989: 134).

Εικόνα 7: Η αφηρημένη μηχανή: σκαρίφημα της Λήδας Ξυδιά (10/06/2016).

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, η καλλιτέχνη Λήδα Ξυδιά προσπάθησε να συλλάβει και να απεικονίσει δυναμικά τη σχέση μεταξύ πλάνου συνοχής και αφηρημένων μηχανών, από τη μια, και πλάνου οργάνωσης και στρωμάτων, από την άλλη.

Ωστόσο, οι Deleuze και Guattari εφιστούν την προσοχή μας στη σχέση μεταξύ πλάνου συνοχής και αφηρημένων μηχανών, από τη μια, και πλάνου οργάνωσης και στρωμάτων, από την άλλη:

«Δεν μπορούμε να εγκλωβιστούμε σε έναν διισμό μεταξύ πλάνου συνοχής, διαγραμμάτων του και αφηρημένων μηχανών, από τη μια, και στρωμάτων, προγραμμάτων τους και απτών συναρθρώσεων, από την άλλη. Οι αφηρημένες μηχανές δεν υπάρχουν μόνο στο πλάνο συνοχής, επί του οποίου αναπτύσσουν διαγράμματα [εδώ, μπορούν να γίνουν κατανοητά ως αδιαμόρφωτες ύλες και μη-τυπικές λειτουργίες]· είναι ήδη παρούσες, περικλειστές σε, καλυπτόμενες από στρώματα γενικά ή, ακόμη, ορθώνονται σε συγκεκριμένα στρώματα [...]. Συναντάμε δύο συμπληρωματικές τάσεις: μια μέσω της οποίας οι αφηρημένες μηχανές λειτουργούν στα στρώματα και χαλαρώνουν διαρκώς πράγματα και μια μέσω της οποίας στρωματοποιούνται, συλλαμβάνονται από τα στρώματα. Τα στρώματα δεν μπορούν να οργανωθούν δίχως να τιθα-σεύσουν διαγραμματικές ύλες και λειτουργίες και να τις τυποποιήσουν [...]. Ωστόσο, από την άλλη, οι αφηρημένες μηχανές δε θα ήταν ποτέ παρούσες, ακόμη και στα στρώματα, αν δε διέθεταν τη δύναμη και την ενδεχομενικότητα να αποσπών και να επιταχύνουν αποστρωματοποιημένα σημάδια-σωματίδια [ουσιαστικά, αναφέρονται στην παραγωγή αδιαμόρφωτης ύλης από ήδη στρωματοποιημένες υποστάσεις, για παράδειγμα, μέσω γραμμών πτήσης]. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στα στρώματα δεν είναι ποτέ εγγυημένη η ασφάλεια, ούτε η ηρεμία και η ομοιοστατική ισορροπία: το πλάνο συνοχής εισέρχεται στα στρώματα [...].»

(Deleuze & Guattari 1987: 144-5)

Όπως προσπαθεί να απλοποιήσει αυτήν τη σχέση ο Bogue (1989: 131-3), η αφηρημένη μηχανή ε-

ξελίσσεται από μόνη της στο πλάνο συνοχής, το οποίο επίσης κατασκευάζει, ενώ, παράλληλα, παραμένει ενσαρκωμένη σε ένα στρώμα του οποίου ορίζει τις συζεύξεις, τις πυκνότητες και τις δυνάμεις έλξης. Ουσιαστικά, πρόκειται για μέρη του ίδιου *πράγματος* (στη σχέση μεταξύ αφηρημένων μηχανών και στρωμάτων θα εστιάσουμε επίσης στο υποκεφάλαιο 4.5).

Η αφηρημένη μηχανή χαρακτηρίζεται από μια σχετική αυτονομία ή μια οντολογική σχετικότητα, η οποία βέβαια δεν είναι άσχετη από τη γλώσσα που αφηγείται και περιγράφει την αφηρημένη μηχανή. Μια αφηρημένη μηχανή δεν είναι ποτέ αυστηρά οριοθετημένη και δεν ταυτίζεται με τον εαυτό της (Guattari 1995 [1992]: 37, 52: αναφέρεται σ' αυτό το *είναι* ως «being beyond» και «being-for-the-other»)· δεν μπορούμε να συλλάβουμε την ολότητά της, ο λόγος (discourse) είναι πάντα ανεπαρκής ώστε να συλλάβει εξ ολοκλήρου τις αφηρημένες μηχανές· η μηχανή δεν είναι κατηγορία, αλλά αναφέρεται σε ένα κέντρο, σε έναν πυρήνα ο οποίος συμβάλλει στη συγκρότηση μιας υπαρξιακής *επικράτειας* (territory: έδαφος / territorialization: εδαφικοποίηση). Ο λόγος που παράγεται από τα συστατικά της μηχανής και περιστρέφεται επαναλαμβανόμενα γύρω απ' αυτό το κέντρο συμβάλλει στην κατασκευή της (στο ίδιο: 51-5).

Τα συστατικά της μηχανής είναι ταυτόχρονα δυνάμεις και επικράτειες (territories)¹⁵⁷ που συλλαμβάνουν και εδαφικοποιούν την επιθυμία, την προσανατολίζουν, ενώ, την ίδια στιγμή, επενδύουν σ' αυτούς τους προσανατολισμούς μια υπερβατικότητα στην οποία αφοσιώνονται. Έτσι, μαζί με τις διαδικασίες εδαφικοποίησης λαμβάνουν χώρα και διαδικασίες απεδαφικοποίησης (Deleuze & Guattari 1987: 85-7) μέσω των οποίων η αφηρημένη μηχανή αποκτάει υπερβατικές διαστάσεις και πραγματοποιείται. Ουσιαστικά, αυτή η σχέση είναι αμφίδρομη, η σχέση μεταξύ ενός πολύπλοκου, εδαφικοποιημένου επιπέδου (πλάνο οργάνωσης, στρώματα) στο οποίο διαδρούν τα απτά συστατικά της μηχανής (μεταξύ τους, το καθένα με το ιδιαίτερο περιβάλλον του και όλα μαζί με το περιβάλλον τους) και ενός αφηρημένου, απεδαφικοποιημένου επιπέδου (πλάνο συνοχής) στο οποίο ενίοτε προβάλλουμε τη μηχανή ως πραγματοποιημένη. Η αφηρημένη μηχανή δεν μπορεί να υπάρξει δίχως τα συστατικά της, αλλά, την ίδια στιγμή, τα συστατικά της αντλούν (νοήματα, προσανατολισμούς, διαμορφώνονται ως υποκείμενα) απ' αυτήν την πραγματοποιητική προβολή της μηχανής. Ταυτόχρονα, μπορεί μια αφηρημένη μηχανή να μην είναι ικανή να υπάρξει δίχως τα συστατικά της, αλλά δεν αναπαρίσταται απ' αυτά.

Η αφηρημένη μηχανή είναι πάντα αναδυόμενη, αλλά δεν αναδύεται ποτέ πλήρως, είναι ένα διαρκές γίνεσθαι (βλ. επίσης Dowd 2007: 13-7). Η αφηρημένη μηχανή δεν είναι δημιουργία, αλλά παράγει δημιουργία, είναι η κινητικότητα της δημιουργίας (η κινητικότητα γίνεται αντιληπτή ως

¹⁵⁷ Οι επικράτειες ή τα εδάφη (territories) (για παράδειγμα, οι δυνάμιοι-χώροι) δεν είναι ποτέ δεδομένες ως αντικείμενα, αλλά εμπλέκουν εντατικές διαδικασίες, αλλά και επαναλήψεις που τους προσδίδουν μια διάσταση διάρκειας (Guattari 1995 [1992]: 28).

σύνδεση εντατικών στοιχείων που καθορίζουν τη ζωή: η βασική παραγωγή της αφηρημένη μηχανής είναι η παραγωγή συνδέσεων). Επιπλέον, είναι δυνητική, αλλά όχι ενεργή, όχι εν ενεργεία υπαρκτή· μένει να ενεργοποιηθεί και καθώς τείνει προς την ενεργοποίηση μετασχηματίζονται οι ίδιοι οι όροι της ύπαρξής της (το περιβάλλον της και τα συστατικά της). Να υπενθυμίσω ότι το δυνητικό δεν είναι η εφικτότητα ενός πράγματος που μπορεί να πραγματοποιηθεί· είναι ήδη πραγματικό, αλλά η σχέση του με το ενεργό (ή με τα στοιχεία που το ενεργοποιούν) δεν είναι σχέση αναπαράστασης (representation, που σημαίνει και αντιπροσώπευση) ή μίμησης. Έτσι, όπως ανέφερα ήδη, η αφηρημένη μηχανή, ως τέτοια, δεν αναπαρίσταται σε καμία από τις εδαφικοποιημένες, απτές συναρθρώσεις στις οποίες ενσωματώνεται, δεν ανάγεται σε καμία εδαφικοποιημένη μορφή και υπόστασή της. Η αφηρημένη μηχανή παράγει υποκείμενα, αλλά δεν αναπαρίσταται ποτέ απ' αυτά. Η αφηρημένη μηχανή δεν επιθυμεί ως τέτοια, αλλά η επιθυμία παράγει μηχανές μέσα στη μηχανή¹⁵⁸. Η επιθυμία, όπως και η έκφραση, είναι μέρος της μηχανής. Η μηχανή παράγει συνδέσεις, νέα εξαρτήματα, νέες μηχανές, οντογενέσεις, διακλαδώσεις· μια μηχανή μπορεί να αναπαράγει το ευρύτερο σύνολο εντός του οποίου κινείται, μπορεί να το αλλάζει, μπορεί ακόμη και να το τινάζει στον αέρα (Deleuze & Guattari 1986 [1975]: 81-2).

Η γυμνή ζωή, αναζητώντας επαφές με δυνάμους-χώρους και πλαισιώνοντας τη δράση της ταξικά, τείνει να ενεργοποιήσει την αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης σε μετανάστες (ή την ταξική αφηρημένη μηχανή) η οποία προσανατολίζεται βάσει της αταξικής κοινωνίας (πλάνο συνοχής). Ωστόσο, να σημειωθεί ότι το πλάνο συνοχής δεν ταυτίζεται, για παράδειγμα, με την ουτοπία ή τους προσανατολισμούς ή τον τελικό προορισμό, αλλά μπορεί να τα περιέχει· καλύτερα, το πλάνο συνοχής μπορούμε να το φανταστούμε ως το πλάνο στο οποίο προβάλλουμε αφηρημένες οντότητες - των οποίων τα εδαφικοποιημένα συστατικά είναι ετερογενή- ως συνεκτικές, ως ενιαίες (τέλειες ατομικότητες, αν και όχι ατομικότητες ενός αντικειμένου: haecceities, όπως, για παράδειγμα, η Αριστέρα, η Αναρχία κοκ.). Αντιμετωπίζω την αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης στην απεργία πείνας (εφεξής, *αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης*) ως μια χρονικά εντοπισμένη εκδήλωση (διάρκειας περίπου σαράντα τεσσάρων ημερών) της ταξικής αφηρημένης μηχανής. Οι δυνάμεις-χώροι, οι αλληλεγγυοί και οι δυνάμεις-προσανατολισμοί αποτελούν εδαφικοποιημένες, στρωματοποιημένες και διαμορφωμένες υποστάσεις ή εμφανίσεις αυτής της αφηρημένης μηχανής, η οποία, ωστόσο, δεν ανάγεται σ' αυτές τις εμφανίσεις. Τη νύχτα της Νομικής, αυτή η αφηρημένη μηχανή εμφανίστηκε στη μέγιστη εδαφικοποιημένη της πυκνότητά της, εν συγκρίσει με όλες τις υπόλοιπες ημέρες της απεργίας πείνας, και κατάφερε να επιδείξει και να εντυπώσει στον αντίπαλο το Δεκέμβρη ως δυνη-

¹⁵⁸ Στους Deleuze & Guattari η *επιθυμία* δεν δηλώνει αυθορμητισμό, αλλά έχει μια κονστρουκτιβιστική διάσταση, δηλώνει επινοητικότητα, παραγωγή καινοτομίας και είναι πάντα συλλογική, είναι επιθυμία για νέες συνδέσεις, νέες συναρθρώσεις, γραμμές πτήσης, να σκέφτεσαι εκ νέου κοκ.

τικό περιεχόμενό της. Τη συγκεκριμένη νύχτα, η αλληλέγγυα αφηρημένη μηχανή επιδίωξε να εγγυηθεί τη φυσική ασφάλεια της γυμνής ζωής. Η εντύπωση δύναμης που κατάφερε είναι κρίσιμος πόρος δράσης και η σκιά της αφηρημένης μηχανής θα ακολουθεί στο εξής την απεργία πείνας των 300: υπάρχει μια δύναμη, *την είδαμε στους δρόμους ή/και στα κανάλια, τη συζητήσαμε, έχει όνομα: αλληλέγγυοι*· το ενδεχόμενο καταστολής των 300 μέσω άσκησης φυσικής βίας από το κράτος απομακρύνεται σημαντικά και, όπως θα δούμε, η κυβέρνηση εφεξής θα επιδιώξει την καταστολή της απεργίας με διαφορετικά μέσα. Η νύχτα της Νομικής συνέβαλε στην εντύπωση ισχύος και την αποφασιστικότητα τόσο των απεργών, όσο και των ίδιων των αλληλέγγυων. Εγγάραξε στην ταυτότητα των αλληλέγγυων μια συγκρουσιακή διάσταση ή ικανότητα. Πλέον, μέσω της μεταεπικοινωνιακής χρήσης του Δεκέμβρη από τους αλληλέγγυους και την προβολή του ως δυνητικό περιεχόμενο της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης, η αφηρημένη μηχανή φέρει την εντύπωση εφικτότητας μιας ανοιχτής πολιτικής σύγκρουσης, αποτελεί μια υπολογίσιμη δύναμη που η κυβέρνηση οφείλει να λάβει υπόψιν της και να τη *διαχειριστεί* (για παράδειγμα, επικοινωνιακά) σε οποιαδήποτε επιλογή της. Η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης, μέσω της δύναμης-προσανατολισμού που κατάφερε εκείνο το βράδυ, γίνεται ο δυνητικός εγγυητής της φυσικής ασφάλειας της γυμνής ζωής καθ' όλη τη διάρκεια της απεργίας. Εντύπωσε στο κυβερνητικό επιτελείο, και όχι μόνο, ότι έχει να κάνει με μια διευρυμένη και ισχυρή δύναμη, με κίνδυνο ένα επιπλέον πολιτικό κόστος στην περίπτωση *αυθαίρετης* αντιμετώπισης των απεργών. Η κατασκευή της *εντύπωσης* μιας τέτοιας δύναμης θεμελιώθηκε στην ταχύτερη και μαζική ενεργοποίηση της αλληλεγγύης το κρίσιμο βράδυ της Νομικής.

Θεωρώ ότι η *εντύπωση* είναι μια σημαντική έννοια. Στην κοινή του χρήση, ο όρος υποδηλώνει ένα βαθμό αβεβαιότητας («έχω την εντύπωση ότι...») ή/και επιφανειακότητας («εντυπωσιακό») που προσελκύει συνάμα την προσοχή. Ωστόσο, δεν ανάγω τον όρο σε μια πλάνη ή σε μια άκριτη εσωτερίκευση ενός εξωτερικού ερεθίσματος¹⁵⁹. Με την *εντύπωση* δεν αναφέρομαι μόνο στον αγγλικό όρο *impression* (ενδεικτικά, Goffman 1986 [1974]), αλλά και στους όρους *input* (ενδεικτικά, Kveraga, Boshyan & Bar 2009) και *internalization* (ενδεικτικά, Berger & Luckmann 2003 [1966])· πρωτίστως όμως στον όρο *inculcate* (για παράδειγμα, Tomlinson 2007: 138) που σημαίνει *εγγάραξη στο νου, ενστάλαξη στη μνήμη*, τόσο στη ρητή, όσο και στη δυνητική. Η ικανότητα αισθητηριακής εντύπωσης που διαθέτει ο άνθρωπος δεν είναι άπειρη (O'Regan, Rensink & Clark 1999: 34· Connolly 2002: 25-7· Mandler 2004: 69): δεν μπορεί να εντυπώσει ολόκληρο το εύρος αισθητηριακού υλικού με το οποίο έρχεται σε επαφή στην κοινωνία των δικτύων, της πληροφορίας και του θεάματος. Η αντίληψη είναι αποσπασματική. Η προσοχή, η συνειδητά εστιασμένη αντίληψη, φιλτράρει

¹⁵⁹ Βλ. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 2006 [1998], Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών / Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη.

το άπειρο αισθητηριακό υλικό βάσει των «δομών συνάφειας» (Berger & Luckmann 2003 [1966]: 92), δηλαδή αναλόγως του τι (μάθαμε να) είναι σημαντικό (significance) και έχει σημασία (signification) για τη δράση. Αυτό το υλικό εντυπώνεται στη ρητή, συνειδητή μνήμη (Lazzarato 2006: 183-7). Ωστόσο, η συνείδηση, εστιασμένη σε κάτι συγκεκριμένο, αργή και γραμμική, δεν εντυπώνει μεγάλο όγκο πληροφορίας, ούτε τον επεξεργάζεται γρήγορα. Ο μεγαλύτερος όγκος του εισερχόμενου αισθητηριακού υλικού εντυπώνεται και στρωματοποιείται με υπο-αντιληπτικές διαδικασίες στη δυνητική μνήμη, με τρόπους που δεν είναι εύκολα ορατοί μέσω μιας φαινομενολογικής προσέγγισης (Connolly 2002: 26, 82-97· Evans 2004: 50). Η νευροπολιτική ή νοσοπολιτική προσέγγιση προσπαθεί να είναι συνεπής με τη χαρτογράφηση των λειτουργιών του ενσώματου εγκεφάλου από τις νευροεπιστήμες (ενδεικτικά, Varela, Thompson & Rosch 1993 [1991]). Αντλώντας κυρίως από την ανάλυση του William E. Connolly (2002), αυτό που αποκαλούμε συνείδηση δεν τροφοδοτείται μόνο από υλικό που εντυπώθηκε στη ρητή μνήμη, αλλά κυρίως από υλικό που εντυπώθηκε στη δυνητική μνήμη ως αυτονόητο και η δυνητική μνήμη δεν εντυπώνει το *εντυπωσιακό*, με την έννοια του θεαματικού ή του ασυνήθιστου, αυτού που τραβάει τη συνειδητή προσοχή· η δυνητική μνήμη εντυπώνει το χωρο-χρονικά πυκνό, το στρωματοποιημένο, αυτό που συναντάμε επαναλαμβανόμενα και, λόγω της ρουτίνας του, δεν τραβάει την προσοχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δυσκολία με την οποία ορίζουμε -όταν μας ζητηθεί- τις περισσότερες έννοιες που χρησιμοποιούμε. Έτσι, αυτό που αποκαλούμε *διαίσθηση* δεν είναι κάτι που στερείται γνωστικού περιεχομένου· αντιθέτως, η διαίσθηση είναι μεστή πληροφορίας, ασχέτως αν δεν είναι εύκολο να ελέγξουμε συνειδητά τις λειτουργίες της. Επεξεργάζεται και συνθέτει μάλιστα πληροφορία πολύ μεγαλύτερου όγκου και πολύ ταχύτερα εν συγκρίσει με τη γραμμική, σχετικά αργή συνείδηση (στο ίδιο: 82-97). Η διαίσθηση δεν είναι κάτι κατώτερο της συνείδησης, ούτε κάτι ανώτερο, αλλά κάτι που επεξεργάζεται μεγαλύτερο όγκο υλικού, και ταχύτερα, απ' αυτόν που επεξεργάζεται η συνείδηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, με την έννοια της εντύπωσης αναφέρομαι σε μια διττή, κρίσιμη λειτουργία: στη στρωματοποίηση -σε επίπεδο συνειδητής, ρητής μνήμης- του εντυπωσιακού, αυτού που καταφέρνει να τραβήξει την προσοχή, αλλά και στη βασική διαδικασία υπο-αντιληπτικής στρωματοποίησης -στη δυνητική μνήμη- του αισθητηριακού υλικού που τροφοδοτεί με αυτονόητα τη συνείδηση.

Η εντύπωση εφικτότητας του Δεκέμβρη, η ταχύτητα ενεργοποίησης της δύναμης αλληλεγγύης και η σύνδεσή της με το Δεκέμβρη εγγυήθηκαν τη σωματική ασφάλεια των 300 και τη συνέχιση της απεργίας πείνας. Ωστόσο, η επιλογή της Νομικής δεν μπόρεσε να υποστηριχτεί, καθώς, μεταξύ άλλων, η εδαφικοποίηση της σύγκρουσης μεταξύ δυνάμεων καταστολής και αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης ήταν ένα ανεπιθύμητο σενάριο και για τους ίδιους τους απεργούς.

(3) *σύνοψη*

Εστίασα στις ημέρες της Νομικής ως αντικείμενο-δεσμό με το οποίο συνδέθηκε ένα πλήθος αντιδραστικών συναρθρώσεων, μεταξύ των οποίων και η κυβέρνηση η οποία προσπάθησε να απονομιμοποιήσει τον αγώνα των μεταναστών και να τους αποθαρρύνει, να δημιουργήσει ρήξεις στην Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης και να υπονομεύσει το ακαδημαϊκό άσυλο. Η έναρξη της απεργίας ενεργοποίησε σημασίες που δεν ελέγχονταν από τους 300 και τους αλληλέγγυους, αλλά από την κυβέρνηση και την τηλεόραση. Οι σημασίες δεν είναι κάτι εφικτό που απλά μένει να πραγματοποιηθεί σε έναν κενό ή πειραματικό χώρο, αλλά είναι δυναμικές και η ενεργοποίησή τους τις μετασχηματίζει: μπορεί οι απεργοί να επιδίωκαν να ενεργοποιήσουν ένα διάλογο για τις συνθήκες ζωής των μεταναστών, αλλά στις δύνες που πυροδοτήθηκαν, για παράδειγμα, διακυβεύτηκε το πανεπιστημιακό άσυλο. Η απεργία πείνας ξεκίνησε με τους χειρότερους όρους σε ένα κοινοβουλευτικό περιβάλλον έντονα αντιμεταναστευτικό και ρατσιστικό, με την κυβέρνηση να προσπαθεί να συγκρατήσει το εθνικό της εκλογικό κοινό αφού επέβαλε αυστηρά νεοφιλελεύθερα μέτρα λιτότητας και δανεισμού από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το ΚΚΕ στράφηκε εχθρικά προς την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, ενώ ο ΣΥΡΙΖΑ/ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ κινήθηκε πάνω στο διαπερατό όριο μεταξύ αλληλεγγύης και αντίδρασης στην απεργία, επιδεικνύοντας φοβικές τάσεις που προκάλεσαν έντονη κριτική τόσο από την εξωκοινοβουλευτική Αριστερά και τον αναρχικό χώρο, όσο και από τις αντιδραστικές δυνάμεις.

Το κρίσιμο βράδυ της Νομικής, η ταχύτατη ενεργοποίηση της αλληλέγγυας δυναμικής και η σύνδεσή της με το Δεκέμβρη κατάφεραν να εντυπώσουν στην κυβέρνηση μια υπολογίσιμη δύναμη, η οποία εγγυήθηκε τη συνέχιση της απεργίας. Πρότεινα να δούμε υπό ένα ντελεξιανό πρίσμα αυτήν τη δυναμική, εστιάζοντας τόσο στις απεδαφικοποιημένες διαστάσεις της, στην αφηρημένη μηχανή ως μια συνοχή που λειτουργεί στο πλάνο συνοχής και συμβάλλει στον προσανατολισμό των δυνάμων-χώρων, όσο και στις εδαφικοποιημένες της διαστάσεις, στις συστατικές της συναρθρώσεις (αλληλέγγυοι, δυνάμεις-χώροι αλληλεγγύης και δυνάμεις-προσανατολισμοί).

(4) θραυσματικές δύνες

Είδαμε ότι η αυλαία του δράματος άνοιξε, με την πρώτη πράξη να παίζεται με επίκεντρο το χώρο της εκπαίδευσης. Μέσω της τηλεοπτικής κάλυψης και της πυκνής ειδησεογραφικής αναφοράς, η απεργία κατάφερε να γίνει βασικό αντικείμενο συζήτησης εκείνων των ημερών σε πανελλαδικό εύρος. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εστιάσω σε δύνες, δηλαδή σε συζητήσεις που αποκάλυψαν διαφορετικά αυτονόητα, όπως αυτές εκδηλώθηκαν (α) στο εκπαιδευτικό σύστημα και (β) μεταξύ δυνάμει-χώρων. Οι δύνες μεταξύ δυνάμει-χώρων έδειξαν ότι η ανάδυση της αλληλεγγύης δυναμικής δεν αναγύεται σε προϋπάρχουσες σταθερές σχέσεις μεταξύ αυτών των χώρων, αλλά εμπλέκει ποικίλες τάσεις και εντάσεις και είναι *εντατικά αναδύμενη*. Αυτό σημαίνει ότι παράλληλα με τις διαδικασίες ενεργοποίησης της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης έλαβαν χώρα και πολύπλοκες διαδικασίες μετασχηματισμού των εδαφικοποιημένων συστατικών της, των δυνάμει-χώρων. Αυτή η θέση έρχεται σε αντίθεση με προσεγγίσεις που βλέπουν την *ενότητα* ως προϋπάρχουσα της συλλογικής δράσης. Ενδεικτικά, εστιάζοντας στην απεργία πείνας, η Αλεξάνδρα Ζαββού (2013: 95) βλέπει «διχασμό» στο «ευρύτερο αντιρατσιστικό κίνημα» και την «Αριστερά». Η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης αναδύεται μέσα από εντατικές διαδικασίες που τείνουν να μετασχηματίζουν τις εδαφικοποιημένες συναρθρώσεις, διατηρώντας ωστόσο τους λανθάνοντες συμβολισμούς της. Την Αριστερά, για παράδειγμα, μπορούμε να τη δούμε ως συνοχή μόνο στο πλάνο συνοχής, γιατί στο πλάνο οργάνωσης εντοπίζουμε μόνο δυνάμει-χώρους, που αυτοπροσδιορίζονται ως αριστεροί, μεταξύ των οποίων αποκαλύπτονται διαφορετικά αυτονόητα και πολύπλοκες ιδεολογικές συγκλίσεις και αποκλίσεις (όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο) που εκδηλώνονται άλλοτε ως συμμαχίες και άλλοτε ως συγκρούσεις. Όλη αυτή η πολύπλοκη εδαφικοποιημένη δραστηριότητα, ωστόσο, δεν επηρεάζει άμεσα και βραχυπρόθεσμα την αφηρημένη μηχανή της Αριστεράς. Επιπλέον, εστιάζοντας σε δύνες που εκδηλώθηκαν στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και ευρύτερα, μπορούμε να δούμε ότι το συμβολικό όριο μεταξύ αλληλεγγύης / αντίδρασης δεν είναι τόσο σαφές εμπειρικά. Για παράδειγμα, όπως είδαμε, ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν *με το ένα πόδι εντός και με το άλλο εκτός* της αλληλεγγύης, όπως και το ΚΚΕ υπό μια έννοια.

(4.1) δύνες στο εκπαιδευτικό σύστημα

Στα πλαίσια μιας πολιτικής της σημασιοδότησης, οι δύνες που πυροδοτήθηκαν περιστράφηκαν έντονα γύρω από το ζήτημα του ακαδημαϊκού ασύλου, αλλά και το μεταναστευτικό. Οι σχετικές συζητήσεις αποκαλύπτουν πολλαπλά κίνητρα, δεδομένου ότι κάποιοι λόγοι (discourse) προσπάθησαν να νοηματοδοτήσουν την *κατάληψη της Νομικής* ως κοινωνική, ηθική ή/και νομική αυθαιρεσία,

διεκδικώντας την οριστική κατάργηση του πανεπιστημιακού ασύλου, ενώ άλλοι, εκμεταλλεζόμενοι αυτήν την *αυθαιρεσία*, επιδίωξαν να απονομιμοποιήσουν τους μετανάστες ή/και τις Επιτροπές Αλληλεγγύης. Σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις το άσυλο λαμβάνει έναν στενό ορισμό, περιορίζοντας το νόημά του στην κατοχύρωση της ελεύθερης διακίνησης των ιδεών και της έρευνας.

«Άμεση κατάργηση του ασύλου. Δεν υπάρχει κανένας λόγος για την ύπαρξή του! Σήμερα, ελεύθερη διακίνηση ιδεών υπάρχει σε κάθε γωνιά αυτής της χώρας και όχι μόνο στα Πανεπιστήμια. Το άσυλο εκμεταλλεύονται αναρχικοί και κάθε είδους αληταριό»¹⁶⁰

«Οι μετανάστες πρέπει να βγουν από την Νομική - καθώς αυτή είναι άσυλο ιδεών και όχι ξενόνας προσφύγων. Η Πολιτεία με την σειρά της έχει χρέος να μεριμνήσει για τη διαβίωση αυτών των ανθρώπων»¹⁶¹

«Απλά και μόνο το γεγονός ότι μπορεί κάποιος να σου επιτεθεί όπως πας στη δουλειά σου και μετά να βρει άσυλο στο χώρο του Πανεπιστημίου αρκεί για να καταργηθεί αυτό το άσυλο. Παραβιάζει το σύστημα γιατί καταργεί την ισονομία και υποθάλλει την εγκληματικότητα»¹⁶²

Μια πρώτη λογική που συναντάμε στα παραπάνω αποσπάσματα απορρέει από την εντύπωση δημοκρατίας: εφόσον «ελεύθερη διακίνηση ιδεών υπάρχει σε κάθε γωνιά αυτής της χώρας», το πανεπιστημιακό άσυλο δε δικαιολογείται. Μια δεύτερη λογική που συνδέεται με την απονομιμοποίηση του ασύλου προέρχεται από το αίσθημα ανασφάλειας: «κάποιος να σου επιτεθεί» και να κρυφτεί σε χώρο πανεπιστημιακού ασύλου. Από την άλλη, οι λόγοι που ορίζουν ευρύτερα το άσυλο το συνδέουν με την ιστορική εμπειρία του αντιδικτατορικού αγώνα, αν και όχι μόνο¹⁶³:

«Ακριβώς επειδή η Νομική είναι σύμβολο του αντιδικτατορικού αγώνα θα πρέπει να κρατηθεί στο ύψος της και να μην μετατραπεί σε άμυχο μνημείο. Επειδή ο αγώνας κατά της δικτατορίας ΕΤΣΙ συνεχίζεται - με την προάσπιση των ανθρώπων πρωτίστως»¹⁶⁴

«Το πανεπιστημιακό άσυλο έχει ευρύτερο νόημα, την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όταν πλήττονται [...] σε βάρος όλων, ελλήνων και μεταναστών»¹⁶⁵

«Το πανεπιστημιακό άσυλο κατοχυρώθηκε στη συνείδηση του λαού από τον αγώνα των ΕΠΟΝιτών εναντίον των Γερμανών και των Άγγλων, των φοιτητών και των εργατών της αντιδικτατορικής γενιάς εναν-

160

Σχόλιο του Κ.ΜΑΝΩΛΙΔΗΣ, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρουμ της εφημερίδας Τα Νέα σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

¹⁶¹ Σχόλιο του Λογικός, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρουμ της εφημερίδας Τα Νέα σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

¹⁶² Σχόλιο του Μίκις, 27/06/2011, σε διαδικτυακό φόρουμ της εφημερίδας Το Βήμα σε <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=408092&h1=true#commentForm> (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

¹⁶³ Ίσως, την πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση εκείνων των ημερών για το νόημα του ασύλου σε σχέση με την υπόθεση των απεργών πείνας τη βρίσκουμε σε άρθρο της Σίσσυς Μπάρα, 30/01/2011, με τίτλο *Οι μετανάστες της Νομικής και το φάντασμα του Δεκέμβρη*, σε http://www.theinsider.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=9987:immigrants-of-law-and-the-ghost-of-december&catid=76:arthografeia&Itemid=122 (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

¹⁶⁴ Σχόλιο της Αλεξάνδρας Ιωαννίδου, 28/01/2011, σε σχετική συζήτηση στο διαδικτυακό φόρουμ της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, όπως δημοσιεύθηκε σε <http://venios.wordpress.com/2011/02/01/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC/> (τελευταία είσοδος 19/07/2014). Η υπογράμμιση είναι της ίδιας.

¹⁶⁵ Επιστολή των συγγραφέων Ιωάννας Καρυστιάνη και Μάρως Δούκα, 28/01/2011, δημοσιευμένη σε <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=245619> (τελευταία είσοδος 23/06/2014).

ντίον των τανκς του Παπαδόπουλου»¹⁶⁶

«στο πεδίο των δικαιωμάτων το άσυλο είναι προορισμένο να προστατεύει όχι μόνο τις ιδέες των ανθρώπων, αλλά και τη φυσική τους ύπαρξη και τη στοιχειώδη αξιοπρέπειά τους, αλλιώς είναι λειψό»
(σχόλιο Μιχάλη Ψημίτη προς ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ 28/01/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Στο παρακάτω απόσπασμα επιχειρείται ένα βήμα παραπέρα:

«ιστορικά το πανεπιστημιακό άσυλο, ακόμα και όταν ήταν εθιμικό πριν τη νομική κατοχύρωσή του το 1982, είχε πολύ πιο ευρεία έννοια από αυτή της 'ακαδημαϊκής ελευθερίας'. Είναι προφανές για όποιον σκέφτεται λογικά πως το πανεπιστημιακό άσυλο έχει λόγο ύπαρξης μόνο στην περίπτωση που προστατεύει οποιονδήποτε αδύναμο και κυνηγημένο, ακτιβιστή ή επαναστάτη όπως και αν ορίσουμε τους όρους αυτούς. Μόνο αν προστατεύει οποιονδήποτε ζητήσει την προστασία του χωρίς προϋποθέσεις και εξαιρέσεις έχει νόημα.»¹⁶⁷

Αυτό που προτάσσει ως αυτονόητο η παραπάνω θέση, δηλαδή ότι το άσυλο αποκτάει τη σημασία του (αποκλειστικά) όταν προστατεύει τους «κυνηγημένους», τίθεται εν αμφιβόλω από εμπλεκόμενο στη δύνη που λαμβάνει χώρα στο ψηφιακό φόρουμ της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών (αριστερή συνδικαλιστική παράταξη):

«Δεν συμφωνώ π.χ. ότι το άσυλο είναι για κάθε κατατρεγμένο (μια ασαφής πολιτική κατηγορία - ποιους περιλαμβάνει, όλους εντός ή εκτός νομιμότητας;) κάθε καπιταλιστικής αδικίας αλλά να το συζητήσουμε - όταν όμως μου φέρνεις χωρίς συζήτηση μέσα όλους τους 'κατατρεγμένους' με θέτεις [...] προ τετελεσμένων και μου λες 'πρέπει να τους υπερασπιστείς', κομμάτι αυταρχικό μου ακούγεται αυτό»¹⁶⁸

Στη συνέχεια εστιάζω σε δύνες που εκδηλώθηκαν στην πανεπιστημιακή κοινότητα. Στις 25 Ιανουαρίου το Δίκτυο Πανεπιστημιακών κατήγγειλε ότι το προεδρείο της ΠΟΣΔΕΠ (συνδικάτο των πανεπιστημιακών) παρέκαμψε τους συνδικαλιστικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων και συντάχτηκε ευθύς αμέσως με τις προσταγές της κυβέρνησης¹⁶⁹, ενώ κατήγγειλε αντίστοιχα και την απόφαση του Κοσμήτορα της Νομικής για το κλείσιμό της. Η σχετική ανακοίνωση υπερασπίστηκε «τον κοινωνικό χαρακτήρα του πανεπιστημιακού ασύλου», επιχειρώντας να συνδέσει την επίθεση

¹⁶⁶ Βλ. άρθρο του Πέτρου Παπακωσταντίνου, 30/01/2011, με τον τίτλο *Οι μετανάστες, το άσυλο, η Αριστερά*, που πρωτοδημοσιεύθηκε στο *Αριστερό Βήμα* και σήμερα (τελευταία είσοδος 21/07/2014) είναι διαθέσιμο σε <http://enotikoaristero.wordpress.com/2011/01/31/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%AC%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BF-%CE%B7-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AC/#more-5515>.

¹⁶⁷ Θέση του trandism, 06/02/2011, σε <http://thestrabroom.blogspot.gr/2011/02/blog-post.html> (τελευταία είσοδος 19/07/2014). Βλ. επίσης ανακοίνωση από Πρωτοβουλία για την Υπεράσπιση του Ακαδημαϊκού Χαρακτήρα του Πανεπιστημίου και της ΝΟΠΕ, Φεβρουάριος 2011 (Παράρτημα Α'). Αντίστοιχη θέση υποστηρίζει και άρθρο αναρτημένο στον ιστότοπο Κόκκινο, της ομώνυμης συνιστώσας του ΣΥΡΙΖΑ, 26/01/2011, με τίτλο *Νόμμοι οι 250 της Νομικής, παράνομοι οι 250 της Siemens*, διαθέσιμο σε <http://avantgarde2009.wordpress.com/2011/01/26/%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-250-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-250/> (τελευταία είσοδος 31/07/2014).

¹⁶⁸ Σχόλιο του Ηρακλή Μαυρίδη, 28/01/2011, σε σχετική συζήτηση στο διαδικτυακό φόρουμ της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, όπως δημοσιεύθηκε σε <http://venios.wordpress.com/2011/02/01/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC/> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

¹⁶⁹ Κατηγορία που υποστηρίζεται και από τη ΓΣ Συλλόγου Μελών ΔΕΠ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (βλ. απόφαση ΓΣ Συλλόγου Μελών ΔΕΠ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 02/02/2011, Παράρτημα Α').

ενάντια στο ακαδημαϊκό άσυλο με το ρατσισμό (βλ. ανακοίνωση Δικτύου Πανεπιστημιακών 25/01/2011, Παράρτημα Α', καθώς και τη σχετική ανακοίνωση ΠΟΣΔΕΠ 25/01/2011, Παράρτημα Α'). Ενώ ο πρόεδρος της Συνόδου των Πρυτάνεων διέψευσε τη φήμη περί φθορών στο κτίριο της Νομικής από μετανάστες και αλληλέγγυους και δήλωσε ότι δεν πρόκειται για κατάληψη, αφού ζήτησαν άδεια από τους φοιτητές¹⁷⁰, από την άλλη υποστήριξε τη μετακίνηση των μεταναστών σε άλλο χώρο. Τρεις ημέρες αργότερα, στις 28/01/2011, ήρθε στη δημοσιότητα επιστολή, η οποία προσυπογράφεται από 35 καθηγητές και καθηγήτριες πανεπιστημίων, μερικοί εκ των οποίων προέρχονται από το χώρο της Αριστεράς (Mantanika & Kouki 2011: 484), που, έκανε λόγο με αγανακτισμένο ύφος για παραβίαση του δικαιώματος των εργαζομένων της Νομικής στην εργασία τους και του δικαιώματος των φοιτητών στις σπουδές τους μέσω της «κατάχρησης του κτιρίου της Νομικής από παντός είδους ομάδες» (επιστολή 35 πανεπιστημιακών 28/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Οι Κώστας Θεοδωρόπουλος και Γιώργος Κανδύλης ασκούν στοχευμένη κριτική στους 35:

«Το σύμπλεγμα της εξουσίας στην Ελλάδα κρίνει ότι η διατήρηση μεγάλου μέρους των μεταναστών και των μεταναστριών στην παρανομία ή την αμφίβολη ημι-νομιμότητα αποτελεί βασική στρατηγική αναπαραγωγής των εδώ σχέσεων συσσώρευσης. [...] Η θεαματική αντιστροφή που πραγματοποιούν οι [35], παρουσιάζοντας τον φυσικό χώρο του ασύλου ως μουσειακό απολίθωμα που χρήζει συντηρητικής προστασίας, μαρτυρά την αδυναμία τους να αντιπαρατεθούν στο κυρίαρχο υπόδειγμα, άρα και την αδυναμία τους να διαφυλάξουν τον κοινωνικό τους ρόλο.»¹⁷¹

Σχεδόν ταυτόχρονα δημοσιεύτηκε παρέμβαση 28 διδασκόντων του Πανεπιστημίου Αιγαίου, η οποία υποστηρίζει τους απεργούς πείνας:

«Οι απεργοί πείνας που ζήτησαν άσυλο στη Νομική Σχολή και συνεχίζουν τη διαμαρτυρία τους είναι άνθρωποι τους οποίους έχει καταστήσει και διατηρεί «λαθραίους» ένας λειτουργικός για το σύστημα και εμπεδωμένος μηχανισμός αδήλωτης εργασίας και παραμονής στη χώρα»
(παρέμβαση διδασκόντων Πανεπιστημίου Αιγαίου 03/02/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Στις 06/02/2011 η Πρωτοβουλία Προπτυχιακών Φοιτητών/-τριών ΜΙΘΕ άσκησε επίσης στοχευμένη κριτική στους 35, εκ των οποίων, όπως υποστήριξαν οι προπτυχιακοί φοιτητές, κάποιοι είναι καθηγητές τους. Το κείμενο κατήγγειλε τους καθηγητές για την αναπαραγωγή της ψευδούς αντίληψης ότι παρεμποδίστηκε η λειτουργία της Σχολής, καθώς και για ρατσιστική στάση απέναντι στους μετανάστες.

«Το άσυλο τείνει να μετατραπεί σε ένα χώρο που η διακίνηση ιδεών είναι συνυφασμένη μόνο με το ερευνητικό έργο και συγκεκριμένα το έργο των ακαδημαϊκών. Μία έννοια ασύλου που εμπερικλείει και εξαντλείται μοναχά τις ακαδημαϊκές ώρες διδασκαλίας και το περιεχόμενό τους. Μία έννοια που είναι νοητικά και πρακτικά απομακρυσμένη από την κοινωνία, τα προβλήματά της και την κριτική που πρέπει να ασκείται σε αυτά»
(ανακοίνωση από Πρωτοβουλία Προπτυχιακών Φοιτητών/-τριών ΜΙΘΕ 06/02/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Εναντίον της ΠΟΣΔΕΠ έστρεψε τα βέλη της και η αριστερή συνδικαλιστική παράταξη Συσπεί-

¹⁷⁰ Βλ. <http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/113911/den-uparhei-katalipsi-sti-nomiki/> (τελευταία είσοδος 18/08/2014).

¹⁷¹ Βλ. το άρθρο των Κώστα Θεοδωρόπουλου και Γιώργου Κανδύλη, με τίτλο *Πανεπιστήμιο και έρευνα στην εθνοκρατική κοινωνία*, 01/02/2011, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα Αυγή (<http://archive.avgi.gr/nea-avgi/avgi-anagnoseis.blogspot.com/ArticleActions/show.action?articleID=596347> - τελευταία είσοδος 18/08/2014). Στο άρθρο ασκείται κριτική και στη ΔΗΜΑΡ για τη σχετική ανακοίνωσή της.

ρωση Πανεπιστημιακών (Δελτίο Τύπου Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών 27/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Ωστόσο, δύνες εμφανίστηκαν και εντός της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, παρόλο που είναι πολιτική παράταξη και τα μέλη της χαρακτηρίζονται από κάποια σχετική ιδεολογική εγγύτητα. Στην ανακοίνωσή της υπερασπίστηκε το ακαδημαϊκό άσυλο, όχι μόνο ως χώρο ελεύθερης διακίνησης ιδεών, αλλά και ως «καταφύγιο για ασθενείς και μειοψηφικές κοινωνικές ομάδες που χρήζουν την ανάγκη έκφρασης», ενώ κατηγόρησε το προεδρείο της ΠΟΣΔΕΠ «διότι ένωσε τη φωνή του μ' αυτήν της κυβέρνησης, των συμπορευόμενων προς αυτήν πολιτικών δυνάμεων και των ΜΜΕ» αντί να υπερασπιστεί το άσυλο. Η ανακοίνωση καταλήγει διακηρύσσοντας τον επιθυμητό ρόλο της «ακαδημαϊκής κοινότητας» και των οργάνων της, ο οποίος θα έπρεπε να είναι ευρύτερος απ' αυτόν που ορίζεται από μια στενή αντίληψη της εκπαιδευτικής διαδικασίας:

«Η κατάληψη της Νομικής Σχολής από τους μετανάστες που ζουν και εργάζονται στον τόπο μας και διεκδικούν το αυτονόητο δικαίωμα στην επιβίωση, στην εργασία και σε ένα καλύτερο μέλλον θα έπρεπε να βρίσκει αρωγό δύναμη την ΠΟΣΔΕΠ στο σύνολο της. [...] Η ακαδημαϊκή κοινότητα έχει την σύμφυτη με την αποστολή της υποχρέωση να συμβάλλει στην υπεράσπιση των αναπαλλοτριώτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων.»

(Δελτίο Τύπου Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών 27/01/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Η δύνη που αναπτύχθηκε στο φόρουμ των μελών της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, τροφοδοτήθηκε και από δύο άλλες πληροφορίες -πέρα από το κείμενο της ΠΟΣΔΕΠ και αυτό της ίδιας της παράταξης- που διεύρυναν το αντικείμενο συζήτησης πέρα από το άσυλο και το μεταναστευτικό. Η πρώτη πληροφορία ήταν η ανακοίνωση του Γραφείου Τύπου του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ (σχόλιο του Γραφείου Τύπου ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ 27/01/2011, βλ. Παράρτημα Α') και η δεύτερη ήταν το σχόλιο (υπό μορφή επιστολής) που έστειλε ως απάντηση στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ ο Μιχάλης Ψημίτης, μέλος και ο ίδιος της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, κοινοποιώντας το σε λίστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (σχόλιο Μιχάλη Ψημίτη προς ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ 28/01/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Η ανακοίνωση του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ ξεκινάει διατυπώνοντας ρητά την αλληλεγγύη του κόμματος προς τους μετανάστες, αλλά έχει εμφανή σημάδια φοβικής και καθοδηγητικής πολιτικής. Συστήνει στους 300 περισσότερη «υπευθυνότητα», υποστηρίζοντας ρητά ότι οι επιλογές τους δε βοηθάνε τον ίδιο τους τον αγώνα. Στο σχόλιό του, ο Μιχάλης Ψημίτης ασκεί κριτική στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ, υποστηρίζοντας ότι επαναλαμβάνει το ίδιο λάθος φοβικής και εξημερωμένης πολιτικής που διέπραξε και το Δεκέμβρη, κρατώντας «τις αποστάσεις του από συγκεκριμένες κινηματικές πρακτικές»¹⁷². Κατηγορεί επίσης το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ ότι «εγκαταλείπει πολιτικά ανυπεράσπιστους» τους 300, αλλά και ευρύτερα για λενινιστικό καθοδηγητισμό, μια κριτική που απευθύνεται αρκετά συχνά από αριστερούς προς αριστερούς:

¹⁷² Για μια κριτική σύνοψη του Δεκέμβρη, βλ. Ευτοπία (2009).

«χρησιμοποιεί τη γνωστή λενινιστική πρακτική της αυθεντίας του επαγγελματία επαναστάτη που ασκεί αυστηρή και συνάμα 'τρυφερή' κριτική απέναντι στις πολιτικά 'ανυποψίαστες' και 'χαμηλής συνείδησης' επαναστατημένες μάζες»

(σχόλιο Μιχάλη Ψημίτη προς ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ 28/01/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Η συζήτηση που πυροδοτήθηκε σ' αυτό το πλαίσιο ξέφυγε από τα αρχικά της ερεθίσματα, δηλαδή το ακαδημαϊκό άσυλο και τους μετανάστες, εμπλέκοντας ζητήματα που αφορούν τη λειτουργία της παράταξης, τη σχέση της με το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ, τον κερματισμό της Αριστεράς κ.ά.¹⁷³

Στον πανεπιστημιακό χώρο της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκε παράλληλα μια άλλη δύνη. Εκπρόσωποι της Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής και Υγείας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης επισκέφτηκαν τους απεργούς πείνας της Θεσσαλονίκης, στις 03/02/2011, και δημοσίευσαν Δελτίο Τύπου με σκοπό να εκφράσουν την αλληλεγγύη τους «στο δίκαιο αγώνα τους» (Δελτίο Τύπου Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής και Υγείας ΑΠΘ 03/02/2011, βλ. Παράρτημα Α').

Στο Δελτίο Τύπου διαβάζουμε:

«ο αγώνας τους για αξιοπρέπεια και δικαιοσύνη αφορά όχι μόνο τους μετανάστες, αλλά και όλους τους εργαζόμενους [...] ο ρατσισμός δεν θίγει μόνο όσους τον υφίστανται, αλλά προσβάλλει εξίσου και όσους τον ανέχονται.»

(Δελτίο Τύπου Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής και Υγείας ΑΠΘ 03/02/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Αυτή η κίνηση προκάλεσε μια αντιπαράθεση μεταξύ των μελών ΔΕΠ, κάποια εκ των οποίων εξέφρασαν ενστάσεις που αφορούσαν τα κριτήρια μέσω των οποίων ο αγώνας αυτός κρίθηκε ως δίκαιος από την Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής, ενώ, ταυτόχρονα, έθεσαν διλήμματα ως προς το αν νομιμοποιείται η συγκεκριμένη επιτροπή να παρεμβαίνει σε πολιτικούς αγώνες, αμφισβητώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το ρόλο της. Καθώς αναπτύσσονται οι διάφορες θέσεις, η δύνη ανοίγει ολοένα και περισσότερο ως προς τις θεματικές που εμπλέκει, περικλείοντας ζητήματα όπως το μεταναστευτικό, το ακαδημαϊκό άσυλο και ο ρόλος των πανεπιστημίων, το εργασιακό, η δημοκρατία, οι αντιφάσεις μεταξύ κρατικού και ηθικού νόμου κ.π.ά.¹⁷⁴ Η συζήτηση είναι διαθέσιμη στον ιστότοπο Διαφάνειας του ΑΠΘ¹⁷⁵ και δε θα την αναπτύξω εκτενώς. Η συζήτηση ακολούθησε τη θεσμική διάκριση μεταξύ προσφύγων και μεταναστών και, όταν συμβαίνει αυτό, συνήθως τα επιχειρήματα για το μεταναστευτικό εμπλέκουν κυρίως εργασιακά ζητήματα, ενώ τα αντίστοιχα για το προσφυγι-

¹⁷³ Βλ. τη σχετική συζήτηση μελών της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών δημοσιευμένη στον ιστότοπο μέλους της παράταξης:

<http://venios.wordpress.com/2011/02/01/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC/> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

Να σημειώσω επίσης ότι φαίνεται να υπάρχει κάποια αλληλοεπικάλυψη μελών μεταξύ των δύο πολιτικών συλλογικών συναρθρώσεων ή, τουλάχιστον, μια εκλογική συμπάθεια κάποιων μελών της Συσπείρωσης προς το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ.

¹⁷⁴ Για το ρόλο του πανεπιστημίου, βλ. επίσης το άρθρο ενός άλλου πανεπιστημιακού, του Παναγιώτη Σωτήρη, 25/01/2011, με χαρακτηριστικό τίτλο *Πανεπιστήμιο της αλληλεγγύης και όχι του ρατσισμού*, σε <http://parallhlografos.wordpress.com/2011/01/25/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CF%8D%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%8C%CF%87%CE%B9/> (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

¹⁷⁵ Βλ. <http://diafaneia.ee.auth.gr/node/142> (τελευταία είσοδος 03/11/2011).

κό περιστρέφονται γύρω από ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πολλές φορές, τέτοιες συζητήσεις, αν και όταν υπάρχει συναινετική διάθεση μεταξύ των αντιπαρατιθέμενων απόψεων ή/και αν η συζήτηση κουράσει, μπορεί να καταλήξουν στην κοινή αν και αμφίσημη θέση ότι υπάρχει ανάγκη κατάργησης της Συνθήκης του Δουβλίνου II¹⁷⁶. Η αμφισημία έγκειται στο ότι οι απόψεις που μπορεί να καταλήξουν σ' αυτήν τη θέση εκκινούν από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες, είτε από ένα πλαίσιο εθνοκρατικής ασφάλειας (το ελληνικό κράτος δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τη μεταναστευτική πίεση ή τις ροές των τελευταίων δεκαετιών) είτε από την πρόταση ελεύθερης μετακίνησης των ανθρώπων (οι άνθρωποι παγιδεύονται μέσα στην Ελλάδα, ενώ επιδιώκουν να στήσουν τη ζωή τους αλλού, ή σκοτώνονται στα σύνορα ή είναι μονίμως κνηνημένοι). Αναφορικά με τη δεύτερη άποψη, διαβάζουμε για παράδειγμα σε ανάρτηση αλληλέγγυου μετά την επίσκεψή του στους απεργούς πείνας:

«Ο παράνομος μετανάστης δεν μπορεί ούτε να επισκεφτεί τη χώρα του γιατί δεν έχει τρόπο να ξαναγυρίσει. Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να διώξει η Ελλάδα τους μετανάστες είναι να τους νομιμοποιήσει. Θα μείνουν μόνο όσοι έχουν σταθερή δουλειά. Κανείς δε θέλει να μείνει ντε και καλά σε αυτό το κολαστήριο που λέγεται Ελλάδα»¹⁷⁷

Αν τοποθετήσουμε σε συγκριτική προοπτική τις δύο παραπάνω συζητήσεις, αυτή της Συσπείρωσης και αυτή μεταξύ των μελών ΔΕΠ, τα μέλη που ενεπλάκησαν στην πρώτη δύνη χαρακτηρίζονται από κάποια ιδεολογική εγγύτητα ή συνάφεια, εν συγκρίσει μ' αυτά της δεύτερης. Μπορούμε σχετικά εύκολα να παρατηρήσουμε ότι μεταξύ των δύο δυνών υπάρχει σημαντική διαφορά ως προς τα ζητήματα στα οποία εκδηλώνονται διαφορετικά αυτονόητα. Στη Συσπείρωση, η ανάγκη συμπαράστασης στους μετανάστες και συστράτευσης μ' αυτούς είναι αυτονόητη, δεδομένη. Ο Μιχάλης Μαυρίδης -το πρόσωπο που είχε και τις μεγαλύτερες ενστάσεις ως προς την επιλογή της Νομικής ως κέντρο αγώνα- είναι σαφής:

«Ποιος θα διαφωνούσε ότι αυτοί οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα, αξιοπρέπεια, δικαίωμα στη ζωή και στην ελπίδα ή ότι είναι υποκείμενοι στη χείριστη εκμετάλλευση και το ρατσισμό;»¹⁷⁸

Έτσι, οποιαδήποτε διαφωνία αφορά περισσότερο ζητήματα στρατηγικής, εν αντιθέσει με την κό-

¹⁷⁶ Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Δουβλίνου II, υπεύθυνο για την εξέταση ενός αιτήματος ασύλου ορίζεται το κράτος μέσω του οποίου ο αιτών άσυλο εισήλθε στην επικράτεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι, η ευθύνη διαχείρισης της μαζικής εισόδου μεταναστών μετατοπίζεται κυρίως στα κράτη που συνθέτουν το νοτιο-ανατολικό περιφερειακό τόξο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Να συμπληρώσω ότι μέχρι τις αρχές του 2011, οπότε και λαμβάνουν χώρα οι συγκεκριμένες συζητήσεις, πολλά κράτη (Βέλγιο, Δανία, Γερμανία, Φιλανδία, Ισλανδία, Ολλανδία, Νορβηγία, Σουηδία, Ηνωμένο Βασίλειο) είχαν διακόψει άτυπα την εφαρμογή της προαναφερθείσας πρακτικής που προέβλεπε το Δουβλίνο II, χρησιμοποιώντας συχνά πτήσεις charter ώστε να απελαύνουν απευθείας αιτούντες άσυλο στις χώρες προέλευσής τους. Πλέον, όσο γράφονται αυτές οι γραμμές, καλοκαίρι 2015, κανένα ευρωπαϊκό κράτος δεν εφαρμόζει την επιστροφή στην Ελλάδα ως πρώτη χώρα εισόδου.

¹⁷⁷ Βλ. ανάρτηση του NP, 28/01/2011, σε http://radiololipop.blogspot.gr/2011/01/blog-post_6374.html (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

¹⁷⁸ Σχόλιο του Ηρακλή Μαυρίδη, 28/01/2011, σε σχετική συζήτηση στο διαδικτυακό φόρουμ της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, όπως δημοσιεύθηκε σε <http://venios.wordpress.com/2011/02/01/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC/> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

ντρα που ξέσπασε μεταξύ των μελών ΔΕΠ όπου εξ αρχής τίθενται εν αμφιβόλω τόσο ο ρόλος της Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής και Υγείας, όσο και ο δίκαιος χαρακτήρας του αγώνα των μεταναστών:

«Στα πλαίσια ποιας αρμοδιότητας της επιτροπής σας πραγματοποιήθηκε αυτή η επίσκεψη; Η επιτροπή σας συστήθηκε για να ασχολείται με κοινωνικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας γενικότερα; [...] Ποια τα κριτήριά σας για να καταλήξετε ότι ο αγώνας τους 'είναι δίκαιος';»¹⁷⁹

ενώ το σχόλιο καταλήγει:

«Και για την άρση κάθε παρεξήγησης: συμπάσχω και εγώ πρωτίστως ως πολίτης αυτού του πλανήτη και αυτής της χώρας ειδικότερα με τους απεργούς πείνας»¹⁸⁰

Στις δύνες που εμφανίστηκαν στον πανεπιστημιακό χώρο δεν ενεπλάκησαν μόνο καθηγητές, αλλά και φοιτητές και φοιτητικές παρατάξεις. Κεντρικό ζήτημα, που αυτοί πρόταξαν, πέρα από το ακαδημαϊκό άσυλο και -λιγότερο- το μεταναστευτικό, ήταν το αν η είσοδος των 300 στη Νομική ήταν κατάληψη ή όχι¹⁸¹. Στη συνέχεια, παραθέτω ενδεικτικά κάποιες θέσεις φοιτητών. Στις 26 Ιανουαρίου, συνέλευση μεταπτυχιακών κατήγγειλε τη στάση της Πρυτανείας της Νομικής με ένα κείμενο που καταλήγει ως εξής:

«Δηλώνουμε την αλληλεγγύη μας στους μετανάστες και καλούμε σε έμπρακτη στήριξη του δίκαιου αγώνα των απεργών πείνας»

(ανακοίνωση Γενικής Συνέλευσης Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψήφιων Διδασκτόρων του ΠΜΣ 'Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία' 26/01/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Στις 27/01/2011, ο Σύλλογος Φοιτητών Ιατρικής Αθήνας «Γρ. Λαμπράκης» δήλωσε:

«Απαιτούμε την χορήγηση πολιτικού Ασύλου σε όσους το επιθυμούν και δικαιούνται, ελευθερία να κινηθούν προς τις χώρες της Ευρώπης, αν αυτό είναι που ζητάνε. Επίσης το επόμενο διάστημα, μαζί με τους άλλους φοιτητικούς συλλόγους, θα υπερασπιστούμε το Άσυλο, όπως μόνο εμείς μπορούμε. Γιατί ο λόγος για το Άσυλο ανήκει στους φοιτητές, στους εργαζόμενους του πανεπιστημίου και σε όλο το λαό και όχι στους πρυτάνεις, τους εισαγγελείς και την αστυνομία»

(ανακοίνωση αλληλεγγύης Συλλόγου Φοιτητών Ιατρικής Αθήνας 'Γρ. Λαμπράκης' 27/01/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Πρόκειται για κάποιες από τις πρώτες μορφές έκφρασης αλληλεγγύης που εκπέμπουν ένα περισσότερο αποφασιστικό, στρατευμένο ύφος -εν συγκρίσει με τα κείμενα συλλογικών υπογραφών που είδαμε μέχρι τώρα- και καλούν ρητά σε διευρυμένη στήριξη του αγώνα¹⁸². Μέσω αυτών των τοπο-

¹⁷⁹ Σχόλιο Gr. DIAMANTIDIS σε <http://diafaneia.ee.auth.gr/node/142> (τελευταία είσοδος 03/11/2011).

¹⁸⁰ Βλ. προηγούμενη υποσημ.

¹⁸¹ Βλ. το σχετικό άρθρο του Αντώνη, διαχειριστή του ιστότοπου Radical Desire, 29/01/2011, σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/01/blog-post_29.html (τελευταία είσοδος 23/07/2014).

¹⁸² Ενδεικτικά, παραπέμπω σε αντίστοιχα κείμενα φοιτητικών συλλογικοτήτων που υπερασπίζονται μια ευρεία σημασία του ασύλου και παίρνουν αποφασιστική στάση στήριξης των μεταναστών: Ψήφισμα αλληλεγγύης από Σύλλογο Μεταπτυχιακών και Υποψήφιων Διδασκτόρων ΠΤΔΕ του ΑΠΘ, 26/01/2011, σε <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/01/29/%CF%83%CF%8D%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%80%CF%84%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CF%86%CE%BF%CE%B9%CF%84%CE%B7%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/> (τελευταία είσοδος 10/08/2014), Απόφαση αλληλεγγύης από Σύλλογο Μεταπτυχιακών Φοιτητών Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ, 27/01/2011, σε <https://athens.indymedia.org/media/old/swsto.pdf> (τελευταία είσοδος 09/08/2014). Σε τέτοια κείμενα αρχίζει να αναπαράγεται το βασικό αίτημα των απεργών πείνας: «Νομιμοποίηση όλων των μεταναστών/-τριών χωρίς προϋποθέσεις».

θετήσεων επιδιώκεται μια προσπάθεια άσκησης πίεσης στην Πρυτανεία, η οποία προσπάθεια ενισχύεται ακόμη περισσότερο μέσω του Δελτίου Τύπου των Οργανώσεων Πανεπιστημίων - ΑΤΕΙ - Ερευνητικών Ιδρυμάτων του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ (26/01/2011, βλ. Παράρτημα Α') όπου υποστηρίζεται μια διευρυμένη έννοια του ασύλου.

(4.2) δύνες σε δυνάμους-χώρους (κοινοβουλευτική Αριστερά)

Δύνες δεν εμφανίστηκαν μόνο σε θεσμικά οριοθετημένα συστήματα, τα οποία μπορούν σχετικά εύκολα να περιγραφούν ως πεδία πολλαπλών ιδεολογιών (όπως, για παράδειγμα, ο πανεπιστημιακός χώρος ή ο χώρος της υγείας¹⁸³), αλλά και σε συλλογικές συναρθρώσεις που χαρακτηρίζονται από κάποιο είδος ιδεολογικών συγκλίσεων (πολιτικές ομάδες, οργανώσεις και κόμματα). Για παράδειγμα, είδαμε ως μια τέτοια περίπτωση τη Συσπείρωση Πανεπιστημιακών, η οποία κινείται στην περιφέρεια του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ. Αντίστοιχες δύνες δεν περιορίστηκαν βέβαια μόνο στην περιφέρεια του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ, αλλά οι τριγμοί πλησίασαν και τα επιτελικά σχήματα του κόμματος. Ενδεικτικά, βλέπουμε εσωτερική επιστολή του Γιώργου Πάλλη, μέλους της Κεντρικής Πολιτικής Επιτροπής του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ, που εστάλη προς το κόμμα και είναι αναρτημένη στον ιστότοπο της απεργίας πείνας (επιστολή Γιώργου Πάλλη προς συντρόφους 08/02/2011, βλ. Παράρτημα Α'), όπου αμφισβητείται η συλλογική ταυτότητα των μελών του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ μετά τη φοβική στάση του κόμματος:

«Η συντροφικότητα προϋποθέτει την ειλικρίνεια, τα κοινά πιστεύω, αγώνες και αγωνίες, την αλληλοεκτίμηση και την αλληλοστήριξη στα δύσκολα. Είναι απαραίτητη προϋπόθεση η εμπιστοσύνη ανάμεσα στους συντρόφους και όταν αυτή χάνετε είναι πολύ δύσκολο να την επανακτήσεις»¹⁸⁴

Η επιστολή είναι αποκαλυπτική ως προς τη δυσαρέσκεια που δημιουργήθηκε εσωτερικά του κόμματος από τη στάση της ηγεσίας και υποδηλώνει τις σχετικές εντάσεις που προκλήθηκαν, ενώ προσαθεί να πιέσει την ηγεσία του κόμματος (όλο το κόμμα) προς μια αποφασιστική στήριξη του αγώνα:

«Τα γεγονότα στη Νομική και η στάση του ΣΥΝ [...] είχαν ένα σημαντικό αντίκτυπο' πλήγωσαν την αξιοπρέπεια πολλών από αυτούς που εγώ αποκαλώ συντρόφους και όχι 'συντρόφους'. [...] Δεν δικαιούται κανένας μας να κρίνει τον αγώνα των απεργών πείνας»¹⁸⁵

Τέτοιες προσεγγίσεις έψαχναν να βρουν ένα «πολιτικό ήθος»¹⁸⁶ που υπαγορεύει ενέργειες «πέρα

¹⁸³ Για συζητήσεις που περιστράφηκαν γύρω από ζητήματα υγείας και το σύστημα υγείας, βλ. Υγεία, σε Παράρτημα Θ'.

¹⁸⁴ Επιστολή Γιώργου Πάλλη προς συντρόφους 08/02/2011, βλ. Παράρτημα Α'. Ερωτήματα σε σχέση με την ταυτότητα και το ρόλο της Αριστεράς εγείρει και ο Γραμματέα της Κ.Σ. της Νεολαίας ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ σε άρθρο του στην εφημερίδα Αυγή (<http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=595830> - τελευταία είσοδος 17/07/2014): «Κάποιοι αγώνες σε διαλέγουν δεν τους διαλέγεις. [...] Στον βαθμό που δε θέλουμε μια αριστερά που να πιστεύει ότι η κοινωνική κίνηση πρέπει να εξαντλείται στο δικό της πολιτικό σχέδιο δεν υπήρχε άλλη επιλογή από την στήριξη του αγώνα».

¹⁸⁵ Επιστολή Γιώργου Πάλλη προς συντρόφους 08/02/2011, βλ. Παράρτημα Α'.

¹⁸⁶ Βλ. σχόλιο Βένιου Αγγελόπουλου 28/01/2011 στο διαδικτυακό φόρουμ της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, όπως δημοσιεύθηκε σε

από κάθε πολιτική ή συνδικαλιστική σκοπιμότητα και από κάθε πολιτικό πραγματισμό» (δελτίο τύπου Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, βλ. Παράρτημα Α'). Σε άρθρο στην Αυγή (εφημερίδα του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ), με τον κριτικό υπαινιγμό του τίτλου *Παρατηρήσεις στενόμυαλου συμπαραστάτη* να αναφέρεται στην ανακοίνωση της ΔΗΜΑΡ που είδαμε στο υποκεφάλαιο 3.1, διακρίνουμε μια ακόμη προσπάθεια διεύρυνσης της σημασίας του ασύλου. Παρόλο που το άρθρο δεν ασκεί ρητή κριτική στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ, μπορούμε πάλι να εντάξουμε τις θέσεις που εκφράζει σε ένα πλαίσιο *εσωτερικών* διαφωνιών, δεδομένης της φοβικής στάσης που πήρε η ηγεσία του κόμματος¹⁸⁷. Βέβαια, πιέσεις υπάρχουν και προς αντίθετες λογικές.

«μήπως συρόμαστε πίσω από τις πολιτικές ατζέντες άλλων; [...] Κάποιοι -και δικοί μας 'σύντροφοι'- έχουν τη δική τους ατζέντα και θέλουν να προκαταβάλουν και να 'καπελώσουν' καταστάσεις - γιατί πρέπει να σερνόμαστε πίσω από τα πολιτικά εγχειρήματα άλλων;»¹⁸⁸

«κάποιοι αποφάσισαν να τους βάλουν στη Νομική... δε με ρώτησαν... δεν ξέρω ποιον ρώτησαν [...] δεν μπορούμε να σερνόμαστε πίσω από την κάθε ιδέα του καθενός με οποιοδήποτε κόστος»

(Κ. 09/02/2011, μέλος ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ)

Σε γενικές γραμμές, από το λόγο που βρήκε το φως της δημοσιότητας και κατάφερα να καταγράψω, συμπεριλαμβανομένων άρθρων και σχολίων σε ιστότοπους, οι *εσωτερικές* δυναμικές που προσπαθούσαν να πιέσουν το ΣΥΡΙΖΑ προς μια πιο μετριοπαθή, θεσμικά προσαρμοσμένη στάση δε φαίνεται να ήταν τόσο ισχυρές, όσο οι τάσεις που προσπαθούσαν να πιέσουν το κόμμα προς μια περισσότερο αποφασιστική παρέμβαση υποστήριξης των μεταναστών και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης. Σ' αυτό δεν αποκλείεται να συνέβαλε, πρώτον, και μια αποσυμπίεση των πρώτων δυναμικών (περισσότερο σοσιαλδημοκρατικές και νεοφιλελεύθερες) που συνέβη το 2010, στο 6ο Συνέδριο του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ, από όπου αποχώρησαν μέλη της Ανανεωτικής Πτέρυγας του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ που στη συνέχεια συμμετείχαν στην ίδρυση της ΔΗΜΑΡ. Δεύτερον, καθώς η ηγεσία του

<http://venios.wordpress.com/2011/02/01/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC/> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

¹⁸⁷ Άρθρο του Novalis, 28/01/2011, σε <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=595556> (τελευταία είσοδος 30/07/2014). Στο άρθρο ασκείται κριτική στη μερίδα πανεπιστημιακών και «στην 'αριστερή' γραμματέα της ΠΟΣΔΕΠ» (τα εισαγωγικά στο πρωτότυπο αμφισβητούν την αριστερή ταυτότητα της γραμματέα) για τη στάση τους, επιστρατεύοντας διάφορα επιχειρήματα από παλαιότερους πανεπιστημιακού του εξωτερικού και του εσωτερικού, όπως: «Τα Πανεπιστήμια και εν γένει τα ΑΕΙ δεν είναι μόνο ιδεολογικοί μηχανισμοί του κρατούντος καθεστώτος που τείνουν μονοσήμαντα στη συντήρηση και αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας, όπως συνηθίζεται να λέγεται σχηματικά. Είναι και θεσμοί, δηλ. εστίες εξουσίας, που εξ' ορισμού παράγουν, διαλεκτικά, αντι-εξουσία» (Αριστόβουλος Μάνεσης, 12/05/1978, *Η κρίση στην ανάτατη εκπαίδευση*, στην εφημερίδα Καθημερινή). Ακόμη πιο έμμεση και ήπια κριτική διαβάζουμε στην ανακοίνωση αλληλεγγύης Νέων ΑΚΟΑ (συνιστώσα του ΣΥΡΙΖΑ): «Το σημερινό περιεχόμενο των αγώνων στη Νομική επαναδιεκδικεί την ελευθερία, την ισότητα και την αξιοπρέπεια. Η αλληλεγγύη για μας δεν έχει «σωστούς χειρισμούς» και όρια «νομιμοφροσύνης», είναι αυτονόητη» (ανακοίνωση αλληλεγγύης Νέων ΑΚΟΑ 26/01/2011, βλ. Παράρτημα Α').

¹⁸⁸ Βλ. σχόλια Ηρακλή Μαυρίδη 28/01/2011 στο διαδικτυακό φόρουμ της Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών, όπως δημοσιεύθηκε

σε <http://venios.wordpress.com/2011/02/01/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC/> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

κόμματος επέδειξε μια φοβική στάση, δεν αποκλείεται οι πιο επιφυλακτικές φωνές να αρθρώθηκαν σε περιορισμένο βαθμό λόγω του ότι καλύφθηκαν από την επίσημη θέση¹⁸⁹.

Οι πιέσεις που ασκήθηκαν μέσα από τις διάσπαρτες δυνες δεν αφορούσαν βέβαια μόνο το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ. Εδώ, προσπαθώ να δείξω τη θραυσματική διασπορά αυτών των δυνών εστιάζοντας στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ/ΣΥΡΙΖΑ, πρώτον, γιατί υπάρχουν αρκετά διαθέσιμα στοιχεία που αποκαλύπτουν εντάσεις στο εσωτερικό του με αφορμή την απεργία πείνας και, δεύτερον, γιατί η αντιφατική / διλημματική θέση του συγκεκριμένου κόμματος, όπως υποδηλώθηκε από μια φοβική στάση εγγύτητας, αλλά και διατήρησης αποστάσεων, ταυτόχρονα, από τους απεργούς πείνας και τις Επιτροπές Αλληλεγγύης, προσφέρει ένα έξοχο παράδειγμα που αναδεικνύει την ερευνητική σημασία των δυνών. Οι δυνες -δηλαδή, με όσο πιο απλά λόγια γίνεται, οι συναντήσεις που αποκαλύπτουν διαφορετικά αυτονόητα- διαπερνούν τα όρια όχι μόνο μεταξύ θεσμικών συστημάτων (ή λειτουργικών συστημάτων: Luhmann 1995 [1984]), όπως το εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και τα όρια μεταξύ πολιτικών συλλογικών συναρθρώσεων (συστημάτων δράσης: Melucci 1996), τα μέλη των οποίων εμφανίζουν μια ιδεολογική εγγύτητα ή ιδεολογικές συγκλίσεις. Αν η ενότητα αναφέρεται σε κάτι που εγγυάται τη σταθερότητα των ιδιοτήτων ή των σχέσεων μιας συνάρθρωσης, μιας οντότητας, ανεξαρτήτως εκδηλώσεών της, τότε οι δυνες αποκαλύπτουν την ενότητα αυτών των συναρθρώσεων όχι ως κάτι δεδομένο, αλλά ως ένα διαρκές διακύβευμα της δράσης. Οι δυνες αποκαλύπτονται πάντα σε σχέση με ένα αντικείμενο-δεσμό, ένα διακύβευμα, και, δίχως αυτό, τα πράγματα θα κυλούσαν αυτονόητα. Οι δυνες, ως τέτοιες, δεν αποκαλύπτουν *διχόνοια*, *διχασμό* κοκ., αλλά αποκαλύπτουν ότι η συλλογική δράση μπορεί να πατάει απρόσκοπτα πάνω σε αμέτρητα διαφορετικά αυτονόητα, τα οποία έρχονται στην επιφάνεια -ως πρόβλημα που πρέπει να συζητηθεί- μόνο *συγκυριακά*, δηλαδή μόνο σε σχέση με ένα αντικείμενο-δεσμό ή ένα συγκεκριμένο διακύβευμα. Έτσι, αυτό το διακύβευμα γίνεται ταυτόχρονα κόμβος τάσεων και εντάσεων. Μια σύγκρουση, όσο σαφής και αν φαίνεται σε αφηρημένο επίπεδο ή στο πλάνο συνοχής, σε εμπειρικό και εδαφικοποιημένο επίπεδο μπορεί να συνίσταται από αμέτρητες λανθάνουσες δυνες μοριακών διαδράσεων στις οποίες διακυβεύονται συνειδησιακές μετατοπίσεις, ταυτότητες, συναισθηματικές σχέσεις κοκ., δηλαδή αλλάζουν τις ιδιότητες των συναρθρώσεων που εμπλέκονται στη σύγκρουση.

Επιπλέον, το παράδειγμα της απεργίας πείνας αποκαλύπτει και μια θεματική διεξάρτηση. Είδαμε ότι, σε εμπειρικό επίπεδο, τα συμβολικά όρια μεταξύ θεματικών περιοχών θολώνουν: η συζήτηση για το άσυλο και η συζήτηση για το μεταναστευτικό πυροδότησαν συζητήσεις για τη δημοκρατία, το ρόλο των θεσμών και των θεσμικών οργάνων, τις συλλογικές ταυτότητες κοκ. Η συνύπαρξη τέτοιων συζητήσεων αποκαλύπτει τη διεξάρτηση του καπιταλιστικού καθεστώτος. Αυτή η διεξάρ-

¹⁸⁹ Για διάσπαρτες θέσεις που επιβραβεύουν τη στάση του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ βλ. επιπλέον τη συζήτηση που εκτυλίσσεται σε <http://celinathens.blogspot.gr/2011/01/237-237.html> (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

τηση και η εμπειρική πολυπλοκότητα δεν αποκαλύπτονται μέσα από τη γραμμικότητα ενός λόγου ή ενός κειμένου, δε χωράνε μέσα σε μία αφήγηση· αποκαλύπτονται, αντίθετα, στις συναντήσεις διαφορετικών λόγων, καθώς έρχονται σε συζήτηση διαφορετικές αφηγήσεις· έτσι, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας και της θόλωσης των ταξικών ορίων, όπως ανέφερα στο υποκεφάλαιο 1.3, αλλά και της έκθεσής μας στον όγκο πληροφορίας και σε διαφορετικές εκπομπές λόγων, σε διαφορετικές επιρροές. Την ανάδυση της πολυπλοκότητας και της διεξάρτησης μέσα από την πολλαπλότητα μοναδικών γραμμικών αφηγήσεων και συνδέσεων θα τη δούμε και στην ανάλυση των ανακοινώσεων αλληλεγγύης (κεφάλαιο 6).

Όπως προανέφερα, ο λόγος που παρήχθη τις ημέρες της Νομικής περιστράφηκε πολύ έντονα γύρω από τυχόν ευθύνες του ΣΥΡΙΖΑ/ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ. Η αμφιταλαντευόμενη στάση της ηγεσίας του κόμματος έγινε στόχος κριτικής από πολλές πλευρές. Από την πλευρά πολλών αλληλέγγυων, η κριτική που ασκήθηκε είχε ως κίνητρο μια προσπάθεια άσκησης ελκτικής επιρροής προς το δύναμο-χώρο που ακούει στο όνομα ΣΥΡΙΖΑ. Όπως σχολιάζει ο Αντώνης (είναι το ψευδώνυμο ή η υπογραφή του διαχειριστή του ιστότοπου *Radical Desire*), η από μέρους του εστίαση στις αμφιταλαντεύσεις της ηγεσίας του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ/ΣΥΡΙΖΑ συνέβη:

«κυρίως για λόγους στρατηγικής, επειδή ήταν εμφανές ότι υπήρχαν εν προκειμένω εσωτερικές εντάσεις και ασυμφωνίες που υπόσχονταν κάποιες δυνατότητες επαναψηλάφισης της κομματικής στάσης εκ των έδων, κάτι που επιβεβαιώθηκε κατόπιν σε ένα βαθμό: ο ΣΥΝ/ΣΥΡΙΖΑ είναι ο μόνος κοινοβουλευτικός σχηματισμός της Αριστεράς, από όσο γνωρίζουμε, που έχει διαμαρτυρηθεί για την εισαγγελική κλήση κατά των υπεύθυνων του Δικτύου Αλληλεγγύης και άρα έχει επιδείξει ένα μίνιμουμ έστω αντανάκλαστικών ως προς την εξέλιξη της υπόθεσης.»¹⁹⁰

Ο ΣΥΡΙΖΑ, κινούμενος περισσότερο ευέλικτα πάνω στο όριο δύναμης-προσανατολισμού, αποκάλυπτε πιο εύκολα εσωτερικές δυνες, δηλαδή διαφορετικά αυτονόητα μεταξύ των μελών του, εν συγκρίσει, για παράδειγμα, με το ΚΚΕ που διατηρεί ένα δύσκαμπτο, αυστηρό προσανατολισμό.

Βέβαια, πιέσεις παρατηρούμε πως ασκήθηκαν και σε άλλα κόμματα. Εστιάζοντας στη ΔΗΜΑΡ, η παρακάτω θέση εκφράζει μια ένσταση περισσότερο στρατηγική, αν και δεν παραμελεί να θίξει ζητήματα αρχών:

«Αγαπητοί μου σύντροφοι, φιλικά και συντροφικά, δυο παρατηρήσεις:
[...] Ο σημερινός ακτιβισμός, εντός και εκτός συνόρων, προσαρμόζεται -καλώς ή κακώς- σε μια πραγματικότητα που συνοψίζεται σε ένα πραγματικό γεγονός: αν κάτι δεν παράγει θέαμα δεν 'παίζει' -με τίποτα μμε [...]. Βλέποντας αυτό το φράγμα σιωπής, προσωπικά δεν είμαι καθόλου έτοιμος να καταδικάσω την προσπάθεια κάποιων να ακουστούν επειδή προβληματίζομαι ή διαφωνώ με τις μεθόδους.»¹⁹¹

Βλέπουμε θέσεις που εκφράζουν από προβληματισμούς ως προς τη στρατηγική μέχρι και απόρριψη:

«Προσπαθώ να καταλάβω τι ανάλυση έχει η Δημοκρατική Αριστερά [ΔΗΜΑΡ] και γιατί αποκλείει την

¹⁹⁰ Το άρθρο με τίτλο *Ενότητα στη φανλότητα, ή για τους μετανάστες και τα γεγονότα της Νομικής - δεύτερο μέρος*, 03/02/2011, είναι διαθέσιμο σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/blog-post_03.html (τελευταία είσοδος 23/07/2014).

¹⁹¹ Σχόλιο Λάμπρου Τσουκνίδα, 26/01/2011, σε διαδικτυακό φόρου της ΔΗΜΑΡ όπου συζητιέται η ανακοίνωση του κόμματος με συμμετοχή στελεχών του, σε http://www.ananeotiki.gr/el/sx_printText.asp?textID=5585 (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

επίδραση που μπορεί να έχει μια τόσο δραματική ενέργεια προς μια θετική κατεύθυνση»¹⁹²

«Δυστυχώς στα 50 μου έφτασα να δω τους παλιούς μου συντρόφους του πάλαι ποτέ ΚΚΕ εσωτερικού να μιλούν και να γράφουν με αυτό τον τρόπο. [...] Θεωρούσα ότι οι παλιοί Ρηγάδες θα συμπαραστεκόταν έμπρακτα στον αγώνα αυτών των ανθρώπων. Κρίμα»¹⁹³

«μόνο απογοήτευση μου φέρνει η ανακοίνωση [...] η θεσμικότητα σας είναι ανυπόφορη»¹⁹⁴

Για την περίπτωση του ΚΚΕ δεν κατάφερα να βρω δύνες σε ιστότοπους του κόμματος ή μεταξύ μελών του, δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν ασκήθηκαν πιέσεις και προς αυτό το κόμμα, όπως βλέπουμε παρακάτω:

«Κακώς το ΚΚΕ συμπλέει τελευταία με ΛΑΟΣ και Δεξιά. Κακώς έχει εμμονή με τον ΣΥΡΙΖΑ. Τώρα βλέπει και άλλον εχθρό, τον ΑΝΤΑΡΣΥΑ. Ο μεγαλύτερος εχθρός του ΚΚΕ είναι ο συντηρητικός του εαυτός. Αυτός που τον Δεκέμβρη του 2008 δέχτηκε τα συγχαρητήρια του Καρατζαφύρερ! Τι ντροπή!»¹⁹⁵

Η συζήτηση για το άσυλο δημιούργησε επίσης κλίμα έντονης πίεσης στις Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης, δεδομένου ότι ασκήθηκε από πολλές πλευρές κριτική για την επιλογή της Νομικής. Τέτοιες κριτικές θέσεις διευρύνουν ενίοτε την *ευθύνη* κατά το δοκούν, όπως:

«Χίλια μπράβο στα σοσιαλιστικά κόμματα!!! Ωραία τα καταφέρατε με το να μας φορτώσετε στην πλάτη όλους αυτούς τους απροσάρμοστους λαθρομετανάστες»¹⁹⁶

«Δυστυχώς το μόνο που κατάφερε το 'Δίκτυο' με την αυθαίρετη ενέργεια να μεταφέρει τους μετανάστες από τα Χανιά στη Νομική είναι να συγκεντρώσει τα πυρά της ελληνικής κοινωνίας κατά των μεταναστών που εκβιάζουν για την παροχή άδειας παραμονής»¹⁹⁷

«Λυπάμαι τους ανθρώπους που χωρίς να πολυκαταλαβαίνουν πού τους πήγαν ακριβώς και τι παίζει στην ελληνική πολιτική σκηνή, "αντιπροσωπεύονται" από τέτοιους τύπους, την Παπαρήγα ή τον Τσίπρα (που τελευταία είναι και με τον αστυφύλαξ και με τον χωροφύλαξ - ή και με τον Συριζα και εναντίον)»¹⁹⁸

Με άλλα λόγια, η επιλογή της Νομικής χτυπήθηκε από *Αριστερά και Δεξιά*. Τις πρώτες ημέρες της απεργίας, ελάχιστες θέσεις υποστήριζαν την επιλογή της Νομικής. Η παρακάτω είναι μία απ' αυτές, αν και αναπαράγει τη λογική της υποκίνησης:

«Η περίπτωση της Νομικής νομίζω πως δίκαιωσε, τελικά, τους υποκινητές της. Όσο και αν προσπάθησαν τα παραγαλάκια των ΜΜΕ και οι γνωστοί αντιδραστικοί να μεταθέσουν το ζήτημα από εκεί που ήταν (τι γίνεται με τους μετανάστες στην Ελλάδα) στο άσυλο, το ζήτημα τέθηκε, ενώ ήταν ανύπαρκτο στη δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα. Παρά τις όποιες προσπάθειες των μεταναστών (τρεις μήνες κατασκηνωμένοι στον ΟΗΕ, πόσες μέρες στα Προπύλαια, με ραμμένα στόματα και κανείς να μην παίρνει χαμπάρι!)»¹⁹⁹

¹⁹² Βλ. σχόλιο Σωτήρη Δημητριάδη, 25/01/2011, σε διαδικτυακό φόρου της ΔΗΜΑΡ όπου συζητιέται η ανακοίνωση του κόμματος με συμμετοχή στελεχών του, σε http://www.ananeotiki.gr/el/sx_printText.asp?textID=5585 (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

¹⁹³ Σχόλιο Ανέστη Κιούλπαλη, 28/01/2011, σε διαδικτυακό φόρου της ΔΗΜΑΡ όπου συζητιέται η ανακοίνωση του κόμματος με συμμετοχή στελεχών του, σε http://www.ananeotiki.gr/el/sx_printText.asp?textID=5585 (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

¹⁹⁴ Βλ. σχόλιο Ηλίας Κοντας, 26/01/2011, σε διαδικτυακό φόρου της ΔΗΜΑΡ όπου συζητιέται η ανακοίνωση του κόμματος με συμμετοχή στελεχών του, σε http://www.ananeotiki.gr/el/sx_printText.asp?textID=5585 (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

¹⁹⁵ Σχόλιο από Λωτοφάγος, 26/01/2011, σε <http://celinathens.blogspot.gr/2011/01/237-237.html> - τελευταία είσοδος 27/07/2014).

¹⁹⁶ Βλ. σχόλιο του Ξέφραγο αμπέλι η Ελλάδα, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρου της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

¹⁹⁷ Σχόλιο Ανώνυμου σε <http://elawyer.blogspot.gr/2011/01/to.html> (τελευταία είσοδος 29/07/2014).

¹⁹⁸ Σχόλιο Γιώργου, διαχειριστή του αντίστοιχου ιστότοπου, 26/01/2011, σε http://aristeritrouthokamilos.blogspot.gr/2011/01/blog-post_26.html (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

¹⁹⁹ Σχόλιο Ανώνυμου, 28/01/2011, σε http://chldimos.blogspot.gr/2011/01/blog-post_26.html (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

Από μια πιο «μετριοπαθή» και «νηφάλια» προσέγγιση, όπως ο ίδιος προσπαθεί να ενισχύσει την υποτιθέμενη αντικειμενικότητα του λόγου του, και δηλώνοντας emphaticά ότι «αγαπάει» τους μετανάστες και θέλει να τους δει να «ενσωματώνονται στην κοινωνία μας», ο δημοσιογράφος Αντώνης Φουρλής πήρε θέση επί των αιτημάτων της απεργίας πείνας και επί της επιλογής της Νομικής:

«Το βασικό αίτημα των μεταναστών για πολιτικό άσυλο αποκλείεται να ικανοποιηθεί. Γιατί αν ικανοποιηθεί, το πιθανότερο είναι να ακολουθήσει ντόμινο καταλήψεων στα Πανεπιστήμια [...]. Αυτή την ώρα, την προσοχή της κοινωνίας την έχουν ήδη κερδίσει αυτοί που εμπνεύστηκαν και οργάνωσαν την μετακόμιση από την Κρήτη και την εγκατάσταση στη Νομική. Είναι όμως για το καλό των μεταναστών, ή για την εξυπηρέτηση άλλων σκοπιμοτήτων και καταστάσεων;»²⁰⁰

Πρώτον, η παραπάνω θέση παραποίησε το αίτημα των απεργών πείνας (δε διεκδίκησαν πολιτικό άσυλο). Δεύτερον, με το φόβο του «ντόμινο»²⁰¹, η παραπάνω θέση αναπαράγει μια κυρίαρχη, στρωματοποιημένη διαχειριστική λογική (παρόλο που δε φαίνεται να την υιοθετεί ρητά) που υποβαθμίζει την ηθική διάσταση της δικαιοσύνης (*ναι μεν δίκαια τα αιτήματά τους...*) σε ποσοστιαίες και ποσοτικές λογικές (... *αλλά πόσους να αντέξουμε*). Αντίστοιχη θέση βλέπουμε και σε άρθρο του Σεραφείμ Π. Κοτρώτσου:

«Ως εκ τούτου, το κρίσιμο ερώτημα είναι τι θα κάνουμε εάν συμβεί η... επόμενη Νομική; Διότι, μπορεί να αποφευχθεί η άσκηση βίας, τη νύχτα της Παρασκευής, οι λαθρομετανάστες και όσοι τους υποστήριξαν, όμως, μπορούν να πιστεύουν πως ανάγκασαν το ελληνικό κράτος να τους ακούσει. Κάτι τέτοιο δεν είναι κακό [...]. Τι θα γίνει, όμως, με τους επόμενους [...];»²⁰²

Κατά τη διάρκεια μιας κατάστασης έντονης πίεσης σε απεργούς και Πρωτοβουλία, θέσεις όπως οι παραπάνω, που κινήθηκαν πάνω στο όριο αλληλεγγύης / αμφισβήτησης των μεταναστών, διέσπειραν αμφιβολία ως προς τα κίνητρα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, έριχναν στις πλάτες της ακόμη μεγαλύτερο βάρος, ενώ μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την αποφασιστικότητα τόσο των μελών της, όσο και των ίδιων των απεργών πείνας. Ακόμη, όμως, και καλοπροαίρετα να δούμε τέτοιες θέσεις, υποθέτοντας ότι δεν είχαν κάποια λανθάνουσα σκοπιμότητα, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι αμφισβητούν την ικανότητα των απεργών πείνας για αυτόνομη λήψη αποφάσεων και δράση. Γενικά, πολλές θέσεις που ισχυρίστηκαν, μεν, τη συμπάθειά τους προς τους μετανάστες, άσκησαν, από την άλλη, αυστηρή κριτική στις Πρωτοβουλίες Αλληλεγγύης. Ενδεικτικά:

«να μεταφέρεις μέσα στην Νομική εκατοντάδες εξαθλιωμένους μετανάστες κάνοντάς τους βορά σε ακροδεξιούς και δίνοντας επιχειρήματα στο ΛΑΟΣ. ποιος εγκέφαλος το σκέφτηκε πάλι αυτό; είναι δηλαδή ανθρωπισμός να χρησιμοποιούμε εξαθλιωμένους ανθρώπους για να βγούμε από την πολιτική αφάνεια; δεν ξέρω αλλά με όσα γίνονται τελευταία νιώθω ευτυχής που δεν παρέμεινα μέλος του ΣΥΝ...»²⁰³

Υπήρχαν όμως και φωνές αποφασιστικότερης στήριξης των επιλογών που έγιναν και των διεκ-

²⁰⁰ Άρθρο του Αντώνη Φουρλή, 26/01/2011, με τίτλο *Η κατάληψη στη Νομική δεν είναι των μεταναστών*, διαθέσιμο σε <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=5003> (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

²⁰¹ Τη λογική ντόμινο, ότι αν νομιμοποιήσουμε λίγους θα θέλουν και οι πολλοί, τη συναντάμε σε σωρεία άρθρων.

²⁰² Βλ. άρθρο του Σεραφείμ Π. Κοτρώτσου, 30/01/2011, με χαρακτηριστικό τίτλο *Ας κάνουμε κάτι πριν την... επόμενη Νομική*, σε <http://www.greekamericannewsagency.com/index.php/2010-01-19-17-50-12/2010-01-19-18-01-28/10722-2011-02-01-20-32> (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

²⁰³ Σχόλιο Αλέξανδρος Καραγιάννης, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρου της ΔΗΜΑΡ όπου συζητείται η ανακοίνωση του κόμματος με συμμετοχή στελεχών του, σε http://www.ananeotiki.gr/el/sx_printText.asp?textID=5585 (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

δικήσεων των μεταναστών, οι οποίες δεν εκφράστηκαν δημόσια, αλλά σε συζητήσεις εντός των δυνάμεων-χώρων και των πεδίων συμμετοχής του κάθε αλληλέγγυου (είδαμε τις δύνες, για παράδειγμα, εντός του πανεπιστημιακού χώρου), προσπαθώντας να καταφέρουν την ενίσχυση κάποιων δυναμικών και την έκφραση μορφών αλληλεγγύης. Άλλες τέτοιες φωνές, δημοσιευμένες αραιά σε ιστοσελίδες²⁰⁴, παρέμεναν ακόμη θραυσματικού εύρους και χάνονταν μέσα στο κυρίαρχο, πυκνό στρώμα κωδίκων που διαμόρφωνε ο αντιδραστικός τηλεοπτικός λόγος, δίχως να βρίσκουν ισχυρούς διαύλους πυκνής δημόσιας έκφρασης. Στα επόμενα υποκεφάλαια θα περιηγηθώ σ' αυτό το πυκνό στρώμα συνδέσεων, το οποίο αποκαλώ *στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων*, εκκινώντας από μια οντολογία του ρατσισμού και συνδέοντάς τον με τον εθνικισμό, θεωρώντας ότι οι ταξικοί προσανατολισμοί που προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν οι απεργοί πείνας βρίσκονται σε ανταγωνιστική σχέση μ' αυτούς τους -ισμούς, αν και αυτή η σχέση δεν είναι απλή.

(4.3) μια οντολογία του ρατσισμού²⁰⁵

Η κατάληξη της έννοιας (-ισμός) μας παραπέμπει να εστιάσουμε στο ρατσισμό ως ιδεολογία (ενδεικτικά, Arendt 1973 [1948]: 159· Miles & Brown 2003 [1989]: 7-10· Guillaumin 2003 [1995]: 29-60· Wieviorka 1995 [1991]: 26· Miles 1999), δηλαδή πρωτίστως ως εννοιολογικό σύστημα κάποιας συνοχής που προσανατολίζει δύναμη (Arendt 1973 [1948]: 159). Γράφοντας στον απόηχο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Hannah Arendt τον εντάσσει μαζί με την *ταξική σκέψη* στις δύο μαζικότερες ιδεολογίες²⁰⁶. Ωστόσο, σήμερα, στο πεδίο έρευνας των ιδεολογιών δεν του παρέχεται αξιόλογος χώρος ανάμεσα στις μεγάλες ιδεολογίες, τουλάχιστον σε κάποιους από τους πιο γνωστούς σύγχρονους συγγραφείς, παρά μόνο μερικές γραμμές στα κεφάλαια για το φασισμό (βλ. Freedom

²⁰⁴ Βλ., για παράδειγμα, <http://thestrwabroom.blogspot.gr/2011/02/blog-post.html> (τελευταία είσοδος 21/07/2014) ή σχόλιο από Servitoros, σε http://jungle-report.blogspot.gr/2011/01/blog-post_27.html (τελευταία είσοδος 28/07/2014): «Ο μετανάστης δεν είναι άβουλο ον για να τον περιφέρει ο καθένας αριστερά και δεξιά, μόνοι τους αποφάσισαν να κάνουν απεργία πείνας και μόνοι τους αποφάσισαν να πάνε στη Νομική (το ότι οι άνθρωποι αυτοί φωνάζουν εβδομάδες στα Χανιά δεν ασχολήθηκε κανείς και μόλις πήγαν στη Νομική εμφανίστηκαν 200 ΜΜΕ απ' όλο τον κόσμο αποδεικνύει το σοφό της επιλογής). Τέλος, οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν επιλογές, σου λένε ή άσυλο ή θάνατος, η επέλαση ή ο ξυλοδαρμός από ΜΑΤ ή Χρυσανγίτες είναι έτσι και αλλιώς η φυσική κατάληξη του οποιοδήποτε παράνομου μετανάστη βρίσκεται στην Ελλάδα (βλ. π.χ. τις επιθέσεις των Εθνικιστών στα Χανιά, απ' όπου ήρθαν οι μετανάστες, τα τελευταία χρόνια)».

²⁰⁵ Με τον όρο *ρατσισμός* (ή *φυλετισμός*) μεταφράζω τους όρους *racism* ή *racialism* που τους θεωρώ συνώνυμους (για παράδειγμα, βλ. Miles 1999: 347), εν αντιθέσει με συγγραφείς που τους διακρίνουν, αναφέροντας τον πρώτο ως ιδεολογία και το δεύτερο ως πράξη (για μια συζήτηση, βλ. Sivanandan 1973) ή αντίστροφα (για παράδειγμα, Richards 2005 [1997]: x).

²⁰⁶ Με την *ταξική σκέψη* αναφέρομαι στον όρο «class-thinking», που χρησιμοποιεί η Arendt (1973 [1948]: 159), ο οποίος αναφέρεται σε μια «ιδεολογία που ερμηνεύει την ιστορία ως μια οικονομική πάλη των τάξεων». Ο Schwarzmantel (2008: 8-12) αναφέρει ως τις δύο μεγάλες ιδεολογίες που συγκρούστηκαν μέχρι και το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το φασισμό και τον κομμουνισμό (ή μαρξισμό) και υποστηρίζει ότι ο φιλελευθερισμός αναδύθηκε ισχυριζόμενος συχνά ότι δεν πρόκειται για ιδεολογία, αλλά για τον «ελεύθερο κόσμο», συγκρινόμενος με τα απολυταρχικά καθεστώτα που εδραιώθηκαν στις χώρες όπου υπερίσχυσε μία από τις προαναφερόμενες μεγάλες ιδεολογίες. Έτσι, με την ήττα του φασισμού, οι δύο κεντρικές συγκρουόμενες ιδεολογίες έγιναν ο κομμουνισμός και ο φιλελευθερισμός. Φυσικά, θα ήταν δύσκολο για την Hannah Arendt που έγραψε το 1948, πριν από τον Ψυχρό Πόλεμο, να προβλέψει αυτήν την εξέλιξη.

2006 [1996], 2003α· Heywood 2007 [2005]: 408-16· Schwarzmantel 2008: 72). Στην ιστορική σύνδεση μεταξύ ρατσισμού και φασισμού ο ρατσισμός νοείται ετυμολογικά ως φυλετικός (ή βιολογικός ή γενετικός) νατουραλισμός: το ανθρώπινο είδος αποτελείται από φυλές, από ομάδες που διακρίνονται από φαινοτυπικά χαρακτηριστικά (για παράδειγμα, μαύρο / λευκό / ερυθρό δέρμα), τα οποία θεωρούνται δείκτες μιας ουσίας (ουσιοκρατία), εκ των οποίων κάποιες ομάδες είναι ανώτερες και κάποιες κατώτερες (ανισοτικός ρατσισμός)²⁰⁷. Ουσιαστικά, από τα μέσα του 20ου αιώνα αραίωσε το στρώμα φυλετικού νατουραλισμού. Βέβαια, αν απομακρυνθούμε από τον ετυμολογικό ορισμό του ρατσισμού, όλοι οι συγγραφείς συμφωνούν ότι πρόκειται για ένα πυκνό στρώμα συμπεριφοράς ή πράξεων διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης που έπαψε απλά να αιτιολογείται με αναφορά στη φυλή. Αυτή η οπτική δημιουργεί όμως δύο αλληλένδετα οντολογικά ζητήματα. Αν ο ρατσισμός δεν ανάγεται στο εννοιολογικό του περιεχόμενο, αν δεν είναι μόνο ιδεολογία, τότε ως τι μπορούμε να τον προσεγγίσουμε; Αν ο ρατσισμός είναι διαφοροποίηση και κατωτεροποίηση (που αναπαράγει αποκλεισμούς, ανισότητες και εκμετάλλευση), τότε ποια είναι η σχέση του με άλλους -ισμούς που επίσης προσανατολίζουν τρόπους διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης (πατριωτισμός, εθνικισμός, εθνοτισμός κοκ.);

Από την οπτική του ορθόδοξου μαρξισμού ο ρατσισμός γίνεται αντιληπτός ως προϊόν του καπιταλισμού και αναπαράγεται από την κυρίαρχη τάξη για να κερματίσει την εργατική τάξη (ενδεικτικά, Cox 1959 [1948]· Castles & Kosack 1973· Wallerstein 1991 [1988]). Ο ρατσισμός γίνεται θεατός ως ιδεολογία (ως ψευδής κατασκευή)²⁰⁸ που χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την απροκάλυπτη εκμετάλλευση στην αποικιοκρατία και το καπιταλιστικό καθεστώς²⁰⁹. Οι προσεγγίσεις που τείνουν στον ορθόδοξο μαρξισμό αντιλαμβάνονται την τάξη (class) ως μια υπαρκτή, αυτονόητη κατηγορία, με αποτέλεσμα να προσφέρουν ελάχιστα στην κατανόηση των διαδικασιών ανάδυσης τόσο των ταξικών προσανατολισμών δράσης, όσο και των ρατσιστικών. Αν ξεφύγουμε από τον ετυμολογικό ορισμό του ρατσισμού ως ιδεολογίας, τότε μπορούμε να δούμε την ύπαρξή του καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Αυτό μας επιτρέπει να εστιάζουμε στο ρατσισμό όχι μόνο ως ιστορικά συγκεκριμένο φαινόμενο, αλλά και με αμιγώς συγχρονικούς όρους (Wieviorka 1995 [1991]: 100). Προτάθηκαν ποικίλες έννοιες για την εξήγηση του διαχρονικού ρατσισμού, του ρατσισμού ως πρακτικής διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης. Για παράδειγμα, από μια κοινωνιο-βιολογική οπτική, ο van den Berghe (1987 [1981]: 18-9) τονίζει τον εθνοκεντρισμό, την τάση να βλέπουμε και να ερμηνεύουμε την πραγματικότητα υπό το πρίσμα των συνόλων που ανήκει ο καθένας, και τον αποδίδει σε εγγενή, βιολογική προδιάθεση του ανθρώπου να ευνοεί συγγενείς και

²⁰⁷ Για έναν ετυμολογικό ορισμό του ρατσισμού, βλ. Banton (1970: 18, 28, 1996 [1984]: 310).

²⁰⁸ Η ιδεολογία ως ψευδής κατασκευή ή, καλύτερα, ως ψευδής συνείδηση δεν απαντάται μόνο στον ορθόδοξο μαρξισμό (για παράδειγμα, βλ. Miles & Brown 2003 [1989]: 8).

²⁰⁹ Βλ. επίσης υποκεφάλαιο 2.3.

φαινοτυπικά παραπλήσιες ομάδες (από μια κοινωνιολογική οπτική, βλ. Miles & Brown 2003 [1989]: 10). Αντίστοιχα, οι κοινωνικοί ψυχολόγοι (για μια εκτενή επισκόπηση, βλ. Augoustinos & Reynolds (επιμ.) 2001· Wetherell (επιμ.) 2005 [1996]) εστιάζουν στην προκατάληψη σε επίπεδο αυταρχικής προσωπικότητας (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson & Sanford 1950)²¹⁰, σε διαπροσωπικό επίπεδο (Potter 2005 [1996]) και σε διομαδικό επίπεδο (Tajfel & Turner 1979). Ωστόσο, όπως υποστηρίζουν οι Augoustinos & Reynolds (2001: 4), οφείλουμε να διαχωρίσουμε την προκατάληψη από το ρατσισμό, ειδάλως, αν οι περισσότεροι άνθρωποι εκδηλώνουμε κάποιο βαθμό ευνοϊκής προτίμησης στις οικείες, κοντινές μας ομάδες ή στην εσω-ομάδα (εθνοκεντρισμός ή προκατάληψη), τότε κινδυνεύουμε να θεωρηθούμε όλοι ρατσιστές. Για να αποφύγουμε αυτό το ολίσθημα, οι Augoustinos & Reynolds (στο ίδιο) προτείνουν να διακρίνουμε το ρατσισμό από την προκατάληψη μέσω της κυρίαρχης θέσης της εσω-ομάδας (*εμείς*) έναντι της εξω-ομάδας (*άλλοι*)· με απλά λόγια: προκατάληψη + εξουσία = ρατσισμός. Ο Reicher (2001: 274), από την οπτική της κριτικής ψυχολογίας, υποστηρίζει ότι, ανάγοντας το ρατσισμό στις προκαταλήψεις, οι ψυχολόγοι τείνουν να ξεχάσουν το γεγονός ότι ο ρατσισμός τράβηξε τόσο έντονα το ενδιαφέρον, για παράδειγμα, όχι γιατί κάποιοι ναζί είχαν αρνητική εικόνα για τους εβραίους, αλλά γιατί εξολόθρευσαν έξι εκατομμύρια. Ουσιαστικά, μας καλεί να εστιάσουμε στο ρατσισμό ως δράση και στους τρόπους με τους οποίους οργανώνεται μέσα στο εθνικό κράτος. Είναι αξιοσημείωτο ότι η κοινωνική ψυχολογία, εστιάζοντας στη σχέση μεταξύ ιδεών και δράσης, υποστηρίζει ότι οι ιδέες δεν απολήγουν αυτόματα σε δράση, δεν υπάρχει κάποια μηχανιστική αντανάκλαση μεταξύ ιδεών και δράσης (για μια συζήτηση, βλ. Terry, Hogg & Blackwood 2001· Haddock & Maio (επιμ.) 2004), αλλά η μεταξύ τους σχέση είναι πιο πολύπλοκη²¹¹.

Οι κριτικές πολιτισμικές σπουδές είναι ο κατεξοχήν χώρος όπου συγκλίνουν οι μικρο- και μακρο-προσεγγίσεις, όπως επίσης και ο φουκοϊσμός με τον μαρξισμό. Ο Foucault (2002 [1969]: 3-85) απορρίπτει την ιδεολογία, υποστηρίζοντας ότι οι έννοιες και οι μεταξύ τους σχέσεις δεν αφορούν απαραίτητα κάποια συνοχή ή κάποια (εννοιο)λογική συνολικότητα που βρίσκει την εδαφικοποιημένη της αντανάκλαση σε κάποιο συνεκτικό συλλογικό υποκείμενο, όπως τείνει να υποδηλώνει ο

²¹⁰ Ο Michael Haneke, στην εξαιρετική ταινία *The White Ribbon* (2009), προσπαθεί να δείξει το αυστηρό και αυταρχικό κοινωνικό περιβάλλον εντός του οποίου μεγάλωσε η γενιά που στελέχωσε το ναζισμό στη Γερμανία. Ο Wang (2006: 15), πάλι από την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας, αμφισβητώντας την εστίαση στην προσωπικότητα που υποδεικνύει μια σταθερή ταυτότητα, κάνει λόγο για τον «καταστασιακό ρατσισμό» ως ρατσισμό που αναδύεται από τις μικρο-δυναμικές του εκάστοτε άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος.

²¹¹ Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος με ρατσιστικές αντιλήψεις δε συμμετέχει απαραίτητα και σε ρατσιστικές ομάδες και ρατσιστικές συλλογικές δράσεις. Αυτή η κοινωνικο-ψυχολογική παρατήρηση βρήκε τη θέση της και στη βιβλιογραφία της συλλογικής δράσης (Piven & Clowards 1979: 3-4· Gamson 1996 [1992]: 7-8· Wieviorka 1995 [1991]: 117), όπως και στην ανάλυση ερμηνευτικών πλαισίων (Entman 1993· Snow & Benford 2000), μια προσέγγιση που συμπύπτει αρκετά με την ανάλυση ιδεολογιών (βλ. υποκεφ. 2.1). Το γεγονός ότι ένας άνθρωπος βλέπει με κριτικό μάτι την πραγματικότητα δε συνεπάγεται ότι βρίσκει νόημα στις συλλογικές δράσεις που επιχειρούν να αλλάξουν αυτήν την πραγματικότητα.

όρος ιδεολογία' αντιθέτως, οι έννοιες και οι μεταξύ τους σχέσεις εμφανίζουν μια κερματισμένη, ασυνεχή διάχυση ή διασπορά που υποδηλώνει το *καθεστώς αλήθειας*. Όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά ο Young (2001: 399), «η γνώση δεν περιέχεται ρηματικά [discursively], αλλά υπάρχει στο χείλος μεταξύ γλώσσας και υπόλοιπης υλικής πραγματικότητας [και γίνεται] μέρος των καθημερινών μορφών πρακτικής», της ρουτίνας των ανθρώπων πάνω στην οποία θεμελιώνεται η λειτουργικότητα ενός συστήματος ή ενός καθεστώτος. Ο Michel Foucault δεν αρνείται ότι υπάρχουν έννοιες και λογικές περισσότερο στρωματοποιημένες από άλλες, ούτε ότι κάποιες έννοιες και λογικές αποκλείονται σκόπιμα από τους μηχανισμούς μεγαεκπομπών (τηλεόραση)· ωστόσο, αυτές δεν αποτελούν κάποιο σύστημα. Ο Foucault (2003 [1976]: 125) αρνείται την πραγματοποίηση της εξουσίας ως οριοθετημένης και διακριτής, καθώς και τη δυστική αντίληψη που βλέπει την ύπαρξη μίας κυρίαρχης ιδεολογίας και μίας κυριαρχούμενης. Οι κριτικές πολιτισμικές σπουδές άλλοτε κλίνουν περισσότερο προς το φουκοϊσμό, εστιάζοντας στο ρατσισμό ως καθεστώς αλήθειας ή ορθολογικότητας (Said 2003 [1978]· Goldberg 1998 [1993]), και άλλοτε προς τον γκραμισιανό μαρξισμό (Gilroy 1987· Hall 2005 [1996]β· Balibar σε Balibar & Wallerstein 1991 [1988]· Bakan 2014), εστιάζοντας στην κυρίαρχη ηγεμονία, ιδεολογία ή κουλτούρα, όπου ο ρατσισμός ενσωματώνεται στη διαδικασία καπιταλιστικής ηγεμονίας και εμφανίζεται ως κοινή αίσθηση, ως αυτονόητος (Bakan 2014: 105-6).

Ορισμένοι συγγραφείς των πολιτισμικών σπουδών προσπαθούν να αναδείξουν τη σημασία των υπο-αντιληπτικών ή των προ-γνωστικών διαδικασιών και της εντύπωσης ρατσιστικών αυτονόητων (βλ. Balibar σε Balibar & Wallerstein 1991 [1988]: 30, 65· Guillaumin 2003 [1995]: 29, 35-6, 58). Ο *ρατσισμός ως κουλτούρα* (Gilroy 1987: 17· Hall 1992: 14) εστιάζει περισσότερο σε εμπειρικό επίπεδο και αποφεύγει τον ορθολογικό αναγωγισμό: ο ρατσισμός εμπλέκεται ποικιλοτρόπως στις ρουτίνες των ανθρώπων (στους τρόπους ζωής, τα συστήματα πεποιθήσεων, τις ταυτότητες και τις παραδόσεις). Ο *ρατσισμός ως συνήθεια* (Wang 2006) εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους ο ρατσισμός κατακλύζει το χώρο, στρωματοποιείται, εντυπώνεται ως αυτονόητος στις ρουτίνες των ανθρώπων. Η Colette Guillaumin (2003 [1995]: 35-40) προτείνει το ρατσισμό ως ιδεολογία, αλλά με την *ιδεολογία* να απορρέει από τον γαλλικό μεταδομισμό (βλ. Eagleton 1991: 196) και να αναφέρεται σε έναν αστερισμό σημαινόντων που περιστρέφονται γύρω από ένα κεντρικό σημαίνον (*φυλή*). Αυτό της επιτρέπει να παρατηρεί, ιστορικά, αλλαγές στο κεντρικό σημαίνον (στην έννοια της φυλής), αλλαγές στην σημαίνουσα ομάδα (η *φυλή* δεν αναφέρεται πλέον στη λευκή αριστοκρατία, στην οποία αναφερόταν όταν πρωτο-ενεργοποιήθηκε ο όρος) και αλλαγές στην αναφορική τοπολογία (στις ομάδες που χρησιμοποιούν τη *φυλή* ως κριτήριο διάκρισης της ομοιότητας [*εμείς*] από την ετερότητα [*άλλοι*]) (ο.π.: 49-50). Η Guillaumin (στο ίδιο: 32) συμπεριλαμβάνει σ' αυτό το διάχυτο σύμπαν σημαινόντων, που αποκαλεί *ιδεολογία*, τόσο στοιχεία της συνείδησης, όσο και υποσυνείδητα στοιχεία και διαδικασίες εντύπωσης αυτονόητων, υποστηρίζοντας ότι ο ρατσισμός δεν αναγάγε-

ται ούτε στις θεωρίες του (συνειδητή γνώση) ούτε στις μορφές πρακτικής ούτε και στα δύο αυτά μαζί, καθώς εκτείνεται πέρα από τη συνείδηση (στο ίδιο: 29).

Αν ο ρατσισμός δεν αναφέρεται απαραίτητα στη φυλή, τότε πώς τον εντοπίζουμε; Αν μ' αυτόν αναφερόμαστε σε τρόπους διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης, αποκλεισμού, επιθετικότητας, φόβου απέναντι σε μια ετερότητα, αν η σημαίνουσα ομάδα μεταλλάσσεται στο χώρο και το χρόνο, τότε ο ρατσισμός βρίσκεται σε σχέση διεξάρτησης, συμπληρώνει ή συγκλίνει με άλλα φαινόμενα διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης. Αυτή η θεώρηση, παρόλο που απαντάται και στην κοινωνική ψυχολογία (για παράδειγμα, βλ. Searle-White 2001· Yack 2012· Miville & Ferguson (επιμ.) 2014), είναι περισσότερο εμφανής όσο πηγαίνουμε προς την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία. Ο ρατσισμός γίνεται αντιληπτός ως μια διαδικασία διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης, ασχέτως των ουσιοκρατικών / νατουραλιστικών αναφερόμενων που επικαλείται (πατρίδα, έθνος, εθνότητα, φυλή, μετανάστευση, κοινότητα, φύλο κοκ.)²¹² και των ουσιοκρατικών / νατουραλιστικών κριτηρίων που θέτει (αίμα, έδαφος ή επικράτεια, ιθαγένεια, κουλτούρα, γλώσσα, φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, χειρωνακτική δύναμη, ευφυΐα, οικονομικά, κληρονομικά και ιστορικά κριτήρια κοκ.), και, απ' αυτήν την οπτική, δεν οριοθετείται με σαφήνεια από άλλους παραπλήσιους -ισμούς (εθνικισμό, πατριωτισμό, κοινοτισμό, εθνοτισμό κοκ.)²¹³. Οι προσπάθειες πραγματοποίησης και οριοθέτησης των ιδεολογιών, όπως αυτή του Anderson (1997 [1983]: 213-6), που διασαφηνίζει εννοιολογικά τον καλό εθνικισμό (αγάπη προς την πατρίδα) από τον κακό ρατσισμό (μίσος προς τον άλλο), ή όπως αυτή του Viroli (2003 [1995]), που διακρίνει τον καλό πατριωτισμό από τον κακό εθνικισμό, δε λαμβάνουν υπόψη ότι το όριο μετάβασης από την υποτιθέμενη καλή συνθήκη (όπως ο πατριωτισμός) προς την υποτιθέμενη κακή συνθήκη (όπως ο εθνικισμός) είναι ιδιαίτερα ολισθηρό, όπως θα δούμε εκτενέστερα παρακάτω.

Όπως υποστηρίζει ο Garner (2010: 10-1), «η επικάλυψη των -ισμών μπορεί να ζαλίζει αυτούς που αναζητούν εννοιολογική σαφήνεια, αλλά επιβραβεύει τον αναγνώστη που ενδιαφέρεται για τις ανισότητες», υποδηλώνοντας ότι υπάρχει μια σχέση ανταγωνισμού μεταξύ των παραπάνω -ισμών και των ταξικών προσανατολισμών της δράσης. Η εμπειρική πραγματικότητα είναι βέβαια ακόμη

²¹² Γι' αυτό και κάποιοι συγγραφείς προτείνουν να μιλάμε για ρατσισμούς, αντί για ρατσισμό, θέλοντας να δείξουν την ετερογένεια του φαινομένου (Goldberg 1998 [1993]: 8· Hall 2005 [1996]β: 435, 1992: 13· Garner 2010).

²¹³ Για τη σχέση μεταξύ ρατσισμού και εθνικισμού, βλ. Gilroy (1987: 48), Balibar (1991 [1988]), Miles (1987, 1993), Miles & Brown (2003 [1989]: 9, κεφ. 6), Anthias, Yuval-Davis & Cain (2005 [1992]: 2), Mertz (1995)· μεταξύ ρατσισμού και πατριωτισμού, βλ. Miles & Brown (2003 [1989]), Gilroy (1987: 48, 54: ασκεί έντονη κριτική στην Αριστερά και τον «εθνικιστικό σοσιαλισμό» για πατριωτισμό)· μεταξύ ρατσισμού και κοινοτισμού, βλ. Wiewiorka (1995 [1991]: 102: με την κοινότητα να αποκτάει αντίστοιχη λειτουργία με τη φυλή και να αναφέρεται στο έθνος, τη θρησκεία, την εθνότητα, το σόι, την οικογένεια και ποικίλες άλλες μορφές τοπικισμού)· μεταξύ ρατσισμού και εθνοτισμού, βλ. van Dijk (1993), Hall (2005 [1996]γ), Banks (2005 [1996]). Όλοι αυτοί οι -ισμοί που συνδέονται με το ρατσισμό, συνδέονται και μεταξύ τους, αλλά και με πολλούς άλλους ακόμη (ενδεικτικά, μιλιταρισμός, φασισμός) σε ένα απέραντο εννοιολογικό στρώμα ομοιοτήτων και διαφορών. Για παράδειγμα, οι Anthias, Yuval-Davis & Cain (2005 [1992]: 15) μιλάνε για «φυλετικοποίηση του έθνους», ο Balibar (Balibar & Wallerstein 1991 [1988]: 34) υποστηρίζει ότι η μετανάστευση αντικατέστησε τη φυλή κοκ.

ρίψουμε το μικρο-αναγωγισμό των κοινωνικών ψυχολόγων. Οφείλουμε επίσης να απορρίψουμε τους μεσο-αναγωγισμούς, όπως, για παράδειγμα, στην κουλτούρα, που προσπαθούν να συμπίεσουν τις δύο προηγούμενες τάσεις σε μία κατηγορία μεσο-επιπέδου αναζητώντας το Υποκείμενο: δεν υπάρχει ένα και μοναδικό υποκείμενο, ούτε ένας λόγος (discourse) που μπορεί να απευθυνθεί ταυτόχρονα προς όλα τα υποκείμενα. Ο ρατσισμός είναι πρώτα από όλα συνάρθρωση και δεν ανάγεται σε καμία από τις επιμέρους εμπειρικές του εκφάνσεις: περιλαμβάνει τα σώματα των ανθρώπων, τους διαφορετικούς φαινοτύπους, τις ιδέες και τις σημασίες, τις ρουτίνες, τους ποικίλους τρόπους διαφοροποίησης, κατωτεροποίησης και εκμετάλλευσης, καθώς και τις σχέσεις διάδρασης όλων αυτών των στοιχείων μεταξύ τους, όπως επίσης και τη χωρο-χρονική πυκνότητα των συμβόλων του: περιλαμβάνει επιπλέον τις σχέσεις εξωτερικότητας, δηλαδή τους αυτόνομους τρόπους διάδρασης όλων αυτών των στοιχείων με το ιδιαίτερο περιβάλλον τους, οπότε και τα συστήματα και τους μηχανισμούς που υποστηρίζουν την οργάνωσή του, τους διαύλους μεγαεκπομπών του, τις κοινοβουλευτικές δυναμικές, τις ροές κεφαλαίου και εργασίας κ.ο.κ. Ο ρατσισμός είναι δυναμικός, διαρκώς μεταβαλλόμενος ως προς τα εννοιολογικά του περιεχόμενα, την ποικιλία των εκδηλώσεών του και τη χωρο-χρονική του πυκνότητα ως στρώμα.

Τέλος, μπορούμε να δούμε συνοπτικά και κάποιες προτάσεις αντιμετώπισης του ρατσισμού από διάφορες προσεγγίσεις. Τόσο ο μαρξισμός, όσο και οι πολιτισμικές σπουδές, δίνοντας έμφαση στις ρηματικές (discursive) διαστάσεις του ρατσισμού, προτείνουν κυρίως επιχειρηματολογικές στρατηγικές αντιμετώπισής του (για μια ντελεζιανή κριτική, βλ. Saldanha 2006, 2007, 2012: Dolphijn & van der Tuin 2013), σαν η επιχειρηματολογική αποκάλυψη του *πραγματικού* ρόλου του ρατσισμού μέσα στον καπιταλισμό να μπορεί να προκαλέσει ένα είδος σοκ στην εμπειρία του υποτιθέμενου ιδεολόγου ρατσιστή ή του ρατσιστή από συνήθεια. Όπως μας προσγειώνει στην εμπειρική πραγματικότητα ο Alfred Schütz (1976 [1964]: 272), «έχει ελάχιστο νόημα να πεις στον νεγροφοβικό του Νότου ότι με όρους βιολογικής επιστήμης δεν υπάρχει κάποια φυλή, όπως η φυλή των νέγρων» (βλ. επίσης Mertz 1995: Richards 2005 [1997]: xiv)²¹⁷. Φυσικά, δεν μπορούμε να πούμε ότι η ορθολογική επιχειρηματολογία είναι ασήμαντη, ούτε θα μπορούσαμε βέβαια να την αποφύγουμε αν θέλαμε, μπορούμε ωστόσο να προβληματιστούμε ως προς την επάρκειά της. Οι προσεγγίσεις που

²¹⁷ Όπως υποστηρίζει ο Goldberg (1998 [1993]: 9), η εννοιολογική ηγεμονία δεν επιβάλλει απλά τους όρους μέσω των οποίων εντυπώνουμε την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και τους όρους μέσω των οποίων αυτοπροσδιοριζόμαστε, αντιλαμβανόμαστε και αποδεχόμαστε τους εαυτούς μας μέσα σε μια ηγεμονευμένη πραγματικότητα. Ο Richards (2005 [1997]: xiv), από την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας, λέει ότι εφόσον η γλώσσα παρέχει τους βαθύτερους όρους με τους οποίους κατανοούμε τον κόσμο, ιδιαίτερα τον κοινωνικό κόσμο, γίνεται ένα από τα βασικά πεδία όπου δίνεται η μάχη για το μετασχηματισμό αυτής της κατανόησης. Αυτοί που βρίσκονται στην εξουσία έχουν πάντα ένα ήδη-δεδομένο, αλλά όχι πλήρες, πλεονέκτημα. Όπως υποστηρίζει, η μαρξιστική ορολογία, (*αστοί, προλεταριάτο* κ.ο.κ.) δεν αποδείχτηκε ιδιαίτερα χρήσιμη, όχι επειδή αυτές οι έννοιες δεν έχουν νόημα, αλλά επειδή η χρήση τους βοήθησε στο να επιβληθεί ένα αρνητικό στερεότυπο στους χρήστες τους. Φυσικά, η κυρίαρχη πολιτική γλώσσα (*ελεύθερη αγορά, καταναλωτική επιλογή, απορρύθμιση, ιδιωτικοποίηση* κ.ο.κ.) είναι εξίσου φορτισμένη, αλλά αυτή εντυπώνεται ως κανονική και κατά κάποιον τρόπο ιδεολογικά ουδέτερη.

αμφισβητούν την επάρκεια της επιχειρηματολογίας απομακρύνονται από τον λόγο (reason) και δίνουν έμφαση σε άλλες έννοιες: για παράδειγμα, στο ρόλο που παίζει η ταυτότητα (ενδεικτικά, Staudigl 2012: φαινομενολογία του ρατσισμού· Searle-White 2001: ψυχολογία του εθνικισμού), το ασυνείδητο (ενδεικτικά, Mertz 1995· Σταυρακάκης 2006: λακανική ψυχολογία), τα συναισθήματα και η ρητορική (Trainor 2008: εθνογραφία του ρατσισμού στην εκπαίδευση). Παρόλο που προσφέρουν πολλά για την κατανόηση του ρατσισμού, ένα μεγάλο μειονέκτημα αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι, υποβαθμίζοντας το ρόλο που παίζει το σύμπλεγμα κεφάλαιο-κράτος-μίντια, δεν προσφέρουν κάποια διέξοδο στη συλλογική δράση, αλλά εστιάζουν σε στρατηγικές σε διαπροσωπικό επίπεδο ή σε επίπεδο προκαταλήψεων. Όπως και να έχει, όμως, η επιχειρηματολογία, όσο πολύτιμη και αν είναι, λειτουργεί πρωτίστως σε επίπεδο συνειδητής μνήμης, συνδέοντας έννοιες και λογικές οι οποίες ανακτώνται από τη δυνητική μνήμη, όπου συνάπτονται με πολλαπλές σημασίες και πολλαπλά συναισθήματα και βιώματα με πολύπλοκο και ανεξέλεγκτο τρόπο (για την περίπτωση του εθνικισμού, βλ. την εξαιρετική δουλειά του Özkirimli 2013 [2000]: 23-9, 263-87· για το συναισθηματικό φορτίο των εννοιολογικών στοιχείων, βλ. Damasio 1999). Με άλλα λόγια, η διαπροσωπική συνάντηση με έναν ιδεολόγο ρατσιστή ή με έναν ρατσιστή από συνήθεια είναι συχνά μια συνάντηση με έναν άνθρωπο που έχει ήδη εντυπώσει και διαμορφώσει ρατσιστικά αυτονόητα και, επιπλέον, έχει κοινωνικοποιηθεί κρίσιμα σε θύλακες από τους οποίους αντλεί αναγνώριση και επιβεβαίωση που τον βοηθάνε να υποστηρίξει τα επιχειρήματά του. Επαναλαμβάνω ωστόσο ότι εδώ αμφισβητείται η *επάρκεια* της ορθολογικής επιχειρηματολογίας και όχι η επιχειρηματολογία αυτή καθαυτή.

(4.4) ο ρατσισμός ως στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων

Ο κερματισμένος ρατσισμός (ή προκαταλήψεις) δεν αποτελεί αφεαυτού κάποιο γενικά επικίνδυνο φαινόμενο, τουλάχιστον όχι αν βασιστούμε στην υπόθεση ότι κάθε -ισμός δυσκολεύεται να οργανωθεί σήμερα μαζικά (ο ρατσισμός δεν εξαιρείται απ' αυτό). Η επικινδυνότητα του ρατσισμού απορρέει περισσότερο από τη σχέση του με το εθνικό κράτος και την επικράτειά του. Για την Raj (2003), η σύνδεση μεταξύ χώρου και ρατσισμού φαίνεται στο κοινό ερώτημα «από πού είσαι εσύ;». Ωστόσο, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε συνολικά την κατηγοριοποίηση ή, τουλάχιστον, κάποιες εκφάνσεις της· δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι οι άνθρωποι έχουμε ανάγκη εννοιολογικών ή συμβολικών συντεταγμένων κατανόησης του κόσμου και προσανατολισμού. Για παράδειγμα, έχει μεγάλη διαφορά το απλό κάλεσμα σε μια *αιμοδοσία* (και η αιμοδοσία κατηγορία φαινομένου είναι) από το κάλεσμα σε μια *αιμοδοσία για έλληνες*, που δίνει απευθείας στοιχεία για την εθνικιστική ταυτότητα των διοργανωτών της. Οι κατηγορίες δεν έχουν μόνο το πρόβλημα της ομοιογενοποίησης, αλλά είναι ταυτόχρονα επίθετα νοηματοδότησης και συντεταγμένες προσανατολισμού

της δράσης²¹⁸. Ο Gilroy (1987: 46· βλ. επίσης Guillaumin 2003 [1995]: 29, 52-4) υποστηρίζει ότι ο ρατσισμός έχει εδαφικοποιημένη αντανάκλαση, καθώς το όριο της σημαίνουσας ομάδας του συμπίπτει συχνά με το εθνικό σύνορο. Ο Wallerstein (Balibar & Wallerstein 1991 [1988]: 122) αναφέρεται στην ένταση μεταξύ προσανατολισμού της δράσης βάσει γεωγραφικών διακρίσεων και βάσει ταξικών διακρίσεων. Το εθνικό σύνορο είναι κρίσιμο στη φαντασιακή συγκρότηση του εθνικού κράτους και αυτό είναι το ένα σημείο βάσει του οποίου μπορούμε να πούμε ότι ο ρατσισμός αρχίζει να εξαιρείται από άλλους -ισμούς ως προς τον κίνδυνο οργανωμένης εκδήλωσης δύναμης-προσανατολισμού, ασχέτως αν ο λόγος που αναδύεται είναι πατριωτικός ή εθνικιστικός. Το σύνορο, ως ένα σαφές και εδαφικοποιημένο όριο που οργανώνει την αντίληψη της ομοιότητας έναντι της αντίληψης της ετερότητας, γίνεται πληροφορία που οριοθετεί, αντικειμενοποιεί και πραγματοποιεί την κατηγορία του έθνους. Τι και αν κατασκευάστηκε με τη βία σε ένα μακρινό παρελθόν; Τι και αν κατεστάλη η γλωσσική ετερότητα που προϋπήρχε της βίαιης χάραξης συνόρων; Το σύνορο εντυπώνει στη δυνητική μνήμη το εθνικό κράτος καθημερινά και επαναλαμβανόμενα ως μια οριοθετημένη, απτή οντότητα, καθώς αναπαράγεται στο λόγο και τους χάρτες που κατακλύζουν τον εθνικό χώρο. Ωστόσο, το εθνικό κράτος δεν έχει αντανάκλαση μόνο σε φαντασιακό επίπεδο, αλλά οργανώνει και στρωματοποιεί τις ρουτίνες επιβίωσης των υπηκόων του (επαγγέλματα, υπηρεσίες, γραφειοκρατίες κοκ.) και έχει τη δυνατότητα να τους κινητοποιεί. Η Guillaumin (2003 [1995]: 30, 57) υποστηρίζει ότι το εθνικό κράτος είναι ένα σύστημα μη-αναστρεψιμότητας, με την έννοια ότι, ενώ η κρατική εξουσία μπορεί να αλλάξει χέρια, ο λανθάνων συμβολισμός του κράτους παραμένει αμετάβλητος. Το έθνος-κράτος (και ο εθνικισμός που αυτό αναπαράγει φαντασιακά) αποτελεί σήμερα την κεντρική οργανωτική αρχή των κοινωνικών σχέσεων ανά τον κόσμο (Anthias 1990: 39· Wiewiorcka 1995 [1991]: 102· Mertz 1995) και γίνεται ο κρίσιμος περιέκτης της μαζικής ομοιότητας και μεσολαβητής της σχέσης μεταξύ ομοιότητας και ετερότητας (Balibar σε Balibar & Wallerstein 1991 [1988]: 15). Εδώ, θα εστιάσω στην πολύτιμη συμβολή του Michel Wiewiorcka που εστιάζει σε ολόκληρο το εύρος του ρατσισμού, συνδέοντας τις διάφορες πτυχές του, από τις κερματισμένες προκαταλήψεις μέχρι τη θεσμική του ενοποίηση.

²¹⁸ Αρκετοί κοινωνικοί ψυχολόγοι αποδίδουν στις διαδικασίες κατηγοριοποίησης μια εγγενή σχέση με την προκατάληψη και τις διακρίσεις (ενδεικτικά, Wilder 1986), ενώ άλλοι τη θεωρούν αναγκαίο κακό καθώς συμβάλλει στη διαχείριση της πολυπλοκότητας και έτσι στη «γνωστική οικονομία» (Fiske & Neuberg 1990: 14). Ωστόσο, αν η κατηγοριοποίηση αποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό των γνωστικών διαδικασιών του ανθρώπου (ενδεικτικά, Bruner 1957· Jenkins 2000β), τότε συμφωνώ με τη βιβλιογραφία που υποστηρίζει ότι πρέπει να απενοχοποιήσουμε την έννοια (Guillaumin 2003 [1995]· Balibar σε Balibar & Wallerstein 1991 [1988]: 34· Oakes & Haslam 2001). Η κατηγοριοποίηση δεν εντάσσεται μόνο στις διαδικασίες άσκησης ελέγχου και προκατάληψης, αλλά και στις διαδικασίες αντίστασης, αλληλεγγύης, συνεργασίας κοκ. Η κατηγοριοποίηση αφορά όλες τις διαδικασίες γνωστικής νοηματοδότησης της πραγματικότητας. Ωστόσο, αναγνωρίζω ότι οι διαδικαστικές προσεγγίσεις, οι προσεγγίσεις που επιδιώκουν να περιγράψουν τις διαδικασίες διαμόρφωσης της γνώσης, κινδυνεύουν από ένα ολισθημα: να αντιληφθούν τις διαδικασίες που περιγράφουν ως δεδομένες, αμετάβλητες. Για παράδειγμα, παρά τη μεγάλη συμβολή της φαινομενολογίας και του κονστрукτιβισμού στην κατανόηση των γνωστικών διαδικασιών, ο Schütz (1976 [1964]: 272) τείνει να αντιληφθεί την προκατάληψη ως εγγενή σ' αυτές τις διαδικασίες.

Ο Wiewiorka (1995 [1991]: 120) βλέπει το ρατσισμό ως τρόπο διαχείρισης δύο αρχών, της διαφοροποίησης και της κατωτεροποίησης, σε εννοιολογικό και απτό, εμπειρικό επίπεδο, δηλαδή σε εννοιο-υλικό. Επιπλέον, υποστηρίζει πως:

«ο ρατσισμός είναι μια δράση, με τις στοιχειώδεις του μορφές, τις αναπαραστάσεις του, τις ενεργές μορφές συμπεριφοράς του, τις πολιτικές του εκφράσεις, τους τρόπους κινητοποίησής του· αλλά και με την ιστορία του, τις 'μεγάλες αφηγήσεις' του, τη μνήμη του, τα διάφορα στηρίγματά του σε διαφορετικές περιόδους και κοινωνίες, τις διακυμάνσεις του, τους ηγέτες και τους δογματικούς του, καθώς και τους λιγότερο ή περισσότερο εκδηλωμένους αντιρατσιστικούς εχθρούς του. Αν και δράση, όμως, δεν μπορεί να μελετηθεί από μόνη της, δίχως να λάβουμε υπόψη άλλες δράσεις. Ομολογουμένως, μπορεί να απομονωθεί και να αναγνωριστούν οι ιδιαιτερότητές του και να εντοπιστούν οι στοιχειώδεις μορφές και οι λογικές του· αλλά μόνο σε ακραίες περιπτώσεις, όταν κάθε άλλο νόημα εξαφανίζεται, ο ρατσισμός αποτελεί μια γυμνή δύναμη, μια ξεκάθαρη σημασία.»

(στο ίδιο: 124)

Αυτή η εννοιολόγηση του ρατσισμού είναι σύμφωνη με την οντολογία των συναρθρώσεων· ο ρατσισμός ορίζεται ως μια σχετικά αυτόνομη πολλαπλότητα ιδεατών (αδιαμόρφωτες ύλες) και απτών, υλικών στοιχείων (υποστάσεις, υποκείμενα) που βρίσκεται σε σχέση διεξάρτησης με μια συνολικότερη ιδεατή (πλάνο συνοχής) και απτή πολλαπλότητα (πλάνο οργάνωσης). Ο Michel Wiewiorka, καλά ενημερωμένος για τις κοινωνικο-ψυχολογικές και κοινωνιολογικές θεωρίες της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινημάτων, προτείνει ένα μοντέλο κλιμάκωσης του ρατσισμού που προσπαθεί να γεφυρώσει την απόσταση μεταξύ ατομικών στάσεων προκατάληψης και καθολικού ρατσισμού, δηλαδή ρατσισμού επάνω στις αρχές του οποίου θεμελιώνεται ο κρατικός μηχανισμός (φυσικά, το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα που μας έρχεται κατά νου είναι το ναζιστικό κράτος). Όσο περισσότερο οργανωμένη είναι μια κοινωνία στη βάση μιας κοινωνικής ή ταξικής σύγκρουσης, δηλαδή όσο περισσότερο αυτή η σύγκρουση καλύπτει τις καθημερινές συζητήσεις και την πολιτική ζωή, τόσο πιο περιορισμένος είναι ο χώρος για την οργάνωση του ρατσισμού. Αντίστροφα, όσο πιο αδύναμος ο βαθμός της κοινωνικής ή ταξικής σύγκρουσης και όσο λιγότερο το κοινωνικό σύστημα διαμορφώνεται από τέτοιες συγκρούσεις, τόσο περισσότερος είναι ο χώρος για την εκδήλωση του ρατσισμού (στο ίδιο: 81). Με άλλα λόγια, όσο πιο δύναμοι είναι οι ταξικοί προσανατολισμοί σε μια κοινωνία και όσο μεγαλύτερη είναι η χωρο-χρονική τους πυκνότητα, όσο πιο πυκνό είναι το στρώμα τους, τόσο περιορίζεται ο χώρος για την οργάνωση του ρατσισμού. Ο Wiewiorka αποφεύγει να μιλήσει με στατικούς και περιχαρακωμένους όρους φυλής και τάξης και μιλάει με όρους οργάνωσης του ρατσισμού και της ταξικής δράσης, αναπαριστώντας τη μεταξύ τους σχέση εν είδει συγκοινωνούντων δοχείων. Συνοπτικά, όταν παρίσταται ρατσισμός, εκεί που το εργατικό κίνημα δεν καταφέρνει να οργανώσει τις διαφορετικές του κατηγορίες (τεχνίτες, υπαλλήλους, δημοσίους, ιδιωτικούς, ιδεολογικές ομάδες κοκ.) ενσωματώνοντας ένα εύρος προσανατολισμών, τότε ο ρατσισμός μπορεί να αποτελέσει κυρίαρχη πηγή προσανατολισμού της εργασίας και της ζωής. Σ' αυτήν την περίπτωση η έμφαση δίνεται στη δύναμη. Σε άλλη περίπτωση δίνει έμφαση στον προσανατολισμό. Ο ρατσισμός προσανατολίζει τη δράση σε αποδιοπομπαίους τράγους (για παράδειγμα,

μετανάστες) και κατ' αυτόν τον τρόπο αποπροσανατολίζει από το περιεχόμενο και το διακύβευμα μιας κοινωνικής ή ταξικής σύγκρουσης. Η έλλειψη κοινωνικού ή ταξικού νοήματος μπορεί να στρέψει τους δρώντες με μίσος προς εξιλαστήρια θύματα (στο ίδιο: 86-92). Αναφερόμενος στο ρατσισμό, υποστηρίζει ότι «οι σημασίες που εκφράζει διατηρούν μια σχέση με το νόημα που χάθηκε» (στο ίδιο: 92).

Προτού δούμε το μοντέλο ρατσιστικής κλιμάκωσης που προτείνει, πρέπει να δούμε τη διάκριση που κάνει μεταξύ κινήματος και αντικινήματος. Ακολουθώντας τον Albert Memmi, βλέπει το ρατσισμό ως αποτυχία της κοινωνικής σχέσης. Ο Wiewiorka (στο ίδιο: 83) αντλεί τον ορισμό του κοινωνικού κινήματος από τον Alain Touraine και αναφέρεται σε μια ιδιαίτερη μορφή συλλογικής συγκρουσιακής δράσης, η οποία εντοπίζεται σε ένα δομικό πεδίο σχέσεων κυριαρχίας, που τη φέρει ένας δρων ικανός να αναγνωρίζει μια συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα στον εαυτό του και μια άλλη στον αντίπαλό του και να συγκρούεται μαζί του για τον έλεγχο ενός πόρου ή γύρω από ένα διακύβευμα. Σ' αυτήν τη διαδικασία αντιπαραβάλλει την έννοια του κοινωνικού αντικινήματος (στο ίδιο: 92-3). Το κοινωνικό αντικίνημα (υπό μια έννοια, οι ρατσιστικές εκδηλώσεις και η οργανωτική τους τάση) δεν είναι ακριβώς η αντίστροφη εικόνα ενός κινήματος, αλλά μια διαδικασία διαστρέβλωσης της κοινωνικότητάς του. Στο κοινωνικό αντικίνημα η κοινωνική ταυτότητα του δρώντα (μια ταυτότητα είναι πάντα σχεσιακή) αντικαθίσταται από την αναφορά σε μια ουσία, μια οιονεί αυθύπαρκτη οντότητα ή κατηγορία. Η εικόνα του αντιπάλου διαστρεβλώνεται μέσω συνωμοσιολογιών και της χειραγώγησης της μιντιακής εξουσίας. Ο αντίπαλος φυσικοποιείται και πραγματοποιείται βάσει μιας υπερβατικής αρχής (γίνεται ο σατανάς, μια διαρκής απειλή). Τέλος, ο δρων αποπροσανατολίζεται από την κοινωνική διάσταση των στόχων, ενώ το διακύβευμα της σύγκρουσης παύει να είναι κοινό με τον αντίπαλο. Ο δρων δεν ανταγωνίζεται τον αντίπαλο για τους ίδιους πόρους, ούτε μιλάει μια κοινή γλώσσα μαζί του. Αντιθέτως, αρνείται την ιδέα μιας κοινωνικής σχέσης με τον αντίπαλο ή μιας δομικής σύγκρουσης, κλείνεται στις δικές του αντιλήψεις, γίνεται σεχταριστής και προσανατολίζεται στην κατασκευή μιας οιονεί ομοιογενούς, εξαγνισμένης ή καθαρής ενότητας (κοινοτισμός). Έτσι, ο Wiewiorka ορίζει το κοινωνικό αντικίνημα στη διασταύρωση των εξής τριών αρχών: το συλλογικό υποκείμενο αποκτάει μια ουσιοκρατική αντίληψη του εαυτού, αποπροσανατολίζεται από το κοινωνικό ή ταξικό διακύβευμα της σύγκρουσης και δεν μπορεί να δεχτεί ή να διαχειριστεί εσωτερικές εντάσεις και διαλόγους. Το σημαντικό είναι ότι ο Wiewiorka δεν αντιπαραβάλλει ακριβώς αυτές τις δύο κατασκευές, το κοινωνικό κίνημα και το αντικίνημα, αλλά θεωρεί την αποτροπή του ρατσιστικού προσανατολισμού ένα διαρκές στοίχημα της ταξικής δραστηριότητας (στο ίδιο: 94). Έτσι, βλέπει το αντικίνημα ως τη σκοτεινή πλευρά μιας κοινωνικής κινηματικής δραστηριότητας, που είναι έτοιμη να αναδυθεί από έναν εθνικιστικά κατακλυσμένο χώρο, ελλείψει ενός ανταγωνιστικού νοήματος (ταξική αδράνεια): οι δύο λογικές είναι «αμοιβαία περιοριστικές»

(στο ίδιο: 94).

Για τον Wiewiorka, ο ρατσισμός είναι πάντα έτοιμος να ξεπηδήσει από τον κοινοτισμό. Έχει σημασία να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο διακρίνει τον κοινοτισμό από την κοινωνική ή ταξική δράση, καθώς μέσω αυτού του τρόπου συγκλίνει το φαινόμενο του ρατσισμού μ' αυτά του εθνικισμού και του πατριωτισμού. Ο φορέας της κοινωνικής δράσης αντιλαμβάνεται την ταυτότητά του όπως είναι, σχεσιακή, και εμπλέκεται σε μια σύγκρουση επί των (δομικών) προϋποθέσεων που τη θεμελιώνουν· αντίθετα, ο φορέας της κοινοτικής δράσης αντιλαμβάνεται την ταυτότητά του ως αυθύπαρκτη, αποδίδοντας στην κοινότητα μια ουσιοκρατική ενότητα (στο ίδιο: 104 και έπειτα). Έτσι, για παράδειγμα, μια σύγκρουση που ξεκινάει από κάποια ταξικά προσδιορισμένη ταυτότητα και έχει ταξικό προσανατολισμό συγκρούεται λογικά και φαντασιακά για την κατάργηση των όρων που θεμελιώνουν την ταξική ταυτότητα του φορέα της, δηλαδή επιδιώκει την ισότητα και μέσω αυτής την ακύρωση της ταξικής του ταυτότητας (αταξική κοινωνία). Από την άλλη, ο φορέας που προσανατολίζει τη δράση του βάσει μιας ταυτότητας ουσιοκρατικά επενδεδυμένης (έθνος, πατρίδα κοκ.) παραβλέπει ότι αυτή η ταυτότητα θεμελιώνεται στην ύπαρξη μιας ετερότητας, της οποίας διεκδικεί τον εκτοπισμό ή αφανισμό. Σ' αυτήν την περίπτωση εμπλέκεται σε μια αντίφαση και οι προσανατολισμοί της δράσης μπορούν να ολισθήσουν εύκολα: εφόσον μια ταυτότητα είναι πάντα μια δυναμική διαδικασία αυτοπροσδιορισμού που θεμελιώνεται σε αντιπαραβολή με μια ετερότητα, όταν εξαλειφτεί αυτή η ετερότητα από το αντιληπτικό εύρος του φορέα, τότε αυτός (ή, καλύτερα, ο ηγέτης του) θα πρέπει να κατασκευάσει μια άλλη ορατή ετερότητα για να διατηρήσει την οιονεί ουσιοκρατική του ταυτότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο κοινοτισμός, αναζητώντας έναν κρίσιμα ορατό *άλλο*, αποτελεί έδαφος που ολισθαίνει εύκολα προς τον επεκτατισμό, ενώ, αναζητώντας μια οιονεί καθαρότητα (μπορούμε να αναφερθούμε και στη *συμβολική ευταξία*: βλ. Mertz 1995: 79-80) ή φοβούμενος μην απωλέσει αυτήν την οιονεί καθαρότητα, ολισθαίνει εύκολα προς το σεχταρισμό (Wiewiorka ο.π.: 103-13, 116). Θεωρητικά, ο εγγενής εμπειρικός κίνδυνος ολισθήματος από την *αγάπη για την πατρίδα* προς το *μίσος για τον άλλον* απορρέει απ' αυτήν την ανεφικτότητα ολοκλήρωσης της ταυτότητας, την αδυναμία ουσιοκρατικής θεμελίωσής της (Mertz ο.π.: 86).

Στη συνέχεια, μπορούμε να δούμε το μοντέλο οργανωτικής ανάδυσης του ρατσισμού, αν και θα αποκλίνω σε κάποιο βαθμό από τον Wiewiorka, ευνοώντας μια αναπαράσταση στρωματοποίησης. Ο Wiewiorka (ο.π.: 38) σκιαγραφεί την οργανωτική κλιμάκωση του ρατσισμού βάσει της έντασης και της συνοχής του. Με το «λανθάνοντα ρατσισμό» αναφέρεται σε ένα κερματισμένο φαινόμενο που εμφανίζει ασύνδετες, ασυνεχείς εκδηλώσεις είτε με όρους οργάνωσης είτε με όρους ιδεολογικής συνοχής. Με τον «κερματισμένο ρατσισμό» αναφέρεται στο πύκνωμα των παραπάνω εκδηλώσεων. Με νοοπολιτικούς όρους, όσο πιο πυκνό είναι ένα στρώμα, τόσο πιο αντικειμενικό φαίνεται

σ' αυτούς που δεν έχουν εντυπώσει κριτήρια αμφισβήτησής του²¹⁹: όσο πιο πυκνές γίνονται οι χωρο-χρονικές του εκδηλώσεις, επαναλήψεις, τόσο περισσότερο κατακλύζεται ή στρωματοποιείται η δυνητική μνήμη από τα σύμβολα και τους αυτονόητους τρόπους του (βλ. υποκεφάλαιο 1.4). Καθώς πυκνώνουν χωρο-χρονικά οι ρατσιστικές εκδηλώσεις, καθώς στρωματοποιούνται, οι φορείς του ρατσισμού γίνονται πιο τολμηροί· ο ρατσισμός αρχίζει να αποκτάει δύναμη και να αποτυπώνεται σε έρευνες στάσης, ενώ αρχίζουν να πληθαίνουν και οι εκδηλώσεις ρατσιστικής βίας. Στον *κοινοβουλευτικό* ή *κομματικό ρατσισμό*²²⁰ εμφανίζονται οι συνδετικοί κρίκοι μεταξύ των ποικίλων κερματισμένων εκδηλώσεων του φαινομένου. Αυτοί λειτουργούν ως οργανωτικοί δίαυλοι ανάδυσης μέσω των οποίων ο ρατσισμός αρχίζει να προεξέχει οργανωτικά ολοένα και περισσότερο. Πλέον, μπορούμε να μιλάμε για το ρατσισμό ως κυρίαρχο στρώμα, ο λόγος του νομιμοποιείται ολοένα και περισσότερο, αφού η πυκνότητά του αρχίζει να ορίζει ολοένα και περισσότερο την αντικειμενικότητά. Με τα κοινοβουλευτικά κόμματα, ο ρατσιστικός λόγος βρίσκει πιο εύκολα διέξοδο στην τηλεόραση και οι απεδαφικοποιημένες του μεγαεκπομπές ενισχύουν τις οργανωτικές του δυνατότητες. Οι πολιτικές του κρυσταλλώσεις που του δίνουν οργανωτική υπόσταση (οργανώσεις, κόμματα) διεκδικούν και καλύπτουν ολοένα και περισσότερο χώρο, ενώ εμφανίζονται και διανοούμενοί του που προσπαθούν να τον συνδέσουν με κάποια ιδεολογική παράδοση. Πλέον, στον «καθολικό ρατσισμό» το κράτος οργανώνεται πάνω σε ρατσιστικές αρχές που καθορίζουν ολόκληρο το εύρος της ζωής μέσα σ' αυτό, ενώ, παράλληλα, εμφανίζονται φαινόμενα μαζικών αποκλεισμών και διωγμών²²¹. Ο Wiewiórka δίνει έμφαση στην «πολιτικοποίηση» -όπως ο ίδιος την ονομάζει- του ρατσισμού. Η μετάβαση στο εσωκοινοβουλευτικό επίπεδο μπορεί να μην αλλάζει ιδιαίτερα το περιεχόμενο του ρατσισμού, αλλά το ενοποιεί. Ειδικά, οι κερματισμένες, θραυσματικές μορφές πρακτικής θα έβρισκαν δύσκολα δρόμους συνεύρεσης. Ο κομματικός ή πολιτικός ρατσισμός, συνδέοντας τα διάφορα κερματισμένα στοιχεία, τα δομεί ιδεολογικά και μπορεί να νοηματοδοτήσει μαζική δράση, ενώ, επιπλέον, τα νομιμοποιεί. Ο Wiewiórka τονίζει τη σημασία της αναδυόμενης μαζικότητας: το γεγονός ότι οι άνθρωποι που δεν έχουν εντυπώσει κριτήρια αμφισβήτησης του ρατσισμού γίνονται πρωταγωνιστές και γνωρίζουν ότι πλέον δεν είναι μόνοι τους ως προς τα βιώματα και τη συμπεριφορά τους. Ο κομματικός ρατσισμός καταργεί την απόσταση -που παρατηρείται στον κερματισμένο ρατσισμό- μεταξύ συνείδησης και δράσης, μεταξύ ιδέας και υλοποίησής της. Στον καθο-

²¹⁹ Το παράδειγμα ανάδυσης του ναζισμού είναι χαρακτηριστικό. Κατά τη διαδικασία κατάκλυσης του γερμανικού εθνικού χώρου από τον εθνικοσοσιαλισμό, το ντοκιμαντέρ του History Channel *Third Reich: The Rise* (2010) δείχνει εξαιρετικά τον εκτοπισμό (περιθωριοποίηση, προσφυγιά και, αφού έγινε κυβέρνηση ο Hitler, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης) όσων είχαν εντυπωμένα τα κριτήρια αμφισβήτησης του ναζισμού και δε συμπαρασύρθηκαν από το συλλογικό ενθουσιασμό της αναγέννησης του γερμανικού έθνους.

²²⁰ Ο Wiewiórka αποκαλεί αυτήν την κατηγορία «πολιτικό ρατσισμό», αλλά προσπαθώ να αποφύγω την περιορισμένη εννοιολόγηση του *πολιτικού*.

²²¹ Οι Deleuze & Guattari (1987: 223) επισημαίνουν ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος που απορρέει από το κράτος είναι η τάση του να ταυτιστεί με μια αφηρημένη μηχανή υπερκωδικοποίησης και να γίνει απολυταρχικό ή, με άλλη διατύπωση, να μην επιτρέψει καθόλου χώρο στην πολιτική της σημασιοδότησης.

λικό ρατσισμό, πλέον, το φαινόμενο εμφανίζεται ως ακαταμάχητη δύναμη. Έτσι, η πολιτική εκπροσώπηση είναι αυτή που καταφέρνει να προσδώσει ένα φαινομενικά ενοποιημένο χαρακτήρα στο ρατσιστικό φαινόμενο. Το πρόβλημα μαζικής κινητοποίησης που αντιμετωπίζουν οι ποικίλοι -ισμοί υπάρχει και στο ρατσισμό. Ο κίνδυνος οργανωτικής διάστασης προέρχεται περισσότερο από την ικανότητά του να βρίσκει κοινοβουλευτική διέξοδο (με κίνδυνο να καταλάβει την εξουσία ή να μετατοπίζει την κοινοβουλευτική δυναμική προς τον πατριωτισμό), ικανότητα που δε θεμελιώνεται στα αδιαμφισβήτητα επιχειρήματά του, αλλά στο ότι λειτουργεί σε έναν ήδη ευνοϊκό χώρο, τον εθνικό, και απευθύνεται σε υποκείμενα που έχουν εκτεθεί σε εθνικιστικά αυτονόητα. Η παραπάνω διαδικασία που περιέγραψα, αντλώντας από τον Wiewiorka, δε θεμελιώνεται σε ένα λόγο (discourse) που πανηγυρίζει το ρατσισμό, αλλά σε ένα λόγο που πανηγυρίζει τον πατριωτισμό ή τον εθνικισμό· θεμελιώνεται σε ένα λόγο που επικαλείται αμέτρητους κινδύνους και εγγυάται την ασφάλεια των πολιτών· σε ένα λόγο που συγκαλύπτει τις συνδέσεις του με οποιοδήποτε αμαρτωλό παρελθόν: τα στρατόπεδα συγκέντρωσης μπορεί να ονομάζονται και κέντρα πρώτης υποδοχής ή κέντρα κράτησης, η εξαίρεση του νόμου, η καταδίκη ή ο εγκλεισμός βάσει της κατηγορίας ή της ταυτότητας και όχι βάσει της πράξης μπορεί να αποκαλείται διοικητική κράτηση, οι διωγμοί να αποκαλούνται απελάσεις, σκούπες ή «να καθαρίσουμε τον τόπο» κοκ.

Φυσικά, στην εμπειρική πραγματικότητα δεν υπάρχουν σαφή όρια μεταξύ των κατηγοριών που κατασκευάζει ο Wiewiorka. Για παράδειγμα, επιστρέφοντας στην απεργία πείνας, αναφέρθηκα ήδη στους κρατικούς διωγμούς εις βάρος μεταναστών μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, στην είσοδο του ακροδεξιού ΛΑΟΣ στη Βουλή (μέχρι τότε ο κοινοβουλευτικός κομματικός διάυλος του εθνικιστικού-συντηρητικού λόγου ήταν η ΝΔ), το οποίο μετά το Δεκέμβρη του '08 αναδεικνύεται σε τέταρτο κόμμα, και τη μετατόπιση του ΠΑΣΟΚ προς τα δεξιά, ενώ εντείνονται οι κρατικές μεταναστευτικές διώξεις και η οργανωμένη φασιστική δραστηριότητα στους δρόμους της Αθήνας, που δεν αφορά μόνο μετανάστες, αλλά και πολιτικούς χώρους της Αριστεράς και του Αναρχισμού, με αποκορύφωμα την επίθεση σε μέλη του ΚΚΕ στο Πέραμα (12/09/2013) και τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα (18/09/2013) από χρυσαυγίτες. Αν θέλουμε να συνδέσουμε τη χρονική περίοδο της απεργίας πείνας με το μοντέλο του Wiewiorka, μάλλον θα πρέπει να την εντάξουμε σε έναν ώριμο κομματικό ρατσισμό με τάσεις επιδείνωσης²²². Ο Wiewiorka δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην τυπική είσοδο του ρατσισμού στο κομματικό-κοινοβουλευτικό σκηνικό, η οποία όχι απλά συνδέει, αλλά και νομιμοποιεί τις ρατσιστικές μορφές συμπεριφοράς. Ο Wiewiorka τονίζει τη σημασία της μαζικότητας: το γεγονός ότι οι πρωταγωνιστές γνωρίζουν ότι πλέον δεν είναι μόνοι τους ως προς τα βιώματα και τη συμπε-

²²² Όσο γράφονται αυτές οι γραμμές, περίπου τέσσερα χρόνια μετά την απεργία, το ναζιστικό κόμμα της Χρυσής Αυγής αποτελεί την τρίτη κομματική δύναμη στο ελληνικό Κοινοβούλιο, η ΝΔ προσπαθεί να προσελκύσει ψηφοφόρους της Χρυσής Αυγής, ενώ αυξάνονται ολοένα και περισσότερο οι φράχτες που ορθώνονται στα σύνορα μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών και οι θάνατοι της γυμνής ζωής σ' αυτά τα σύνορα.

ριφορά τους.

Οι εδαφικοποιημένες διαστάσεις μιας ταξικής αφηρημένης μηχανής, (ο Wiewiorcka χρησιμοποιεί τον όρο *κίνημα*), οι πολλαπλοί δυνάμιοι-χώροι, οι πυκνές δυνάμεις-προσανατολισμοί, δεν περιορίζουν μόνο το ενδεχόμενο εθνικιστικών προσανατολισμών της εργασίας, αλλά και τις οργανωτικές δυνατότητες του ρατσισμού στα κοινωνικά κομμάτια που είναι αμέτοχα. Κατακλύζοντας το χώρο με σημεία αναφοράς, στρωματοποιώντας τα σύμβολα και τους προσανατολισμούς τους, οι δυνάμιοι-χώροι τείνουν να καταστήσουν αυτόν το χώρο «εννοηματοωμένο» (ο.π.: 95-101).

(4.5) περιήγηση στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων

Με τη χρήση της έννοιας του στρώματος αποφεύγω την όποια γενική διάκριση μεταξύ λόγου και πράξης· το στρώμα του ρατσισμού είναι μια εδαφικοποιημένη αναπαράσταση που συμπεριλαμβάνει ιδέες, πράξεις, αλλά και τα σύμβολα και τα εργαλεία μεγαεκπομπής τους, τους ανθρώπους του, καθώς και τις ρουτίνες τους και τις σχέσεις τους. Το στρώμα είναι επιπλέον ένα διαρκές γίγνεσθαι τόσο ως προς τις ποιότητές του (ως προς τη φύση των μορφών έκφρασης και πράξης που περιλαμβάνει), όσο και ως προς τις πυκνότητες εμφάνισής του (ως προς τις χωρο-χρονικές του διασπορές ή κατανομές). Επιπλέον, με το στρώμα απομακρυνόμαστε από τις αναγωγικές προσεγγίσεις που *απλοποιούν* το ρατσισμό ως ταυτότητα ή κουλτούρα ή ιδεολογία κοκ.: όλα αυτά συμπεριλαμβάνονται στο ρατσιστικό στρώμα. Άλλοτε εκδηλώνεται μέσω στρατευμένων στάσεων, οπότε μπορούμε ενδεχομένως να μιλάμε για ιδεολογία, ενώ άλλοτε, ίσως πολύ πιο συχνά, ο ρατσισμός έχει αυτονόητη διάσταση και εκδηλώνεται σε ρουτίνες. Για να τονίσω ότι ο μεγάλος κίνδυνος οργάνωσης του ρατσισμού εκδηλώνεται πάνω στη σύζευξη εθνικισμού και κράτους, επιλέγω να αναφερθώ στο *εθνοκρατικό* στρώμα, αποφεύγοντας την κατάληξη του -ισμού: δεν ξεχειλίζει ο εθνικός χώρος από στρατευμένους εθνικιστές, ρατσιστές, φασίστες, πατριώτες, που θα έδιναν πρόθυμα τη ζωή τους για την ανώτερη ιδέα της πατρίδας ή του έθνους. Ο κίνδυνος προέρχεται περισσότερο από την ικανότητα του κράτους να οργανώνει τις ρουτίνες των ιθαγενών του, αλλά και την ικανότητα των μεγαεκπομπών να προκαλούν φόβο και ανασφάλεια, ευνοώντας τάσεις οργάνωσης γύρω από κάποια χωρικά προσδιορισμένη ταυτότητα.

Όπως είδαμε, η αφηρημένη μηχανή είναι δυνητική και τείνει να ενεργοποιηθεί, μένει να ενεργοποιηθεί και, καθώς ενεργοποιείται, μετασχηματίζεται τόσο η ίδια, όσο και το περιβάλλον της· παρόλο που τα στρώματα δεν παράγονται αποκλειστικά από αφηρημένες μηχανές, η ενεργοποίηση της αφηρημένης μηχανής μπορεί να παράξει στρώματα. Ωστόσο, η αφηρημένη μηχανή δεν ανάγεται ποτέ στις στρωματοποιημένες υποστάσεις και μορφές οργάνωσής της. Ανέφερα ήδη ότι τα στρώματα εκφράζουν χωρο-χρονικές πυκνότητες. Στους Deleuze & Guattari (1987: 40· βλ. επίσης

Bonta & Protevi 2004: 150), τα στρώματα είναι ενεργοποιημένα συστήματα ή καθεστώτα με ομοιογενοποιημένα συστατικά που λειτουργούν σε σχετικά σταθερές καταστάσεις ισορροπίας ή ρουτίνας. Τα στρώματα διαμορφώνονται από διαδικασίες κατηγοριοποίησης, κωδικοποίησης που οργανώνουν τις αδιαμόρφωτες ύλες, τις μη-τυπικές λειτουργίες και τις ανεξέλεγκτες ροές (που συναντάμε στο πλάνο συνοχής) σε σχετικά σταθερές δομές και τις ενεργοποιούν σε συγκεκριμένες επικράτειες ή εδάφη (territory). Τα στρώματα δεν είναι πρωταρχικές ροές του κόσμου, αλλά ενεργοποιημένα *απομεινάρια* (residues: όχι όμως ως κάτι που έχει φθαρεί, αλλά ως κάτι που εξακολουθεί να παραμένει -ενεργό- και μετά το θάνατο του δημιουργού του). Τα στρώματα αποτελούνται από διαμορφωμένες ύλες, από τυπικές λειτουργίες, από ομοιογενοποιημένες κατηγορίες, από εγκλεισμό των εντάσεων, οργανώνουν την αδιαμόρφωτη ύλη (νόμοι, θεσμοί, διατάξεις, εντολές, κατηγορίες διαχείρισης, αποκλεισμού / συμπερίληψης, οργανώσεις, κόμματα, σύλλογοι). Το κράτος αποτελεί σήμερα την πιο σημαντική μηχανή που παράγει στρώματα· τα στρώματα είναι οι κρίσεις (judgment) του Θεού, λένε οι Deleuze και Guattari· ωστόσο, το πλάνο συνοχής και οι αφηρημένες μηχανές (επιθυμίας) διαφεύγουν διαρκώς αυτών των κρίσεων, ίπτανται και αποστρωματοποιούνται, αποκωδικοποιούνται, απεδαφικοποιούνται. Υπενθυμίζω ότι με το στρώμα *αυτονόητων*, ουσιαστικά, μετατοπίζω το επίκεντρο της εστίασής μου στην κανονιστική εσωτερίκευση ή εντύπωση των στρωμάτων από τους ανθρώπους· δεν εστιάζω τόσο σε συγχρονικές διαδικασίες *πολιτικής* επιβολής, όσο σε διαδικασίες υποβολής και *πολιτισμικής* αναπαραγωγής (βλ. υποκεφάλαιο 1.4). Δίνω έμφαση έτσι σε νοοπολιτικές διαδικασίες. Δεν αμφισβητώ το σημαντικό ρόλο της επιχειρηματολογίας και της ρητορικής (βλ. υποκεφ. 5.2), αλλά τον αναγωγισμό των προτάσεων αντιμετώπισης του ρατσισμού σ' αυτές: η δυνατότητα επιχειρηματολογίας προϋποθέτει ένα προ-διαμορφωμένο εννοιο-υλικό φίλτρο επικοινωνίας που προσανατολίζει τη δράση, μια γλώσσα που διαμορφώνεται πρωτίστως μέσω εντυπώσεων επαναλαμβανόμενων κωδίκων στη δυνητική μνήμη. Αυτή η γλώσσα συγκροτείται στον καθένα με μοναδικό τρόπο, αλλά, με διαδικαστικούς όρους, σε συγκεκριμένους θύλακες κοινωνικοποίησης εντός των οποίων εντυπώνονται στη δυνητική μνήμη, μέσω των επαναλήψεών τους, ως αυτονόητες, έννοιες και μορφές πρακτικής. Στη συνέχεια, θα περιηγηθώ στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων. Ωστόσο, το στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων δεν αποτελεί ούτε βασική ούτε ένθετη μονάδα ανάλυσης αυτής της εργασίας, αλλά η σκιαγράφησή του βοηθάει να κατανοήσουμε το πλαίσιο της απεργίας πείνας. Με την *περιήγηση* αναφέρομαι στον εντοπισμό στοιχείων και λογικών που επαναλαμβάνονται συχνά σ' αυτό το στρώμα και, ως εκ τούτου, προεξέχουν και το σκιαγραφούν, καθώς και σε μια συζήτηση που συνδέει αυτές τις λογικές. Ουσιαστικά, τα αποσπάσματα που συζητώ τα εντόπισα επαναλαμβανόμενα στο λόγο που παρήχθη γύρω από την απεργία πείνας.

Μια λογική που κυκλοφόρησε αρκετά στο συγκεκριμένο στρώμα αφορά τον *κίνδυνο* ντόμινο της απεργίας πείνας ή τον *κίνδυνο* να αρχίσουν μαζί οι μετανάστες να διεκδικούν να ζήσουν. Χα-

ρακτηριστική είναι η δήλωση του Εκπροσώπου Τύπου της ΔΗΜΑΡ, σε σχέση με τη νομιμοποίηση των απεργών πείνας, ότι:

«δεν είναι τηλεοπτικός σταθμός, είναι κυβέρνηση και οι κυβερνήσεις εκλέγονται για να λύνουν προβλήματα, άμεσα πριν αυτά αποκτήσουν χαρακτηριστικά ντόμινο.»²²³

Βέβαια, η λύση που υποδηλώνει αυτή η λογική δεν αφορά τη νομιμοποίηση. Ο κίνδυνος αυτός δεν προέρχεται από την εκμετάλλευση των μεταναστών ή τη στέρηση της δυνατότητας να ζουν με ασφάλεια, αλλά υποβαθμίζεται σε μιμητισμό. Στο άρθρο με χαρακτηριστικό τίτλο *Φόβοι για 'ντόμινο' Νομικής* διαβάζουμε:

«αυτό που ανησυχεί ιδιαίτερα την ηγεσία της ΕΛ.ΑΣ και του Υπουργείου είναι η πιθανότητα μιμητισμού της πράξης αυτής.»²²⁴

Ο κίνδυνος αυτός προσπαθεί να βάλλει το ευαίσθητο αίσθημα ασφάλειας των πολιτών:

«αν ετούτοι εδώ πετύχουν κάτι [αναφέρεται στους απεργούς πείνας], έστω και παραμικρό, τότε 2 εκατομμύρια λαθρομετανάστες θα καταλαμβάνουν δημόσια κτίρια και θα απαιτούν νομιμοποίηση.»²²⁵

Το «θα» που περιέχει το παραπάνω απόσπασμα είναι αξιολογικό, καθώς ο φόβος και η ανασφάλεια είναι συναισθήματα που πηγάζουν από προβολές στο μέλλον. Σε πολλές περιπτώσεις, με το φόβο του «ντόμινο», οι παραπάνω θέσεις αναπαράγουν μια στρωματοποιημένη διαχειριστική λογική που υποβαθμίζει την ηθική διάσταση της δικαιοσύνης («ναι μεν δίκαια τα αιτήματά τους...») σε ποσοστιαίες και ποσοτικές λογικές («... αλλά πόσους να αντέξουμε») και, σημαντικό, υποδηλώνει μια σχέση ταύτισης του πολίτη με το κράτος. Αυτή η ταύτιση και η πρόσδεση της ασφάλειας με το κράτος αποστερεί από την έννοια της δημοκρατίας τον πιο πολύτιμο μηχανισμό που θα μπορούσε να περιλαμβάνει: τη διεκδίκηση δικαιωμάτων. Σε ιδεατό επίπεδο, μόνο μέσω διαρκών διεκδικήσεων και ενεργών πολιτών θα μπορούσε ενδεχομένως να έχει νόημα ένα δημοκρατικό πολίτευμα, μέσω μιας ισχυρής αφηρημένης μηχανής ταξικά προσανατολισμένης που να μπορεί να περιορίζει τους εγγενώς ισχυρούς διαύλους επιρροής των κυβερνήσεων από το κεφάλαιο.

Στην ομιλία του προέδρου του ΛΑΟΣ στη Βουλή, σε συζήτηση για το μεταναστευτικό, έξι μήνες πριν από την απεργία πείνας, βλέπουμε ένα παράδειγμα της ευκολίας με την οποία προσαρμόζεται ένας φιλανθρωπικός λόγος («άνθρωποι είναι, μάνα τούς γέννησε, ψυχή έχουν...») στην ακροδεξιά ρητορική, καθώς και στις ποσοτικές λογικές μέσω των οποίων το κράτος διαχειρίζεται τους ανθρώπους («όμως δεν παύει να είναι ένα πρόβλημα να έχουμε ένα φορτίο 2 εκατομμυρίων αν-

²²³ Βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/161389/apofasismenoi-gia-adeia-paramonis-oi-287-metanastes/> (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

²²⁴ Βλ. <http://www.dealnews.gr/ellada/item/7207-%CE%A6%CF%8C%CE%B2%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%BD%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%B9%CE%BD%CE%BF-%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82?tmpl=component&print=1#.U84Rv0DCd9g> (τελευταία είσοδος 18/07/2014).

²²⁵ Μεταξύ πάρα πολλών σχολίων σχετικής λογικής, βλ. ενδεικτικά το σχόλιο του Κ.ΜΑΝΩΛΙΔΗΣ, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρουμ της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ, σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

θρώπων»)²²⁶. Αυτό το ολίστημα από τον ανθρωπισμό προς τον αποκλεισμό προέρχεται συχνά απ' αυτήν την ταύτιση με το κράτος. Επιχειρήματα που αναπαράγουν μια ποσοτική λογική αντίληψης της ανθρώπινης κινητικότητας και αξιοπρέπειας μπορούμε να βρούμε σε μεγάλο εύρος του πολιτικού φάσματος, ασχέτως του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιούνται. Χαρακτηριστικό είναι το επιχείρημα των *χαμηλότερων ποσοστών χορήγησης ασύλου σε ολόκληρη την Ευρώπη*, επιχείρημα πολυχρησιμοποιημένο από ένα φιλομεταναστευτικό λόγο²²⁷. Εδώ, η προσπάθεια πίεσης του κράτους να προβεί σε νομιμοποιήσεις αναπαράγει την ίδια ποσοτική-διαχειριστική λογική. Πέρα από τα κίνητρα των δρώντων, στην άσκηση πίεσης προς το κράτος δεν είναι εύκολο να μη χρησιμοποιηθεί η γλώσσα του. Εξίσου συχνά συναντάμε και μια ποσοτική (με την ποσότητα να αναφέρεται στο χρήμα αυτήν τη φορά) αναγωγή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας τύπου *αν έχεις χρήμα, διάβαινε*. Για παράδειγμα, ο τότε Υπουργός Προστασίας του Πολίτη, στις 04/02/2011, κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή πάνω σε επερώτηση βουλευτή της ΝΔ, λέει:

«όσοι έχουν κατά καιρούς εκδώσει άδειες διαμονής ή εργασίας, έχουν καταβάλει σημαντικά ποσά στο ΙΚΑ και σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες. Ε, αυτούς τους ανθρώπους δεν τους ρίχνουμε στα κρατητήρια.»²²⁸

Η λογική της αντίληψης του μεταναστευτικού φαινομένου και του μετανάστη υπό το πρίσμα του χρηματο-οικονομικού οφέλους αναπαράγεται συχνά και από φιλομεταναστευτικές θέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το επιχείρημα ότι *το (ελληνικό) κράτος πληρώνει τσουχερά πρόστιμα στην ΕΕ λόγω καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, το οποίο προσπαθεί είτε να πιέσει το κράτος ώστε να βελτιώσει την πολιτική του προς τους πρόσφυγες είτε να υποδείξει ότι η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εγγενής διάσταση του κράτους (ενδεικτικά, βλ. κείμενο αλληλεγγύης από Αναρχικό Πυρήνα Καλύμνου 27/01/2011, Παράρτημα Α'). Το επιχείρημα της οικονομικής συνεισφοράς των μεταναστών στα ασφαλιστικά ταμεία, επιχείρημα που αναπαράγει την ίδια διαχειριστική και οικονομίστικη αντίληψη, αλλά επιδιώκει να αναδείξει μια θετική συμβολή των μεταναστών στην κρατική οικονομία, συναντάμε και σε φιλομεταναστευτικά κείμενα²²⁹. Σ' αυτές τις περιπτώσεις μπλέκουμε πάλι με το δύσκολο ζήτημα της γλώσσας, με την έννοια ότι στην προσπάθεια να ευαισθητοποιηθούν οι πολίτες ή να επηρεαστούν προς μια πιο συμπαθή αντίληψη των μεταναστών, τα επιχειρήματα προσαρμόζονται στην ή συγκλίνουν προς την κυρίαρχη γλώσσα,

²²⁶ Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=VNwjpAHOUe0> (τελευταία είσοδος 23/07/2014).

²²⁷ Ενδεικτικά, βλ. Δελτίο Τύπου της ΥΡΕ για τους 300, διαθέσιμο σε <http://yregreece.blogspot.gr/2011/01/yre-300.html> (τελευταία είσοδος 26/03/2015) ή το αντίστοιχο κείμενο της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης σε Μετανάστες - Ξάνθη, διαθέσιμο σε <http://venna.espivblogs.net/2011/01/27/%C2%AB%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%83-%CE%B1%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%86%CE%B9%CE%B1-%CE%BC%CE%B1%CF%83-%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CE%BE%CE%B7-%CE%B6%CE%B7%CF%84%CE%B1/> (τελευταία είσοδος 01/04/2015).

²²⁸ Βλ. <http://www.parliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/7313551.pdf> (τελευταία είσοδος 23/07/2014). Για μια δύνη που εμπλέκει το ζήτημα της συγκεκριμένης ποσοτικής λογικής, βλ. σχόλια σε <http://elawyer.blogspot.gr/2011/01/to.html> (τελευταία είσοδος 29/07/2014).

²²⁹ Ενδεικτικά, βλ. το κείμενο αλληλεγγύης στους 300 από τους Ανθρώπους από την Αλεξανδρούπολη, διαθέσιμο σε <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/02/17/allhlegguh-eskanderoupolh/> (τελευταία είσοδος 01/04/2015).

αφού «αυτή μιλάνε οι πολίτες» (Κ., αλληλέγγυα, 25/10/2014). Τις ποσοτικές λογικές επιδιώκει να επανανοηματοδοτήσει ο Νίκος Μπογιόπουλος, στέλεχος του ΚΚΕ, σε άρθρο του στο Ριζοσπάστη, 28/01/2011 (είναι προφανές ότι το παρακάτω απόσπασμα δεν εντάσσεται στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων):

«αν το κριτήριο για να «απαλλαγούμε» από τους μετανάστες είναι ότι είναι πολλοί, τότε «νομιμοποιώντας» αυτό το κριτήριο, αύριο θα μας καλέσουν να «απαλλαγούμε» από τους συνταξιούχους γιατί κατά ορισμένους είναι «πολλοί» και ζουν «πολύ», θα μας καλέσουν να «απαλλαγούμε» από τους δημόσιους υπαλλήλους γιατί είναι «πολλοί», να «απαλλαγούμε» από τους έχοντες ανάγκη την κοινωνική φροντίδα, την κοινωνική πρόνοια, την κοινωνική συμπαράσταση γιατί είναι «πολλοί». Το θέμα δεν είναι να «απαλλαγούμε» από τους ανθρώπους επειδή είναι «πολλοί», αλλά να λυθούν τα προβλήματα των ανθρώπων που είναι πολλά»²³⁰

Στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων συναντάμε συχνά και ποικιλοτρόπως μια λογική περί «λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας»²³¹ που μπορούμε να τη συνοψίσουμε με τη φράση *ανεχόμεστε αποκλίνουσα συμπεριφορά από έλληνες* (συνήθως αναφέρεται σε αριστερούς, αναρχικούς κοκ.), *αλλά τέτοια συμπεριφορά από μετανάστες ξεπερνάει τα όρια ανοχής μας*. Η λογική αυτή χρησιμοποιεί τις αναπαραστάσεις των μεταναστών ως *φιλοξενούμενων* ή *μουσαφίρηδων* ή, ακόμη χειρότερα, *απρόσκλητων*, με το αποκορύφωμα αυτής της κλίμακας στο επίθετο *εισβολείς*, αναπαραστάσεις που βρίσκουν ευνοϊκό έδαφος πάλι στην ταύτιση με το κράτος:

«κράτος άναρχο και θρασύδειλο είμαστε.»²³²

Ίδιας λογικής είναι και το πλέον κοινότοπο «είμαστε ξέφραγο αμπέλι»²³³, χαρακτηριστικό της αντίληψης κατασταλτικής / милитарιστικής αντιμετώπισης του μεταναστευτικού ζητήματος στην οποία μπορεί να απολήξει η ταύτιση με το κράτος, υποκρύπτοντας ταυτόχρονα το ρατσιστικό της περιεχόμενα (Χριστόπουλος 2001· ενδεικτικά, για κάποιες στρατηγικές συγκάλυψης του ρατσιστικού περιεχομένου του ρατσιστικού λόγου, βλ. van Dijk 1993). Τη λογική της λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας τη συναντάμε σε δηλώσεις όπως:

«πάμε καλά; Συνεδριάζουν οι ΛΑΘΡΟμετανάστες; [...] Θα τρελαθούμε εδώ μέσα; Και από πότε επιτρέπεται σε ένα οποιοδήποτε κράτος κάποιος απρόσκλητος μουσαφίρης να κάνει καταλήψεις σε δημόσια κτίρια;;; Ε;;; Αυτά ούτε στην Ουγκάντα δεν γίνονται [...]. Ξυπνάτε ρε και εφαρμόστε κανένα νόμο γιατί σε 1-2 χρόνια πάπαλα το Ελλάντα»²³⁴

«το άσυλο το εκμεταλλεύονται αναρχικοί, ακροαριστεροί, μπαχαλάκηδες [...], ε, όχι και λαθρομετανάστες..!»

(Κ., 17/03/2011: υποστηρίζοντας την κατάργηση του ακαδημαϊκού ασύλου και την απέλαση των μεταναστών)

Συχνά, αυτή η αγανάκτηση οδηγεί σε ένα αίτημα εθνικής έγερσης, όπως «ξυπνάτε ρε» ή, ένα βήμα

²³⁰ Σε <http://www2.rizospastis.gr/storyPlain.do?id=6068455&action=print> (τελευταία είσοδος 30/07/2014).

²³¹ Ενδεικτικά, βλ. σχόλιο GOLDEN BOY, 27/01/2011, σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²³² Σχόλιο σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²³³ Βλ. το άρθρο του Αλέξη Παπαχελά με τίτλο *Ξέφραγο αμπέλι*, 09/01/2011, σε <http://www.kathimerini.gr/723417/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/3efrago-ampeli> (τελευταία είσοδος 29/07/2014).

²³⁴ Βλ. σχόλιο του ΜΠΑΜΠΗΣ, 27/01/2011, σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014, ο τονισμός από τον ίδιο τον σχολιαστή).

παραπέρα:

«πάμε όλοι εκεί, πάμε να τους βγάλουμε εμείς οι απλοί Έλληνες...!!! [...] Πάμε γιατί απόψε πρέπει να ξεκινήσει και η δική μας αντίσταση!!!!»²³⁵

Αυτή η «αντίσταση» στρέφεται ενάντια στους μετανάστες:

«να απομακρυνθούν οι λαθρομετανάστες απ' αυτόν εδώ τον τόπο που πλέον έχουν γίνει τύραννοι της κοινωνίας»

(δήλωση του προέδρου της ΝΔ, 03/05/2012, σε προεκλογική του ομιλία στο Ζάππειο)²³⁶

Εκεί όπου η συνάντηση τέτοιων αιτημάτων με τη λογική ότι *δεν υπάρχει κράτος* αρχίζει να αποκτάει οργανωτικές διαστάσεις, μπορούν να εμφανιστούν τάσεις με στόχο την υποκατάσταση του κράτους, οι οποίες, όπως είδαμε, πλαισιώνονται και με ένα λόγο εθνικής αντίστασης. Μια από τις πιο γνωστές πρόσφατες προσπάθειες εκδίωξης μεταναστών από «απλούς Έλληνες» την είδαμε στην Αθήνα, στις 09/05/2009, όπου συγκεντρωμένοι με ασπίδες της Χρυσής Αυγής, σε συντονισμένη συνεργασία με τις αστυνομικές δυνάμεις, επιχείρησαν να επιτεθούν στους μετανάστες που διέμεναν στο παλιό Εφετείο (βλ. τη σχετική αρθρογραφία στις 10/05/2009). Εκείνη την ημέρα, οι «απλοί Έλληνες» αποδείχτηκαν ανεπαρκείς ώστε να *υποκαταστήσουν* το κράτος²³⁷, γι' αυτό η δουλειά ολοκληρώθηκε λίγες ημέρες αργότερα με επιχείρηση στην οποία συμμετείχε αποκλειστικά ο κρατικός μηχανισμός. Βέβαια, η λογική της μεταναστευτικής θρασύτητας μπορεί να έχει ποικίλους βαθμούς έντασης και ποιότητας. Για παράδειγμα, οι 300 που αντέδρασαν στη συνθήκη της γυμνής ζωής που τους επιβλήθηκε έγιναν «απροσάρμοστοι λαθρομετανάστες»²³⁸ ή:

«Και οι λαθραίοι έχουν ένα τουπέ και απαιτούν δικαιώματα, λες και τους φέραμε με πρόσκληση. [...] Με όλη τη συμπάθεια που μπορεί να έχω για τους δυστυχημένους που έρχονται παράνομα εδώ, τούτοι εδώ ειδικά φαίνεται ότι ήταν καλά οργανωμένοι [...] και γίνονται και προκλητικοί»²³⁹

Στο παραπάνω απόσπασμα βλέπουμε ότι τα όρια της εθνοκρατικής ανοχής είναι λίγο πιο διευρυμένα από ό,τι στα προηγούμενα. Εδώ, οι μετανάστες παύουν να είναι ανεκτοί, μόνο αφού προσπαθήσουν να *σηκώσουν κεφάλι*. Η Λιλιάνα Σαλιάι συλλαμβάνει τη συγκεκριμένη λογική υπό τη μεταναστευτική της ταυτότητα:

«Πίστευα ότι το άσυλο ανήκει όντως σε όλο το λαό, εκτός αν εννοείτε λαό μόνο τους Έλληνες και όχι εμάς τους μετανάστες»²⁴⁰

Η Eskarina, 27/01/2011, στο άρθρο της *Η κατάληψη της Λογικής*, προσπαθεί να αντιπαρατεθεί με την εθνοκρατική λογική της *λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας*, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα μια

²³⁵ Βλ. σχόλιο Ανώνυμου, 27/01/2011, σε φόρουμ της ακροδεξιάς εφημερίδας Στόχος, σε http://www.stoxos.gr/2011/01/blog-post_27.html (τελευταία είσοδος 26/07/2014).

²³⁶ Βλ. το σχετικό βίντεο -10:35- σε <https://www.youtube.com/watch?v=kBZoU8g0UWg> (τελευταία είσοδος 25/07/2014).

²³⁷ Οι μετανάστες, οχυρωμένοι στο παλιό Εφετείο, απέκρουσαν με πετροπόλεμο τις επιθέσεις των φασιστών.

²³⁸ Σχόλιο του Ξέφραγο αμπέλι η Ελλάδα, 27/01/2011, σε διαδικτυακό φόρουμ της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²³⁹ Σχόλιο Δ.Β., 27/01/2011, σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²⁴⁰ Άρθρο με τίτλο *Είμαι μία από τους 'υποκινήτες'*, 04/02/2011, στον ιστότοπο της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, σε <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=248128> (τελευταία είσοδος 19/08/2014).

αντίφαση που συνοδεύει την ταύτιση με το κράτος²⁴¹. Η αντίφαση έγκειται στο ότι, συχνά, λαμβάνεται ως δεδομένη η ενότητα των πολιτών του κράτους ως προς τα συμφέροντά τους, τις ανάγκες τους, τις αντιλήψεις τους ως προς τα ζητήματα ασφάλειας και, γενικότερα, ως προς τις διεκδικήσεις τους από το κράτος. Δηλαδή, προκύπτει πως ούτε η ιδιότητα του (Ελληνα) πολίτη ούτε η (ελληνική) ιθαγένεια συνεπάγονται μια ενιαία ιδεολογικά κατηγορία. Διαβάζουμε:

«Και επειδή εγώ είμαι ελληνίδα υπήκοος και, σύμφωνα με τα επιχειρήματα κάποιων, μόνο εγώ νομιμοποιούμαι να απαιτώ από το ελληνικό κράτος, [...] ΑΠΑΙΤΩ από το ελληνικό κράτος να σταματήσει να εγκλωβίζει ανθρώπους, επειδή δήθεν δεσμεύτηκε, και να τους καταδικάζει στην ανέχεια, την πείνα και την παραβατικότητα»

(ο.π.: ο τονισμός της ίδιας)

Παρακάτω θα δούμε προσπάθειες να χτυπηθεί μια τέτοια λογική, οι οποίες κάνουν λόγο για *συμπεριφορά δουλοκτησίας*. Επιπλέον, στο εξίσου κοινότοπο και παραπλήσιας λογικής ερώτημα, που εκδηλώνει συχνά και μια αγανάκτηση, «σε ποια χώρα, εκτός της στάνης που λέγεται Ελλάδα, υπάρχει η δυνατότητα να συμβεί κάτι παρόμοιο;»²⁴², προσπαθούν να απαντήσουν πολλά άρθρα εκείνων των ημερών²⁴³.

Υποστήριξα ότι παρόλο που οι ποικίλες λογικές δεν ταυτίζονται απαραίτητα, τα ολισθήματα από τη μια στην άλλη πρέπει να τα δούμε ως εγγενή στις μεταξύ τους σχέσεις. Επειδή συνέδεσα την ταύτιση με το εθνικό κράτος με νεοναζιστικές μορφές πρακτικής, να τονίσω ότι αυτή δεν απολήγει αποκλειστικά σε τέτοιες μορφές πρακτικής, αλλά μπορούμε να τη συναντήσουμε σε μεγάλο εύρος του πολιτικού φάσματος. Ενδεικτικά, σε μια πιο φιλική στάση -εν συγκρίσει με των νεοναζιστών- απέναντι στους μετανάστες, διαβάζουμε:

«Τι κάνουμε είναι το θέμα από εδώ και πέρα. Εγώ δεν διαφωνώ να τους δώσουμε τα χαρτιά [...]»²⁴⁴

Τέτοιες θέσεις, ιδιαίτερα όταν δεν εκφράζονται από κυβερνητικά χείλη, δείχνουν εξίσου ταύτιση με το κράτος (δεν είναι το κράτος που νομιμοποιεί, αλλά *όλοι μαζί δίνουμε χαρτιά* ή *εμείς οι έλληνες δίνουμε χαρτιά*). Παρεμπιπτόντως, άλλη μια περίπτωση εθνικιστικής ταύτισης που συνάντησα πάλι

²⁴¹ Βλ. http://eskarinasmith.blogspot.gr/2011/01/blog-post_27.html (τελευταία είσοδος 30/07/2014).

²⁴² Σχόλιο ΒΧ, 27/01/2011, σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²⁴³ Ενδεικτικά, του Δημήτρη Ψαρρά, 26/01/2011, με τίτλο *Οι 'ικέτες' της Αθήνας και του Παρισιού* (http://www.iospress.gr/texts_2011/20110126.htm - τελευταία είσοδος 26/07/2014), του Νίκου Σαραντάκου, 27/01/2011, *Χωρίς χαρτιά, χωρίς άσυλο, χωρίς μνήμη* (<http://sarantakos.wordpress.com/2011/01/27/sanspapiers/> - τελευταία είσοδος 23/07/2014 - ενδιαφέρουσες πληροφορίες διακινούνται και στα σχόλια αναγνωστών), του Παναγιώτη Σωτήρη, 25/01/2011, με τίτλο *Πανεπιστήμιο της αλληλεγγύης και όχι του ρατσισμού* (<http://parallhlografos.wordpress.com/2011/01/25/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CF%8D%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%8C%CF%87%CE%B9/> - τελευταία είσοδος 27/07/2014) και του Παντελή Μπουκαλά, 27/01/2011, στην Καθημερινή, διαθέσιμο σε <http://www.kathimerini.gr/723689/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/an8rwpoi-xwris-xartia> (τελευταία είσοδος 29/07/2014).

²⁴⁴ Σχόλιο Zero Point, 26/01/2011, σε <https://www.blogger.com/comment.g?blogID=7198952357992295802&postId=2568365626342603944&page=1&oken=1296168076692> (τελευταία είσοδος 28/07/2014).

σε μια στάση που προσπαθεί να στηρίξει τους μετανάστες, αναπαράγοντας όμως μια εθνικιστική συλλογική ταυτότητα, εκφράζεται στο παρακάτω σχόλιο:

«Οφείλουμε να θυμηθούμε ότι πλειστάκις υπήρξαμε μετανάστες, πρόσφυγες και θύματα πολέμων»²⁴⁵

Ο αναγνώστης Ιωάννης, σχολιάζοντας το παραπάνω άρθρο του Λωτοφάγου, μας δίνει άλλο ένα παράδειγμα του ότι μια εθνικιστική αντίληψη δεν αποκλείεται να είναι θετικά κείμενη απέναντι στις διεκδικήσεις των μεταναστών. Βέβαια, εδώ ο μετανάστης αναπαρίσταται ως εξής:

«Σε ευχαριστώ για το κείμενο, σπάνια μπορώ να πω ότι χαίρομαι που είμαι έλληνας. Μου το θύμησες πάλι. Ακριβώς όπως το γράφεις: Το άσυλο είναι για τους κατατρεγμένους, τους ανέστιους και τους καταδικασμένους. Θα πρόσθετα και γι' αυτούς που δουλεύουν για μας, όντας 'παράνομοι!'».

Σε πολλές περιπτώσεις, τέτοιου είδους αναπαραγωγές της ταύτισης με το εθνικό κράτος δεν υποδηλώνουν απαραίτητα στρατευμένο εθνικισμό, αλλά από κάτω λανθάνουν προσπάθειες απεύθυνσης και μετατόπισης των στάσεων των ιθαγενών. Ωστόσο, συνήθως, ακόμη και σ' αυτές τις περιπτώσεις αποκαλύπτεται κάποιο είδος εθνικισμού ρουτίνας ή συνήθειας.

(4) *σύνοψη*

Οι σημασίες και οι ταξικοί προσανατολισμοί που ήθελαν να ενεργοποιήσουν οι απεργοί πείνας πνίγηκαν αρχικά μέσα στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων και τις ρατσιστικές μεγαεκπομπές, σε μια περίοδο ώριμου κομματικού ρατσισμού (κατά το μοντέλο του Wieniořka). Τα αυτονόητα που αποκαλύφθηκαν σε ποικίλες ψηφιακές δύνες που έλαβαν χώρα τις ημέρες της Νομικής ήταν ρατσιστικά και υποτιμούσαν την αξία της ζωής εγειρόντας ερωτήματα ως προς το αν δικαιούται να υπάρχει ο μετανάστης στην εθνοκρατική επικράτεια²⁴⁶, αν μπορεί να έχει δικαιώματα και να τα διεκδικεί. Σ' αυτό το πλαίσιο, ζητήματα που αφορούν τη γυμνή ζωή των μεταναστών, τη θέση τους στο καπιταλιστικό καθεστώς και την ταξική εκμετάλλευση θίχτηκαν μόνο σε περιθωριακές συζητήσεις. Όπως και να έχει, όμως, αυτό δεν είναι κάτι που θα πρέπει να μας εκπλήσσει, όπως και δεν εξέπληξε ιδιαίτερα την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης. Το εθνικό κράτος είναι ένα συμβολικό και διοικητικό πλαίσιο που δεν ευνοεί την ανάδυση τέτοιων ζητημάτων και ταξικών προσανατολισμών.

Σ' αυτό το κεφάλαιο εννοιολόγησα το ρατσισμό ως συνάρθρωση που δεν ανάγεται σε καμία από τις εμπειρικές του εκφάνσεις· επιπλέον, πρότεινα μια επίπεδη, εδαφικοποιημένη του αναπαράσταση ως στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων ή ως μέρους αυτού του στρώματος. Βάσει της υπόθεσης ότι στην εποχή της τηλεμεσολάβησης και της έκθεσης στην πληροφορία οι -ισμοί δυσκολεύονται να προσανατολίσουν μαζική δύναμη, ο κερματισμένος ρατσισμός (στην ψυχολογία, οι προκαταλήψεις) δεν αποτελεί αφεαυτού κάποιο γενικά επικίνδυνο φαινόμενο. Ο κίνδυνος του ρατσισμού α-

²⁴⁵ Από το άρθρο του Λωτοφάγου, διαχειριστή του ομώνυμου ιστότοπου, 26/01/2011, σε http://lotofagus.blogspot.gr/2011/01/blog-post_26.html (τελευταία είσοδος 29/07/2014).

²⁴⁶ Φαινόμενο NIMBY (Not In My Back Yard) ή, ελληνικά, «έξω από 'δω και όπου θέλει ας είναι».

πορρεί από την ικανότητα του κράτους να λειτουργεί ως οργανωτικός του δίαυλος. Ωστόσο, το κράτος δεν ενεργοποιεί ρητά το ρατσισμό, ο οποίος φέρει αρνητικό αξιολογικό πρόσημο, αλλά ενεργοποιεί ρητά ποικίλες μορφές εθνικισμού και πατριωτισμού, ενώ, άλλοτε, αποκόπτει οποιαδήποτε νοοπολιτική σύνδεσή του με το ένοχο φασιστικό του παρελθόν (*διοικητική κράτηση και κέντρα φιλοξενίας, αντί για στρατόπεδα συγκέντρωσης* κοκ.). Πρότεινα το *στρώμα εθνοκρατικών αυτονοήτων* για να δείξω, σύμφωνα με το μοντέλο του Michel Wieviorka, ότι ο κίνδυνος έντασης και οργάνωσης του ρατσισμού αναδύεται στη σύζευξη εθνικισμού και κράτους. Ο ρατσισμός, ένα φαινόμενο που δε γνωρίζει εθνικά σύνορα, στρωματοποιείται σταδιακά, αναδύονται οργανωτικές προεξοχές του, πυκνώνει χωρο-χρονικά και από ένα φαινόμενο που απαντάται σε όλες τις εθνικές κοινωνίες, τουλάχιστον τις βορειο-δυτικές, μετασχηματίζεται σε ένα εθνοκρατικά οριοθετημένο φαινόμενο, του οποίου οι οργανώσεις μπορούν να φτάσουν σε σημείο να αναλάβουν τους κρατικούς θεσμούς (καθολικός ρατσισμός). Καθώς στρωματοποιείται, γίνεται ολοένα και πιο αυτονόητος και συμπαράσυνονται κυρίως άνθρωποι που δεν έχουν εντυπώσει ισχυρά κριτήρια αμφισβήτησής του. Αυτές οι περιπτώσεις ανθρώπων δεν είναι απαραίτητα ιδεολόγοι ρατσιστές ή φασίστες (τουλάχιστον, όχι ακόμη και όχι οι περισσότεροι). Ο αντίκτυπος μιας αφηρημένης μηχανής ταξικά προσανατολισμένης περιορίζει τα ενδεχόμενα ρατσιστικών προσανατολισμών της εργασίας.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι ταξικοί προσανατολισμοί που προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν οι 300 βρίσκονται σε μια μόνιμη ανταγωνιστική σχέση με τα εθνοκρατικά αυτονόητα, αλλά είναι πολύ σημαντικό ότι αυτή η σχέση δεν είναι σχέση μεταξύ ανταγωνιστικών ισοδύναμων. Σε εμπειρικό επίπεδο, και όχι σε ασκήσεις επί χάρτου, τα όρια μεταξύ ρατσιστικών ή εθνικιστικών, από τη μια, και ταξικών προσανατολισμών, από την άλλη, δεν είναι πάντα ευδιάκριτα. Δεν είναι όμως μόνο αυτό: η ταξική δράση είναι δυναμική στον εθνοκρατικό χώρο, οι ταξικοί προσανατολισμοί της δράσης πασχίζουν να αναδυθούν μέσα από τις καπιταλιστικές ρωγμές ενός πάντα-ήδη-διαμορφωμένου εθνοκρατικού χώρου, μέσα από το *στρώμα εθνοκρατικών αυτονοήτων*²⁴⁷. Στη βιογραφική πορεία του κάθε ατόμου τα εθνοκρατικά σύμβολα που κατακλύζουν τον εθνικό χώρο στρωματοποιούν τα εθνικιστικά αυτονόητα ήδη από την παιδική ηλικία. Εδώ λαμβάνει χώρα μια επιθετική πολιτική, με την έννοια ότι επιθέτει ή προσκολλά τα εθνοκρατικά αυτονόητα μέσω της επανάληψης, της χωρο-χρονικής τους πυκνότητας και τα στρωματοποιεί στην υπόρρητη, δυναμική μνήμη προτού αυτά αρχίσουν να συνδέονται και να διαμορφώνουν συνείδηση, ιδεολογία κοκ. Γι' αυτό και τα εθνοκρατικά αυτονόητα δεν αντιμετωπίζονται εύκολα επιχειρηματολογικά ή σε αμιγώς

²⁴⁷ Σε σχέση μ' αυτήν την εντατική ανάδυση των ταξικών προσανατολισμών, ο Craig Calhoun (1982: 6) αναφέρει ότι «η εργατική τάξη γεννιέται όχι μία, αλλά χιλιάδες φορές, όχι με μία μοναδική ταυτότητα εκ φύσεως, αλλά με χιλιάδες γενετικές κληρονομίες [...], η έννοια της τάξης διαμορφώθηκε στην πολυπλοκότητα μεταξύ δυνατότητας και πραγματικότητας», ενώ ο Edward P. Thompson (1966: 9-10) λέει ότι «η εργατική τάξη δεν ανατέλλει όπως ο ήλιος σε μια συγκεκριμένη ώρα, [αλλά] δένει μεταξύ τους μια δέσμη διακριτών φαινομένων [...], δεν είναι μια δομή, ούτε μια κατηγορία, αλλά κάτι που συμβαίνει στις ανθρώπινες σχέσεις».

γνωστικό επίπεδο, γιατί είναι ριζωμένα σε προ-γνωστικό χρόνο στη δυνητική, υπόρρητη μνήμη. Το κράτος διαθέτει ισχυρούς μηχανισμούς πραγματοποίησης εθνοκρατικών προσανατολισμών, *πραγματοποίησης* με την έννοια που απέδωσε στον όρο ο Gilles Deleuze (βλ. υποκεφ. 1.4). Στο βαθμό που εγγράφονται στη λειτουργία του πολλές ρουτίνες επιβίωσης των ιθαγενών του, μπορεί να κινητοποιεί και να προσανατολίζει σε μια δεδομένη στιγμή μηχανές και δυνάμεις (στρατός, αστυνομία, δημόσιες υπηρεσίες κ.κ.). Επιπλέον, αυτή η πραγματοποίηση λαμβάνει χώρα σε ένα ήδη διαμορφωμένο και ευνοϊκό στρώμα: πρωτίστως μέσω της τηλεόρασης, μεγαεκπέμπεται ένας λόγος (discourse) που μπορεί να συνδέει ήδη-στρωματοποιημένους, αυτονόητους κώδικες. Οι άνθρωποι που δεν κοινωνικοποιήθηκαν σε δυνάμους-χώρους ταξικού προσανατολισμού (ή σε άλλους θύλακες που ευνοούν εναλλακτικές εντυπώσεις μη-κυρίαρχων αυτονόητων), που μεγάλωσαν όντας εκτεθειμένοι *μόνο* ή *κυρίως* στο ευρύτερο εθνοκρατικό πλαίσιο, δεν είναι απαραίτητα ιδεολόγοι φασίστες ή συνειδητοποιημένοι εθνικιστές. Με νοοπολιτικούς όρους, αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η κυριαρχία ή η ηγεμονία: μέσω μεγαεκπομπών και στρωμάτων αυτονόητων που διασφαλίζουν χωρο-χρονικές πυκνότητες και επαναλήψεις κωδίκων, οι οποίοι εντυπώνονται στη δυνητική μνήμη και τροφοδοτούν τη συνείδηση.

Εστιάζοντας σε δύνες μεταξύ των μελών ΔΕΠ, είδαμε ότι η ενεργοποίηση της αλληλεγγύης έπεσε σε κενό, αποκαλύπτοντας ότι η συμπαράσταση στους μετανάστες δεν είναι αυτονόητη. Στη Συσπείρωση, τα μέλη της οποίας μπορούμε να υποθέσουμε ότι έχουν κάποια ιδεολογική εγγύτητα, η ενεργοποίηση της αλληλεγγύης δε σκόνταψε στο ζήτημα συμπαράστασης των μεταναστών, αλλά σε διαφορετικά αυτονόητα που σχετίζονται με ζητήματα στρατηγικής, τα οποία, όμως, δεν είναι δευτερεύουσας σημασίας. Για παράδειγμα, οι δύνες που εντοπίσαμε μέσα στο ΣΥΡΙΖΑ αποκάλυψαν ότι διαφορετικές αυτονόητες στρατηγικές μπορούν να προκαλέσουν εντάσεις στο κόμμα, φέρνοντας στην επιφάνεια ζητήματα αξιακής φύσης και συλλογικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αλληλεγγύη δεν ήταν κάτι εφικτό και δεδομένο, αλλά ήταν δυνητική τόσο στον κάθε δύναμο-χώρο, όσο και στην ίδια την απεργία πείνας της οποίας οι όροι βρίσκονταν σε κρίσιμη εξάρτηση απ' αυτήν την ενεργοποίηση. Για παράδειγμα, η απεργία θα μπορούσε να είχε εξελιχτεί διαφορετικά αν η κοινοβουλευτική Αριστερά αποφάσιζε να στηρίξει εξ αρχής και αποφασιστικά τους απεργούς, ακόμη και στην επιλογή της Νομικής, δίχως να προσπαθεί να διαχωρίσει *την ήρα από το στάρι*, την Πρωτοβουλία από τους απεργούς. Ή, ακόμη, σε κάποιες περιπτώσεις οι σημασίες της απεργίας πείνας άρχισαν να αποκλίνουν από το αρχικό αίτημα μαζικής νομιμοποίησης προς το πιο ευνοϊκό, με θεσμικούς όρους, αίτημα απόδοσης ασύλου.

Εκεί που η ενεργοποίηση της αλληλεγγύης έπεσε σε κενό ή σκόνταψε, αναδύθηκαν δύνες εντός των οποίων αρθρώθηκαν διαφορετικά αυτονόητα. Τέτοιες δύνες εμφανίστηκαν πιθανότατα σε πολύ περισσότερους αλληλέγγυους χώρους απ' αυτούς στους οποίους εστίασα εδώ, αλλά δεν μπορούν να

φανούν εύκολα μέσω του επιπέδου ανάλυσης που κινείται η παρούσα μελέτη περίπτωσης. Οι δύνες δε σημαίνουν απαραίτητα ρήξεις και διακλαδώσεις, αλλά αποκαλύπτουν διαφορετικά αυτονόητα ή αποκαλύπτονται όταν υπάρχουν διαφορετικά αυτονόητα που σχετίζονται με κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο-δεσμό. Τότε αναδύονται οι διαδικασίες κυριολεκτικοποίησης και προβληματοποίησης: συζητήσεις που προσπαθούν να ξεπεράσουν το πρόβλημα ή να γεφυρώσουν διαφορετικά αυτονόητα. Οι δύνες μπορούν να πυροδοτηθούν οπουδήποτε. Τις είδαμε σε δυνάμους-χώρους, υποστηρίζοντας ότι η δράση μπορεί να πατάει τα συλλογικά της βήματα απρόσκοπτα πάνω σε διαφορετικά αυτονόητα. Τις είδαμε επίσης σε λειτουργικά συστήματα, υποστηρίζοντας ότι τα συμβολικά όρια μεταξύ αλληλεγγύης / αντίδρασης δεν ήταν απολύτως ξεκάθαρα σε εμπειρικό επίπεδο.

(5) δύνες και βαλλιστικές στρατηγικές

Η επιχειρηματολογία αναπτύσσεται επάνω σε αμέτρητους κώδικες οι οποίοι εντυπώθηκαν στη δυναμική μνήμη υπό μορφή αυτονόητων μέσω υπο-αντιληπτικών και προ-γνωστικών διαδικασιών μάθησης. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν καθιστά το λόγο (reason) και την επιχειρηματολογία άνευ νοήματος. Σ' αυτό το κεφάλαιο εστιάζω σε δύνες που εμφανίστηκαν μεταξύ δύναμων-χώρων, καθώς και σε ορισμένες στρατηγικές λόγου. Τέλος, εξετάζω την επιλογή των 300 μεταναστών να χρησιμοποιήσουν ως κέντρο αγώνα το κτίριο της Νομικής.

(5.1) δύνες σε δύνாமους-χώρους (Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης)

Μετά το επεισόδιο της Νομικής, αν και με καθυστέρηση, άρχισαν να πυκνώνουν οι φωνές που προσπάθησαν να διαρρήξουν το στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων, επιχειρώντας να ενεργοποιήσουν και να στρωματοποιήσουν ταξικές νοηματοδοτήσεις της απεργίας πείνας.

«Ήταν η αποφασιστική μαχητική εμφάνιση των ίδιων των μεταναστών μέσα στην συγκυρία. Ήταν η διεκδίκηση τους να αποτελέσουν και αυτοί οργανικό κομμάτι των αγώνων που εξελίσσονται, ενάντια στις κεντρικές επιλογές της ελληνικής άρχουσας τάξης, ενάντια στο μνημόνιο, την κυβέρνηση, την Ε.Ε., το ΔΝΤ.»²⁴⁸

«Για πρώτη φορά, οι ίδιοι οι μετανάστες συγκροτούνται σε αυτόνομο πολιτικό υποκείμενο [...]. Ζητάνε αξιοπρέπεια και δικαιοσύνη, όχι ελεημοσύνη. [...] Η λυσσαλέα επίθεση που δέχεται ο αγώνας των μεταναστών δεν έχει να κάνει με τις επιμέρους επιλογές του, αλλά με το κεντρικό περιεχόμενό του. Αυτοί που πρέπει να είναι σιωπηλοί και υπάκουοι, [...] πρέπει να συντριβούν πριν ο ξεσηκωμός τους επεκταθεί.»²⁴⁹

Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχει ο τρόπος με τον οποίο κλείνει άρθρο από το οποίο πήρα το δεύτερο απόσπασμα, καθώς αποκαλύπτει ένα είδος απομόνωσης που βίωναν τα μέλη των Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης στο στρόβιλο εκείνης της λυσσαλέας αντιδραστικής επίθεσης, υπό το βάρος των χτυπημάτων από *Αριστερά και Δεξιά*:

«Είναι εξίσου σπατάλη χρόνου να οργιζόμαστε και με την Αριστερά των τηλεοπτικών παραθύρων - πάντοτε θα αποστασιοποιείται όταν θα έρχεται η ώρα της αναμέτρησης. Τώρα είναι η ώρα να σταθούμε στο πλάι των 300 απεργών πείνας, χωρίς φειδώ δυνάμεων. [...] Όρθιοι και μόνοι μέσα στη φοβερή ερημιά του πλήθους.»²⁵⁰

Επιπλέον, στο κείμενο μπορούμε να αναγνώσουμε και μια δυσαρέσκεια ή μια οργή, η οποία σε πολλά πηγαδάκια εκείνων των ημερών εκφραζόταν και υπό μορφή αγανάκτησης. Είτε έτσι είτε αλλιώς (*οργή, δυσαρέσκεια, αγανάκτηση* ή ακόμη και *απογοήτευση*), αυτά τα συναισθήματα δεν αφορούσαν τόσο -ή και καθόλου- τη στάση της κυβέρνησης ή των κυρίαρχων μίντια που ήταν ούτως ή

248

Βλ. άρθρο του Παντελή Αυθίνου, μέλους του ΑΝΤΑΡΣΥΑ, 31/01/2011, με τίτλο *Τα γεγονότα της Νομικής και η χαμένη τιμή της Αριστεράς*, σε <http://aristerovima.gr/details.php?id=1772> (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

249 Βλ. άρθρο Γιάννη Αλμπάνη, 31/01/2011, με τίτλο *Οι 300 προβοκάτορες της Νομικής*, σε <http://hidejekyll.blogspot.gr/2011/01/300.html> (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

250 Βλ. προηγούμενη υποσημ.

άλλως αναμενόμενη, παρόλο που η ένταση και η ταχύτητα ανάπτυξης της απεργίας στη δημοσιότητα και η σφοδρότητα της επίθεσης δεν ήταν αναμενόμενες. Τα συναισθήματα αυτά ήταν έντονα κυρίως λόγω του ότι τα χτυπήματα προέρχονταν και από μερίδες της Αριστεράς, κάτι που δεν ήταν αναμενόμενο, τουλάχιστον σε τέτοια έκταση. Είχα ακούσει την πρόβλεψη, υπό μορφή βεβαιότητας, ότι η ΔΗΜΑΡ «θα συστρατευθεί με την κυβέρνηση» (Κ., 27/01/2011, αλληλέγγυος εντός της Νομικής) ή τη θέση ότι «η ΔΗΜΑΡ είναι [ήδη] στρατευμένη με το αστικό σύστημα» (Κ. 27/01/2011, αλληλέγγυος εντός της Νομικής, με περιφρονητικό ύφος), αλλά αυτή η βεβαιότητα περιοριζόταν στη ΔΗΜΑΡ. Σε ό,τι αφορά, δε, τη στάση του ΚΚΕ, κόμμα που θα μπορούσε να ενταχτεί σχετικά εύκολα σε ένα πλαίσιο *πολιτικής της καθαρότητας* (ανέφερα ήδη ότι το ΚΚΕ δε διαπραγματεύεται εύκολα τους προσανατολισμούς του), υπήρχε η πρόβλεψη ή, καλύτερα, η ελπίδα αρκετών αλληλέγγυων ότι θα στηρίξει τους μετανάστες. Για παράδειγμα, υπήρχαν καλέσματα στήριξης του αγώνα των 300 που απευθύνονταν ρητά, πέρα από την ΑΝΤΑΡΣΥΑ και το ΣΥΡΙΖΑ, και στο ΚΚΕ (ενδεικτικά, βλ. ανακοίνωση αλληλεγγύης από ΥΡΕ 26/01/2011, Παράρτημα Α'). Εν τέλει, αμφιβάλλω αν επρόκειτο για στήριξη των απεργών πείνας η αναγνώριση του δίκαιου χαρακτήρα των αιτημάτων τους, όταν αυτή η στήριξη συνοδευόταν από ένα *αλλά* δηλαδή, όταν χτυπήθηκαν όλες οι επιλογές τους, το ρεπερτόριο αγώνα που επέλεξαν, η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης που επέλεξαν, ενώ υπονομευόταν παράλληλα η ίδια η ικανότητά τους για αυτόνομη λήψη αποφάσεων. Εδώ, ας μου επιτραπεί μια σύγκριση της στάσης του ΚΚΕ (και του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ όπως εκδηλώθηκε στο σχόλιο της 27/01/2011) μ' αυτές της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ σε ένα πολύ συγκεκριμένο σημείο, δίχως καμία υπόνοια γενίκευσης, όπου μπορούμε να διακρίνουμε μία βασική ομοιότητα. Διαβάζοντας τα πρακτικά της Βουλής στη συζήτηση πάνω στην επερώτηση Νάκου (04/02/2011), βλέπουμε ότι οι δύο εμπλεκόμενοι βουλευτές, ο ένας προερχόμενος από τη ΝΔ και ο άλλος από το ΠΑΣΟΚ, συμφωνούν ως προς την υπερβολή των ενσήμων που απαιτούνται για τη νομιμοποίηση των μεταναστών. Δηλαδή και οι δύο βουλευτές παραδέχονται ότι αυτό το σημείο των αιτημάτων των μεταναστών είναι *δίκαιο*, παρόλο που δεν αναφέρεται ο συγκεκριμένος όρος, «γι' αυτό άλλωστε, η ελληνική κυβέρνηση και συγκεκριμένα τα Υπουργεία [...] δέχτηκαν να τους κλείσουν ραντεβού», σημειώνει ο υπουργός της κυβέρνησης²⁵¹. Τα αιτήματά τους είναι δίκαια, *αλλά*.... Τέτοιου είδους λεπτές συγκλίσεις θέσεων μεταξύ αριστερών και δεξιών κομμάτων ενισχύουν σε κάποιο βαθμό τη θέση του Σπύρου Μαρκέτου, ο οποίος κάνει λόγο για «αναδιάταξη των πολιτικών στρατοπέδων»: «η διαχωριστική γραμμή εδώ λοιπόν δεν είναι ακριβώς μεταξύ της Δεξιάς και της Αριστεράς που γνωρίζαμε, ή μάλλον η ρήξη σε μεγάλο βαθμό αναπροσδιορίζει τη διάκριση μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς» (*Φω-*

²⁵¹ Βλ. <http://www.parliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/7313551.pdf> (τελευταία είσοδος 22/07/2014). Βλ. επίσης το σχετικό δημοσίευμα στον ιστότοπο της εφημερίδας Ελευθεροτυπία με χαρακτηριστικό τίτλο *Επίθεση φιλίας Παπουσή στους μετανάστες της Νομικής*, 04/02/2011, διαθέσιμο σε <http://www.enet.gr/?i=news.el.politikh&id=248274> (τελευταία είσοδος 18/08/2014).

νές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011, βλ. Παράρτημα Α'). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Αριστερά αναδύεται ως συνοχή μόνο στο πλάνο συνοχής, ενώ, σε εδαφικοποιημένο και εμπειρικό επίπεδο, αποκαλύπτει αμέτρητες δυνες και εντάσεις που τόσο αμφισβητούν αυτήν τη συνοχή, όσο και θολώνουν σε κάποιο βαθμό τη σαφήνεια των ορίων μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς ή μεταξύ υπέρ ή κατά των απεργών.

Χαρακτηριστική είναι η κριτική από μέλος του ΑΝΤΑΡΣΥΑ:

«Το ΚΚΕ -αφού πρώτα για λόγους πολιτικού καθωσπρεπισμού, δήλωσε την υποστήριξη του στα δίκαια αιτήματα των μεταναστών- προχώρησε στην γνωστή αρχέτυπη καταγγελία κάθε ριζοσπαστικής μορφής διεκδίκησης και δράσης. [...] Αλλά και ο ΣΥΡΙΖΑ δεν έδειξε καλύτερα αντανάκλαστικά απέναντι στην όντως σοβαρή μάχη που ξεκινούσε. Κρατώντας αποστάσεις από την παρουσία των μεταναστών στην Νομική, εξέφρασε την αλληλεγγύη του στα αιτήματα τους. [...] Ευτυχώς η ΑΝΤΑΡΣΥΑ κινήθηκε από την αρχή με γνώμονα την στήριξη του αγώνα των μεταναστών, την στήριξη της παρουσία τους στην Νομική και όχι μόνο την στήριξη των αιτημάτων τους. Οι αγωνιστές και αγωνίστριες της, βρέθηκαν στον χώρο υλοποιώντας με συνέπεια αυτήν την γραμμή μέχρι τέλους.»²⁵²

Το άρθρο προσπαθεί να συνδέσει τους αγώνες των μεταναστών με τους αντιμνημονιακούς αγώνες και κλείνει θίγοντας το ζήτημα της ενότητας στο «αντιρατσιστικό και μεταναστευτικό κίνημα»:

«Η υπόθεση της Νομικής ανέδειξε και μια βασική αδυναμία του αντιρατσιστικού και μεταναστευτικού κινήματος. Την έλλειψη ενότητας.»²⁵³

Σε παραπλήσιο μήκος κύματος κινείται και το άρθρο ενός ακόμη μέλους του ΑΝΤΑΡΣΥΑ, του Πέτρου Παπακωσταντίνου, εκθειάζοντας πάλι το ρόλο του κόμματος. Η στρατηγική αλλάζει όμως, κάνοντας μια ενωτική προσπάθεια απέναντι στα κόμματα της κοινοβουλευτικής Αριστεράς και αναδεικνύοντας πτυχές της στάσης τους που είναι πιο εύκολο να νοηματοδοτηθούν θετικά, συγκαλύπτοντας, βέβαια, άλλες:

«Η μαχητική κινητοποίηση της ΑΝΤΑΡΣΥΑ, η παρουσία στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ στη Νομική και η κατηγορηματική τοποθέτηση της Αλέκας Παπαρήγα, που κατέστησε αποκλειστικά υπεύθυνη την κυβέρνηση για την επαπειλούμενη αιματοχυσία, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των πραγμάτων»²⁵⁴

Ενώ το άρθρο προσπαθεί να κλείσει μέτωπα και να γεφυρώσει χάσματα, εν τέλει ανοίγει άλλα:

«Είναι αποδεκτό ένα φόρουμ αλληλεγγύης και κάποιες ομάδες του αντιεξουσιαστικού χώρου να πατρώνουν τους μετανάστες σε μια τόσο σοβαρή πολιτική ρήξη, που είναι βέβαιο ότι θα θέσει ζήτημα πανεπιστημιακού ασύλου στην ημερήσια διάταξη; [...] Πώς μπορούν κάποιες αυτόκλητες «πρωτοπορίες» να κάνουν ό,τι θέλουν χωρίς να δίνουν λογαριασμό σε κανένα, υπολογίζοντας ότι την κρίσιμη στιγμή θα σπεύσουν να τους υπερασπιστούν πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς που δεν ρωτήθηκαν καν για τα καθέκαστα;»²⁵⁵

Εδώ, πάλι βάλλεται η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, πάλι αμφισβητείται η αυτονομία των απεργών πείνας ως πολιτικών υποκειμένων και, επιπλέον, πέρα από μερίδες της Αριστεράς, στοχοποιείται

²⁵² Βλ. άρθρο του Παντελή Αυθίνου, μέλους του ΑΝΤΑΡΣΥΑ, 31/01/2011, με τίτλο *Τα γεγονότα της Νομικής και η χαμένη τιμή της Αριστεράς*, σε <http://aristerovima.gr/details.php?id=1772> (τελευταία είσοδος 20/07/2014).

²⁵³ Βλ. προηγούμενη υποσημ.

²⁵⁴ Βλ. άρθρο του Πέτρου Παπακωσταντίνου, μέλους του ΑΝΤΑΡΣΥΑ, 30/01/2011, με τον τίτλο *Οι μετανάστες, το άσυλο, η Αριστερά*, που πρωτοδημοσιεύθηκε στο *Αριστερό Βήμα* και σήμερα (τελευταία είσοδος 21/07/2014) είναι διαθέσιμο σε <http://enotikoaristero.wordpress.com/2011/01/31/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%AC%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BF-%CE%B7-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AC/#more-5515>.

²⁵⁵ Βλ. προηγούμενη υποσημ.

και ο αντιεξουσιαστικός χώρος (κομμάτια του που συμμετείχαν στην Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης) για πατερναλισμό σε βάρος των μεταναστών. Πλέον, στη δύνη που έχει χαρακτήρα ανοιχτής ρήξης παρεμβαίνει ανοιχτά και μέλος της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης. Σε προσωπικό του άρθρο, με χαρακτηριστικό τίτλο *Οι 'κινηματικοί' εισαγγελείς και οι μετανάστες*, ο Πέτρος Γιώτης υπεραμύνηται του ρόλου της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, κατηγορώντας το μέλος του ΑΝΤΑΡΣΥΑ για «ψεύδος», και προσπαθεί να διαψεύσει τα επιχειρήματα των παραπάνω περί θετικού ρόλου του ΑΝΤΑΡΣΥΑ:

«η μεν ΑΝΤΑΡΣΥΑ κατέβηκε στην Ακαδημία με λίγους διαδηλωτές, εν αντιθέσει με τους πολύ περισσότερους που είχαν παραταχθεί στη Σόλωνος, επιπρόσθετα δε φρόντισαν ν' αποχωρήσουν αρκετές ώρες πριν επιτευχθεί συμφωνία και επιτραπεί σε μετανάστες και αλληλέγγυους να αποχωρήσουν»²⁵⁶

Παρακάτω ασκεί κριτική και σε άρθρο του Ρούντι Ρινάλντι, στέλεχος της ΚΟΕ η οποία αποτελεί συνιστώσα του ΣΥΡΙΖΑ. Το άρθρο του Ρινάλντι έχει χαρακτηριστικό καθοδηγητικό τίτλο *Δεν παίζουμε με το μεταναστευτικό!*²⁵⁷. Ενώ υποστηρίζει τα δίκαια αιτήματα των μεταναστών, ασκεί κριτική για «επιπόλαιη (ήπια έκφραση)» πολιτική, που, μάλιστα, μη διασαφηνίζοντας το στόχο της κριτικής του, ερμηνεύεται εύκολα και ως κριτική όχι μόνο στην Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, αλλά και στους ίδιους τούς απεργούς πείνας²⁵⁸. Επιπλέον, κατηγορεί το ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ πως:

«έχει σημαντικές ευθύνες, γιατί υποστήριξε και ενθάρρυνε την κίνηση αυτή -ενώ θα έπρεπε να έχει κάποια συναίσθηση- και, ακόμα χειρότερα, γιατί στη συνέχεια διαχωρίστηκε, αναδιπλώθηκε βιαστικά, έφτασε να κριτικάρει τους μετανάστες για την αρχική άρνησή τους να φύγουν από τη Νομική»²⁵⁹

Ο Πέτρος Γιώτης στρέφει την κριτική του προς την ΚΟΕ:

«Εξαφανισμένη και αυτή η συνιστώσα του ΣΥΡΙΖΑ από τη στήριξη της απεργίας πείνας των μεταναστών, αν και πλήρως ενημερωμένη και κληθείσα να συμμετάσχει στην Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης [...]. Πληροφορούμε τον κ. Ρινάλντι ότι 300 μετανάστες πραγματοποιούν απεργία πείνας. Έναντι αυτής πώς τοποθετείται;»²⁶⁰

Στην κριτική του Άκη Τζάρα προς τον Ρούντι Ρινάλντι διαβάζουμε μια από τις κύριες λογικές, βά-

²⁵⁶ Βλ. άρθρο Πέτρου Γιώτη, μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 07/02/2011, με τίτλο *Οι 'κινηματικοί' εισαγγελείς και οι μετανάστες*, σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/blog-post_6996.html (τελευταία είσοδος 21/07/2011).

²⁵⁷ Βλ. άρθρο του Ρούντι Ρινάλντι, στέλεχος της ΚΟΕ, που πρωτοδημοσιεύθηκε στο τεύχος 50 (Φεβρουάριος 2011) της εφημερίδας Δρόμος, και είναι διαθέσιμο σε <http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/50.html> (τελευταία είσοδος 21/07/2014). Σε μερίδες της αριστεράς, τέτοιου είδους καθοδηγητικές λογικές τροφοδοτούνται, συνήθως, από ένα λενινιστικό πρότυπο αγώνα. Η Eskarina, διαχειρίστρια του ομώνυμου ιστότοπου, 27/01/2011, προσπαθεί να αντιπαρατεθεί με τέτοιες λογικές, αναπτύσσοντας ένα εννοιολογικό πλαίσιο περισσότερο συναισθηματικό και ηθικό, εν συγκρίσει, για παράδειγμα, με τον περισσότερο στρατηγικο-πολιτικό (με μια στενή έννοια) λόγο του Ρούντι Ρινάλντι: «ντρέπομαι να κάνω κήρυγμα σε έναν πεινασμένο άνθρωπο. Ντρέπομαι να του πω ότι αυτό που έκανε δεν είναι σωστό, ακόμη και αν όντως δεν είναι σωστό. Πολλά δε μάλλον όταν τελικά δεν είναι κακό» (http://eskarinasmith.blogspot.gr/2011/01/blog-post_27.html - τελευταία είσοδος 30/07/2014).

²⁵⁸ Βλ., για παράδειγμα, σχόλιο του Άκη Τζάρα, 08/02/2011, με τίτλο *Ρέκβιεμ για την Αριστερά που δεν παίζει με το 'μεταναστευτικό'*, σε <http://avantgarde2009.wordpress.com/2011/02/08/%CF%83%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CE%AD%CE%BA%CE%B2%CE%B9%CE%B5%CE%BC-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AC-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B5/> (τελευταία είσοδος 21/07/2014).

²⁵⁹ Βλ. άρθρο του Ρούντι Ρινάλντι, στέλεχος της ΚΟΕ, που πρωτοδημοσιεύτηκε στο τεύχος 50 (Φεβρουάριος 2011) της εφημερίδας Δρόμος, και είναι διαθέσιμο (τελευταία είσοδος 21/07/2014) σε <http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/50.html>.

²⁶⁰ Βλ. άρθρο Πέτρου Γιώτη, μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 07/02/2011, με τίτλο *Οι 'κινηματικοί' εισαγγελείς και οι μετανάστες*, σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/blog-post_6996.html (τελευταία είσοδος 21/07/2011).

σει των οποίων προκύπτει η φοβική στάση πολλών μερίδων της Αριστεράς απέναντι στο μεταναστευτικό ζήτημα. Δεδομένου ότι παρατίθεται αποσπασματικά, προς αποφυγή παρερμηνείας, να υπογραμμίσω ότι ο Άκης Τζάρας δεν υπερασπίζεται αυτήν τη λογική, αλλά της ασκεί κριτική.

«Επειδή ο 'λαός' τρομάζει με το 'μεταναστευτικό', η αριστερά δεν πρέπει να εγκλωβιστεί σε έναν τέτοιο αγώνα και άρα κυρίες και κύριοι που δεν παίζετε με το μεταναστευτικό ας τσακίζονται από τις ναζιστικές συμμορίες οι ξένοι εργάτες, ας ζουν σε καθεστώς απαρχάντ (διαχωρισμός στη βάση απουσίας τυπικά ίσων δικαιωμάτων);»²⁶¹

Αναφέρθηκα ήδη στον κίνδυνο που ενέχει η *ερμητική εμπειρία του κινήματος* (Gitlin 1998 [1980]: 24-30). Η ερμητική εμπειρία της πίεσης που βίωσαν πολλοί εμπλεκόμενοι αλληλέγγυοι εκείνες τις ημέρες προκάλεσε θραυσματικές τάσεις απόκλισης της δράσης από τους ευρύτερους στόχους. Στο παράδειγμά μας, η δύνη στην οποία ενεπλάκησαν αλληλέγγυοι όπως ο Πέτρος Παπακωσταντίνου, ο Παντελής Αυθίνος, ο Πέτρος Γιώτης, ίσως ο Ρούντι Ρινάλντι ή και άλλοι, κινείται επάνω σ' αυτό το επικίνδυνο όριο. Από τη μια, αναδεικνύονται, έστω και αποσπασματικά σε κάποια κείμενα, ζητήματα που είναι εναρμονισμένα με τα διακυβεύματα του αγώνα των μεταναστών, όμως, από την άλλη, η προσπάθεια ξεκαθαρίσματος ευθυνών και αγωνιστικής συνεισφοράς στην οποία επιδόθηκαν, με τέτοιο ύφος και όσο η απεργία πείνας βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη, προκαλεί ερωτήματα ως προς το πώς μπορεί να εξυπηρετούσε κάποιον ευρύτερο σκοπό ή στόχο, είτε αυτός αφορά τη νομιμοποίηση των μεταναστών είτε την πυροδότηση δημόσιου διαλόγου γύρω από το μεταναστευτικό είτε ακόμη και επιμέρους ζητήματα στρατηγικής του κινήματος. Τέτοιες δύνες, εκείνη την κρίσιμη ώρα, λειτουργούσαν υπονομευτικά της προσπάθειας κατασκευής και εντύπωσης στην κυβέρνηση μιας ισχυρής δύναμης αλληλεγγύης στον αγώνα των μεταναστών.

Εκείνες τις ημέρες, όπως και τις επόμενες, κριτική στάση απέναντι στις ηγεσίες των κομμάτων της κοινοβουλευτικής Αριστεράς υιοθετήθηκαν σε αρκετά άρθρα αριστερών σχολιαστών²⁶². Μάλιστα, σε άρθρο ανακοινώνεται και μια αγανακτισμένη συλλογική αποχώρηση:

«Αποχωρούμε από αυτήν την Αριστερά, για να συναντηθούμε στους δρόμους με τα πραγματικά υποκει-

²⁶¹ Βλ. σχόλιο του Άκη Τζάρα, 08/02/2011, με τίτλο Ρέκβιεμ για την Αριστερά που δεν παίζει με το 'μεταναστευτικό', σε <http://avantgarde2009.wordpress.com/2011/02/08/%CF%83%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CE%AD%CE%BA%CE%B2%CE%B9%CE%B5%CE%BC-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AC-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B5/> (τελευταία είσοδος 21/07/2014).

²⁶² Μεταξύ άλλων, προτείνω ενδεικτικά το κείμενο του Κ. Μαραγκού, 02/02/2011, με τίτλο *Απεργία πείνας, Νομική, κράτος εκτάκτου ανάγκης και η αριστερά του savoir vivre*, σε <http://avantgarde2009.wordpress.com/2011/02/02/%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CE%AD%CE%BA%CF%84%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF/#more-2238> (τελευταία είσοδος 22/07/2014) και την πιο ολοκληρωμένη σχετική ανάλυση των ημερών από τον Αντώνη, διαχειριστή του ιστότοπου *Radical Desire*, με τίτλο *Ενότητα στη φανλότσια, ή για τους μετανάστες και τα γεγονότα της Νομικής*, το πρώτο μέρος που εστιάζει στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ και το ΣΥΡΙΖΑ, σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/01/blog-post_29.html, το δεύτερο μέρος που εστιάζει στο ΚΚΕ, σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/blog-post_03.html, και το τρίτο μέρος που εστιάζει στη ΔΗΜΑΡ (ή ΔΗ.ΑΡ.Ι.), σε http://radicaldesire.blogspot.gr/2011/02/blog-post_05.html (τελευταία είσοδος 23/07/2014), γραμμένα μεταξύ 29 Ιανουαρίου και 05 Φεβρουαρίου 2011.

μενα του ανυποχώρητου και αδιαμεσολάβητου αγώνα και να αναπνεύσουμε μαζί τους στον καθαρό αέρα της εξέγερσης, της πραγματικής σύγκρουσης και της επαναστατικής αλλαγής»²⁶³

(5.2) ανάλυση βαλλιστικής στρατηγικής

Οι ταξικοί δύνάμοι-χώροι δε χαρακτηρίζονται από το αιχμηρό και πολωτικό ύφος που περιέγραψα στα υποκεφάλαια 4.2 και 5.1. Σ' αυτό το υποκεφάλαιο θα αναφέρω κάποια παραδείγματα διαφορετικών στρατηγικών λόγου. Η Ελένη Πορτάλιου, αφού αναδεικνύει στο μεγαλύτερο κομμάτι του άρθρου της την κατάσταση των μεταναστών, δηλαδή το ίδιο το διακύβευμα του αγώνα των απεργών πείνας, ασκεί κριτική με ήπιο ύφος, στοχεύοντας μάλιστα σε μια ευρεία κατηγορία (την Αριστερά γενικά) και δίνοντας διέξοδο στο πρόβλημα που εντοπίζει, καθώς, δίχως να απορρίπτει συλλήβδην την Αριστερά, προτείνει κατεύθυνση δράσης και στρατηγικό πλαίσιο.

«Όσοι αριστεροί φαντάζονται, πίσω από την αυτονόητη, αυτόβουλη και αυτόνομη κίνηση των μεταναστών, πολιτικά σχέδια των αλληλέγγυων στον αγώνα τους σκέφτονται λανθασμένα και πολύ υποτιμητικά για τους μετανάστες, οι οποίοι (ξανα)σηκώνουν κεφάλι και αποτελούν de facto κομμάτι του αντιμνημονιακού αγώνα. Φυσικά και υπάρχουν προβλήματα, αλλά πρέπει να τους δώσουμε όνομα και να βρούμε απαντήσεις από τη σκοπιά της αριστεράς [...].»²⁶⁴

Περισσότερο θα εστιάσω όμως σε κείμενο του Σπύρου Μαρκέτου, το οποίο παρατίθεται αυτούσιο στο Παράρτημα Α'²⁶⁵. Θα το σχολιάσω εστιάζοντας στη στρατηγική λόγου που χρησιμοποιεί, και όχι στην ιδεολογική ή κανονιστική του διάσταση, επιδιώκοντας δηλαδή μια ανάλυση βαλλιστικής ή ρητορικής στρατηγικής. Για παράδειγμα, εδώ δε μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα αν ο Μαρκέτος αναφέρει ως αντίπαλο τον καπιταλισμό ή το νεοφιλελευθερισμό και πώς εννοεί τον καθένα. Μας ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο προσπαθεί να προκαλέσει συνειδησιακές μετατοπίσεις, διαπερνώντας τους εννοιολογικούς ή γνωστικούς και συναισθηματικούς μηχανισμούς άμυνας του αναγνώστη. Με άλλα λόγια, δεν εστιάζω στα μηνύματα που θέλει να περάσει, αλλά στον τρόπο με τον οποίο προσπαθεί να τα περάσει' όχι στα μηνύματα που αναπαράγει, όσο στους τρόπους με τους οποίους αναπτύσσει τις έννοιες. Μάλιστα, θα εστιάσω ακόμη πιο συγκεκριμένα στο αν το κείμενο ενεργοποιεί ή απενεργοποιεί τους εννοιολογικούς και συναισθηματικούς μηχανισμούς άμυνας και αντίδρασης αυτών στους οποίους απευθύνεται. Αν και θα την εννοιολογήσω επαρκέστερα αφού

²⁶³ Βλ. άρθρο των Βασίλη Διαμαντή, Αθανασίας Ζάρα, Δημήτρας Κωσταγιώργου, Μάκη Λιβάνη, Βάιου Σκαρλάτου και Κώστα Χαριτάκη, 01/02/2011, με τίτλο *Οι σύγχρονοι «Άθλιοι» και η αθλιότητα της Αριστεράς* σε <http://tsakgiorgis.blogspot.gr/2011/02/blog-post.html> (τελευταία είσοδος 22/07/2014).

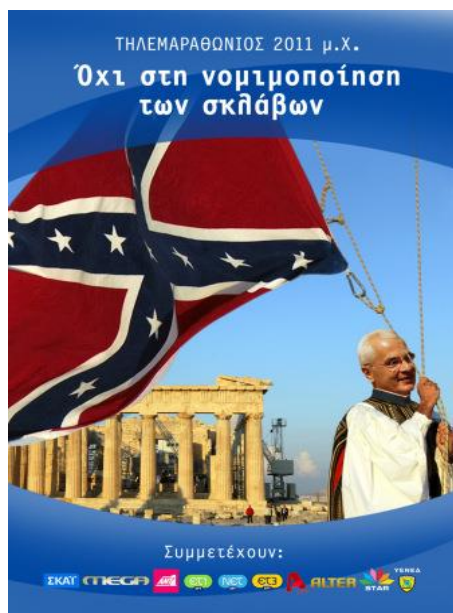
²⁶⁴ Βλ. άρθρο της Ελένης Πορτάλιου, Δημοτική Σύμβουλος Δήμου Αθηναίων με την παράταξη Ανοιχτή Πόλη, με τίτλο *Μετανάστες, της Γης οι Κολασμένοι*, που διακινείται σε λίστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και αναρτάται στις 03/02/2011 στην ιστοσελίδα της απεργίας πείνας προτού δημοσιευθεί στο τεύχος Φεβρουαρίου του περιοδικού Ουτοπία (<http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/02/03/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B7%CF%82-%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82/> - τελευταία είσοδος 22/07/2014).

²⁶⁵ Βλ. Φωνές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011, σε Παράρτημα Α'. Το άρθρο είναι διαθέσιμο διαδικτυακά σε <http://www.inprecor.gr/archives/28504> (τελευταία είσοδος 21/07/2014).

προσφέρω ένα πρώτο παράδειγμα, με τη *βαλλιστική ανάλυση* ή *ανάλυση βαλλιστικής στρατηγικής* αναφέρομαι σε μια επιμέρους μορφή ρητορικής ανάλυσης (με τη *ρητορική* να νοείται ως η τέχνη του λόγου) που εστιάζει στον τρόπο που διατυπώνεται το μήνυμα ή η κριτική, με κριτήριο το αν επιβεβαιώνει την ταυτότητα του υποκειμένου στο οποίο απευθύνεται ή αν ενεργοποιεί μηχανισμούς άμυνας ή αντίδρασης και απόρριψης του μηνύματος.

Το κείμενο του Μαρκέτου είναι *εξίσου* στρατευμένο, σε σχέση μ' αυτά που συνηθίσαμε εκείνες τις μέρες, που ακολουθεί όμως διαφορετική στρατηγική και δεν αποκαλύπτει κάποιο θυμικό ίχνος. Κρατώντας ήπιους τόνους, διαχειρίζεται προσεκτικότερα τις κατηγορίες αναφοράς του και, κατά την άποψή μου, καταφέρνει μια ευρύτερη απεύθυνση και μια καλύτερη διείσδυση -με την έννοια ότι καταφέρνει να διαπεράσει τα αυστηρά όρια μεταξύ διαφορετικών (ιδεατών και μη) χώρων που προκαλούσε η πόλωση των ημερών, *μιλώντας* σε ένα ευρύ κοινό. Με μια αξιακή επίκληση, το κείμενο ξεκινάει υποστηρίζοντας τις μεγάλες ομοιότητες που έχει η στάση «ενός μέρους της κοινωνίας» απέναντι στους μετανάστες με τη στάση «εκείνων που κάποτε υπερασπίζονταν τη δουλοκτησία»²⁶⁶. Αυτό που υποθέτει ότι έχει ευρεία αξιακή ή κανονιστική ισχύ (δηλαδή, ότι η δουλοκτησία είναι αρνητικά νοηματοδοτημένα σήμερα) το μετατρέπει σε πρίσμα ή εννοιολογικό φίλτρο μέσα από το οποίο προκαλεί να δούμε τους μετανάστες, ελπίζοντας να δημιουργήσει μια *συμπαθή* εικόνα γι' αυτούς εκεί που δεν υπάρχει, δηλαδή σε «ένα μέρος της κοινωνίας». Εδώ, αναφέρομαι στη *συμπάθεια* ως ένα -μεταξύ άλλων- πρώτο βιωματικό ίχνος μιας αναδυόμενης σχέσης εμπιστοσύνης και ασφάλειας, προϋπόθεση διαμόρφωσης μιας μη-ρατσιστικής στάσης ή αντίληψης απέναντι σε μετανάστες. Ο συγγραφέας, δίχως να διευκρινίζει ή να κατονομάζει ποιο είναι αυτό το μέρος της κοινωνίας, αποφεύγει να δημιουργήσει ευνοϊκό έδαφος για ταυτίσεις με τον αρνητικά νοηματοδοτημένο φορέα της στάσης ή συμπεριφοράς που απορρίπτει, δηλαδή καταφέρνει να μην πολώσει αμυντικά κάποια ταυτότητα, διατηρώντας ανενεργούς τους εννοιολογικούς και συναισθηματικούς μηχανισμούς άμυνας του αναγνώστη του οποίου την αναπαράσταση θέλει να μετατοπίσει.

²⁶⁶ Παρακάτω, τους αναφέρει ως «θιασώτες της δουλοκτησίας» και τους εντοπίζει σε ένα πολιτικό φάσμα που εκτείνεται «από την άκρα δεξιά ως την 'αριστερά'» (Φωνές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011, βλ. Παράρτημα Α').

Εικόνα 8: Ψηφιακή αφίσα (26/01/2011) από <http://antistachef.wordpress.com/2011/01/26/1-97/> (τελευταία είσοδος 25/07/2014).

Η σημαία είναι των Νοτίων, από τον Αμερικάνικο Εμφύλιο, οι οποίοι υπερασπίστηκαν τη σκλαβιά. Χρησιμοποιείται η ίδια μεταφορά που χρησιμοποιεί ο Μαρκέτος, αυτήν της δουλοκτησίας, με στόχο την απονομιμοποίηση του ρόλου των κυρίαρχων μίντια. Κώδικες αξιακής αμφισβήτησης επιρρίπτονται και εις βάρος δύο βασικών συμβόλων του εθνικιστικού λόγου, στην Ακρόπολη που παραπέμπει στην Αρχαία Ελλάδα και στον Τσολιά που παραπέμπει στην Επανάσταση του 1821, που χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδόμηση του ελληνικού εθνικισμού. Ο σημαιοφόρος είναι γνωστός, *εμβληματικός*, *θα έλεγα*, δημοσιογράφος, του οποίου το όνομα χρησιμοποιείται πολύ συχνά για να κωδικοποιήσει την προπαγάνδα των κυρίαρχων μίντια.

Ως στρατευμένο, το κείμενο του Μαρκέτου σκιαγραφεί αντιπάλους και αντίπαλες μορφές πρακτικής, ακολουθώντας όμως μια αναλυτική στρατηγική και αποφεύγοντας αφοριστικές εκφράσεις και τη συχνή χρήση *προκλητικών* ετικετών ή επιθέτων. Επιπλέον, διαχειρίζεται διαφορετικά αντίπαλες κατηγορίες αναφοράς με τις οποίες υπάρχει ο κίνδυνος εύκολης ταύτισης των «από τα κάτω» (σύμφωνα με τον τίτλο του άρθρου), από κατηγορίες με τις οποίες δεν υπάρχει εύκολα τέτοιος κίνδυνος. Για παράδειγμα, «η εκκλησία, με λίγες λαμπρές εξαιρέσεις, κάνει σαν να μην άκουσε ποτέ το 'αγάπα τον πλησίον σου'» ή:

«ακόμη και συμπολίτες μας κατά τα λοιπά συντηρητικοί λεν σήμερα πως τέτοιους αγωνιστές, που για την αξιοπρέπειά τους ρισκάρουν την ίδια τη ζωή τους, όχι απλώς τους δεχόμαστε, αλλά τους *θέλουμε* για συμπατριώτες μας. Είναι τιμή μας, λένε, να έχουμε δίπλα μας αυτούς που, αντίθετα από τους προσκνημένους στο Μνημόνιο μπουμπούκους και καρπαζαφύρερ, ξαναζωντανεύουν τον ηρωισμό των επαναστατών και ανυπότακτών μας προγόνων. Η πατρίδα δεν μπορεί να κάνει χωρίς την καθημερινή εργασία αυτών των ανθρώπων, και μια δημοκρατική Ελλάδα τους έχει ανάγκη για πολύ περισσότερα: για να πάρει και να δώσει, να θυμηθεί και να φανταστεί, για να στήσει γέφυρες προς τις χώρες και τις οικονομίες που τόσο πολύ χρειαζόμαστε»

(Φωνές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Η διάκριση μιας *καλής* και μιας *κακής* εκκλησίας δίνει τη δυνατότητα στον εκάστοτε *πιστό* (αναφέρομαι σ' αυτόν που μπορεί να ταυτιστεί με την εκκλησία) να μην απορρίψει αντιδραστικά το επιχείρημα, αλλά να βρει διέξοδο, ταυτίζοντας τον εαυτό του με την *καλή* εκκλησία. Παρόλο που το

θέμα είναι πιο πολύπλοκο, αν ο κριτικός λόγος θέλει να αποφύγει μια συλλήβδην απόρριψή του, θα πρέπει να δίνει *καταφατική διέξοδο* στο υποκείμενο που εντάσσει τον εαυτό του στην κατηγορία στην οποία ασκείται κριτική. Ασχέτως των αξιακών ή κανονιστικών λογικών που αναπαράγει, πιστεύω ότι το κείμενο αγγίζει το αποκορύφωμα του ενδιαφέροντός του, ίσως και της *βαλλιστικής του ικανότητας*²⁶⁷, ακριβώς λόγω αυτού του αποσπάσματος. Δεν απορρίπτει συλλήβδην την ανεπιθύμητη ταυτότητα, κάτι που θα ενεργοποιούσε αυτομάτως αντιδραστικούς μηχανισμούς άμυνας του αναγνώστη που φέρει αυτήν την ταυτότητα· αντιθέτως, διατηρώντας την ταυτότητα και διασπώντας την σε μια *καλή* και μια *κακή*, προσφέρει διέξοδο προς επιθυμητούς προσανατολισμούς σκέψης και δράσης στους αναγνώστες που αυτοπροσδιορίζονται βάσει αυτής της ταυτότητας.

Η στρατηγική που ακολουθεί ο Μαρκέτος προς δυνάμους-χώρους είναι παρακινητική παρά αφοριστική, όπως φαίνεται και στο παρακάτω απόσπασμα -εν αντιθέσει με αρκετά κείμενα που είδαμε.

«Η σύγκρουση για τα δικαιώματα των μεταναστών βρίσκεται μόνο στην αρχή της, θα έχει πολλά ακόμη επεισόδια. Η αριστερά, μαζί της και κάποιοι αξιέπαινοι συντηρητικοί όπως ο μητροπολίτης Αλεξανδρούπολης, δεν μπορεί να κάνει πίσω, ίσα ίσα επειδή εδώ διακυβεύονται θεμελιώδεις αξίες. Γεννιούνται σφοδρά πάθη, ακριβώς επειδή ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε τον αδύναμο ξένο αφορά τον πυρήνα της αυτοαντίληψής μας, την ιδέα μας για το τι είναι και τι πρέπει να είναι ο άνθρωπος.»

(Φωνές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011, βλ. Παράρτημα Α')

Τέλος, όπως και στα κείμενα των Αλμπάνη και Αυθίνου που είδαμε παραπάνω, ο Μαρκέτος προσπαθεί να αναδείξει τη σημασία του συγκεκριμένου αγώνα, μέσω του οποίου, όπως ο ίδιος υποστηρίζει:

«οι πρόσφυγες βγήκαν απ' τη σκιά και ανάγκασαν για πρώτη φορά την ελληνική κοινωνία ν' ακούσει τη φωνή τους. Αφήνοντας στην άκρη καθοδηγητές και μεσολαβητές [...] έδειξαν επίσης πως συγκροτούνται σε ώριμο πολιτικό υποκείμενο.»

(βλ. Φωνές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011, Παράρτημα Α')

Και εφόσον ένα «ώριμο πολιτικό υποκείμενο» δεν μπορεί να είναι άμοιρο ευθυνών των ίδιων των επιλογών²⁶⁸, ο συγγραφέας απευθύνει εν είδει κριτικής προς τους απεργούς πείνας, και όχι μόνο, την εξής φράση: «έχουν βάση λοιπόν οι φόβοι σοβαρών αριστερών σχολιαστών, πως ίσως κάποιες κινήσεις να έγιναν βιαστικά ή ριψοκίνδυνα». Ήδη, όμως, έχει διαμορφώσει ένα ευνοϊκό έδα-

²⁶⁷ Μεταφέρω από Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 2006 [1998], Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών / Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη: Οι όροι *βαλλιστική* και *βλητική* είναι συνώνυμοι και αναφέρονται στο «σύνολο γνώσεων που έχουν σχέση με την κίνηση των βλημάτων», το *βλήμα* αναφέρεται, μεταξὺ άλλων, σε «κάτι που βάλλεται, ρίχνεται, εκσφενδονίζεται» και, ολοκληρώνοντας τους σχετικούς όρους, η *βολή* αναφέρεται στην «εκτέλεση πυρών» και, μεταφορικά, στη «λεκτική επίθεση εναντίον κάποιου, άσκηση κριτικής ή εκτόξευση κατηγοριών». Με την έννοια *βαλλιστική ικανότητα* αναφέρομαι στην ικανότητα ενός πομπού να εκτοξεύει, να εκπέμπει τους κώδικες (τις λέξεις και τις σημασίες) που φέρει στο εννοιολογικό του οπλοστάσιο, εκεί που επιλέγει και για τους σκοπούς που επιδιώκει. Οι σκοποί αυτοί, στο πλαίσιο μιας πολιτικής της σημασιοδότησης (Hall 2005 [1980], 2005 [1982]), εμπλέκουν, έστω υπόρρητα, το διακύβευμα συνειδησιακών μετατοπίσεων και προσανατολισμών δράσης. Αν ο λανθάνων στόχος είναι η συνειδησιακή μετατόπιση, τότε η βαλλιστική ικανότητα τείνει προς την επιτυχία της εφόσον καταφέρει να διατηρήσει ανενεργούς ή να απενεργοποιήσει τους εννοιολογικούς και συναισθηματικούς μηχανισμούς άμυνας του δέκτη.

²⁶⁸ Όπως υποστηρίζει ο Hall (2005 [1996]: 445) για τα θύματα του ρατσισμού, η είσοδος στην πολιτική σημαίνει το τέλος της εποχής της αθωότητας· άπαξ και εισέλθεις στην πολιτική, εισέρχεσαι αναπόφευκτα στο στρόβιλο μιας διαρκώς ενδεχομενικής, μη-εγγυημένης πολιτικής επιχειρηματολογίας και κριτικής.

φος, ώστε η πρόταση αυτή να μην ερμηνευθεί υπό ένα ανταγωνιστικό πρίσμα, αλλά, μάλλον, ως αλληλέγγυα -ή ακόμη και συντροφική- παραίνεση. Αυτού του είδους η κριτική όχι μόνο δεν απορρίπτει συλλήβδην την ταυτότητα των μεταναστών, αλλά, αντιθέτως, τους αναγνωρίζει ως αυτόνομα πολιτικά υποκείμενα.

Αναλύοντας τη *βαλλιστική στρατηγική* του Μαρκέτου, πιστεύω ότι εκμεταλλεύεται σε πολύ μεγάλο βαθμό τις *βαλλιστικές ικανότητες* που μπορεί να έχει ο γραπτός λόγος. Επιδιώκει -και νομίζω ότι το καταφέρνει σε μεγάλο βαθμό- να απενεργοποιήσει ή να διατηρήσει αδρανείς τους εννοιολογικούς και συναισθηματικούς μηχανισμούς άμυνας των υποκειμένων που εντάσσονται στις κατηγορίες στις οποίες θέλει να απευθύνει και να εντυπώσει τους κώδικές του (τις λέξεις και τις σημασίες που αναδύονται από τη σύνθεσή τους). Προτείνω τη *βαλλιστική ανάλυση* ή *ανάλυση βαλλιστικής στρατηγικής* ως μια μορφή ρητορικής ανάλυσης που εστιάζει στον τρόπο που διατυπώνεται το μήνυμα, με κριτήριο το αν επιβεβαιώνει την ταυτότητα του υποκειμένου στο οποίο απευθύνει την κριτική του ή αν ενεργοποιεί μηχανισμούς άμυνας ή αντίδρασης και απόρριψης. Ως τέτοια, οφείλει να είναι ευαίσθητη όχι μόνο σε γνωστικές διαδικασίες, αλλά και σε συναισθηματικές, δεδομένου ότι ο λόγος προσανατολίζει την ανθρώπινη δράση όχι μόνο επηρεάζοντας γνωστικές διαδικασίες, αλλά και τα συναισθήματα (για παράδειγμα, βλ. Kasteley 2004: 221-2: από την οπτική της ρητορικής ανάλυσης). Ο λόγος δεν ενεργοποιεί συνδέσεις που λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά στη ρητή μνήμη, αλλά και στη δυνητική και στη συναισθηματική: καθώς οι λέξεις φέρουν βιωματικό και συναισθηματικό φορτίο, και όχι αποκλειστικά γνωστικό, η ενεργοποίηση της προδιάθεσης των ανθρώπων γίνεται μέσω της ενεργοποίησης νευρωνικών συνάψεων μεταξύ συνειδητής μνήμης, δυνητικής μνήμης και συναισθηματικής μνήμης (Damasio 1999· Connolly 2002). Οι Chesters & Welsh (2006: 10) υποστηρίζουν ότι σε περιπτώσεις «έλλειψης μιας κοινής γλώσσας», αισθητικά ζητήματα μπορεί να παίζουν πολύ πιο σημαντικό ρόλο από γνωστικά. Προσαρμόζοντας αυτό το επιχειρήμα στη συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά και συμπληρώνοντάς το, θα έλεγα ότι σε ανθρώπους που δεν έχουν ιδιαίτερα ανεπτυγμένες *πολιτικές* (με μια στενή έννοια) κατηγορίες, δηλαδή δεν έχουν έντονη, επαναλαμβανόμενη και συχνή ή παρατεταμένη πολιτική κοινωνικοποίηση ή συμμετοχή σε θύλακες κοινωνικοποίησης που εστιάζουν ιδιαίτερα στα αντικείμενά τους με *πολιτικούς* όρους και δεν έχουν εκτεθεί σε πολιτικοποιημένους δύνாமους-χώρους, ζητήματα που αφορούν την αισθητική ή/και τα συναισθήματα μπορεί να είναι πιο σημαντικά από γνωστικά ζητήματα. Εστιάζοντας για παράδειγμα στη συμπάθεια, ο Wee (2007: 63) υποστηρίζει ότι η «δημόσια συμπάθεια» αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους μιας απεργίας πείνας, ενώ η Olivarius (2014) συνδέει τη δημόσια συμπάθεια με το στόχο νομιμοποίησης που επιδιώκει μια απεργία πείνας. Μάλιστα, στη δική μας περίπτωση μπορούμε να συνδέσουμε τη συμπάθεια όχι μόνο με βραχυπρόθεσμους στόχους, αλλά με το πιο μακροπρόθεσμο διακύβευμα της ρατσιστικής αποδυνάμωσης ή της αραίωσης και εξασθένησης του

στρώματος εθνοκρατικών αυτονοήτων. Η συμπάθεια μπορεί να μην υποδηλώνει την επαρκή κατάληξη μιας σχέσης, αλλά δεν παύει να αποτελεί ένα βήμα προς αυτήν την πορεία.

Ολοκληρώνοντας αυτήν την ανάλυση στρατηγικής λόγου, θα αναφερθώ σε ένα κείμενο που διακινήθηκε σε ψηφιακή μορφή αρκετά εκείνες τις ημέρες και γι' αυτό το παραθέτω αυτούσιο στο Παράρτημα Α' (Μπήκαν στο σαλόνι μας και χέζουν, από Old Boy 27/01/2011). Ήδη από τον τίτλο φαίνεται το προκλητικό ύφος γραφής, εν αντιθέσει μ' αυτό του Μαρκέτου. Πάλι δεν εστιάζω τόσο στους κώδικες ή τις σημασίες που θέλει να μεταδώσει, όσο στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο το επιδιώκει. Ο λόγος του κειμένου ταλαντεύεται αμφίσημα μεταξύ ειρωνείας και κυνικού ρεαλισμού²⁶⁹, επιδιώκοντας σε πρώτη φάση να προσελκύσει το ενδιαφέρον της κατηγορίας-στόχου. Προσπαθεί να πετύχει μια ισχυρή ταύτιση του αναγνώστη -που καλύπτεται από τις παρακάτω θέσεις- με τον ίδιο (τον συγγραφέα)· ο αναγνώστης να αναγνωρίσει το λόγο του συγγραφέα ως δικό του· να δει στο πρόσωπο του συγγραφέα τον ίδιο του τον εαυτό και στη στάση του την ίδια του τη στάση.

«Είχαμε συνηθίσει τα τελευταία χρόνια να ζούμε με την ιδέα των αθλίων κάπου στη γειτονιά μας. Άρχισαν να πυκνώνουν. Άρχισαν να καταλαμβάνουν όλο και περισσότερους χώρους. Άρχισαν να πλησιάζουν προς το σπίτι μας [...] άρχισαν να ζυγώνουν την αυλή μας»

(βλ. Μπήκαν στο σαλόνι μας και χέζουν, από Old Boy 27/01/2011, Παράρτημα Α')

Καθώς κλιμακώνει σταδιακά την ένταση του κειμένου, ο συγγραφέας θίγει το ζήτημα ορίων ανοχής απέναντι στους μετανάστες, επιδιώκοντας να ταυτιστούν μαζί του οι φορείς της *λογικής της λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας* (βλ. υποκεφάλαιο 4.5).

«Και ξαφνικά τους βλέπουμε να έχουν στρογγυλοκαθήσει στο σαλόνι μας. Θέλουν να πεθάνουν μέσα στο σαλόνι μας. Τα όρια ξεπεράστηκαν. Όσο ψωμολυσσούσαν στους δρόμους, σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή είκοσι είκοσι σε διαμερίσματα, η κατάσταση ήταν οριακά ανεκτή. Πεθάνετε όσο θέλετε, αλλά μακριά από τα μάτια μας. Και μπροστά μας στο δρόμο να πεθαίνετε, εμείς θα στρέψουμε το βλέμμα αλλού»

(βλ. Μπήκαν στο σαλόνι μας και χέζουν, από Old Boy 27/01/2011, Παράρτημα Α')

Ο κυνισμός φτάνει στο αποκορύφωμά του στην τελευταία παράγραφο του κειμένου:

«Δεχόμαστε να μας απολύουν, δεχόμαστε να μας κόβουν τους μισθούς, [...] γιατί το κάνουν οι πιο πάνω από μας [...]. Αλλά τώρα, σφαιλιρισμένοι από παντού, ξεφτιλισμένοι από παντού, φοβισμένοι από παντού, δεν θα ανεχτούμε να καταλάβετε το σαλόνι μας εσείς. Εσείς είστε πιο κάτω από εμάς στην τροφική αλυσίδα, όπως είμαστε κι εμείς πιο κάτω στην τροφική αλυσίδα από όσους μας εξηγούν πως το πάρτι μας τελείωσε [...]. **Τι θέλετε επιτέλους από εμάς; Να γίνετε σαν εμάς; Να γίνουμε σαν εσάς; Να πάτε να ψοφήσετε αλλού. Μακριά από τα μάτια μας. [...] Βρωμιάρηδες. Αράπηδες. Λεχρίτες. [...] Φύγετε από το σαλόνι μας.»**

(βλ. Μπήκαν στο σαλόνι μας και χέζουν, από Old Boy 27/01/2011, Παράρτημα Α', ο τονισμός στο πρωτότυπο)

Αν και όπου το κείμενο καταφέρνει τον πρώτο στόχο του, δηλαδή να προκαλέσει ταύτιση, αρχίζει

²⁶⁹ Αντίστοιχου ύφους κείμενα που αμφιταλαντεύονται μεταξύ ειρωνείας και κυνισμού έγραψε εκείνες τις ημέρες και ο Πιτσιρίκος, διαχειριστής του ομώνυμου ιστότοπου. Για παράδειγμα, βλ. το αρθράκι *Οι ζωές των άλλων*, 28/01/2011, σε <http://pitsirikos.net/2011/01/%CE%BF%CE%B9-%CE%B6%CF%89%CE%AD%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CF%89%CE%BD/> (τελευταία είσοδος 28/07/2014) ή το *Οι λάθος τριακόσιοι*, 25/01/2011, σε <http://pitsirikos.net/2011/01/%CE%BF%CE%B9-%CE%BB%CE%AC%CE%B8%CE%BF%CF%82-%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%B9%CE%BF%CE%B9/> (τελευταία είσοδος 28/07/2014).

να υπερβάλλει έντονα ως προς τον κυνισμό που αναπαράγει. Αυτό που μου επιτρέπει να υποθέσω ότι προσπαθεί να προκαλέσει μια απο-προτυποποίηση ενός μοντέλου συμπεριφοράς είναι ακριβώς η κυνική υπερβολή του. Το κείμενο δεν προσφέρει εργαλεία αναλυτικής εμβάθυνσης -όπως, για παράδειγμα, αυτό του Μαρκέτου- αλλά προσπαθεί να απονομιμοποιήσει με προκλητικό και επικίνδυνα αμφίσημο τρόπο τις πιο ρατσιστικές όψεις της κοινωνίας· η αμφισημία έγκειται στο ότι τις αναπαράγει ή/και τις υπερβάλλει²⁷⁰. Το κείμενο προσπαθεί να λειτουργήσει ως καθρέφτης μέσα από τον οποίο ένας ενδεχόμενος φορέας της λογικής της *λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας* θα μπορέσει να διακρίνει στο ίδιο του το πρόσωπο την *έλλειψη ηθικής ευαισθησίας*. Τέλος, για να πετύχει το μεγαλύτερο βαθμό ταύτισης και να περιορίσει τις πιθανότητες να αποκλίνει ο αναγνώστης απ' αυτήν την ταύτιση, κάτι που είναι πιο εύκολο να συμβεί κατά τη μετάβαση από την ταύτιση στην αναγνώριση του κυνισμού, στην υπερβολή, εκμεταλλεύεται δύο τεχνικές: (α) δίνει στο κείμενό του μια γραμμική συνοχή, το κάνει απλό, και (β) δεν αναπαράγει λέξεις που ενεργοποιούν αυτομάτως μηχανισμούς άμυνας, όπως η λέξη *ρατσισμός*, αλλά, αντιθέτως, χρησιμοποιεί λέξεις που χρησιμοποιούν οι ίδιοι οι φορείς της συγκεκριμένης λογικής, όπως *βρωμιάρηδες*, *αράπηδες* κοκ.

Τέλος, να προσθέσω και το εξής. Προσεγγίσεις που προσπαθούν να θέσουν το διακύβευμα του ζητήματος με ηθικούς και συναισθηματικούς όρους, συχνά επιφέρουν απαντήσεις όπως:

«Η συναισθηματική μου πλευρά λέει πως πρέπει να βοηθήσουμε τους ανθρώπους αυτούς και η λογική μου πως αυτό είναι αδύνατο. Σα να έρχονται στην πόρτα σου 1000 πεινασμένοι και να σου ζητάνε φαγητό. Τι κάνεις;!»²⁷¹

«Έχουμε το εξής δίλημμα: (1) κάνουμε τους καλούς και ανθρωπιστές, μαζεύουμε στην Ελλάδα τον κάθε πικραμένο και καταστρεφόμενα, (2) είμαστε σκληροί και βίαιοι αλλά εξασφαλίζουμε το μέλλον των παιδιών μας. [...] Τι κάνει νιάου νιάου στα κεραμίδια;»²⁷²

Μπορούμε να βρούμε την παραπάνω λογική (*άνθρωποι είναι και αυτοί, αλλά πόσους να αντέξουμε*) και με όρους που υποδηλώνουν μια *αριστερή* προέλευση.

«Το τι πληρώνουμε και το τι φταίει είναι ξεχωρο θέμα (και εννοείται ότι φταίει ο καπιταλισμός, ο επεκτατισμός, η αποικιοκρατία κοκ.). Αυτό δεν σημαίνει, και πάλι, ότι έχουμε τη δυνατότητα για ό,τι συμβαίνει»²⁷³

²⁷⁰ Βλ., για παράδειγμα, την κριτική αυτή σε σχόλιο του Γιάννης, 27/01/2011: «δεν είναι αυτό το κλίμα που πιάνω εγώ. Δεν βλέπω τόσο τρόμο και μίσος, τόση απελπισία. Υπάρχουν άνθρωποι που σιγά-σιγά αποκτούν άποψη αναλύοντας την (ούτως ή άλλως) περίπλοκη πραγματικότητα με τρόπο που έχει αρχίσει να με ξαφνιάζει. Δεν αντέχω πια να αφήνω την πραγματικότητα να ορίζεται από δυο-τρία κωλοκάναλα και δυο-τρεις φυλλάδες. Το σημερινό post μήπως απλά δίνει ηχώ στην φωνή του θηρίου; Μήπως υποτιμάμε υπερβολικά τους συμπολίτες μας;» (http://old-boy.blogspot.gr/2011/01/blog-post_27.html - τελευταία είσοδος 26/07/2014). Η αμφισημία του κειμένου φαίνεται ξεκάθαρα από τα σχόλια που το συνοδεύουν, τα οποία πιστεύω ότι αξίζει να διαβαστούν. Η συζήτηση αποκλίνει *ασυνήθιστα* (εν συγκρίσει με αντίστοιχες εκείνων των ημερών) από το μεταναστευτικό και το επεισόδιο της Νομικής και εμπλέκει ζητήματα στρατηγικής λόγου, ακριβώς λόγω του προκλητικού ύφους και της αμφίσημης γραφής του Old Boy.

²⁷¹ Σχόλιο Ανώνυμου, 28/01/2011, σε http://chldimos.blogspot.gr/2011/01/blog-post_26.html (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

²⁷² Σχόλιο GOLDEN BOY, 27/01/2011, σε <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4615096/?iid=2> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²⁷³ Σχόλιο Gryzor, 28/01/2011, σε http://chldimos.blogspot.gr/2011/01/blog-post_26.html (τελευταία είσοδος 27/07/2014).

(5.3) μια θέση πάνω στην επιλογή της Νομικής

«Το πλοίο δεν μετέφερε μόνο 250 ανθρώπους από την Κρήτη στην Αθήνα, αλλά έκανε κάτι παραπάνω απ' αυτό: τους έβγαλε απ' το παρασκήνιο και τους εγκατέστησε στο προσκήνιο. Οι προβολείς όμως δεν είναι στραμμένοι κατά πάνω τους, τι παραπάνω άλλωστε να δείξουν, παρά στρώματα και εξασθετισμένα κορμιά, αλλά έχουν γυρίσει κατά πάνω μας και εμάς είναι που ανακρίνουν. Και το φως είναι τόσο δυνατό, τόσο ενοχλητικό που δεν μπορείς να βρεις ούτε στάλα σκιά για να κρυφτείς.»²⁷⁴

Οι 300 άρθρωσαν φωνή, έσπασαν τη σιωπή τους, μια σιωπή που τους επιβλήθηκε, απευθύνοντας εν τέλει το λόγο σε όλους τους υπόλοιπους²⁷⁵ με την πράξη τους, προκάλεσαν ολόκληρη την κοινωνία. Ο χώρος έκφρασης που είναι διαθέσιμος στους μετανάστες είναι συνήθως χώρος που τους παραχωρείται από άλλους²⁷⁶· συνήθως, ο λόγος τους αναδύεται μεσολαβημένα, βρίσκει διαύλους δημόσιας έκφρασης μέσω του λόγου των αλληλέγγυων ή των εθνογράφων που εστιάζουν στις εμπειρίες τους. Ωστόσο, στο βαθμό που η τηλεόραση διεκδικεί ακόμη τα πρωτεία ως εργαλείο χειραγώγησης και κατασκευής της κυρίαρχης πραγματικότητας (ενδεικτικά, Δεληγκιαούρη 2012: 14· Παπαδημητρίου 2012: 10) μέσω των μεγαεκπομπών, ο λόγος των μεταναστών δεν μπορεί να έχει μαζική απεύθυνση. Ακόμη και σε μοριακό επίπεδο, όμως, σε επίπεδο καθημερινής εμπειρίας, είναι πολλές οι περιπτώσεις καταστολής της έκφρασης των μεταναστών, την οποία άλλοτε ονομάζουμε *ρατσισμό άλλοτε εργατική εκμετάλλευση, συχνά αορατότητα*²⁷⁵ κ.π.ά. Όπως είδαμε, άλλοι μιλάνε για *σύγχρονη δουλεία*, για *σύγχρονο Απαρτχάιντ* (Balibar 2002 [1997]: 82, 153). Κάθε όρος τονίζει διαφορετικές εκφάνσεις ή αποχρώσεις του ίδιου φαινομένου ή του ίδιου εννοιολογικού κέντρου, της μεταναστευτικής συνθήκης, σημασιοδοτώντας το διαφορετικά και (ανα)κατασκευάζοντας εν τέλει διαφορετικά φαινόμενα και διαφορετικές σημασιοδοτήσεις από την ίδια αφετηρία. Ο λόγος που μπορεί να εκλύεται από την ταξική τους συνθήκη και τον εθνοκρατικό τους αποκλεισμό προσκρούει πάντα σε κάποιον τηλεοπτικό Κέρβερο²⁷⁶· αν τον διαπεράσει, μπορεί να συνθλιφτεί εύκολα στις Συμπληγάδες κάποιων έμπειρων πρωτοκλασάτων δημοσιογράφων²⁷⁶· αν καταφέρει να μεταδοθεί αυτούσιος δίχως να πλαισιωθεί από το λόγο κάποιου δημοσιογράφου, η σποραδικότητά του θα τον καθιστά *γραφική σταγόνα στα πυκνά στρώματα αυτονόητων που καταφέρνει η επαναλαμβανόμενη μεγαεκπομπή εθνοκρατικών κωδίκων*. Η ταξική τους εκμετάλλευση εντείνεται περαιτέρω μέσω ενός αξιώματος ιδιοκτησίας το οποίο αναδύεται από το στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων και την ταύτιση των ιθαγενών με το κράτος: αυτός ο χώρος ανήκει σε μας²⁷⁶ - αντίληψη που υποδηλώνει ότι η πολιτική

²⁷⁴ Από άρθρο του CYNICAL, διαχειριστή του ομώνυμου ιστότοπου, 26/01/2011, σε <http://e-cynical.blogspot.gr/2011/01/300.html> (τελευταία είσοδος 26/07/2014).

²⁷⁵ Η συνθήκη αορατότητας είναι κριτήριο που διαρρηγγύει τη διάκριση μεταξύ γυμνής ζωής και ιθαγένειας. Για παράδειγμα, η θέση της Strathern (1992: 142) -ότι αυτοί που διαθέτουν περιορισμένες επιλογές, αυτοί δηλαδή που βρίσκονται σε εγκλωβισμένες συνθήκες, «δεν έχουν κατά κάποιον τρόπο προοπτική, δεν έχουν επικοινωνήσιμη οπτική για τα γεγονότα»- είναι μια θέση που εφαρμόζει εξίσου καλά σε όλα τα *απόβλητα του καπιταλισμού*, για να χρησιμοποιήσω τη γνωστή αναπαράσταση του Zygmunt Bauman, ανεξαιρέτως αναγνωρισμένης ιθαγένειας ή ανιθαγένειας.

²⁷⁶ «Ο λαός τσατίστηκε με την αφρικανική κατάληψη σε ελληνικό έδαφος», σχολιάζει μία ημέρα μετά την έναρξη της απεργίας ο *δείμος του πολίτη*, διαχειριστής του αντίστοιχου ιστότοπου, αναπαράγοντας τη λογική εθνικής ιδιοκτησίας και προβάλλοντάς την στον «ελληνικό λαό» (διαθέσιμο σε <http://chldimos.blogspot.gr/2011/01/blog->

είναι υπόθεση υπεράσπισης ενός έθνους από μια απειλή, η οποία, μάλιστα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι εσωτερική²⁷⁷. Η αντίληψη αυτή, στην πιο φιλεύσπλαχνη ή φιλόανθρωπη εκδοχή της, αναπαράγει τους μετανάστες ως *μουσαφίρηδες*, υποδεικνύοντας την ίδια στιγμή ότι είναι περιστευμένοι από όρια ανοχής, από αμέτρητες περιφράξεις που από τη μια μεριά καλύπτουν την *εθνοκεντρική αυταρέσκεια της φιλοξενίας* (Παπαταξιάρχης 2006: 4· βλ. επίσης Χριστόπουλος 2001: 60), ενώ από την άλλη επιδεικνύουν τη *θρασύτητα της λαθρομετανάστευσης*, αποδεικνύοντας ότι η φιλοξενία έχει τα όριά της. Ακόμη και εντός αριστερών κομμάτων, τα οποία διεκδικούν την αντιπροσωπευση της εργασίας, είδαμε απολήξεις της ίδιας λογικής που αντιμετωπίζουν τον μετανάστη ως *περίπτωση ταξικής εξαίρεσης* υπό την πίεση του στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων: *ναι μεν δίκαια τα αιτήματά τους, αλλά οι αγώνες τους δύνανται να ενεργοποιήσουν εθνικιστικά αντανακλαστικά*. Δίχως, όμως, *δίκαιους αγώνες* δεν αποκαλύπτονται ευκαιρίες κάθε είδους τροπής (ανατροπής, μετατροπής, υποτροπής, εκτροπής) του στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων - η ζωή συνεχίζει να ρέει ρουτινιασμένα. Όπως υποστηρίζει ο Latour (2005: 177), ένας τόπος δίχως διαπραγματεύσεις -που να εκτρέπουν τις ρουτίνες- δεν εντυπώνεται στη ρητή, συνειδητή μνήμη των ανθρώπων, περνάει απαρατήρητος. Το πρόβλημα δεν είναι όμως τα όρια της ανοχής, αλλά η ίδια η ανοχή και οι ρίζες της: η ανάδυση των ταξικών προσανατολισμών είναι καταδικασμένη να επιχειρείται πάντα σε έναν ήδη στρωματοποιημένο χώρο εθνοκρατικών αυτονόητων.

Στην περίπτωση της Νομικής, οι 300 αξιοποίησαν έναν απαραχώρητο χώρο, ένα χώρο που τον διεκδίκησαν, που δεν τους παραχωρήθηκε και δεν ήταν δυνατόν να τους παραχωρηθεί. Στο βαθμό που γνωρίζω, δεν ανήκει στη δικαιοδοσία κάποιας φοιτητικής συνέλευσης η απόφαση για το ποιος επιτρέπεται να κάνει χρήση του ασύλου και ποιος όχι. Οι 300 αξιοποίησαν έναν αχρησιμοποίητο χώρο, υιοθετώντας μάλιστα μεταξύ τους πολύ αυστηρούς κανόνες προς αποφυγή οποιασδήποτε φθοράς, διεκδικώντας την προσωρινή ασφάλεια που τους υποσχόταν η λέξη *ασύλο*. Ωστόσο, η άδεια χρήσης του πανεπιστημιακού ασύλου δεν ανήκει στη δικαιοδοσία κάποιας φοιτητικής συνέλευσης, πόσο μάλλον στη δικαιοδοσία της κυβέρνησης. Υπενθυμίζω το σχόλιο του trandism, το ο-

[post_26.html](#) - τελευταία είσοδος 27/07/2014). Λίγο παραπάνω, στο άρθρο του, υποστηρίζει ρητά τα δίκαια αιτήματα των μεταναστών. Ταυτόχρονα, όμως, ακολουθεί την ίδια λογική που είδαμε στο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ: «η στάση τους περισσότερο τους έβλαψε, παρά τους βοήθησε ή έστω έφερε στην επιφάνεια τα προβλήματά τους» (βλ. το άρθρο στον ίδιο ιστότοπο με τίτλο *Σκέψεις για την κατάληψη της Νομικής*). Η συζήτηση που ακολουθεί το συγκεκριμένο άρθρο έχει πολύ ενδιαφέρον, όχι μόνο γιατί εμπλέκει ζητήματα ρατσισμού και εθνικισμού, αλλά και για το πώς μετεξελίσσονται -στο πλαίσιο της δύνης- οι διατυπώσεις και αξιολογικές αναπαραγωγές του αρθρογράφου και σχολιαστή *δείμου του πολίτη*, καταλήγοντας σε θέσεις του τύπου «το έθνος είναι εφεύρεση του νεωτερισμού και όπως - αυθαίρετα ιστορικά- συστάθηκε το εθνικό κράτος, έτσι μπορεί κάλλιστα και να καταργηθεί στο πλαίσιο του ουμανισμού» και «η λειτουργία του εθνικού κράτους δεν καλλιεργεί τη διαφορετικότητα, αλλά το ρατσισμό και τον εθνικισμό». Έξοχο δείγμα ότι η προσπάθεια να αμφισβητήσουμε την ιδέα του εθνικισμού, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να την ενισχύουμε εν τέλει.

²⁷⁷ Όπως υποστηρίζουν οι Κώστας Θεοδωρόπουλος και Γιώργος Κανδύλης στο άρθρο τους *Πανεπιστήμιο και έρευνα στην εθνοκρατική κοινωνία*, 01/02/2011, δημοσιευμένο στην εφημερίδα Αυγή (<http://archive.avgi.gr/nea-avgi/avgi-anagnoseis.blogspot.com/ArticleActions/show.action?articleID=596347> - τελευταία είσοδος 18/08/2014).

ποίο με βρίσκει σύμφωνο, ότι «το ακαδημαϊκό άσυλο έχει λόγο ύπαρξης μόνο στην περίπτωση που προστατεύει οποιονδήποτε [...] ζητήσει την προστασία του»²⁷⁸. Για τους δύνாமους-χώρους που αντιλαμβάνονται ως εγγενή στην έννοια του ακαδημαϊκού ασύλου την παραπάνω χρήση του, δηλαδή για τις πολιτικές συλλογικότητες που διεκδικούν μια ευρύτερη χρήση του, το άσυλο τείνει προς το αποκορύφωμα επιβεβαίωσης αυτής της εγγενούς του σημασίας σε μια σχέση αντιστρόφως ανάλογη της ταξικής θέσης αυτού που το χρησιμοποιεί. Δηλαδή όσο περισσότερη καταστολή και όσο περισσότερο αποκλεισμό υφίσταται μια ταξικά εντοπισμένη κατηγορία ανθρώπων, μια ταξική ταυτότητα, τόσο περισσότερη σημασία έχει η χρήση του ασύλου από τα μέλη της. Το γεγονός ότι αυτή η κατηγορία υφίσταται αποκλεισμό υποδηλώνει ότι δεν πρόκειται να της παραχωρηθεί κανένα άσυλο, πόσο μάλλον όταν το ακαδημαϊκό άσυλο δεν υπόκειται στη δικαιοδοσία κανενός. Ο χώρος ακαδημαϊκού ασύλου είναι εγγενώς *απαραχώρητος χώρος* ή, διαφορετικά, *χώρος διεκδίκησης*: το άσυλο δεν παραχωρείται, διεκδικείται. Δεδομένου ότι ο Giorgio Agamben δεν έδωσε διεξόδους αντίστασης στη γυμνή ζωή, ο William Walters (2002: 287) τονίζει την ανάγκη να επινοήσουμε χώρους αντίπαλους των στρατοπέδων και προτείνει τους *χώρους ασύλου* (sanctuary). Διευκρινίζοντας, αναφέρεται στα άσυλα ως χώρους όπου δίνονται οι μάχες της γυμνής ζωής, και φέρνει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την εκκλησία. Ωστόσο, η περίπτωση των 300 μας ωθεί προς μια σημαντική διευκρίνιση. Το θεμελιώδες χαρακτηριστικό ενός τέτοιου χώρου δεν είναι η θεσμική του ιδιότητα, δίχως βέβαια να είναι ασήμαντη, αλλά η δύναμη που θα καταφέρει να ενεργοποιήσει η γυμνή ζωή, μια δύναμη που να μπορεί να εγγυηθεί ότι η γυμνή ζωή δεν είναι απομονωμένη από την κοινωνία, και στην περίπτωση των 300 η δύναμη αυτή είχε όνομα: αλληλεγγύη. Για τη γυμνή ζωή δεν έχουν απομείνει δημόσιοι χώροι ασύλου, αλλά ούτε και ιδιωτικοί, δεδομένου ότι με το πρόσχημα της λαθροδιακίνησης, ο νόμος ποινικοποιεί ουσιαστικά την αλληλεγγύη στη γυμνή ζωή ακόμη και στον ιδιωτικό χώρο του αλληλέγγυου (αρ. 29 και 30 του ν. 4251/2014 ΦΕΚ Α' 80/1.4.2014, ο νόμος επικυρώνει σχετικό πρωτόκολλο του ΟΗΕ).

Η θέση μου, λοιπόν, βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με θέσεις όπως η παρακάτω:

«Όλα τα εγχειρίδια πολέμου, από τον Σουν Τζου μέχρι τον Κλαούζεβιτς, τονίζουν κι επαναλαμβάνουν μια βασική αρχή: αν θες να κερδίσεις μια μάχη, μην την κάνεις στο έδαφος του εχθρού σου αλλά στο δικό σου. Αυτή την αρχή λησμόνησε η οργανωμένη πολιτική κίνηση μεταφοράς μεταναστών από την Κρήτη στην Αθήνα»²⁷⁹

Όπως υποστήριξα ήδη, ο ταξικός αγώνας δίνεται εκ των πραγμάτων σε εχθρικό έδαφος, στα καπιταλιστικά διάκενα ενός (με συγχρονικούς όρους) πάντα-ήδη εθνοκρατικά στρωματοποιημένου χώρου, πασχίζοντας να ξεχειλώσει αυτά τα διάκενα σπέρνοντας δύνாமους-χώρους ταξικά προσανατολισμένους και να στρωματοποιήσει ταξικούς προσανατολισμούς, να αυξήσει τις χωρο-χρονικές

²⁷⁸ Βλ. <http://thestrabroom.blogspot.gr/2011/02/blog-post.html> (τελευταία είσοδος 19/07/2014).

²⁷⁹ Έτσι ξεκινάει το άρθρο του SLY, 27/01/2011, με τίτλο *Οι μετανάστες στη χώρα του αριστερού λήθαργου*, σε http://jungle-report.blogspot.gr/2011/01/blog-post_27.html (τελευταία είσοδος 28/07/2014).

τους πυκνότητες. Αν ο «εχθρός» αναφέρεται σε μια κυρίαρχη μορφή (κυβέρνηση, για παράδειγμα), τότε θεωρώ ότι θέσεις όπως αυτή του παραπάνω αποσπάσματος είναι προβληματικές, καθώς παραχωρούν σημασιολογικά την κυριότητα του ασύλου σ' αυτούς, από τους οποίους προσπαθούν να προστατευτούν οι δυνάμει χρήστες του. Έτσι, δημιουργούνται οι συνθήκες αυτοαναίρεσης της ταξικής και πολιτικής αξίας χρήσης του ασύλου. Όντας αχρησιμοποίητο, αδιάφορο για οποιονδήποτε αγώνα, πόσο μάλλον αντίστοιχου τύπου και αντίστοιχης εμβέλειας με την απεργία πείνας, το άσυλο παραμένει απλά και μόνο ένα ρητορικό σχήμα ή ένα δικανικό πρόσχημα, ένα από τα πολλά πάνω στα οποία θεμελιώνεται η δημοκρατία. «το άσυλο [...] δεν είναι αυτοσκοπός», επισημαίνει στη σχετική της προκήρυξη η Κατάληψη Επαύλης Κουβέλου²⁸⁰. Όταν χρησιμοποιείται, δε, ακριβώς επειδή, όπως είδαμε, προβάλλεται στο όριο μεταξύ θεσμικά νομιμοποιημένου και θεσμικά απονομιμοποιημένου, αναδύεται η ευκαιρία διεύρυνσης της σημασιολόγησής του που λανθάνει στις δύνες και γίνεται αντικείμενο μιας πολιτικής της σημασιολόγησης. Αυτό που προκαλεί την ευκαιρία απονομιμοποίησης ενός νομιμοποιημένου (δυνητικοποίηση) και, ταυτόχρονα, ενεργοποίησης του δυναμικού είναι η διεκδίκηση, η διαπραγμάτευση, η εμπλοκή γύρω από ένα διακύβευμα. ο τόπος όπου εμφανίζεται αυτή η ευκαιρία είναι οι διάχυτες δύνες.

Ο λόγος για τον οποίο χτυπήθηκε τόσο έντονα η απεργία πείνας των 300 δεν μπορεί να ανάγεται στην επιλογή της Νομικής. Αν ο λόγος ήταν η κατάληψη δημόσιου πανεπιστημιακού κτιρίου, τότε θα είχαν χτυπηθεί με αντίστοιχη ένταση και οι άλλες δύο απεργίες πείνας που λάμβαναν παράλληλα χώρα πάλι σε χώρους πανεπιστημιακού ασύλου. Η ένταση με την οποία χτυπήθηκε ο αγώνας των 300 έχει να κάνει με την κατά μέτωπο αμφισβήτηση της εθνοκρατικής κυριαρχίας, δηλαδή με το γεγονός ότι οι 300 δε διεκδικούσαν άσυλο (asylum), αλλά να αναγνωριστούν ως άνθρωποι ίσων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, κάτι το οποίο μπορεί να έθετε σε κίνδυνο το μονοπώλιο του κυρίαρχου να επιλέγει ο ίδιος τις κατηγορίες που θα αποκλείσει, ώστε να εξασφαλίσει την υπακοή των κατηγοριών που περικλείει. Εξίσου σημαντικό είναι το ότι διεκδικήθηκε η νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Μπροστά στον κίνδυνο (που βίωνε η κυβέρνηση) να ενεργοποιηθούν δυνάμεις που βρίσκονται δυναμικές στο μεταναστευτικό πληθυσμό, δηλαδή να ενεργοποιηθούν μαζικά οι μετανάστες διεκδικώντας μαζική νομιμοποίηση, κάτι που προσπάθησαν δεξιοτεχνικά, κατά την άποψή μου, να ενεργοποιήσουν οι 300, η κυβέρνηση έπρεπε να αποκλείσει το ενδεχόμενο να συνεχιστεί η απεργία. Η Νομική, παρόλο που ήταν και μια ευκαιρία να χτυπηθεί το πανεπιστημιακό άσυλο, ήταν καταρχήν ένα πάτημα στην προσπάθεια να σπάσει η απεργία, ένα πάτημα που αποδείχτη-

²⁸⁰ Διαθέσιμη σε
<http://epavlikouvelou.squat.gr/2011/02/12/%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B3%CE%B5%CE%B3%CE%BF/> (τελευταία είσοδος 21/04/2015).

κε πολύ ισχυρό, όπως φάνηκε από τις φοβικές στάσεις που κράτησαν τα δύο βασικά αριστερά κόμματα, από τον κίνδυνο περιθωριοποίησης που βίωσε η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης και από τις εντάσεις που αναδύθηκαν μεταξύ δυνάμων-χώρων αλληλεγγύης. Παρόλ' αυτά, η επιλογή της Νομικής κατάφερε να διασπείρει δύνες σε μεγάλο μέρος του κοινωνικού φάσματος.

(5) *σύνοψη*

Η απεργία πείνας εισχώρησε με ένταση και ταχύτητα στο δημόσιο διάλογο ήδη προτού ξεκινήσει. Σ' αυτό συνέβαλε σημαντικά η τηλεόραση, διαχέοντας ακαριαία δύνες σε πανελλήνιο εύρος. Στο βαθμό που μια απεργία πείνας εξαρτάται από την προβολή που θα καταφέρει, εκτιμώ ότι αυτή η δημοσιότητα ευνόησε την απεργία. Το γεγονός ότι οι ιδιαίτερες σημασίες που ήθελαν να αναδείξουν οι μετανάστες πνίγηκαν αρχικά στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων πιστεύω ότι ήταν αναπόφευκτο. Τόσο οι ταξικοί προσανατολισμοί που ήθελαν να ενεργοποιήσουν, όσο και το αίτημα μαζικής νομιμοποίησης βρίσκονται σε μια ανταγωνιστική σχέση με τα εθνοκρατικά αυτονόητα που θεμελιώνουν την κυριαρχία. Οι ταξικοί προσανατολισμοί κατοικούν δυνητικά στον πάντα-ήδη στρωματοποιημένο εθνοκρατικό χώρο και η ανάδυσή τους προϋποθέτει την αναμέτρηση με τα εθνοκρατικά αυτονόητα, μια αναμέτρηση που λαμβάνει χώρα σε πολλαπλές δύνες. Ωστόσο, αυτή είναι μια πολύ γενική θέση που δεν αποκαλύπτει τις ποικίλες και απρόβλεπτες εντάσεις που μπορεί να αναδύονται στα εδαφικοποιημένα συστατικά της ταξικής αφηρημένης μηχανής. Η απεργία πείνας των 300 δε συνέστησε μία ενιαία και ομοιογενή εμπειρία, από την οποία αναδύθηκε ένα σαφές και διττό δίλημμα (*υπέρ* ή *κατά* των μεταναστών). Αντιθέτως, ήταν ένα αντικείμενο-δεσμός από το οποίο, καθώς συνδέονταν μ' αυτό σταδιακά ολοένα και περισσότερες συλλογικές συναρθρώσεις, αναδύθηκε η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης της οποίας τα επιμέρους εδαφικοποιημένα στοιχεία (αλληλέγγυοι, δυνάμεις-χώροι, δυνάμεις-προσανατολισμοί) διαδρούσαν αυτόνομα μεταξύ τους και το καθένα με το ιδιαίτερο περιβάλλον του, ενώ ταυτόχρονα η αφηρημένη μηχανή διαδρούσε και ως σύνολο με το περιβάλλον της. Η απεργία συνέστησε έναν κόμβο τάσεων και εντάσεων, οι οποίες εκδηλώθηκαν σε σχέση με ένα πλήθος διλημμάτων και δεν αποκαλύπτονται αν η ανάλυση περιοριστεί μόνο σε αφηρημένο επίπεδο.

Μεταξύ των δυνάμων-χώρων υπάρχουν διαφορετικά αυτονόητα και δημιουργούνται τάσεις και εντάσεις, καθώς οι συμμετέχοντές τους έρχονται αντιμέτωποι με ποικίλα διλήμματα. Στα υποκεφάλαια 4.2 και 5.1 εστίασα σε δύνες σε δυνάμεις-χώρους, ενώ στο υποκεφάλαιο 5.1 εστίασα σε δύνες στο εκπαιδευτικό σύστημα. Είδαμε ότι το συμβολικό όριο μεταξύ αλληλεγγύης / αμφισβήτησης των μεταναστών δεν είναι εμπειρικά σαφές. Η ΔΗΜΑΡ συστρατεύτηκε αμέσως με το συντηρητικό κομματικό τόξο και στράφηκε εναντίον της απεργίας· το ΚΚΕ προσπάθησε να χτυπήσει την Πρω-

τοβουλία Αλληλεγγύης, αλλά να εξαιρέσει ταυτόχρονα τους 300 από τα πυρά του, αλλά μ' αυτόν τον τρόπο αμφισβήτησε την ικανότητα της γυμνής ζωής για αυτόνομη λήψη αποφάσεων και αυτο-οργανωμένη δράση· τέλος, ο ΣΥΡΙΖΑ/ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ επέδειξε πολύ φοβικές στάσεις²⁸¹. Ο φόβος της ενδεχόμενης κοινωνικής απομόνωσης, απόλυτα ρεαλιστικός εκείνες τις ώρες, και η ερμητική εμπειρία της πίεσης που βίωσαν πολλά μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης της Αθήνας προκάλεσαν τάσεις σύγκρουσης μεταξύ δυνάμει-χώρων και απόκλισης από τους ευρύτερους προσανατολισμούς που θέλησαν να ενεργοποιήσουν οι 300.

Διαφορετικές δύνες αποκάλυψαν διαφορετικά αυτονόητα και οδήγησαν σε ποικίλες εντάσεις. Για παράδειγμα, οι διαδικασίες μεταξύ δυνάμει-χώρων αλληλεγγύης, δηλαδή χώρων με κάποια ιδεολογική εγγύτητα που ενεπλάκησαν εμφανώς στην ίδια πλευρά της σύγκρουσης, δε σκόνταψαν τόσο σε κανονιστικά-πολιτικά ζητήματα, όσο σε στρατηγικά διλήμματα έκτακτης φύσης που αναδύθηκαν από την απρόβλεπτη διάσταση της μάχης. Απ' αυτήν την οπτική, οι δύναμει-χώροι δε φέρουν μόνο πολιτική εμπειρία, ήδη έτοιμες επαφές, ικανότητα ταχύτατης κινητοποίησης κοκ., αλλά τα μέλη τους, έχοντας συμμετάσχει σε διαβουλευτικές διαδικασίες, μπορούν να κάνουν κάποια βήματα παραπέρα παρακάμπτοντας ενδεχόμενα προβλήματα σε αυτονόητα που δεν έχουν συζητηθεί. Ωστόσο, κάθε απρόβλεπτο δίλημμα μπορεί να προκαλέσει δύνες και εντάσεις. Με άλλα λόγια, οι δύνες εντός ενός δύναμει-χώρου φαίνεται να προκαλούνται συχνά όταν οι καταστάσεις θέτουν κρίσιμα διλήμματα πάνω σε ζητήματα που δεν έχουν συζητηθεί: εκεί αποκαλύπτονται διαφορετικά αυτονόητα που πρέπει να ξεπεραστούν. Η δράση των ομάδων πατάει σε αμέτρητα απειροελάχιστα αυτονόητα, χωρίς αυτό να σημαίνει φυσικά ότι άπαξ και αποκαλυφτούν διαφορετικά αυτονόητα δεν μπορούν να γεφυρωθούν τα κενά. Όσο πιο ισχυρή είναι μια ομαδική ταυτότητα, όσο πιο δεμένα και προσανατολισμένα είναι τα μέλη της, τόσο περιορίζονται ενδεχομένως οι πιθανότητες οι δύνες να εξελιχτούν σε εντάσεις. Αντίθετα, οι δύνες στο εκπαιδευτικό σύστημα αποκάλυψαν διαφορετικά κανονιστικά αυτονόητα που δεν επέτρεψαν τις διαδικασίες ενεργοποίησης της συλλογικής δράσης να πάνε *ένα βήμα παραπέρα*, να παρακάμψουν αξιακά διλήμματα που αφορούσαν το αν είναι δίκαια τα αιτήματα των απεργών και να προχωρήσουν σε στρατηγικά ζητήματα. Οι δύνες εντός του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ/ΣΥΡΙΖΑ αποκάλυψαν διαφορετικές στρατηγικές, διαφορετικά κανονιστικά αυτονόητα (πρέπει να στηριχτούν οι μετανάστες ή όχι) έως και αποχωρήσεις από το κόμμα και αμφισβήτηση της συλλογικής ταυτότητας. Η μετέωρη και φοβική στάση της ηγεσίας του ΣΥΡΙΖΑ προκάλεσε και πολλές προσπάθειες πίεσής της από όλες τις πλευρές, από δύναμει-χώρους, από τα αντιδραστικά κόμματα, από γνωστούς τηλεδημοσιογράφους, αλλά ακόμη και από μέλη του. Επιπλέον, ενώ μπορούμε να επισημάνουμε συλλογικές συναρθρώσεις που εντοπίζονται ευδιάκριτα στη μία ή

²⁸¹ Να σημειωθεί ότι και στον αναρχικό χώρο υπήρχαν ενστάσεις για το πώς οργανώθηκε η, ενστάσεις που οδήγησαν κάποιους αναρχικούς να μην εμπλακούν.

την άλλη πλευρά της σύγκρουσης, το γεγονός ότι υπήρξαν πολιτικές συναρθρώσεις που κινήθηκαν πάνω σ' αυτό το συμβολικό όριο μας λέει ότι αυτό δεν είναι απόλυτα σαφές σε εμπειρικό επίπεδο, είναι διαπερατό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας η σύγκρουση ήταν πολυπλοκότερη από ό,τι εκφράζει ένα διττό δίλημμα υπέρ / κατά των μεταναστών ή από ό,τι εκφράζει μια προβολή αυτής της σύγκρουσης στο πλάνο συνοχής ως σύγκρουσης μεταξύ αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης και εθνοκρατικής μηχανής, για παράδειγμα. Στο πλάνο οργάνωσης, η ενότητα ή η συνοχή των συναρθρώσεων δεν είναι ούτε δεδομένη ούτε προϋπάρχουσα, αλλά αποτελεί ένα διαρκές διακύβευμα της δράσης και των ποικίλων διλημμάτων που αποκαλύπτονται στις δύνες. Στο πλάνο οργάνωσης, αυτή η συνοχή, το αποτέλεσμα της ικανότητας των ομοιοστατικών μηχανισμών να διατηρούν σχετικά σταθερές τις σχέσεις μεταξύ των συστατικών μιας πολιτικής συνάρθρωσης και μεταξύ συναρθρώσεων, μπορεί να επιβεβαιωθεί προσωρινά και μόνο ως αποτέλεσμα των σχέσεων που εμφανίζονται στον κόμβο τάσεων και εντάσεων που συνοδεύει μια κατάσταση, ένα αντικείμενο-δεσμό κοκ. Ωστόσο, καθώς αυτή η προσωρινή συνοχή, η διάρκεια της οποίας ισοδυναμεί με τη διάρκεια εμφάνισης μιας δύναμης-προσανατολισμού, συνδέεται με στοιχεία του παρελθόντος και μελλοντικές προσδοκίες, αποκτάει μια υπερβατική διάρκεια που μας επιτρέπει να την προβάλλουμε στο πλάνο συνοχής ως αφηρημένη μηχανή (βλ. υποκεφ. 1.4, 3.3 και 4.5).

(6) αλληλέγγυο εύρος

Ακόμη και σε κλειστά συστήματα εμφανώς αυστηρού ή *απόλυτου* ελέγχου μπορούμε να εντοπίσουμε ρωγμές *ελεύθερης* επιλογής από τις οποίες μπορούν να αναδυθούν μορφές αντίστασης: τα στρώματα δεν είναι ποτέ πλήρως διασφαλισμένα από τους ομοιοστατικούς μηχανισμούς. Σύγχρονα παραδείγματα αντιστάσεων σε τέτοια συστήματα, όπως προανέφερα, είναι απεργίες πείνας, αλλά και εξεγέρσεις εντός στρατοπέδων συγκέντρωσης μεταναστών (βλ. υποκεφάλαιο 2.2), ενώ ένα γνωστό ιστορικό παράδειγμα είναι το κίνημα αντίστασης στο Auschwitz (βλ. Garliński 1975). Η αντίσταση των ανθρώπων σ' αυτά τα συστήματα καθίσταται εφικτή όχι ακριβώς επειδή υπάρχουν αυτές οι ρωγμές, αλλά επειδή οι άνθρωποι είναι ικανοί να τις διακρίνουν ή, καλύτερα, να δημιουργήσουν αυτές τις ρωγμές (κατασκευάζοντάς τις εννοιολογικά, καθώς τις επικοινωνούν και με άλλους ανθρώπους που φοβούνται ή δεν τις βλέπουν) και έχουν το θάρρος και την αξιοπρέπεια (το θράσος, τον παραλογισμό ή την αποκλίνουσα τάση, από την οπτική της κυριαρχίας) να επιδιώξουν να τις αξιοποιήσουν. Η επιλογή των 300 μεταναστών να βρεθούν σε μια τέτοιας εμβέλειας και έντασης σύγκρουση με την κυβέρνηση και τον κρατικό μηχανισμό, μια μορφή αγώνα που κατέστησε διακύβευμα την ίδια τους τη ζωή, και η ικανότητά τους να στηρίζουν αυτήν τη μορφή αγώνα μέχρι τέλους, όλα προϋποθέτουν και σημαίνουν την ικανότητά τους να αναμετρώνται καθημερινά με το βάρος αυτής της επιλογής. Και, όπως μας μεταφέρει η παρακάτω μαρτυρία, αυτή η αναμέτρηση ήταν ταυτόχρονα και μια *αναμέτρηση με το χρόνο*. Δε σταμάτησε να κινείται ο κόσμος, αλλά η αδημονία, η έντονη βιωματική επίδραση της προσμονής ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος, της προσήλωσης του νου σ' αυτό το αποτέλεσμα, καθιστούσε αδιάφορες τις ροές που δεν είχαν συνάφεια με την απεργία πείνας και μ' αυτό το αποτέλεσμα. Έτσι, μπορεί ο κόσμος να ήταν κατακλυσμένος από πληροφορία, αλλά μόνο ένα πολύ περιορισμένο εύρος αυτής εισερχόταν στις δομές συνάφειας των απεργών (στο τι ήταν σημαντικό και είχε σημασία γι' αυτούς εκείνη τη στιγμή), με αποτέλεσμα να φαίνεται ότι ο χρόνος δεν περνάει, να βιώνεται από τους απεργούς ως αργός χρόνος.

«Ο αγώνας δεν πήγε καλά. Ο χρόνος δεν περνούσε... σκάσαμε προς τις τελευταίες ημέρες... δεν περνούσε με τίποτα η μέρα... περιμέναμε νέα. [...] Ήμουν 11 ημέρες στο νοσοκομείο, είχα συνέχεια Συνοδό μαζί μου. Εκεί, απλά περίμενα κάτι καινούριο, κουράστηκα πάρα πολύ. [...] Οι γιατροί μας βοήθησαν, άλλοι μας έλεγαν να φάμε. Ο Ασίπ έχασε 26 κιλά, ο Αμντουλάχ 22. Μετά την απεργία, ένας έμεινε ενάμιση μήνα στο νοσοκομείο και έβγαλε πρόβλημα στην καρδιά.»

(Σ., απεργός πείνας, 17/10/2014)

Σ' αυτήν την προσπάθεια, η εντύπωση μιας αφηρημένης μηχανής συμπαραστάσης ήταν κρίσιμος πόρος για τους απεργούς πείνας. Από τη μια, ενίσχυε την αποφασιστικότητα των ίδιων των αγωνιζόμενων, ενώ, από την άλλη, έδινε την εντύπωση στον αντίπαλο ότι είχε να κάνει με μια ακόμη πιο διευρυμένη και ισχυρή αφηρημένη μηχανή, με κίνδυνο ένα επιπλέον πολιτικό κόστος στην περίπτωση *αυθαίρετης* αντιμετώπισης των απεργών. Η κατασκευή της εντύπωσης μιας τέτοιας αφηρη-

μένης μηχανής θεμελιώθηκε ακριβώς πάνω στη συμπύκνωση δηλώσεων ή/και δεσμεύσεων αλληλεγγύης και στις χωρο-χρονικά πυκνές εκδηλώσεις δυνάμων-προσανατολισμών. Η εντύπωση μιας αφηρημένης μηχανής αναδύεται ως αποτέλεσμα της ικανότητας των ανθρώπων να συνδέουν δυνάμεις-προσανατολισμούς που εκδηλώνονται γύρω από ένα αντικείμενο-δεσμό, του οποίου οι σημασίες και οι στόχοι αποτελούν διακύβευμα της σύγκρουσης με έναν αντίπαλο.

Εικόνα 9: Φωτογραφία από το εσωτερικό σκηνής που στήθηκε στο προαύλιο της Υπατίας για τους απεργούς πείνας (η φωτογραφία προέρχεται από το διαδίκτυο).
«Περίμεναν ένα αποτέλεσμα... και όσο δεν ερχόταν αυτό το αποτέλεσμα, ο χρόνος κυλούσε αρνητικά... είχαν άγχος, αγωνία και απογοήτευση παράλληλα.» (Σ., αλληλέγγυα, ψυχολόγος, μέλος της Ιατρικής Ομάδας, 21/10/2014)

Οι πιο αποφασιστικές φωνές στήριξης της απεργίας πείνας άρχισαν να πυκνώνουν με κάποια σχετική καθυστέρηση, δικαιολογημένη από τους χρονικούς περιορισμούς στους οποίους μπορεί να υπόκειται η διαβουλευτική διαδικασία λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο του εκάστοτε δυναμικού χώρου. Δε συνέβη όμως το ίδιο και με τη συμπύκνωση των αλληλέγγυων σωμάτων έξω από τη Νομική. Το σώμα είναι πόρος, εργαλείο, όπλο, έκφραση. Η ταχύτατη και μαζική υλική συμπύκνωση των αλληλέγγυων σωμάτων την κρίσιμη νύχτα της Νομικής, σε συνδυασμό με τη γενικευμένη (σε ολόκληρο το εύρος των πολιτικών δυνάμεων-χώρων) και ισχυρή (νωπή μνήμη) εντύπωση εφικτότητας που άφησε ο Δεκέμβρης, ως ένδειξη της δυνάμει συγκρουσιακής ενέργειας (energy) που λανθάνει στην κατηγορία των αλληλέγγυων, αποτέλεσαν κρίσιμα στοιχεία που κατάφεραν να εγγυηθούν την ασφάλεια της γυμνής ζωής και τη συνέχιση της απεργίας πείνας. Ακόμη και αν η ταχύτατη συγκέντρωση των σωμάτων το κρίσιμο βράδυ της Νομικής έδρασε κατ' αυτόν τον τρόπο, οι φωνές αποφασιστικότερης στήριξης παρέμειναν σε θραυσματικό επίπεδο. Οι φωνές αυτές, περιορισμένες, αραιές, σποραδικές, ήταν χαμένες στην πυκνότητα του στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων. Αυτό που κατάφερε να ενισχύσει τις δυνατότητες διαπραγμάτευσης των απεργών με την κυβέρνηση ήταν η σταδιακή συμπύκνωση αυτών των θραυσματικών εκπομπών, μια συμπύκνωση που τροφοδότησε την εντύπωση ενός σχετικά πυκνού στρώματος αλληλεγγύης -δυναμική πίεσης προς την κυβέρνηση. Θεωρώ ότι η σταδιακή συμπύκνωση αυτών των πόρων είχε τρίπτυχο λειτουργικό απο-

τύπωμα. Μια πτυχή αφορούσε την πίεση προς την κυβέρνηση, η δεύτερη αφορούσε τη στήριξη του φρονήματος των απεργών πείνας, αλλά και των ίδιων των αλληλέγγυων, ενώ η τρίτη αφορούσε τη δυνητικοποίηση, την προβληματοποίηση στρωματοποιημένων εθνοκρατικών αυτονοήτων. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εστιάσω στις δύο πρώτες πτυχές. Θα δείξω τη δημιουργία μιας ισχυρής *εντύπωσης* αλληλεγγύης που κατάφερε η συμπύκνωση αυτών των πόρων (αναφέρομαι στις φωνές αποφασιστικότερης στήριξης), δημιουργώντας προϋποθέσεις διαπραγμάτευσης των απεργών πείνας με την κυβέρνηση. Θα αναφερθώ στα ρεπερτόρια δράσης, στην πυκνότητά τους και θα σκιαγραφήσω το εύρος της αλληλεγγύης. Το αλληλέγγυο εύρος είναι πολύ σημαντικό, καθώς μπορεί να μας δώσει χρήσιμες πληροφορίες για τη διαδικασία ανάδυσης του δυνητικού. Με το *αλληλέγγυο εύρος* αναφέρομαι στη γεωγραφική, την ηλικιακή, την ιδεολογική και τη συστημική κατανομή των εδαφικοποιημένων συστατικών της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης, δηλαδή στις θέσεις ή τις συντεταγμένες που καταλαμβάνουν οι αλληλέγγυοι στο έδαφος, ηλικιακά, ιδεολογικά και σε σχέση με το σύστημα κυριαρχίας (για παράδειγμα, ταξικές θέσεις, επαγγελματικοί ρόλοι ή ρουτίνες επιβίωσης, κοινωνικό στάτους), αντίστοιχα. Να έχουμε κατά νου ότι αυτές ήταν προσωρινές και εδαφικοποιημένες εκφάνσεις της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης, η οποία δεν ανάγεται σ' αυτές, ούτε αναπαρίσταται ή αντιπροσωπεύεται απ' αυτές.

(6.1) διεθνοποίηση του αλληλέγγυου εύρους

Από τις δεκαετίες του 1960 και 1970 μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, την επέκταση του δικτύου και την εμφάνιση του αποκαλούμενου *κινήματος των κινημάτων* (ενδεικτικά, Σερντεδάκις 2003), η έννοια των κοινωνικών κινημάτων αναπτύχθηκε με περιοριστικό τρόπο, σε αντιπαράθεση με τις ολιστικές μορφές πολιτικής της μαζικής κοινωνίας, και συζητήθηκε πρωτίστως εντός των εθνοκρατικών κοινωνιών (Tarrow 1998: xiii για μια επισκόπηση, βλ. Σερντεδάκις 2011). Καθώς εντείνονται οι παγκόσμιες ροές κεφαλαίων, επενδύσεων, ανθρώπων, εμπορευμάτων, αλλά και εμπειριών, ιδεών, λόγων, εικόνων και επιρροών, η θεωρία της πολυπλοκότητας αναγνωρίζει ολοένα και περισσότερο τα εθνικά κράτη ως ανοιχτά συστήματα ή ως συναρθρώσεις, απομακρυνόμενη από την έννοια της εθνικής κοινωνίας (Urry 2000), με πολλούς συγγραφείς να προσπαθούν να ευνοήσουν αναπαραστάσεις αντίστασης ή πολιτικής που υπερβαίνουν τα εθνοκρατικά σύνορα και αφορούν έναν παγκόσμιο, κοινό χωρο-χρόνο (Katsiaficas 2007 [1997]· Hardt & Negri 2001· Chesters & Welsh 2006). Υπό το πρίσμα της συσσωρευτικής ιστορίας, αυτές τις εξελίξεις δεν πρέπει να τις δούμε ως μεταβάσεις φάσεων, αλλά ως συσσωρεύσεις. Οι ροές δε σημαίνουν ότι χάθηκαν οι μονιμότητες ή οι σταθερότητες, ούτε καθιστούν άνευ νοήματος την όποια αναφορά στις εθνοκρατικές κοινωνίες. Για παράδειγμα, στο μοντέλο οργανωτικής κλιμάκωσης του ρατσισμού (υποκεφ. 4.4)

είδαμε τον τρόπο με τον οποίο ένα φαινόμενο που δε γνωρίζει εθνοκρατικά σύνορα, η προκατάληψη που λανθάνει σε όλες τις εθνοκρατικές κοινωνίες ανεξαιρέτως, τουλάχιστον του δυτικού βορρά, μπορεί να αναδυθεί οργανωτικά στον εθνοκρατικό χώρο ως κρατικός εθνικισμός, φασισμός κ.ο.κ. Δηλαδή, ένα διεθνές φαινόμενο (προκατάληψη, εθνοκεντρισμός) μπορεί να εξελιχτεί εντός του εθνικού κράτους με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει νόημα να μιλάμε γι' αυτό με όρους διαφορετικών εθνικών κοινωνιών (ελληνικός ρατσισμός, γαλλικός ρατσισμός κ.ο.κ.).

Είναι αλήθεια ότι αιτήματα νομοθετικής αλλαγής και ζητήματα άσκησης πίεσης (lobbying) μας προδιαθέτουν να εντοπίσουμε την εκάστοτε θεσμική περιοχή λήψης αποφάσεων που αφορά τις συγκεκριμένες διεκδικήσεις (della Porta & Caiani 2009: 8-9, 85). Μια εκτενής ανάλυση της έντασης μεταξύ εθνοκρατικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής διακυβέρνησης (βλ. Lavenex 2001· Apar 2002) σε νομικό επίπεδο βρίσκεται εκτός των δυνατοτήτων αυτής της εργασίας· θα χρειαζόταν πολύς χώρος και μια εμβάθυνση στο δαιδαλώδες ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο. Ο σκοπός μου δεν επηρεάζεται όμως ιδιαίτερα απ' αυτό, οπότε θα αρκεστώ σε κάποιες γενικές επισημάνσεις που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την έκβαση της απεργίας, οι οποίες μπορούν να αναγνωστούν ως συνέχεια του υποκεφαλαίου 2.4. Κατά τις Αρχές της Κοινής Μεταναστευτικής Πολιτικής, «οι μαζικές και συστηματικές νομιμοποιήσεις προσώπων που διαμένουν παράνομα θα πρέπει να αποφεύγονται, διατηρώντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα επιμέρους νομιμοποιήσεων» (COM/2008/0359²⁸²). Βέβαια, τέτοιες διατυπώσεις παραβλέπουν ότι τα «πρόσωπα» διαμένουν παράνομα γιατί αυτό τους επιβάλλεται· ούτε η γυμνή ζωή ούτε η ανασφάλεια αποτελούν επιλογές της ίδιας της εργασίας. Αντιθέτως, η αντίσταση αποτελεί επιλογή και γι' αυτό η αντίσταση αυτή καθαυτή έχει μια απελευθερωτική διάσταση, βιώνεται συνήθως ως ελευθερία, προτού ακόμη καταφέρει την απελευθέρωση που επιδιώκει. Το ζήτημα της θεσμικής νομιμοποίησης, και ιδιαίτερα της ιθαγένειας, γίνεται παραδοσιακά αντιληπτό ως κάτι που βρίσκεται στον πυρήνα της εθνοκρατικής κυριαρχίας και, ως εκ τούτου, αργεί-εν συγκρίσει με άλλους τομείς- να ενταχτεί στην τυπική πορεία της Κοινής Ευρωπαϊκής Πολιτικής (βλ. Apar 2002: 7-10)²⁸³. Η ελεύθερη μετακίνηση της εργασίας, η οποία έχει αναγνωρισμένη ευρωπαϊκή ιθαγένεια (Συνθήκη του Σένγκεν), ωστόσο, θα πρέπει να μας υποψιάζει ότι υπάρχει κάποια άτυπη ή λανθάνουσα εποπτεία και πίεση από μέρους των πιο ισχυρών ευρωπαϊκών κυβερνήσεων για το θέμα των μαζικών νομιμοποιήσεων και ιδιαίτερα για την απόδοση ιθαγένειας²⁸⁴. Η ε-

²⁸²

Δεν πρόκειται για δεσμευτικό Κανονισμό, Απόφαση ή Οδηγία, αλλά για Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που σκιαγραφεί κατευθυντήριες αρχές στην προσπάθεια διαμόρφωσης κοινής πολιτικής.

²⁸³ Για παράδειγμα, στην επισκόπηση της σχετικής ευρωπαϊκής νομοθεσίας, το Ι.Ε.Κ.Ε.Θ. (2014: 29) καταλήγει ότι η αρμοδιότητα νομιμοποίησης και ένταξης των μεταναστών παραμένει στα κράτη-μέλη (βλ. επίσης Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου 2003: 87). Ανέφερα ήδη (βλ. υποκεφ. 2.3) τη θέση του Μίλτου Παύλου (2010) ότι η μετανάστευση αποτελεί ένα από τα τελευταία πεδία πολιτικής που οι ευρωπαϊκές εθνικές κυβερνήσεις μπορούν να ασκήσουν σχετικά αυτόνομη πολιτική.

²⁸⁴ Στην πολύπλοκη και πολύσημα κωδικοποιημένη γλώσσα στην οποία ξεδιπλώνεται η γραφειοκρατία της Ευρωπαϊ-

μπειρία της προηγούμενης απεργίας πείνας στα Χανιά έδειξε ότι η κυβέρνηση επέτρεψε τη μετακίνηση των μεταναστών στις πατρίδες τους, αλλά όχι εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Να υπενθυμίσω εδώ ότι, μέσω του Μνημονίου, η ελληνική οικονομία είχε ήδη τεθεί υπό καθεστώς εποπτείας ένα χρόνο περίπου πριν από την απεργία πείνας. Μπορούμε να πούμε ότι το Μνημόνιο συνδέεται άμεσα με την απεργία πείνας μέσω δύο οδών. Η πρώτη οδός είναι μέσω της έννοιας της «κοινωνικής αναταραχής». Ο πρώτος «κίνδυνος» των μέτρων λιτότητας που αναφέρεται στο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής (2010: 37), το οποίο πλαισίωσε το Πρώτο Μνημόνιο και προσδιόρισε τις δέσμες μέτρων, είναι η πιθανότητα «κοινωνικής αναταραχής». Παρόλο που δε διευκρινίζεται η συγκεκριμένη έννοια, μέσα από την ανάγνωση του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής και του Μνημονίου μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι αναφέρεται σε οποιοσδήποτε κοινωνικές συλλογικές αντιδράσεις στα μέτρα λιτότητας που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν κλίμα αποσταθεροποίησης και επενδυτικής ανασφάλειας, δηλαδή αποτρεπτικό για τις *πολυαναμενόμενες* ξένες επενδύσεις, εκτρέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο το αναπτυξιακό πλάνο από την προβλεπόμενη πορεία του. Μ' αυτήν την έννοια, και όπως φαίνεται από το βασικό κείμενο με το οποίο άνοιξε η αυλαία της απεργίας, αλλά και από άλλες ανακοινώσεις της Συνέλευσης Μεταναστών²⁸⁵, όπως και από τα περισσότερα κείμενα αλληλεγγύης, τόσο οι απεργοί, όσο και πολλές συλλογικότητες αλληλεγγύης επεδίωξαν πράγματι να ενεργοποιήσουν μια ευρύτερη δυναμική αντίδρασης στις εφαρμοζόμενες πολιτικές λιτότητας. Ως εκ τούτου, το ένα μάτι της Τριμερούς ή, κοινώς, Τρόικας²⁸⁶ θα έπρεπε να κοιτάζει με ενδιαφέρον την εξέλιξη της απεργίας. Η δεύτερη οδός μέσω της οποίας συνδέεται άμεσα το Μνημόνιο με την απεργία πείνας είναι η έννοια της «αδήλωτης εργασίας» και, λογικά, είναι πιο ευνοϊκή για τους απεργούς. Ένας από τους πρώτους ρητούς στόχους του Μνημονίου ήταν η καταπολέμηση της μαύρης ή «αδήλωτης εργασίας» στο πλαίσιο αύξησης των δημοσιονομικών εσόδων και ενίσχυσης των ασφαλιστικών ταμείων²⁸⁷. Προς αυτήν την κατεύθυνση, προβλέπεται η ενίσχυση της σχετικής νομοθεσίας ώστε να επιβάλλεται η δήλωση των εργαζόμενων, καθώς και η ενίσχυση της Επιθεώρησης Εργασίας, αλλά δε γίνεται καμία αναφορά στους μετανάστες. Ωστόσο, ιδιαίτερα δεδομένου του μεγάλου μεταναστευτικού πληθυσμού στην ελληνι-

κής Ένωσης, η έμφαση που δίνεται στην *ευρωπαϊκή ιθαγένεια* (ενδεικτικά, Πρόγραμμα της Χάγης (COM/2005/0184): 8) συμπυκνώνει αυτήν την αντίφαση μεταξύ εθνοκρατικού κυρίαρχου δικαιώματος απόδοσης ιθαγένειας και απαίτησης των κυβερνήσεων να ελέγχουν ποιος κυκλοφορεί εντός της επικράτειάς τους. Το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο (2008: 3) διατυπώνει ξεκάθαρα αυτήν την αντίφαση: «η συμπεριφορά ενός κράτους μέλους μπορεί να θίξει τα συμφέροντα των υπολοίπων. Η είσοδος στο έδαφος ενός κράτους μέλους δίνει δικαίωμα εισόδου και στο έδαφος των άλλων κρατών μελών. Είναι συνεπώς επιβεβλημένο, κάθε κράτος μέλος να λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των εταίρων του κατά τη χάραξη και την εφαρμογή των εθνικών πολιτικών για τη μετανάστευση, την ενσωμάτωση και το άσυλο».

²⁸⁵ Ενδεικτικά, «[...] δουλεύουμε ανασφάλιστοι και με μεροκάματα πείνας. [...] Ο αγώνας μας είναι αγώνας και όλων των Ελλήνων συναδέλφων μας» (Α' ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών 05/02/2011, βλ. Παράρτημα Γ').

²⁸⁶ Η Τριμερής περιλαμβάνει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τους θεσμούς με τους οποίους η ελληνική κυβέρνηση συνυπέγραψε το Μνημόνιο.

²⁸⁷ Βλ. Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής για την Ελλάδα (2010: 25, 97).

κή επικράτεια, εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε τη νομιμοποίησή τους ως ένα στοιχειώδες μέτρο προς την προσπάθεια περιορισμού της αδήλωτης εργασίας²⁸⁸.

Οι 300 δε διεκδίκησαν ιθαγένεια, αλλά νομιμοποίηση, αν και το ενδεχόμενο της ιθαγένειας παραμένει ανοιχτό, καθώς συμπεριλαμβάνεται στην έννοια της νομιμοποίησης. Επιπλέον, είναι σημαντικό το ότι δεν τη διεκδίκησαν προσφεύγοντας σε νομικά παράθυρα που αφορούν τις ευάλωτες ομάδες ή τα θύματα ρατσισμού και αποκλεισμού, αλλά επιδίωξαν να έρθουν σε απευθείας ρήξη με το σύστημα απόδοσης ελληνικής και, κατ' επέκταση, ευρωπαϊκής ιθαγένειας· δεν επιχείρησαν απλά να νομιμοποιηθούν, αλλά να αλλάξουν ολόκληρο το πλαίσιο νομιμοποιήσεων. Η μεγάλη πρόκληση που λανθάνει εδώ δεν αφορά τόσο τη νομιμοποίηση 300 ανθρώπων από μια κυρίαρχη απόφαση, απολύτως σεβαστή βέβαια για τη ζωή των ίδιων, αλλά το κρισιμότερο διακύβευμα υπερβαίνει την ελληνική περίπτωση και αφορά τη δυνατότητα της ίδιας της γυμνής ζωής να αντιδράσει στη συνθήκη που της επιβάλλεται. Επιπλέον, οι 300 προσπάθησαν να υπερβούν τις εντάσεις που αναδύονται μεταξύ εθνικών και ταξικών ταυτοτήτων και προσανατολισμών. Έτσι, η απεργία πείνας δεν αποκάλυψε μόνο εγχώριες διαστάσεις της αλληλεγγύης.

Η διεθνής αλληλεγγύη ακολούθησε διαδικασίες πυροδότησης και αυτονόμησης. Η διαδικασία πυροδότησης, αναφερόμενη σε μια ιδεοτυπική στιγμή αρχικής συμτύκνωσης πόρων τέτοια που να καταφέρνει να ασκήσει ελκτική επιρροή αλληλεγγύης και πίεση στον αντίπαλο, συμπεριέλαβε και οργανωτική προεργασία από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης. Η διεθνής αλληλεγγύη δεν ήταν ένα αποκλειστικά *αυθόρμητο* συμβάν. Των ημερών της Νομικής προηγήθηκε μια οργανωτική προεργασία που είχε ως στόχο την κινητοποίηση οργανώσεων από το εξωτερικό, αλλά και τη μέγιστη δυνατή ανάδειξη της απεργίας από διεθνή μίντια.

«Δραστηριοποιήθηκαν υφιστάμενες δικτύσεις. Τις δουλεύαμε τα προηγούμενα χρόνια. Αν και, για να είμαι δίκαιος, αυτές ήταν τα καλά του στεκισμού. Η δικτύωση αυτή ήταν καθαρά αυτού του χώρου. Αυτό το είχαμε προϋπολογίσει όταν τους καλέσαμε. Οι επαφές πύκνωσαν μετά, άλλες φορές ζητήθηκε η γνώμη μας, βέβαια, μετά από τόσο καιρό, πολλές αδρανοποιήθηκαν'»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, 21/10/2014)

Η οργανωτική αυτή προεργασία περιελάμβανε και τη μετάφραση σχετικού υλικού από αλληλέγγυους κατά τη διάρκεια της απεργίας, όπως ανακοινώσεις της Συνέλευσης Μεταναστών και των Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης. Για παράδειγμα, η Ομάδα Τύπου είχε προετοιμάσει μια λίστα περισσότερων από 130 ανταποκριτών ξένου τύπου στους οποίους έστειλε πληροφοριακό υλικό, επαφές που διατηρήθηκαν από παλαιότερους αγώνες. Η λίστα αυτή εμπλουτίστηκε με περισσότερα ονόματα κατά τη διάρκεια της απεργίας και είναι διαθέσιμη για επόμενους αγώνες και προς περαιτέρω συ-

²⁸⁸ Στο Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015 (2011: 17), το οποίο συντάχθηκε τρεις μήνες μετά την απεργία πείνας, η κυβέρνηση υποστηρίζει ότι κατάφερε να μειώσει την αδήλωτη εργασία μέσα σε ένα χρόνο από το 26% στο 23%, αλλά, εννοείται, πάλι δε γίνεται αναφορά στους μετανάστες. Διαβάζοντας τους δηλωμένους στόχους των Μνημονίων και τα συγκεκριμένα μέτρα που προτάθηκαν προκύπτουν θεμελιώδεις αντιφάσεις, βάσει των οποίων μπορούμε να αιτιολογήσουμε αυτήν την παράβλεψη, αλλά αυτό δε μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα εδώ.

μπλήρωση. Κάτι αντίστοιχο συνέβη και με τις συλλογικότητες και τα άτομα που δραστηριοποιήθηκαν. Ωστόσο, πέρα από την προσχεδιασμένη πρόκληση ανακοινώσεων υποστήριξης, υπάρχει και ένας όγκος τέτοιων ανακοινώσεων που φαίνεται να προέκυψε περισσότερο αυτόνομα, δίχως την ενεργοποίηση προϋπαρχόντων δεσμών. Η αρχική, προσχεδιασμένη πυροδότηση αυτής της ελκτικής διαδικασίας, μέσω της χρησιμοποίησης προϋπαρχόντων δεσμών, οδήγησε σε μια διεθνούς εμβέλειας ανάδειξη της κρισιμότητας της απεργίας, ώστε, μετά από κάποιο σημείο, η προσέλκυση ανακοινώσεων αλληλεγγύης αυτονομήθηκε. Στο Παράρτημα Β' (Διεθνοποίηση της απεργίας) βλέπουμε ότι ήδη, στις ημέρες της Νομικής, τις πρώτες πέντε ημέρες της απεργίας πείνας, τουλάχιστον 40 συλλογικότητες ανέλαβαν δραστηριότητα για την ανάδειξη του αγώνα. Μετά τις ημέρες της Νομικής κατέγραψα περισσότερες από 100 υπογραφές συλλογικοτήτων που ανέλαβαν δράσεις αλληλεγγύης, καθώς και ένα μεγάλο αριθμό προσώπων. Με μια γρήγορη ματιά στη λίστα των συλλογικοτήτων, παρατηρούμε πως συμπεριλαμβάνει πολλές συνδικαλιστικές οργανώσεις και συνδικάτα, ομάδες μεταναστών, αριστερά κόμματα, αναρχικές ομάδες και καταλήψεις, δίκτυα και συλλογικότητες περισσότερο θεματικά προσδιορισμένες, όπως αντιρατσιστικές οργανώσεις και οργανώσεις συνηγορίας σε μετανάστες και πρόσφυγες, οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντικαπιταλιστικά δίκτυα, αντιφασιστικές και αντιεθνικιστικές πρωτοβουλίες, φεμινιστικές ομάδες, δίκτυα πιο θεματικά προσδιορισμένης αλληλεγγύης, όπως στους Ζαπατίστας κ.π.ά. Το ιδεολογικό εύρος της αλληλεγγύης περιλαμβάνει κυρίως δυνάμους-χώρους της Αριστεράς και της Αναρχίας, αν και όχι αποκλειστικά και δίχως να τους συμπεριλαμβάνει όλους. Επιπλέον, μηνύματα αλληλεγγύης έστειλαν και μεμονωμένα πρόσωπα, πολλά εκ των οποίων με την ιδιότητα του μέλους μιας ομάδας. Η Ομάδα Τύπου συγκέντρωσε αυτά τα μηνύματα (υποβοηθώντας τη συμπύκνωση πόρων) και ενημέρωνε διαρκώς τους απεργούς πείνας γι' αυτά και, γενικότερα, για τις δράσεις αλληλεγγύης. Τα ρεπερτόρια αυτών των δράσεων περιελάμβαναν μορφές κοινοποίησης, ανάδειξης της απεργίας, καθώς και απόσπασης της προσοχής και άσκησης ελκτικής επιρροής, όπως μικροφωνικές, συγκεντρώσεις, παραστάσεις διαμαρτυρίας, πορείες, παρεμβάσεις κοινοποίησης σε διάφορες εκδηλώσεις, καταλήψεις, συνεντεύξεις τύπου, καθώς και μία συμβολική απεργία πείνας που ξεκίνησε ο Jesús Hidalgo, στην Ισπανία, την 41η ημέρα της απεργίας πείνας και τη συγγραφή ενός ποιήματος από την Greece is Everywhere²⁸⁹. Επιπλέον, περιελάμβαναν διάφορες μορφές άσκησης άμεσης πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση, όπως επιστολές προς υπουργεία και κείμενα συλλογής υπογραφών²⁹⁰. Τέλος,

²⁸⁹ Βλ. Διεθνοποίηση της απεργίας: ενδεικτικές αναφορές, Δ. Ενδεικτική λίστα δράσεων σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης (Παράρτημα Β') και ποίημα αλληλεγγύης από GIE - Greece is Everywhere (Παράρτημα Β'), εμπνευσμένο από το *Howl* του ποιητή Allen Ginsberg (1955).

²⁹⁰ Ενδεικτικά παραδείγματα: άτομα, ομάδες και οργανώσεις από τη Ρουμανία έστειλαν επιστολή διαμαρτυρίας στον Έλληνα Πρέσβη στη Ρουμανία (βλ. επιστολή αλληλεγγύης από άτομα, ομάδες και οργανώσεις Ρουμανίας 24/02/2011, Παράρτημα Β') 12 οργανώσεις από Ισπανία παρέδωσαν ψήφισμα διαμαρτυρίας στην Ελληνική Πρεσβεία στην Ισπανία στις 24/02/2011 (βλ. <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/02/19/14-psifisma-diamartyr->

ένα σημαντικό μέρος της αλληλεγγύης εκδηλώθηκε με μηνύματα συμπαράστασης, αλλά και κείμενα πλαισίωσης του αγώνα των απεργών πείνας, στο περιεχόμενο των οποίων θα ανατρέξω συνοπτικά ευθύς αμέσως, παρουσιάζοντας κάποιες ενδεικτικές αναφορές.

Γενικά, στα περισσότερα κείμενα διαφαίνεται μια προσπάθεια σύνδεσης διαφορετικών κατά τόπους αγώνων και ανάδειξης της σημασίας της συγκεκριμένης απεργίας πείνας σε πανευρωπαϊκό ή παγκόσμιο επίπεδο. Ενδεικτικά, διαβάζουμε:

«Δεν ανεχόμαστε πλέον την καπιταλιστική λογική που σημαίνει υψηλότεροι μισθοί, περισσότερα δικαιώματα, διαβατήριο και αυτό που αποκαλείται ελευθερία μετακίνησης για κάποιους, ενώ άλλοι πρέπει να δώσουν μάχη ενάντια σε ρατσιστικούς νόμους, χαμηλούς μισθούς, παρανομοποίηση, κέντρα απέλασης και άλλα εμπόδια. Η απεργία πείνας μπορεί να γίνεται σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, αλλά τα αιτήματά σας είναι παγκόσμια [η ανακοίνωση συνεχίζει με κριτική στη γερμανική κυβέρνηση]»

(ανακοίνωση αλληλεγγύης από Anti-racist, feminist group flash 11/02/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Το Coordinamento Migranti Bologna, στο κάλεσμά του για την πανευρωπαϊκή μέρα δράσης ενάντια στο ευρωπαϊκό καθεστώς συνόρων, κάνει αναφορά στην απεργία πείνας των 300²⁹¹. Ο Κώστας Δουζίνας, συνδέοντας τον αγώνα των απεργών πείνας με τις εξεγέρσεις στη βόρεια Αφρική, υποστηρίζει:

«Δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ ενός αγώνα για δημοκρατία και της διεκδίκησης της αξιοπρέπειας, μιας απεργίας για βασικά πολιτικά δικαιώματα και μιας απεργίας για ανθρώπινη αναγνώριση»

(μήνυμα αλληλεγγύης από Κώστα Δουζίνα 18/02/2011, βλ. Παράρτημα Β')²⁹²

Στην ανακοίνωσή του το δίκτυο Afrique-Europe-Interact υποστηρίζει ότι δίνει κοινή μάχη με τους απεργούς πείνας «ενάντια στο ευρωπαϊκό καθεστώς συνόρων και το σύγχρονο Απαρτχάιντ» (δήλωση αλληλεγγύης δικτύου Afrique-Europe-Interact 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Β'). Όπως διαβάζουμε στην ιστοσελίδα του δικτύου, οι στόχοι του είναι να ασκήσει δημόσια κριτική στην ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική και να αναδείξει τους δομικούς λόγους της μετανάστευσης, με αίτημα «τη δίκαιη και αυτοκαθοριζόμενη ανάπτυξη»²⁹³. Ένα από τα δίκτυα που έδειξαν πιο γρήγορα αντανακλαστικά και σήκωσαν ένα μεγάλο μέρος του φόρτου εργασίας που απαιτούσε η διεθνής αλληλεγγύη ήταν το αντιρατσιστικό δίκτυο Welcome 2 Europe. Το εν λόγω δίκτυο ξεκίνησε να δραστηριοποιείται με την ονομασία lesvos09.antira.info και αναδύθηκε από τις επαφές που έγιναν στο πλαίσιο του NoBorder Λέσβου²⁹⁴, το 2009, επαφές που με τη σειρά τους διεύρυναν παλαιότερα δίκτυα. Έτσι, με πυκνές και ενεργές επαφές με συλλογικότητες που δραστηριοποιούνται εντός ελληνικής επικράτειας, αλληλέγγυοι του δικτύου βρίσκονταν καθ' όλη τη διάρκεια της απεργίας στην

[madrid/](#) - τελευταία είσοδος 27/06/2014) η Gruppe B.A.S.T.A. (Human Rights Collective) παρέδωσε κείμενο διαμαρτυρίας στην Ελληνική Πρεσβεία στη Γερμανία στις 24/02/2011 (βλ. <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/02/19/support-from-germany-gruppe-b-a-s-t-a-human-rights-collective/> - τελευταία είσοδος 27/06/2014).

²⁹¹ Βλ. κάλεσμα για την 1^η Μάρτη από Coordinamento Migranti Bologna 23/02/2011 (Παράρτημα Β').

²⁹² Επίσης, βλ. μήνυμα του Étienne Balibar 15/02/2011 (Παράρτημα Β'), καθώς και μήνυμα αλληλεγγύης από Sandro Mezzandra και Toni Negri 22/02/2011 (Παράρτημα Β').

²⁹³ Βλ. http://www.afrique-europe-interact.net/index.php?article_id=38&clang=1 (τελευταία είσοδος 25/06/2014).

²⁹⁴ Πρόκειται για πολυήμερη διεθνή εκδήλωση διαμαρτυρίας ενάντια στο ευρωπαϊκό καθεστώς συνόρων που έλαβε χώρα στη Λέσβο το καλοκαίρι του 2009.

Υπατία, κοντά στους 300, και τροφοδοτούσαν διαρκώς το δίκτυο με σχετικές πληροφορίες. Σε ανακοίνωσή του, το δίκτυο τονίζει ότι οι συνθήκες που καταγγέλλουν οι απεργοί πείνας δεν περιορίζονται μόνο στην Ελλάδα, αλλά «είναι το αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής πολιτικής για τα σύνορα» (δήλωση αλληλεγγύης δικτύου Welcome 2 Europe 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Β'), ενώ καταγγέλλει τους φράχτες, τις υπηρεσίες συνοριοφύλαξης, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τους μηχανισμούς επαναπροώθησης. Ένα άλλο δίκτυο που δραστηριοποιείται στην Ιστανμπούλ, το Migrants Solidarity Network, τονίζει:

«Γνωρίζουμε ότι η φτώχεια, ο πόλεμος [...] αποτελούν συνέπειες των προσταγών του ιμπεριαλισμού και της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. [...] Οι μετανάστες αποτελούν φθηνή εργατική δύναμη κρίσιμη για τις δυτικές οικονομίες. [...] Η ένδεια μιας μερίδας της κοινωνίας σηματοδοτεί την επερχόμενη ένδεια της υπόλοιπης. Είναι μια μάχη για όλους τους εργάτες και είναι καθήκον μας να σταθούμε με αλληλεγγύη»
(κάλεσμα αλληλεγγύης από Migrants Solidarity Network 29/01/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Η διαχειριστική ομάδα του indymedia Ρουμανίας βλέπει ότι ο αγώνας των 300 μεταναστών μπορεί να δημιουργήσει ένα σημαντικό αγωνιστικό προηγούμενο για όλους τους μετανάστες και πρόσφυγες ανά την Ευρώπη²⁹⁵. Το δίκτυο ReteBellaCiaoInMovimento υποστηρίζει:

«Το σύστημα που πάει πίσω τα δικαιώματα των εργατών ολόκληρης της Ευρώπης και, την ίδια στιγμή, περιορίζει δραστικά την κοινωνική ασφάλεια, είναι το ίδιο σύστημα που χρησιμοποιεί την κατάσταση 'παρνομίας' αυτών των ανθρώπων για να συγκαλύψει τη σκληρή αλήθεια της καθημερινής εκμετάλλευσης των μεταναστών»
(δήλωση αλληλεγγύης δικτύου ReteBellaCiaoInMovimento 25/01/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Το συντονιστικό National Coordination of Migrants of the Fiom-Cgil προσπαθεί να αναδείξει την πανευρωπαϊκή σημασία της απεργίας πείνας και τη συνδέει με την απεργία των εργατών στη μεταλλουργία που προγραμματίστηκε για την επόμενη ημέρα στην Ιταλία:

«Όσο υπάρχουν στην Ευρώπη εργάτες και πολίτες με λιγότερα δικαιώματα, εκτεθειμένοι στην εκμετάλλευση, το ρατσισμό και τις διακρίσεις, τα δικαιώματα και η αξιοπρέπεια όλων των εργατών και των πολιτών στην Ευρώπη κινδυνεύουν»
(δήλωση αλληλεγγύης του National Coordination of Migrants of the Fiom-Cgil 27/01/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Άλλες ανακοινώσεις αναδεικνύουν περισσότερο την εργατική ταυτότητα των μεταναστών²⁹⁶, ενώ άλλες επικαλούνται περισσότερο την Ευρώπη του πολιτισμού και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων²⁹⁷ και άλλες, πάλι, επικαλούνται την ανάγκη ανατροπής του «καπιταλιστικού συστήματος εκμετάλλευσης»²⁹⁸. Στη συνέχεια παραθέτω ένα μεγάλο απόσπασμα από τη σημαντική ανακοίνωση αλληλεγγύης από μετανάστες χωρίς χαρτιά στο Saint Denis (Παρίσι), καθώς μεταφέρει συνοπτικά την εμπειρία του αντίστοιχου αγώνα που δόθηκε στη Γαλλία. Οι πρώην απεργοί υποστηρίζουν ότι η

²⁹⁵ Βλ. επιστολή αλληλεγγύης από άτομα, ομάδες και οργανώσεις Ρουμανίας 24/02/2011 (Παράρτημα Β'), αλλά και ανακοίνωση αλληλεγγύης από Associació d'Amistat amb el Poble de Guatemala 01/02/2011 (Παράρτημα Β') ή ανακοίνωση Red Green Alliance 11/02/2011 (Παράρτημα Β').

²⁹⁶ Για παράδειγμα, βλ. ανακοίνωση δικτύου Znet 26/01/2011 (Παράρτημα Β').

²⁹⁷ Για παράδειγμα, βλ. μήνυμα αλληλεγγύης από Austrian Roof Organisation of Homeless Initiatives BAWO, Αυστρία, 03/03/2011 (Παράρτημα Β') ή μήνυμα αλληλεγγύης από VVN-BDA 11/02/2011 (Παράρτημα Β').

²⁹⁸ Βλ. δήλωση αλληλεγγύης από Union Syndicale Solidaires 26/01/2011 (Παράρτημα Β'), όπως επίσης ανακοίνωση αλληλεγγύης από CNT-AIT 13/02/2011 (Παράρτημα Β'). Το CNT-AIT είναι η Συνομοσπονδία Αναρχοσυνδικαλιστικών Εργατικών Σωματείων της Ισπανίας.

γαλλική κυβέρνηση δεν τήρησε τις δεσμεύσεις της μετά τη λήξη εκείνης της απεργίας πείνας και συνδέουν την απεργία πείνας των 300 με τις εξεγέρσεις στις χώρες της βόρειας Αφρικής:

«Η απεργία αυτή συμπίπτει με τη νεοφιλελεύθερη επίθεση της ελληνικής κυβέρνησης, όπως και άλλων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, που οδηγεί στην αποδιάρθρωση της εργασίας και όλων των κοινωνικών κατακτήσεων. [...] Ο αγώνας των μεταναστών στην Ελλάδα συναντά τους αγώνες των εργατών και εργατριών χωρίς χαρτιά της Γαλλίας, οι οποίοι, μετά από 8 μήνες απεργίας και καταλήψεων [...] βρίσκονται ακόμα σε διαμάχη με την κυβέρνηση, η οποία δεν τηρεί τις δεσμεύσεις που ανέλαβε στις 18 Ιουνίου του 2010. Ενώνεται ακόμα με τον αγώνα αυτών που βγήκαν στους δρόμους της Τυνησίας, της Αιγύπτου, της Αλγερίας και αλλού, για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους στην εργασία και την αξιοπρέπεια. Για αυτό είναι επιτακτική η ανάγκη να δώσουμε την υποστήριξή μας στους 300 μετανάστες»

(ανακοίνωση αλληλεγγύης από μετανάστες χωρίς χαρτιά στο Saint Denis, Παρίσι, 14/02/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Και άλλες ανακοινώσεις συνδέουν τα γεγονότα στη βόρεια Αφρική με την απεργία πείνας των 300. Για παράδειγμα, η Coalition for Action against Deportation Rhein-Main, από τη Φρανκφούρτη, υποστηρίζει ότι πρέπει να πέσουν όχι μόνο τα καθεστώτα της Αιγύπτου και της Ελλάδας, αλλά πρωτίστως της Γερμανίας, καθώς «είναι ένα από τα βασικά υπεύθυνα για την εξαθλίωση και την εκμετάλλευση των μεταναστών στην Ευρώπη και των λαών στη βόρεια Αφρική, βοηθώντας τις γερμανικές επιχειρήσεις να κερδίζουν δις»²⁹⁹.

Αυτή η θραυσματική διασπορά πόρων επιτυγχάνεται σημαντικά μέσω αξιοποίησης προϋπαρχόντων δεσμών μεταξύ συλλογικοτήτων και διαπροσωπικών επαφών και εν μέσω δικτύων αλληλεπικαλυπτόμενης συμμετοχής. Ενδεικτικά αναφέρω, όπως αποκαλύπτει εκπρόσωπος του βερολινέζικου παραρτήματος του Young Teachers' Union:

«Με ενημέρωσαν για την απεργία πείνας σύντροφοι από το Ξεκίνημα, το ελληνικό τμήμα της Επιτροπής για μια Εργατική Διεθνή (Committee for a Workers' International - CWI). Είμαι μέλος της Σοσιαλιστικής Εναλλακτικής (Sozialistische Alternative), το γερμανικό τμήμα της CWI, καθώς και του Σωματείου Εκπαιδευτικών Γερμανίας (German Education Union - GEW). [...] Η άρνησή σας να αποδεχτείτε την απάνθρωπη αντιμετώπιση από τις Ελληνικές αρχές [...] αποτελεί έμπνευση για τους 'χωρίς χαρτιά' σε Γερμανία και οπουδήποτε»

(μήνυμα αλληλεγγύης εκπροσώπου του Young Teachers' Union, Berlin branch 15/02/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Η πληροφορία της απεργίας πείνας και η ανάγκη εκφράσεων αλληλεγγύης διαβιβάζονται αστραπιαία μέσα στο στρώμα επαφών μεταξύ δύναμων-χώρων. Η διάρκεια μιας επαφής μεταξύ δύο δύναμων-χώρων μπορεί να εγγυηθεί σε σημαντικό βαθμό την εμπιστοσύνη ως προς το πλαίσιο του κάθε αγώνα, τα κίνητρα των υποκειμένων, αλλά και τις ταυτότητες που τα συνοδεύουν. Και άλλα τμήματα της Επιτροπής για μια Εργατική Διεθνή αρχίζουν να δηλώνουν σταδιακά την υποστήριξή τους, όπως, για παράδειγμα, το γερμανικό και το αυστριακό. Πέρα από τις λανθάνουσες διεργασίες υπάρχει και μια διαδικασία δημόσιας κατάθεσης προτάσεων ελάχιστονης επεξεργασίας ευρείας απεύθυνσης. Ο Κώστας Δουζίνας, στις 28/02/2011, 36η ημέρα της απεργίας, καλεί για μια εντατικοποίηση των μορφών αλληλεγγύης. Το X:talk Project, από το Λονδίνο, καλεί σε μια πιο έντονη άσκηση πίεσης στις οργανώσεις ή τα σωματεία που συμμετέχει ο καθένας, ακόμη και ατόμων με τα

²⁹⁹ Βλ. μήνυμα αλληλεγγύης από Coalition for Action against Deportation Rhein-Main 20/02/2011 (Παράρτημα Β').

οποία έρχεται σε επαφή, ώστε να στηρίξουν τον αγώνα των 300:

«Επείγει το να οργανώσουμε την αλληλεγγύη μας σ' αυτό το κίνημα. Παρακαλούμε πείστε τις πολιτικές οργανώσεις σας, τα εργατικά σωματεία, τα κινήματα ή ακόμη και άτομα ώστε να στείλουν ένα μήνυμα αλληλεγγύης στην απεργία πείνας των 300 μεταναστών εργατών»

(ανακοίνωση αλληλεγγύης από X:talk Project 12/02/2011, βλ. Παράρτημα Β')

Την 38η ημέρα απεργίας πείνας, η Studenten Actie Comite Utrecht (Sacu) τονίζει την ανάγκη να διευρυνθούν ακόμη περισσότερο οι εκδηλώσεις αλληλεγγύης³⁰⁰. Η πρόταση *ελάσσοнос επεξεργασία ευρείας απεύθυνσης* προσφέρει τη δυνατότητα κατάθεσης ιδεών και προτάσεων για δράση σε ένα εύρος συντεταγμένων, την υλοποίηση των οποίων θα αναλάβουν κατά βούληση υποκείμενα που αυτοπροσδιορίζονται σε εγγύτητα μ' αυτές τις συντεταγμένες, βρίσκουν νόημα στη συγκεκριμένη δράση και δύνανται να τη φέρουν εις πέρας. Οι λέξεις παραμένουν εντολές (order-words), αλλά δεν υφίσταται κάποιο επιτελικό κέντρο που να τις επιβάλει και η σχέση μεταξύ πομπού και δέκτη / υλοποιητή δεν είναι οργανική. Έτσι, πάντα υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες κανένας δεν προσφέρεται να αναλάβει την υλοποίηση τέτοιων προτάσεων. Η κατάθεσή τους όμως είναι σημαντική. Είναι ένα είδος *brain storming*, μια πυκνή και δημιουργική κατάθεση ιδεών που εκδηλώνεται δημοσίως ακριβώς γιατί το αντικείμενο-δεσμός δεν αποτελεί διακύβευμα περιορισμένου ενδιαφέροντος, αλλά αγγίζει τις δομές συνάφειας ενός μεγάλου πλήθους συναρθρώσεων που δεν έχουν όλες μεταξύ τους ανεπτυγμένους άμεσους δεσμούς επαφών.

Οι θραυσματικοί πόροι δε μένουν απλά συμβολικά συμπτυκνωμένοι, δηλαδή ενωμένοι βάσει της ικανότητάς μας να αντιλαμβανόμαστε ότι περιστρέφονται γύρω από το ίδιο αντικείμενο-δεσμό. Συγκεντρώνονται προς χρήση και εστιασμένη πίεση από τις Ομάδες Τύπου. Εδώ, αναφέρω τη *συγκέντρωση* ως μορφή κινητοποίησης πόρων, ως μια διαδικασία σκόπιμης, συντονισμένης υποβοήθησης και επιτάχυνσης της διαδικασίας συμπτύκνωσης πόρων από ένα συντονιστικό κέντρο, ή μερικά κέντρα (στην προκειμένη περίπτωση, αυτά τα κέντρα ήταν οι Ομάδες Τύπου). Με τη *συμπύκνωση* πόρων αναφέρομαι στο χωρο-χρονικό συγχρωτισμό κρίσιμων πόρων (ανθρώπων, ταυτοτήτων, λόγων [discourses], εικόνων, ιδεών, δυνάμων-προσανατολισμών), οι οποίοι καταφέρνουν να ενισχύσουν την εντύπωση των αφηρημένων μηχανών. Η χρήση αυτών των πόρων είναι διττή: οι Ομάδες Τύπου και οι αλληλέγγυοι τροφοδοτούν διαρκώς τους απεργούς πείνας με πληροφορίες σχετικές με τα μηνύματα αλληλεγγύης και τις διάφορες δράσεις, ενισχύοντας το φρόνημά τους και την πειθαρχία τους στις απαιτήσεις του αγώνα· η δεύτερη χρήση αφορά την αναπαραγωγή αυτής της συγκέντρωσης πόρων για την άσκηση πίεσης στον αντίπαλο και, ταυτόχρονα, για την άσκηση ελκτικής επιρροής προς περαιτέρω διεύρυνση των συμπτυκνώσεων. Στην υπό μελέτη περίπτωση, η συγκέντρωση αυτών των πόρων, των μηνυμάτων και δράσεων αλληλεγγύης, έγινε διαδικτυακά και

³⁰⁰ Βλ. <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/03/02/allileggyi-apo-utrecht/> (τελευταία είσοδος 28/06/2014).

μπορούμε να τη βρούμε στους ισότοπους της απεργίας πείνας³⁰¹. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα χρήσης αυτής της εργασίας συγκέντρωσης διεθνών πόρων για την άσκηση πίεσης στον αντίπαλο ή/και ελκτικής επιρροής που θα διευρύνει περαιτέρω τη συμπίκνωση³⁰².

Ο κάθε δύναμος-χώρος, στην προσπάθειά του να αναδείξει τη σημασία της απεργίας και να νοηματοδοτήσει την αλληλεγγύη, συνδέει το αντικείμενο-δεσμό με ευρύτερες διαδικασίες, πληρώνοντας αυτήν την εννοιο-υλική απόσταση μεταξύ μερικού (απεργία πείνας μεταναστών) και ολικού (καπιταλισμός, παγκοσμιοποίηση κοκ.) με λέξεις που προέρχονται από το δικό του ιδιαίτερο ιδεολογικό φίλτρο. Η απόσταση αυτή μεταξύ μερικού και ολικού είναι *εννοιο-υλική*, καθώς οι έννοιες έχουν υλικό αντίκτυπο, προσανατολίζουν δράση. Είδαμε κείμενα που συνέδεσαν την απεργία με τον καπιταλισμό, άλλα με τα σύνορα, με την ευρωπαϊκή πολιτική ιθαγένειας, με τη δημοκρατία, με τη φτώχεια, τον πόλεμο, τον ιμπεριαλισμό, τα δικαιώματα, την κοινωνική ασφάλεια και τις εξεγέρσεις στη Β. Αφρική. Άλλα κείμενα τόνισαν την ανάγκη να *πέσει* ο καπιταλισμός, ενώ άλλα την ανάγκη να *πέσουν* τα καθεστώτα της Γερμανίας, αλλά και της Αιγύπτου, της Ελλάδας κοκ. Η διεξάρτηση του καπιταλιστικού καθεστώτος και η πολυπλοκότητα δεν αποκαλύπτονται μέσα από τη γραμμικότητα ενός λόγου ή ενός κειμένου, δε χωράνε μέσα σε μία αφήγηση. Η πολυπλοκότητα και η διεξάρτηση αποκαλύπτονται στις συναντήσεις διαφορετικών λόγων, διαφορετικών αφηγήσεων· αποκαλύπτονται στην έκθεση στο παραπάνω υλικό συνολικά και όχι στην έκθεση σε έναν περιορισμένο αριθμό κειμένων. Την πολυπλοκότητα και τη διεξάρτηση του καπιταλιστικού καθεστώτος δεν μπορούμε να τις δούμε μόνο ως αποτέλεσμα του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας και της θόλωσης των ταξικών ορίων, αλλά, παράλληλα, και ως αποτέλεσμα της έκθεσης στον όγκο πληροφορίας και σε διαφορετικές εκπομπές λόγων και επιρροές. Ωστόσο, παρά τις πολύπλοκες ιδεολογικές αποκλίσεις (αλλά και συγκλίσεις) που αποκαλύπτουν αυτές οι ανακοινώσεις, όπως θα δούμε και παρακάτω, δηλαδή τις διαφορές μεταξύ ανθρώπων, αλλά και μεταξύ δυνάμεων-χώρων, στο πλάνο συνοχής προβάλλονται ως συστατικό έκφρασης της ίδιας αφηρημένης μηχανής, ως συστατικό της ίδιας δύναμης.

(6.2) εγχώριο αλληλέγγυο εύρος και ρεπερτόρια δράσης

Όπως ήδη επισημάνθηκε, η ικανότητα των απεργών πείνας να αναμετρώνται καθημερινά με την επιλογή τους, το αγωνιστικό τους φρόνημα, δηλαδή η πειθαρχία τους στο στόχο και η προσαρμογή

³⁰¹ Βλ. <http://allilmap.wordpress.com/> (Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης) και <http://hungerstrike300.espivblogs.net/> (Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Αθήνας).

³⁰² Ενδεικτικά, βλ. σε Παράρτημα Δ': ΣΤ' ανακοίνωση - κάλεσμα Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 03/02/2011, Γ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 08/02/2011, Μ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 15/02/2011, Σ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 18/02/2011, Τ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 19/02/2011, ΑΟ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 03/03/2011.

στις απαιτήσεις του, εξαρτάται κρίσιμα από την εντύπωση μιας αφηρημένης μηχανής που αναδεικνύει, υποστηρίζει και προσπαθεί να δικαιώσει τα αιτήματα αυτού του αγώνα, εξαρτάται από μια στρωματοποίηση που (ανα)παράγει ως δίκαια τα αιτήματά τους. Η αφηρημένη μηχανή δύναται να απονομιμοποιήσει τις επιλογές του αντιπάλου, καθώς και να ασκήσει ελκτική επιρροή διεύρυνσης της συμπύκνωσης πόρων.

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο, το οποίο αντλεί πληροφορίες από το υλικό που παραθέτω στο Παράρτημα Η', αναδεικνύεται το εγχώριο εύρος της αλληλεγγύης και σκιαγραφούνται τα ρεπερτόρια δράσης. Κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας συνέλεξα περίπου 420 υπογραφές συλλογικοτήτων οι οποίες εκδήλωσαν ποικιλοτρόπως την αλληλεγγύη τους στους απεργούς πείνας. Οι 26 εξ αυτών ανήκαν σε τυπικές οργανώσεις, ομάδες και ομαδώσεις μεταναστών -ασχέτως αν μετανάστες συμμετέχουν και σε πολλές άλλες οργανώσεις. Με τις *οργανώσεις* αναφέρομαι σε σύνολα παρατεταμένης λειτουργικής διάρκειας, με θεσμική κατοχύρωση και με νομικά αναγνωρισμένη υπογραφή· με τις *ομάδες* αναφέρομαι σε σύνολα δίχως θεσμική κατοχύρωση, αλλά κάποιας παρατεταμένης λειτουργικής διάρκειας και με ευρύτερες στοχοθεσίες· ενώ, με τις *ομαδώσεις* αναφέρομαι σε σύνολα που συστάθηκαν προσωρινά για την ανάληψη δράσεων που αφορούν αποκλειστικά το συγκεκριμένο αντικείμενο-δεσμό, ασχέτως αν συνέχισαν τη λειτουργία τους μετά τη λήξη της απεργίας πείνας και μετατράπηκαν ή δημιούργησαν πιο σταθερά σύνολα διάδρασης. Μια χαρακτηριστική περίπτωση ενός σταθερού μορφώματος, το οποίο αποτέλεσε εξέλιξη μιας ομάδωσης, είναι το Κοινωνικό Ιατρείο Αλληλεγγύης στη Θεσσαλονίκη³⁰³, το οποίο προέκυψε από τις αρχικές επαφές, δύνες και ζυμώσεις μεταξύ των γιατρών που συνεργάστηκαν στην Ιατρική Ομάδα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης, ζυμώσεις που ωρίμασαν στο Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης το καλοκαίρι του 2011. Από τις συλλογικές υπογραφές, οι 15 ανήκαν σε παρατάξεις τοπικής αυτοδιοίκησης, προερχόμενες από το χώρο της Αριστεράς (συμπεριλαμβανομένων και των Οικολόγων Πράσινων), οι 19 σε κόμματα, κομματικές τάσεις και νεολαίες κομμάτων, αυτοπροσδιοριζόμενα όλα ως αριστερά (συμπεριλαμβανομένων των Οικολόγων Πράσινων και του ΚΚΕ³⁰⁴), οι 88 σε σωματεία, σωματεία βάσης, ενώσεις σωματείων και ομοσπονδίες, οι 11 σε συνδικαλιστικές παρατάξεις, προερχόμενες κυρίως από το χώρο της Αριστεράς και από 3 συνδικαλιστικά δίκτυα, οι 37 σε φοιτητικά σχήματα και στέκια, οι 30 σε καταλήψεις και στέκια, στη συντριπτική τους πλειοψηφία αυτοπροσδιοριζόμενα ως αναρχικά, αλλά και του ευρύτερου πολιτικού χώρου που περιλαμβάνει και άτομα από την Αριστερά. Επιπλέον, κατέγραψα 7 δίκτυα, 6 συλλογικότητες που αυτοπροσδιορίζονται ως κινήσεις και συνδέονται είτε με την Αριστερά είτε με την Αναρχία, 5 ΜΚΟ, καθώς και

³⁰³ Βλ. την ιστοσελίδα: <http://www.kiathess.gr/> (τελευταία είσοδος 11/01/2015).

³⁰⁴ Περίπου ένα χρόνο μετά την απεργία πείνας, η Γραμματέας του κόμματος δήλωνε ότι «εμείς δεν είμαστε κόμματα της Αριστεράς, είμαστε κομμουνιστές» (ενδεικτικά, βλ. <http://www.skai.gr/mobile/article?aid=201026> - τελευταία είσοδος 18/09/2014).

20 ομάδες και οργανώσεις διαφόρων τύπων, θεματικών και προσανατολισμών. Επίσης, κατέγραψα 54 ομάδες, 3 συλλογικότητες από το χώρο του αθλητισμού, 3 οργανώσεις συνηγορίας σε μετανάστες και πρόσφυγες, 19 πρωτοβουλίες διαφόρων θεματικών και προσανατολισμών, 10 πρωτοβουλίες αλληλεγγύης που σχηματίστηκαν συγκεκριμένα για τις ανάγκες της απεργίας, συμπεριλαμβανομένων και των δύο Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης (σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη) που είχαν οργανική σχέση με τη Συνέλευση Μεταναστών, 11 μουσικά συγκροτήματα, 3 συλλόγους, 12 συνελεύσεις (αυτοπροσδιοριζόμενες ως αναρχικές, εργαζομένων, ανοιχτές ή γειτονιάς), 6 σχολεία (κυρίως μεταναστών), 19 φορείς (δημοτικά και περιφερειακά συμβούλια και πανεπιστημιακά όργανα) και, τέλος, το Κοινωνικό Φόρουμ Κορινθίας.

26	τυπικές οργανώσεις, ομάδες και ομάδες μεταναστών
15	παρατάξεις τοπικής αυτοδιοίκησης
19	κόμματα, κομματικές τάσεις και νεολαίες κομμάτων
88	σωματεία, σωματεία βάσης, ενώσεις σωματείων και ομοσπονδίες
11	συνδικαλιστικές παρατάξεις
3	συνδικαλιστικά δίκτυα
37	φοιτητικά σχήματα και στέκια
30	καταλήψεις και στέκια
7	συλλογικότητες που αυτοπροσδιορίζονται ως <i>δίκτυα</i>
6	συλλογικότητες που αυτοπροσδιορίζονται ως <i>κινήσεις</i>
5	ΜΚΟ
20	ομάδες διαφόρων τύπων, θεματικών και προσανατολισμών
54	ομάδες
3	συλλογικότητες φιλάθλων
3	οργανώσεις συνηγορίας σε μετανάστες και πρόσφυγες
19	συλλογικότητες διαφόρων θεματικών και προσανατολισμών που αυτοπροσδιορίζονται ως <i>πρωτοβουλίες</i>
10	ομάδες που αυτοπροσδιορίστηκαν ως <i>πρωτοβουλίες αλληλεγγύης</i> και σχηματίστηκαν συγκεκριμένα για τις ανάγκες της απεργίας (συμπεριλαμβανομένων και των δύο Πρωτοβουλιών Αλληλεγγύης στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη)
11	μουσικά συγκροτήματα
3	σύλλογοι
12	συνελεύσεις (αυτοπροσδιοριζόμενες ως <i>αναρχικές, εργαζομένων, ανοιχτές ή γειτονιάς</i>)
6	σχολεία μεταναστών
19	θεσμικοί φορείς (δημοτικά και περιφερειακά συμβούλια και πανεπιστημιακά όργανα)
1	συλλογικότητα που αυτοπροσδιορίζεται ως <i>φόρουμ</i>

Από τον τύπο αυτών των συλλογικοτήτων και τους ιδεολογικούς τους αυτοπροσδιορισμούς διαφαί-

νεται ότι η απεργία πείνας στηρίχτηκε κρίσιμα και ποικιλοτρόπως από αντιρατσιστικές και εργατικές οργανώσεις, σωματεία και ενώσεις, καθώς και από συλλογικότητες προερχόμενες κυρίως από τους χώρους της Αριστεράς και της Αναρχίας (συμπεριλαμβανομένου του αντιεξουσιαστικού χώρου, εφεξής Α/Κ). Να σημειωθεί ότι, για την εξέλιξη της απεργίας, πολύ σημαντική ήταν η περιορισμένη, χαμηλή συμπύκνωση που κατάφερε ο ίδιος ο μεταναστευτικός πληθυσμός, ένδειξη της οποίας αποτελεί ο μικρός αριθμός μεταναστευτικών οργανώσεων που ενεπλάκη στην αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης, πολλές από τις οποίες συνιστούν «οργανώσεις-σφραγίδα» (Σ., μετανάστης, αλληλέγγυος, 21/10/2014). Η περιορισμένη ελκτική επιρροή που άσκησε η απεργία στους μετανάστες συνέβαλε, όπως θα δούμε, στην εγκατάλειψη του αρχικού αιτήματος μαζικής νομιμοποίησης από τη Συνέλευση Μεταναστών.

Οι συλλογικότητες που προαναφέρθηκαν ανέπτυξαν ένα πλούσιο ρεπερτόριο δράσεων, εκ των οποίων αρκετές είχαν ήδη δοκιμαστεί σε ευρεία κλίμακα το Δεκέμβρη³⁰⁵. Ενδεικτική λίστα αυτών των δράσεων παρατίθεται στο Παράρτημα Η' (βλ. ρεπερτόρια δράσης, καθώς επίσης και το ημερολόγιο συλλογικών δράσεων αλληλεγγύης). Έξω από τη Νομική είδαμε σώματα παραταγμένα, έτοιμα να εισέλθουν σε μια σύγκρουση, τις συνέπειες και τα αποτελέσματα της οποίας δεν μπορούσε κανένας να προβλέψει με βεβαιότητα. Αυτή η δύναμη-προσανατολισμός εγγυήθηκε τη φυσική ασφάλεια των απεργών πείνας τη νύχτα της Νομικής και τη συνέχιση της απεργίας. Η φύλαξη των απεργών συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της απεργίας πείνας και διεξήχθη τουλάχιστον με τέσσερις βασικούς τρόπους: (α) την περιφρούρηση της Υπατίας και του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης από τις Ομάδες Περιφρούρησης, (β) τη διαρκή παρουσία Συνοδών στα δωμάτια νοσηλείας των μεταναστών που μεταφέρονταν στα νοσοκομεία, (γ) τη διαρκή παρουσία στα κέντρα αγώνα και τη συγκέντρωση πόρων και (δ) την εκδήλωση πολλαπλών δυνάμεων-προσανατολισμών, οι οποίοι εντύπωναν στον αντίπαλο ότι η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης ήταν σε εγρήγορση. Πέρα από τη φυσική ασφάλεια των απεργών και την ψυχολογική τόνωσή τους, οι αλληλέγγυοι στόχευσαν ευρύτερα, προσπαθώντας να ασκήσουν ελκτική επιρροή, ενεργοποιώντας τη δυνητική αλληλεγγύη που λανθάνει στην κοινωνία:

«καλούμε όλα τα αγωνιζόμενα κομμάτια της κοινωνίας να σταθούν αλληλέγγυα στον αγώνα των 300 απεργών πείνας που γίνεται για λογαριασμό όλων μας.»³⁰⁶
(ΑΔ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 26/02/2011, Παράρτημα Δ')

Προσπάθησαν να πιέσουν τον αντίπαλο προς τη λήψη μιας απόφασης που θα δικαίωνε την απεργία. Προσέφεραν υλικούς πόρους (τα ίδια τους τα σώματα, φαρμακευτικό υλικό, κουβέρτες, χρήματα, νερά κοκ.) που θα διευκόλυναν τον αγώνα και θα διασφάλιζαν τη διάρκειά του. Προσπάθησαν να ενισχύσουν τη συλλογική ταυτότητα των αλληλέγγυων:

³⁰⁵ Για ένα ενδεικτικό χρονολόγιο των δράσεων του Δεκέμβρη, βλ. Ευτοπία (2009).

³⁰⁶ Η προσπάθεια έλξης δεν περιορίζεται βέβαια σε τέτοια αποσπάσματα, αλλά αποτελεί εγγενές στοιχείο της ευρύτερης διαδικασίας πλαισίωσης του αντικειμένου-δεσμού.

«Αφού η καταστολή της Νομικής δε λύγισε τους απεργούς πείνας και τους χιλιάδες αλληλέγγυους, αφού οι απειλές και οι διορίες εκκένωσης του κτηρίου της Υπατίας δεν κατάφεραν να τρομοκρατήσουν το κίνημα αλληλεγγύης, η κυβέρνηση παίζει πλέον το τελευταίο της χαρτί.»

(Μ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 15/02/2011, Παράρτημα Δ')

Προσπάθησαν να ασκήσουν ελκτικές τάσεις (προς τους αδιάφορους, τους αμέτοχους, τους πολίτες για τους οποίους η απεργία πείνας βρισκόταν εκτός των δομών συνάφειάς τους), νοσηματοδοτώντας θετικά την έννοια του μετανάστη. Προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν τις δυνητικές σημασίες της απεργίας πείνας, να συνδέσουν δηλαδή το αντικείμενο-δεσμό με ευρύτερες διαδικασίες που αφορούν ολόκληρη την κοινωνία:

«Θα πετύχουμε όταν σύσσωμη η κοινωνία δει τον μετανάστη απεργό πείνας ως ισότιμο πολίτη που αυτο-οργανώθηκε για να διεκδικήσει τα νόμιμα. Όταν αντιληφθεί πως το ελληνικό κράτος [...] είναι ο φυσικός και ηθικός αυτουργός της εργοδοτικής αυθαιρεσίας και της αστυνομικής, ρατσιστικής και φασιστικής βαρβαρότητας [...]. Όταν κατανοήσει τέλος πως η κατάργηση του πολιτικού ασύλου και η νομική ανυπαρξία του μετανάστη στην πράξη, είναι η άλλη όψη της κατάργησης των εργασιακών και κοινωνικών κατακτήσεων μας στην πράξη, πολλές φορές και προεόρτιο της [...].»

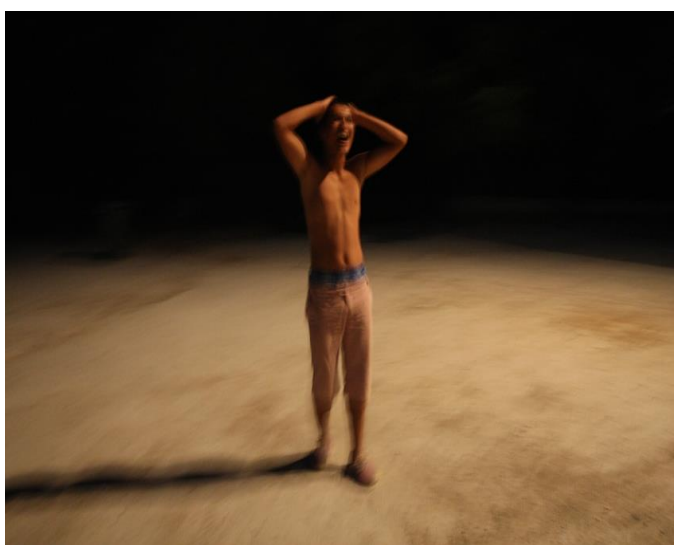
(Η' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας για την κατάληψη της ΕΣΗΕΑ 04/02/2011, Παράρτημα Δ')

Ανά την Ελλάδα, διοργανώθηκαν συναυλίες και συλλογικές κουζίνες οικονομικής ενίσχυσης, εκδηλώσεις κοινοποίησης της απεργίας, αναπαραγωγής του λόγου των 300 και, γενικότερα, παραγωγής ενός λόγου που προσπαθεί να αναδείξει τη σημασία της, να συνδέσει το αντικείμενο-δεσμό με άλλα διακυβεύματα, καθώς οι σημασίες αναδύονται μέσα από διαδικασίες σύνδεσης. Διοργανώθηκαν ακόμη προβολές αντιρατσιστικών ταινιών, εκδηλώσεις, συζητήσεις, ομιλίες τόσο για την απεργία πείνας, όσο και για το μεταναστευτικό ευρύτερα. Έγιναν καταλήψεις σε ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς σταθμούς με αναμεταδόσεις υλικού που αφορούσε την απεργία πείνας και το μεταναστευτικό, καθώς και συμβολικές καταλήψεις σε καίρια συμβολικά σημεία, όπως σε Πρυτανείες, σε γραφεία του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης, σε γραφεία της ΕΣΗΕΑ, της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ, της ΜΚΟ Διεθνής Αμνηστία, του ΚΕΕΛΠΙΝΟ, διαφόρων υπουργών, υπουργείων και κρατικών κτιρίων. Οι προσπάθειες κοινοποίησης περιελάμβαναν επίσης αφιερώματα στην απεργία πείνας και το μεταναστευτικό σε έντυπα και ραδιοφωνικές εκπομπές, παρεμβάσεις σε εκδηλώσεις (ομιλίες, θεατρικές παραστάσεις κοκ.) και σε δελτία ειδήσεων τοπικών τηλεοπτικών σταθμών, συνεντεύξεις τύπου, καθώς και την ειδική έκδοση ηλεκτρονικής εφημερίδας για την απεργία πείνας. Η ανύψωση της απεργίας και η ελκτική επιρροή επιδιώχθηκαν και ενισχύθηκαν με διαφόρων ειδών δημόσιες κοινοποιήσεις και προσπάθειες στρωματοποίησης σχετικών συμβόλων στο δημόσιο χώρο, όπως αφισοκολλήσεις, στένσιλ, αναρτήσεις πανό, μικροφωνικές, συγκεντρώσεις, πορείες. Πραγματοποιήθηκαν ακόμη πολλές προσπάθειες άμεσης πίεσης στην κυβέρνηση μέσω επιστολών, ψηφισμάτων και συλλογών υπογραφών, επιθέσεων με μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου σε υπουργεία κοκ. Από τα πρώτα σημεία που ανέφεραν στις συνεντεύξεις οι απεργοί πείνας είναι η φροντίδα που δέχτηκαν από αλληλέγγυους (καθαριότητα και φύλαξη των χώρων της απεργίας) και η επαφή με τον κόσμο που τους πλησίασε και τους στήριξε με τη φυσική του παρουσία:

«χρειαζόμασταν να μας ακούσουνε, ότι υπάρχουμε [...] το βασικό που χρειαζόμασταν ήταν κόσμος... να υπάρχουμε μαζί του, να νιώθουμε ασφάλεια.»

(Σ. 10/08/2014, απεργός πείνας)

Οι απεργοί πείνας είχαν έντονα την ανάγκη να επικοινωνήσουν τη συνθήκη τους και τα βιώματά τους και, έτσι, η επίσκεψη στο Εργατικό Κέντρο και την Υπατία και η επαφή μαζί τους μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ρεπερτόριο δράσης που ενίσχυσε σημαντικά το αγωνιστικό τους φρόνημα. Όπως παραδόξως, κατά την άποψη κάποιων από τους απεργούς πείνας που συνάντησα, ένα από τα κρισιμότερα ρεπερτόρια δράσης ήταν το τσάι μαζί τους, η διαπροσωπική επαφή, η κουβέντα, η κατανόηση, η αποδοχή, η επιβεβαίωση που αντλούσαν μέσα απ' αυτήν την επαφή, που σήμαινε επιβεβαίωση της κοινωνικής και πολιτικής τους υπόστασης και του δίκαιου χαρακτήρα των αιτημάτων τους. Η είσοδος αλληλέγγυων (*γνωστών και άγνωστων*) στο προαύλιο της Υπατίας επιβεβαίωνε στους

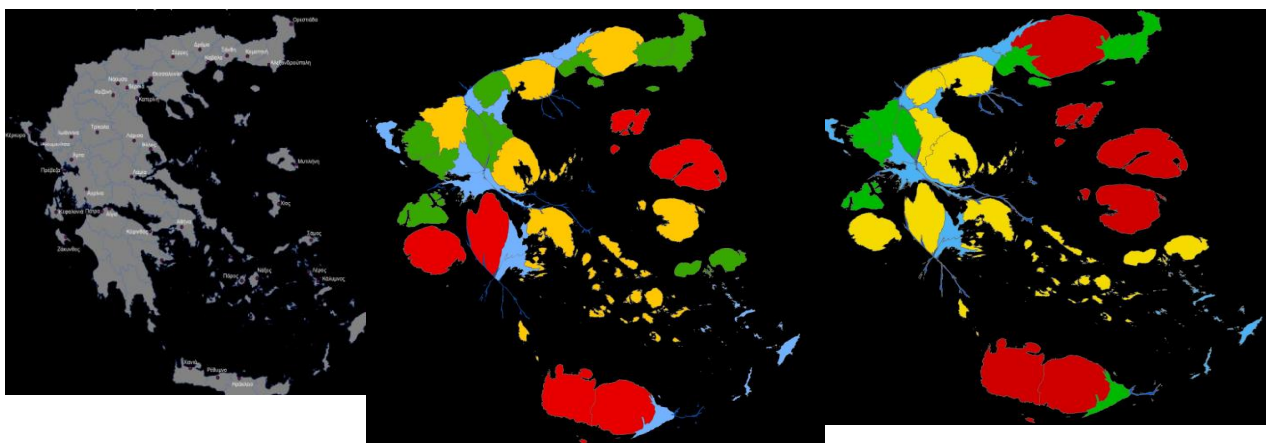
Εικόνα 10: Φωτογραφία του Γιώργου Μουτάφη (2008). Η δουλειά του είναι διαθέσιμη σε <http://giorgos-moutafis.com/> (τελευταία είσοδος 06/10/2014).

Μετανάστης, απομονωμένος, στατικός στο κέντρο μιας στροβιλιζόμενης κοινωνικής απουσίας, μόλις πάτησε το πόδι του στη στεριά, αφού διέσχισε το θαλάσσιο σύνορο μεταξύ Ayvalik και Λέσβου.

απεργούς ότι υπήρχαν γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ της βασανιστικά στατικής υλικής τους υπόστασης, των σωμάτων τους που φθείρονταν σε ένα χρόνο που κυλούσε βασανιστικά αργά, και του πλήθους που έβλεπαν μέσα από τα κάγκελα της Υπατίας να στροβιλίζεται ετεροπροσανατολισμένα, χαοτικά γύρω τους, καθώς όδευε αγχωμένα στις θέσεις που του υπέβαλλε ο καπιταλισμός. Οι αλληλέγγυοι, είτε περαστικοί είτε δεσμευμένα παρόντες (δύναμοι-αλληλέγγυοι), αποτελούσαν τους δεσμούς που εγγυόνταν με τον πιο απτό τρόπο ότι ο αγώνας της γυμνής ζωής δεν ήταν κοινωνικά αποκομμένος, δεν ήταν περιχαρακωμένος σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης, όπου η κυρίαρχη εξουσία μπορούσε να ρισκάρει τη γυμνή ζωή δίχως κόστος. Αντιθέτως, επάνω στην περίφραξη που διαχώριζε τη γυμνή ζωή από τις ρουτίνες των πολιτών υπήρχαν οι αλληλέγγυοι, ενεργοί δεσμοί που εγγυόνταν ότι οι 300 δεν ήταν φορείς της γυμνής ζωής κατά τη διάρκεια της απεργίας, αλλά ήταν φορείς μιας πολιτικής ζωής, η *βεβήλωση* της οποίας θα είχε πολιτικό κόστος για την κυβέρνηση.

Στα ρεπερτόρια δράσης, ως διαδικασία επένδυσης πόρων, μπορούμε να εντάξουμε επίσης τις μεταφράσεις κειμένων, την παραγωγή βίντεο και, γενικότερα, οπτικοακουστικού υλικού (βλ. Παράρτημα Ε'), αλλά και διάφορες πρωτοβουλίες που πήραν αλληλέγγυοι, όπως ένας αντιρατσιστικός ποδοσφαιρικός αγώνας, η προσπάθεια σύνδεσης του πανεπιστημίου με άμεσα κοινωνικά ζητήματα (για παράδειγμα, ένας καθηγητής έβαλε θέμα σχετικό με την απεργία πείνας σε εξετάσεις στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου ή η διοργάνωση εκδήλωσης αλληλεγγύης από το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών της Κοινωνικής Κλινικής Ψυχολογίας των Εξαρτήσεων και Ψυχοκοινωνικών Προβλημάτων του Τμήματος Ψυχολογίας του Α.Π.Θ.) κοκ.

Σε ό,τι αφορά, δε, τη γεωγραφική του κατανομή, το εγχώριο αλληλέγγυο εύρος συνίστατο από θραυσματικές, κατά τόπους, επαναλαμβανόμενες εκδηλώσεις συμπαράστασης σε ένα μεγάλο αριθμό πόλεων.

Εικόνα 11: Χάρτης και δύο χαρτογράμματα που κατασκεύασε ο φοιτητής Τάσος Ζαχαρίου στα πλαίσια του μαθήματος Κοινωνικής Γεωγραφίας (Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου), το 2012.

Από αριστερά προς τα δεξιά:

Ο πρώτος χάρτης γεωγραφικού εύρους αλληλεγγύης δείχνει τις έδρες (πόλεις) των συλλογικοτήτων που ανέπτυξαν δραστηριότητα αλληλεγγύης στους απεργούς πείνας.

Τα επόμενα δύο χαρτογράμματα προσπαθούν να σκιαγραφήσουν το αλληλέγγυο εύρος και τη δυναμική ανά περιφέρεια. Το πρώτο προκύπτει βάσει συντελεστή συλλογικοτήτων ανά 1.000 κατοίκους:

(αριθμός ομάδων που δραστηριοποιήθηκαν ανά περιφέρεια / πληθυσμός περιφέρειας) x 1.000

Το δεύτερο προκύπτει βάσει συντελεστή δράσεων ανά 1.000 κατοίκους:

(αριθμός δράσεων που έλαβαν χώρα ανά περιφέρεια / πληθυσμός περιφέρειας) x 1.000

Στα χαρτογράμματα, κάθε περιφέρεια διογκώνεται (κόκκινο) ή συρρικνώνεται (μπλε) ανάλογα με τον εκάστοτε συντελεστή.

Αν και η αλληλέγγυα δυναμική στην απεργία πείνας δεν ποσοτικοποιείται, ο Τάσος Ζαχαρίου επιδιώκει μια ενδεικτική προβολή της στο χώρο (βλ. Εικόνα 11)³⁰⁷. Τα παραπάνω χαρτογράμματα επιχειρούν να σκιαγραφήσουν τις δυναμικές που αναπτύχθηκαν ανά περιφέρεια. Το αποτέλεσμα που προκύπτει μπορούμε να το δούμε ως έναν τρόπο χαρτογραφικής αποτύπωσης της συμβολικής με-

³⁰⁷ Η εργασία εξαμήνου του Τάσου Ζαχαρίου έχει τίτλο «Χαρτογραφική αποτύπωση κινηματικών δυναμικών: Παράδειγμα από την απεργία πείνας των 300 μεταναστών» και τα δεδομένα προέρχονται από τα στοιχεία που συλλέχθηκαν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

τάλλαξης που υφίσταται ο δισδιάστατος χώρος σε αντιληπτικό επίπεδο υπό την επίδραση μιας αναδυόμενης δυναμικής, των δυνάμεων-προσανατολισμών που έλαβαν χώρα εντός ελληνικής επικράτειας. Για τους αλληλέγγυους που βίωσαν ερμητικά την εμπειρία της απεργίας πείνας, που επένδυσαν πλήρως την ενέργειά τους (energy) στην αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης και παρακολουθούσαν τις εκδηλώσεις δυνάμεων-προσανατολισμών, ο ελλαδικός χωρο-χρόνος παραμορφώθηκε με κάποιον τρόπο που προσπαθούν να αποτυπώσουν οι παραπάνω χάρτες: η πυκνότητα και η ένταση των δυνάμεων-προσανατολισμών που εκδηλώνονταν σε κάθε πόλη μεταφραζόταν επίσης σε χωροχρονική πυκνότητα αναφοράς του ονόματος αυτής της πόλης. Έτσι, εκείνες τις ημέρες, πολλές περιοχές εξαφανίστηκαν από το αντιληπτικό εύρος πολλών αλληλέγγυων, ενώ άλλες προεξείχαν (ακούγονταν, συζητιόνταν) τροφοδοτώντας με νόημα την προσπάθεια ανάδειξης της απεργίας. Με βάση τους απόλυτους αριθμούς δράσεων ή συλλογικοτήτων, οι πόλεις με την πιο έντονη δραστηριότητα ήταν η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη. Στα χαρτογράμματα βλέπουμε ότι, αναλογικά με τον πληθυσμό της κάθε περιφέρειας, οι πόλεις (και, επομένως, οι αντίστοιχες περιφέρειες) που εμφάνισαν πολύ έντονη δραστηριότητα είναι τα Χανιά, το Ρέθυμνο, η Μυτιλήνη, η Χίος και η Πάτρα - περιοχές με έντονη πολιτική δραστηριότητα, πόλεις με πανεπιστημιακές σχολές, δηλαδή περάσματα εσωτερικών μεταναστεύσεων και σημεία διεργασιών ιδεολογικών / πολιτισμικών μίξεων, αλλά και συνοριακά νησιά με πολιτική παράδοση (εμπειρία, ήδη διαμορφωμένους δυνάμους δεσμούς ενεργοποίησης) σε μορφές αλληλεγγύης προς αυτούς που διασχίζουν τα σύνορα. Αντίστροφα, περιοχές όπως η Χαλκιδική, η Εύβοια, η νότια Πελοπόννησος, η Στερεά Ελλάδα ή ο Νομός Λασιθίου, όπως και τα περισσότερα εμπορευματοποιημένα νησιά μαζικού τουρισμού, εμφανίζουν πολύ αρνητικές δυναμικές, με την ύπαρξη ελάχιστων ή και καθόλου δυνάμεων-χώρων με όρους αλληλεγγύης στην απεργία πείνας, είναι *παθητικές* πόλεις, αδιάφορες³⁰⁸. Να σημειωθεί ότι, αν και οι αλληλέγγυοι πραγματοποίησαν επίσης *αποκεντρωμένες* δράσεις, το μεγαλύτερο μέρος των δράσεων έλαβε χώρα στην πρωτεύουσα της κάθε περιφέρειας και, συνήθως, σε κεντρικά σημεία της κάθε πόλης.

Ως προς το συντονισμό μεταξύ των δυνάμεων αλληλέγγυων χώρων, δίχως κάποιο επιτελικό κέντρο και μιας οργανικής σχέσης που να συνδέει τους αλληλέγγυους μεταξύ τους και τους δυνάμους-χώρους, ο συντονισμός ήταν αποτέλεσμα δημόσιας κατάθεσης προτάσεων ελάσσονος επεξεργασίας ευρείας απεύθυνσης, όπως η παρακάτω³⁰⁹:

«από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης σε Θεσσαλονίκη σε συντονισμό και από κοινού με την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης στην Αθήνα σας στέλνουμε μια πολιτική πρόταση-πρόσκληση σε δράση για το ζήτημα της απεργίας πείνας. Καθώς η απεργία πείνας μπαίνει στην τρίτη εβδομάδα απαιτείται ενδυνάμωση των

³⁰⁸ Μάλιστα, στις εθνικές βουλευτικές εκλογές του 2012, κάποιες απ' αυτές τις περιοχές αποτέλεσαν δεξαμενές σημαντικού αριθμού ψηφοφόρων για το νεοναζιστικό κόμμα της Χρυσής Αυγής. Για παράδειγμα, η Λακωνία ήταν η περιφέρεια που έδωσε το μεγαλύτερο εκλογικό ποσοστό της Χρυσής Αυγής. Για την «εκλογική γεωγραφία» του νεοναζιστικού κόμματος, βλ. τη σχετική ανάλυση του Γιάννη Μαυρή στις 01/07/2013 (διαθέσιμη σε <http://www.efsyn.gr/?p=66373> - τελευταία είσοδος 01/11/2014).

³⁰⁹ Για άλλο παράδειγμα, βλ. κάλεσμα Συνέλευσης Μεταναστών 15/02/2011 (Παράρτημα Γ').

δράσεων αλληλεγγύης, πιο οργανωμένη παρέμβαση και σχέση με τα κέντρα της απεργίας σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα καθώς και μια πιο καθολική και δυναμική πολιτική απάντηση στις προκλήσεις του κράτους σχετικά με την απεργία. Έχουμε ορίσει την Παρασκευή 11/2 ως ημέρα πανευρωπαϊκής-πανελλαδικής δράσης και αλληλεγγύης στην απεργία.

Η πρόταση λέει τα εξής:

α) Ζητάμε την συμμετοχή σας με οποιοδήποτε τρόπο δράσης θέλετε (πορεία, εκδήλωση, ακτιβισμό) στους τόπους σας σχετικά με το θέμα της απεργίας την Παρασκευή 11/2.

β) Διερευνούμε και θέλουμε να μάθουμε τις διαθεσιμότητες και τις δυνατότητες για μια μαζική κάθοδο στην Αθήνα, από Σάββατο ξημερώματα και επιστροφή Δευτέρα ξημερώματα. [...] Ξέρουμε ότι αυτό που ζητάμε είναι δύσκολο αλλά έχουμε εμπιστοσύνη ότι ο κόσμος του κινήματος, τόσο πρακτικά όσο και οργανωτικά, μπορεί να ανταπεξέλθει και να βοηθήσει σημαντικά την απεργία.»

(πρόταση σε δράση από Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης 07/02/2011, Παράρτημα Δ')

Με τα παραπάνω δεδομένα, προσπαθώ να ρίξω φως στη διαδικασία ανάδυσης του δυναμικού και το ρόλο της συμπύκνωσης κρίσιμων πόρων στην ενεργοποίηση της αλληλεγγύης, έχοντας ταυτόχρονα κατά νου το μέσον της τηλεόρασης που προσφέρει τη δυνατότητα στρωματοποίησης κυρίως αρχών σηματοδοτήσεων στο δημόσιο χώρο μέσω μεγαεκπομπών, δηλαδή εκπομπών κωδίκων από ελάχιστους πομπούς που απευθύνονται σε πάρα πολλούς δέκτες ταυτόχρονα και κατ' επανάληψη. Προτού επεκταθώ όμως σ' αυτές τις διαδικασίες, να κάνω μια χρήσιμη υπόθεση για το ρόλο του διαδικτύου, εν συγκρίσει μ' αυτόν της τηλεόρασης, σε σχέση με την κατασκευή της πραγματικότητας (όχι σε σχέση με το συντονισμό μεταξύ δυνάμεων-χώρων), αντλώντας από τη σχετική βιβλιογραφία. Το διαδίκτυο, και μάλιστα προσφέρει τη δυνατότητα εκπομπών από πολλούς πομπούς (για την ακρίβεια, από όλους τους χρήστες: ελευθερία λόγου)³¹⁰, αλλά αυτές σπάνια μπορούν να λειτουργήσουν ως μεγαεκπομπές (ανα)κατασκευής της πραγματικότητας. Οι ενστάσεις προέρχονται από τη θέση του Barabási (2002: 55-64), σύμφωνα με την οποία υπάρχουν κάποιοι κόμβοι που λειτουργούν ως hubs (συγκεντρώνουν πολλούς δεσμούς ή, με όρους της συγκεκριμένης εργασίας, αποτελούν ψηφιακές μεγαεκπομπές) τη στιγμή που το υπόλοιπο διαδίκτυο είναι συγκριτικά αόρατο (στο ίδιο: 58). Για τον Barabási, τα hubs αποδεικνύουν ότι το διαδίκτυο δεν είναι χώρος δημοκρατίας ή/και ισότητας. Ο James Curran αναπτύσσει εξαιρετικά τις αμφιβολίες του απέναντι σε πρώιμες αισιόδοξες προβλέψεις της δεκαετίας του 1990 για την ανάπτυξη μιας παγκόσμιας υπερεθνικής κουλτούρας με βάση το διαδίκτυο. Συνοπτικά, ο Curran (2012) υποστηρίζει ότι ο κυβερνοχώρος αντανάκλα τους κερματισμούς (ιδεολογικούς, αξιακούς, εθνικούς, εθνοτικούς, γλωσσικούς, συμφεροντολογικούς κ.κ.) που εμφανίζονται και στον *πραγματικό* κόσμο, με την κρίσιμη διαφορά ότι πολυπλοκοποιεί περαιτέρω τις ήδη πολύπλοκες εδαφικοποιημένες τους στρωματοποιήσεις, συγκεντρώσεις και κατανομές (βλ. επίσης Appadurai 1990· Gupta & Ferguson 1992· Kearney 1995). Έτσι, ενώ έχει υποστηριχτεί η μεγάλη σημασία του διαδικτύου για τα ξεσπάσματα δυνάμεων-προσανατολισμών και εξεγέρσεων, αλλά και για τις οργανωτικές και συντονιστικές επικοινωνίες μεταξύ δυνάμεων-χώρων (ενδεικτικά, Chesters & Welsh 2006), αυτό, κατά την άποψή μου, δε θα

³¹⁰ Δεν είναι ελεύθερη η πρόσβαση στο διαδίκτυο σε όλα τα κράτη και, επιπλέον, η έρευνα στο διαδίκτυο δείχνει ότι υπερ-εκπροσωπεύονται οι φωνές των οικονομικά και τεχνολογικά πιο ισχυρών.

πρέπει να συγχέεται με τον καθοριστικό ρόλο που συνεχίζει να παίζει η τηλεόραση στην ηγεμονική (ανα)κατασκευή της πραγματικότητας (ενδεικτικά, βλ. Δεληγκιαούρη 2012: 14). Με άλλα λόγια, το διαδίκτυο εγγυάται την ελευθερία του λόγου, όπου είναι ελεύθερο, ενώ διασφαλίζει ταυτόχρονα ότι κάθε λόγος δε θα έχει ίσο αντίκτυπο³¹¹. Αυτό αρμόζει τέλεια στη φιλελεύθερη εκδοχή του καπιταλισμού και της δημοκρατίας: όλοι μπορούν να επαναπαύονται απολαμβάνοντας την ελευθερία του λόγου, όχι όμως το προνόμιο της μεγαεκπομπής· μόνο *λίγοι διαπιστευμένοι* μπορούν να απολαμβάνουν την πρόσβαση σ' αυτές τις απεδαφικοποιημένες εκπομπές που τηλεμεσολαβούν τις εδαφικοποιημένες σχέσεις και υποβάλλουν επιθετικά, με νοσοπολιτικούς όρους, τους κώδικες που κατασκευάζουν τον κόσμο ή την πραγματικότητα των πολλών. Κατ' αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται η επανάπαυση που προσφέρει η ελευθερία του λόγου και η ταυτόχρονη αναπαραγωγή και στρωματοποίηση κυρίαρχων κατηγοριών σύλληψης του κόσμου, του αντικειμενικού κοκ.

Οι αλληλέγγυοι προσπάθησαν να αντισταθμίσουν, στο μέτρο του δυνατού, αυτήν τη στρωματοποίηση κυρίαρχων σημασιών στον εθνοκρατικό χώρο -στρωματοποίηση που λαμβάνει χώρα σε έναν πάντα ήδη διαμορφωμένο χώρο εθνοκρατικών αυτονοήτων- μέσω της συμπύκνωσης θραυσματικών μικρο- ή/και μεσο-εκπομπών κωδίκων, δηλαδή αρθρώσεων που απευθύνονται σε σχετικά περιορισμένο αριθμό δεκτών (μικρές κατά τόπους συμπυκνώσεις κοινοποιήσεων, που αρθρώνουν λόγο, εκπέμπουν κώδικες, όπως πορείες, μικροφωνικές, κείμενα σε ιστότοπους, μοιράσματα φυλλαδίων, τρικάκια και αναρτήσεις πανό, σε πολλά γεωγραφικά σημεία, σε όλη τη διάρκεια της απεργίας πείνας). Η προσπάθεια ενεργοποίησης και ανάδυσης του δυνητικού ενισχύεται με την εμπλοκή των αλληλέγγυων σε αμέτρητες δύνες που προκαλούνται στις διάφορες (γεωγραφικές, ιδεολογικές και συστημικές) θέσεις που καταλαμβάνουν, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, καθώς και στη διοργάνωση ημερίδων, συζητήσεων και, γενικότερα, δημόσιων παρεμβάσεων. Η προσπάθεια αντιστάθμισης, μέσω μικροεκπομπών, της στρωματοποίησης που καταφέρνει η μεγαεκπομπή των κυρίαρχων κωδίκων, απαιτεί μια μεγάλη επένδυση πόρων από τους αλληλέγγυους, μια διαρκή παρουσία και κινητικότητα που λειαίνει το έδαφος για μια συνεχή άσκηση ελκτικών επιρροών και μια σταδιακή ενεργοποίηση της αλληλεγγύης, η οποία λειτουργεί ταυτόχρονα προς την κατεύθυνση απονομιμοποίησης του αντιπάλου: όσο πιο διευρυμένες και πυκνές είναι οι χωρο-χρονικές εδαφικοποιημένες εκδηλώσεις της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης, τόσο μεγαλύτερη πίεση ασκείται στον αντίπαλο. Ωστόσο, πέρα απ' αυτόν το σχετικά προσωρινό αντίκτυπο της έλξης αλληλεγγύης, υπάρχει και ένα διαχρονικότερο διακύβευμα, το οποίο έγκειται στον πολλαπλασιασμό και την ενί-

³¹¹ Οι Bonta & Protevi (2004: 137) αναφέρουν ότι το διαδίκτυο, παρόλο που είναι ένας χώρος δημιουργικότητας και αντίστασης, εισβάλλει στην ιδιωτικότητα του κάθε χρήστη και ευνοεί τον κρατικό έλεγχο και την εξουσία των παγκοσμιοποιημένων εταιριών. Ο έλεγχος των χρηστών από τους μηχανισμούς επιτήρησης αποτελεί μια επιπλέον περιοριστική διάσταση του διαδικτύου η οποία βρίσκεται σε σχέση αλληλοσυμπληρώματος με τη διάσταση της ηγεμονικής (ανα)κατασκευής της πραγματικότητας.

σχυση των δυνάμεων-χώρων, δηλαδή στην έλξη και συγκράτηση αδιάφορων ή αμέτοχων ατόμων σε δυνάμους-χώρους. Στους δυνάμους-χώρους, εκεί όπου το άτομο εκτίθεται επαναλαμβανόμενα σε ταξικούς και κοινωνικούς κώδικες που διαρρηγνύουν σταδιακά τη στρωματοποίηση των εθνοκρατικών αυτονόητων στον ενσώματο νου, εκεί λανθάνει το νοοπολιτικό διακύβευμα της ταξικής δράσης, στην ικανότητα αυτών των χώρων να ελκύνουν τους ανθρώπους σε θύλακες επαναλαμβανόμενης διακίνησης ταξικών αυτονόητων, μια επανάληψη που διασφαλίζει τη στρωματοποίηση αυτών των αυτονόητων στη δυναμική μνήμη. Παράλληλα, η συμμετοχή σε συζητήσεις εντός αυτών των θυλάκων δένει αυτά τα αυτονόητα στοιχεία στη συνειδητή, ρητή μνήμη.

Βέβαια, η κατασκευή *μεγάλων*, κεντρικών συμβάντων (μαζικές πορείες, η επιλογή της Νομικής κοκ.) μπορεί ενίοτε να βρίσκει τηλεοπτική διέξοδο. Ωστόσο, κάθε σύστημα λήψης αποφάσεων έχει σχετικά προσδιορισμένα *δομικά όρια προσαρμογής* (Melucci 1996: 241-2, 244, 247), τα οποία καθορίζουν σε κάθε δεδομένη στιγμή αυτό που μπορεί να υπόκειται σε διαπραγμάτευση και ενσωμάτωση και αυτό που θα παραμείνει εκτός αυτής της διαπραγμάτευσης, διασφαλίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αναπαραγωγή των κυρίαρχων, στρωματοποιημένων σχέσεων παραγωγής. Εκεί που οι σημασίες και οι διεκδικήσεις αυτών των *μεγάλων* συμβάντων βρίσκονται έξω απ' αυτά τα όρια προσαρμογής του συστήματος, τότε η τηλεοπτική σημασιοδότησή τους αναμένεται να είναι απονομιμοποιητική, διαστρεβλωτική και αποσπασματική. Όπως πληροφορούμαστε από τις μιντιακές σπουδές, η αποσπασματική κάλυψη ή πλαισίωση των ειδησεογραφικών συμβάντων λειτουργεί εις βάρος των εννοιολογικών συνδέσεων (Iyengar, όπως παραπέμπεται σε Vliegenthart & van Zoonen 2011: 104), οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση μιας πιο ολιστικής, σφαιρικής αντίληψης του αφηρημένου καπιταλιστικού καθεστώτος· ακόμη και αν αναφερθεί ένα συμβάν, δε συνδέεται με ευρύτερα ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος, ούτε με τη λειτουργία του καπιταλιστικού καθεστώτος. Η δύναμη συνειδησιακής επιρροής που έχουν οι πλαισιώσεις (framings), ο λόγος, οι ειδήσεις κοκ., η ευλογοφάνειά τους δε βρίσκεται μόνο στις περιεχόμενες εννοιολογικές συνδέσεις, αλλά και στη σχέση μεταξύ περιεχομένου και όσων μένουν εκτός· δεν είναι σημαντικό μόνο το τι αποκαλύπτεται, αλλά και το τι συγκαλύπτεται· όχι μόνο το τι λέγεται, αλλά και το τι αποσιωπάται· όχι μόνο η παρουσία που εντυπώνεται στη μνήμη, αλλά και η απουσία. Μια αφήγηση περικλείει μόνο ένα μέρος της πολύπλοκης πραγματικότητας που μας περιβάλλει (παρουσίες) και αναδύει την ευλογοφάνεια και καταληπτότητά της μέσω της σύνδεσης αυτών των παρουσιών, ενώ αφήνει εκτός το μεγαλύτερο μέρος της πολλαπλότητας (απουσίες) (Pan & Kosicki 1993: 59· Entman 1993: 52· de Vreese 2005: 53· Kitzinger 2007: 137· Van Gorp 2007: 67· Kuypers 2009: 181)312.

Προκύπτει εύλογα το ερώτημα αν απομένει κάτι θετικό για τους αλληλέγγυους από την τηλεο-

³¹² Από την οπτική της ρητορικής κριτικής, ο Mckerrow (1989: 107) λέει χαρακτηριστικά ότι «η *απουσία* είναι εξίσου σημαντική με την *παρουσία*».

πτική προβολή, την τηλεοπτική *διέξοδο* ενός συμβάντος. Μπορεί η σημασία του να υποβαθμίζεται τηλεοπτικά προς όφελος της κυριαρχίας, αλλά μπορεί να απομένει τουλάχιστον η εντύπωση εφικτότητας αυτού του συμβάντος. Αν και έχω ήδη αναφέρει μερικά παραδείγματα του λειτουργικού αποτυπώματος της εντύπωσης εφικτότητας (ο φόβος επέκτασης των εξεγέρσεων στη βόρεια Αφρική, ο φόβος του ντόμινο από την απεργία πείνας κοκ.), το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η εντύπωση εφικτότητας ενός άλλου Δεκέμβρη, εντύπωση που κατασκευάστηκε ισχυρά μέσα από τον ίδιο το Δεκέμβρη: πέρα από τις κυρίαρχες σημασιοδοτήσεις του, ο Δεκέμβρης εντύπωσε στη (συλλογική) μνήμη την εξέγερση ως εφικτή. Κάθε καταγεγραμμένο συμβάν (κάθε παρουσία), μικρό ή μεγάλο, αφήνει στο πέρασμά του μια εντύπωση εφικτότητας. Όντας απόν, δηλαδή εκεί που δεν είναι καταγεγραμμένο, εντυπωμένο, δεν αφήνει κάτι με νοοπολιτικούς όρους, ως απουσία, είναι *τίποτα*, ενώ, ως παρουσία, είναι *κάτι*, είναι ο σπόρος σημασιοδοτήσεων και δυνών³¹³. Με νοοπολιτικούς όρους, η συνείδηση, στο βαθμό που δεν μπορεί να διακριθεί από τη γλώσσα, είναι κάτι που διαμορφώνεται επιθετικά, δηλαδή προϋποθέτει παρουσίες και την προσκόλλησή τους στη δυνητική μνήμη. Η τηλεοπτική διέξοδος ενός συμβάντος καταφέρνει να το επιθέσει ως διακύβευμα νοηματοδοτήσεων (δύνες) σε μεγάλο γεωγραφικό εύρος. Είτε είναι φιλικές είτε είναι εχθρικές οι τηλεοπτικές νοηματοδοτήσεις αυτού του συμβάντος, για να αποτελέσουν νοοπολιτικό διακύβευμα και να είναι ικανές να προκαλέσουν συνειδησιακές μετατοπίσεις, πρέπει πρώτα να αποτελούν παρουσία. Αυτή είναι η τυραννία της τηλεόρασης: ό,τι δεν εισέρχεται σ' αυτήν, απουσιάζει από το αντιληπτικό εύρος της μάζας, ενώ ό,τι εισέρχεται σ' αυτήν, μπορεί εύκολα να νοηματοδοτηθεί εχθρικά, ιδιαίτερα στο βαθμό που αποκλίνει από ήδη στρωματοποιημένα αυτονόητα.

(6.3) περιήγηση στο ιδεολογικό εύρος της αλληλεγγύης

Στο κεφάλαιο 2 ανέπτυξα έναν τρόπο ανάλυσης της ερμηνευτικής πλαισίωσης στο αρχικό κείμενο των απεργών πείνας. Ωστόσο, η συγκεκριμένη μέθοδος δε θα είχε νόημα να εφαρμοστεί σε έναν τόσο μεγάλο όγκο κειμένων, όπως αυτός που παρήχθη από την αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης στους απεργούς. Στην περίπτωση τόσο μεγάλου όγκου υλικού, η ανάλυση της ερμηνευτικής πλαισίωσης δίνει μεγάλη έμφαση στην κατηγοριοποίηση και την ταξινόμηση, στον *εντοπισμό* ή την *κατασκευή*³¹⁴ πλαισίων ή τεμαχίων λόγου και τη χρήση τους με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδεικνύεται

³¹³ Εννοείται ότι πολλές μεταβολές που δεν τις καταγράφουμε (απουσίες) αφήνουν λειτουργικό αποτύπωμα που επηρεάζει τη ζωή μας. Σε ένα καθεστώς ή σύστημα διεξάρτησης, οι απουσίες επηρεάζουν τη ζωή μας. Αυτό που δεν επηρεάζουν άμεσα είναι η συνείδησή μας και οι σκόπιμες επιλογές μας.

³¹⁴ Μεταφράζω τον όρο *identification* που είναι ο πιο κοινός όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει το σκοπό ή, καλύτερα, ένα βήμα της ανάλυσης πλαισίου. Ο αμφίσημος όρος, όμως, συμπυκνώνει την ένταση μεταξύ κονστрукτιβισμού και ρεαλισμού, καθώς δε διασαφηνίζει αν πρόκειται για διαδικασία κατασκευής ή για διαδικασία εύρεσης ενός ήδη υπάρχοντος πλαισίου. Δικαιολογημένα, λοιπόν, διερωτώνται πολλοί αν βρίσκουμε κάτι ήδη υπαρκτό ή το κατασκευάζουμε (ενδεικτικά, Creed, Langstraat & Maureen 2002: 50).

το νόημα μιας δράσης, ενός λόγου κοκ. Η λανθάνουσα ιδέα πίσω απ' αυτό είναι ότι τα πλαίσια περιέχουν «συνοψιστικά σύμβολα» (Garnson & Modigliani 1989: 3: condensing symbols) ή έννοιες που πρέπει να ιεραρχήσουμε με κριτήριο τη σημαντικότητά τους μέσα στο υλικό. Τα κριτήρια για το τι είναι σημαντικό ορίζονται είτε από το τι ψάχνουμε είτε από τις επαναλήψεις μέσα στο κείμενο είτε από το νόημα του κειμένου, δημιουργώντας ωστόσο αποκλίσεις ως προς τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητή η έννοια του πλαισίου. Για παράδειγμα, το πλαίσιο μπορεί ενίοτε να ταυτιστεί και με μια *ετικέτα* (Gilliam & Bales 2001: 4· Richardson 2005: 503· Kitzinger 2007: 148), με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό που αποκάλεσα «λογική (ή πλαίσιο) λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας» στην περιήγηση στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων (βλ. υποκεφάλαιο 4.5)³¹⁵. Το πρόβλημα που έχει αυτή η διαδικασία είναι ότι δεν είναι καθόλου ευαίσθητη στην πολυσημία που εμφανίζει η εμπειρική πολυπλοκότητα, μια παρατήρηση που ανήκει στον ίδιο τον Goffman (1986 [1974]: 25· βλ. επίσης Durham 2001: 123· Hertog & McLeod 2001: 151-6· Creed, Langstraat & Maureen 2002: 42-3, 51· Van Gorp 2007: 65· Vliegthart & van Zoonen 2011: 103). Σε ένα υποκείμενο μπορεί να εφαρμόζονται περισσότερα από ένα πλαίσια, ενώ παράλληλα τα ίδια τα πλαίσια είναι συνήθως πολύσημα, ώστε αν τα αποσπάσουμε από το ευρύτερο συμφραζόμενο τους μπορεί να αποκλίνουν από την αρχική τους σημασία. Αντλώντας ένα παράδειγμα από την απεργία πείνας, *το ενδεχόμενο ανθρωπιστικής καταστροφής* (δηλαδή το ενδεχόμενο θανάτου κάποιου απεργού) ήταν ένα πλαίσιο που τονίστηκε τόσο από την Δεξιά, στην προσπάθειά της να πείσει την κυβέρνηση να καταστείλει την απεργία όσο γίνεται νωρίτερα, όσο και από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, στην προσπάθειά της να πείσει την κυβέρνηση για τη λήψη μιας απόφασης που θα ικανοποιούσε τους απεργούς, ώστε να σταματήσουν την απεργία.

Συμφωνώντας με τον Frank D. Durham, η παραπάνω μεθοδολογία πραγματοποιεί το νόημα, οριοθετεί το πλαίσιο, το αποσπά από την πηγή του (από τη διεξάρτησή του από το κείμενο και από το ευρύτερο χωρο-χρονικό συμφραζόμενο), το μεταφέρει και το εκθέτει σαν ένα αντικείμενο αμετάβλητου νοήματος, συγκαλύπτει (ασχέτως προθέσεων) την πολυφωνία και λειτουργεί εις βάρος της ανάδειξης της πολυπλοκότητας και της διεξάρτησης εντός ενός «ολιστικού συμφραζόμενου» (Durham 2001: 127)³¹⁶. Η κριτική του Durham ξεκινάει από τη θέση του Jameson (1971: 367-8, όπως παραπέμπεται σε Durham στο ίδιο: 127-8) ότι ο κερματισμός της πραγματικότητας σε στεγα-

³¹⁵ Για παραδείγματα τέτοιων πλαισίων γύρω από το μεταναστευτικό, βλ. Lakoff & Ferguson (2006) και Helbling (2014).

³¹⁶ Ο Durham προτείνει να εστιάσουμε στην αφήγηση. Το ζήτημα της ταξινόμησης και της συγκάλυψης της διεξάρτησης εντοπίζεται και από θεωρητικούς της ανάλυσης πλαισίου, ασχέτως αν πολλοί δεν το θεωρούν πρόβλημα. Για τον Van Gorp (2007: 65), με τα πλαίσια, «η πολυπλοκότητα ενός συμβάντος υποβαθμίζεται σε ένα αντιληπτό ευλογοφανές σύνολο». Οι Lakoff & Ferguson (2006) υποστηρίζουν ότι τα πλαίσια, λειτουργώντας ως οριοθετήσεις των φαινομένων ή θεμάτων στα οποία αναφέρονται, περιορίζουν τις διαστάσεις αυτών των θεμάτων, τη στιγμή που τα περισσότερα απ' αυτά έχουν πολύ περισσότερες διαστάσεις απ' αυτές που υποθέτει η κατασκευή ενός πλαισίου. Ο Kitzinger (2007: 151-2), ενώ προτρέπει τους ερευνητές να σκέφτονται «έξω από τα κουτάκια», δεν προτείνει να πάψουν να κατασκευάζουν «κουτάκια».

νά, διαχειρίσιμα συστατικά έχει ως αποτέλεσμα να μην αποκαλύπτονται εξ ολοκλήρου οι πλήρεις συνεπαγωγές ενός προβλήματος ή ενός ζητήματος ή, με άλλα λόγια, συγκαλύπτει τη θεματική διεξάρτηση εντός ενός καθεστώτος, τη θέαση του καπιταλισμού και του κόσμου ως ένα αναδυόμενο και διεξαρτώμενο πολύπλοκο σύμπλεγμα. Αν το πλαίσιο αποσπάται από την πηγή του, από το συγκεκριμένο υποκείμενο που το παρήγαγε (Van Gorp 2007: 62), και αντιμετωπίζεται ως αυτόνομη «δομή νοήματος» (Hertog & McLeod 2001: 142), δηλαδή σαν να υπάρχει εκεί-έξω, ανεξάρτητα από το υποκείμενο, τότε η ανάλυση πλαισίου είναι μια ξεκάθαρη συμβολή στο δομισμό και, στο βαθμό που αντιμετωπίζει τις κατασκευές της ανάλυσης ως προϋπάρχουσες της ανάλυσης, τείνει να αποκόψει τις ρίζες της από τον κονστρουκτιβισμό³¹⁷. Η παρούσα ανάλυση δεν επιθυμεί να συμβάλει στο δομισμό, αλλά να αναδείξει και να επεξεργαστεί ζητήματα πολυπλοκότητας και διεξάρτησης. Ακόμη και αν η διεξάρτηση και η πολυπλοκότητα δεν μπορούν να χωρέσουν σε μια αφήγηση, όπως ανέφερα ήδη, αυτό απέχει πολύ από το να ταξινομήσουμε είτε το νόημα είτε το πλαίσιο είτε τις ιδεολογίες.

Με την *περιήγηση* στο ιδεολογικό εύρος ή στρώμα της αλληλεγγύης θα αναπτύξω ουσιαστικά μια συζήτηση πάνω στο περιεχόμενο των κειμένων αλληλεγγύης που παρήγαγαν οι διάφορες συλλογικότητες, περιεχόμενο το οποίο προσανατόλισε τη δράση της εκάστοτε συλλογικότητας και στο σύνολό του πλαισίωσε την απεργία πείνας. Θα εντοπίσω επαναλαμβανόμενα στοιχεία εντός αυτού του υλικού, αναπτύσσοντας μια αφήγηση που να τα συνδέει ή που αναδεικνύει τις συγκλίσεις και αποκλίσεις αυτών των στοιχείων. Με το *στρώμα* δεν υπονοώ ότι αυτό το υλικό είναι γενικά κυρίαρχο σε κοινωνικό επίπεδο· είναι κυρίαρχο μόνο στο περιορισμένο του σύνολο, είναι κυρίαρχο μόνο στο θύλακά του, μόνο στη σχετική του α-δυναμία. Βλέπω αυτό το περιεχόμενο και τους προσανατολισμούς που δηλώνει ως μέρος της έκφρασης της αφηρημένης μηχανής και όχι ως μέρος του λόγου μεμονωμένων ομάδων, παρόλο που αναφέρω την εκάστοτε πηγή (δύναμο-χώρο) προέλευσης. Εφάρμοσα την εμβάθυνση στο υλικό που διακινήθηκε, δηλαδή εκτέθηκα στις επαναλήψεις και τις συνδέσεις των κειμένων, ώστε να αποκτήσω μια όσο το δυνατόν σφαιρικότερη εικόνα του ιδεολογικού εύρους της αλληλεγγύης αφηρημένης μηχανής, αποφεύγοντας όμως την ταξινόμηση του υλικού. Το υλικό αυτό, ωστόσο, είναι χαοτικό και η ανάλυση δεν είναι κάτι που έχει τέλος, αλλά μπορεί να συνδέει με ατελείωτο τρόπο σημεία, έννοιες και λογικές. Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο τόνισα τον τρόπο με τον οποίο αναδύεται η πολυπλοκότητα και η διεξάρτηση, ως αποτέλεσμα της σύνθεσης απλών και γραμμικών συνδέσεων των μοναδικών λόγων (discourse) ή αφηγήσεων. Σ' αυτό το υποκεφάλαιο δίνω έμφαση επίσης στο ρόλο που μπορεί να παίζει αυτό το υλικό στην ενεργο-

³¹⁷ Σχεδόν όλη η βιβλιογραφία που επεξεργάστηκα εδώ υποστηρίζει ότι οι επιστημολογικές αρχές της ανάλυσης πλαισίου θεμελιώνονται στον κονστρουκτιβισμό. Ο ίδιος ο Goffman είναι πιο προσεκτικός σε σχέση με την απόσπαση του νοήματος και του πλαισίου από τα υποκείμενα, όταν υποστηρίζει ότι τα νοήματα αναδύονται μόνο σε διαδικασίες διάδρασης, ερμηνείας και πλαισίωσης (Goffman 1986 [1974]: 24).

ποίηση των δυνητικών σημασιών της απεργίας πείνας. Εστιάζω στην αναπαράσταση του αντικειμένου-δεσμού, δηλαδή στους τρόπους με τους οποίους αναπαριστώνται τα υποκείμενα που εμπλέκονται στη σύγκρουση και οι μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και σε σημεία εννοιολογικών αποκλίσεων και συγκλίσεων. Ωστόσο, το υλικό που συνέλεξα από τις εκφράσεις αλληλεγγύης και νοηματοδότησης της απεργίας είναι πολύ πλούσιο και σε καμία περίπτωση δεν ανάγεται στα αποσπάσματα και τις υπογραφές που εμφανίζω. Με την εμβάθυνση εισήλθα ουσιαστικά σε ένα ατέρμονο παιχνίδι ομοιοτήτων και διαφορών, συγκλίσεων και αποκλίσεων που δε θα είχε νόημα να εκτεθεί σε όλη του την έκταση -δεν θα ήταν άλλωστε και δυνατόν. Επιλέγοντας να ακολουθήσω τη μεθοδολογική κατεύθυνση που προτείνει πάνω σ' αυτό το ζήτημα ο ίδιος ο Gregory Bateson, εισηγητής της έννοιας του πλαισίου (frame), ο οποίος είχε επίγνωση αυτής της πολυπλοκότητας, επιχείρησα να ερμηνεύσω κάποιες συγκλίσεις και αποκλίσεις που εντόπισα προσφεύγοντας σε ένα «ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης» (Bateson 1987 [1972]: 101, 168).

Ο «υψηλότερος κοινός παράγοντας» (στο ίδιο: 104) που εμφανίζεται από την ανάλυση ολόκληρου του υλικού ανακοινώσεων αλληλεγγύης είναι ότι τα αιτήματα των μεταναστών είναι δίκαια. Αυτό θα πρέπει να το κατανοήσουμε πρωτίστως στην αξιακή του διάσταση, και όχι τόσο στην πολιτική του (με τη στενή έννοια), δεδομένου ότι απαντάται στις ανακοινώσεις δυνάμων-χώρων που αποκαλύπτουν πολύ διαφορετικούς προσανατολισμούς δράσης μεταξύ τους. Δύο άλλα εννοιολογικά στοιχεία που επαναλαμβάνονται τακτικά είναι οι έννοιες της «εκμετάλλευσης» και της «αξιοπρέπειας»: η «εκμετάλλευση» προβάλλεται ως μονόδρομη σχέση μεταξύ του *αντιπάλου* ή του *ισχυρού* και του *μετανάστη*, ενώ η «αξιοπρέπεια» αποδίδεται στον μετανάστη όταν αποφασίζει να αγωνιστεί ενάντια σ' αυτήν την «εκμετάλλευση». Ένα άλλο συχνά επαναλαμβανόμενο εννοιολογικό στοιχείο είναι η λογική του «αποδιοπομπαίου τράγου» ή του «εξιλαστήριου θύματος» που ενίοτε τη συναντάμε και συμπυκνωμένη στην έννοια της «στοχοποίησης». Συνοπτικά, ο *αντίπαλος* ή ο *ισχυρός* επιρρίπτει την ευθύνη των δεινών όλης της *κοινωνίας* στους *μετανάστες* για να αποπροσανατολίσει την οργή της. Η αφηρημένη μηχανή, εδώ, αναλαμβάνει το ρόλο να κυριολεκτικοποιήσει αυτήν την αυτονόητη (για τους αλληλέγγυους) διαδικασία, προσπαθώντας να τη μετατρέψει από υπόρρητη ρουτίνα σε ρητή συνείδηση. Βέβαια, οι αποκλίσεις ως προς τα υποκείμενα, τα επίθετα, τα ουσιαστικά και τα ρήματα που συναντάμε σ' αυτές τις περιγραφές μπορεί να είναι μεγάλες. Για παράδειγμα, η *κοινωνία* αναφέρεται συνήθως ως «εργατική τάξη» που διασπάται μέσω αυτού του αποπροσανατολισμού από το «αστικό κράτος».

«Χιλιάδες μετανάστες και μετανάστριες κάλυψαν φθηνές θέσεις εργασίας στα χωράφια, τις οικοδομές, τα νοικοκυριά και τις μητροπόλεις, βιώνοντας τη στυγνή εκμετάλλευση, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το ρατσισμό, συμβάλλοντας, όμως, ταυτόχρονα σημαντικά στην ανάπτυξη του εθνικού κεφαλαίου. Τώρα, όμως, με την πρόφαση της οικονομικής κρίσης, το κράτος φοβούμενο την οργάνωση των μεταναστών εργατών, στρέφει την ελληνική κοινωνία προς το ρατσισμό με σκοπό το διαχωρισμό της εργατικής τάξης και παράλληλα βρίσκει σε αυτούς ένα εύκολο εξιλαστήριο θύμα της οικονομικής κρίσης»

(Σωματείο Συμβασιούχων στα Τηλεφωνικά Κέντρα του ΟΤΕ)

«η κυβέρνηση έχοντας καταστρέψει εργασιακά, ασφαλιστικά και κοινωνικά δικαιώματα, καταδικάζοντας στη φτώχεια και την ανασφάλεια εκατομμύρια Έλληνες, προσπαθεί να στρέψει τους ντόπιους εργαζόμενους εναντίον των αλλοδαπών, ώστε να μας διαιρέσει και να μας φοβίσει. Έτσι μοιραία ο αγώνας τους μας αφορά όλους, γιατί η εξαθλίωση πλησιάζει επικίνδυνα πολλά στρώματα της κοινωνίας. Η στήριξη του αγώνα των μεταναστών είναι προϋπόθεση για τη στήριξη και την επανάκτηση των δικαιωμάτων όλων των εργαζομένων»

(Δημοτική Κίνηση «Παρέμβαση Πολιτών για τη Λαμία»)

Άλλοτε, πάλι, η *κοινωνία* μπορεί να αναφέρεται ως αυτή που εκμεταλλεύεται τους *μετανάστες*, θολώνοντας έτσι το όριο μεταξύ *αντιπάλου* και *συμμάχου*.

«Το ημιπαράνομο καθεστώς που έχει υιοθετηθεί στην Ελλάδα για τους μετανάστες/-τριες, χρησιμεύει σε πολλά: διαχωρίζει και μετά υποβιβάζει τους μετανάστες-εργάτες από τους ντόπιους εργάτες. Σε σημείο που οι ντόπιοι να νιώθουν ή και να γίνονται εκμεταλλευτές. Το κεφάλαιο χρησιμοποιεί και τους δύο, δημιουργεί πλεονάζον εργατικό δυναμικό και, όταν και όσο κρίνει πως δεν το χρειάζεται, αποφασίζει να τους διώξει, με πολιτικές είτε αναδιαρθρωτικών μέτρων (περικοπές μισθών, απολύσεις κ.ά.) άμεσα για τους ντόπιους είτε με δημιουργία συνθηκών αβίωτης ζωής για τους μετανάστες.»

(Ανοιχτή Συνέλευση - Σύρος)

«η υποτίμησή τους [των ξένων εργατών και εργατριών] λειτούργησε ως μοχλός ανάδειξης του έλληνα μικροαστού, του έλληνα μικροϊδιοκτήτη, του έλληνα μικροαφεντικού, του έλληνα μικρόψυχου. Όσο οι ντόπιοι εργάτες και εργάτριες πιανόντουσαν από το άρμα των δανείων, της μικροϊδιοκτησίας, της εθνικής περηφάνειας και ομοψυχίας άλλο τόσο τα αφεντικά τσάκιζαν μισθούς, ένσημα και άλλα κεκτημένα μακρόχρονων και αιματηρών κοινωνικών αγώνων πατώντας πάνω στη μαύρη, ανασφάλιστη και φτηνή εργασία των μεταναστών. [...] Μέσα σ' αυτήν τη συγκυρία, και πάλι κάποιοι ψάχνουν τους υπεύθυνους και τους υπαίτιους μέσα στις τάξεις των εκμεταλλευόμενων και των καταπιεσμένων [...].»

(Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμμητού)

Στα περισσότερα κείμενα, οι μετανάστες αναπαριστώνται ως «εργάτες» και «εργαζόμενοι» και εισέρχονται σε μια ταξική αφήγηση³¹⁸, άλλοτε αναπαριστώνται ως «θύματα» άγριας εκμετάλλευσης, κοινωνικού πολέμου κοκ.³¹⁹, ως «κατατρεγμένοι», «ευπαθείς», «χωρίς δεσμούς μεταξύ τους», με «φόβο επιβίωσης»³²⁰, ως «ευάλωτοι», το πιο ευάλωτο κομμάτι των εργαζομένων, το πιο εκμεταλλεύσιμο κομμάτι της εργατικής τάξης ή των εργαζομένων³²¹, καθώς και ως το πιο υποτιμημένο κομμάτι της κοινωνίας ή της «ελληνικής» κοινωνίας³²². Άλλοτε, πάλι, αναπαριστώνται ως «άνθρωποι»³²³, μια αναπαράσταση που προσπαθεί να αποφύγει οποιαδήποτε κατηγοριοποίηση και να επι-

³¹⁸ Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Λάρισας, Αναρχικές/οι από τις Νότιες Συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, Ρεσάλτο (Κερατσίνι), Θεرسίτης (Ιλιον), Σινιάλο (Αιγάλεω), Συνέλευση Αλληλεγγύης Α/Α Α/Κ / Ελευθεριακών Συντρόφων-Συντροφισσών, Α/Κ Αθήνας, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», ContraInfo, Αυτόνομο Στέκι, ΟΚΔΕ-Σπάρτακος, ΕΕΚ-Τροτσικιστές, Νεολαία ΣΥΝ Ξάνθης, ΟΚΔΕ, Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης σε Μετανάστες - Ξάνθη, Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμμητού, Queertrans, Σύλλογος Φοιτητών Πολιτικών Μηχανικών Παν. Θεσσαλίας, Μπαρούτι - Αυτόνομο Κοινωνικό Στεκι Βέροιας, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», Νεολαία ΣΥΝ Ξάνθης, ΚΚΕ μ-λ.

³¹⁹ Μέλη ΔΣ Σωματείου ΑΕΚ / Μέλη Ερασιτεχνικής ΑΕΚ, Ομάδα Πολιτών Λέρου, Δίκτυο Πανεπιστημιακών, Φοιτητικός Σύλλογος Μαθηματικού.

³²⁰ Μπαρούτι - Αυτόνομο Κοινωνικό Στεκι Βέροιας.

³²¹ Εκπαιδευτικοί και Μαθητές 3ου ΓΕΛ Ν., Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Ν. Ηρακλείου, Ένωση Υπαλλήλων ΟΑΕΔ Κεντρικής Ελλάδας, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», 104 Συνδικαλιστές, Σωματείο Βιβλίου-Χάρτου Θεσσαλονίκης, Εθελοντικό Σχολείο Μεταναστών «Οδυσσέας», Αριστερή Παρέμβαση Πολιτών Βύρωνα, ΟΚΔΕ-Σπάρτακος, Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμμητού, Κοινωνικό Στέκι - Στέκι Μεταναστών Χανίων, Όμιλος για τη Μελέτη της Ιστορίας και της Κοινωνίας.

³²² Σύλλογος Εκτάκτων Αρχαιολόγων - ΣΕΚΑ, Σωματείο Βάσης Εργαζομένων σε ΜΚΟ - ΣΒΕΜΚΟ.

³²³ Κόντρα-Μπάντα, Κοινοβουλευτική Ομάδα ΣΥΡΙΖΑ, Νεολαία ΣΥΝ Ξάνθης, Κόκκινο, Σύλλογος Φοιτητών Φιλολογίας, Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμμητού, Queertrans.

καλεστεί το συναίσθημα³²⁴.

Η έμφαση στην ευπάθεια, την ευαλωτότητα, τη διάσταση του θύματος, επιδιώκει να ενεργοποιήσει αντανεκλαστικά συμπάθειας. Σε πολλά κείμενα που τονίζουν τον μετανάστη ως «αγωνιστή», οι αναπαραστάσεις του *ευπαθούς* και του *θύματος εκμετάλλευσης* χρησιμοποιούνται ως αφετηρία που αιτιολογεί και νομιμοποιεί αυτήν την αγωνιστικότητα. Η έμφαση στην αγωνιστική διάσταση του μετανάστη και η σύνδεση της αγωνιστικότητας με την «αξιοπρέπεια» προσπαθεί να προτυποποιήσει τη διεκδικητικότητα. Οι απεργοί πείνας γίνονται «οι εργάτες που αντιστρέφουν τη θυματοποίηση» και «οι αγωνιστές που καταρρίπτουν το μύθο που τους θέλει 'δυστυχείς'»³²⁵, ακόμη και αν αυτό έρχεται ενίοτε σε αντίφαση με τον αυτοπροσδιορισμό των ίδιων των «προσφύγων» ως «απροστάτευτων»³²⁶.

Πολλά κείμενα προσπαθούν να θολώσουν τη διάκριση προσφύγων / μεταναστών, αλλά καθώς χρησιμοποιούν τις δύο έννοιες εναλλάξ, εν τέλει την αναπαράγουν³²⁷. Άλλα ακολουθούν την κατεύθυνση των ίδιων των απεργών πείνας, επιθέτοντας την έννοια του «διωγμού» στους «μετανάστες». Αυτό που προσπαθεί να επικοινωνηθεί είναι συνήθως ότι ο δρόμος της προσφυγιάς και της μετανάστευσης δεν είναι προσωπική επιλογή, αλλά δομικός καταναγκασμός. Τα θολά όρια μεταξύ μεταναστών και προσφύγων προκαλούν αποκλίσεις που ενίοτε έρχονται σε αντίφαση με το αρχικό κείμενο με το οποίο πλαισίωσαν την απεργία οι 300. Αναπαριστώνται ως «πρόσφυγες απεργοί πείνας» που διεκδικούν «άσυλο»³²⁸. Έτσι, μέσα από το πλήθος μοναδικών μεταφορών («ο μετανάστης είναι θύμα», «ο μετανάστης είναι αγωνιστής», «ο μετανάστης είναι εργάτης», «ο μετανάστης είναι άνθρωπος») και γραμμικών συνδέσεων του κάθε λόγου, ο μετανάστης αναδύεται ως μια πολύσημη φιγούρα, παρόλο που αυτή η πολυσημία δε μας εμφανίζεται στο βαθμό που το αντιληπτικό μας εύρος δεν μπορεί να συμπεριλάβει εξ ολοκλήρου αυτήν την πολλαπλότητα.

«Η μετανάστευση αποτελεί μια ανθρώπινη μετακίνηση προσδιορισμένη από τη φτώχεια, τον πόλεμο, τις περιβαλλοντικές καταστροφές ή τους πολιτικούς διωγμούς τυραννικών καθεστώτων.»

(Αναρχικές/οι από τις Δυτικές Συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, Ρεσάλτο (Κερατσίνι), Θερσίτης (Ιλιον), Σινιάλο (Αιγάλεω))

Ο *αντίπαλος* μπορεί να αναφέρεται στο «κράτος» και την «πολιτεία»³²⁹, στον «καπιταλισμό», το

³²⁴ Δίκτυο Νομαδική Αρχιτεκτονική.

³²⁵ Αλληλέγγυοι/-ες από Μυτιλήνη, Φοιτητική Ανεξάρτητη Κίνηση Πληροφορικής, Δημοτική Κίνηση «Κίνημα στην Πόλη του Ζωγράφου, Αναρχικές/οι από τις Νότιες Συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, Ρεσάλτο (Κερατσίνι), Θερσίτης (Ιλιον), Σινιάλο (Αιγάλεω).

³²⁶ Πρόσφυγες από Πάτρα, Ανοιχτό Σχολείο Μεταναστών Πειραιά.

³²⁷ Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμηθού, Σύεδροι της Παναθηναϊκής Συνδιάσκεψης του ΝΑΡ, Κίνηση Πολιτών «Κόντρα στο Ρεύμα», Σύλλογος Υπαλλήλων Δήμων Ν. Λάρισας, Σωματείο Ελαστικά Εργαζομένων Εκπαιδευτικών Β. Αιγαίου - ΣΕΛΕΡΕΒΑ, Κόντρα-Μπάντα, Σύλλογος Εργαζομένων στα Φροντιστήρια Καθηγητών - ΣΕΦΚ, ΚΚΕ μ-λ.

³²⁸ Κοινωνικό Φόρουμ Κορινθίας, Σύλλογος Εργαζομένων στα Φροντιστήρια Καθηγητών (ΣΕΦΚ).

³²⁹ Σωματείο Συμβασιούχων στα Τηλεφωνικά Κέντρα του ΟΤΕ, Σωματείο Εργαζομένων στο Χώρο του Χορού - ΣΕ-ΧΩΧΟ, Δημοτικό Συμβούλιο Ελληνικού - Αργυρούπολης, Εκτός Σχεδίου - Συλλογικότητες από τα Δυτικά, Φοιτητική Ανεξάρτητη Κίνηση Πληροφορικής, Αλληλέγγυες/-οι από τις Νότιες Συνοικίες, Ανοιχτό Σχολείο Μεταναστών

«κεφάλαιο» και την «εργοδοσία», αλλά και στα «αφεντικά» («μικρά» και «μεγάλα»)³³⁰, στην «πλουτοκρατία»³³¹, στα «μίντια» και την «κυβέρνηση»³³², στην «ανθρωπιστική-χριστιανική αλληλεγγύη», τους «εθνοπατριώτες», τη «Δεξιά» και την «ακροδεξιά»³³³, αλλά και πιο προσωποποιημένα, πιο διευκρινιστικά, όπως στο «ΠΑΣΟΚ», το «ΛΑΟΣ», τη «ΝΔ» και τη «ΔΗΜΑΡ»³³⁴. Επιπλέον, μπορεί να αναφέρεται και σε κατηγορίες που θολώνουν τα όρια μεταξύ αντιπάλων και συμμάχων, όπως στον «ελληναράκο» και την «κοινωνία»³³⁵, στους «τραμπούκους των μέσων μαζικής ενημέρωσης, την αστυνομία, το κράτος, τους πανεπιστημιακούς 'δασκάλους' και τους «φιλόanthropους» συνοδοιπόρους τους»³³⁶, στην «καθεστωτική Αριστερά», τη «σταλινική αντίδραση» ή το «ΚΚΕ» και το «ΣΥΡΙΖΑ»³³⁷, στην υπαρκτή «δημοκρατία»³³⁸ κ.ά. Σ' αυτήν την πολυσημία παρατηρούμε ότι ακόμη και αν το όριο μεταξύ ημών και αντιπάλων είναι σχετικά σαφές για την κάθε μεμονωμένη (υπο)συνάρθρωση, η πολλαπλότητα των αναφορών αποκαλύπτει περισσότερο ασαφή όρια καθώς οι προσδιορισμένοι αντίπαλοι μπορεί να υπεισέρχονται εντός της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης μπορεί να προβληθεί ως

Κυψέλης, Δίκτυο Ενίσχυσης και Στήριξης Μεταναστριών ΔΕΣ-ΜΕ, Αναρχικές/οι από τις Δυτικές Συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, Ρεσάλτο (Κερατσίνι), Θερσίτης (Ιλιον), Σινιάλο (Αιγάλεω), Μπαρούτι - Αυτόνομο Κοινωνικό Στέκι Βέροιας, Συνέλευση Α/Α Α/Κ Σαλαδόροι, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», Αυτοδιαχειριζόμενο Στέκι Παλιού Χημείου Escalera, Σύνεδροι της Παναθηναϊκής Συνδιάσκεψης του ΝΑΡ, Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμηητού, Κόντρα-Μπάντα, Ομοσπονδία Αλβανών Μεταναστευτικών Συλλόγων, Action Congo, Μπαρούτι - Αυτόνομο Κοινωνικό Στέκι Βέροιας, Αυτόνομο Στέκι, Κοινωνικό Φόρουμ Κορινθίας

³³⁰ Πανελλήνιο Σωματείο Εργαζομένων Vodafone, Σωματείο Αποκλειστικών Νοσηλευτριών Μακεδονίας, Σωματείο Ελαστικά Απασχολούμενων Εκπαιδευτικών - ΣΕΑΕ - Ωρομίσθιων - Αναπληρωτών, Συνύπαρξη και Επικοινωνία στο Αιγαίο, Εκτός Σχεδίου - Συλλογικότητες από τα Δυτικά, Αλληλέγγυοι/-ες από Μυτιλήνη, Συνέλευση Αλληλεγγύης Α/Α Α/Κ / Ελευθεριακών Συντρόφων-Συντροφισσών, Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμηητού, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», Αυτοδιαχειριζόμενο Στέκι Παλιού Χημείου Escalera, ΟΚΔΕ-Σπάρτακος, Ανοιχτή Συνέλευση Σύρου, ΕΣΕ Ιωαννίνων, Ταπί και Ψύχραιμοι, Antifa[i], Σύντροφοι/ισσες, Συνέλευση Α/Α Α/Κ Σαλαδόροι, Σύνεδροι της Παναθηναϊκής Συνδιάσκεψης του ΝΑΡ, ΚΚΕ μ-λ, Σύλλογος Εργαζομένων ΟΤΑ και Δημοτικών Επιχειρήσεων Ν. Θεσσαλονίκης, Εθελοντικό Σχολείο Μεταναστών «Οδυσσέας», Πρωτοβουλία Α/Α Α/Κ από τους Πρόποδες του Υμηητού, ΚΚΕ μ-λ, Σύλλογος Μεταπτυχιακών Φοιτητών Παντείου, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς».

³³¹ Ελληνική Ένωση Διεθνούς Δημοκρατικής Αλληλεγγύης - ΕΕΔΔΑ.

³³² ΚΕΕΡΦΑ Χανίων, Πρωτοβουλία Μαθητών Λυκείων από τα Χανιά, Σύλλογος Αφγανών Φοιτητών - ΣΑΦΕ, Πανελλήνια Ένωση Αδιόριστων Εκπαιδευτικών Συντονιστικό Ωρομίσθιων και Αναπληρωτών, Φοιτητική Ανεξάρτητη Κίνηση Πληροφορικής, Συνέλευση Αλληλεγγύης Α/Α Α/Κ / Ελευθεριακών Συντρόφων-Συντροφισσών, Συνέλευση Α/Α Α/Κ Σαλαδόροι, Φοιτητική Ανεξάρτητη Κίνηση Πληροφορικής, Γενική Συνέλευση Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης ΑΠΘ, Συσπείρωση Εργαζομένων στο Υπουργείο Παιδείας, Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Λάρισας, Δίκτυο για τα Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Κόκκινο [καθεστωτικά ΜΜΕ], Νεολαία ΣΥΝ Ξάνθης, ΕΕΚ-Τροτσκιστές, ΚΚΕ μ-λ.

³³³ Συνέλευση Α/Α Α/Κ Σαλαδόροι, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», Ανοιχτή Συνέλευση Σύρου, Όμιλος για τη Μελέτη της Ιστορίας και της Κοινωνίας, Σύλλογος Αφγανών Φοιτητών - ΣΑΦΕ, Σύλλογος Διοικητικού Προσωπικού ΠΕ, Σύλλογος Διοικητικού Προσωπικού ΠΕ, ΟΚΔΕ-Σπάρτακος.

³³⁴ ΚΕΕΡΦΑ Αλεξάνδρειας Ημαθίας, ΟΚΔΕ-Σπάρτακος, Κόκκινο, ΚΚΕ μ-λ.

³³⁵ Συνέλευση Αλληλεγγύης Α/Α Α/Κ / Ελευθεριακών Συντρόφων-Συντροφισσών, Κατάληψη Επαύλης Κουβέλου, Πρωτοβουλία Αναρχικών Κεφαλονιάς, ΕΣΕ Ιωαννίνων, Ταπί και Ψύχραιμοι, Antifa[i], Σύντροφοι/ισσες.

³³⁶ Αλληλέγγυες/-οι, Αναρχικός Πυρήνας Καλύμνου για την Αυτονομία και την Κοινωνική Απελευθέρωση.

³³⁷ Κόντρα-Μπάντα, Αναρχικές/οι από τις Δυτικές Συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, Ρεσάλτο (Κερατσίνι), Θερσίτης (Ιλιον), Σινιάλο (Αιγάλεω), Αυτόνομο Στέκι, Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς», ΟΚΔΕ-Σπάρτακος, ΕΕΚ-Τροτσκιστές.

³³⁸ Αναρχικές/οι από τις Δυτικές Συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, Ρεσάλτο (Κερατσίνι), Θερσίτης (Ιλιον), Σινιάλο (Αιγάλεω), Α/Α Συλλογικότητα «Κύκλος της Φωτιάς».

συνοχή ή haecceity μόνο στο πλάνο συνοχής, ενώ οι προσπάθειες εντοπισμού της σε εδαφικοποιημένο επίπεδο, στο πλάνο οργάνωσης, αποκαλύπτουν ποικίλες εντάσεις και αντιφάσεις.

Οι όροι που προσδιορίζουν την αφηρημένη μηχανή μπορεί να είναι ιδεολογικά πιο διευκρινιστικοί, με ιστορικούς όρους, όπως «Αριστερά» ή «Αναρχία» ή, και οι δύο μαζί, «αριστερός, αναρχικός και ελευθεριακός χώρος», πιο γενικών προσανατολισμών, όπως «συνδικαλιστικό κίνημα», «αντιρατσιστικό κίνημα», ή και ακόμη ευρύτεροι, όπως «εργατική τάξη και νεολαία», «εργαζόμενοι». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναπαράσταση των *θεατών*: «Ελληνίδες» και «Έλληνες», «κοινωνία», «λαός», «κόσμος», «χώρα», «κοινή γνώμη», «πολίτες», «συλλογικό ασυνείδητο», «εφημεύμενα δυτικά μυαλά των αγαθών υπηκόων», «σιωπηλή πλειοψηφία που κοιτάει τη δουλειά της», «εργαζόμενοι» κ.ο.κ. Σαν να λειτουργεί με το μαστίγιο και το καρότο, η αφηρημένη μηχανή αναπτύσσει από αφοριστικές, μηδενιστικές μεταφορές:

«εσείς οι έλληνες που ξεπουλήσατε όση τσίπα έχετε για να κερδίσετε ένα τιποτένιο εξοχικό ή ένα υπέροχο αμάξι [...] είστε σκουπίδια»

(Αυτοδιαχειριζόμενο Στέκι Αρχιτεκτονικής, Αυτοδιαχειριζόμενο Στέκι Νομικής, Crack στη Γυάλα Α-ΣΟΕΕ, σύντροφοι/-ες)

μέχρι πιο παρακινητικές και επεξεργασμένες:

«ήρθε η ώρα οι εργαζόμενοι να ξεπεράσουν την αδράνεια [...]. Ο ρατσισμός που δυστυχώς φανερά ή συγκαλυμμένα υιοθετείται και από εργαζόμενους αποτελεί μια από τις πιο βίαιες μεθόδους της αστικής τάξης και του κεφαλαίου για τη διαίρεση της εργατικής τάξης»

(Αριστερή Παρέμβαση Πολιτών Βύρωνα)

«Γιατί μια Ευρωπαϊκή χώρα με σπουδαίο αρχαίο πολιτισμό να έχει τόσο φονταμενταλιστική σκέψη;»

(Ενοικιοί Ξενώνα Υποδοχής Προσφύγων Θεσσαλονίκης)

Καθώς η κάθε επιμέρους συνάρθρωση εκφράζει τις δικές της ιδιαίτερες σημασίες, η έκφραση της αφηρημένης μηχανής αποκαλύπτεται πολύσημη, ενίοτε και αντιφατική. Ενδεικτικά, ας δούμε δύο αποκλίνουσες χρήσεις της έννοιας του «ανθρωπισμού».

«Το ζήτημα της μετανάστευσης είναι ζήτημα **ανθρωπιστικό**, [...] και έχει βαθιά αίτια που δεν ξεχνάμε όσο και αν τα ΜΜΕ και οι υστερικές εθνικιστικές φωνές θα θέλανε. Αυτά είναι η εντεινόμενη εξαθλίωση των χωρών του τρίτου κόσμου με τη «βοήθεια» του ΔΝΤ και του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και η διατήρηση με ευθύνη της δύσης εμπόλεμων ζωνών και αυταρχικών καθεστώτων σε αυτές (όπως αυτό της Τυνησίας που ανατράπηκε).»

(Πολίτες του Έβρου, ο τονισμός δικός μου)

«η πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας έχει ξεχάσει τη δικιά της, καθόλου μακρινή, ιστορία μετανάστευσης. [...] Αυτή η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης έχει αποσιωπηθεί από τα σχολικά βιβλία, δεν προβάλλεται στην τηλεόραση, έχει κοιμηθεί κάτω από το συλλογικό ασυνείδητο της αλβανοφοβίας και της ισλαμοφοβίας, εκδικείται την τύχη της μέσα στα σύγχρονα σκλαβοπάζαρα, [...] επιτελεί το ηθικό της καθήκον μέσω των εκκλησιαστικών συσσιτίων, ξεχρεώνει το πολιτικό της χρέος με συμβολικές συναυλίες και **ανθρωπιστικά** διαγγέλματα.»

(Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης σε Μετανάστες - Ξάνθη, ο τονισμός δικός μου)

Οι σχέσεις εγγύτητας και απόστασης που εκφράζουν αυτές οι αποκλίσεις δεν είναι δεδομένες. Μικρές εννοιολογικές αποκλίσεις μπορεί να αποκαλύπτουν μεγάλες, αλλά και μικρές ιδεολογικές αποστάσεις.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 1

«οι περισσότεροι μετανάστες γίνονται θύματα άγριας οικονομικής και κάθε είδους εκμετάλλευσης, όσο τους χρειάζονται οι εγχώριοι εργοδότες [...]. Η ανεπάρκεια και η αναποτελεσματικότητα των μέτρων που

λαμβάνονται εδώ και πολλά χρόνια από τις πολιτικές ηγεσίες της χώρας, μάλλον οξύνουν παρά οδηγούν σε διέξοδο το πρόβλημα.»

(Συνύπαρξη και Επικοινωνία στο Αιγαίο)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 2

«Σε μια περίοδο έντονης επίθεσης του κράτους και του κεφαλαίου, ένα από τα κυριότερα όπλα τους είναι το να μας έχουν διχασμένους. Τους δημόσιους ενάντια στους ιδιωτικούς, τους λιμενεργάτες ενάντια στους αγρότες, τους μετανάστες ενάντια στους ντόπιους.»

(Αλληλέγγυες/-οι από Ηράκλειο)

Η ταξική αναφορά των δύο παραπάνω αποσπασμάτων μπορεί να υποδηλώνει κάποια ιδεολογική εγγύτητα. Συζητώντας τα παραπάνω αποσπάσματα με αλληλέγγυους, είχαν την τάση να αναδείξουν τις διαφορές τους. Είναι αλήθεια ότι μπορεί να έχει μεγάλη απόσταση αν είναι ζήτημα «ανεπάρκειας και αναποτελεσματικότητας των μέτρων» ή σκόπιμης πολιτικής από μέρους του κράτους, καθώς οι δύο λογικές υποδεικνύουν διαφορετικούς προσανατολισμούς δράσης. Η πρώτη λογική υπογορεύει μια σχέση πίεσης προς και, ταυτόχρονα, συνεργασίας με το κράτος, ενώ η δεύτερη υποδηλώνει μια απόρριψη οποιασδήποτε συνεργασίας με το κράτος ως εγγενές ταξικό εργαλείο του κεφαλαίου. Αυτή η απόσταση ή απόκλιση, όμως, δεν ήταν επαρκής ώστε να εμποδίσει τους δύο δυνάμους-χώρους (ο πρώτος είναι οργάνωση, ενώ ο δεύτερος ομάδωση) να συγκλίνουν στην αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης στην απεργία πείνας και να συμμετέχουν σε κοινές δυνάμεις-προσανατολισμούς που οργανώθηκαν στην κάθε πόλη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 3

«Να απομακρυνθούν οι λαθρομετανάστες απ' αυτόν εδώ τον τόπο που πλέον έχουσε γίνει τύραννος της κοινωνίας.»

(πρόεδρος της ΝΔ)339

Με άλλους αλληλέγγυους συζήτησα και τα τρία παραπάνω αποσπάσματα μαζί, δηλαδή άλλαξα την πληροφορία που εισέρχεται στο αντιληπτικό τους εύρος. Αλλάζοντας, όμως, το αντιληπτικό εύρος, άλλαξε παράλληλα και η αντίληψη της σχέσης εγγύτητας / απόστασης μεταξύ των συλλογικοτήτων των αποσπασμάτων 1 και 2. Ακόμη και αν τα αποσπάσματα 1 και 2 έχουν σταθερές ομοιότητες και διαφορές, οι αλληλέγγυοι που είδαν και τα τρία αποσπάσματα λόγου μαζί εμφάνισαν την τάση τονισμού της εγγύτητας μεταξύ των αποσπασμάτων 1 και 2, δηλαδή όταν στο αντιληπτικό εύρος εισήλθαν μόνο τα δύο πρώτα αποσπάσματα τονίστηκε η απόσταση των δύο συλλογικοτήτων, ενώ όταν εισήλθαν και τα τρία αποσπάσματα τονίστηκε η εγγύτητα. Αυτή η εξάρτηση της εντύπωσης εγγύτητας / απόστασης από το αντιληπτικό εύρος δεν είναι εμπειρικά ασήμαντη. Για παράδειγμα, ένας μεγάλος αριθμός ομάδων με σημαντικές ιδεολογικές αποκλίσεις μεταξύ τους συμμετείχε σε κοινές μεγάλες συνελεύσεις όταν εισήλθε στο αντιληπτικό εύρος τους η απειλή του ναζισμού με επιτακτικούς όρους, με όρους που δεν μπορούν να παραβλεφτούν: όταν στις εκλογές του 2012 εισήλθε στο κοινοβουλευτικό σκηνικό η Χρυσή Αυγή. Αν θεωρήσουμε ότι η απόκλιση μεταξύ των λανθασμένων πολιτικών μέτρων του κράτους και του κράτους ως εγγενούς εργαλείου του κεφαλαίου

³³⁹ Απόσπασμα από την προεκλογική ομιλία του προέδρου της ΝΔ, 03/05/2012, στο Ζάππειο (<https://www.youtube.com/watch?v=kBZoU8g0UWg> -λεπτό 10:35- τελευταία είσοδος 25/07/2014).

εκφράζει μια σταθερή ιδεολογική απόσταση μεταξύ των συλλογικοτήτων των αποσπασμάτων 1 και 2, αυτή η ιδεολογική απόσταση δεν είναι πρόβλημα που εμπόδισε τη συμμετοχή σε κοινές συλλογικές δράσεις. Αυτή η ιδεολογική απόκλιση θα αναδυόταν ως πρόβλημα αν εισερχόταν στο αντιληπτικό εύρος κάποιο επιτακτικό δίλημμα για τη συλλογική δράση που δεν μπορούσε να παραβλεφτεί. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα συγκρούσεις και διακλαδώσεις, αλλά την ανάγκη να συζητηθεί κάτι που ειδάλλως δε θα έπαιζε ρόλο: η συλλογική δράση πατάει πάνω σε αμέτρητα διαφορετικά αυτονόητα, το κενό μεταξύ των οποίων δεν εκδηλώνεται γενικά, δεν αποκαλύπτεται σε κάθε περίπτωση, αλλά πάντα σε σχέση με ένα αντικείμενο-δεσμό. Τα κείμενα αλληλεγγύης αποκαλύπτουν ένα πλήθος εννοιολογικών και ιδεολογικών συγκλίσεων και αποκλίσεων που αμφισβητεί κάποια γενική θέση περί ενότητας ή κερματισμού των αλληλέγγυων.

(6) σύνοψη

Η απεργία πείνας αντανακλά την προσπάθεια της ίδιας της γυμνής ζωής να διαρρήξει το ευρωπαϊκό σύστημα απόδοσης ιθαγένειας, ενώ η σημασία του διακυβεύματός της υπερέβη την ελληνική περίπτωση και οι εδαφικοποιημένες εκδηλώσεις της αλληλέγγυας αφηρημένης μηχανής ήταν διεθνούς εύρους. Οι ενεργές, πυκνές και ανθεκτικές στο χρόνο επαφές μεταξύ δυνάμεων-χώρων διασφαλίζουν μια ταχύτητα ενεργοποίησης της αλληλεγγύης, ενώ ο συντονισμός διευκολύνεται μέσω προτάσεων ελάχιστονος επεξεργασίας ευρείας απεύθυνσης, ενός είδους δημόσιου brain storming, όπου οι λέξεις παραμένουν εντολές, χωρίς ωστόσο να επιβάλλονται. Το παρόν κεφάλαιο αποτέλεσε μια περιήγηση στο συστημικό, το γεωγραφικό και το ιδεολογικό εύρος της αλληλέγγυας αφηρημένης μηχανής. Με το αλληλέγγυο εύρος αναφέρθηκα στην εδαφική, ιδεολογική και συστημική κατανομή των αλληλέγγυων, τις συντεταγμένες από τις οποίες εισήλθαν στη μάχη. Η αφηρημένη μηχανή ήταν θραυσματικού εύρους, με εκδηλώσεις δυνάμεων-προσανατολισμών σε αρκετές πόλεις εντός ελληνικής επικράτειας, αλλά και εκτός. Οι συστημικές συντεταγμένες ήταν επίσης ποικίλες, με εκδηλώσεις αλληλεγγύης από κρατικούς φορείς, σωματεία, επαγγελματικές ομαδώσεις δημοσιογράφων, πανεπιστημιακών, εργατών σε συγκεκριμένες βιοτεχνίες κ.ο.κ. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις ιδεολογικές συντεταγμένες, εστιάζοντας στο υλικό με το οποίο πλαισιώθηκε η απεργία και η αλληλεγγύη.

Ο κάθε δύναμος-χώρος, στην προσπάθειά του να ενεργοποιήσει τις σημασίες της απεργίας και την αλληλεγγύη, συνδέει το αντικείμενο-δεσμό με ευρύτερες διαδικασίες, καλύπτοντας αυτήν την εννοιο-υλική απόσταση μεταξύ μερικού (αντικείμενο-δεσμός) και ολικού (για παράδειγμα, καπιταλισμός) με λέξεις που προέρχονται από το δικό του ιδιαίτερο ιδεολογικό φίλτρο. Είδαμε κείμενα που συνέδεσαν την απεργία με τα σύνορα, την ευρωπαϊκή πολιτική ιθαγένειας, τη δημοκρατία, τη

φτώχεια, τον πόλεμο, τον ιμπεριαλισμό, τα δικαιώματα, την κοινωνική ασφάλεια και τις εξεγέρσεις στη Β. Αφρική. Άλλα κείμενα τόνισαν την ανάγκη να πέσει ο καπιταλισμός, ενώ άλλα την ανάγκη να πέσουν τα καθεστώτα της Γερμανίας, αλλά και της Αιγύπτου, της Ελλάδας κ.ο.κ. Την πολυπλοκότητα και τη διεξάρτηση του καπιταλιστικού καθεστώτος δεν μπορούμε να τη δούμε ως αποτέλεσμα μόνο του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας και της θόλωσης των ταξικών ορίων, αλλά, ταυτόχρονα, και ως αποτέλεσμα της έκθεσης στον όγκο πληροφορίας και σε διαφορετικές εκπομπές λόγων, σε διαφορετικές επιρροές.

Το πολύπλοκο παιχνίδι ομοιοτήτων και διαφορών στο λόγο αποκαλύπτει όχι ταυτόσημες, αλλά αποκλίνουσες σημασιοδοτήσεις, όχι κάτι κοινό, αλλά πολύπλοκες εδαφικοποιημένες σχέσεις εγγύτητας / απόστασης. Η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης εξέφρασε το δίκαιο χαρακτήρα των αιτημάτων των απεργών, και την αξιοπρεπή φύση του αγώνα τους ενάντια στην εκμετάλλευση. Ωστόσο, οι έννοιες που συνδέουν το αντικείμενο-δεσμό με τις ευρύτερες διαδικασίες, καθώς και οι αναπαραστάσεις των δυνάμεων, των δρώντων και των μεταξύ τους σχέσεων, αποκλίνουν ποικιλοτρόπως. Μέσα από το πλήθος μοναδικών μεταφορών και γραμμικών συνδέσεων («ο μετανάστης είναι άνθρωπος», «εργάτης», «θύμα», «αγωνιστής» κ.ο.κ.) αναδύεται μια πολυσημία που για να αποκαλυφθεί χρειάζεται να εκτεθούμε στο σύνολο αυτού του υλικού. Σ' αυτό το πολύπλοκο παιχνίδι αμέτρητων εννοιολογικών ομοιοτήτων και διαφορών, συγκλίσεων και αποκλίσεων, δεν μπορούμε να μιλάμε γενικά για κάποια ενότητα ή για κερματισμό, αλλά είναι καλύτερο να μιλάμε για πολύπλοκες σχέσεις εγγύτητας / απόστασης που εξαρτώνται σε κάποιο βαθμό από την πληροφορία που εισέρχεται στο αντιληπτικό μας εύρος.

Η συλλογική δράση πατάει πάνω σε αμέτρητα διαφορετικά αυτονόητα, τα οποία αποκαλύπτονται μόνο συγκυριακά. Μπορούμε να προβάλουμε τη δυναμική αλληλεγγύης στο πλάνο συνοχής ως αφηρημένη μηχανή, καθώς η εντύπωση αυτής της συνοχής επηρεάζει τους προσανατολισμούς της δράσης των εδαφικοποιημένων συναρθρώσεων (αλληλέγγυων, δυνάμων-χώρων, δυνάμων-προσανατολισμών) και έχει υλικό αντίκτυπο. Οφείλουμε ωστόσο να αναγνωρίσουμε τα εδαφικοποιημένα όρια αυτής της προβολής. Στο πλάνο οργάνωσης, τα διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι πολιτικές συναρθρώσεις επιφέρουν μια πολύπλοκη κινητικότητα (μίξεις, συνενώσεις, διακλαδώσεις κ.ο.κ.) η οποία δεν είναι εύκολο να προβληθεί στο πλάνο συνοχής και, κατ' αυτόν τον τρόπο, η αφηρημένη μηχανή έχει ένα λανθάνοντα συμβολισμό που μένει ανέπαφος (με βραχυπρόθεσμους όρους) απ' αυτήν την κινητικότητα. Για παράδειγμα, ελάχιστα επηρεάστηκε η αφηρημένη μηχανή της αριστεράς από τις συγκρούσεις μεταξύ των αριστερών ή από τις αποχωρήσεις μελών κ.ο.κ.

(7) κλιμάκωση της σύγκρουσης

Στο Παράρτημα Θ' (Χρονικό αντιπαράθεσης) παρουσιάζεται αναλυτικά η εξέλιξη της απεργίας μετά τις ημέρες της Νομικής, από τις 28/01/2011 μέχρι τις 09/03/2011, με αφηγηματικό άξονα τη σταδιακή κλιμάκωση των εκατέρωθεν πιέσεων, παράλληλα με την οποία έλαβε χώρα μια σταδιακή συμπίκνωση πόρων που ενίσχυσε σε κάποιο βαθμό τη διαπραγματευτική ικανότητα των απεργών πείνας. Σ' αυτό το κεφάλαιο, που αντλεί πληροφορίες κυρίως από το Παράρτημα Θ', συνοψίζω τις διάφορες στρατηγικές που αναπτύχθηκαν για την άσκηση πίεσης στον αντίπαλο ή στους αντιπάλους. Προς το τέλος αυτού του χρονικού διαστήματος των σαράντα ημερών, η κυβέρνηση φάνηκε να πιέζεται πολύ, ώστε να βρεθεί στο ίδιο τραπέζι διαπραγματεύσεων μ' αυτούς των οποίων δεν αναγνώριζε την πολιτική υπόσταση και τους παρουσίαζε ως καθοδηγούμενους. Από την άλλη, ωστόσο, όσο περνούσαν οι μέρες, τόσο αυξανόταν ο «φόβος να σπάσει η απεργία με πιθανό το διασυρμό ολόκληρου του κινήματος [...]. Θα κάναμε [το αντιρατσιστικό κίνημα] πολύ καιρό να ξανασταθούμε στα πόδια μας σε περίπτωση που έσπαγε η απεργία» (Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 24/10/2014). Είδαμε την αντιδραστική πίεση που άσκησε η κυβέρνηση και ένα ετερογενές συντηρητικό τόξο στους απεργούς πείνας και τους αλληλέγγυους, καθώς και την παράταξη των αλληλέγγυων σωμάτων έξω από τη Νομική, που προεικόνιζε τη φυσική σύγκρουση που θα ακολουθούσε. Από μια αλληλέγγυα προοπτική, αυτό που η κυβέρνηση παρουσίαζε ως εκβιαστική κίνηση μιας μειοψηφίας, ήταν η αποφασιστικότητα των μεταναστών να ρισκάρουν τη γυμνή τους ζωή, διεκδικώντας την κοινωνική και πολιτική τους ζωή.

(7.1) εκατέρωθεν πιέσεις

Μετά την έξοδο από τη Νομική και μέχρι λίγες ημέρες πριν από την απόφαση λήξης της απεργίας πείνας, ο χρόνος κυλούσε πολύ αργά, βασανιστικά αργά για τους απεργούς, δίχως την πυκνότητα πληροφορίας και τη σφοδρότητα της έντασης που παρατηρήσαμε στις ημέρες της Νομικής. Αυτό, αν και φαίνεται και από τα στοιχεία που συνέλεξα, γίνεται πρωτίστως σαφές από τις μαρτυρίες της πλειοψηφίας των ανθρώπων με τους οποίους μίλησα, οι οποίοι είχαν πολλά να διηγηθούν από τις πέντε ημέρες της Νομικής, αλλά, αναλογικά, ελάχιστα από τις επόμενες σαράντα ημέρες που ακολούθησαν. Αυτό ήταν ιδιαίτερα εμφανές στο λόγο των ίδιων των απεργών πείνας: θαρρείς πως δεν είχε μεσολαβήσει *τίποτα* μεταξύ των ημερών της Νομικής και της απόφασης λήξης της απεργίας. Σ' αυτό το διάστημα των σαράντα ημερών, η κυβέρνηση, μέσω υπουργών της, επαναλάμβανε emphaticά ότι αποκλείει οποιαδήποτε νομιμοποίηση, είτε μαζική είτε των 300, άρνηση που τη στήριζε στο

επιχείρημα ότι δεν προβλέπεται από την ευρωπαϊκή νομοθεσία³⁴⁰. Επιπλέον, η κυβέρνηση, προσπαθώντας να κάμψει το φρόνημα τόσο των αλληλέγγυων, όσο και των απεργών, πίεζε διαρκώς την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης ότι θα αναζητήσει ποινικές ευθύνες για την κατάληψη της Νομικής³⁴¹, ενώ απείλησε με απελάσεις παράνομων μεταναστών³⁴². Παράλληλα, προειδοποίησε τις μεταναστευτικές οργανώσεις να αποφύγουν κινητοποιήσεις μπροστά στο φόβο αύξησης των μεταναστευτικών ροών λόγω των εξεγέρσεων σε Αίγυπτο, Τυνησία και Αλγερία, αλλά και σύνδεσης του αγώνα των 300 με τις εν λόγω εξεγέρσεις³⁴³. Τα παραπάνω εντάσσονται σε μια ευρύτερη προσπάθεια δημιουργίας κλίματος τρομοκρατίας, σε συνεργασία με πολλούς φιλοκυβερνητικούς δημοσιογράφους. Ενδεικτικά, στις 21/02/2011, ακούμε σε συνέντευξη του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη στο ραδιοφωνικό σταθμό ΒΗΜΑ fm 99.5:

«[Υπουργός] Αυτό που συμβαίνει στην Αφρική, αυτές οι εξεγέρσεις, οι αντιδράσεις, οι εκρήξεις... είτε δημιουργήσουν μεταναστευτικά ρεύματα είτε όχι προς την Ελλάδα, σε κάθε περίπτωση όμως δημιουργούν μια ιονισμένη ατμόσφαιρα, εδώ, στη χώρα μας, στην κοινότητα των εδώ ευρισκομένων μεταναστών, είτε νόμιμων είτε παράνομων [...] μια ιονισμένη ατμόσφαιρα που χρειάζεται πάρα πολύ προσοχή. Ως εκ τούτου, ο χειρισμός των μεταναστών που βρίσκονται στη χώρα μας, όπως επίσης και η αποτροπή της αύξησης των μεταναστευτικών ροών πρέπει να γίνεται με πάρα πολύ προσεκτικά βήματα, αλλά βεβαίως και με αποφασιστικότητα.
[Δημοσιογράφος] Λέτε, δηλαδή, ότι μπορεί και εδώ ορισμένοι να προσπαθήσουν να αξιοποιήσουν την οργή των μεταναστών, όπως αντίστοιχα είχε γίνει στη Νομική πριν από ένα μήνα περίπου;»³⁴⁴

Από τις πιο συντηρητικές δυνάμεις ασκήθηκαν πιέσεις στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προς μια πιο αυταρχική κατεύθυνση: «κράτηση των λαθρομεταναστών μέχρι την απέλαση»³⁴⁵, κατασκευή μεγαλύτερου φράχτη στον Έβρο³⁴⁶ κ.ο.κ. Στις 14/02/2011, 21η ημέρα της απεργίας, κατατέθηκε επερώ-

³⁴⁰

Ενδεικτικά, βλ. <http://www.ypes.gr/el/MediaCenter/Minister/PressReleases/?id=7323da2c-af39-4cb0-b8c8-48fe90408e4e> (τελευταία είσοδος 03/09/2014), <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=53854950> (τελευταία είσοδος 25/08/2014), https://www.youtube.com/v/uP_qBzjXWHQ (τελευταία είσοδος 07/09/2014).

³⁴¹ Στις 17/02/2011, 24η ημέρα απεργίας πείνας, η αστυνομία προσαγάγει τέσσερις αλληλέγγυους στην Άνω Πόλη (Θεσσαλονίκη), κατά τη διάρκεια αφισκοκόλλησης αλληλεγγύης. Έπειτα από λίγες ώρες αφήνονται ελεύθεροι, ενώ γινόταν συγκέντρωση αλληλεγγύης στους αλληλέγγυους έξω από το Αστυνομικό Τμήμα Άνω Πόλης. Κατά τη διάρκεια της απεργίας, πολλές φορές αλληλέγγυοι χρειάστηκε να υποστηρίξουν αλληλέγγυους. Ακόμη ένα αντίστοιχο περιστατικό συνέβη στις 01/03/2011, 36η ημέρα της απεργίας, όταν οι δυνάμεις καταστολής απωθούν τους αλληλέγγυους που παρευρίσκονται σε συνέντευξη τύπου αλληλεγγύης που ήταν προγραμματισμένη να γίνει μπροστά στη Βουλή (βλ. ΑΗ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας, Παράρτημα Δ', και φωτογραφίες σε <http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/03/01/sunenteuxh-tupou-suntagma/> και <http://hungerstrike300.espivblogs.net/%CF%86%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/?album=1&gallery=53&show=gallery> - τελευταία είσοδος 04/09/2014).

³⁴² Ενδεικτικά, βλ. <http://www.enet.gr/?i=news.el.politikh&id=248716> (τελευταία είσοδος 24/08/2014).

³⁴³ Ενδεικτικά, βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/161800/se-epifulaki-gia-ta-tektainomena-sti-v-afriki/> (τελευταία είσοδος 18/08/2014) και <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=52974950> (τελευταία είσοδος 18/08/2014).

³⁴⁴ Η συνέντευξη διαθέσιμη σε https://www.youtube.com/watch?feature=player_profilepage&v=7KY5Wej5P6Q (τελευταία είσοδος 03/09/2014). Για ένα άλλο παράδειγμα, βλ. δελτίο ειδήσεων ANT1, 22/02/2011, σε https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=Ih4itjC67bE#at=76 (τελευταία είσοδος 03/09/2014).

³⁴⁵ Πρόταση βουλευτή της ΝΔ, 06/02/2011, διαθέσιμη σε <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=53854950> (τελευταία είσοδος 25/08/2014).

³⁴⁶ Πρόταση του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, 02/02/2011, διαθέσιμη σε http://www.eglimatikotita.gr/2011/02/blog-post_173.html (τελευταία είσοδος 01/09/2014).

τηση από τρεις βουλευτές του ακροδεξιού ΛΑΟΣ, με αφορμή την κατάληψη αλληλέγγυων στο ραδιοφωνικό σταθμό Αθήνα 9.84³⁴⁷. Στην επερώτηση διαβάζουμε:

«πραγματοποίησαν δίωρη ραδιοφωνική εκπομπή με ακραίο φιλομεταναστευτικό προπαγανδιστικό περιεχόμενο. Την απαράδεκτη και προκλητική ενέργεια εις βάρος του αθηναϊκού λαού που πληρώνει τον «Αθήνα 9.84» και ο οποίος υποφέρει από την λαίλαπα των λαθρομεταναστών και αντιρατσιστών, υποστήριξαν διαφορές νεφελώδους σκοπών και νομιμότητας οργανώσεις όπως: η Επιτροπή Σωματείων Συνδικαλιστών Εργαζομένων, η Διακλαδική Πρωτοβουλία Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης στους 300 καθώς και το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης»³⁴⁸

Πιέσεις τέτοιου τύπου εμφανίστηκαν στον κρατικό μηχανισμό σε θραυσματικό εύρος. Ενδεικτικό παράδειγμα, στις 28/02/2011, 35η ημέρα, το Περιφερειακό Συμβούλιο Πελοποννήσου δημοσίευσε εκφοβιστικό ψήφισμα *σύστασης* στους πολίτες να σέβονται τους νόμους του κράτους, σε μια προσπάθεια να αποθαρρυνθεί το κύμα καταλήψεων αλληλεγγύης. Ως παράδειγμα προσπάθειας εδραίωσης μιας ιδιότυπης περιφερειακής κατάστασης εξαίρεσης, διαβάζουμε ότι στο όνομα του «δημοκρατικού συμβολαίου»:

«όλοι ανεξαιρέτως οι πολίτες θα σέβονται τους νόμους του ελληνικού κράτους και [...] η περιφέρεια μας θα γίνει υπόδειγμα ελληνικής περιφέρειας ως προς την εφαρμογή της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. [...] Οι καταλήψεις δημοσίων χώρων αντίκεινται στους νόμους του κράτους. Όλοι οι πολίτες ανεξαιρέτως οφείλουν να σέβονται τους νόμους του κράτους. [...] Οι παράνομες καταλήψεις δημοσίων κτιρίων [...] εκπορεύονται από αναχρονιστικές, αυτοκαταστροφικές και μηδενιστικές ιδεοληψίες, τελούν στην υπηρεσία εξυπηρέτησης προσωπικών και ιδιοτελών στρατηγικών»³⁴⁹

Η περιφερειακή παράταξη Αγωνιστική Συνεργασία Πελοποννήσου κατήγγειλε τον Περιφερειάρχη και στέλεχος του ΠΑΣΟΚ για αντιδημοκρατική πρακτική, επισημαίνοντας ότι αρνήθηκε να συζητήσει το ψήφισμα αλληλεγγύης για τους απεργούς πείνας³⁵⁰. Υπάρχουν διάφορα τέτοια παραδείγματα θραυσματικής διάχυσης εντάσεων στο θεσμικό σύστημα. Η αδυναμία (για τρίτη φορά) να εγκριθεί από το ΔΣ Δήμου Αθηναίων ψήφισμα αλληλεγγύης στους 300, στις 21/02/2011, οδήγησε στην παραίτηση του Αντιδημάρχου Οικονομικών, του Αντιδημάρχου Πολεοδομίας και της Αντιδημάρχου Ποιότητας Ζωής³⁵¹. Ανάλογο περιστατικό συνέβη και στο Περιφερειακό Συμβούλιο Κρή-

³⁴⁷ Ακριβώς ένα χρόνο μετά, οι τρεις βουλευτές ενσωματώθηκαν από το κόμμα της ΝΔ και, κατά την περίοδο της κρίσης, οι δύο εξ αυτών αναδείχτηκαν σε πρωτοκλασάτα στελέχη, με τον έναν να διατελεί και Υπουργός Υγείας και αργότερα αντιπρόεδρος του κόμματος.

³⁴⁸ Βλ. την επερώτηση στην εθνικιστικού περιεχομένου ιστοσελίδα http://skeftomasteellhnika.blogspot.gr/2011/02/984_654.html (τελευταία είσοδος 01/09/2014). Λίγες ημέρες αργότερα, βουλευτής του ΛΑΟΣ καταθέτει νέα επερώτηση στον Υπουργό Προστασίας του Πολίτη για τη σχέση «λαθρομεταναστών», αντιρατσιστικών οργανώσεων και απεργών πείνας, όπου γίνεται λόγος για «ρατσιστικές πράξεις» από μέρους των μεταναστών σε βάρος του «ελληνικού λαού». Στην επερώτηση θίγεται και ζήτημα αντιμετώπισης «της συνεχούς παρανομίας με καταλήψεις» (βλ. <http://www.phorum.gr/viewtopic.php?t=199794&p=3457483#p3279499> - τελευταία είσοδος 13/01/2015).

³⁴⁹ Το ψήφισμα είναι διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα της περιφέρειας Πελοποννήσου, σε <http://ppel.gov.gr/2011/02/psifisma-tou-periferiakou-simvouliou-peloponnissou-gia-tis-katalipsis-dimosion-ktirion/> (τελευταία είσοδος 06/09/2014).

³⁵⁰ Βλ. τη σχετική ανακοίνωση σε http://agonistiki.blogspot.gr/2011/03/blog-post_05.html (τελευταία είσοδος 06/09/2014). Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. Παράρτημα Θ'.

³⁵¹ Ενδεικτικά βλ. <http://righttime.wordpress.com/2011/02/22/%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CF%8E%CF%81%CE%B1-%C2%B5%CE%B7%CE%B4%CE%AD%CE%BD-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%81%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B4%CE%AE%C2%B5%CE%BF/> (τελευταία είσοδος 02/09/2014)

της, στις 28/01/2011, όταν ο επικεφαλής της παράταξης του ANΤΑΡΣΥΑ ζήτησε να συζητηθεί το θέμα της απεργίας πείνας με στόχο να ψηφιστεί κείμενο συμπαράστασης. Η απόρριψη του αιτήματος οδήγησε σε εντάσεις και αποχωρήσεις³⁵².

Να συμπληρώσω ότι από μέρους της κυβέρνησης και των φιλικά προσκείμενων σ' αυτήν δημοσιογράφων έγιναν διάφορες προσπάθειες δημιουργίας κλίματος που θα ευνοούσε να σπάσει η απεργία. Αυτές οι προσπάθειες ενίσχυναν την καχυποψία των μελών της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, καθώς και των ίδιων των απεργών, απέναντι σε μεγάλο μέρος των δημοσιογράφων που κυκλοφορούσαν διαρκώς γύρω από την Υπατία -πλην της μεγαλύτερης, μάλλον, μερίδας αναρχικών, η οποία είναι ούτως ή άλλως *καχύποπτη* απέναντι στο ρόλο όλων των δημοσιογράφων, όπως και των ερευνητών (Williams 2010). Ενδεικτικά, την 39η ημέρα, ο δημοσιογράφος Γιάννης Παπαδόπουλος, από την εφημερίδα Το Βήμα, επιτέθηκε στην Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης και το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης. Το άρθρο, με τίτλο *Το θρίλερ «Υπατία»* και φωτογραφία συγκεκριμένου απεργού πείνας, η οποία αποσύρθηκε λίγες ώρες αργότερα, υποστήριξε ότι αλληλέγγυοι κρατάνε περιορισμένους στην Υπατία τους απεργούς πείνας³⁵³. Ο στοχοποιημένος απεργός αντέδρασε αμέσως καταγγέλλοντας τον δημοσιογράφο για ψέμα με στόχο «να σπάσει την απεργία»³⁵⁴.

Μπροστά στην ασφυκτική και ταχύτατη πίεση της κυβέρνησης και του συντηρητικού τόξου, η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης προσπάθησε να ασκήσει ελκτική επιρροή³⁵⁵ και να συνδέσει την απεργία με άλλους *επιμέρους αγώνες*³⁵⁶. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η Συνέλευση Μετανα-

ή το σχετικό δελτίο ειδήσεων του ANT1, σε https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=Ih4itjC67bE#at=76 (τελευταία είσοδος 03/09/2014), το βιντεάκι από το εν λόγω ΔΣ, σε <https://www.youtube.com/watch?v=amxgT7DQPZ4> (τελευταία είσοδος 03/09/2014) και Πρακτικά ΔΣ Δήμου Αθηνών 21/02/2011 (Παράρτημα ΣΤ'). Δεν ήταν η πρώτη φορά που το Δημοτικό Συμβούλιο απέρριπτε ψήφισμα αλληλεγγύης. Για παράδειγμα, το ίδιο συνέβη στις 07/02/2011 έπειτα από πρόταση που κατέβασαν οι δημοτικές παρατάξεις Λαϊκή Συσπείρωση (ΚΚΕ), Ανοιχτή Πόλη (ΣΥΡΙΖΑ) και Ανταρσία (ΑΝΤΑΡΣΥΑ). Για παράδειγμα, βλ. <http://tvxs.gr/news/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%AF%CE%B6%CE%B5%CE%B9-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-237-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82-%CE%BF-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CF%89%CE%BD> - τελευταία είσοδος 24/08/2014).

³⁵² Βλ. σχετικό απόσπασμα από δελτίο ειδήσεων του Creta News .gr, σε <https://www.youtube.com/watch?v=IkOfJQ7V2aA> (τελευταία είσοδος 09/08/2014).

³⁵³ Το επίμαχο άρθρο βρισκόταν στην επίσημη ιστοσελίδα της εφημερίδας, σε <http://www.tanea.gr/relatedarticles/article/4620917/?iid=2> (τελευταία είσοδος 04/03/2011). Πλέον, στη σχετική ηλεκτρονική διεύθυνση παραμένει μόνο ο τίτλος του άρθρου, το ονοματεπώνυμο του αρθρογράφου, τα σχόλια των αναγνωστών και μια διευκρίνιση από τη Διεύθυνση ότι η φωτογραφία που συνόδευε το άρθρο ήτανε λάθος. Σήμερα, βρίσκεται μόνο σε ιστοσελίδες που το αναπαρήγαγαν αυτούσιο, όπως, για παράδειγμα, σε <http://www.xekinima.org/arthra/view/article/i-xydaia-dimosiografia-enos-kapoiou-gianni-papadopo/> (τελευταία είσοδος 07/09/2014).

³⁵⁴ Βλ. σχετική δήλωση σε βιντεάκι διαθέσιμο σε <https://www.youtube.com/watch?v=d3IIX5zxAdM> (τελευταία είσοδος 06/08/2014).

³⁵⁵ Ενδεικτικά, βλ. Δ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 02/02/2011, Παράρτημα Δ' Ε' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 02/02/2011, Παράρτημα Δ'.

³⁵⁶ Βλ. Παράρτημα Θ', Χρονικό αντιπαράθεσης.

στών, καλώντας επιπλέον τους αλληλέγγυους να υπερβούν τις «όποιες διαιρέσεις, διαφορές και ιδεοληψίες» (Β' ανακοίνωση Συνέλευσης Μεταναστών Αθήνας 05/02/2011, Παράρτημα Γ'). Σταδιακά, καθώς πολλαπλασιάζονταν οι δύνες, ιδιαίτερα εντός του κρατικού μηχανισμού, και άρχισε να φαίνεται, μέσω των κειμένων, το εύρος των αλληλέγγυων συντεταγμένων, άρχισε να διακρίνεται η έντονη θεσμική πίεση που μπορούσε να ασκήσει η απεργία. Ολοένα και περισσότερες θεσμικές και εξωθεσμικές συναρθρώσεις άρχισαν να συνδέονται με το αντικείμενο-δεσμό, ενώ η απεργία κατάφερε πολύ πυκνή ειδησεογραφική αναφορά στην τηλεόραση και τα κυρίαρχα μίντια³⁵⁷. Επιπλέον, άρχισαν να δημιουργούνται συνθήκες άμεσης στόχευσης των δύο κυβερνητικών κομμάτων και δημιουργίας ρήξεων εντός τους, δείχνοντας ότι οποιαδήποτε κίνηση του κυβερνητικού επιτελείου μπορούσε να έχει πολιτικό κόστος, είτε για την κυβέρνηση συλλήβδην είτε για συγκεκριμένους αξιωματούχους. Για παράδειγμα, η ΜΚΟ Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι ζήτησε την αποπομπή της Υφυπουργού Εργασίας, υπεύθυνης για θέματα μεταναστευτικής πολιτικής, για τη ρατσιστική της δήλωση ότι «αυτοί οι άνθρωποι δεν έχουν κουλτούρα»³⁵⁸, αλλά και της Γραμματέως Μεταναστευτικής Πολιτικής της ΝΔ για αντίστοιχες ρατσιστικές δηλώσεις που παραλλήλιζαν τους «λαθρομετανάστες» με «εγκληματικά στοιχεία»³⁵⁹ (βλ. Δελτίο Τύπου Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι, 30/01/2011, Παράρτημα Α').

Την 17η ημέρα, 10/02/2011, βγήκε η πρώτη Ιατρική Ανακοίνωση από την Ιατρική Ομάδα, ενώ ήταν και η πρώτη ημέρα που χρειάστηκε ασθενοφόρο για να μεταφερθεί ένας από τους απεργούς πείνας σε νοσοκομείο. Μέσω της περιήγησης στις ανακοινώσεις της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, φαίνεται ότι μετά τις πρώτες τρεις εβδομάδες ξεκίνησε μια προσπάθεια κλιμάκωσης της πίεσης προς την κυβέρνηση μέσω ανάδειξης των περιστατικών μεταφοράς σε νοσοκομεία και μέσω διαρκούς προβολής της πορείας της υγείας των απεργών. Όπως αναφέρθηκε ήδη, πολλά μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης προέβλεπαν ότι η απεργία θα διαρκούσε το πολύ 30 ημέρες και πάνω σ' αυτήν την πρόβλεψη φαίνεται να σχεδιάστηκε η στρατηγική κλιμάκωσης της πίεσης. Σε περίπτωση παρατεταμένης περιόδου κλιμακούμενης πίεσης υπήρχε ο κίνδυνος να γίνει ειδησεογραφική ρουτίνα η έκτακτη συνθήκη που προβάλλει μια απεργία πείνας μέσω ανάδειξης του ενδεχομένου του θανάτου, να περιοριστεί η εντύπωση κρισιμότητας και κατεπείγοντος, ακρογωνιαίος λίθος στην προσπάθεια των απεργών να πιάσουν την κυβέρνηση.

³⁵⁷ Στο Παράρτημα Α' παραθέτω μια *Ενδεικτική λίστα διεθνών ειδησεογραφικών αναφορών στην απεργία μέχρι το πρωί της 26/01/2011*, λίστα που διακινήθηκε από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης. Εκεί φαίνεται η σχετικά ισχυρή κάλυψη των εξελίξεων σε σχέση με την απεργία πείνας από ειδησεογραφικές ιστοσελίδες του εξωτερικού, πόρος που χρησιμοποιήθηκε από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης στην προσπάθεια άσκησης πολιτικής πίεσης στην κυβέρνηση.

³⁵⁸ Βλ. <http://www.alterthess.gr/content/na-apopemfthoyn-apo-tis-theseis-toys-gia-ratsistikes-diloseis-i-ntalara-kai-i-fripili-zitaei> (τελευταία είσοδος 21/06/2014).

³⁵⁹ Βλ. http://www.nd.gr/web//secretary-immigration/press/-/journal_content/56_INSTANCE_3a6S/21679/345037 (τελευταία είσοδος 21/06/2014). Να σημειώσουμε ότι η ανακοίνωση της Γραμματέως κοινοποιήθηκε μέσω Δελτίου Τύπου της ΝΔ.

«Κάπου στην 25η ημέρα γίνεται κοινή συνείδηση των αλληλέγγυων ότι έχουμε χάσει το μεγάλο μας όπλο, τη νομιμοποίηση για όλους. Εμείς, [αναφέρεται στην οργάνωσή του και όχι στα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης] ξέραμε ότι κάποια στιγμή θα χαθεί αυτό. Απλά, θέλει να χάνεται λίγο πριν κερδίσεις. Εμείς είχαμε άλλες 15 ημέρες απεργίας μπροστά μας. Πράγμα πολύ επικίνδυνο. Όταν το κράτος ξέρει ότι εσύ παίζεις μόνο για το τομάρι σου, μπορεί να σε κάνει γιογιό. Μέχρι τότε οι απεργοί διεκδικούσαν για όλους. Αυτό χάθηκε σύντομα [...] άρχισαν οι μεταφορές στα νοσοκομεία, αρχίζει να χάνεται το πολιτικό, η ίδια η Ομάδα Τύπου το γυρνάει λίγο... Καθώς αρχίζουν να πηγαίνουν στα νοσοκομεία, αρχίζει να σηκώνεται το φιλανθρωπικό. Έβλεπες κομμάτια των ΜΜΕ να λυγίζουν, να ουδετεροποιούνται, όχι να είναι υπέρ των απεργών. Σταμάτησαν τη λάσπη. Έναν που πεθαίνει, τώρα, δεν του πετάς λάσπη. Εκεί άρχισε η απεργία να αποκτάει χρώρο»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 21/10/2014)³⁶⁰

Από στοιχεία που παρουσιάζονται στο Παράρτημα Ε' (οπτικοακουστικό υλικό), διαφαίνεται ότι μετά την έξαρση τηλεοπτικής προβολής των ημερών της Νομικής, η πυκνότητα ειδησεογραφικής αναφοράς στην τηλεόραση περιορίζεται στο ελάχιστο, ενώ αρχίζει πάλι να αυξάνεται μετά τις 18/02/2011, ημέρα στην οποία ένας απεργός πείνας λιποθύμησε σε συνέντευξη τύπου μπροστά στις κάμερες. Ο αριθμός των ημερών διάρκειας της απεργίας τονιζόταν ολοένα και περισσότερο καθώς μεγάλωνε, όπως και ο αριθμός των απεργών πείνας που νοσηλεύονταν, ενώ ταυτόχρονα ο αλληλέγγυος λόγος αποκτούσε όλο και πιο δραματικούς όρους³⁶¹. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν πολυάριθμες πορείες και καταλήψεις ανά την Ελλάδα³⁶², συσσωρεύοντας ολοένα και περισσότερους δυναμους-προσανατολισμούς στο ενεργητικό της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης.

Ήδη από την τέταρτη εβδομάδα της απεργίας προβάλλονταν πολύ έντονα από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης πόροι που συγκεντρώθηκαν σταδιακά τις προηγούμενες ημέρες, οι οποίοι συνίσταντο:

(α) Στη σταδιακή επιδείνωση της υγείας των απεργών:

«Σύμφωνα με τους θεράποντες γιατρούς, η νοσοκομειακή περίθαλψη είναι απαραίτητη ώστε οι εν λόγω απεργοί πείνας να μην υποστούν οξεία νεφρική ανεπάρκεια. Επίσης, οι απεργοί πείνας υποφέρουν από καρδιακές αρρυθμίες, αφυδάτωση κι εξάντληση.»

(ΑΙ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 01/03/2011, Παράρτημα Δ')

Ο τονισμός των δραματικών διαστάσεων της απεργίας πείνας επιδίωκε να πιέσει και να επισπεύσει μια τυχόν θετική ανταπόκριση από μέρους της κυβέρνησης. Ενδεικτικά:

«Οι απεργοί πείνας συνομιλούν πλέον με τον θάνατο. Με ποιον, άλλωστε, να συνομιλήσουν; Με την επίσημη πολιτεία; Η πολιτεία κωφεύει. Εξαντλεί τα επικοινωνιακά της μέσα σε διατάγματα μίσους και ρατσισμού»

(Ο' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 17/02/2011, Παράρτημα Δ' - η ανακοίνωση έχει χαρακτηριστικό τίτλο *Πόσες ανθρώπινες ζωές χρειάζεται η ελληνική κυβέρνηση;*)

(β) Στον αριθμό των νοσηλευόμενων και των μεταφορών στα νοσοκομεία:

³⁶⁰ Την πρώτη θέση που εκφράζει αυτό το απόσπασμα («Κάπου στην 25 ημέρα γίνεται κοινή συνείδηση των αλληλέγγυων ότι έχουμε χάσει το μεγάλο μας όπλο, τη νομιμοποίηση για όλους»), και είναι πολύ σημαντική, θα τη σχολιάσω παρακάτω.

³⁶¹ Ενδεικτικά, διαβάζουμε: «Το αίμα στα χέρια του κράτους και της κυβέρνησης» (τίτλος ΑΘ' ανακοίνωσης Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 01/03/2011, Παράρτημα Δ') ή «78 απεργοί πείνας στα νοσοκομεία» (τίτλος ΑΙ' ανακοίνωσης Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 01/03/2011, Παράρτημα Δ'). Βλ. επίσης ΑΣΤ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 28/02/2011, Παράρτημα Δ' κάλεσμα Συνέλευσης Μεταναστών Θεσσαλονίκης 28/02/2011, Παράρτημα Γ' Ο' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 17/02/2011, Παράρτημα Δ' - με χαρακτηριστικό τίτλο *Πόσες ανθρώπινες ζωές χρειάζεται η ελληνική κυβέρνηση;*.

³⁶² Βλ. ρεπερτόρια δράσης, Παράρτημα Η', καθώς και Παράρτημα Θ'.

«Η κατάσταση της υγείας τους έχει φτάσει στο πιο κρίσιμο σημείο. Μετά την απόφαση τους να απέχουν από τη λήψη ζάχαρης όλο και περισσότεροι απεργοί πείνας μεταφέρονται με υπογλυκαιμία στα νοσοκομεία και πλέον κινδυνεύουν με ανεπανόρθωτες βλάβες σε ζωτικά όργανα, όπως ο εγκέφαλος, η λειτουργία του οποίου εξαρτάται πλήρως από τη ζάχαρη. Σήμερα μεταφέρθηκαν ακόμη δύο απεργοί πείνας στο Ιπποκράτειο νοσοκομείο σε υπογλυκαιμικό κόμα ενώ συνολικά νοσηλεύονται 15 απεργοί: 7 στον Αγ. Παύλο, ένας στο ΑΧΕΠΑ, πέντε στο Ιπποκράτειο και 2 στο Γεννηματά.»

(ΑΚ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 01/03/2011, Παράρτημα Δ')

(γ) Στο ολοένα και πιο επεκτεινόμενο αλληλέγγυο εύρος. Η συσσώρευση και χωρο-χρονική πυκνότητα των δυνάμειων-προσανατολισμών (εδώ, ως πόροι περαιτέρω δράσης) υποβοηθήθηκε εμπρόθετα από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης μέσω της συγκέντρωσης και ανάδειξής τους, αρμοδιότητα της Ομάδας Τύπου και της Ομάδας Διαχείρισης Ιστότοπου. Η συγκέντρωση αυτή επιδίωκε να ενισχύσει τη συλλογική ταυτότητα των αλληλέγγυων και να ασκήσει ελκτική επιρροή, ενώ η ενίσχυση αυτής της δυναμικής είναι ταυτόχρονα και εγγενής προσπάθεια άσκησης πίεσης στον αντίπαλο. Η ανάδειξη του πλήθους και του εύρους συντεταγμένων των αλληλέγγυων συνέβαλλε στην προσπάθεια να εντυπωθεί ως αυτονόητος ο δίκαιος χαρακτήρας των αιτημάτων των απεργών. Αυτή η προσπάθεια φαίνεται σε αποσπάσματα όπως το παρακάτω³⁶³:

«Χιλιάδες κόσμου, δεκάδες σωματεία, συλλογικότητες, φορείς και οργανώσεις βρίσκονται στο πλευρό των απεργών πείνας μέχρι τη τελική νίκη του αγώνα τους. Οι εκδηλώσεις, παρεμβάσεις και διαδηλώσεις υπέρ της δικαίωσης του αγώνα των απεργών πείνας πληθαίνουν καθημερινά σε Ελλάδα και εξωτερικό, έχοντας θέσει πλήρως στο περιθώριο της παραληρηματικές ρατσιστικές φωνές των πρώτων ημερών.»

(Μ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 15/02/2011, Παράρτημα Δ')

Επιπλέον, η Συνέλευση Μεταναστών και η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης επιδίωξαν να δημιουργήσουν μια μελλοντική προβολή βασισμένη στο σενάριο θανάτου κάποιων απεργών, προεικονίζοντας το χειρότερο σενάριο και δημιουργώντας ταυτόχρονα συνθήκες χρέωσης ενός ενδεχόμενου θανάτου στην κυβέρνηση.

«μέλος της Ιατρικής ομάδας παρακολούθησης της υγείας τους δήλωσε ότι «Η αποχή από την λήψη ζάχαρης στην καλύτερη περίπτωση εγκαταλείπει βαριές βλάβες και μη αναστρέψιμες για το κεντρικό νευρικό σύστημα στην χειρότερή της εκδοχή φέρνει τον θάνατο» Επίσης κάλεσε την κυβέρνηση να πάρει αποφάσεις γιατί αύριο, όπως είπε, μπορεί να είναι αργά. «Αύριο μπορεί να έχουμε νεκρό απεργό πείνας.»

(ΑΚ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 01/03/2011, Παράρτημα Δ')

Η επίρριψη της ευθύνης ενός ενδεχόμενου θανάτου στην κυβέρνηση είναι αλληλένδετη με την προσπάθεια ενεργοποίησης του δίκαιου χαρακτήρα των αιτημάτων των απεργών. Η απεργία δεν ήταν ένας εκβιασμός ή μια αποκλίνουσα συμπεριφορά, ήταν, μεταξύ πολλών άλλων, το αποτέλεσμα συσσώρευσης αδικίας. Αν τα αιτήματα είναι δίκαια, μόνο τότε μπορεί να επιρριφτεί ηθική ευθύνη στην κυβέρνηση· ειδάλλως, η ευθύνη της κυβέρνησης μπορεί να είναι μόνο διαχειριστική.

³⁶³ Για παραδείγματα συγκέντρωσης πόρων προς άσκηση πίεσης στον αντίπαλο και ελκτικής επιρροής διεύρυνσης των αλληλέγγυων, βλ. Ζ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 03/02/2011, ΣΤ' ανακοίνωση - κάλεσμα Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 03/02/2011, Ν' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 15/02/2011, Σ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 18/02/2011, Υ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 21/02/2011, Φ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 21/02/2011, Χ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης 21/02/2011, Ω' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 22/02/2011, ΑΑ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 24/02/2011, ΑΟ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 03/03/2011 (όλα σε Παράρτημα Δ').

Προς αυτήν την κατεύθυνση κινείται και η ανάδειξη των θεσμικών συντεταγμένων των αλληλέγγυων (θεσμικό στάτους ή κύρος) από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης:

«Η κυβέρνηση έβαλε τα ΜΑΤ να επιτεθούν σε μια συνέντευξη τύπου -προφανώς ειρηνική- προπληκίζοντας, απειλώντας και βρίζοντας τους ανθρώπους της αλληλεγγύης, ανάμεσα στους οποίους συγγραφείς, πανεπιστημιακούς, δημάρχους, εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης και συνδικάτων, καλλιτέχνες, βουλευτές, γιατρούς και πολλούς άλλους. Είναι γεγονός πρωτοφανές που καταδεικνύει το σημείο αλαζονείας, αναλγησίας και αυταρχισμού που έχει φτάσει η κυβέρνηση, μια κυβέρνηση που καθημερινά χάνει όχι μόνο την κοινωνική νομιμοποίηση, αλλά και κάθε αίσθηση δικαίου. Μια κυβέρνηση που κινδυνεύει να οδηγήσει τους μετανάστες απεργούς πείνας και ολόκληρη την κοινωνία σε μια ανθρωπιστική καταστροφή.»

(ΑΗ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 01/03/2011, Παράρτημα Δ')

Η προβολή του κύρους που απορρέει από τις θεσμικές συντεταγμένες των αλληλέγγυων συμβάλλει στην προσπάθεια αμφισβήτησης του κυριαρχικού επιχειρήματος της αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Η αλληλεγγύη δεν απορρέει από χώρους κάποιου οιονεί θεσμικού ή κοινωνικού περιθωρίου· το αλληλέγγυο εύρος καταλαμβάνει συντεταγμένες θεσμικά σημαντικές. Οι αλληλέγγυοι δεν είναι παρίες της κοινωνικής ζωής· είναι πρόσωπα αναγνωρισμένα από το ίδιο σύστημα που τώρα προσπαθεί να τους απονομιμοποιήσει, να τους απομονώσει κοινωνικά και να τους καταστείλει. Αυτή η προβολή, κάνοντας χρήση του κύρους που απορρέει από θεσμικούς ρόλους, δέχεται συχνά κριτική από μερίδες αλληλέγγυων στη βάση ότι νομιμοποιεί τη συμβολική εξουσία των κυρίαρχων θεσμών και των αντίστοιχων ταυτοτήτων. Άλλωστε, δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται παρίας όποιος δεν είναι θεσμικά αναγνωρισμένος ή δεν εντοπίζεται σε κάποια θεσμική συντεταγμένη. Ωστόσο, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, τέτοιου είδους αμφισημίες και αντιφάσεις είναι συχνές. Μέσα απ' αυτήν την πολυσημία, η αφηρημένη μηχανή φαίνεται να παρεμβαίνει σε ένα μεγάλο εύρος διαδικασιών. Για παράδειγμα, οι Ομάδες Περιφρούρησης, αποτελούμενες πρωτίστως από αναρχικούς και αντιεξουσιαστές, οι οποίες περιφρούρησαν τα κέντρα αγώνα καθ' όλη τη διάρκεια της απεργίας, δε διαδραμάτισαν ούτε κατώτερο ούτε ανώτερο ρόλο εν συγκρίσει με την Ομάδα Τύπου, η οποία συγκέντρωνε και πρόβαλλε τις δεσμεύσεις αλληλεγγύης. Οι καταλήψεις ενός ραδιοτηλεοπτικού σταθμού δε διαδραμάτισαν μικρότερης ή μεγαλύτερης σημαντικότητας ρόλο συγκριτικά με τις συνεντεύξεις τύπου ή τις προσπάθειες δημοτικών συμβούλων να περάσουν ψηφίσματα αλληλεγγύης ή τα γκραφίτι που είδαμε στους τοίχους. Όλα τα παραπάνω μπορούμε να τα δούμε ως έναν άτυπο καταμερισμό εργασίας· *άτυπο*, καθώς οι έννοιες και οι ιδέες λειτουργούν μεν ως εντολές, αλλά είναι ευρείας απεύθυνσης και η υλοποίησή τους αναλαμβάνεται κατά βούληση. Το κάθε μόριο, η κάθε (υπο)συνάρθρωση, συνέβαλε δίκην μορίου στη συγκρότηση της απεργίας πείνας και δεν είναι εύκολο να ιεραρχήσουμε τις διαφορετικές συμβολές σ' αυτήν την πολλαπλότητα διεξάρτησης. Δεν είναι εύκολο να διαχωρίσουμε τη σημαντικότητα της βιταμίνης απ' αυτήν του γιατρού, ούτε να διαχωρίσουμε το σπρέι απ' αυτόν που υλοποιεί το γκραφίτι και το ηχητικό σύστημα απ' αυτούς που υλοποιούν μια μικροφωνική. Ούτε είναι εύκολο να μιλήσουμε για κάποια αφηρημένη και γενική αυτονομία της δράσης, όταν οι συναρθρώσεις, που αποκαλούμε για παράδειγμα *βιταμίνη*, *σπρέι* και

ηχητικό σύστημα, περιλαμβάνουν ολόκληρο το εύρος των αλυσίδων κατασκευής τους, ειδάλλως δε νοούνται, όπως και η συνάρθρωση-γιατρός δεν μπορεί να νοηθεί δίχως την εκπαιδευτική και επαγγελματική του καριέρα η οποία είναι κρατικά κατοχυρωμένη· γι' αυτό είναι σημαντική μια οντολογία των συναρθρώσεων, μια οντολογία που αναδεικνύει τη διεξάρτηση. Αυτού του τύπου τις αυτονομίες μπορούμε να τις αντιμετωπίσουμε μόνο ως χωρο-χρονικά αποσπάσματα, δηλαδή είναι αυτονομίες εδώ και τώρα, δεν μπορούμε να τους αποδώσουμε μια αφηρημένη ουσιοκρατική διάρκεια. Μόνο μια περιορισμένη και περιοριστική αντίληψη μπορεί να μιλάει αφηρημένα για αυτονομία, ένας αφαιρετικός αναγωγισμός που αποσπάει τη (συλλογική) δράση από τις υλικές της σχέσεις και εξαρτήσεις.

Επιστρέφοντας στην κλιμάκωση της απεργίας, η πίεση που βίωσε το κυβερνητικό επιτελείο δε φάνηκε μόνο από δημοσιογραφικά δημοσιεύματα, δηλώσεις κυβερνητικών στελεχών και παρασκηνακές πληροφορίες που έφταναν στα αυτιά των μελών της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας· φάνηκε και από ένα είδος σφυγμομέτρησης που είχε οργανώσει η Πρωτοβουλία.

«Ξεκινάμε την απεργία με [...] μια πρόχειρη εκτίμηση ότι το 70% της κοινωνίας είναι ενάντια έως κανιβαλιστικά ενάντια. Αυτό το εκτιμούσαμε περίπου κάθε δύο ημέρες. [...] Την εικόνα που παίρναμε από τις ομάδες ή και τους δημοσιογράφους την κουβεντιάζαμε κάθε δύο ημέρες και σε στενό πυρήνα μέσα στην Υπατία και στις μεγάλες συνελεύσεις. [...] Η πληροφορία αυτή διοχετευόταν από οργανώσεις. Είχαμε, για παράδειγμα, έναν πυρήνα στον Αγιο Παντελεήμονα, έναν στον Πειραιά... τους οποίους τους εξετάζαμε κάθε μέρα. Μαθαίναμε κάθε μέρα τη δραστηριότητά τους. Έβγαινε, για παράδειγμα, ένα πανό στην Ομόνοια και μοιράζαμε ενημερωτικά. Το πανό έπρεπε να ξαναβγεί σε 3 ημέρες και να γίνει μετά εκτίμηση. Σε γειτονιές, γιατί στο κέντρο είναι πιο τυχαίο το πέρασμα. Στις γειτονιές, όμως, δεν είναι. Δηλαδή, ο μπακάλης, που χθες σε έβριζε, ενώ σήμερα σου λέει 'ρε παιδιά, τι γίνεται μ' αυτούς, ζουν ακόμη; έχουν δίκιο τα παιδιά!...' άρχισε η μεταστροφή. Την έβλεπες πια. Η πληροφορία αυτή σου φαίνεται χαοτική, αλλά όταν προέρχεται από το ίδιο άτομο, αρχίζεις να κάνεις συγκρίσεις. Όταν από παντού έφταναν τέτοιες πληροφορίες, σχηματίζαμε μια εικόνα.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας, 21/10/2014)

Ταυτόχρονα, τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας έκαναν δύο βασικές υποθέσεις: ότι και η κυβέρνηση διαθέτει κάποιο αντίστοιχο σύστημα εκτίμησης της κοινής γνώμης σε σχέση με την απεργία και ότι τα δύο συστήματα σφυγμομέτρησης, αυτό της Πρωτοβουλίας και αυτό της κυβέρνησης, θα έπρεπε να δείχνουν παραπλήσια αποτελέσματα. Ήταν δύο βασικές υποθέσεις επάνω στις οποίες μπορούσε να γίνει κάποιο είδος πρόβλεψης σε σχέση με την πίεση που μπορεί να βιώνει ο αντίπαλος, πρόβλεψη κρίσιμη για τη στρατηγική διαπραγμάτευσης.

«Η απεργία σταμάτησε, κέρδισε, όταν η αρνητική εντύπωση είχε πέσει κάτω από το 40%. Αυτό το μετρούσαμε και εμείς και η κυβέρνηση. Τη βλέπαμε τη μεταστροφή του κόσμου και τη μετρούσαμε καθημερινά. Όταν τη μια μέρα μας έφταναν 50 και την επόμενη 40, εμείς το καταγράφαμε. Και μάλλον και η κυβέρνηση είχε τα δικά της εργαλεία να το καταγράφει. Ξέραμε και εμείς και αυτοί ότι έρχεται το τέλος.»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας, 21/10/2014)

Την 23η ημέρα, 16/02/2011, υπήρξε μια πρώτη ένδειξη ότι η κυβέρνηση αναγκάζεται σταδιακά να μπει σε διαδικασία διαλόγου με τους απεργούς. Η Υφυπουργός Εργασίας, αρμόδια για τη μεταναστευτική πολιτική, απαντώντας σε ερωτήσεις τεσσάρων οργανώσεων (Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΕΕΔΑ, Μουσουλμανική Ένωση Ελλάδας, Ελληνικό Φόρουμ Μετα-

ναστών και Ένωση Μεταναστών Εργατών), δήλωσε ότι η κυβέρνηση εξετάζει το ενδεχόμενο μείωσης των απαιτούμενων ενσήμων για την ανανέωση της άδειας διαμονής και ότι:

«όσοι δικαιούνται άσυλο ή διεθνή προστασία θα παραμείνουν, όσοι εργάζονται και μοχθούν εδώ και χρόνια στη χώρα και έχουν αποκτήσει δεσμούς βιοτικούς με την Ελλάδα και τους Έλληνες θα αντιμετωπιστούν ευνοϊκά (πάντα όμως κατά περίπτωση και όχι μαζικά), αλλά τελικά, όσοι είναι εδώ παράνομα, χωρίς διάθεση να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία θα πρέπει να φύγουν»³⁶⁴

Μία ημέρα μετά, σε άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Το Βήμα, εμφανίστηκαν ενδείξεις ότι η πίεση που βίωνε το κυβερνητικό επιτελείο εντεινόταν όσο περνούσαν οι μέρες. Το άρθρο ξεκινάει με τη χαρακτηριστική φράση: «συνθήκες κρίσης διαμορφώνονται στο εσωτερικό της κυβέρνησης (και) με αφορμή τους χειρισμούς στο μεταναστευτικό πρόβλημα. Ενδεικτικό είναι ότι χθες ματαιώθηκε η διυπουργική σύσκεψη για το θέμα, η οποία επρόκειτο να συνεδριάσει υπό τον Πρωθυπουργό»³⁶⁵ και υποστηρίζει ότι υπάρχουν διαφορετικές ενδοκυβερνητικές προτάσεις ως προς τον καταλληλότερο χειρισμό της κατάστασης. Η προσπάθεια ανάδειξης της κρισιμότητας της απεργίας από την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης ήταν ταυτόχρονα και προσπάθεια μετατόπισης του θεσμικού επιπέδου λήψης απόφασης που θα επέλυε την απεργία πείνας, προσπάθεια να ασκηθεί τέτοια πίεση που θα οδηγούσε σε παρέμβαση του πρωθυπουργού. Η προσπάθεια αυτή ήταν τόσο υπόρρητη (δηλαδή περιελάμβανε μια προσπάθεια ανάδειξης της κρισιμότητας και του κατεπείγοντος της κατάστασης και μια προσπάθεια κατασκευής ως αυτονόητων και νομιμοποιημένων των αιτημάτων των μεταναστών), όσο και ρητή: «να παρέμβει ο πρωθυπουργός»³⁶⁶. Η κλιμάκωση των πιέσεων και οι εντάσεις στο κυβερνητικό επιτελείο οδήγησαν εν τέλει σε παρέμβαση του πρωθυπουργού³⁶⁷.

Πιέσεις προς την κυβέρνηση δεν ασκήθηκαν μόνο από το αλληλέγγυο εύρος, αλλά και από αντιδραστικές, συντηρητικές συντεταγμένες. Πρώτον, εκείνες τις ημέρες επανήλθαν εκ νέου στο προσκήνιο τα συνομοσιολογικά σενάρια στις ιστοσελίδες εθνικιστικού και πατριωτικού περιεχομένου, σενάρια που είδαμε στις ημέρες της Νομικής, τα οποία έκαναν λόγο για σχέδιο εξέγερσης «λαθρομεταναστών»³⁶⁸. Δεύτερον, τίτλοι άρθρων, όπως αυτός της γερμανικής εφημερίδας Tageszeitung «Διαδικτυακή-Διαδήλωση (Online-Demo) για τους απεργούς πείνας»³⁶⁹ ή, από την

³⁶⁴ Βλ. <http://tvxs.gr/news/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/%CF%83%CF%84%CE%BF-tvxsgr-%C2%AB%CF%86%CF%81%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CF%82%BB-%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CF%81%CE%B1-%CF%83%CE%B5-%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82> (τελευταία είσοδος 01/09/2014).

³⁶⁵ Διαθέσιμο σε <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=385031#ixzz1EDKWYxiL> (τελευταία είσοδος 01/09/2014).

³⁶⁶ Βλ. ΑΖ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 28/02/2011, Παράρτημα Δ'.

³⁶⁷ Ενδεικτικά, βλ. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4621099/?iid=2> (τελευταία είσοδος 08/09/2014).

³⁶⁸ Ενδεικτικά, βλ. <http://www.defencenet.gr/defence/o/17998> (τελευταία είσοδος 07/09/2014) ή http://ellinonea.blogspot.gr/2011/03/blog-post_9489.html (τελευταία είσοδος 05/09/2014).

³⁶⁹ Βλ. <http://epikaira.gr/article/Tageszeitung-diadiktyaki-symparastasi-stoys-metanastesapergouspeinas> (τελευταία είσοδος 05/09/2014), αλλά και

εγγώρια ειδησεογραφία, ο πιο βαρύγδουπος και θεαματικός, «Θέμα χρόνου οι πρώτοι νεκροί»³⁷⁰, επιτελούσαν αμφίσημο ρόλο. Από τη μια, ήταν εναρμονισμένοι με την προσπάθεια της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης να αναδειχτεί ως κατεπείγουσα η ανάγκη λήψης μιας απόφασης από την κυβέρνηση (οι τίτλοι των ανακοινώσεων της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης ήταν παραπλήσιοι με τους τίτλους τέτοιων άρθρων), ενώ, από την άλλη, πέρα από την πίεση που ασκούσαν, εκτιμώ ότι η προβολή ενός πλαισίου κρισιμότητας και κατεπείγοντος εξυπηρετούσε και την ίδια την κυβέρνηση, ώστε να μπορεί να δικαιολογήσει κάποια ενδεχόμενη υποχωρητικότητα από μέρους της· άλλωστε, το ενδεχόμενο μαζικής νομιμοποίησης είχε αρχίσει ήδη να εξανεμίζεται, όπως θα δούμε στο επόμενο υποκεφάλαιο.

(7.2) Θεσμική διαπραγμάτευση

Από την απόρριψη της πολιτικής υπόστασης των μεταναστών και οποιουδήποτε αιτήματος νομιμοποίησης μέχρι το διάλογο και το κάλεσμα σε άμεση διαπραγμάτευση, η απόσταση που έπρεπε να διανυθεί ήταν μεγάλη: προϋπέθεσε αμέτρητες διαδικασίες ενεργοποίησης των διακυβευμάτων της απεργίας πείνας, διαδικασίες που ανέλαβε η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης. Η άμεση διαπραγμάτευση ξεκίνησε μέσω ανακοινώσεων στα μίντια και κατέληξε σε δύο πρόσωπο-με-πρόσωπο συναντήσεις μεταξύ υπουργών και εκπροσώπων των απεργών πείνας και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης. Σ' αυτόν το διάλογο, που αφορούσε την εξεύρεση μιας θεσμικής τροποποίησης που θα ικανοποιούσε τους απεργούς, κατατέθηκαν διάφορες προτάσεις που τις παρουσιάζω εκτενέστερα στο Παράρτημα Θ', από όπου και αντλούνται τα δεδομένα που παρουσιάζονται εδώ.

Προτού ξεκινήσει αυτός ο διάλογος, ήδη από την 14η ημέρα της απεργίας, ο Υπουργός Προστασίας του Πολίτη σκιαγράφησε τους βασικούς γενικούς άξονες που προσανατόλιζαν τη μεταναστευτική πολιτική της κυβέρνησης³⁷¹. Το εν λόγω κείμενο βρίθει προτάσεων καταστολής και συνοριοφύλαξης, ενώ ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει τις νομιμοποιήσεις είναι ενδεικτικός ενός ρατσιστικού λόγου. Συγκεκριμένα, για όσους μετανάστες δεν καταφέρνουν να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα ένσημα, το κείμενο προδιαγράφει τρία σενάρια: πρώτον, τα σχετικά υπουργεία «να εξετάσουν για να δουν μήπως μπορεί να βρεθεί κάποια λύση», δεύτερον, «εθελοντικό επαναπατρισμό» και, τρίτον, «απέλαση». Στο Δελτίο Τύπου, αξιοσημείωτος είναι και ο ρόλος των στρατοπέ-

<http://www.taz.de/1/archiv/digitaz/artikel/?ressort=au&dig=2011%2F03%2F03%2Fa0094&cHash=06abf05aa647ca-d2fc5de0525e14385f> (τελευταία είσοδος 04/09/2014).

³⁷⁰ Ενδεικτικά, βλ. άρθρα εκείνων των ημερών, με τίτλους όπως «Θέμα χρόνου οι πρώτοι νεκροί μεταξύ των 300 μεταναστών απεργών πείνας», στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία (σήμερα, 06/09/2014, διαθέσιμο σε <http://tispanoras.blogspot.gr/2011/03/300.html>), «Στο 'κόκκινο' η υγεία των μεταναστών απεργών πείνας» (σε <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=255776> - τελευταία είσοδος 06/09/2014).

³⁷¹ Βλ. http://www.minocp.gov.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=3456&Itemid=462&lang= (τελευταία είσοδος 25/08/2014).

δων συγκέντρωσης, ο οποίος έγκειται στη δημιουργία ενός αρνητικού κλίματος και την απεύθυνση του αντίστοιχου μηνύματος προς τους μετανάστες που έρχονται προς την Ελλάδα.

Την 24η ημέρα ο Συνήγορος του Πολίτη πρότεινε:

- (α) Δυνατότητα παροχής άδειας διαμονής, όχι μόνο με την ύπαρξη ισχυρής σύμβασης εργασίας πλήρους απασχόλησης, αλλά και με σύμβαση εργασίας μερικής απασχόλησης.
- (β) Μείωση ελάχιστου αριθμού ενσήμων και αύξηση του ποσοστού εξαγοράσιμων ενσήμων.
- (γ) Μείωση του προβλεπόμενου ποσού οικογενειακού εισοδήματος που απαιτείται για την ανανέωση της άδειας διαμονής των συντηρούμενων οικογενειακών μελών.

Τέσσερις ημέρες μετά η Συνέλευση Μεταναστών πρότεινε:

- (α) Αποσύνδεση των αδειών διαμονής από τα ένσημα.
- (β) Επαναφορά σε καθεστώς νομιμότητας όλων όσοι έχασαν τις άδειες διαμονής τους γι' αυτόν το λόγο.
- (γ) Δικαίωση όλων όσοι πήραν απόρριψη το 2005, αφού έγινε δεκτή η κατάθεση φακέλου και υποχρεώθηκαν να καταβάλουν χιλιάδες ευρώ ο καθένας.
- (δ) Θέσπιση μιας μόνιμης και ανοιχτής διαδικασίας πλήρους νομιμοποίησης που θα εξετάζει σε διαρκή βάση τα αιτήματα.

Την 31η ημέρα ο Υπουργός Εσωτερικών πρότεινε καθεστώς ανοχής, όπως και ο Υπουργός Δικαιοσύνης την 38η ημέρα, ενώ οι απεργοί απέρριψαν τη συγκεκριμένη πρόταση, τονίζοντας ότι διεκδικούν άδεια διαμονής. Την 34η ημέρα η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης υποστήριξε σε σχέση με το καθεστώς ανοχής: «στην ουσία αποτελεί προσωρινή άδεια παραμονής υπό την προϋπόθεση ότι συντρέχουν λόγοι υγείας, οικογενειακής κατάστασης ή δυσκολιών για απέλαση»³⁷². Λίγες ημέρες αργότερα, η ΜΚΟ ΕΕΔΑ υποστήριξε ότι το καθεστώς ανοχής συνίσταται στην έκδοση πράξης απέλασης και ταυτόχρονη αναστολή της απομάκρυνσης, σύμφωνα με το άρ. 24 του ν. 3709/2011. Οι μετανάστες που θα εντάσσονταν σ' αυτό το καθεστώς θα ήταν δυνατόν να έχουν δικαίωμα εργασίας, αλλά δε θα μπορούσαν να ταξιδεύουν στις χώρες προέλευσής τους, καθώς θα τελούσαν υπό καθεστώς απέλασης με δυνατότητα εξάμηνης ανανέωσης, και, επομένως, η συγκεκριμένη πρόταση συνιστούσε μια πρόβλεψη που ήδη υπήρχε στην ελληνική νομοθεσία, «για την ενεργοποίηση της οποίας δε χρειαζόταν ολόκληρη απεργία πείνας»³⁷³.

Κατά τη διάρκεια των δύο εβδομάδων που ακολούθησαν, πέρα από το Συνήγορο του Πολίτη και τη ΜΚΟ ΕΕΔΑ, με την πρόταση της οποίας συμφώνησαν οι Οικολόγοι Πράσινοι, η ΔΗΜΑΡ και ο ΣΥΡΙΖΑ, δημόσιες προτάσεις κατέθεσαν οι Οικολόγοι Πράσινοι, το ΚΚΕ, το Υπουργείο Ερ-

³⁷² Βλ. ΑΒ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 24/02/2011, Παράρτημα Δ'.

³⁷³ Πρόταση Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) 01/03/2011, Παράρτημα ΣΤ' βλ. επίσης 'Καθαρή' άδεια παραμονής στους 300 απεργούς πείνας, εφημερίδα Κόντρα, 08/03/2011, Παράρτημα ΣΤ'.

γασίας, διάφοροι εκπρόσωποι φορέων της Θεσσαλονίκης, το Ευρωπαϊκό Δίκτυο RED κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, το Βρετανικό Δίκτυο για τα Δικαιώματα των Μεταναστών (Migrants' Rights Network), η Πλατφόρμα για τη Διεθνή Συνεργασία για τους Μετανάστες χωρίς χαρτιά (PICUM), και το Ινστιτούτο για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ετερότητα (i-RED), αλλά και διάφοροι αρθρογράφοι (αναλυτικά, βλ. χρονικό αντιπαράθεσης, Παράρτημα Θ'). Την 44η ημέρα έγινε προφορική συμφωνία μεταξύ υπουργών και απεργών, η οποία περιελάμβανε:

- (α) καθεστώς ανοχής απεριόριστου χρόνου,
- (β) ταξιδιωτικά έγγραφα,
- (γ) μείωση του απαιτούμενου αριθμού ενσήμων από 200 σε 120 για την ανανέωση άδειας διαμονής και
- (δ) μείωση των προαπαιτούμενων ετών εργασίας από 12 σε 8 χρόνια για την κατάθεση αίτησης νομιμοποίησης.

Ο δύο τελευταίες προτάσεις αφορούσαν όλους τους μετανάστες.

Κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης, αξιοσημείωτη ήταν τόσο η εγκατάλειψη του αρχικού αιτήματος νομιμοποίησης όλων των μεταναστών, όσο και η εγκατάλειψη του αιτήματος άδειας διαμονής και η αποδοχή του καθεστώτος ανοχής από μέρους της Συνέλευσης Μεταναστών. Το αρχικό αίτημα διατηρήθηκε στο λόγο της Συνέλευσης περίπου μέχρι τα μέσα της απεργίας. Στους λόγους για τους οποίους η Συμμαχία για τα Δικαιώματα Μεταναστών και Προσφύγων στήριξε τον αγώνα των απεργών πείνας, ανέφερε μεταξύ άλλων:

«Τους στηρίζουμε γιατί αγωνίζονται ώστε να αποκτήσουν πλήρη δικαιώματα ως πολίτες της Ελλάδας όλοι οι μετανάστες που είναι χωρίς χαρτιά»³⁷⁴

Το αίτημα μαζικής νομιμοποίησης εγκαταλείφθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη του διαλόγου μεταξύ κυβέρνησης και απεργών πείνας. Από μέρους της κυβέρνησης, η διαρκής επανάληψη ότι το αίτημα μαζικής νομιμοποίησης είναι θεσμικά ανεφάρμοστο προσπάθησε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι τα δομικά όρια προσαρμογής του συστήματος ήταν πολύ στενά, μεταθέτοντας την οποιαδήποτε ευθύνη σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης προσπάθησε να αντικρούσει το επιχείρημα της κυβέρνησης, παρουσιάζοντας παραδείγματα πρόσφατων μαζικών νομιμοποιήσεων μεταναστών από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις (βλ. ΑΒ' ανακοίνωση

³⁷⁴ Διαθέσιμο

<http://hungerstrike300.espivblogs.net/2011/01/31/%CE%B4%CE%AE%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CF%8D%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%82/>

(τελευταία είσοδος 28/03/2015). Η Συμμαχία αποτελείται από τέσσερις οργανώσεις μεταναστών. Και άλλες μεταναστευτικές οργανώσεις προσπάθησαν με παραπλήσιο τρόπο να αναδείξουν την ευρύτερη σημασία του συγκεκριμένου αγώνα για ολόκληρο το μεταναστευτικό πληθυσμό, τονίζοντας ότι είναι αγώνας όλων των μεταναστών. Ενδεικτικά, βλ. <http://antiratsistiki.gr/node/655> (τελευταία είσοδος 28/03/2015).

Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 24/02/2011, σε Παράρτημα Δ').

Στις 04/03/2011 ο δημοσιογράφος Στέλιος Κούλογλου παρατήρησε ότι «οι απεργοί πείνας άρχισαν να διαφοροποιούνται από το αρχικό μαξιμαλιστικό αίτημα νομιμοποίησης όλων των μεταναστών»³⁷⁵. Αν και δε θα χαρακτήριζα «μαξιμαλιστικό» το αίτημα νομιμοποίησης όλων των ανθρώπων, η παρατήρηση αυτή ναί μεν ισχύει, αλλά πρέπει να πλαισιωθεί κατάλληλα προς αποφυγή παρερμηνειών. Οι απεργοί πείνας δε διεκδίκησαν να τους ανατεθεί η αντιπροσώπευση -πόσο μάλλον μέχρι θανάτου- του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας. Το αίτημα μαζικής νομιμοποίησης ήταν ο βασικός πόρος (κίνητρο, στόχος) που πρόσφεραν οι 300 στο μεταναστευτικό πληθυσμό, ώστε να ενεργοποιηθεί αυτοοργανωμένα και διεκδικητικά η απεργία πείνας ήταν το σκαλοπάτι που επινόησαν και που κατασκεύασαν μαζί με τους αλληλέγγυους, ώστε να αναδυθούν δυνάμεις προσανατολισμοί από το θραυσματικό εύρος που καταλάμβανε ο μεταναστευτικός πληθυσμός. Έχοντας κατά νου το σχετικά μικρό αριθμό συλλογικοτήτων μεταναστών που δραστηριοποιήθηκαν αλληλέγγυα, πολλές εκ των οποίων ήταν οργανώσεις-σφραγίδα, όπως υποστήριζαν πολλοί μετανάστες με τους οποίους συναντήθηκα, φαίνεται ότι ο μεταναστευτικός πληθυσμός δε στήριξε το αίτημα μαζικής νομιμοποίησης. Ως προς αυτό, η επιχειρηματολογία των ατόμων με τα οποία μίλησα περιστράφηκε γύρω από τη *συνθήκη του μετανάστη*, τη σχέση μεταξύ μεταναστών και αλληλέγγυων, καθώς και την πρακτική έλξης που εφαρμόζουν οι αλληλέγγυοι. Κάποιες ερμηνείες ήταν περισσότερο αιχμηρές και έδειχναν ένα είδος αγανάκτησης:

«Γιατί, ρε μαλάκα, βγαίνεις [στο δρόμο] για το Κοράνι, αλλά όχι για τα δικαιώματά σου;!»
(Σ., μετανάστης που ζει πολλά χρόνια στην Ελλάδα, αλληλέγγυος, 16/10/2014)

Το παραπάνω απόσπασμα αναφέρεται στις πορείες μουσουλμάνων μεταναστών στην Ελλάδα, το Μάη του 2009, μόλις δύο χρόνια πριν από την απεργία πείνας, με αφορμή το σκίσιμο του Κορανιού από δημοτικό αστυνομικό στην Αθήνα. Στο βαθμό που γνωρίζω, πιθανόν να ήταν η πιο μαζική εμπλοκή μεταναστών σε συλλογικές δράσεις εντός της επικράτειας του ελληνικού κράτους. Η αγανάκτηση που εκφράζει το παραπάνω απόσπασμα αφορά τη σχετική ευκολία με την οποία αναδύθηκε δύναμη θρησκευτικά προσανατολισμένη, εν συγκρίσει με τους ταξικούς προσανατολισμούς που επιδίωξαν οι απεργοί. Άλλες ερμηνείες ήταν περισσότερο αναλυτικές και τόνιζαν την ιδιαίτερα ευάλωτη συνθήκη υπό την οποία βιώνει ο μετανάστης τόσο το ταξίδι, όσο και την διαμονή του σε μια ξένη χώρα:

«Ο καθένας [μετανάστης] είναι διαφορετική περίπτωση. Αυτοί οι άνθρωποι ήρθαν από χώρες που υπάρ-

³⁷⁵ Βλ. το άρθρο τού, 04/03/2011, σε <http://www.tvxs.gr/news/%CE%BF%CE%BC%CE%AC%CE%B4%CE%B1-tvxs/%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-300-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83-%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BB%CE%BF%CF%85> (τελευταία είσοδος 07/09/2014).

χει δικτατορία... έχουνε πόλεμο [...]. Έχουνε το φόβο μέσα τους, σκύβουν το κεφάλι και προχωράνε. Ο άνθρωπος που θέλει να έχει επαφή μ' αυτούς τους μετανάστες, πρέπει να ξέρει την κουλτούρα... και σιγά - σιγά... με καλό τρόπο, γιατί παίζει μεγάλο ρόλο η ψυχολογία κ.λπ. [...] Στο Κοράνι, πάλι έγινε έτσι. Πάλι υπήρχαν μικροί αρχηγοί που τραβούσαν τα πράγματα. [...] Ο φόβος είναι και στο ταξίδι.»
(Σ., αλληλέγγυος, μετανάστης που ζει περίπου 10 χρόνια στην Ελλάδα, 21/10/2014)

Σ' αυτό το απόσπασμα βλέπουμε μια πιο επεξεργασμένη και εμπλουτισμένη, αναλυτική εκδοχή της προηγούμενης θέσης. Η ισχυρή θρησκευτική πίστη φαίνεται να ενισχύει -ίσως και να ενισχύεται με τη σειρά της από- τη συλλογική οργάνωση πολλών μεταναστών εντός θρησκευτικών δικτύων που καθοδηγούνται από «μικρούς [θρησκευτικούς] αρχηγούς». Επιπλέον, η θέση στο παραπάνω απόσπασμα υποστηρίζει πως ο μετανάστης φέρει μια ψυχολογία υποτέλειας, η οποία αποδίδεται στο βίωμα των αυταρχικών καθεστώτων από τα οποία προσπαθεί να ξεφύγει. Όπου απαντάται, αυτή η ψυχολογία μπορεί να έχει επιπτώσεις στην πολιτική υπόσταση ενός ανθρώπου, και η παρακάτω θέση επιχειρεί να αποτυπώσει μια απ' αυτές τις επιπτώσεις, υποστηρίζοντας ότι η ευάλωτη θέση του μετανάστη τον καθιστά επιρρεπή σε όποιον του δώσει ελπίδα.

«Ο μετανάστης είναι πολύ εύκολο να τρώει το παραμύθι. Δυσκολίες, ανάγκες, φοβάται από το περιβάλλον... αυτός που [του] δίνει ελπίδα, αυτός μπορεί να [του] πουλήσει παραμύθι. Ακόμη, πριν έρθω στην Ελλάδα, μου λένε 'Ελλάδα είναι καλή... δουλειές... δικαιώματα'. Αν θα μου πει κάποιος 'πρόσεχε, η Ευρώπη δεν... δεν... δεν...', δε θα τον πιστέψω. Πάντα ακούω αυτό που είναι καλό, που αρέσει σ' εμένα, που θέλω μέσα μου. [Ίδιως] αν δεν έχεις κάτι στα χέρια σου, λες 'να δοκιμάσω'. [...] Ο άνθρωπος που πεινάει, θέλει αυτόν που του δίνει ελπίδα.»

(Σ., απεργός πείνας, 24/10/2014)

Η παρακάτω θέση είναι από την οπτική μέλους της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, που προσπάθησε μάλιστα να εμπλακεί στα θρησκευτικά δίκτυα των μεταναστών, ώστε να ενισχύσει την ελκτική επιρροή της απεργίας στις μεταναστευτικές κοινότητες.

«Τον ευρύτερο στόχο δεν το στήριζαν οι μετανάστες. [...] Έπαιξε ρόλο και το εθνικό... ότι αυτοί ήταν Σαχράουι και Μαροκινοί, ένας Τυνησίος, λίγοι Αλγερινοί... [...] Πήγα σε φίλους... σε τζαμιά και μίλαγα γι' αυτό το θέμα [για την ανάγκη στήριξης της απεργίας]... τίποτα. Τους ήταν εντελώς ξένο. Ο μετανάστης δεν έχει έρθει στην Ελλάδα για να κάνει αγώνα. Εκείνος που έχει δουλειά αδιαφορεί για οτιδήποτε άλλο. [...] Ο μετανάστης δεν μπαίνει εύκολα σε ιστορίες συλλογικών αγώνων. Οι Σαχράουι μπήκαν σ' αυτό γιατί κουβαλούσαν μια τέτοια κουλτούρα από κάτω. [...] Θα πρέπει να περάσει καιρός για να εμπιστευτεί ο μετανάστης τον ντόπιο. [...] Υπάρχει ένα χάσμα κουλτούρας, λογικό. Δεύτερον, υπάρχει η πορεία αυτού του ανθρώπου να φτάσει από εκεί που ξεκίνησε ως εδώ, που μονίμως έχει να κάνει με δουλεμπόρους, με βοηθούς δολοφόνων, με το ένα, με το άλλο, έχει μάθει να είναι καχύποπτος. Από τη στιγμή που έχει μάθει έτσι ο μετανάστης, θα είσαι μονίμως σε έναν αγώνα και έναν καβγά μαζί του για να τον κάνεις να σε εμπιστευτεί. Μονίμως... να πολιτικοποιηθεί... να... να... να... θέλει πολύ καιρό για να γίνει αυτό το πράγμα. [...] Αν υπήρχε αυτό, αν υπήρχε μια εμπιστοσύνη, από την αρχή, ενός μεγάλου κύκλου μεταναστών, θα άνοιγε αυτό το πράγμα, θα άνοιγε και θα κέρδιζε. Ήταν ένα κλικ.»

(Σ., ιθαγενής, μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 23/10/2014)

Στο βαθμό που ισχύει αυτή η συνθήκη υποτέλειας, οι παράγοντες που την προκαλούν μπορεί να είναι αμέτρητοι. Η εντύπωση της υποδοχής που διαμορφώνεται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης φαίνεται να συμβάλλει σε κάποιο βαθμό σε ολόκληρο το εύρος δραστηριοτήτων στο οποίο εμπλέκονται οι μετανάστες. Για παράδειγμα, η Μάρκοβα, εστιάζοντας στην ελληνική περίπτωση, διαπιστώνει:

«Οι Βούλγαροι μετανάστες δεν διαπραγματεύονταν τουλάχιστον στην αρχή, καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της γλώσσας και τις εξαιρετικά άσχημες οικονομικές συνθήκες κατά την είσοδό τους στην Ελλάδα. Καθώς ο χρόνος παραμονής τους στη χώρα αυξάνει, αποκτούν περισσότερη αυτοπεποίθη-

ση, μαθαίνουν τη γλώσσα και αρχίζουν να απαιτούν περισσότερα από τους εργοδότες τους [...].»
(Μάρκοβα 2001: 261)

Αξιοσημείωτο είναι ότι η σχέση μεταξύ των συγκεκριμένων απεργών πείνας -με τους οποίους μίλησα- και των αλληλέγγυων, όπως κάθε σχέση μεταξύ υποκειμένων, δεν είναι μονοσήμαντη και σταθερή. Όχι απλά και μόνο γιατί οι απεργοί πείνας και οι αλληλέγγυοι αποτελούν *σύνολα* ή *κατηγορίες* που περιέχουν διαφορά, που περιέχουν διαφορετικά υποκείμενα εκ των οποίων κανένα δεν ανάγεται σε μία και μοναδική ταυτότητα, αλλά και για κάτι άλλο, εξίσου σημαντικό, το οποίο, όμως, είναι πιο δύσκολο να δείξουμε εμπειρικά, στο βαθμό που οι εμπειρικές παρατηρήσεις είναι συγχρονικές και όχι διαχρονικές. Η αναπαράσταση των αλληλέγγυων από τους απεργούς πείνας, με τους οποίους μίλησα, ήταν ιδιαίτερα θετική, συντροφική, δηλωτική εγγύτητας. Ωστόσο, όταν ρώτησα κάποιους από τους πρώην απεργούς γιατί πήραν την απόφαση να εγκαταλείψουν τη Νομική, αυτή η σχέση εγγύτητας / απόστασης μεταξύ των δύο κατηγοριών άλλαξε, επιμηκύνθηκε, μεγάλωσε. Οι απεργοί γνώριζαν ήδη την κριτική που τους ασκήθηκε από μερίδες αλληλέγγυων για την απόφαση να εγκαταλείψουν τη Νομική και, ως εκ τούτου, αντιμετώπισαν τη συγκεκριμένη ερώτηση ως κριτικό υπαινιγμό. Το αποτέλεσμα ήταν πως άρχισαν να ασκούν κριτική στους αλληλέγγυους γιατί απουσίαζαν από τη Νομική και εγκλωβίστηκαν έξω από τον αστυνομικό κλοιό, πάνω στη λογική ότι αν υπήρχαν πολλοί αλληλέγγυοι μέσα στη Νομική, εκείνη την κρίσιμη στιγμή, οι ίδιοι δε θα αποφάσιζαν να βγουν, αλλά θα προσανατολιζόνταν προς την κατεύθυνση να στηρίξουν την αρχική τους επιλογή. Με διαδικαστικούς όρους, αυτό που άλλαξε την *απόσταση* μεταξύ απεργών και αλληλέγγυων, στο παραπάνω περιστατικό, ήταν το γεγονός ότι στο αντιληπτικό τους εύρος εισήλθε μια καινούρια πληροφορία. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, γενικά, το ζήτημα δεν τίθεται τόσο με όρους σταθερών ομοιοτήτων και διαφορών, όσο με όρους σχετικής εγγύτητας / απόστασης, η αντίληψη της οποίας σχετίζεται με τον όγκο και την ποιότητα της πληροφορίας που εισέρχεται στο αντιληπτικό μας εύρος. Οι σχέσεις, ακόμη και μεταξύ μοναδικών υποκειμένων, δηλώνουν διαστήματα εγγύτητας / απόστασης και οι αναπαραστάσεις αυτών των διαστημάτων δεν είναι σταθερές και μονοσήμαντες, αλλά εξαρτώνται από τον όγκο και την ποιότητα της πληροφορίας και οφείλουμε να τις συζητάμε μόνο εντός του εκάστοτε πλαισίου στο οποίο εμφανίζονται. Ακόμη και αν οι δυνάμει-χώροι καταφέρνουν να διατηρήσουν σε κάποιο βαθμό πιο σταθερές τις σχέσεις μεταξύ των μελών τους (ομοιοστατικοί μηχανισμοί), καθώς και με άλλους δυνάμει-χώρους, αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι οι δυνάμει-προσανατολισμοί αναδύονται σε σχέση με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο-δεσμό ή διακύβευμα. Έτσι, όσο μεταβαίνουμε σε ανωτέρου επιπέδου συναρθρώσεις, αυξανόμενης πολλαπλότητας και πολυπλοκότητας, δεν μπορούμε να τις αναπαραστήσουμε ουσιοκρατικά, αποδίδοντας σ' αυτές κάποια γενική ενότητα και εγγράφοντάς τις σε γραμμικές αναπαραστάσεις του κοινωνικού γίνεσθαι. Οι πολύπλοκες σχέσεις, από τις οποίες αναδύονται τέτοιου είδους συναρθρώ-

σεις, δεν είναι σχέσεις ομοιότητας / διαφοράς, αλλά σχέσεις πολλαπλών εγγυτήτων / αποστάσεων που κρυσταλλώνονται μόνο προσωρινά, καθώς συνδέονται με ένα αντικείμενο-δεσμό, δηλαδή σε απόλυτη εξάρτηση από τα διακυβεύματα που εκδηλώνονται κάθε φορά και τις ερμηνείες τους.

Κλείνοντας, η κυβέρνηση προσπάθησε με ποικίλες μεθόδους να περιορίσει το ενδεχόμενο στήριξης της απεργίας από το μεταναστευτικό πληθυσμό, στήριξη που θα σήμαινε αυτομάτως και την ενεργοποίηση του αιτήματος μαζικής νομιμοποίησης. Οι μέθοδοι αυτές περιελάμβαναν τη μεγαεκπομπή φόβου, τις *συστάσεις ψυχραιμίας* προς το μεταναστευτικό πληθυσμό, την αποθάρρυνση μέσω διαρκούς και αποφασιστικής επανάληψης ότι δεν πρόκειται να προχωρήσει σε μαζικές νομιμοποιήσεις κοκ. Επιπλέον, προσπάθησε να ασκήσει επιρροή σ' αυτόν τον πληθυσμό, εκμεταλλευόμενη τις δυνατότητες που της έδινε το σύστημα αντιπροσώπευσης. Έτσι, μια από τις πρώτες και πιο σημαντικές κινήσεις της κυβέρνησης, στις 27/01/2011, ήταν η συνάντηση με εκπροσώπους μεταναστευτικών οργανώσεων, προφανώς με καλές σχέσεις με την κυβέρνηση, σε μια προσπάθεια να απομονωθούν κοινωνικά οι απεργοί πείνας -προσπάθεια που έγινε σε αгаστή συνεργασία με τηλεδημοσιογράφους³⁷⁶.

(7.3) λήξη της απεργίας

Η Συνέλευση Μεταναστών αποφάσισε τη λήξη της απεργίας την 44η ημέρα, στις 09/03/2011, έπειτα από συνάντηση που έγινε μεταξύ κάποιων υπουργών και αντιπροσώπων της Συνέλευσης Μεταναστών και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες επτά μελών της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, ενός μέλους της Επιτροπής Εκπροσώπων και των πέντε πρώην απεργών πείνας με τους οποίους μίλησα, η άτυπη, προφορική συμφωνία μεταξύ κυβέρνησης και Ομάδας Διαπραγμάτευσης περιελάμβανε: καθεστώς ανοχής απεριόριστου χρόνου (με εξάμηνη ανανέωση)³⁷⁷, δυνατότητα να ταξιδεύουν οι απεργοί στις χώρες προέλευσής τους, μείωση του απαιτούμενου αριθμού ενσήμων για την ανανέωση άδειας διαμονής (από 200 σε 120), μείωση του απαιτούμενου

³⁷⁶ Βλ. βίντεο από τη συνάντηση Υπουργού Προστασίας του Πολίτη με εκπροσώπους μεταναστευτικών οργανώσεων σε μια προσπάθεια ποδηγέτησης των απεργών πείνας, σε <https://www.youtube.com/watch?v=aCqDjZHdP34> (τελευταία είσοδος 09/08/2014). Βλ. την ενίσχυση αυτής της προσπάθειας από δημοσιογράφους του MEGA, στις 27/01/2011, που μεταδίδουν ότι «ο κύριος Παπουτσής συναντάται με εκπροσώπους των οργανώσεων των μεταναστών», προσπαθώντας να απομονώσουν κοινωνικά τους απεργούς πείνας: «αυτό το περιστατικό [της απεργίας πείνας] είναι μεμονωμένο και δεν έχει σχέση με τους άλλους μετανάστες που βρίσκονται στην Ελλάδα» (διαθέσιμο σε <https://www.youtube.com/watch?v=eBG8IRLu9uc> - τελευταία είσοδος 09/08/2014). Η προσπάθεια κοινωνικής απομόνωσης των 300 περιελάμβανε την κατασκευή μιας περαιτέρω διάκρισης: μεταξύ *καλών* (ελεγχόμενοι) και *κακών* (αυτοοργανωμένοι) μεταναστών. Βλ. επίσης σχετική επερώτηση βουλευτών του ΣΥΡΙΖΑ <https://papadimoulis.wordpress.com/2011/03/03/%CE%B5%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%BF-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3/> (τελευταία είσοδος 05/10/2014).

³⁷⁷ Υπάρχει σαφής αντίφαση μεταξύ «απεριόριστου χρόνου» και «εξάμηνης ανανέωσης». Πάνω σ' αυτήν την αντίφαση, αφιερώνεται αρκετός χώρος σε σειρά άρθρων που δημοσίευσε μέλος της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και της οργάνωσης Κόντρα μετά την απεργία (βλ. λίστα ιστότοπων, Παράρτημα Α').

αριθμού ενσήμων για έκδοση βιβλιαρίου ασθενείας για όλους τους εργαζόμενους (από 100 σε 60) και μείωση του απαιτούμενου αριθμού εργάσιμων ετών για την κατάθεση αίτησης νομιμοποίησης (από 12 σε 8 - εν τέλει, μειώθηκαν στα 10). Μετά τη λήξη της απεργίας, η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης έκανε λόγο για νίκη των απεργών³⁷⁸, ενώ πυροδοτήθηκε ταυτόχρονα μια σύγκρουση γύρω από το εάν ο αγώνας που δόθηκε μπορούσε να χαρακτηριστεί νικηφόρος ή όχι.

Αναφέρθηκα ήδη την εμπειρία των μεταναστών του Saint Denis, που είχαν κατέβει σε απεργία πείνας το 2008, κατά την οποία η γαλλική κυβέρνηση δημιουργούσε προβλήματα στους απεργούς πείνας και δεν τήρησε τελικά τις δεσμεύσεις της³⁷⁹. Στη περίπτωση των 300, η κυβέρνηση *αθέτησε*, σύμφωνα με το λόγο όλων των πληροφορητών μου, την (προφορική) συμφωνία που έκανε με την Ομάδα Διαπραγμάτευσης, μειώνοντας τον αριθμό των απαιτούμενων ετών για την κατάθεση αίτησης νομιμοποίησης από 12 σε 10, αντί για 8. Ακόμη, το Μάρτιο του 2011 οι 300 παρέλαβαν το καθεστώς ανοχής, μια διοικητική βεβαίωση, μάλλον ένα χαρτί άνευ προηγουμένου, που τους εξασφάλιζε εξάμηνη παραμονή στη χώρα, ενώ, ταυτόχρονα, ήταν και μια διαδικασία φακελώματος και στοχοποίησης τους από τις Αρχές. Η βεβαίωση ανανεώθηκε το Σεπτέμβριο του 2011 και το Μάρτη του 2012, αλλά ακολούθησαν οι βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου του 2012, με σημαντικές εξελίξεις στις κομματικές δυναμικές, όπως ήδη προαναφέρθηκε, με τη ΝΔ να αναδεικνύεται σε πρώτο κόμμα, αλλά όχι αυτοδύναμο³⁸⁰. Στη συγκυβέρνηση που προέκυψε μετά τις εκλογές συμμετείχαν η ΝΔ, το ΠΑΣΟΚ και η ΔΗΜΑΡ. Παράλληλα, η καμπύλη της επίσημης ανεργίας ακολουθούσε ανοδική πορεία, φτάνοντας μάλιστα σε πρωτοφανή ποσοστά για τα δεδομένα της Μεταπολίτευσης, ενώ εντάθηκαν, από τα δεξιά κυρίως κόμματα, οι ρατσιστικές προσεγγίσεις του μεταναστευτικού φαινομένου, επιρρίπτοντας την ευθύνη αυτών των ποσοστών, καθώς και της κρίσης γενικότερα,

³⁷⁸ Βλ. ΑΣ' ανακοίνωση Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας 09/03/2011 (Παράρτημα Δ') και ΑΤ' ανακοίνωση Ομάδας Τύπου Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης 09/03/2011 (Παράρτημα Δ'). Βλ. την ανακοίνωση της ΝΔ σε http://www.nd.gr/web/guest/press/-/journal_content/56_INSTANCE_c6UH/12001/599668 (τελευταία είσοδος 10/09/2014). Βλ. την ανακοίνωση του ΛΑΟΣ σε http://www.laos.gr/load_file.asp?epilogi=press/txtfiles/cenPage/text17.txt (τελευταία είσοδος 14/03/2011). Βλ. την ανακοίνωση της Δημοκρατικής Συμμαχίας σε http://www.dimsim.gr/6_1a316/dhmiourgeitai_kako_prohgoumeno.html (τελευταία είσοδος 14/03/2011). Βλ. την ανακοίνωση της ΔΗΜΑΡ σε http://www.dimokratikiaristera.eu/index.php?view=article&catid=54%3A2010-08-06-15-34-01&id=1220%3A2011-03-10-14-25-27&format=pdf&option=com_content&Itemid=145 (τελευταία είσοδος 14/03/2011). Βλ. την ανακοίνωση των Οικολόγων Πράσινων σε http://www.ecogreens-gr.org/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=1882:2011-03-10-07-29-21&catid=1:press-releases (τελευταία είσοδος 10/09/2014). Βλ. την ανακοίνωση του ΣΥΡΙΖΑ σε <http://www.syriza.gr/press/anakoinoiseis/anakoinosi-toy-grafeioy-typoy-toy-syriza-gia-ti-liksi-tis-apergi-as-peinas-ton-metanaston> (τελευταία είσοδος 14/03/2011). Τέλος, βλ. την ανακοίνωση του ΚΚΕ σε http://www.kke.gr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=5300 (τελευταία είσοδος 10/09/2014).

³⁷⁹ Βλ. ανακοίνωση αλληλεγγύης από μετανάστες χωρίς χαρτιά στο Saint Denis, Παρίσι, 14/02/2011, Παράρτημα Β'.

³⁸⁰ Η ΝΔ προσέελκυσε πολλούς πρώην ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ, ενώ ενσωμάτωσε κεντρικά στελέχη του ακροδεξιού ΛΑΟΣ, ο ΣΥΡΙΖΑ ανήλθε στη θέση της Αξιοματικής Αντιπολίτευσης, προσελκύνοντας πρώην στελέχη και πολλούς ψηφοφόρους από το ΠΑΣΟΚ, αλλά και ψηφοφόρους από το ΚΚΕ, ιδιαίτερα στο Β' γύρο των εκλογών, το ΠΑΣΟΚ σημείωσε πρωτοφανή -για τα δεδομένα της Μεταπολίτευσης- εκλογική πτώση στην τρίτη θέση, το νέο-ιδρυμένο κόμμα των Ανεξάρτητων Ελλήνων κατάφερε να εισέλθει στο Κοινοβούλιο, όπως και η νεοαζιτιστική Χρυσή Αυγή, ενώ η ΔΗΜΑΡ και το ΚΚΕ κατέλαβαν την έκτη και την έβδομη θέση αντίστοιχα.

στους «λαθρομετανάστες [...] που πλέον έχουν γίνει τύραννοι της κοινωνίας»³⁸¹.

Το Σεπτέμβριο του 2012 άλλαξε η στάση των Αρχών προς τους πρώην απεργούς πείνας, καθώς αυτές άρχισαν να μην παραλαμβάνουν τις αιτήσεις ανανέωσης των πρώην απεργών, επικαλούμενες γραφειοκρατικά κολλήματα. Η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης προσπάθησε να πιέσει τη νέα κυβέρνηση, ενώ βρισκόταν ταυτόχρονα και σε μια διαρκή επικοινωνία με το τρίτο κόμμα της συγκυβέρνησης, τη ΔΗΜΑΡ. Τον Οκτώβριο του 2012 οι 300 ειδοποιήθηκαν από τις Αρχές να καταθέσουν τις αιτήσεις ανανέωσης της βεβαίωσης παραμονής και ενώ ένα μήνα μετά, το Νοέμβριο, ειδοποιήθηκαν να παρουσιαστούν στα Αστυνομικά Τμήματα, οι Αρχές αρνήθηκαν εν τέλει να τους ανανεώσουν τις βεβαιώσεις, επικαλούμενες άλλη μια φορά γραφειοκρατικά κολλήματα³⁸². Όλο αυτό το διάστημα οι 300 αντιμετώπισαν ένα γραφειοκρατικό Γολγοθά, με το αποκορύφωμά του στις περιπτώσεις που επισκέφτηκαν τις χώρες προέλευσής τους. Η βεβαίωση, αν και έφερε επίσημες σφραγίδες, δεν αποτελούσε κάποιο κατοχυρωμένο έγγραφο, γεγονός που τους προκάλεσε δυσκολίες, ιδιαίτερα στην προσπάθεια επιστροφής στην Ελλάδα, για την οποία χρειαζόταν ένας μεγάλος όγκος γραφειοκρατικών διαδικασιών στις ελληνικές Πρεσβείες του εξωτερικού.

«μας έταξαν κάρτα για να ταξιδεύουμε, αλλά μας έδωσαν ένα λευκό χαρτί που ήθελε ανανέωση ανά εξάμηνο... ταξιδεύαμε, αλλά με προβλήματα, γιατί στην Ελλάδα δεν το αναγνώριζαν κάποιες φορές, ενώ στην είσοδο απαιτούνταν άλλες... πολλές γραφειοκρατίες... χρειάστηκε να περάσω μία εβδομάδα και να πηγαиноέρχομαι στην Ελληνική Πρεσβεία στο Μαρόκο για να καταφέρω να γυρίσω»

(Σ., 10/08/2014, απεργός πείνας)

Η πίεση συσσωρευόταν επιπλέον από τις τακτικές *οχλήσεις* που είχαν οι 300 από αστυνομικά όργανα, καθώς και από τη σύλληψη ενός πρώην απεργού πείνας στις αρχές του 2013. Πέρα από το γραφειοκρατικό πόλεμο που δέχτηκαν οι 300, η κυβέρνηση δεν εφάρμοσε τη χορήγηση αδειών διαμονής για όσους έκλειναν τα 8 χρόνια, ενώ, επιπλέον, οι απεργοί πείνας δεν πήραν ποτέ άδεια εργασίας. Επιπλέον, ακριβώς δύο χρόνια μετά την είσοδο στη Νομική, τους ασκήθηκε ποινική δίωξη για φθορά ξένης περιουσίας και διατάραξη οικιακής ειρήνης. Όσο γράφονται αυτές οι γραμμές, οι περισσότεροι πρώην απεργοί πείνας έχουν πλέον εγκαταλείψει τον ελλαδικό χώρο. Σε νομικό επίπεδο, αυτό που έμεινε ως παρακαταθήκη απ' αυτήν την εμπλοκή είναι η μείωση των απαιτούμενων ενσήμων για όλους τους μετανάστες, που συνιστά «νίκη ολόκληρου του εργατικού κινήματος» (Σ., 08/11/2014, αλληλέγγυος από Θεσσαλονίκη). Οι 300 αγωνίστηκαν, βίωσαν το μεγαλείο της αλληλεγγύης, απέκτησαν εμπειρία ενός δύσκολου αγώνα, ο οποίος τους ανέδειξε σε ηρωικά πολιτικά υποκείμενα με τη στήριξη των αλληλέγγυων. Ταυτόχρονα, όμως, έθεσαν σε κίνδυνο τη ζωή τους,

³⁸¹ Δήλωση του προέδρου της ΝΔ και μέτεπειτα πρωθυπουργού στην προεκλογική του ομιλία στο Ζάππειο, στις 03/05/2012: βλ. το σχετικό βίντεο -10:35- σε <https://www.youtube.com/watch?v=kBZoU8g0UWg> (τελευταία είσοδος 25/07/2014).

³⁸² Γι' αυτές τις διαδικασίες, βλ. τη συνέντευξη τύπου που έδωσαν μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και εκπρόσωπος των απεργών πείνας, το Μάρτιο του 2013, σε <https://www.youtube.com/watch?v=HjgGD14vd6k> (τελευταία είσοδος 11/08/2014). Βλ. επίσης ανακοίνωση πρώην απεργών πείνας της Υπατίας και της Θεσσαλονίκης 14/09/2011, σε Παράρτημα Γ', καθώς και το άρθρο απεργού πείνας και μέλους της Επιτροπής Εκπροσώπων, διαθέσιμο σε <https://athens.indymedia.org/post/1374047/> (τελευταία είσοδος 02/02/2015).

εκτέθηκαν, στοχοποιήθηκαν και πολεμήθηκαν γραφειοκρατικά από το κράτος και το σύστημα κυριαρχίας, με το απτό όφελος να κατανέμεται σε ολόκληρο το μεταναστευτικό πληθυσμό της χώρας. Ένα μακροπρόθεσμο όφελος είναι η εντύπωση εφικτότητας και η εμπειρία που πρόσφερε η απεργία πείνας ως μορφή αντίστασης της γυμνής ζωής, ενώ εξίσου σημαντικές είναι και οι δύνες που προκάλεσε η συγκεκριμένη σύγκρουση, οι οποίες πυροδότησαν συζητήσεις για το μεταναστευτικό και τις συνθήκες ζωής των μεταναστών. Μπορεί να αναφέρονται πολύ συχνά οι μετανάστες στον τηλεοπτικό λόγο, αλλά συνήθως αναφέρονται είτε ως απειλή είτε ως στατιστικά νούμερα, ενώ σπάνια περιγράφονται ως άνθρωποι και ακόμη πιο σπάνια ορίζονται ως εργάτες· ακόμη πιο σπάνιες, ωστόσο, είναι οι αναλύσεις που συνδέουν τους μετανάστες με ευρύτερα ζητήματα και κυρίως με τον καπιταλισμό. Η απεργία πείνας πρόσφερε σε κάποιο βαθμό την ευκαιρία να συζητηθεί το μεταναστευτικό ζήτημα σε σχέση με το ευρύτερο πλαίσιο του, εκεί όπου ανήκει, μια ευκαιρία που, δεδομένου του στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων, δεν είναι δεδομένη.

Λίγες ημέρες μετά τη λήξη δημοσιεύθηκε μια σειρά λεπτομερών άρθρων από μέλος της οργάνωσης Κόντρα και της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, φέρνοντας στην επιφάνεια μια έντονη σύγκρουση εντός της Πρωτοβουλίας³⁸³. Τα άρθρα, εν είδει απολογιστικής, υποστηρίζουν πως έγιναν διάφορα στρατηγικά λάθη από μέρους της Πρωτοβουλίας, ενώ καταγγέλλουν ότι το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης προσπάθησε να ελέγξει τους απεργούς πείνας. Ο αλληλέγγυος αρθρογράφος προσπαθεί να ανατρέψει την εικόνα της νίκης που προβλήθηκε από την Πρωτοβουλία, υποστηρίζοντας ότι η απεργία πείνας έληξε ένα βήμα προτού κερδηθούν άδειες διαμονής και εργασίας για τους 300, γεγονός που το αποδίδει στην υπονόμηση της απεργίας από μερίδα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, με πρωτεργάτες τα μέλη του Φόρουμ. Η υπονόμηση του αγώνα αναφέρεται στη μεθοδευμένη προσπάθεια να επηρεαστούν οι απεργοί προς έναν εσπευσμένο συμβιβασμό με την κυβέρνηση, μπροστά στον «κίνδυνο εκφυλισμού»³⁸⁴ της απεργίας, κίνδυνος που -κατά την άποψη του αρθρογράφου- δεν ήταν ρεαλιστικός. Η συγκεκριμένη κριτική του αρθρογράφου συνάδει με τη θέση που υποστήριζαν αρκετοί αλληλέγγυοι, ασκώντας κριτική στο Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης για *υπερπροστατευτική* αντιμετώπιση των απεργών πείνας, με την έννοια ότι έθετε εμπόδια στις προσπάθειες πολλών αλληλέγγυων να έρθουν σε επαφή με τους μετανάστες. Ο συγκεκριμένος αρθρογράφος υποστηρίζει ότι έλαβε χώρα μια «σκληρή σύγκρουση δύο γραμμών. [...] Μια γραμμή ομορτισμού, δειλίας, υποχωρητικότητας και συνδιαλλαγής με τον αντίπαλο και μια γραμμή αγωνιστικής

³⁸³ Όλα τα άρθρα είναι διαθέσιμα στον ιστότοπο της οργάνωσης Κόντρα (βλ. Παράρτημα Α', λίστα ιστότοπων).

³⁸⁴ Βλ. το συγκεκριμένο σημείο σε <http://www.eksegersi.gr/issue/639/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/10143.%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%83%CE%B1%CE%BD-%CE%BF%CE%B9-300-4> (τελευταία είσοδος 01/02/2015).

συνέπειας»³⁸⁵. Θεωρώντας άνευ θεωρητικού ενδιαφέροντος τη συγκεκριμένη σύγκρουση που αποκαλύφθηκε μεταξύ Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης και μελών της οργάνωσης Κόντρα, εστιάζω στη βιωματική ένταση με την οποία αναδύθηκε το δίλημμα λήξης ή όχι της απεργίας, δεδομένου ότι η ψυχολογία των υποκειμένων κατέχει εξέχουσα διάσταση τόσο στη μελέτη των διαπραγματεύσεων, όσο και στη μελέτη των διαδικασιών λήξης αποφάσεων. Η εκδήλωση αυτού του διλήμματος, αν και εντοπίζεται σε θραυσματικό εύρος (σε διάφορα πηγαδάκια, λανθάνουσες συνεννοήσεις και ψηφιακές δυνες), συμπυκνώνεται στο σύστημα λήξης αποφάσεων, δηλαδή στη Συνέλευση Μεταναστών, και, κατ' επέκταση, στους μηχανισμούς που συμβούλευαν τη Συνέλευση, δηλαδή στην Επιτροπή Εκπροσώπων και την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης. Το δίλημμα κωδικοποιείται εν τέλει σε ένα *ναι / όχι* ως προς τη λήξη της απεργίας πείνας σε μια δεδομένη στιγμή, οπότε μπορεί να αντιμετωπιστεί ως δυσιστικό και ξεκάθαρο, αλλά τα δεδομένα που συνέλεξα δεν εμφανίζουν τη σύγκρουση με τόσο ξεκάθαρους όρους. Υπήρξαν άτομα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης που, τρεισήμισι χρόνια αργότερα, όταν ήρθα σε επαφή μαζί τους, ναι μεν υποστήριζαν ότι η απεργία έπρεπε να λήξει τότε, αλλά στη σύγκρουση μεταξύ Φόρουμ και Κόντρας υποστήριζαν ότι η Κόντρα είχε περισσότερο δίκαιο, αν και, στην προσπάθειά της να ανατρέψει την επιρροή του Φόρουμ, προσέφυγε εκ των πραγμάτων σε «εισοδισμό» (Σ., 24/10/2014, μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης). Γενικά, ο *εισοδισμός* χρησιμοποιείται για να περιγράψει την προσχηματική διείσδυση σε μια αντίπαλη παράταξη με σκοπό την εκ-των-έσω αλλοίωση της διαδικασίας λήξης αποφάσεων αυτής της παράταξης. Όπως είδαμε στο υποκεφάλαιο 2.2, σε αρχική του ανακοίνωση, το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης είχε διακρίνει μια πλειοψηφία των απεργών ως εχόντων ιδιαίτερη σχέση με το Φόρουμ. Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι μέλη του Φόρουμ είχαν ιδιαίτερα ενισχυμένη επιρροή σε μια πλειοψηφούσα δυναμική εντός των 300.

Κάθε μάχη είναι σε κάποιο βαθμό θραυσματικού εύρους, δηλαδή αφορά άμεσα υποκείμενα που εμπλέκονται σ' αυτήν από διαφορετικές συντεταγμένες, διαφορετικές υποκειμενικές θέσεις. Η αναφορά στις διαφορετικές συντεταγμένες μάχης σημαίνει ότι η ένταση, με την οποία βιώνεται αυτή η μάχη, δεν είναι η ίδια για όλους. Η τοπολογία της μάχης, οι υποκειμενικές συντεταγμένες από τις οποίες εισέρχεται στη μάχη ο καθένας, είναι κρίσιμη στη *βιωματική ένταση* (βλ. Arntz & Claassens 2004· Wong & Bagozzi 2005· Boven, McGraw, Kane & Dale 2010) και το σύστημα λήξης αποφάσεων. Με τη *βιωματική ένταση* αναφέρομαι στην (πρωτίστως συναισθηματικών, αλλά και γνωστικών διαστάσεων) πίεση με την οποία βιώνεται μια παρουσία (μια κατάσταση, μια πληροφορία, μια

³⁸⁵ Βλ. το συγκεκριμένο σημείο σε <http://www.eksegersi.gr/issue/637/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/10051.%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%83%CE%B1%CE%BD-%CE%BF%CE%B9-300-2> (τελευταία είσοδος 08/01/2015).

εικόνα, ένα δίλημμα κοκ. -στην προκειμένη περίπτωση, το *ναι* ή *όχι* ως προς τη λήξη, αλλά και η σύγκρουση που ξέσπασε γύρω από την απεργία γενικότερα). Υπενθυμίζω ότι με την ένταση αναφέρομαι σε καταστάσεις ενός σώματος που μπορούν να αναπαρασταθούν πρωτίστως με όρους συναισθημάτων (ασχέτως αν έχουν, που έχουν, γνωστικές και βιο-χημικές διαστάσεις) και τείνουν να ωθούν αυτά τα σώματα ώστε να διαπεράσουν κάποια κατώφλια συμπεριφοράς, τα ωθούν προς καταστάσεις που τείνουν να ξεφύγουν από τις ικανότητες των ομοιοστατικών μηχανισμών. Ως προς τη σχέση συναισθημάτων και γνώσης, τα συναισθήματα σπάνια βρίσκονται σε εγγενή αντίφαση με τις γνωστικές διαδικασίες, τη συνείδηση ή τη λογική (Mayer & Salovey 1995: 197· Connolly 2002: 27). Με νευροπολιτικούς όρους, οι λέξεις φέρουν συναισθηματικό φορτίο, δηλαδή η ενεργοποίηση της ρητής, συνειδητής μνήμης (όπως και της δυνητικής) πυροδοτεί διεργασίες και στη συναισθηματική μνήμη που μεταφράζονται σε παραγωγή συγκεκριμένων χημικών ουσιών από τον οργανισμό κατόπιν εντολών από τον εγκέφαλο.

Δεν μπορεί κανείς να γνωρίζει πόσο ρεαλιστικός ήταν ο κίνδυνος να σπάσει η απεργία· αυτό θα το μαθαίναμε μόνο αν συνεχιζόταν. Αρκετοί πληροφορητές μου, όμως, κεντρικά πρόσωπα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, εξέφρασαν το φόβο αυτού του ενδεχομένου, που σημαίνει ότι βίωσαν ένταση μπροστά σ' αυτόν τον κίνδυνο, ένταση που είχε σαφή αντανάκλαση και στο σύστημα λήψης αποφάσεων. Ας δούμε τις πηγές αυτής της έντασης. Υποστήριξα ότι, καθώς εντεινόταν οι εκατέρωθεν πιέσεις, ναι μεν η κυβέρνηση φάνηκε να πιέζεται, αλλά, από την άλλη, υπήρχε ο φόβος μην τυχόν σπάσει η απεργία με κίνδυνο διαχρονικότερες συνέπειες στις ευρύτερες δυναμικές που τη στήριζαν και στις σχέσεις μεταξύ δυνάμεων-χώρων. Από τη μεριά κάποιων μελών της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, τα οποία επένδυσαν κρίσιμους πόρους (κόπο, χρόνο, φυσικό ρίσκο, ελπίδα, χρήμα: κάποιοι πήραν άδεια από την εργασία τους και ενεπλάκησαν full time στην οργάνωση της απεργίας) και τα οποία ενεργοποίησαν τις δικτυώσεις τους στην προσπάθεια άσκησης όσο το δυνατόν μεγαλύτερης ελκτικής αλληλεγγύας επιρροής (αρχική πυροδότηση της αλληλεγγύης), η βιωματική ένταση ήταν μεγαλύτερη, καθώς θα τους εξέθετε σ' αυτές τις δικτυώσεις, σ' αυτούς τους δυνάμους-χώρους. Προς αποφυγήν παρερμηνείας, δεν ανάγω τη στάση υπέρ της λήξης της απεργίας από μερίδα της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης σε ζήτημα προσωπικής έκθεσης. Ωστόσο, το ενδεχόμενο της προσωπικής έκθεσης και ο κίνδυνος έκθεσης και διαχρονικότερης αποδυνάμωσης της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης είναι παράγοντες που πρέπει να συνυπολογιστούν, αν θέλουμε να κατανόησουμε τη θέση κάποιων μελών της Πρωτοβουλίας. Το ενδεχόμενο απώλειας μιας ανθρώπινης ζωής ήταν ανεπιθύμητο και για την κυβέρνηση και για τους απεργούς και την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, καθώς, πέρα από τις ανθρωπιστικές του διαστάσεις, θα δημιουργούσε πιθανώς μια κατάσταση δυσμενών και ανεξέλεγκτων εξελίξεων και για τις δύο πλευρές -ασχέτως αν, όπως αναφέρεται κυνικά στη σχετική βιβλιογραφία (ενδεικτικά, McCabe 1981: 308), στις μαζικές απεργίες πεί-

νας, οι πρώτοι θάνατοι δύνανται να ευνοήσουν μια επιτυχή εξέλιξη σε σχέση με τα δηλωμένα αιτήματα, καθώς αυξάνεται η διεθνής πίεση.

Ένα τελευταίο σημαντικό στοιχείο, που σχετίζεται άμεσα με το φόβο πολλών μελών της Πρωτοβουλίας να σπάσει η απεργία, αφορά την ψυχολογία με την οποία εισήλθαν στη μάχη οι 300. Υπάρχει μια εγγενής αντίφαση μεταξύ της ανάγκης τόνωσης του ηθικού (*θα κερδίσουμε*) και της ανάγκης μιας όσο το δυνατόν πιο ρεαλιστικής προετοιμασίας ενός αγώνα ως προς τις δυσκολίες και τις απαιτήσεις του. Οι 300 ξεκίνησαν τον αγώνα τους έχοντας έντονα καλλιεργημένη μια αισιοδοξία ως προς την πιθανή έκβαση· η εντύπωση της απεργίας πείνας των 15 στα Χανιά διαμόρφωσε τόσο σε πολλούς απεργούς, όσο και σε μερικά μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης- μια έντονα αισιόδοξη ψυχολογία ως προς το πιθανό αποτέλεσμα και τη διάρκεια του αγώνα των 300. Η αισιόδοξία αυτή βασίστηκε πρωτίστως στη θετική έκβαση της απεργίας πείνας των 15 και ενισχύθηκε περαιτέρω από τη δυναμική των αριθμών (τους 300 απεργούς πείνας και το εύρος της -υποθετικής, τότε- αλληλεγγύης). Πολλοί εμπλεκόμενοι, με τους οποίους μίλησα, απέδωσαν την καλλιέργεια αυτού του κλίματος αισιοδοξίας κυρίως στο Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης. Οι 300 πήραν την απόφαση να εισέλθουν σε μια έντονα πειστική κατάσταση, με την έννοια ότι κατέστησαν διακύβευμα την ίδια τους τη ζωή, εισήλθαν σε μια ανοιχτή αντιπαράθεση σύγκρουσης με το κράτος και εκτέθηκαν πολύ στο δημόσιο λόγο, βρισκόμενοι στο επίκεντρο της δημοσιότητας: «οι δημοσιογράφοι караδοκούσαν έξω από την Υπατία» (Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας, 23/10/2014). Όπως είπε χαρακτηριστικά μέλος της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, «δεν μπαίνεις σε μια τέτοια σύγκρουση με χαμηλό φρόνημα» (Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Αθήνας, 23/10/2014), και αυτό γίνεται τόσο για να ανταπεξέλθει κανείς ψυχολογικά στις απαιτήσεις της μάχης, όσο και για να εντυπώσει στον αντίπαλο την αποφασιστικότητά του, αλλά και για να κάμψει το ηθικό του αντιπάλου του, δηλαδή για στρατηγικούς λόγους. Ωστόσο, το όριο μεταξύ αίσθησης ισχύος (αποφασιστικότητας και τόνωσης του φρονήματος), από τη μια, και ψευδαίσθησης ισχύος, από την άλλη, είναι αρκετά ρευστό. Σε καταστάσεις πολυπλοκότητας και αμφίρροπης μάχης, μόνο εκ του αποτελέσματος μπορεί να επιβεβαιωθεί αν, εν τέλει, η εντύπωση ισχύος ήταν ή όχι ψευδαίσθηση ισχύος (ή «λανθασμένη εντύπωση»: Goffman 1986 [1974]: 93). Ο ίδιος ο αρθρογράφος της Κόντρας αφήνει υπόνοιες για το ενδεχόμενο να σπάσει η απεργία πείνας, το οποίο το αποδίδει στην υπεραισιόδοξη ψυχολογία με την οποία ξεκίνησαν οι μετανάστες την απεργία.

«Όταν κάποιος πηγαίνει για να κάνει απεργία πείνας 20-25 μέρες, όντας σίγουρος ότι θα κερδίσει, τότε στις 40 μέρες αρχίζει ν' αμφιβάλει, να μπερδεύεται, να ταλαντεύεται»³⁸⁶

³⁸⁶ Διαθέσιμο

<http://www.eksegarsi.gr/issue/637/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/10051.%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%83%CE%B1%CE%BD-%CE%BF%CE%B9-300-2> (τελευταία είσοδος 08/01/2015).

Αντίστοιχη προσέγγιση είχαν αρκετά κεντρικά πρόσωπα με τα οποία μίλησα. Ενδεικτικά:

«οι συζητήσεις προεργασίας των μεταναστών ήταν πλημμυρισμένες από αισιοδοξία ως προς τις ημέρες που θα κρατήσει η απεργία, όσο και ως προς τη νίκη, τουλάχιστον για χαρτιά στους 300»
(Σ., 24/10/2014, απεργός πείνας, μέλος Επιτροπής Εκπροσώπων)

«όταν τάξεις σε κάποιον πλάφια, θα πρέπει να έχεις και να τον ταΐσεις»
(Σ., 24/10/2014, μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης - υποστηρίζει ότι το Φόρουμ διόγκωσε τις προσδοκίες των απεργών)

«Εκεί, τους εξηγήσαμε ότι δεν παίζει ΠΑΣΟΚ και τέτοια [αναφέρεται στην εμπειρία της απεργίας πείνας των 15 που στηρίχτηκε από το ΠΑΣΟΚ, τότε κόμμα Αξιοματικής Αντιπολίτευσης], θα συναντήσετε λυσσαλέα αντίδραση από κυβέρνηση και μίντια - όλα αυτά θα είναι εναντίον σας, άμα θέλετε το σταματάτε τώρα. Πολλοί δεν το πιστεύανε, πολλοί γελάγανε»

(Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης - εδώ, το μέλος του ΦΜΚ δε δέχεται την ευθύνη της καλλιέργειας αυτής της αισιοδοξίας)

Οφείλω να διαχωρίσω το παράδειγμα στο οποίο εφαρμόζω την έννοια της *ψευδαίσθησης ισχύος* από τα παραδείγματα στα οποία εφαρμόζεται στην ψυχολογία και τη νευροψυχολογία. Ο Dolf Zillmann (1988: 61), από τον οποίο προέρχεται η έννοια, εντοπίζει την ψευδαίσθηση ισχύος σε μικρής διάρκειας καταστάσεις θυμικής κλιμάκωσης ή έντασης. Ο οργανισμός παράγει τότε κατεχολαμίνες (όπως αδρεναλίνη και ντοπαμίνη) που χρησιμεύουν στην εξασθένιση ή αδρανοποίηση του φόβου και διασφαλίζουν ότι το σώμα βρίσκεται σε εγρήγορση σε καταστάσεις μάχης-ή-φυγής (fight-or-flight) (στο ίδιο: 60-1). Αυτή η κατάσταση ενεργειακής έκρηξης μπορεί να διαρκέσει μερικά λεπτά και να οδηγήσει σε μια ψευδαίσθηση ισχύος (*είμαι άτρωτος*), αλλά είναι ένας κρίσιμος μηχανισμός επιβίωσης του ανθρώπου³⁸⁷. Γίνεται σαφές ότι το παράδειγμα στο οποίο εφαρμόζω την έννοια της ψευδαίσθησης ισχύος δε συμπίπτει με την παραπάνω σχετικά ενστικτώδη κατάσταση. Ωστόσο, οι διαδικασίες από τις οποίες μπορεί να προέλθει η ψευδαίσθηση ισχύος δε λαμβάνουν χώρα απαραίτητα σε ένα σχετικά ενστικτώδη χρόνο, αλλά μπορεί να προέρχονται και από αναστοχασμό και γνωστική επεξεργασία μιας κατάστασης (για παράδειγμα, να προέρχονται αποκλειστικά από ελλιπή ή λανθασμένη πληροφορία, από σκόπιμη παραπληροφόρηση κοκ.) και, απ' αυτήν την οπτική, μπορεί να είναι πολύ μεγαλύτερης διάρκειας. Άλλωστε, η ενστικτώδης οργανισμική κατάσταση, που περιέγραψε ο Zillmann, λειτουργεί σε ένα γενικότερο «τονικό υπόβαθρο ετοιμότητας για δράση», το οποίο μπορεί να διαρκέσει και ημέρες, «διατηρώντας το συγκινησιακό εγκέφαλο [δηλαδή τη συναισθηματική μνήμη] σε μια ειδική κατάσταση εγρήγορσης» (Goleman 2011 [1995]: 107)³⁸⁸. Τέλος, να επισημάνω ότι, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία που εστιάζει στη διαπραγμάτευση και τη λήψη α-

³⁸⁷ Σχετικά πρόσφατα, οι νευροεπιστήμες επικαιροποίησαν τη θέση του Dolf Zillmann, χαρτογραφώντας το ρόλο της αμυγδαλής (amygdala) στον ανθρώπινο εγκέφαλο, η οποία λειτουργεί σαν ένα φίλτρο των αντιληπτών ερεθισμάτων (συμπεριλαμβανομένων και των λέξεων) και ενεργοποιεί χημικές και συναισθηματικές διαδικασίες προτού φτάσει η πληροφορία στις γνωστικές, συνειδησιακές περιοχές του εγκεφάλου, στη ρητή μνήμη. Η αναφορά στο ρόλο της αμυγδαλής είναι πλέον βασική στους συγγραφείς που υποστηρίζουν ότι οι λέξεις φέρουν συναισθηματικό φορτίο και δεν μπορούμε να απομονώσουμε γενικά τις γνωστικές από τις συναισθηματικές λειτουργίες του ενσώματου νου.

³⁸⁸ Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορούμε να πάρουμε την προσήλωση σε ένα σχετικά μακροπρόθεσμο στόχο. Κατά τη διάρκεια της προσπάθειας επίτευξής αυτού του στόχου, ο οργανισμός παράγει κατεχολαμίνες που τον διατηρούν σε εγρήγορση, ενώ, μόλις επιτευχθεί ο συγκεκριμένος στόχος, ο εγκέφαλος παύει να δίνει εντολές παραγωγής κατεχολαμινών και ο οργανισμός εξαντλείται.

ποφάσεων, η ψευδαίσθηση ισχύος ή, αλλιώς, η *υπερ-αυτοπεποίθηση*, πέρα από θετικές, μπορεί να έχει και αρνητικές επιπτώσεις στη διαπραγμάτευση (Einhorn & Hogarth 1978· Neale & Bazerman 1985). Στην περίπτωση των 300, η ψευδαίσθηση ισχύος ή δύναμης δεν επιβεβαιώθηκε. Θα μπορούσε να επιβεβαιωθεί μόνο αν έσπαγε με κάποιον τρόπο η απεργία πείνας. Ωστόσο, εκ των προτέρων, όσο ακόμη η απεργία βρισκόταν σε εξέλιξη και κανένας δεν γνώριζε την κατάληξη, η ψευδαίσθηση ισχύος υπήρχε ως υπόθεση για ορισμένα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης τα οποία πείστηκαν μπροστά στο σενάριο να σπάσει η απεργία.

Ολοκληρώνοντας το επιχείρημά μου, για πολλούς αλληλέγγυους που ενεπλάκησαν εξαρχής στις οργανωτικές διαδικασίες της απεργίας πείνας, που είχαν επενδύσει στο διακύβευμα της απεργίας, που εκτέθηκαν προσωπικά (σε δικτυώσεις, στα μίντια) και, όπως είδαμε από τις πιέσεις που ασκήθηκαν (για παράδειγμα, εισαγγελικές κλήσεις), κινδύνευσαν να εκτεθούν περαιτέρω, το δίλημμα της λήξης είχε μεγάλη βιωματική ένταση, ήταν πολύ πειστικό και καθόλου εύκολο να απαντηθεί. Η βιωματική ένταση προέκυψε από αναστοχασμό επί της κατάστασης και των πιθανών σεναρίων και όχι ενστικτωδώς. Ένα σενάριο ήταν να υποχωρήσει η κυβέρνηση, αλλά, καθώς έδειχνε αμετακίνητη στις θέσεις της, αυτό το σενάριο βασιζόταν αποκλειστικά στην υπόθεση ότι η κυβέρνηση δεν ήθελε να χρεωθεί νεκρό και στη θετική εντύπωση που δημιούργησε το γεγονός ότι οι υπουργοί κάθισαν εν τέλει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων με τους απεργούς. Ωστόσο, αυτό αποτελούσε ταυτόχρονα και άλλοθι για την κυβέρνηση, η οποία, σε περίπτωση αρνητικής τροπής, μπορούσε να το χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα καλής θέλησης από μέρους της να λήξει η απεργία. Το αντίθετο σενάριο, να μην υποχωρήσει η κυβέρνηση, ήταν αδιέξοδο και σηματοδοτούσε ένα κατώφλι: είτε ως θάνατος είτε ως σπάσιμο της απεργίας, ήταν ένα *καταστροφικό* σενάριο δίχως δυνατότητες επιστροφής. Πέρα από το αν αξίζει να πεθάνει κανείς για την κάρτα εργασίας -γιατί, με την τροπή που πήραν τα πράγματα, κάτι αντίστοιχο διακυβευόταν- η υπόθεση να σπάσει η απεργία έπειτα από όλες αυτές τις τάσεις και εντάσεις και όλη αυτήν τη δημόσια έκθεση, ήταν μια υπόθεση «διασυρμού» (Σ., μέλος Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης, 24/10/2014) για τους 300, για την αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης και για τους αλληλέγγυους· ήταν επίσης μια υπόθεση που θα έθετε σε κίνδυνο ποιότητες σχέσεις μεταξύ δυνάμειων-χώρων. Ασχέτως του τι από όλα αυτά θα εμφανιζόταν ως ρεαλιστικό αν γινόταν άλλη επιλογή, νομίζω ότι οι κεντρικές κατευθύνσεις που πλαισιώναν το δίλημμα και προκαλούσαν ισχυρή βιωματική ένταση ήταν συνοπτικά οι παραπάνω. Θέσεις όπως αυτές που προανέφερα, οι οποίες ναι με δίνουν δίκαιο στην Κόντρα, αλλά υποστηρίζουν μαζί με το Φόρουμ ότι η απεργία πείνας έπρεπε να λήξει, δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές, δίχως να εστιάσουμε με όρους βιωματικής έντασης που προκάλεσε το δίλημμα λήξης της απεργίας σε διαφορετικές συντεταγμένες μάχης. Η ανάλυση των συστημάτων λήψης αποφάσεων δεν είναι καθόλου απλή και εύκολη· ωστόσο, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά αποφάσεις εν μέσω πολιτικών συγκρούσεων και καταστάσεων

πίεσης, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη βιοματική ένταση με την οποία υπεισέρχονται τα διάφορα διλήμματα σ' αυτά τα συστήματα.

Λίγους μήνες αργότερα, στον ιστότοπο Indymedia, πρώην απεργοί πείνας δημοσίευσαν ένα άρθρο³⁸⁹, όπου υποστήριζαν ότι, εν τέλει, σε νομικό επίπεδο, το μοναδικό όφελος για τους απεργούς ήταν η δυνατότητα να ταξιδέψουν στις χώρες προέλευσής τους και να δουν τους δικούς τους. Σίγουρα αυτό δεν είναι λίγο· ωστόσο, όπως είδαμε σ' αυτήν τη μελέτη περίπτωσης, η απεργία πείνας προσανατολίστηκε σε ευρύτερα διακυβεύματα. Σε γενικότερο επίπεδο, σύμφωνα με το άρθρο, όφελος αποτελεί και η εμπειρία συλλογικής διεκδίκησης που πήραν οι 300 μέσα από την απεργία πείνας, αλλά και το ότι συνέβαλαν σε μια καλύτερη στάση της κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες. Οι πρώην απεργοί που έγραψαν το κείμενο καταγγέλλουν μεθοδεύσεις για την πρόωρη λήξη της απεργίας πείνας, υποδεικνύοντας ως υπεύθυνα κάποια μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης³⁹⁰. Εν τέλει, μέσω μιας δεύτερης ανάρτησης, καταλήγουν σε ένα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος συμπέρασμα που μας φέρνει στο νου τα λόγια του Stuart Hall (2005 [1996]γ: 445) ότι, άπαξ και εισέλθει στην πολιτική, το «μαύρο υποκείμενο» πρέπει να είναι προετοιμασμένο «για μια βουτιά με το κεφάλι στο στρόβιλο μιας ενδεχομενικής, δίχως εγγύηση, πολιτικής επιχειρηματολογίας και συζήτησης: σε μια κριτική πολιτική, σε μια πολιτική της κριτικής»:

«Έφτασε η ώρα για να γράφουν οι μετανάστες στη γλώσσα τους για να μπορεί να ακουστεί η φωνή τους. Να πουν την άποψή τους με όλη την ελευθερία και χωρίς κανένα διαμεσολαβητή που τους εκμεταλλεύεται για το δικό του όφελος. Για να μην αφήνουμε κανέναν να μιλάει για μας, χωρίς εμάς και να αλλάζει τις απόψεις μας και να επηρεάζει τους αγώνες μας. [...] Και αυτό είναι ένα από τα σημαντικότερα πράγματα που κερδίσαμε όλοι μέσα από το σχολείο της απεργίας πείνας»³⁹¹

(7) *σύνοψη*

Η χρήση του Δεκέμβρη στην απεργία πείνας ήταν μετα-επικοινωνιακού επιπέδου, δηλαδή ο Δεκέμβρης ήταν αυτονόητος, υπονοήθηκε, υποδηλώθηκε μέσα από τη συγκρουσιακή προδιάθεση και τη χωρο-χρονική πυκνότητα, το πλήθος των δυνάμειν-προσανατολισμών, αλλά δεν εκφράστηκε ρητά στο δημόσιο λόγο από τα μέλη της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης και τους απεργούς. Η εντύπωση εφικτότητάς του, μια εφικτότητα που συνδέθηκε με την αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης, ήταν επαρκής ώστε να μη χρειαστεί να χρεωθεί κανένας την *απειλητική* εκφορά του: η δημόσια ρητή του έκφραση, μόνο ως απειλή θα νοηματοδοτούνταν από την κυριαρχία και το συντηρητισμό. Η κυβέρνηση δεν πήρε το ρίσκο να καταστείλει με φυσική βία την απεργία και προσέφυγε σε άλλες τεχνικές· μεταξύ άλλων, προσέφυγε σε βιοπολιτική καταστολή, στέλνοντας το ΚΕΕΛΠΙΝΟ στην Υπατία

³⁸⁹ Βλ. <https://athens.indymedia.org/post/1286326/> (τελευταία είσοδος 02/02/2015). Το άρθρο γράφτηκε στα αραβικά και μεταφράστηκε στα ελληνικά.

³⁹⁰ Αντίστοιχης κριτικής είναι και άρθρο απεργού πείνας και μέλους της Επιτροπής Εκπροσώπων που δημοσιεύτηκε αργότερα (διαθέσιμο σε <https://athens.indymedia.org/post/1374047/> - τελευταία είσοδος 02/02/2015).

³⁹¹ Βλ. <https://athens.indymedia.org/post/1286326/> (τελευταία είσοδος 02/02/2015).

ή προσπαθώντας να ταΐσει με ύπουλο τρόπο απεργούς που νοσηλεύονταν (βλ. Υγεία, Παράρτημα Θ'), σε τιμωρητικές πρακτικές, απειλώντας την Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης με ποινικές ευθύνες και τους απεργούς με απελάσεις, ενώ αρκετοί δημοσιογράφοι, συντηρητικοί ή φιλικά προσκείμενοι στην κυβέρνηση, προσπάθησαν να σπάσουν την απεργία πείνας. Όσον αφορά τις πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονταν δεξιότερα του ΠΑΣΟΚ στον ιδεολογικο-κομματικό εύρος, αυτές προσπάθησαν να πιάσουν την κυβέρνηση προς μια κατεύθυνση εντατικοποίησης της καταστολής, προτείνοντας απελάσεις, διωγμούς και συνοριοφύλαξη. Από την άλλη, η πυκνή ειδησεογραφική αναφορά που κατάφερε η απεργία, οι δύνες και οι εντάσεις που αναδύθηκαν σε ποικίλες θέσεις του κρατικού μηχανισμού, το γεγονός ότι πολλαπλασιάζονταν οι συντεταγμένες μάχης της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης -ένδειξη ότι ο αγώνας των μεταναστών δεν είναι αποκομμένος από την κοινωνία-, όλα δημιούργησαν ευνοϊκό έδαφος άμεσης πίεσης προς την κυβέρνηση. Άλλωστε, πέρα από το ευρύτερο ζήτημα ανάδειξης του μεταναστευτικού, το οποίο συνιστούσε μόνιμο διακύβευμα της ταξικής αφηρημένης μηχανής, η απεργία πείνας κατάφασκε σε συγκεκριμένα αιτήματα και η ζωή των μεταναστών ήταν υποκείμενη σε μια κυρίαρχη απόφαση που μπορούσε να ληφθεί μόνο σε κυβερνητικό επίπεδο. Μετά τις πρώτες τρεις εβδομάδες, σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη των Ιατρικών Ανακοινώσεων, ξεκίνησε να φαίνεται και η πίεση που υφίστατο η κυβέρνηση. Ωστόσο, προηγήθηκε κάτι πολύ σημαντικό, που καθόρισε τη διαπραγματευτική δύναμη των απεργών και άλλαξε τους προσανατολισμούς τους, περιορίζοντας το αρχικό τους αίτημα για νομιμοποίηση όλων των μεταναστών: η απεργία πείνας και η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης δεν κατάφεραν να ενεργοποιήσουν το μεταναστευτικό πληθυσμό της χώρας παρά μόνο ελάχιστα τμήματά του, τα οποία ήταν ήδη πολιτικοποιημένα και συμμετείχαν σε δυνάμους-χώρους.

Η απεργία πείνας ήταν έξυπνα προσχεδιασμένη πάνω στο λεπτό όριο δύναμης-προσανατολισμού. Διεκδικώντας τη νομιμοποίηση όλων των μεταναστών, οι απεργοί παρείχαν κίνητρο δράσης για τους υπόλοιπους μετανάστες και προσπάθησαν να δημιουργήσουν συνθήκες ελκτικής επιρροής και ενίσχυσης της δύναμής τους. Η ταξική ενεργοποίηση του μεταναστευτικού πληθυσμού ήταν το υψηλότερο δυνατικό διακύβευμα της απεργίας πείνας, το οποίο θα άλλαζε τους όρους και τις ιδιότητες της ίδιας της απεργίας, θα άλλαζε η δύναμή της και θα είχε τη δυνατότητα να διαπραγματευτεί πάνω στον αρχικό της προσανατολισμό: νομιμοποίηση όλων των μεταναστών. Η κυβέρνηση, που το γνώριζε αυτό, προσπάθησε εξ αρχής να περιορίσει όσο το δυνατόν περισσότερο το ενδεχόμενο ενεργοποίησης του μεταναστευτικού πληθυσμού, μέσω απειλών, μέσω προσέγγισης των ηγετών των μεταναστευτικών κοινοτήτων και εκμεταλλευόμενη το σύστημα αντιπροσωπευσης κοκ. Παρόλα αυτά, αυτό που καθόρισε την εξέλιξη της απεργίας δεν ήταν ούτε οι απειλές της κυβέρνησης ούτε τόσο η συνθήκη υποτέλειας του μετανάστη, η οποία δεν επιβεβαιώθηκε στο περιστατικό σκισίματος του Κορανίου, όπως είδαμε στο υποκεφάλαιο 7.2· αυτοί είναι παράγοντες

που ναι μεν παίζουν ρόλο, αλλά σε αρκετά επιφανειακό ή, καλύτερα, δευτερεύον επίπεδο. Στις κοινωνίες των τηλεμεσολαβημένων σχέσεων, η ενεργοποίηση της ταξικής αλληλεγγύης δεν είναι κάτι δεδομένο ή αυτονόητο, καθώς βρίσκεται σε αντίθεση με το στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων. Η ενεργοποίηση της ταξικής αλληλεγγύης σχετίζεται με τις ήδη διαμορφωμένες ιδεολογίες, συνειδήσεις και ταυτότητες και δεν μπορεί να συζητηθεί δίχως αναφορά στις διαδικασίες που διαμορφώνουν τη δυνητική μνήμη των ανθρώπων, η οποία τροφοδοτεί αυτές τις συνειδήσεις και τις ταυτότητες. Ωστόσο, η διάρκεια της απεργίας πείνας ήταν απλά ένα στιγμιότυπο σ' αυτές τις πάντα μακροχρόνιες διαδικασίες.

αντί συμπερασμάτων

Μία από τις κριτικές που ασκήθηκαν στις μελέτες περίπτωσης (case study research) αφορά την αξία γενίκευσης των ευρημάτων τους (βλ. Yin 2012: 18). Λόγω ιδιαίτερων συνθηκών και απρόβλεπτων παραγόντων, δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τη μελέτη της απεργίας πείνας των 300 μεταναστών ως υπόδειγμα κάποιου μεγαλύτερου πληθυσμού φαινομένων και, ως εκ τούτου, πράγματι, δεν τίθεται ζήτημα στατιστικής γενίκευσης. Ο Robert K. Yin (στο ίδιο βλ. επίσης Fidel 1984: 276) προτείνει ότι η κατάλληλη γενίκευση για τις μελέτες περίπτωσης είναι η αναλυτική, με την έννοια ότι μπορούν, σε απόλυτη εξάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε, να εδραιώσουν κάποιες λογικές ή παρατηρήσεις που μπορεί να είναι χρήσιμες για άλλες αντίστοιχες καταστάσεις ή περιπτώσεις και να εμπλουτίσουν κατ' αυτόν τον τρόπο τη σχετική βιβλιογραφία. Σ' αυτήν την περίπτωση, οι γενικεύσεις δεν έχουν το στάτους απόδειξης ή συμπεράσματος, αλλά το στάτους υποθέσεων εργασίας για επόμενες, αντίστοιχες μελέτες. Η απεργία πείνας των 300 έλαβε χώρα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, εν μέρει μοναδικό, αλλά ωστόσο σε διεξάρτηση με ευρύτερες χωροχρονικές διαμορφώσεις. Η ένταξή της σ' αυτό το πλαίσιο, μαζί με την ανάλυση της εξέλιξής της, μπορούν να μας προσφέρουν ενδιαφέροντα ερεθίσματα συζήτησης. Για την ακρίβεια, αναπτύσσοντας μια ντελεξιανή οντολογία, μέσω της ανάλυσης της συγκεκριμένης απεργίας πείνας επιχειρήσα να θέσω ευρύτερα ζητήματα που αφορούν τις αντιστάσεις στην κυριαρχία.

στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων και καπιταλιστικό καθεστώς

Από τη δεκαετία του 1990 οι ελληνικές κυβερνήσεις εφάρμοζαν μια αστυνομική διαχείριση της εισερχόμενης μετανάστευσης και έκαναν λόγο για *λαθρομετανάστες* (εγκληματοποίηση της μετανάστευσης) και για την *Ελλάδα ως ζέφραγο αμπέλι*. Μέχρι την απεργία πείνας είχαν πραγματοποιηθεί τρεις μαζικές νομιμοποιήσεις μεταναστών (βλ. υποκεφ. 2.4). Η πρώτη, το 1997, θεμελιώθηκε στην εξαρτημένη εργασία και νομιμοποίησε προσωρινά περίπου 210.000 ανθρώπους. Η δεύτερη, το 2001, θεμελιώθηκε στην εργασία και τις σπουδές και συμπεριέλαβε προσωρινά περίπου 370.000. Η τρίτη, το 2005, συμπεριέλαβε περίπου 100.000³⁹². Με την *εφαρμογή* του νόμου του 2001, ουσιαστικά, θεμελιώθηκε επίσημα μια ιδιότυπη κατάσταση εξαίρεσης, μια γκρίζα ζώνη διώξεων, κρατήσεων και απελάσεων, καθώς ποινικοποιήθηκε η είσοδος δίχως έγγραφα στη χώρα, αλλά ο νόμος δεν εφαρμόστηκε στις μεμονωμένες περιπτώσεις: η κράτηση απέκτησε *διοικητικό χαρακτήρα* και εξαιρέθηκε έτσι από την εφαρμογή του νόμου. Αυτή η διαχείριση αναπαρήγε μια συνθήκη υποτέλειας

392

Αυτά τα νούμερα δε θα πρέπει να τα δούμε αθροιστικά, καθώς μεγάλος αριθμός ανθρώπων δεν κατάφερε να ανανεώσει τις άδειές του.

των μεταναστών, ευνοώντας ένα μόνιμο βίωμα ανασφάλειας, αφού ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών που ζούσαν και εργάζονταν στη χώρα είτε παρέμενε δίχως έγγραφα είτε δεν κατάφερε να τα ανανεώσει, αλλά και τάσεις γκετοποίησης και περιθωριοποίησης. Ο Giorgio Agamben (2005 [1995]) αναπτύσσει μια γενεαλογία αυτής της ιδιότυπης κατάστασης εξαίρεσης που χαρακτηρίζει τη γυμνή ζωή, μια ζωή που είναι υφιστάμενη μιας κυρίαρχης απόφασης η οποία την απογυμνώνει από την πολιτική της σημασία, την εξαιρεί από το νόμο, την καθιστά δικαίως ανάξια και, έτσι, φονεύσιμη, και υποστηρίζει ότι, στη νεωτερικότητα, αυτή η μορφή ζωής θεμελιώνει την εθνοκρατική κυριαρχία (βλ. υποκεφ. 1.1). Απ' αυτήν την οπτική, η διεκδίκηση νομιμοποίησης από τους *χωρίς χαρτιά* μπορεί να ιδωθεί ως ένα αίτημα που έρχεται σε σύγκρουση με τις προϋποθέσεις θεμελίωσης της εθνοκρατικής κυριαρχίας.

Με συγχρονικούς όρους, ωστόσο, δεν μπορούμε πλέον να εστιάσουμε στο έθνος-κράτος μόνο ως μια κυριαρχική επιβολή (βλ. υποκεφ. 4.3, 4.4 και 4.5). Με το πέρασμα του χρόνου και των γενεών, η εθνοκρατική κυριαρχία έχει απωλέσει σε κάποιο βαθμό τη διάσταση της επιβολής (για παράδειγμα, βίαιη χάραξη συνόρων, επιβολή μίας ενιαίας εθνικής γλώσσας και μίας συλλογικής εθνικής αφήγησης στο σχολείο κοκ.) και έχει στρωματοποιηθεί, έχει αποκτήσει αυτο-αναπαραγόμενες πολιτισμικές διαστάσεις και τροφοδοτείται διαρκώς από τους τρόπους αυτοπροσδιορισμού των ιθαγενών και αντίληψης της πραγματικότητας, τις ρουτίνες επιβίωσής τους, το βίωμα ασφάλειας / ανασφάλειας από μέρους τους κοκ. Εντός των δημοκρατικών θεσμών, αυτό το πυκνό στρώμα δεν αναπαράγεται μόνο από τα κόμματα, αλλά τα αναπαράγει επίσης. Όπως υποστηρίζει η Colette Guillaumin (2003 [1995]), το εθνικό κράτος έχει αποκτήσει διαστάσεις μη-αναστρεψιμότητας, στο βαθμό που ο λανθάνων συμβολισμός του παραμένει αμετάβλητος ακόμη και αν αλλάζει χέρια η κρατική εξουσία. Αν απομακρυνθούμε από έναν ετυμολογικό ορισμό του ρατσισμού, αλλά τον προσεγγίσουμε ως διαδικασία διαφοροποίησης και κατωτεροποίησης από τον ισχυρό μιας σχέσης, ασχέτως ουσιοκρατικών αναφερόμενων του (έθνος, φυλή, φύλο κοκ.), τότε βλέπουμε ότι συγκλίνει με άλλους -ισμούς, όπως ο εθνικισμός, ο σεξισμός, ο πατριωτισμός κοκ. Επιπλέον, ακολουθώντας το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων και την υπόθεση ότι, πλέον, κάθε -ισμός δυσκολεύεται να αποκτήσει μαζικές, οργανωμένες διαστάσεις, η έννοια του *στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων* αποφεύγει έννοιες όπως ο εθνικισμός, ο ρατσισμός, ο πατριωτισμός κοκ. Δεν έχει κατακλυστεί ο εθνικός χώρος από ιδεολόγους, στρατευμένους εθνικιστές ή ρατσιστές που θα πρόσφεραν πρόθυμα τη ζωή τους στο βωμό της μεγάλης ιδέας του έθνους ή της λευκής φυλής. Το έθνος-κράτος μπορεί να αναπαράγεται κρίσιμα και δίχως εθνικιστές, αλλά μόνο από τις ρουτίνες επιβίωσης των ανθρώπων και τις αυτονόητες αναφορές τους. Συνδέοντας το ρατσισμό με το στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων, ο μεγάλος κίνδυνος του ρατσισμού προέρχεται από την ικανότητα του κράτους να λειτουργεί ως διάυλος οργανωτικής ανάδυσής του, επικαλούμενο εθνικές και πατριωτικές αξίες και θίγοντας

το αίσθημα ασφάλειας των ιθαγενών. Έτσι, το αίτημα των απεργών για νομιμοποίηση δεν ήρθε σε σύγκρουση μόνο με τους κυρίαρχους θεσμούς του εθνικού κράτους, αλλά ενεργοποίησε εντάσεις που εκτείνονται σε ολόκληρο το κοινωνικό εύρος και αγγίζουν ευαίσθητες χορδές των πολιτών, όπως το βίωμα ασφάλειας, το ζήτημα εθνικού αυτοπροσδιορισμού και η σχέση τους με τον εθνικό χώρο.

Επιπλέον, η διατήρηση των μεταναστών σε μια συνθήκη *χωρίς χαρτιά* τους καθιστά εύκολα διαχειρίσιμο και φτηνό εργατικό δυναμικό (βλ. υποκεφ. 2.3). Η γυμνή ζωή δεν μπορεί να ενταχθεί μόνο σε μια συζήτηση για τη θεμελίωση της εθνοκρατικής κυριαρχίας στη νεωτερικότητα, αλλά έχει διαστάσεις που αφορούν ζητήματα εργασιακής εκμετάλλευσης, ανάδυσης νέων πεδίων οικονομικής δραστηριότητας, στρωματοποίησής τους και εγγραφής ή πρόσδεσης σ' αυτά των ρουτινών επιβίωσης των ανθρώπων, καθώς και συσσώρευσης κέρδους στο καπιταλιστικό καθεστώς. Συνδέοντας τη γυμνή ζωή με την εργασία, αυτή φέρει ένα πλεόνασμα ανασφάλειας που δεν απαντάται στην ιθαγενή εργασία. Το να δούμε τον καπιταλισμό ως καθεστώς σημαίνει πως αναγνωρίζουμε ότι δε διαμορφώνεται αποκλειστικά βάσει των συμφερόντων συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ή από μια συγκεκριμένη λογική, αλλά αναδύεται από την πολλαπλότητα αξιών, ερμηνειών, πολιτισμικών προτύπων που αναπαράγονται από ποικίλους δρώντες, στρωματοποιούνται και αθρώνονται πολύπλοκα μεταξύ τους -άλλοτε ως σχέσεις ανταγωνισμού και άλλοτε ως σχέσεις αρμονίας. Απ' αυτό το πρίσμα, με την έννοια της (σχετικής) αυτονομίας της μετανάστευσης αποδίδουμε στη μετανάστευση ένα δραστικό ρόλο στην ανάδυση του καπιταλιστικού καθεστώτος.

Ιστορικά, οι τρόποι διαχείρισης της μετακίνησης των ανθρώπων αντανάκλασαν και αντανακλώνταν από τους τρόπους εκμετάλλευσής τους και την οργάνωση της παραγωγής στους τόπους προορισμού. Ο έλεγχος της μετακίνησης της εργασίας έχει να κάνει με τη ρύθμιση της διαθεσιμότητάς της και του κόστους της. Για παράδειγμα, επί αποικιοκρατίας, οι εξεγέρσεις των σκλάβων, μαζί με την ενίσχυση του κινήματος κατάργησης της δουλείας, αποσταθεροποιούσαν τόσο το εμπόριο σκλάβων, όσο και την παραγωγική διαδικασία. Η διαρκής στρωματοποίηση του καπιταλισμού και η αυξανόμενη εμπορική εξάρτηση των μητροπολιτικών κέντρων από τις αποικίες, ωστόσο, δημιουργούσαν αυξανόμενες ανάγκες σταθεροποίησης της παραγωγής και του εμπορίου, ανάγκες που καλύφθηκαν μέσω συμβολιακών μορφών εργασίας. Τον 20ο αιώνα, η ενίσχυση των ελέγχων της μετανάστευσης αντανακλά τις ανάγκες της κρατικά οργανωμένης φορντικής παραγωγής που χαρακτηρίστηκε από φυσική συγκέντρωση των εργατών σε μεγάλες μονάδες, καθώς και τις ανάγκες πιο σταθερών μορφών εργασίας που ικανοποιήθηκαν μέσω συμβολαίων. Το κράτος πρόνοιας διαχειρίστηκε την αναπαραγωγή των ιθαγενών εργατών, ενώ κάλυπτε κενά και ανάγκες της εγχώριας παραγωγής μέσω της διαχείρισης της μετανάστευσης (στρατολόγηση μεταναστών και προγράμματα μετεγκατάστασης προσφύγων). Με τη νεοφιλελεύθερη στρωματοποίηση, που ξεκί-

νησε της δεκαετίας του 1970 και 1980, αρχίζει μια σταδιακή προσπάθεια συρρίκνωσης του κράτους πρόνοιας, περιορισμού της σταθερής εργασίας και εντατικοποίησης της κινητικότητάς της. Αυτή η νεοφιλελεύθερη αποθέωση της ευέλικτης εργασίας είχε εξ αρχής αντανάκλαση στην απόσυρση του κράτους από τις διαδικασίες μεταφοράς μεταναστών και προσφύγων, ενώ από τη δεκαετία του 1990, και ιδιαίτερα μετά την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου στους Δίδυμους Πύργους, εντείνονται τα μέτρα ελέγχου της διεθνούς κινητικότητας της εργασίας.

Η απόσυρση του κράτους από τη διεθνή μετακίνηση της εργασίας δημιούργησε ευνοϊκό έδαφος ανάδυσης ποικίλων *βιομηχανιών* ή οικονομικών τομέων υψηλής κερδοφορίας, όπως τα δίκτυα διακίνησης, οι ΜΚΟ συνηγορίας και οι ΜΚΟ ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και οι πορωκρατικοί οριακοί θεσμοί, δηλαδή οι θεσμοί που διαχειρίζονται τον πορώδη χαρακτήρα των συνόρων και λειτουργούν υπό ένα ασαφές διοικητικό καθεστώς μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Οι οριακοί πορωκρατικοί θεσμοί διαχειρίζονται την αντίφαση που παρατηρείται μεταξύ εντατικοποίησης του ελέγχου της διεθνούς κινητικότητας της εργασίας, από τη μια, και νεοφιλελεύθερης ανάγκης ευέλικτης μετακίνησης της εργασίας, από την άλλη, με τέτοιο τρόπο ώστε, όπως υποστηρίζει ο William E. Connolly (2002), το σύνορο αστυνομεύεται επαρκώς ώστε να καθησυχάζει τους εθνικιστές, αλλά ανεπαρκώς ώστε να κόψει τη ροή της φτηνής εργασίας. Το Μνημόνιο, που τέθηκε σε εφαρμογή ένα χρόνο πριν από την απεργία πείνας των 300, αντανάκλα αυτήν την αντίφαση, την οποία μπορούμε να τη δούμε και ως ένταση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και εθνοκρατικής κυριαρχίας (βλ. υποκεφ. 6.1). Εκεί, ναι μεν συναντάμε την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας ως ένα βασικό στόχο των νέων μέτρων, αλλά, από την άλλη, δε γίνεται καμία αναφορά στους μετανάστες, τη νομιμοποίηση των οποίων θα έπρεπε ωστόσο να τη θεωρήσουμε ως ένα στοιχειώδες βήμα επίτευξης αυτού του δηλωμένου στόχου. Αυτήν την έλλειψη αναφοράς δεν μπορούμε να τη δούμε ως μια παράβλεψη των ευρωπαϊκών θεσμών, αλλά θα πρέπει να την εντάξουμε στη γενικότερη κατεύθυνση της ευρωπαϊκής πολιτικής που επιστά την προσοχή των εθνικών κυβερνήσεων στο ζήτημα των νομιμοποιήσεων, καθώς, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο (2008: 3), «η είσοδος στο έδαφος ενός κράτους μέλους δίνει δικαίωμα εισόδου και στο έδαφος των άλλων κρατών μελών. Είναι συνεπώς επιβεβλημένο, κάθε κράτος μέλος να λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των εταίρων του κατά τη χάραξη και την εφαρμογή των εθνικών πολιτικών για τη μετανάστευση».

Τέλος, αναδεικνύοντας κάποια κομβικά στοιχεία του πλαισίου εντός του οποίου έλαβε χώρα η συγκεκριμένη απεργία πείνας, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε το ιδιαίτερο πολιτικό και κομματικό σκηνικό πριν από και κατά τη διάρκειά της. Ένα χρόνο πριν από την απεργία πείνας είχε ξεκινήσει η εφαρμογή των Μνημονιακών πολιτικών, όπως είδαμε, οι οποίες ενέτειναν τη νεοφιλελεύθερη προσαρμογή του ήδη ισχνού ελληνικού κοινωνικού κράτους. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, προσπα-

θώντας να συγκρατήσει το εκλογικό της ποσοστό μπροστά στην οικονομική ύφεση, τις πολιτικές λιτότητας, την αυξανόμενη ανεργία και την άνοδο της Δεξιάς, έκλινε ολοένα και περισσότερο προς μια περισσότερο αντιμεταναστευτική τάση (μαζικοί διωγμοί, ρατσιστικός λόγος κοκ.). Αν θέλουμε να συνδέσουμε τη χρονική περίοδο της απεργίας πείνας με το μοντέλο οργάνωσης του ρατσισμού που πρότεινε ο Michel Wieviorka (1995 [1991]), μάλλον θα πρέπει να την εντάξουμε σε έναν ώριμο κομματικό ρατσισμό με εμφανείς τάσεις επιδείνωσης, οι οποίες επιβεβαιώθηκαν με την επακόλουθη είσοδο της Χρυσής Αυγής στη Βουλή· δηλαδή μπορούμε να μιλάμε για ένα ρατσισμό που είχε βρει προ πολλού διαύλους έκφρασης εντός των κοινοβουλευτικών θεσμών, παρέχοντας ευνοϊκό έδαφος για οργανωμένες εκδηλώσεις του σε επίπεδο δρόμου. Είναι αλήθεια ότι η εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008 συνοδεύτηκε από μια εντατικοποίηση της οργανωμένης φασιστικής δραστηριότητας στους δρόμους της Αθήνας, τόσο κρατικής, όσο και παρακρατικής. Τέλος, η απεργία έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων και των μαζικών διαμαρτυριών που εκδηλώθηκαν στις βορειο-αφρικανικές χώρες και τις χώρες της Μέσης Ανατολής και συνδέθηκε μ' αυτές τις εξεγέρσεις τόσο από αρκετές ανακοινώσεις αλληλεγγύης (σε μια προσπάθεια να εμπνεύσουν ευρύτερες κινητοποιήσεις και σε ευρωπαϊκό έδαφος), όσο και από έναν εθνικιστικό, συντηρητικό λόγο (υπό το φόβο του φαινομένου ντόμινο και ανεξέλεγκτων εξελίξεων). Όλα τα παραπάνω υπεισέρχονται στις συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκαν οι δυναμικές γύρω από την απεργία πείνας και συμβάλλουν στην κατανόηση της εξέλιξής της.

η απεργία πείνας ως μορφή αντίστασης της γυμνής ζωής

Εκκινώντας από την κριτική που ασκήθηκε στον Giorgio Agamben ότι δεν επεξεργάστηκε τρόπους διεξόδου της γυμνής ζωής από τη συνθήκη που της επιβάλλεται, είδαμε την απεργία πείνας των 300 ως μια εξαιρετική περίπτωση (αυτο)οργανωμένης αντίστασης αυτής της μορφής ζωής. Δεδομένης της κληρονομιάς του Michel Foucault, αλλά και επειδή η αντίσταση γίνεται κοινώς αντιληπτή ως μια αμιγής αντίδραση στην εξουσία ή την κυριαρχία, δηλαδή στερείται κάποιων δικών της ποιητών, η έννοια της αντίστασης χρειάζεται κάποιες διευκρινίσεις. Στον Foucault η εξουσία και η αντίσταση φαίνεται να έχουν μια σχέση αμοιβαίας συγκρότησης. Ωστόσο, στο έργο του, η δεύτερη έννοια απαντάται αποσπασματικά και δεν υφίσταται την εκτενή επεξεργασία που υφίσταται το έτερον ήμισυ αυτής της σχέσης, η εξουσία. Το παρακάτω απόσπασμα είναι σε κάποιο βαθμό ενδεικτικό του τρόπου που βλέπει την αντίσταση (βλ. επίσης Foucault 2003 [1976]: 119-20):

«Εάν δεν υπήρχε αντίσταση, δεν θα υπήρχαν σχέσεις εξουσίας. Θα ήταν απλά μια κατάσταση υπακοής. Πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τις σχέσεις εξουσίας με τρόπο ώστε να αναφέρονται σε μια κατάσταση στην οποία δεν κάνεις αυτό που θέλεις να κάνεις. Έτσι, η αντίσταση προηγείται και παραμένει ανώτερη των δυνάμεων της προόδου· οι σχέσεις εξουσίας είναι υποχρεωμένες να αλλάζουν με την αντίσταση.»

(Foucault 1997 [1994]: 167)

Βλέπουμε ότι ο Foucault ακολουθεί μια κονστρουκτιβιστική οπτική κατά την οποία η εξουσία πρέπει να εντοπιστεί ως πρόβλημα για να είναι εξουσία, ειδάλλως έχουμε μια δεδομένη, αυτονόητη κατάσταση (υπακοής, επιρροής)³⁹³. Η πρωτοκαθεδρία της αντίστασης φαίνεται να θεμελιώνεται στο ότι η αντίσταση ωθεί τις σχέσεις εξουσίας σε αλλαγή (που είναι συνήθως προς την κατεύθυνση της εντατικοποίησης του ελέγχου). Αυτή η λογική βρίσκει τη θέση της στην οντολογία του Gilles Deleuze:

«Η αντίσταση προηγείται, στο βαθμό που οι σχέσεις εξουσίας λειτουργούν απολύτως εντός του διαγράμματος [ως η σταθερή μορφή ενός συνόλου σχέσεων μεταξύ δυνάμεων· μπορεί να γίνει κατανοητό και ως το εν ενεργεία υπαρκτό], ενώ οι αντιστάσεις λειτουργούν απαραίτητα σε άμεση σχέση με το εκτός [μπορεί να γίνει κατανοητό και ως δυνητικό] από το οποίο αναδύονται τα διαγράμματα.»

(Deleuze 2006 [1989]: 89: ο τονισμός στο πρωτότυπο· για τη στενή σχέση μεταξύ *εκτός* και *δυνητικού*, βλ. Checchi 2014: 203-8)

Ουσιαστικά, επιστρέφουμε στη σχέση μεταξύ δυνητικού και εν ενεργεία υπαρκτού ή ενεργού και η πρωτοκαθεδρία της αντίστασης απορρέει από την προνομιακή της σχέση με το δυνητικό (βλ. υποκεφ. 1.4). Η εξουσία προσπαθεί να συντηρήσει το εν ενεργεία υπαρκτό, τους όρους που τη θεμελιώνουν· είναι στατική. Ακόμη και αν είναι ενεργή ή παραγωγική, αυτή η ενέργεια διοχετεύεται στην προσπάθεια συντήρησής της, δηλαδή στη σταθεροποίηση³⁹⁴ του εν ενεργεία υπαρκτού, του ήδη ενεργού. Από την άλλη, η αντίσταση, *εγκλωβισμένη* σε μια υπαρκτή συνθήκη, επινοεί ποιότητες διεξόδου, ανοίγεται σε ολόκληρο το εύρος της ενδεχομενικότητας, των πιθανοτήτων· (α-)παράγει το δυνητικό και αντλεί απ' αυτό (στράτευση και πειθαρχία για τη μάχη, ελπίδα, προσανατολισμούς, στρατηγικές κοκ.)³⁹⁵. Έτσι, η ποιοτική διαφορά της αντίστασης απορρέει από τον τρόπο ανάδυσής της, από το γεγονός ότι αντλεί από το δυνητικό. Ο Deleuze (ο.π.: 92) δανείζεται από τον Friedrich Nietzsche το δυισμό «δραστικό / αντιδραστικό» (active / reactive)· η δραστικότητα αρμόζει στην αντίσταση, καθώς οι δραστικές δυνάμεις είναι δημιουργικές, παράγουν μετασχηματισμό του εν ενεργεία υπαρκτού και είναι αυτο-κατευθυνόμενες, ενώ οι αντιδραστικές δυνάμεις είναι δυνάμεις συντήρησης. Ωστόσο, με διαδικαστικούς όρους, όπως θα δούμε σε επόμενο υποκεφάλαιο, το σημαντικό για τον Gilles Deleuze δεν είναι η αντίσταση αυτή καθαυτή, αλλά οι τρόποι με τους οποίους αφήνει στο πέρασμά της κάτι από τα δυνητικά της στοιχεία, δηλαδή το πώς η ενεργοποίηση του δυνητικού παράγει ή εισέρχεται σε στρώματα.

Για να κατανοήσουμε την ένταση της αντίδρασης των εθνοκρατικών θεσμών στην απεργία πείνας των 300 θα πρέπει να έχουμε μια εικόνα της ποιότητας των αιτημάτων τους (βλ. υποκεφ. 2.2

³⁹³ Υπό μια έννοια, σ' αυτήν την κατάσταση, κατά την οποία η υπακοή επιτελείται ως κάτι αυτονόητο, πλησιάζουν αρκετά οι φιγούρες του Sambos και του μουσουλμάνου (βλ. υποσημ. 12).

³⁹⁴ Τόσο στον Foucault, όσο και στον Deleuze, αυτή η προσπάθεια δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένη, δεν επιτυγχάνεται ένας χώρος ή ένα στρώμα απόλυτης σταθερότητας. Με όρους Deleuze & Guattari (1987: 144-5), στα στρώματα δεν είναι ποτέ εγγυημένη η ομοιοστατική ισορροπία.

³⁹⁵ Να υπενθυμίσω ότι το δυνητικό εμπεριέχει το εύρος των πιθανοτήτων, αλλά η ειδοποιός διαφορά του είναι ότι μεταβάλλεται καθώς ενεργοποιείται. Αν παραβλέψουμε αυτήν τη διαφορά, τότε το ντελεζιανό δυνητικό χάνει την ιδιαίτερη σημασία του καθώς ταυτίζεται απόλυτα με το ενδεχομενικό, όπως συμβαίνει στην ανάλυση του Checchi (2014).

και 2.3). Πρώτα απ' όλα, έχουμε μια άμεση αμφισβήτηση της εθνοκρατικής κυριαρχίας, μια αμφισβήτηση που έθεσε σε κίνδυνο το μονοπώλιο του κυρίαρχου να επιλέγει ο ίδιος τις εθνικές κατηγορίες που θα αποκλείσει, ώστε να διασφαλίσει την υπακοή των κατηγοριών που περικλείει. Αυτό το μονοπώλιο δε χάνεται αν νομιμοποιηθούν 300 μετανάστες, αλλά κινδυνεύει αν η τυχόν υποχωρητικότητα της κυβέρνησης συμβάλει στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για επόμενες αντίστοιχες μαζικές διεκδικήσεις. Μπορεί η κατηγορία του κυρίαρχου να υπερβαίνει την εκάστοτε εθνική κυβέρνηση, αλλά στον εθνοκρατικό χώρο η εκάστοτε κυβέρνηση έχει την ευθύνη και θα αναλάβει εν τέλει το ιστορικό και εκλογικό κόστος μιας υποχώρησης μπροστά στον *εκβιασμό από έναν εσωτερικό εχθρό*³⁹⁶. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης το κόστος αυτό για την κυβέρνηση μπορεί να μεταφράζεται ως πίεση και περιθωριοποίηση από άλλες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και από θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι το αίτημα μαζικής νομιμοποίησης αγγίζει άμεσα τα συμφέροντα του οικονομικού-μιλιταριστικού λόμπι και των οριακών πορωκρατικών θεσμών που κερδοφορούν πάνω στον πορώδη χαρακτήρα των συνόρων, την εγκληματοποίηση της μετανάστευσης και τις τεχνολογίες συνοριοφύλαξης. Αν ξεφύγουμε από το σφιχτό θεωρητικό σχήμα εξουσίας (ή κυριαρχίας) και αντίστασης, σύμφωνα με το οποίο οι αντιστάσεις προκαλούν πολλές φορές εντατικοποίηση των μορφών άσκησης της κυριαρχίας, μπορούμε να θεωρήσουμε αυτό το κέρδος από τις τεχνολογίες ελέγχου ως έναν παράγοντα που ωθεί επίσης σ' αυτήν την εντατικοποίηση των ελέγχων.

Οι 300 διεκδίκησαν *νομιμοποίηση όλων των μεταναστών*. Δε διεκδίκησαν άσυλο (asylum), ούτε προσέφυγαν σε υπαρκτά ή ενεργά νομικά παράθυρα για να ισχυριστούν νομιμοποίηση³ επιπλέον, η αμφισβήτηση της εθνοκρατικής κυριαρχίας δεν ήταν έμμεση, δεν επεδίωξαν κάποιο είδος μαζικής διαφυγής από κάποια καταπιεστική συνθήκη, ούτε προσέφυγαν σε κάποια μορφή αδιόρατης πολιτικής ή διακριτικής αντίστασης. Κατ' αρχάς, έθεσαν ένα υπαρξιακό δίλημμα, καταφάσκοντας στο δικαίωμα της ζωής να υπάρχει στο χώρο. Εδώ δεν υπάρχει κάποια αντιδραστική άρνηση, ούτε κάποια προσπάθεια απόδρασης, αλλά μια δημιουργική διεκδίκηση πολιτικής και κοινωνικής αναγνώρισης των μεταναστών σε ένα χώρο στον οποίο υπάρχουν φυσικά. Διεκδίκησαν τη συμπεριληπτική τροποποίηση του νόμου που καθορίζει ποιος δικαιούται να υπάρχει στον εθνικό χώρο.

Επιπλέον, έθεσαν ζήτημα εργασιακής εκμετάλλευσης, συνδέοντας το αίτημα νομιμοποίησης με τη μαύρη εργασία. Μπορούμε να δούμε αυτήν τη σύνδεση ως την αμφισβήτηση του αγκαμπενικού δικανικού αναγωγισμού της έννοιας της γυμνής ζωής από τους ίδιους τους φορείς της: η γυμνή ζωή έχει διαστάσεις που δεν αφορούν μόνο μια λογική συμπερίληψης / αποκλεισμού που διέπει και εξηγεί μια γραμμική εξέλιξη της κυριαρχίας, αλλά αφορούν άμεσα και τις διαδικασίες συσσώρευσης

³⁹⁶ Εστιάζοντας στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων, είδαμε ότι σε πολλές περιπτώσεις η απεργία πείνας ερμηνεύτηκε κατ' αυτόν τον τρόπο

στον καπιταλισμό. Θέτοντας ζήτημα εργασιακής εκμετάλλευσης και διεκδικώντας νομιμοποίηση, οι 300 αμφισβήτησαν επίσης την εγκληματοποίηση της μετανάστευσης. Οι μετανάστες αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομίας, και αξιώνουν ίση μεταχείριση, ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά οι ίδιοι. Επίσης, αμφισβήτησαν τη θυματοποίηση των μεταναστών όχι μόνο δηλώνοντάς το ρητά, αλλά δείχνοντάς το μέσω του επικίνδυνου αγώνα που ανέπτυξαν και μέσω της διεκδίκησης του χώρου. Η λογική θυματοποίησης αναφέρεται στην αναπαράσταση των μεταναστών ως θυμάτων από ομάδες αλληλεγγύης και οργανώσεις συνηγορίας, ώστε να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη και να διεκδικηθεί η κωδικοποίησή τους ως πρόσφυγες, σχεδόν η μοναδική εφικτή οδός νομιμοποίησής τους πλέον. Η λογική της θυματοποίησης συντηρεί ένα ολόκληρο επαγγελματικό στρώμα ΜΚΟ συνηγορίας σε πρόσφυγες, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων, ως τέτοιες, σώπασε μπροστά στην απεργία πείνας, αποκαλύπτοντας αυστηρά όρια του συγκεκριμένου πεδίου άσκησης πολιτικής στις κατηγορίες του πρόσφυγα και των ευάλωτων ομάδων.

Τέλος, αλλά ίσως πιο σημαντικό για τη θεωρητική συζήτηση που αφορά τις αντιστάσεις, οι 300, μέσω του αιτήματος νομιμοποίησης *όλων των μεταναστών*, κινήθηκαν επινοητικά και ευέλικτα πάνω στο ευαίσθητο όριο μεταξύ δύναμης-προσανατολισμού. Πολλοί συγγραφείς, ιδιαίτερα μαρξιστικής επιρροής, αντιλαμβάνονται τη φουκοϊκή αντίσταση ως κάτι μάταιο, κάτι εγκλωβισμένο στην πανταχού παρούσα εξουσία που δεν μπορεί να διαφύγει αυτής (ενδεικτικά, Philp 1983· Jameson 1984· Walzer 1986· για μια επισκόπηση της συζήτησης για τις αντιστάσεις στο μεταδομισμό, βλ. Hoy 2004). Ωστόσο, για τον Foucault και για τους Deleuze και Guattari, οι οποίοι ταξινομήθηκαν είτε στο μεταδομισμό είτε στο μεταμοντερνισμό, δεν είναι μάταιη η αντίσταση· οι συγκεκριμένοι συγγραφείς προσπαθούν να αποφύγουν τη γραμμική και τελεολογική σύλληψη της ιστορίας, αλλά και τον εξοβελισμό της διαφοράς, της ετερογένειας, την απόδοση στις μαζικές κατηγορίες μιας ομοιογένειας που δίνει σ' αυτές διάρκεια και τις επιτρέπει κατ' αυτόν τον τρόπο να εισέλθουν στις γραμμικές αφηγήσεις της ιστορίας και σε διαδράσεις σχετικά χαμηλής πολυπλοκότητας (βλ. υποκεφ. 1.3). Ωστόσο, ο Deleuze αναγνωρίζει ότι αυτές οι μεγάλες κατηγορίες ομοιογένειας επηρεάζουν τη δράση και τους προσανατολισμούς της, επομένως έχουν απτό, υλικό αντίκτυπο, και γι' αυτό επινοεί το πλάνο συνοχής ως ένα *επίπεδο* προβολής συλλογικών *υποκειμένων* ως αφηρημένων μηχανών (βλ. υποκεφ. 3.3). Με τη δύναμη-προσανατολισμό (η *δύναμη* αναφέρεται στη μαζικότητα και ο *προσανατολισμός* στη γλώσσα με την οποία τα υποκείμενα εκφράζουν τις προθέσεις και τους στόχους τους) επιδιώκω να τονίσω την ένταση που υπάρχει μεταξύ μαζικότητας και υποκειμενικών προσανατολισμών της δράσης (ετερογένεια)· η διάρκεια μιας δύναμης-προσανατολισμού είναι προσωρινή, είναι η διάρκεια εμφάνισής της.

Το αίτημα νομιμοποίησης *όλων των μεταναστών* ήταν ακριβώς μια ευέλικτη κίνηση πάνω στο λεπτό όριο μεταξύ δύναμης και προσανατολισμού. Δεν πρέπει να δούμε αυτό το αίτημα ως τη θυ-

σία των 300 στο όνομα της νομιμοποίησης της γυμνής ζωής, ούτε ως τη διεκδίκηση της αντιπροσώπευσης του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας. Το αίτημα νομιμοποίησης *όλων των μεταναστών* ήταν ο βασικός πόρος (κίνητρο, στόχος) που πρόσφεραν οι 300 στο μεταναστευτικό πληθυσμό ώστε να ενεργοποιηθεί διεκδικητικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Η ενεργοποίηση του μεταναστευτικού πληθυσμού ήταν δυνητική στην απεργία πείνας. Αν συνέβαινε, θα άλλαζαν οι όροι της συγκεκριμένης σύγκρουσης και πιθανώς η εξέλιξή της. Ο προσανατολισμός της απεργίας ήταν εξαρτημένος από τη δύναμη διεκδίκησης που θα επιτυγχανόταν στην πορεία της. Ο David Couzens Hoy (2004: 10-1), διακρίνοντας το μεταδομισμό από τον ορθολογισμό³⁹⁷, αναφέρει ότι, για τους μεταδομιστές, η αντίσταση δεν πρέπει να είναι τυφλή, αλλά προσανατολισμένη, δίχως ωστόσο αυτός ο προσανατολισμός να έχει διαστάσεις καθολικών αρχών και λόγων (reason)· «οι δρώντες θα ανακαλύψουν τι είναι εφικτό μέσω των δυνατοτήτων που ανοίγονται από την ίδια την αντίσταση» (στο ίδιο: 11). Αυτό που περιγράφει ο Hoy ως πιθανότητα, οι 300 το έκαναν εμπρόθετα και προ-σχεδιασμένα, πειραματίστηκαν πάνω στην ενεργοποίηση μιας δυνητικής δύναμης η οποία θα έδινε τη δυνατότητα να τεθούν υψηλότεροι στόχοι. Αυτή η κρίσιμη κίνηση συνέβαλε τα μέγιστα στην εσπευσμένη αντίδραση της κυβέρνησης, στις 27/01/2011, όσο ακόμη οι 300 ήταν μέσα στη Νομική. Μπροστά στο ενδεχόμενο μιας ανεξέλεγκτης κατάστασης μαζικής διεκδίκησης από τους ίδιους τους μετανάστες, στην εντύπωση εφικτότητας της οποίας συνέβαλαν σε κάποιο βαθμό και οι μαζικές κινητοποιήσεις των μουσουλμάνων μεταναστών το Μάιο του 2009 στην Αθήνα, κυβερνητικά στελέχη συναντήθηκαν με αντιπροσώπους των μεταναστευτικών κοινοτήτων, μέσα από το στόμα των οποίων *συνέστησαν* στο μεταναστευτικό πληθυσμό υπακοή.

η απεργία πείνας ως κόμβος τάσεων και εντάσεων

Υπάρχουν σημαντικοί λόγοι που μας καλούν να εστιάσουμε στην απεργία πείνας ως κόμβο τάσεων και εντάσεων· αντίθετα, αν τη δούμε απλοποιητικά ως μια σύγκρουση μεταξύ σαφώς οριοθετημένων, μετρήσιμων και ενοποιημένων δυνάμεων (για παράδειγμα, κυρίαρχος / κυριαρχούμενος κοκ.), θα χάσουμε από το οπτικό μας πεδίο ολόκληρο το εύρος εντάσεων που συμμετέχει στη διαμόρφωση αυτών των δυνάμεων (βλ. υποκεφ. 1.1 και 1.2). Ο William Walters (2002: 287), επιδιώκοντας να βρει τρόπους αντίστασης της γυμνής ζωής, τονίζει την ανάγκη να επινοήσουμε χώρους αντίπαλους των στρατοπέδων και προτείνει τους *χώρους ασύλου* (sanctuary)· αναφέρεται στα άσυλα ως χώρους όπου δίνονται οι μάχες της γυμνής ζωής, και φέρνει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την εκκλησία, αντλώντας από μια μαζική απεργία πείνας μεταναστών στη Γαλλία που οχυρώθηκε μέσα σε εκκλησία. Ωστόσο, η περίπτωση των 300 μας ωθεί προς μια περαιτέρω σημαντική διευκρίνιση. Το θεμε-

³⁹⁷ Χρησιμοποιώ τη δική του διάκριση.

λιώδες χαρακτηριστικό ενός τέτοιου χώρου δεν είναι η θεσμική του ιδιότητα, δίχως βέβαια να είναι ασήμαντη στο πλαίσιο μιας πολιτικής της σημασιοδότησης, όπως έδειξε το παράδειγμα της Νομικής³⁹⁸ για τη γυμνή ζωή δεν έχουν απομείνει δημόσιοι χώροι ασύλου, αλλά ούτε και ιδιωτικοί, δεδομένου ότι, με το πρόσχημα της λαθροδιακίνησης, ο νόμος ποινικοποιεί ουσιαστικά τη φιλοξενία και την αλληλεγγύη ακόμη και στον ιδιωτικό χώρο³⁹⁸. Η απεργία πείνας των 300 μάς δείχνει ότι το προεξέχον συστατικό αυτού του χώρου είναι οι σχέσεις, η ποιότητα και η πυκνότητά τους, το πλήθος τους, η δύναμη αλληλεγγύης που θα καταφέρει να ενεργοποιήσει η γυμνή ζωή ως ένδειξη ότι δεν είναι απομονωμένη.

Αν η ικανότητα πίεσης που μπορεί να ασκήσει μια απεργία πείνας στην κυριαρχία δε βασίζεται άμεσα στην αξία ή τη σημασία της ζωής αυτής καθαυτής, αλλά στην επίρριψη της ευθύνης μπροστά στο ενδεχόμενο απώλειας αυτής της ζωής, τότε η ικανότητα πίεσης μιας απεργίας πείνας πρέπει να ενταχθεί σε μια συζήτηση περί του τι είναι αποδεκτό και νομιμοποιημένο, δηλαδή τι είναι στρωματοποιημένο, και τι είναι μη-αποδεκτό και απονομιμοποιημένο σε ένα δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο: όπως κάθε σημασία, έτσι και η ευθύνη για την απώλεια μιας ζωής φιλτράρεται μέσα από τα κυρίαρχα κανονιστικά και αξιακά στρώματα μιας κοινωνίας. Ιδιαίτερα στο βαθμό που κάποιες σημασίες έρχονται σε σύγκρουση με τα κυρίαρχα στρώματα αυτονόητων επάνω στα οποία θεμελιώνεται η λειτουργικότητα ενός καθεστώτος ή συστήματος, οι σημασίες αυτές είναι εντατικά αναδυόμενες και δεν μπορούμε να τις θεωρήσουμε ως δεδομένες. Αν αποκόψουμε τη συζήτηση για την ικανότητα πίεσης μιας απεργίας πείνας από τη συζήτηση για τα στρώματα αυτονόητων τα οποία αμφισβητεί, τότε μπορεί να χάσουμε από το οπτικό μας πεδίο το εύρος διλημμάτων που εμφανίζονται και στο οποίο διαμορφώνονται οι δυναμικές ή δυνάμεις. Επιπλέον, δεν μπορούμε να αποσπάσουμε τις σημασίες από τα υποκείμενα και τις μεταξύ τους συναντήσεις, ούτε από τις τεχνολογίες και τους διαύλους εκπομπής τους³⁹⁸: οι σημασίες δεν αιωρούνται αυθύπαρκτες σε έναν κενό χώρο, αλλά αναδύονται μέσα από απειροελάχιστες λανθάνουσες μοριακές διαδράσεις, αλλά και προβεβλημένες δημόσιες σημασιοδοτήσεις³⁹⁸: οι σημασίες που ενεργοποιούνται σε έναν κόμβο τάσεων και εντάσεων δεν είναι δεδομένες, αλλά αποτελούν διακύβευμα των δυνάμεων και των εντάσεων που εμφανίζονται, υπόκεινται σε πολιτικές της σημασιοδότησης, σε ρητορικές προσπάθειες επιρροής που μεταβιβάζουν κανονιστικά πρότυπα και περιεχόμενα, και σε νευροπολιτικές διαδικασίες, δηλαδή σε πιο μακροπρόθεσμες διαδικασίες επανάληψης που παρεμβαίνουν στη μνήμη και εντυπώνουν στρώματα σε ολόκληρο το σύμπλεγμα σώμα-εγκέφαλος-κουλτούρα. Υπενθυμίζω ότι με τα στρώματα δεν υποδηλώνω καθ' ύψος αναπαραστάσεις, δηλαδή διαφορετικά επίπεδα, αλλά αναφέρομαι σε χωροχρονικές, εδαφικοποιημένες πυκνότητες που ορίζουν το κυρίαρχο (βλ. υποκεφ. 1.4, 3.3 και 4.5).

Κάνοντας ένα βήμα παραπέρα, η σχέση μεταξύ αξίας ή σημασίας της ζωής και πίεσης στον κυ-

³⁹⁸ Ν. 4251/2014, αρ. 29 και 30 (ΦΕΚ Α' 80/1.4.2014) (ο νόμος επικυρώνει σχετικό πρωτόκολλο του ΟΗΕ).

ρίαρχο δε μεσολαβείται μόνο από την επίρριψη ευθύνης, αλλά και από τις ενδεχόμενες συνέπειες που μπορεί να έχει στον κυρίαρχο αυτή η επίρριψη ευθύνης. Πλέον δεν υπάρχει κάποια υπερβατική δύναμη, όπως η Θεία Δίκη, η πίστη στην οποία ανάγκαζε ενδεχομένως στις αρχαϊκές ή προνεωτερι- κές κοινωνίες τον κατηγορούμενο να αποκαταστήσει τη δικαιοσύνη που διεκδικούσε ο κατηγορός· έτσι, η εξέλιξη μιας απεργίας πείνας εμμένει στο κοινωνικό πεδίο και εξαρτάται από την ικανότητα εντύπωσης -στον κυρίαρχο- μιας δύναμης ικανής να επιφέρει συνέπειες (αφηρημένη μηχανή αλλη- λεγγύης, εντύπωση εφικτότητας του Δεκέμβρη κοκ.). Συνοπτικά, η συγκεκριμένη μελέτη περιπτώ- σης όχι μόνο επιβεβαιώνει τη θέση του Patrick Anderson (2004) ότι πρέπει να δούμε την απεργία πείνας ως συμμαχία, δηλαδή ως σχέση μεταξύ απεργών και ακτιβιστών, αλλά προτείνει να πάμε και ένα βήμα παραπέρα ή, καλύτερα, πολλά βήματα. Το να δούμε την απεργία πείνας ως κόμβο τάσεων και εντάσεων σημαίνει ότι δεν αντιλαμβανόμαστε την αλληλεγγύη ως κάτι αμιγώς προϋπάρχον και δεδομένο, αλλά ως κάτι εντατικά αναδυόμενο· εστιάζουμε στο εύρος εντάσεων από το οποίο ανα- δύονται οι εμπλεκόμενες δυνάμεις, μεταξύ των οποίων και η αλληλεγγύη. Εστιάζοντας σ' αυτό το εύρος, δίνουμε έμφαση στις διαδικασίες δυνητικοποίησης του εν ενεργεία υπαρκτού, δηλαδή προ- βληματοποίησης κυρίαρχων αυτονόητων και αραίωσης ή χαλάρωσης των στρωμάτων τους, καθώς και στις διαδικασίες ενεργοποίησης του δυνητικού και παραγωγής νέων στρωμάτων, μια συζήτηση η οποία κινείται μέχρι τώρα κυρίως σε θεωρητικό επίπεδο.

Ωστόσο, αν θέλουμε να εμπλουτίσουμε την ανάλυση εμπειρικά, θα πρέπει να μπορούμε να ε- ντοπίζουμε αυτές τις διαδικασίες και σε εμπειρικό επίπεδο. Προς αυτήν την κατεύθυνση πρότεινα την έννοια της *δύνης* (βλ. υποκεφ. 1.4). Όπως η ενεργοποίηση βρίσκει την εμπειρική της αντανά- κλαση στην τοπολογική έννοια της (συν-)ενέργειας, της συλλογικής ενέργειας (action), έτσι και η δυνητικοποίηση βρίσκει την εμπειρική της αντανάκλαση στη δύνη. Με τις δύνες αναφέρομαι σε συναντήσεις μεταξύ υποκειμένων όπου η δυνητικοποίηση εμφανίζεται ως επακόλουθο της αποτυ- χίας της ενεργοποίησης. Για την ακρίβεια, εκεί που οι διαδικασίες ενεργοποίησης του δυνητικού και συμπαράσυρσης σε συλλογικές γραμμές πτήσης σκοντάφτουν σε διαφορετικά αυτονόητα, δη- λαδή εκεί όπου δεν επιβεβαιώνεται η «οικονομία της συνείδησης» (Bateson 1987 [1972]: 146), αρ- χίζουν να λαμβάνουν χώρα οι διαδικασίες δυνητικοποίησης, προβληματοποίησης του εν ενεργεία υπαρκτού και επινόησης νέων κόσμων, ποιοτήτων κοκ. Στο βαθμό που το δυνητικό είναι θεμελιω- μένο σε διαφορετικά αυτονόητα από ό,τι το εν ενεργεία υπαρκτό, η συλλογική ενέργεια (ως τάση ενεργοποίησης του δυνητικού) *σκοντάφτει* και η διαδικασία ενεργοποίησης μετατρέπεται σε διαδι- κασία δυνητικοποίησης. Τότε αποκαλύπτεται μια δύνη ως χώρος ανάδρασης όπου πρέπει να εξηγη- θούν τα αυτονόητα ώστε να λάβει χώρα η επιρροή ή συμπαράσυρση. Έτσι, η δύνη μπορεί να γίνει αντιληπτή είτε ως κάτι αντίθετο της συν-ενέργειας, της συλλογικής ενέργειας, είτε ως επακόλουθο της αποτυχίας της συν-ενέργειας, αλλά και ως προϋπόθεση της συν-ενέργειας στις περιπτώσεις που

γεφυρώνεται το κενό μεταξύ διαφορετικών αυτονόητων. Η δύνη είναι ένας τόπος συνάντησης, μια σχέση όπου αποκαλύπτεται ένα αυτονόητο ως τέτοιο ή, με άλλα λόγια, αποκαλύπτονται διαφορετικά αυτονόητα.

Η δύνη είναι ένας μοριακός τόπος συνάντησης, με την έννοια ότι κάθε δύνη συμμετέχει δίκη μορίου στην ενεργοποίηση προσανατολισμένης δύναμης, τη στρωματοποίηση του δυναμικού και την προβληματοποίηση του εν ενεργεία υπαρκτού (δυναμικοποίηση). Η ευρύτερη σημασία των δυνών γίνεται κατανοητή μόνο αν αναδείξουμε τον κρίσιμο ρόλο που παίζουν τα *αυτονόητα* στη λειτουργικότητα ενός καθεστώτος ή συστήματος, στην αναπαραγωγή του δίχως να επηρεάζεται ιδιαίτερα από μειονοτικούς αποκλεισμούς και αποκλίνουσες τάσεις³⁹⁹. Αυτή η αναπαραγωγή είναι αποτέλεσμα όχι τόσο κάποιας εννοιολογικής ή ιδεολογικής συνοχής, όσο αυτονόητων *εντυπώσεων* (βλ. υποκεφ. 3.3) που επιτρέπουν στους ανθρώπους σχετικά παραπλήσιες ερμηνείες της πραγματικότητας, αλλά και του γεγονότος ότι σ' αυτό το καθεστώς εγγράφονται οι καθημερινές ρουτίνες των ανθρώπων, με ιδιαίτερα προεξέχουσες τις ρουτίνες επιβίωσης⁴⁰⁰. Απ' αυτήν την οπτική, ένα καθεστώς αναδύεται ως λειτουργικό μέσα από τη στρωματοποίηση αυτονόητων και ρουτινών. Τα αυτονόητα εμπλέκονται σε ολόκληρο το εύρος σώμα-εγκέφαλος-κουλτούρα. Στον ενσώματο νου, τα αυτονόητα εντυπώνονται μέσω επαναλήψεων στη δυναμική μνήμη -η οποία τροφοδοτεί τη συνείδηση, τη ρητή, συνειδητή μνήμη- και έχουν τη διάσταση υποβολής· ακόμη και αν βιώθηκαν ως επιβολή, στο πέρασμα των γενεών έχασαν αυτήν τη διάσταση. Στην κουλτούρα, τα στρώματα αυτονόητων αναφέρονται σε χωρο-χρονικά πυκνά, επαναλαμβανόμενα αυτονόητα και ρουτίνες, επάνω στα οποία αποκτάει ή διασφαλίζει τη λειτουργικότητά του ένα καθεστώς. Η υπόθεση για το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων και των μεγάλων -ισμών που προσανατόλισαν τις κοινωνικές δυνάμεις των μαζικών κοινωνιών ωθεί πολλούς θεωρητικούς να εστιάσουν στην πολιτική διάσταση των αυτονόητων: ένα στρωματοποιημένο καθεστώς δεν έχει την ανάγκη συνειδητοποιημένων, στρατευμένων υποστηρικτών: για παράδειγμα, δεν κατακλύζεται ο εθνοκρατικός χώρος από συνειδητοποιημένους εθνικιστές που θα θυσιάζονταν *πρόθυμα* στο βωμό του έθνους, ούτε μπορούμε να εξαιρέσουμε το καπιταλιστικό καθεστώς από τις ρουτίνες επιβίωσης των ανθρώπων. Ο Régis Debray (2007) υποστηρίζει ότι η υπέρβαση των αυτονόητων και των ρουτινών είναι μια βασική διάσταση της επανάστασης και της κοινωνικής αλλαγής, ενώ η Marilyn Strathern (1992) τονίζει ότι η στρωματοποίηση νέων αυτονόητων είναι εξίσου σημαντική. Για τους Deleuze & Guattari (1987: 56), το έργο των οποίων μπορεί να αναγνωστεί και ως μια προσπάθεια να εμπνεύσουν τρόπους διεξόδου από το

³⁹⁹ Να υπενθυμίσω ότι για τους Foucault, Deleuze και Guattari, αυτή η αναπαραγωγή είναι πάντα αποκλίνουσα, τα στρώματα είναι διαρκή γίνεσθαι και οι ομοιοστατικοί μηχανισμοί δεν είναι ποτέ τέλειοι.

⁴⁰⁰ Με τις *ρουτίνες επιβίωσης* αναφέρομαι στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι βγάζουν τα προς το ζην, δηλαδή στην εργασία τους ή το επάγγελμά τους, θέλοντας να δώσω έμφαση όμως στη διάσταση της βιοματικής ασφάλειας που έχει αυτή η ρουτίνα.

φουκοϊκό εγκλωβισμό της αντίστασης στην πανταχού παρούσα εξουσία (ενδεικτικά, βλ. Michael & Still 1992), το σημαντικό και δύσκολο είναι το δεύτερο σκέλος αυτής της σχέσης: όχι τόσο το πώς κάτι καταφέρνει να δραπετεύσει από τα στρώματα (δυνητικοποίηση, γραμμές πτήσης κοκ.), αλλά το πώς τα πράγματα μπαίνουν αρχικά σε στρώματα (ενεργοποίηση, στρωματοποίηση κοκ.)· όχι τόσο οι διαδικασίες μετάβασης στο πλάνο συνοχής, όσο οι διαδικασίες μετάβασης στο πλάνο οργάνωσης· όχι τόσο οι γραμμές πτήσης, ούτε οι αντιστάσεις (βλ. Bonta & Protevi 2004: 150), όσο η στρωματοποίηση. Άλλωστε, όπως δηλώνουν ξεκάθαρα, οι λείοι χώροι (όπως είναι το πλάνο συνοχής) δεν επαρκούν ώστε να μας σώσουν (Deleuze & Guattari 1987: 500)⁴⁰¹. Αυτό είναι ένα σημαντικό σημείο που διακρίνει, όπως είδαμε, την απεργία πείνας των 300 από τις αδιόρατες πολιτικές στις οποίες εμπλέκονται οι μετανάστες ώστε να διαφύγουν των καθεστώτων ελέγχου της μετακίνησης. Είδαμε ότι η απεργία πείνας δεν ήταν μια απόπειρα διαφυγής από ένα καθεστώς ελέγχου, αλλά μια δραστική και εμπρόθετη απόπειρα στρωματοποίησης ταξικών προσανατολισμών και φιλομεταναστευτικών στάσεων.

αντλώντας από τις δυνες

Οι 300 έθεσαν ένα υπαρξιακό δίλημμα που αφορά το *ποιος* δικαιούται να υπάρχει στο χώρο, ενώ προσπάθησαν να δώσουν ταξικό προσανατολισμό στη δύναμη αλληλεγγύης που θα κατάφερναν να ενεργοποιήσουν. Ωστόσο, αν εστιάσουμε στις σημασίες όχι ως κάτι δεδομένο, αλλά ως διακύβευμα των σχέσεων, τότε θα δούμε ότι οι 300 ενεργοποίησαν σημασίες που ξεπερνούσαν τις προθέσεις τους. Περιηγηθήκαμε σ' αυτές ως στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων, όπως αυτό εκδηλώθηκε σε σχέση με την απεργία πείνας (βλ. υποκεφ. 4.5). Αυτή η περιήγηση, η αναζήτηση επαναλαμβανόμενων αυτονόητων στοιχείων και η ανάπτυξη μιας συζήτησης που να τα συνδέει, έδειξε μια ισχυρή σχέση *ταύτισης* του πολίτη με το κράτος, αλλά και τη στενή σχέση εθνοκρατικής επικράτειας και συνόρων με το αίσθημα ασφάλειας των πολιτών. Για παράδειγμα, συναντάμε μια διαχειριστική λογική που υποβαθμίζει την ηθική διάσταση της δικαιοσύνης σε ποσοτικό ζήτημα («ναι μεν δίκαια τα αιτήματά τους, αλλά πόσους να αντέξουμε») ή ένα εύκολο ολίσθημα από τον ανθρωπισμό στο διαχειριστικό αποκλεισμό («άνθρωποι είναι και αυτοί, αλλά πόσους να αντέξουμε»), τα οποία, φυσικά, αποκαλύπτουν και ένα αίσθημα φόβου. Αυτές τις αυτονόητες διαχειριστικές λογικές θα πρέπει να τις δούμε μάλλον ως στρωματοποιημένα απότοκα του τηλεοπτικού ειδησεογραφικού λόγου και του λόγου των κομμάτων. Αντίστοιχη είναι και μια οικονομίστικη λογική διαχείρισης της ζωής («όσους έχουν καταβάλει σημαντικά ποσά στο ΙΚΑ δεν τους ρίχνουμε στα κρατητήρια»). Συναντάμε επίσης συχνά μια αγανάκτηση που προέρχεται από τη *λογική λαθρομεταναστευτικής θρασύτητας* («ανεχό-

⁴⁰¹ Οι λείοι χώροι γίνονται κατανοητοί σε αντιπαράθεση με τους γραμμωτούς χώρους του κράτους που ταξινομεί, κατηγοριοποιεί την αδιαμόρφωτη ύλη ώστε να τη διαχειριστεί.

μαστε τέτοιες συμπεριφορές από έλληνες, αλλά όχι και από μετανάστες») η οποία αποκαλύπτει μια ιδιόκτητη σύλληψη της εθνοκρατικής επικράτειας από μέρους των ιθαγενών (αυτός ο χώρος ανήκει σε μας) και αναπαράγει τους μετανάστες ως ξένους. Η αντίληψη αυτή, στην πιο φιλόξενη εκδοχή της, τους βλέπει ως *μουσαφίρηδες*, υποδεικνύοντας την ίδια στιγμή ότι είναι περιστοιχισμένοι από όρια ανοχής, από αμέτρητες περιφράξεις που από τη μια μεριά καλύπτουν την *εθνοκεντρική αυταρέσκεια της φιλοξενίας*, ενώ από την άλλη επιδεικνύουν τη *θρασύτητα της λαθρομετανάστευσης*, δείχνοντας ότι η φιλοξενία έχει τα όριά της. Επιπλέον, εδώ αποκαλύπτεται και μια ανταγωνιστική σχέση των εθνοκρατικών αυτονόητων με τους ταξικούς προσανατολισμούς, στο βαθμό που η πολιτική γίνεται υπόθεση υπεράσπισης ενός έθνους από μια απειλή, η οποία, μάλιστα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι εσωτερική. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι εδώ υπάρχει και μια διάσταση ηθικής νομιμοποίησης της ταξικής εκμετάλλευσης του ξένου, αυτού που *δε δικαιούται να υπάρχει εδώ*, στο δικό μας χώρο. Ωστόσο, δεδομένου ότι η ταξική εκμετάλλευση απαντάται εύκολα και σε ιθαγενείς, ίσως είναι πιο σημαντικό να σημειώσουμε ότι η πυκνότητα του στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων δημιουργεί ένα ευνοϊκό έδαφος στρέβλωσης ή διαστροφής των ταξικών αιτημάτων σε εθνικά ζητήματα. Δεδομένου ότι το εθνικό κράτος αποτελεί πλέον την κεντρική οργανωτική αρχή των κοινωνικών σχέσεων ανά τον κόσμο, εστιάζοντας στην ιδιαίτερη σχέση μεταξύ στρώματος εθνοκρατικών αυτονόητων και ταξικών προσανατολισμών, υποστήριξα ότι ναι μεν πρόκειται για ανταγωνιστική σχέση, αλλά όχι για σχέση μεταξύ ανταγωνιστικών ισοδύναμων. Όσο ευδιάκριτα και αν εννοιολογήσουμε τα όρια μεταξύ εθνοκρατικών και ταξικών προσανατολισμών της δράσης, σε εμπειρικό επίπεδο δεν είναι καθόλου ευδιάκριτα (Thompson 1966· Gilroy 1987· Wiewiorka 1995 [1991]· Arat-Koç 2014). Οι ταξικοί προσανατολισμοί της δράσης πασχίζουν να αναδυθούν δραστηκά μέσα από τις καπιταλιστικές ρωγμές ενός πάντα-ήδη-διαμορφωμένου εθνοκρατικού χώρου, πασχίζουν να αναδυθούν μέσα από το πυκνό αντιδραστικό στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων. Αυτό σημαίνει ότι, μέσω των σημασιών που προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν οι απεργοί πείνας, δε βρέθηκαν αντιμέτωποι μόνο με τον κρατικό μηχανισμό ή με τον κυρίαρχο, με συντηρητικά κόμματα και με ρατσιστικές συλλογικότητες, αλλά άγγιξαν ευαίσθητες χορδές των πολιτών, με προεξέχουσα ίσως αυτήν της ασφάλειας η οποία βιώνεται σε συνάρτηση με την εθνοκρατική επικράτεια, όπως προανέφερα.

Ποικίλες αυτονόητες λογικές που εντοπίσαμε στο στρώμα εθνοκρατικών αυτονόητων αναπαράγονται και από ένα φιλομεταναστευτικό λόγο. Για παράδειγμα, μπορούμε να δούμε την ποσοτική διαχειριστική λογική στο γνωστό επιχείρημα των *χαμηλότερων ποσοστών ασύλου σε όλη την Ευρώπη*, το οποίο χρησιμοποιείται από πολλές οργανώσεις για να πιέσει το κράτος να αυξήσει τα ποσοστά ασύλου. Την οικονομίστικη λογική μπορούμε να τη δούμε να αναπαράγεται στο αντίστοιχο επιχείρημα ότι *το ελληνικό κράτος πληρώνει τσουχτερά πρόστιμα στην ΕΕ λόγω καταπάτησης των αν-*

θρωπίνων δικαιωμάτων. Επιπλέον, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ακόμη έναν περιορισμό της ταξικής δράσης ο οποίος, υπό μια έννοια, ναι μεν εκκινεί υπό την πίεση του στρώματος εθνοκρατικών αυτονότων, αλλά δεν παύει να εκδηλώνεται στον ταξικό λόγο ως όριο της δράσης των μεταναστών, αντιμετωπίζοντάς τους ως ένα είδος ταξικής εξαίρεσης: ναι μεν δίκαια τα αιτήματά τους, αλλά οι αγώνες τους δύνανται να ενεργοποιήσουν εθνικιστικά ή ρατσιστικά αντανακλαστικά.

Οι δύνες δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν, καθώς προϋποθέτουν πρόσβαση στις περιοχές που εμφανίζονται και, μάλιστα, τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή αυτής της εμφάνισης. Ωστόσο, το παράδειγμα της απεργίας πείνας έδειξε ότι δύνες εμφανίστηκαν σε μεγάλο εύρος, τόσο σε λειτουργικά συστήματα, όπως το πανεπιστήμιο, το εκπαιδευτικό σύστημα, το σύστημα υγείας, όσο και σε πολιτικές συλλογικές συναρθρώσεις, τα μέλη των οποίων χαρακτηρίζονται από κάποια σχετική ιδεολογική εγγύτητα (βλ. υποκεφ. 4.1, 4.2 και 5.1). Ωστόσο, στην κάθε περιοχή οι δύνες αποκαλύπτουν διαφορετικές ποιότητες αυτονότων. Για παράδειγμα, η στήριξη των απεργών πείνας από την Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής και Υγείας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου προκάλεσε εσωτερικές δύνες στις οποίες αποκαλύφθηκε ότι δεν ήταν αυτονότος ο δίκαιος χαρακτήρας των αιτημάτων των 300 για όλα τα μέλη της. Αυτές οι δύνες εξελίχτηκαν σε εντάσεις και οδήγησαν σε μια εκ των έσω αμφισβήτηση του ρόλου της συγκεκριμένης Επιτροπής. Από την άλλη, για τα μέλη της αριστερής συνδικαλιστικής παράταξης Συσπείρωση Πανεπιστημιακών, τα οποία δε χαρακτηρίζονται μόνο από επαγγελματική σχέση, αλλά και από κάποια σχετική ιδεολογική εγγύτητα, εν συγκρίσει μ' αυτά της Επιτροπής, ο δίκαιος χαρακτήρας των αιτημάτων των 300 ήταν αυτονότος (για όλα τα μέλη που εκφράστηκαν), κάτι που επέτρεψε στα μέλη της Συσπείρωσης να *πάνε ένα βήμα παραπέρα (υποστηρίζουμε τους απεργούς)*· ωστόσο, οι δύνες αποκάλυψαν διαφορετικές αυτονότες θέσεις ως προς τη στρατηγική που έπρεπε να ακολουθηθεί ή ως προς την επιλογή της Νομικής ως κέντρο αγώνα. Εστιάζοντας σε πολιτικές συναρθρώσεις, αν η *ενότητα* αναφέρεται σε κάτι που εγγυάται τη σταθερότητα και τη διάρκεια των ιδιοτήτων ή των σχέσεων μιας συλλογικής συνάρθρωσης (μιας συλλογικότητας, μιας ομάδας, μιας οργάνωσης κοκ.), τότε οι δύνες αποκαλύπτουν την ενότητα αυτή όχι ως κάτι δεδομένο, αλλά ως ένα διαρκές διακύβευμα της δράσης. Οι δύνες αποκαλύπτονται πάντα σε σχέση με ένα αντικείμενο-δεσμό, τον κόμβο τάσεων και εντάσεων, ή ένα δίλημμα, ένα διακύβευμα, ένα πρόβλημα -δίχως αυτό, τα *πράγματα* θα κυλούσαν αυτονότα. Οι δύνες, ως τέτοιες, δεν αποκαλύπτουν διχόνοια, διχασμό, κερματισμό κοκ.· αποκαλύπτουν κάτι πολύ πιο σημαντικό: η δράση μπορεί να πατάει τα συλλογικά της βήματα απρόσκοπτα πάνω σε αμέτρητα διαφορετικά αυτονότα, τα οποία όμως παραμένουν ανεκδήλωτα· έρχονται στην επιφάνεια ως πρόβλημα που πρέπει να συζητηθεί, μόνο συγκυριακά, μόνο σε σχέση με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο-δεσμό, με ένα συγκεκριμένο διακύβευμα. Μια σύγκρουση, όσο ξεκάθαρη και αν φαίνεται σε αφηρημένη επίπεδο, στο πλάνο συνοχής, σε εδαφικοποιημένο επίπεδο, στο πλάνο οργάνωσης, μπορεί

να συνίσταται από αμέτρητες λανθάνουσες δύνες μοριακών διαδράσεων, στις οποίες, όπως είδαμε, διακυβεύονται συνειδησιακές μετατοπίσεις, ταυτότητες, συναισθηματικές σχέσεις κοκ., δηλαδή αλλάζουν οι ιδιότητες των συναρθρώσεων που εμπλέκονται στη σύγκρουση. Οι δύνες δεν έχουν κάποια ντετερμινιστική σχέση με τις διακλαδώσεις των συναρθρώσεων· δεν επήλθε διάσπαση οποτεδήποτε αποκαλύφθηκαν διαφορετικά αυτονόητα. Οι δύνες μπορούν να συμβάλουν και στη συνειδησιακή σύγκλιση μεταξύ των μελών μιας πολιτικής συνάρθρωσης, καθώς, όταν αποκαλύπτονται διαφορετικά αυτονόητα, η προσπάθεια γεφύρωσης αυτού του κενού απαιτεί συζήτηση, άρθρωση λόγου (discourse), που, υπό ένα νευροπολιτικό πρίσμα, μεταφράζεται και ως μεταφορά στοιχείων από τη δυνητική στη ρητή, συνειδητή μνήμη.

από το πλάνο οργάνωσης στο πλάνο συνοχής

Η δράση μπορεί να πατάει τα συλλογικά της βήματα απρόσκοπτα πάνω σε αμέτρητα ανεκδήλωτα διαφορετικά αυτονόητα και η ενότητα ή η συνοχή δεν είναι ένα προϋπάρχον δεδομένο, αλλά ένα διαρκές διακύβευμα αυτής της δράσης. Ωστόσο, η ενεργοποίηση της αλληλεγγύης δεν αναφέρεται σε κάποιο φαινόμενο αμιγούς παρθενογένεσης. Της απεργίας πείνας προϋπήρχαν δυνάμεις-χώροι, (αντιρατσιστικοί, αριστεροί, αναρχικοί, φοιτητικοί, συνδικαλιστικοί κ.λπ.) πολιτικοί χώροι με ήδη ενεργούς διαύλους επαφών και συντονισμού, των οποίων, σε μια συγκεκριμένη συστημική διάταξη, οι ιδεολογικοί και αξιακοί τους προσανατολισμοί τους επιτρέπουν συμμετοχή σε κοινές δυνάμεις-προσανατολισμούς. Εστίασαμε στα κείμενα (ανακοινώσεις, προκηρύξεις κοκ.) που παρήγαγαν αυτοί οι χώροι ως εδαφικοποιημένα συστατικά της έκφρασης της αφηρημένης μηχανής αλληλεγγύης. Η περιήγηση σ' αυτό το ογκώδες υλικό αποκάλυψε μια πολύπλοκη πολλαπλότητα εννοιολογικών και ιδεολογικών συγκλίσεων και αποκλίσεων μεταξύ αυτών των δυνάμεων-χώρων (βλ. υποκεφ. 6.3). Ο καθένας, στην προσπάθειά του να αναδείξει τη σημασία της απεργίας πείνας, συνέδεσε το αντικείμενο-δεσμό με ευρύτερες διαδικασίες, πληρώνοντας αυτήν την εννοιο-υλική⁴⁰² απόσταση μεταξύ μερικού (απεργία πείνας) και ολικού (για παράδειγμα, καπιταλισμός, παγκοσμιοποίηση κοκ.) με έννοιες που προέρχονται από το δικό του ιδιαίτερο εννοιολογικό φίλτρο. Αυτή η διαδικασία συμβάλλει στην ανάδειξη της διεξάρτησης και της πολυπλοκότητας στον καπιταλισμό. Δε θα πρέπει να δούμε την ανάδυση της πολυπλοκότητας και της διεξάρτησης μόνο ως αποτέλεσμα του αυξανόμενου καταμερισμού εργασίας (που θόλωσε τα ευδιάκριτα ταξικά όρια που περιέγραψαν οι Marx και Weber) και της παγκοσμιοποίησης, αλλά και ως αποτέλεσμα τις αυξανόμενης έκθεσης των ανθρώπων σε πολλαπλές αφηγήσεις, ερμηνείες, έννοιες κοκ.

Μέσα σ' αυτό το ογκώδες και πολύπλοκο υλικό λόγου (discourse) προσπάθησα να εντοπίσω έ-

⁴⁰² Εννοιο-υλικό στο βαθμό που οι έννοιες προσανατολίζουν δράση και, μέσω αυτής, έχουν απτό, υλικό αντίκτυπο.

ναν «υψηλότερο κοινό παράγοντα» (Bateson 1987 [1972]: 104) που να συνέχει κατά κάποιον τρόπο αυτούς τους δυνάμους χώρους. Τον εντόπισα στο ότι όλοι οι χώροι θεωρούν *δίκαια τα αιτήματα* των μεταναστών. Επιπλέον, συναντάμε συχνά μια λογική που συνδέει την *αντίσταση στην εκμετάλλευση* με την *αξιοπρέπεια*, καθώς και μια αναπαράσταση των μεταναστών ως *εξιλαστήριων θυμάτων*. Είδαμε ωστόσο ότι τα κείμενα αποκάλυψαν και αμέτρητες αποκλίσεις. Μικρές εννοιολογικές αποκλίσεις μπορεί να αποκαλύπτουν μεγάλες ιδεολογικές αποστάσεις, οι οποίες, ωστόσο, δεν αποκλείουν τη συμμετοχή αυτών των συλλογικοτήτων σε κοινές δυνάμεις-προσανατολισμούς. Οι σχέσεις εγγύτητας / απόστασης μεταξύ των δυνάμω-χώρων που εκφράζουν αυτές οι αποκλίσεις δεν είναι καθολικές και δεδομένες. Η προβολή ή η αναπαράσταση της εγγύτητας / απόστασης μεταξύ των συλλογικοτήτων ή των διαφόρων κατηγοριών μεταβάλλεται αναλόγως, μεταξύ άλλων, του όγκου και της ποιότητας της πληροφορίας που εισέρχεται στην κάθε δεδομένη στιγμή στο αντιληπτικό εύρος του υποκειμένου που κάνει την αναπαράσταση ή την προβολή. Για παράδειγμα, είδαμε ότι οι ίδιοι απεργοί πείνας, κατά τη διάρκεια της ίδιας συνέντευξης, άλλοτε έτειναν σχεδόν να ταυτιστούν με τους αλληλέγγυους και άλλοτε αποστασιοποιούνταν ασκώντας τους κριτική. Εφόσον οι εννοιολογικές αποκλίσεις και αποστάσεις δεν αποτελούν απαραίτητα εμπόδιο στη συλλογική δράση, τότε επιστρέφουμε πάλι στο ζήτημα των αυτονόητων, ως ανείπωτων, μη-συζητημένων εννοιολογικών στοιχείων. Δεν μπορούμε να εξαιρέσουμε το ζήτημα των αυτονόητων από τη συζήτηση γι' αυτό που ο Gregory Bateson αποκάλεσε «οικονομία της συνείδησης», την ικανότητα *να πηγαίνουμε ένα βήμα παραπέρα*, τις συλλογικές απεδαφικοποιήσεις, τις γραμμές πτήσης που τις συγκροτούν, τους προσανατολισμούς της δράσης: η δράση πατάει απρόσκοπτα τα συλλογικά της βήματα πάνω σε αμέτρητα ανεκδήλωτα διαφορετικά αυτονόητα. Τα αυτονόητα αποτελούν υλικό της δυνητικής μνήμης στην οποία δεν έχουμε πρόσβαση εύκολα με συνειδητό τρόπο, αλλά εμπλέκεται στη γνωστική πρόσληψη του κόσμου, καθώς τροφοδοτεί τη ρητή, συνειδητή μνήμη. Επιπλέον, τα αυτονόητα εντυπώνονται πρωτίστως μέσω επαναλήψεων και οι τηλεοπτικές μεγαεκπομπές παίζουν κρίσιμο ρόλο στη στρωματοποίησή τους στο σύμπλεγμα σώμα-εγκέφαλος-κουλτούρα.

Αυτή η πολλαπλότητα και πολύπλοκη άρθρωση μεταξύ αποκλινόντων και συγκλινόντων στοιχείων που συναντάμε στο πλάνο οργάνωσης χάνεται καθώς μεταβαίνουμε στο πλάνο συνοχής. Η δραστηριότητα αλληλεγγύης στην απεργία πείνας κατασκεύασε μια κοινή ταυτότητα (αλληλέγγυοι)⁴⁰³, μια συνοχή που συνδέθηκε με ποικίλα ιστορικά στοιχεία, αποκτώντας διάρκεια και ιδιότητες: «Είμαστε αρκετά δύσκολοι αντίπαλοι. [...] Η εξουσία το ξέρει και από άλλες περιπτώσεις», ανέφερε χαρακτηριστικά σε τηλεοπτική του συνέντευξη αλληλέγγυος, καθώς προσπαθούσε να εντυπώσει στην κυβέρνηση τι ήταν ικανή να κάνει η αφηρημένη μηχανή αλληλεγγύης. Η αφηρημένη μηχανή

⁴⁰³ Για τη σημασία που έχει η κατασκευή της ταυτότητας στα πολύπλοκα συστήματα δράσης, βλ. την εξαιρετική δουλειά του Alberto Melucci (1996).

αλληλεγγύης συνδέθηκε μετα-επικοινωνιακά με το Δεκέμβρη· κατασκευάζοντας περίτεχνα την εντύπωση εφικτότητας του Δεκέμβρη, κατάφερε να εγγυηθεί τη σωματική ασφάλεια της γυμνής ζωής, τη συνέχιση και την ολοκλήρωση της απεργίας πείνας. Ωστόσο, οι προβολές στο πλάνο συνοχής έχουν περιορισμούς. Ναι μεν τροφοδοτούν τους προσανατολισμούς της δράσης και, ως εκ τούτου, έχουν υλικό αντίκτυπο, επομένως έχει σημασία να μιλάμε για συνοχές, για αφηρημένες μηχανές, αλλά συγκαλύπτουν την πολλαπλή και πολύπλοκη μοριακή δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα στις εδαφικοποιημένες συστατικές συναρθρώσεις των αφηρημένων μηχανών, δηλαδή εντός και μεταξύ δυνάμεων-χώρων.

Η αφηρημένη μηχανή είναι αναδύομενη, δεν αναγάζεται σε καμιά από τις εδαφικοποιημένες, στρωματοποιημένες της υποστάσεις, σε κανένα από τα συστατικά της, ενώ ορίζεται πρωτίστως από αδιαμόρφωτες ύλες και μη-τυπικές λειτουργίες, εντατήρες που διευρύνουν τα όρια της γλώσσας και, δεδομένου ότι η γλώσσα είναι φίλτρο πρόσληψης, εντύπωσης του κόσμου, διευρύνουν τα όρια του κόσμου (*no borders, no nations*). Η αφηρημένη μηχανή δεν είναι χειραγωγήσιμη, εξελίσσεται από μόνη της στο πλάνο συνοχής, το οποίο κατασκευάζει επίσης, αλλά παρόλ' αυτά παραμένει ενσάρκωμένη σε ένα στρώμα, στις υποστάσεις του (δύναμοι-χώροι, δυνάμεις-προσανατολισμοί, αλληλέγγυοι κοκ.), του οποίου ορίζει τις συζεύξεις, τις πυκνότητες και τις δυνάμεις έλξης. Οι δυνάμοι-χώροι, τα εδαφικοποιημένα συστατικά της αφηρημένης μηχανής είναι ταυτόχρονα δυνάμεις και επικράτειες (*territory: έδαφος*) που προσανατολίζουν την επιθυμία, παράγουν το δυνητικό, ενώ ταυτόχρονα το ενεργοποιούν, συλλαμβάνουν την επιθυμία, την εδαφικοποιούν, την καθλώνουν σε ένα στρώμα μέσω διαδικασιών κατηγοριοποίησης και ομοιογενοποίησης⁴⁰⁴.

ο χρόνος της απεργίας πείνας

Ο Lionel Wee (2007) έδειξε ότι η διάρκεια μιας απεργίας πείνας είναι ιδιαίτερα σημαντική, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι λειτουργεί προς όφελος των αιτημάτων των απεργών πείνας (βλ. υποκεφ. 1.2). Οι συναισθηματικά ισχυρές εικόνες του εξαντλημένου, ισχνού σώματος επάνω στο νοσοκομειακό φορείο που αποτυπώνει ξεκάθαρα το ενδεχόμενο του θανάτου αγγίζουν ευαίσθητες χορδές προκαλώντας δημόσια συμπόνοια και συμπάθεια. Επιπλέον, ενισχύεται σταδιακά η δύναμη αλληλεγγύης και η πίεση που ασκείται στον κυρίαρχο, σε συνδυασμό με το ότι δίνεται σταδιακά η δυνατότητα στο λόγο των απεργών να βρει διαύλους έκφρασης, εν αντιθέσει με τον κυρίαρχο που έχει τη δυνατότητα να μεγαεκπέμπει τις δικές του ερμηνείες τηλεοπτικά κατακλύζοντας ακαριαία το χώρο. Τέλος, φαίνεται ότι η κυβέρνηση έχει τα χρονικά περιθώρια να επιλύσει την κατάσταση αποτρέποντας την απώλεια ζωής. Δίχως να διαφωνώ στις παραπάνω παρατηρήσεις, υποστηρίζω ότι αυ-

⁴⁰⁴ Ωστόσο, να μην ξεχνάμε ότι η μεγαλύτερη μηχανή παραγωγής στρωμάτων, σήμερα, είναι το κράτος.

τή η διάρκεια δεν είναι τόσο ξεκάθαρα υπέρ των απεργών, αλλά εμπεριέχει ευκαιρίες και για τον κυρίαρχο, οι οποίες εκκινούν από τη διλημματική ένταση που βιώνει ένας απεργός πείνας μπροστά στο ερώτημα της αξίας της ζωής. Εδώ, ο ρόλος της αλληλεγγύης μπορεί να είναι αμφίσημος.

Η απεργία πείνας είναι εξ ορισμού ένα υπαρξιακό στοίχημα, μια μάχη διεκδίκησης που χρησιμοποιεί ως όπλο την αξία της ζωής και το ενδεχόμενο απώλειάς της, το θάνατο (βλ. υποκεφ. 1.1). Όταν ένας άνθρωπος φτάσει σε σημείο να προσφύγει σε απεργία πείνας, το πρώτο ερώτημα που αναδύεται είναι αν αυτό που διεκδικεί αξίζει όσο η ζωή. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι, από μέρους του απεργού, η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα δίνεται εκ των πραγμάτων μέσω της ίδιας της επιλογής, της απόφασης: η επιλογή μιας απεργίας πείνας προϋποθέτει μια αποφασιστικότητα προς το θάνατο. Ωστόσο, ακόμη και αν είναι τόσο ξεκάθαρα τα πράγματα, η απόφαση αυτή πάρθηκε σε ένα συγκεκριμένο χωρο-χρονικό πλαίσιο (context) και δεν θα πρέπει να τη θεωρήσουμε οριστική και τελεσίδικη, αλλά ως υποκείμενη σε διαρκή αναστοχασμό καθ' όλη τη διάρκεια της απεργίας. Το ίδιο ισχύει και αν θέσουμε διαφορετικά το ερώτημα: αν το αίτημα αξίζει όσο η ζωή, μπορούμε να μιλάμε για μια ζωή ανάξια να βιωθεί; Πάλι μπορούμε να πούμε ότι δίνεται εκ των πραγμάτων απάντηση μέσω της ίδιας της απόφασης: η ζωή είναι ανάξια να βιωθεί υπό μια συγκεκριμένη καταπιεστική συνθήκη, τη συνθήκη που προσπαθεί να ακυρώσει η συγκεκριμένη πρακτική αντίστασης. Αλλά είναι ανάξια να βιωθεί *μόνο* εντός αυτής της συγκεκριμένης συνθήκης και μόνο εφόσον *ερμηνεύεται* ως ανυπόφορα καταπιεστική σε βαθμό που η ζωή καθίσταται ανάξια να βιωθεί. Ουσιαστικά, η προσφυγή σε απεργία πείνας είναι μια απόφαση που λαμβάνεται κατόπιν αναστοχασμού υπό συγκεκριμένους όρους και δεν αποκλείεται οι όροι αυτοί, ή κάποιοι απ' αυτούς, να μεταβάλλονται κατά τη διάρκεια της απεργίας (και ασχέτως κυρίαρχης απόφασης και κατάληξης) σε βαθμό που, αν ίσχυαν πριν από την απεργία, δε θα γινόταν αυτή η επιλογή. Με άλλα λόγια, για έναν απεργό πείνας, το ερώτημα της αξίας της ζωής μπορεί να τίθεται εκ νέου και υπό άλλους όρους κατά τη διάρκεια της απεργίας πείνας, επηρεάζοντας την αποφασιστικότητά του προς το θάνατο.

Κάποιες διαστάσεις του ερωτήματος της αξίας της ζωής μεταβάλλονται εκ των πραγμάτων με την έναρξη της απεργίας πείνας. Με νεκροπολιτικούς όρους, ο απεργός πείνας αποσπάει σε σημαντικό βαθμό από τον κυρίαρχο το βιοπολιτικό πλεονέκτημα να αποφασίζει για τη ζωή του απεργού. Πλέον, η ζωή του απεργού υπόκειται στην ίδια την αποφασιστικότητά του και είδαμε ότι τίθεται σε λειτουργία μια πολιτική της σημασιολόγησης για το ποιος έχει την ευθύνη του ενδεχόμενου θανάτου (βλ. επίσης Υγεία, Παράρτημα Θ'), αλλά ο κυρίαρχος που θα πάρει εν τέλει την απόφαση λήξης της απεργίας είναι ο ίδιος ο απεργός: έτσι, η ευθύνη του θανάτου διαχωρίζεται από την ευθύνη της απόφασης λήξης ή όχι της απεργίας: η πρώτη ευθύνη (του θανάτου) επιρρίπτεται στον κυρίαρχο, ενώ η ευθύνη απόφασης του θανάτου του βαρύνει εν τέλει τον ίδιο τον απεργό.

Η επιλογή των 300 να βρεθούν σε μια τέτοιας εμβέλειας και έντασης σύγκρουση με την κυβέρ-

νηση, και μάλιστα με διακύβευμα την ίδια τη ζωή, προϋπέθετε την ικανότητά τους να αναμετρώνται καθημερινά μ' αυτήν την επιλογή, αυτό που ανέφερα ως *αποφασιστικότητα προς το θάνατο*. Κατά τη διάρκεια αυτήν, η αδημονία των απεργών προς την κατάληξη της απεργίας καθιστούσε αδιάφορες τις πληροφοριακές ροές που δεν είχαν συνάφεια με την απεργία και την κατάληξή της. Αυτός ο χρόνος βιώνεται ως αργός και σηματοδοτεί, όπως είδαμε, μια βασανιστική πορεία προς ένα κρίσιμο κατώφλι, το κατώφλι της φθοράς, της μόνιμης βλάβης στον οργανισμό ή του θανάτου. Όσο διαφορετικές απαντήσεις και αν μπορούν να δοθούν ενδεχομένως στο ερώτημα της αξίας της ζωής, εν τέλει αυτό φτάνει επιτακτικά στον ενσώματο νου με όρους διλημματικής έντασης· όσο μια απεργία πείνας πλησιάζει προς το τέλος της, που, από τη μεριά του απεργού, αυτό βιώνεται ως αντίληψη των βιολογικών του ορίων, τόσο τα περιθώρια απάντησης αυτού του ερωτήματος στενεύουν, καταλήγοντας εν τέλει σε ένα σαφή υπαρξιακό δυισμό: *ναι ή όχι* στη ζωή. Σ' αυτόν τον αργό χρόνο ο οποίος βασανίζει ολοένα και πιο επιτακτικά τον ενσώματο νου με το συγκεκριμένο υπαρξιακό δίλημμα, οι απεργοί πείνας βρήκαν μια *ανακούφιση* στην επαφή με τους αλληλέγγυους μέσα στην Υπατία. Αυτή η επαφή ήταν το πρώτο πράγμα που επεσήμαναν όλοι οι πρώην απεργοί με τους οποίους μίλησα· ξέφευγε το μυαλό τους από το υπαρξιακό δίλημμα, τους δινόταν η ευκαιρία να αφηγηθούν τη συνθήκη που βίωναν ως ανυπόφορη και καταπιεστική και αντλούσαν αναγνώριση και επιβεβαίωση μέσα απ' αυτήν την αφήγηση και την κατανόηση των αλληλέγγυων. Ωστόσο, αυτή η αναγνώριση αποτελεί σημαντικό όρο που εμπλέκεται στο ερώτημα της αξίας της ζωής («Δεν έχουμε άλλο τρόπο για να ακουστεί η φωνή μας», έγραφαν οι απεργοί στο κείμενό τους) και το επαναπροσδιορίζει. Αυτή η αναγνώριση, η οποία δεν είναι ανεξάρτητη από τις σχέσεις που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της απεργίας μεταξύ απεργών και αλληλέγγυων, μπορεί να προκαλέσει μια πιο αισιόδοξη ενατένιση του μέλλοντος ή και μια διαφορετική ερμηνεία της ανυπόφορης συνθήκης. Για παράδειγμα, υπήρξαν περιπτώσεις απεργών πείνας που γνώρισαν μέσα στην Υπατία τις μετέπειτα ερωτικές τους συντρόφους, ερωτεύτηκαν μέσα στην Υπατία. Σ' αυτήν τη διαπροσωπική επαφή των απεργών πείνας με τους/τις αλληλέγγυους/-ες (δεν αναφέρομαι αποκλειστικά στον έρωτα, φυσικά) δε θα πρέπει να δούμε μόνο την άντληση ή την ενίσχυση της ψυχικής δύναμης που απαιτεί η αποφασιστικότητα προς το θάνατο, αλλά και σπόρους αμφιβολίας γι' αυτήν την αρχική απόφαση.

Έτσι, η διάρκεια της απεργίας πείνας δεν είναι αποκλειστικά προς όφελος των αιτημάτων της απεργίας, αλλά κρύβει ευκαιρίες και για τον κυρίαρχο. Αυτό φαίνεται όταν ο κυρίαρχος επιτρέπει μια απεργία πείνας να φτάσει σε οριακό σημείο για την υγεία του απεργού, ακόμη και αν γνωρίζει ότι το κόστος απώλειας αυτής της ζωής μπορεί να είναι μεγαλύτερο από το κόστος δικαίωσής της. Σ' αυτήν την περίπτωση, ο κυρίαρχος επενδύει ακριβώς στη διλημματική ένταση με την οποία βιώνεται (από τον απεργό και το συντροφικό του περιβάλλον) το ερώτημα για την αξία της ζωής, ιδιαίτερα καθώς ο απεργός αντιλαμβάνεται ότι πλησιάζει τα βιολογικά του όρια.

Κλείνοντας, λοιπόν, αν η ζωή αποτελεί την ύψιστη επιθυμία μιας ζωής ανάξιας να βιωθεί, τότε η αυταπάρνησή της μέσω της απεργίας πείνας (που πυροδοτεί μια αργή πορεία προς τη φθορά και το θάνατο) σηματοδοτεί ένα λογικό χάσμα που βιώνεται με διλημματική ένταση και που μόνο η *αποφασιστικότητα* μπορεί να υπερβεί. Μπορεί, όπως προανέφερα, να μην ανέλυσα τις πηγές αυτής της αποφασιστικότητας όσο θα επιθυμούσα (για τεχνικούς λόγους), αλλά μπορώ να πω με κάποια βεβαιότητα ότι αυτή δοκιμάζεται καθ' όλη τη διάρκεια μιας απεργίας πείνας και η αλληλεγγύη διαδραματίζει κρίσιμο, αν και ενίοτε αμφίσημο ρόλο.

βιβλιογραφία

- Abramson, Paul R. & Inglehart, Ronald 1992: “Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies”. *British Journal of Political Science*, 22, 2: 183-228.
- Adorno, Theodor, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson & R. Nevitt Sanford 1950: *The Authoritarian Personality*. New York: Harper.
- Agamben, Giorgio 2005 [1995]: *Homo Sacer: Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή Ζωή*. Γιάννης Σταυρακάκης (επιμ.), Παναγιώτης Τσιαμούρας (μετ.). Αθήνα: Scripta.
- ___ 2011: *Βιοπολιτική*. Συνέντευξη στον Άκη Γαβριηλίδη, στο τηλεοπτικό κανάλι ET3 (εκπομπή «Τόποι ζωής, τόποι ιδεών» του Γιώργου Κεραμιδιώτη), η απομαγνητοφώνηση της οποίας είναι διαθέσιμη σε: <http://nomadicuniversality.wordpress.com/2012/08/15/%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%A%CE%BC%CF%80%CE%B5%CE%BD-%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CF%843-%CF%80%CE%BB%CE%AE%CF%81%CE%B5%CF%82/> (τελευταία είσοδος 20/03/2015).
- Agustín, Laura 2003: “Forget Victimisation: Granting Agency to Migrants”. *Development*, 46, 3: 30-6.
- Alexander, Jeffrey C. 1990: “Differentiation Theory: Problems and Prospects”. Σε Jeffrey C. Alexander & Paul Colomy (επιμ.): *Differentiation Theory and Social Change: Comparative and Historical Perspectives*. New York: Columbia University Press.
- Althusser, Louis 1999 [1976]: *Θέσεις*. Ξενοφών Γιαταγάνας (μετ.). Αθήνα: Θεμέλιο.
- ___ 1980: «Το Πρόβλημα του Κράτους στη Μαρξιστική Θεωρία». Σε Louis Althusser, Etienne Balibar, Νίκος Πουλιαντζάς & Bernard Edelman: *Συζήτηση για το Κράτος*. Ανδρέας Χρυσικόπουλος & Δημήτρης Ψαρράς (μετ.). Αθήνα: Αγώνας: 9-21.
- Altun, Gurcan, Bulent Akansu, Betul Ugur Altun, Derya Azmak & Ahmet Yilmaz 2004: “Deaths due to hunger strike: post-mortem findings”. *Forensic Science International*, 146: 35-8.
- Anderson, Benedict 1997 [1983]: *Φαντασιακές Κοινότητες: Στοχασμοί για τις Απαρχές και τη Διάδοση του Εθνικισμού*. Ποθητή Χαντζαρούλα (μετ.). Αθήνα: Νεφέλη.
- Anderson, Patrick 2004: “To lie down to death for days”. *Cultural Studies*, 18, 6: 816-46.
- Andrijasevic, Rutvica 2007α: “Problematizing Trafficking for the Sex Sector: A Case of Eastern European Women in the EU”. Σε Sarah van Walsung & Thomas Spijkerboer (επιμ.): *Women and Immigration Law: New Variations on Classical Feminist Themes*. UK: Glasshouse Press: 86-

- ___ 2007β: “Beautiful Dead Bodies: Gender, Migration and Representation in Anti-trafficking Campaigns”. *Feminist Review*, 86: 24-44.
- Anthias, Floya 1990: “Race and Class Revisited: Conceptualising Race and Ethnicity”. *The Sociological Review*, 38, 1: 19-39.
- Anthias, Floya, Nira Yuval-Davis & Harriet Cain 2005 [1992]: *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. London / New York: Routledge.
- Apap, Joanna 2002: *The Rights of Immigrant Workers in the European Union: An Evaluation of the EU Public Policy Process and the Legal Status of Labour Immigrants from the Maghreb Countries in the New Receiving States*. The Hague / London / New York: Kluwer Law International.
- Appadurai, Arjun 1990: “Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy”. *Theory, Culture & Society*, 7: 290-310.
- Appleyard, Reginald 2001: “International Migration Policies: 1950-2000”. *International Migration*, 39, 6: 7-20.
- Arat-Koç, Sedef 2014: “Rethinking Whiteness, 'Culturalism', and the Bourgeoisie in the Age of Neoliberalism”. Σε Abigail B. Bakan & Enakshi Dua (επιμ.): *Theorizing Anti-Racism: Linkages in Marxism and Critical Race Theories*. Toronto / Buffalo / London: University of Toronto Press: 311-39.
- Arendt, Hannah 1973 [1948]: *The Origins of Totalitarianism*. San Diego / New York / London: A Harvest Book / Harcourt Brace & Company.
- Archer, Margaret S. 1995: *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arntz, Arnoud & Lily Claassens 2004: “The meaning of pain influences its experienced intensity”. *Pain*, 109: 20-5.
- Augoustinos, Martha & Katherine J. Reynolds (επιμ.) 2001: *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage Publications.
- Augoustinos, Martha & Katherine J. Reynolds 2001: “Prejudice, Racism, and Social Psychology”. Σε Martha Augoustinos & Katherine J. Reynolds (επιμ.): *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage Publications: 1-23.
- Αρανίτου, Βάλια, Ευθύμης Παπαβλασόπουλος & Μιχάλης Σπουρδαλάκης 2011: «Από την Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση στο... Μνημόνιο: το 'Χρονικό' μιας Προαναγγελθείσας Κρίσης». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135, Α'-Β': 37-50.
- Bailey, Richard 2009: “Up Against the Wall: Bare Life and Resistance in Australian Immigration

- Detention”. *Law Critique*, 20: 113-32.
- Bakan, Abigail B. 2014: “Marxism and Anti-Racism: Rethinking the Politics of Difference”. Σε Abigail B. Bakan & Enakshi Dua (επιμ.): *Theorizing Anti-Racism: Linkages in Marxism and Critical Race Theories*. Toronto / Buffalo / London: University of Toronto Press: 97-122.
- Bakan, Abigail B. & Enakshi Dua 2014: “Introducing the Questions, Reframing the Dialogue”. Σε Abigail B. Bakan & Enakshi Dua (επιμ.): *Theorizing Anti-Racism: Linkages in Marxism and Critical Race Theories*. Toronto / Buffalo / London: University of Toronto Press: 5-15.
- Bales, Kevin 2012 [1999]: *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press.
- Balibar, Étienne 1991 [1988]: «Ρατσισμός και Εθνικισμός». Σε Étienne Balibar & Immanuel Wallerstein: *Φυλή, Έθνος, Τάξη: Οι Διφορούμενες Ταυτότητες*. Άγγελος Ελεφάντης & Ελένη Καλαφάτη (μετ.). Αθήνα: Πολίτης: 60-104.
- ____ 1991: “Es gibt keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today”. *New Left Review*, I/186: 5-19.
- ____ 2002 [1997]: *Politics and the Other Scene*. Christine Jones, James Swenson & Chris Turner (μετ.). New York: Verso.
- Balibar, Étienne & Immanuel Wallerstein 1991 [1988]: *Φυλή, Έθνος, Τάξη: Οι Διφορούμενες Ταυτότητες*. Άγγελος Ελεφάντης & Ελένη Καλαφάτη (μετ.). Αθήνα: Πολίτης.
- Banks, Marcus 2005 [1996]: *Εθνοτισμός: Ανθρωπολογικές Κατασκευές*. Γιώργος Αγγελόπουλος (επιμ.), Φωτεινή Αποστόλου (μετ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Banton, Michael 1970: “The Concept of Racism”. Σε Sami Zubaida (επιμ.): *Race and Racialism*. London: Tavistock: 17-33.
- ____ 1996 [1984]: “Racism”. Σε Ellis Cashmore (επιμ.): *Dictionary of Race and Ethnic Relations*. London / New York: Routledge: 308-12.
- Barabási, Albert-László 2002: *Linked: The New Science of Networks*. Cambridge: Perseus Publishing.
- Barassi, Veronica 2015: *Activism on the Web: Everyday Struggles against Digital Capitalism*. New York / London: Routledge.
- Bargh, John A., Katelyn Y. A. McKenna & Grainne M. Fitzsimons 2002: “Can You See the Real Me? Activation and Expression of the 'True Self' on the Internet”. *Journal of Social Issues*, 58, 1: 33-48.
- Bateson, Gregory 1987 [1972]: *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. London: Jason Aronson Inc.
- Bauman, Zygmunt 2008 [1989]: *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.

- ___2006 [2000]: *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- ___2009 [2007]: *Ρευστοί Καιροί: Η Ζωή την Εποχή της Αβεβαιότητας*. Κωνσταντίνος Δ. Γεώργιας (μετ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Baxter, Pamela & Susan Jack 2008: “Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers”. *The Qualitative Report*, 13, 4: 544-59.
- Bennett, Jane 2005: “The Agency of Assemblages and the North American Blackout”. *Political Culture*, 17, 3: 445-65.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann 2003 [1966]: *Η Κοινωνική Κατασκευή της Πραγματικότητας*. Γεράσιμος Κουζέλης & Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), Κώστας Αθανασίου (μετ.). Αθήνα: Νήσος.
- Bergson, Henri 1990 [1896]: *Matter and Memory*. Nancy M. Paul & W. Scott Palmer (μετ.). New York: Zone Books.
- Berle, Adolf A. & Gardiner C. Means 1933: *The Modern Corporation and Private Property*. New York: The Macmillan Company.
- Billig, Michael 1995: *Banal Nationalism*. London: Sage.
- ___2002: “Ideology, Language and Discursive Psychology”. Σε Siniša Malešević & Iain MacKenzie (επιμ.): *Ideology after Poststructuralism*. London / Virginia: Pluto Press.
- Birchard, Karen 1997: “Psychiatric Assessment of Hunger Strikers Must be Prompt”. *The Lancet*, 350: 648.
- Bogue, Ronald 1989: *Deleuze and Guattari*. London / New York: Routledge.
- Bonnett, Alastair 2003 [1993]: *Radicalism, Anti-racism and Representation*. London / New York: Routledge.
- ___2005 [2000]: *Anti-racism*. London / New York: Routledge.
- Bonta, Mark & John Protevi 2004: *Deleuze and Geophilosophy: A Guide and a Glossary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Boritt, Gabor & Scott Hancock (επιμ.) 2007: *Slavery, Resistance, Freedom*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Bosco, Anna & Susannah Verney 2012: “Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010-11”. *South European Society and Politics*, 17, 2: 129-54.
- Bourdieu, Pierre 2000 [1994]: *Πρακτικοί Λόγοι: Για τη Θεωρία της Δράσης*. Ράνια Τουτουντζή (μετ.). Αθήνα: Πλέθρον.
- Boven, Leaf Van, A. Peter McGraw, Joanne Kane & Jeannette Dale 2010: “Feeling Close: Emotional Intensity Reduces Perceived Psychological Distance”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 6: 872-85.

- Boundas, Constantin V. 1997 [1996]: “Deleuze-Bergson: an Ontology of the Virtual”. Σε Paul Patton (επιμ.): *Deleuze: A Critical Reader*. Oxford / Malden: Blackwell: 81-106.
- Brockman, Bea 1999: “Food refusal in prisoners: a communication or a method of self-killing? The role of the psychiatrist and resulting ethical challenges”. *Journal of Medical Ethics*, 25: 451-6.
- Brown, Hedy 2005 [1996]: «Θεματικές Πειραματικής Έρευνας για τις Ομάδες από τη Δεκαετία του 1930 έως τη Δεκαετία του 1990». Σε Margaret Wetherell (επιμ.): *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*. Νίκος Μποζατζής (μετ.). Αθήνα: Μεταίχμιο: 31-104.
- Bruner, Jerome S. 1957: “On Perceptual Readiness”. *Psychological Review*, 64, 2: 123-52.
- Burawoy, Michael 1976: “The Functions and Reproduction of Migrant Labor: Comparative Material from Southern Africa and the United States”. *American Journal of Sociology*, 81, 5: 1050-87.
- Βεντούρα, Λίνα 1994: *Μετανάστευση και Έθνος: Μετασχηματισμοί στις Συλλογικότητες και τις Κοινωνικές Θέσεις*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων.
- ___ 2009: «Εθνικό Κράτος και Σύγχρονες Μεταναστεύσεις». *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Β': 23-36.
- Βερναρδάκης, Χριστόφορος 2005: «Πολιτικά Κόμματα και 'Μεσαός Χώρος'. Οι Ιδεολογικές, Πολιτικές και Πολιτισμικές Συντεταγμένες των Σημερινών Πολιτικών Δυνάμεων». Σε Χριστόφορος Βερναρδάκης (επιμ.): *VPRC: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα: Εκλογές, Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*. Αθήνα: Σαββάλας: 57-85.
- Βρατσάλης, Κώστας 2009: «Για ποια 'ενσωμάτωση' μιλάνε; Τα δικά μας, δικά μας (τότε) και τα δικά τους, δικά μας (τώρα)». *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Β': 5-6.
- Calhoun, Craig 1982: *The Question of Class Struggle: Social Foundations of Popular Radicalism during the Industrial Revolution*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Carrier, James G. 2015: “The concept of class”. Σε James G. Carrier & Don Kalb (επιμ.): *Anthropologies of Class: Power, Practice, and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press: 28-40.
- Castel, Robert 2003: *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*. Richard Boyd (επιμ. & μετ.). New Brunswick / London: Transaction Publishers.
- Castles, Stephen & Godula Kosack 1973: *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. London / New York / Toronto: Oxford University Press.
- Ceccarelli, Leah 1998: “Polysemy: Multiple Meanings in Rhetorical Criticism”. *Quarterly Journal of Speech*, 84, 4: 395-415.
- Chacón, Jennifer M. 2007: “Unsecured Borders: Immigration Restrictions, Crime Control and National Security”. *Connecticut Law Review*, 39, 5: 1827-91.
- Chacón, Jennifer M. 2012: “Overcriminalizing Immigration”. *Journal of Criminal Law and*

- Criminology*, 102, 3: 613-52.
- Chapin, Wesley D. 1997: "Explaining the Electoral Success of the New Right: The German Case". *West European Politics*, 20, 2: 53-72.
- Checchi, Marco 2014: "Spotting the Primacy of Resistance in the Virtual Encounter of Foucault and Deleuze". *Foucault Studies*, 18: 197-212.
- Chesneaux, Jean 2000: "Speed and Democracy: an Uneasy Dialogue". *Social Science Information*, 39, 3: 407-20.
- Chesters, Graeme & Ian Welsh 2006: *Complexity and Social Movements: Multitudes at the Edge of Chaos*. New York: Routledge.
- Christopher, Emma, Cassandra Pybus & Marcus Rediker (επιμ.) 2007: *Many Middle Passages: Forced Migration and the Making of the Modern World*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press.
- Cilliers, Paul 1998: *Complexity and Postmodernism: Understanding Complex Systems*. London / New York: Routledge.
- Cohen, Jean L. 1985: "New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements". *Social Research*, 53, 1: 663-716.
- Connolly, William E. 2002: *Neuropolitics: Thinking, Culture, Speed*. Minneapolis / London: University of Minnesota Press.
- Cotgrove, Stephen 1982: *Catastrophe or Cornucopia*. Chichester: John Wiley.
- Cotgrove, Stephen & Andrew Duff 1980: "Environmentalism, Middle-class Radicalism and Politics". *Sociological Review*, 28, 2: 333-51.
- Coutin, Susan B. 1995: "Smugglers or Samaritans in Tucson, Arizona: Producing and Contesting Legal Truth". *American Ethnologist*, 22, 3: 549-71.
- ____ 1998: "From Refugees to Immigrants: The Legalization Strategies of Salvadoran Immigrants and Activists". *International Migration Review*, 32, 4: 901-25.
- Cox, Julie Wolfram & John Hassard 2010: "Triangulation". Σε Albert J. Mills, Gabrielle Eurepos & Elden Wiebe (επιμ.): *Encyclopedia of Case Study Research*. Los Angeles / London: Sage: 944-8.
- Cox, Oliver C. 1959 [1948]: *Caste, Class, & Race: A Study in Social Dynamics*. New York: Monthly Review Press.
- Creed, W. E. Douglas, Jeffrey A. Langstraat & Scully A. Maureen 2002: "A Picture of the Frame: Frame Analysis as Technique and as Politics". *Organizational Research Methods*, 5, 1: 34-55.
- Cross, Gary 2015: *Consumed Nostalgia: Memory in the Age of Fast Capitalism*. New York: Columbia University Press.
- Crossley, Nick 2002: *Making Sense of Social Movements*. Buckingham: Open University Press.

- Curran, James 2012: "Reinterpreting the Internet". Σε James Curran, Natalie Fenton & Des Freedman: *Misunderstanding the Internet*. London / New York: Routledge: 3-33.
- Γεωργούλας, Στράτος 2001: «Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 199-226.
- Γκίβαλος, Μενέλαος 2005: «Μετασχηματισμοί και Διαφοροποιήσεις του ΠΑΣΟΚ κατά τη Δεκαετία 1990-2000. Συγκρίσεις των Πολιτικών Διακυβέρνησης και των Ηγετικών Προσώπων». Σε Χριστόφορος Βερναρδάκης (επιμ.): *VPRC: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα: Εκλογές, Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*. Αθήνα: Σαββάλας: 86-127.
- Γρόπα, Ρουμπίνη & Άννα Τριανταφυλλίδου 2009: «Καταληκτικές παρατηρήσεις». Σε Άννα Τριανταφυλλίδου & Ρουμπίνη Γρόπα (επιμ.), Γιώργος Χρηστίδης (μετ.): *Η Μετανάστευση στην Ενωμένη Ευρώπη*. Αθήνα: Κριτική: 501-31.
- Damasio, Antonio R. 1999: *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt, Brace.
- Day, Richards J. F. 2012 [2005]: *Το Τέλος της Ηγεμονίας: Αναρχικές Τάσεις στα Νεότερα Κοινωνικά Κινήματα*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- de Certeau, Michel 2002 [1984]: *The Practice of Everyday Life*. Steven Rendall (μετ.). Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press.
- De Genova, Nicholas P. 2002: "Migrant 'Illegality' and Deportability in Everyday Life". *Annual Review of Anthropology*, 31: 419-47.
- ____ 2004: "The Legal Production of Mexican/Migrant 'Illegality'". *Latino Studies*, 2: 160-85.
- ____ 2009: "Conflicts of mobility, and the mobility of conflict: Rightlessness, presence, subjectivity, freedom". *Subjectivity*, 29: 445-66.
- ____ 2012: "Bare Life, Labor-Power, Mobility, and Global Space: Toward a Marxian Anthropology?". *CR: The New Centennial Review*, 12, 3: 129-52.
- de Vreese, Claes H. 2005: "News Framing: Theory and Typology". *Information Design Journal and Document Design*, 13, 1: 51-62.
- Debray, Régis 2007: "Socialism: A Life-Cycle". *New Left Review*, 46: 5-28.
- DeLanda, Manuel 2002 [1997]: *Χίλια Χρόνια Μη-Γραμμικής Ιστορίας*. Αθήνα: Κριτική.
- ____ 2006α: *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. New York: Continuum.
- ____ 2006β: "Deleuzian Social Ontology and Assemblage Theory". Σε Martin Fuglsang & Bent Meier Sørensen (επιμ.): *Deleuze and the Social*. Edinburgh: Edinburgh University Press: 250-66.

- Deleuze, Gilles 2010 [1966]: *Ο Μπερζιονισμός*. Γιάννης Πρελορέντζος (επιμ. & μετ.). Αθήνα: Scripta.
- ___1994 [1968]: *Difference and Repetition*. Paul Patton (μετ.). New York: Columbia University Press.
- ___2006 [1986]: *Foucault*. Seán Hand (μετ.). Minneapolis / London: University of Minnesota Press.
- ___1995 [1990]: *Negotiations, 1972-1990*. Martin Jughin (μετ.). New York: Columbia University Press.
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari 2000 [1972]: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Robert Hurley, Mark Seem & Helen R. Lane (μετ.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ___1986 [1975]: *Kafka: Toward a Minor Literature*. Dana Polan (μετ.). Minneapolis / London: University of Minnesota Press.
- ___1987: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Brian Massumi (μετ.). Minneapolis / London: University of Minnesota Press.
- della Porta, Donatella & Manuela Caiani 2009: *Social Movements and Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- Denzin, Norman K. 1978: *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill.
- Deranty, Jean-Philippe 2009: *Beyond Communication: A Critical Study of Axel Honneth's Social Philosophy*. Leiden / Boston: Brill.
- Doerr, Nicole, Alice Mattoni & Simon Teune (επιμ.) 2013: *Research in Social Movements, Conflicts and Change (vol. 35): Advances in the Visual Analysis of Social Movements*. U.K.: Emerald.
- Dolphijn, Rick & Iris van der Tuin 2013: “A Thousand Tiny Intersections: Linguisticism, Feminism, Racism and Deleuzian Becomings”. Σε Arun Saldanha & Jason Michael Adams (επιμ.): *Deleuze and Race*. Edinburgh: Edinburgh University Press: 129-43.
- Douzinas, Kostas 2013: *Philosophy and Resistance in the Crisis: Greece and the Future of Europe*. Cambridge: Polity Press.
- Dowd, Garin 2001: “The Abstract Literary Machine: Guattari, Deleuze and Beckett's *The Lost Ones*”. *Forum for Modern Language Studies*, 37, 2: 204-17.
- ___2007: *Abstract Machines: Samuel Beckett and Philosophy after Deleuze and Guattari*. Amsterdam / New York: Rodopi.
- Drucker, Peter F. 1993: *Post-Capitalist Society*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Drydakīs, Nick & Minas Vlassis 2007: “Ethnic Discrimination in the Greek Labour Market: Occupational Access, Insurance Coverage, and Wage Offers”. *The Manchester School*, 78, 3:

201-18.

Durham, Frank D. 2001: "Breaching Powerful Boundaries: A Postmodern Critique of Framing". Σε Stephen D. Reese, Oscar H. Gandy (Jr.) & August E. Grant (επιμ.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. London: Lawrence Erlbaum Associates: 123-40.

Δεληγκιαούρη, Αναστασία Χρ. 2012: *Πολιτικός Λόγος και Τηλεόραση: Πολιτική, Ιδεολογία και ΜΜΕ*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Δρακωνάκης, Αντώνης 2014: «ΣΥΡΙΖΑ: Η στρατηγική της Κολακείας και το Τέλος των Κινημάτων». *Πολιτική Επιθεώρηση «Κοινωνικός Αναρχισμός»*, 3. Διαθέσιμο σε:

<https://risinggalaxy.wordpress.com/2014/11/20/%CF%83%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B6%CE%B1-%CE%B7-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/> (τελευταία είσοδος 28/08/2015).

Eagleton, Terry 1991: *Ideology: An Introduction*. London: Verso.

Eckersley, Robyn 1989: "Green Politics and the New Class: Selfishness or Virtue?". *Political Studies*, 37, 2: 205-23.

Eder, Klaus 1993: *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*. London: Sage.

___ 1995: "Does Social Class Matter in the Study of Social Movement? A Theory of Middle-class Radicalism". Σε Louis Maheu (επιμ.): *Social Movements and Social Classes: The Future of Collective Action*. London: Sage: 21-54.

Einhorn, Hiller J. & Robin M. Hogarth 1978: "Confidence in Judgment: Persistence of the Illusion of Validity". *Psychological Review*, 85, 5: 395-416.

Eisinger, Peter K. 1973: "The Conditions of Protest in American Cities". *The American Political Science Review*, 67, 1: 11-28.

Elias, Nibert 2000 [1994]: *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Eric Dunning, Johan Goudsbofom & Stephen Mennell (επιμ.), Edmund Jephcott (μετ.). Malden / Oxford / Victoria: Blackwell.

Ellinas, Antonis A. 2010: *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ellmann, Maud 1993: *The Hunger Artists: Starving, Writing, and Imprisonment*. Cambridge / Massachusetts: Harvard University Press.

- Entman, Robert M. 1993: "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm". *Journal of Communication*, 43, 4: 51-8.
- Erel, Umut 2009: *Migration Women Transforming Citizenship: Life-stories From Britain to German*. Ashgate.
- Esping-Andersen, Gøsta 2006 [1990]: *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*. Μαρία Πετμετζίδου (επιμ.), Άσπα Γολέμη (μετ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Evans, Vyvyan 2004: *Structure Of Time: Language, Meaning And Temporal Cognition*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Ελευθερίου, Νικόλαος Κ. 2009: «Η Μετανάστευση στην Ελλάδα: από Παροδικό Ιστορικό Επεισόδιο σε Ζητήματα Ιδεολογικού Διακυβεύματος». Σε Χριστίνα Βαρουζή, Νίκος Σαρρής & Αμαλία Φραγκίσκου (επιμ.): *Όψεις Μετανάστευσης και Μεταναστευτικής Πολιτικής στην Ελλάδα Σήμερα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ: 267-84.
- Ευτοπία 2009 (συντακτική ομάδα): «Ο Δεκέμβρης και το μετά». *Ευτοπία*, 17 (Ιούνης): 4-27.
- Fakiolas, Rossetos 2003α: "Regulating undocumented immigrants in Greece: Procedures and effects". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29, 3: 535-61.
- ___ 2003β: "The Second Legalization of the Illegal Immigrants in Greece". *International Migration Review*, 37, 4: 1292-302.
- Fanon, Frantz 2008 [1952]: *Black Skin, White Masks*. Charles Lam Markmann (μετ.). London: Pluto Press.
- Feher, Ferenc & Agnes Heller 1984: "From Red to Green". *Telos*, 59: 35-44.
- Fekete, Liz 2009: *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe*. New York: Pluto Press.
- Fidel, Raya 1984: "The Case Study Method: A Case Study". *LISR*, 6: 273-88.
- Fishman, Mark 1978: "Crime Waves as Ideology". *Social Problems*, 25, 5: 531-43.
- Fiske, Susan T. & Steven L. Neuberg 1990: "A Continuum of Impression Formation, from Category-Based to Individuating Processes: Influences of Information and Motivation on Attention and Interpretation". *Advances in Experimental Social Psychology*, 23: 1-74.
- Foucault, Michel 2002 [1969]: *The Archaeology of Knowledge*. A. M. Sheridan Smith (μετ.). London / New York: Routledge.
- ___ 1989 [1975]: *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*. Άλκης Σταύρου (επιμ.), Καίτη Χατζηδήμου & Ιουλιέττα Ράλλη (μετ.). Αθήνα: Ράππα.
- ___ 2003 [1976]: *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η Δίψα της Γνώσης*. Γιάννης Κρητικός (επιμ.), Γκλόρυ Ροζάκη (μετ.). Αθήνα: Κέδρος: Τόμος 1.
- ___ 1987: *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*. Ζήσης Σαρίκας (μετ.). Αθήνα: Ύψιλον.

- ___ 1997 [1994]: *Ethics: Subjectivity and Truth*. Paul Rabinow (επιμ.), Robert Hurley κ.ά. (μετ.). New York: The New Press.
- Fraser, Nancy 1981: “Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions”. *Praxis International*, 3: 272-87.
- Freeden, Michael 2006 [1996]: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- ___ 2003α: *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- ___ 2003β: “Editorial: Ideological boundaries and ideological systems”. *Journal of Political Ideologies*, 8, 1: 3-12.
- Freeman, Gary P. 1995: “Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States”. *International Migration Review*, 29, 4: 881-902.
- Fuglsang, Martin & Bent Meier Sørensen (επιμ.) 2006: *Deleuze and the Social*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Furedi, Frank 1998: *The Silent War: Imperialism and the Changing Perception of Race*. London: Pluto Press.
- Fussell, Elizabeth 2011: “The Deportation Threat Dynamic and Victimization of Latino Migrants: Wage Theft and Robbery”. *The Sociological Quarterly*, 52: 593-615.
- Ζαββού, Αλεξάνδρα 2013: «Ζωές εν Κινδύνω: Σκέψεις πάνω στο Βιοπολιτικό Διακύβευμα μιας Απεργίας Πείνας Μεταναστών». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141 Β'-Γ': 87-103.
- Garcia, Angela Cora, Alecea I. Standlee, Jennifer Bechkoff & Yan Cui 2009: “Ethnographic Approaches to the Internet and Computer-Mediated Communication”. *Journal of Contemporary Ethnography*, 38, 1: 52-84.
- Gamson, William A. 1996 [1992]: *Talking Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Gamson, William A. & Andre Modigliani 1989: “Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach”. *American Journal of Sociology*, 95, 1: 1-37.
- Garliński, Józef 1975: *Fighting Auschwitz: The Resistance Movement in the Concentration Camp*. London: Orbis Books.
- Garner, Steve 2010: *Racisms: An Introduction*. Los Angeles / London / New Delhi: Sage.
- Garver, Eugene 2004: “Ethos: Socrates Talks Himself Out of His Body: Ethical Argument and Personal Immorality in the Phaedo”. Σε Walter Jost & Wendy Olmsted (επιμ.): *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Oxford: Blackwell: 206-20.
- Gebhard, Meg 2004: “Fast Capitalism, School Reform, and Second Language Literacy Practices”. *The Canadian Modern Language Review*, 59, 1: 15-52.
- Geertz, Clifford 2003 [1973]: *Η Ερμηνεία των Πολιτισμών*. Θεόδωρος Παραδέλλης (μετ.). Αθήνα:

Αλεξάνδρεια.

- Gerlach, Luther P. & Virginia H. Hine 1970: *People, Power, Change: Movements of Social Transformation*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Gerring, John 2007: *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gillan, Kevin 2006: *Meaning in Movement. An Ideational Analysis of Sheffield-Based Protest Networks Contesting Globalization and War*. Διδακτορική διατριβή. Department of Politics, University of Sheffield. Διαθέσιμη σε:
http://manchester.academia.edu/KevinGillan/Books/250708/Meaning_in_Movement_An_Ideational_Analysis_of_Sheffield-Based_Protest_Networks_Contesting_Globalisation_and_War
(τελευταία είσοδος 03/02/2011).
- Gillham, Bill 2000: *Case Study Research Methods*. London / New York: Continuum.
- Gilliam, Franklin D. (Jr.) & Susan Nall Bales 2001: "Strategic Frame Analysis: Reframing America's Youth". *Social Policy Report*, XV, 3: 3-15.
- Gilroy, Paul 2005 [1982]: "Steppin' out of Babylon - race, class and autonomy". Σε CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies): *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70s Britain*. London / New York: Routledge: 275-314.
- ___ 1987: *'There Ain't No Black in the Union Jack': The Cultural Politics of Race and Nation*. London: Macmillan.
- ___ 1999: "Race and Culture in Postmodernity". *Economy and Society*, 28, 2: 183-97.
- Gitlin, Todd 1998 [1980]: *M.M.E. και Κοινωνικά Κινήματα*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Glytsos, Nicholas P. 2005: "Stepping from Illegality to Legality and Advancing towards Integration: The Case of Immigrants in Greece". *International Migration Review*, 39, 4: 819-40.
- Goffman, Erving 1956: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh.
- ___ 1986 [1974]: *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- ___ 1981: "A Reply to Denzin and Keller". *Contemporary Sociology*, 10, 1: 60-8.
- Goldberg, David Theo 1998 [1993]: *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford / Cambridge: Blackwell.
- Goleman, Daniel 2011 [1995]: *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη: Γιατί το «EQ» είναι πιο σημαντικό από το «IQ»*. Ιωάννης Ν. Νέστορας & Χρύσα Ξενάκη (επιμ.), Άννα Παπασταύρου (μετ.). Αθήνα: Πεδίο.
- Gouldner, Alvin W. 1979: *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York:

Seabury Press.

- Gramsci, Antonio 1992 [1971]: *Selections from the Prison Notebooks*. Quintin Hoare & Geoffrey Nowell Smith (επιμ. & μετ.). New York: International Publishers.
- Guattari, Félix 1995 [1992]: *Chaosmosis: An Ethico-Aesthetic Paradigm*. Paul Bains & Julian Pefanis (μετ.). Bloomington / Indianapolis: Indiana University Press.
- ___ 1995: “On Machines”. Vivian Constantinopoulos (μετ.). Σε Andrew Benjamin (επιμ.): *Complexity*. JPVA, 6: 8-12. Διαθέσιμο σε:
http://www.ntua.gr/archtech/forum/post2006interaction/on_machines.htm (τελευταία είσοδος 30/12/2015).
- Guillaumin, Colette 2003 [1995]: *Racism, Sexism, Power and Ideology*. London / New York: Routledge.
- Gupta, Akhil & James Ferguson 1992: “Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference”. *Cultural Anthropology*, 7, 1: 6-23.
- Habermas, Jurgen 1984 [1981]: *The Theory of Communicative Action (vol. I): Reason and the Rationalization of Society*. Tomas McCarthy (μετ.). Boston: Beacon Press.
- ___ 1987 [1981]: *The Theory of Communicative Action (vol. II): Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Tomas McCarthy (μετ.). Boston: Beacon Press.
- Hackett, Robert A. 1984: “Decline of a Paradigm? Bias and Objectivity in News Media Studies”. *Critical Studies in Mass Communication*, 1, 3: 229-59.
- Haddock, Geoffrey & Gregory R. Maio (επιμ.) 2004: *Contemporary Perspectives on the Psychology of Attitudes*. Hove / New York: Psychology Press.
- Hall, Stuart 2005 [1980]: “Encoding/decoding”. Σε Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe & Paul Willis (επιμ.): *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*. London / New York: Routledge & Centre for Contemporary Cultural Studies of University of Birmingham: 117-27.
- ___ 2005 [1982]: “The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies”. Σε Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran & Janet Woollacott (επιμ.): *Culture, Society and the Media*. London / New York: Routledge: 52-86.
- ___ 1988: “The Toad in the Garden: Thatcherism among the Theorists”. Σε Cary Nelson & Lawrence Grossberg (επιμ.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana / Chicago: University of Illinois Press: 35-74.
- ___ 1992: “Race, Culture, and Communications: Looking Backward and Forward at Cultural Studies”. *Rethinking Marxism*, 5, 1: 10-8.
- ___ 2005 [1996]α: “On postmodernism and articulation: an interview with Stuart Hall - Edited by

- Lawrence Grossberg”. Σε David Morley & Kuan-Hsing Chen (επιμ.): *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies*. London / New York: Routledge: 131-50.
- ___2005 [1996]β: “Gramsci’s relevance for the study of race and ethnicity”. Σε David Morley & Kuan-Hsing Chen (επιμ.): *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies*. London / New York: Routledge: 411-41.
- ___2005 [1996]γ: “New ethnicities”. Σε David Morley & Kuan-Hsing Chen (επιμ.): *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies*. London / New York: Routledge: 442-51.
- Hancock, Dawson R. & Robert Algozzine 2006: *Doing Case Study Research: A Practical Guide for Beginning Researchers*. New York / London: Teachers College Press.
- Hardt, Michael & Antonio Negri 2001: *Empire*. Cambridge / Massachusetts / London: Harvard University Press.
- Harrison, Jill Lindsey & Sarah E. Lloyd 2012: “Illegality at Work: Deportability and the Productive New Era of Immigration Enforcement”. *Antipode*, 44, 2: 365-85.
- Harvey, David 2007 [2005]: *Νεοφιλελευθερισμός: Ιστορία και Παρόν*. Αριάδνη Αλαβάνου (μετ.). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Hassan, Robert 2009: *Empires of Speed: Time and the Acceleration of Politics and Society*. Leiden / Boston: Brill.
- Helbling, Marc 2014: “Framing Immigration in Western Europe”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40, 1: 21-41.
- Hertog, James K. & Douglas M. McLeod 2001: “A Multiperspectival Approach to Framing Analysis: A Field Guide”. Σε Stephen D. Reese, Oscar H. Gandy (Jr.) & August E. Grant (επιμ.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. London: Lawrence Erlbaum Associates: 141-62.
- Heyman, Josiac McC. & Alan Smart 1999: “States and Illegal Practices: An Overview”. Σε Josiac McC. Heyman (επιμ.): *States and Illegal Practices*. New York: Berg: 1-24.
- Heywood, Andrew 2007 [2005]: *Πολιτικές Ιδεολογίες*. Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), Χαρίδημος Κουτρής (μετ.). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Hill, Charles A. & Marguerite Helmers (επιμ.) 2008 [2004]: *Defining Visual Rhetorics*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hindess, Barry 1971: *The Decline of Working-class Politics*. London: MacGibbon and Kee.
- ___2000: “Citizenship in the International Management of Population”. *American Behavioral Scientist*, 43, 9: 1486-97.
- Honneth, Axel 1996 [1995]: *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Joel Anderson (μετ.). Cambridge / Massachusetts: The MIT Press.

- ___2007 [2000]: *Disrespect: The Normative Foundations of Critical Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Hoy, David Couzens 2004: *Critical Resistance: From Poststructuralism to Post-Critique*. Cambridge / Massachusetts / London: The MIT Press.
- Θωίδου, Κατερίνα & Γιώργος Πίττας 2013: *Φάκελος Χρυσή Αυγή: Τα Εγκλήματα των Νεοναζί και Πώς να τους Σταματήσουμε*. Αθήνα: ΚΕΕΡΦΑ / Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Iberall, Arthur S. 1988: "A Physics for Studies of Civilization". Σε F. Eugene Yates (επιμ.): *Self-Organizing Systems: The Emergence of Order*. New York / London: Plenum Press: 521-40.
- Ibrahim, Maggie 2005: "The Securitization of Migration: A Racial Discourse". *International Migration*, 43, 5: 163-87.
- Inglehart, Ronald 1971: "The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies". *The American Political Science Review*, 65, 4: 991-1017.
- Ιωσηφίδης, Θεόδωρος 2001: «Συνθήκες Εργασίας Τριών Μεταναστευτικών Ομάδων στην Αθήνα». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 227-46.
- Jameson, Fredric 1984: "Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism". *New Left Review*, 146: 53-92.
- Jenkins, J. Craig 1978: "The Demand for Immigrant Workers: Labor Scarcity or Social Control?". *International Migration Review*, 12, 4: 514-35.
- Jenkins, Richard 2000α: "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium". *Max Weber Studies*, 1: 11-32.
- ___2000β: "Categorization: Identity, Social Process and Epistemology". *Current Sociology*, 48, 3: 7-25.
- ___2007 [2004]: *Κοινωνική Ταυτότητα*. Κατερίνα Γεωργοπούλου (μετ.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Johansson, Rolf 2003: "Case Study Methodology". *Διεθνές Συνέδριο Methodologies in Housing Research*. Royal Institute of Technology & International Association of People-Environment Studies, Stockholm, 22-24/09/2003.
- Joppke, Christian 1998: "Asylum and State Sovereignty: A Comparison of the United States, Germany, and Britain". Σε Christian Joppke (επιμ.): *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press: 109-52.
- Kalb, Don 2015: "Introduction: Class and the New Anthropological Holism". Σε James G. Carrier & Don Kalb (επιμ.): *Anthropologies of Class: Power, Practice, and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press: 1-27.
- Kandyliis, George & Karolos Iosif Kavoulakos 2011: "Framing Urban Inequalities: Racist

- Mobilization Against Immigrants in Athens”. *The Greek Review of Social Research*, 136 C’: 157-76.
- Kasteley, James L. 2004: “Pathos: Rhetoric and Emotion”. Σε Walter Jost & Wendy Olmsted (επιμ.): *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Oxford: Blackwell: 221-37.
- Katsiaficas, George 2007 [1997]: *Η Ανατροπή της Πολιτικής: Ευρωπαϊκά Αυτόνομα Κοινωνικά Κινήματα και η Αποικιοποίηση της Καθημερινής Ζωής*. Παναγιώτης Καλαμαράς (μετ.). Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Kearney, Michael 1995: “The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism”. *Annual Review of Anthropology*, 24: 547-65.
- Kendourie, Elie 1999 [1960]: *Εθνικισμός*. Παντελής Ε. Λέκκας (επιμ.), Σπύρος Μαρκέτος (μετ.). Αθήνα: Κατάρτι.
- Kenny, Mary A., Derrick M. Silove & Zachary Steel 2004: “Legal and ethical implications of medically enforced feeding of detained asylum seekers on hunger strike”. *Clinical Ethics*, 180: 237-40.
- Kitzinger, Jenny 2007: “Framing and Frame Analysis”. Σε Eoin Devereux (επιμ.): *Media Studies: Key Issues and Debates*. London: Sage Publications: 134-61.
- Klandermans, Bert 2006 [2004]: “The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements”. Σε David Snow, Sarah A. Soule & Hanspeter Kriesi (επιμ.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell: 360-79.
- Kolchin, Peter 1987: *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom*. Cambridge / Massachusetts / London: Belknap Press.
- Koser, Khalid 2000: “Asylum Policies, Trafficking and Vulnerability”. *International Migration*, 38, 3: 91-111.
- ____ 2001: “New Approaches to Asylum?”. *International Migration*, 39, 6: 85-101.
- Kriesi, Hanspeter 1989: “New Social Movements and the New Class in the Netherlands”. *American Journal of Sociology*, 94, 5: 1078-116.
- ____ 2004: “Political Context and Opportunity”. Σε David A. Snow, Sarah H. Soule & Hanspeter Kriesi (επιμ.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell Publishing, 67-90.
- Kuypers, Jim A. 2009: “Framing Analysis”. Σε Jim A. Kuypers (επιμ.): *Rhetorical Criticism*. New York: Lexington Books: 181-204.
- Kuypers, Jim A. & Andrew King 2009: “What is Rhetoric?”. Σε Jim A. Kuypers (επιμ.): *Rhetorical Criticism*. New York: Lexington Books: 1-12.
- Kveraga, Kestutis, Jasmine Boshyan & Moshe Bar 2009: “The Proactive Brain: Using Memory-

- Based Predictions in Visual Recognition”. Σε Sven J. Dickinson, Aleš Leonardis, Bernt Schiele & Michael J. Tarr (επιμ.): *Object Categorization: Computer and Human Vision Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press: 384-400.
- Καβουλάκος, Κάρολος & Γιώργος Κανδύλης 2012: «Νέες Μορφές Αστικής Σύγκρουσης στην Αθήνα: Το Πολιτικοκοινωνικό Πλαίσιο, ο Λόγος και οι Πρακτικές της Απόρριψης των Μεταναστών». Σε Αλέξανδρος Αφουξενίδης (επιμ.): *Ανισότητες την Εποχή της Κρίσης*. Αθήνα: Προπομπός: 79-100.
- Κάλλας, Γιάννης 2002: *Οι Ερευνητικές Υποδομές των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Νεφέλη.
- ____ 2011: «Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειές της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών». Σε Γιώργος Τσιώλης, Νίκος Σερντεδάκης & Γιάννης Κάλλας (επιμ.): *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδεμένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: Νήσος: 27-74.
- Καρυώτη, Όλγα 2012: «Οι Μανωλάδες γίνονται ΕΟΖ». *Λεύγα*, 5: 7-12.
- Κεσίσογλου, Γιώργος 2013: «Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εκμετάλλευση της Εργασίας και το Ερώτημα της Τάξης». *Ουτοπία*, 105.
- Κουντούρη, Φανή 2008: *Ο Μετανάστης στον Ελληνικό Τύπο: 1950-2005: Η Περίπτωση της Εφημερίδας Τα Νέα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ: Κείμενα Εργασίας 2008/15.
- Κούρτοβικ, Ιωάννα 2001: «Μετανάστες: Ανάμεσα στο Δίκαιο και στη Νομιμότητα (Δελτίο Εγκληματικότητας)». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 163-98.
- Κούση, Μαρία & Charles Tilly (επιμ.) 2008: *Οικονομικές και Πολιτικές Συγκρούσεις σε Συγκριτική Προοπτική*. Κώστας Αθανασίου & Ιωσηφίνα Ιακωβίδου (μετ.). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Laclau, Ernesto 1988: “Metaphor and Social Antagonisms”. Σε Cary Nelson & Grossberg Lawrence (επιμ.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana / Chicago: University of Illinois Press.
- ____ 2007: “Bare Life or Social Indeterminacy?”. Σε Matthew Calarco & Steven DeCaroli (επιμ.): *Giorgio Agamben: Sovereignty and Life*. California: Stanford University Press: 11-22.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe 2001 [1985]: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London / New York: Verso.
- Lakoff, George & Sam Ferguson 2006: “The Framing of Immigration”. *The Rockridge Institute*. Διαθέσιμο σε:
<http://academic.evergreen.edu/curricular/ppandp/PDFs/Lakoff%20Framing%20of%20Immigration.doc.pdf> (τελευταία είσοδος 14/02/2015).
- Landzelius, Kyra Marie 1999: “Hunger Strikes: The Dramaturgy of Starvation Politics”. Σε

- Diederik Aerts, Jan Broekaert & Willy Weyns (επιμ.): *A World in Transition; Human Kind and Nature: The Green Book of "Einstein Meets Magritte"*. Brussel: Vrije University Brussel Press: 83-90.
- ____ 2003: "Hunger Strikes". Σε Solomon H. Katz (επιμ.): *Encyclopedia of Food and Culture - Volume 2: Food Production to Nuts*. New York: Charles Scribner's Sons: 220-2.
- Larson, Magali Sarfatti 1979: *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis*. Berkeley: University of California Press.
- Latour, Bruno 2004 [1999]: *Politics of Nature: How to Bring the Science into Democracy*. Catherine Porter (μετ.). Cambridge: Harvard University Press.
- ____ 2005: "Trains of Thought: The Fifth Dimension of Time and its Fabrication". Σε Anne-Nelly Perret-Clermont (επιμ.): *Thinking Time: A Multidisciplinary Perspective on Time*. Hogrefe: 173-87.
- Lavenex, Sandra 2001: "The Europeanization of Refugee Policies: Normative Challenges and Institutional Legacies". *Journal of Common Market Studies*, 39, 5: 851-74.
- Lawrence, Errol 2005 [1982]: "In the Abundance of Water the Fool is Thirsty: Sociology and Black 'Pathology'". Σε Centre for Contemporary Cultural Studies: *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70s Britain*. London / New York: Routledge: 93-140.
- Lazaridis, Gabriella 1996: "Immigration to Greece: A Critical Evaluation of Greek Policy". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 22, 2: 335-48.
- Lazzarato, Maurizio 2006: "The Concepts of Life and Living in the Societies of Control". Σε Martin Fuglsang & Bent Meier Sørensen (επιμ.): *Deleuze and the Social*. Edinburgh: Edinburgh University Press: 171-90.
- Lentin, Ronit 2003: "Pregnant Silence: (En)gendering Ireland's Asylum Space". *Patterns of Prejudice*, 37, 3: 301-22.
- Lévy, Pierre 2001 [1995]: *Δυνητική πραγματικότητα (Realité Virtuelle): Η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου*. Μιχάλης Καραχάλιος (μετ.). Αθήνα: Κριτική.
- Linebaugh, Pieter & Marcus Rediker 2013: *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*. Boston: Beacon Press.
- Lipovetsky, Gilles 2014: "Power of Repetition". Σε Robin Mackay & Armen Avanessian (επιμ.): *#Accelerate# the accelerationist reader*. United Kingdom / Berlin: Urbanomic: 223-34.
- Lipset, Seymour Martin 1960: *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City / New York: Doubleday.
- Luhmann, Niklas 1995 [1984]: *Social Systems*. John Bednarz (Jr.) & Dirk Baecker (μετ.). Stanford / California: Stanford University Press.

- Λαφαζάνη, Όλγα 2015: «Συναντώντας τον 'ξένο': μετανάστευση - σύνορα - αστικός χώρος». Σε Εργαστήριο Συναντήσεις και Συγκρούσεις στην Πόλη (επιμ.): *Urban Conflicts*. Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Συναντήσεις και Συγκρούσεις στην Πόλη: 332-341.
- Mandler, Jean M. 2004: *The Foundations of Mind: Origins of Conceptual Thought*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Mantanika, Regina & Hara Kouki 2011: "The Spaciality of a Social Struggle in Greece at the Time of the IMF: Reflections on the 2011 Mass Migrant Hunger Strike in Athens". *City*, 15, 3-4: 482-90.
- Marx, Karl 1982 [1867]: *Capital: A Critique of Political Economy (vol. I)*. Ben Fowkes (μετ.). Penguin Books / New Left Review.
- ____ 2005 [1869]: *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Marx, Karl & Friedrich Engels 2004 [1848]: *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Γιώργος Κόττης & Βασίλης Καπετανγιάννης (μετ.). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Massey, Douglas S., Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino & J. Edward Taylor 1993: "Theories of International Migration: A Review and Appraisal". *Population and Development Review*, 19, 3: 431-66.
- Massumi, Brian 2002: "Introduction: Like a Thought". Σε Brian Massumi (επιμ.): *A Shock to Thought: Expression After Deleuze and Guattari*. New York: Routledge: xiii-xxxix.
- Mayer, John D. & Peter Salovey 1995: "Emotional intelligence and regulation of feelings". *Applied and Preventive Psychology*, 4: 197-208.
- Mbembe, Achille 2003: "Necropolitics". Libby Meintjes (μετ.). *Public Culture*, 15, 1: 11-40.
- McCabe, Herbert 1981: "Thoughts on Hunger Strikes". *New Blackfriars*, 62 / 733-734: 303-10.
- McCarthy, John D. 2005: "Persistence and Change among Nationally Federated Social Movements". Σε Gerald F. Davis, Doug McAdam, W. Richard Scott & Mayer N. Zald (επιμ.): *Social Movements and Organization Theory*. Cambridge: Cambridge University Press: 193-225.
- McGary, Howard & Bill E. Lawson 1992: *Between Slavery and Freedom: Philosophy and American Slavery*. Bloomington / Indianapolis: Indiana University Press.
- Mckerrow, Raymie E. 1989: "Critical Rhetoric: Theory and Praxis". *Communication Monographs*, 56, 2: 91-111.
- Melossi, Dario 1992: *Weak Leviathan and Strong Democracy: Two Styles of Social Control as they Apply to the Construction of a European Political Community*. Berkeley: University of California.
- Melucci, Alberto 1984α: «Δέκα Υποθέσεις για την Ανάλυση των Νέων Κινημάτων». *Το Κοινωνικό Κίνημα - Επιθεώρηση Ανάλυσης και Κριτικής της Κοινωνίας*, 1, 1: 3-13.

- ___ 1984β: “An End to Social Movements: Introduction Paper to the Session on ‘New Movements and Change in Organizational Forms’”. *Social Science Information*, 23: 819-35.
- ___ 1995: “The Process of Collective Identity”. Σε Hank Johnston & Bert Klandermans (επιμ.): *Social Movements and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press: 41-63.
- ___ 1996: *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.
- ___ 2002 [2000]: *Κουλτούρες στο Παιχνίδι - Διαφορές για να Συμβιώσουμε*. Μιχάλης Ψημίτης (μετ. & επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Mertz, David 1995: “The Racial Other in Nationalist Subjectivations: A Lacanian Analysis”. *Rethinking Marxism*, 8, 2: 77-88.
- Mezzandra, Sandro 2004: *Citizenship in Motion*. Διαθέσιμο σε: <http://makeworlds.org/node/83> (τελευταία είσοδος 19/06/2009).
- ___ 2005: “Citizen and Subject: A Postcolonial Constitution for the European Union?”. Εισήγηση στο συνέδριο *Conflicts, Law, and Constitutionalism*, Παρίσι, Φεβρουάριος 2005. Διαθέσιμο σε: <http://ojs.gc.cuny.edu/index.php/situations/article/view/22/31> (τελευταία είσοδος 01/08/2015).
- Mezzandra, Sandro & Brett Neilson 2003: “Né qui, né altrove - Migration, Detention, Desertion: A Dialogue”. *Borderlands e-journal*, 2, 1. Διαθέσιμο σε: http://www.borderlands.net.au/vol2no1_2003/mezzadra_neilson.html (τελευταία είσοδος 01/08/2015).
- Michael, Mike & Arthur Still 1992: “A resource for resistance: Power-knowledge and affordance”. *Theory and Society*, 21: 869-88.
- Miles, Matthew B. & A. Michael Huberman 1994: *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks / London / New Delhi: Sage.
- Miles, Matthew B., A. Michael Huberman & Johnny Saldaña 2014 [1994]: *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. Los Angeles: Sage.
- Miles, Robert 1987: “Recent Marxist Theories of Nationalism and the Issue of Racism”. *The British Journal of Sociology*, 38, 1: 24-43.
- ___ 1988: “Racism, Marxism, and British Politics”. *Economy and Society*, 17, 3: 428-60.
- ___ 1993: “The Articulation of Racism and Nationalism: Reflections on European History”. Σε John Solomos & John Wrench (επιμ.): *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg: 35-52.
- ___ 1999: “Racism as a Concept”. Σε Martin Blumer & John Solomos (επιμ.): *Racism*. Oxford / New York: Oxford University Press: 344-54.
- Miles, Robert & Malcolm Brown 2003 [1989]: *Racism*. London / New York: Routledge.

- Miville, Marie L. & Angela D. Ferguson (επιμ.) 2014: *Handbook of Race-Ethnicity and Gender in Psychology*. New York / Heidelberg / Dordrecht / London: Springer.
- Moen, Declan 2000: “Irish Political Prisoners and Post Hunger-Strike Resistance to Criminalisation”. *British Criminology Conference: Selected Proceedings*, 3. Διαθέσιμο σε: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/moen.html> (τελευταία είσοδος 11/05/2015).
- Morley, David 1976: “Industrial Conflict and the Mass Media”. *Sociological Review*, 24: 245-68.
- Morrison, Denton E. & Riley E. Dunlap 1986: “Environmentalism and Elitism: A Conceptual and Empirical Analysis”. *Environment Management*, 10, 5: 581-9.
- Mouffe, Chantal 1999: “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”. *Social Research*, 66, 3: 745-58.
- Mudde, Cas 1999: “The Single-Issue Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration Issue”. *West European Politics*, 22, 3: 182-97.
- Mulcahy, Aogán 1995: “Claims-Making and the Construction of Legitimacy: Press Coverage of the 1981 Northern Irish Hunger Strike”. *Social Problems*, 42, 4: 449-67.
- Murphie, Andrew 2002: “Putting the Virtual back into VR”. Σε Brian Massumi (επιμ.): *A Shock to Thought: Expression After Deleuze and Guattari*. London / New York: Routledge: 188-214.
- Μαρβάκης, Θανάσης, Μαριάνθη Αναστασιάδου, Ιωάννα Πετρίτση & Τάνια Αναγνωστοπούλου 2013: «Η νεολαία δείχνει το δρόμο» - προς τα πού όμως; Νεολαία και Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα». *Friedrich Ebert Stiftung*. Διαθέσιμο σε: <http://library.fes.de/pdf-files/id/10156.pdf> (τελευταία είσοδος 23/06/2015).
- Μάρκοβα, Ευγενία 2001: «Η παρουσία των Βούλγαρων μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινωνία». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 247-75.
- Μητρόπουλος, Αλέξης Π. 2011: «Όλη η Ελλάδα μια ΕΟΖ». *Επίκαιρα*. Διαθέσιμο σε: <http://www.epikaira.gr/article/aleksis-p-mitropoylos-oli-i-ellada-mia-eoz> (τελευταία είσοδος 19/08/2015).
- Μπάγκαβος, Χρήστος & Δέσποινα Παπαδοπούλου 2003: *Μεταναστευτικές Τάσεις και Ευρωπαϊκή Μεταναστευτική Πολιτική*. Αθήνα: ΙΝΕ - Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Μπελαντής, Δημήτρης 2009: «ΚΚΕ, εξεγέρσεις και «αστική-δημοκρατική» νομιμότητα: Για μια κομμουνιστική κριτική στην πολιτική τακτική του ΚΚΕ». *Θέσεις*, 107.
- Neale, Margaret A. & Max H. Bazerman 1985: “The Effects of Framing and Negotiator Overconfidence on Bargaining Behaviors and Outcomes”. *The Academy of Management Journal*, 28, 1: 34-49.

- Neumayer, Eric 2006: “Unequal Access to Foreign Spaces: How States Use Visa Restrictions to Regulate Mobility in a Globalized World”. *Transaction of the Institute of British Geographers*.
- Nieminen, Kati χ.χ.: “Resisting Hunger - Resisting the State: Hunger Strikes as Resistance”. Διαθέσιμο σε:
<http://www.inter-disciplinary.net/probing-the-boundaries/wp-content/uploads/2013/10/nieminenrrpaper.pdf> (τελευταία είσοδος 11/05/2015).
- Νόβα-Καλτσούνη, Χριστίνα 2007 [1994]: *Κοινωνικοποίηση: Η Γένεση του Κοινωνικού Υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg.
- O’Regan, J. Kevin, Ronald A. Rensink & James J. Clark 1999: “Change-blindness as a result of ‘mudsplashes’”. *Nature*, 398: 34.
- Oakes, Penelope J. & S. Alexander Haslam 2001: “Distortion V. Meaning: Categorization on Trial for Inciting Intergroup Hatred”. Σε Martha Augoustinos & Katherine J. Reynolds (επιμ.): *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage Publications: 179-94.
- Offe, Claus 1985: “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”. *Social Research*, 52, 4: 817-68.
- Offe, Claus & John Keane 1984: *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson.
- Olivarius, Lise 2014: “Hunger Strikes As Legitimate Protest”. Διαθέσιμο σε:
http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/hunger_strikes_as_legitimate_protest (τελευταία είσοδος 12/05/2015).
- Oliver, Pamela & Hank Johnston 2000: “What a Good Idea! Frames and Ideologies in Social Movement Research”. *Mobilization*, 5, 1: 37-54.
- Ong, Aihwa 2007 [2005]: “Ecologies of Expertise: Assembling Flows, Managing Citizenship”. Σε Aihwa Ong & Stephen J. Collier (επιμ.): *Global Assemblages: Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Blackwell: 337-53.
- Ozcan, Mehmet 2006: “EU Asylum Policies in General and Illegal Migration Problem in the EU”. *Turkish Weekly*. 22 Ιουνίου. Διαθέσιμο σε: <http://www.turkishweekly.net/article/131/eu-asylum-policies-in-general-and-illegal-migration-problem-in-the-eu.html> (τελευταία είσοδος 13/08/2010).
- Özkirimli, Umut 2013 [2000]: *Θεωρίες του Εθνικισμού: Μια Κριτική Προσέγγιση*. Αλέξης Ηρακλείδης (επιμ.), Ιουλία Πεντάζου (μετ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Pan, Zhongdang & Gerald M. Kosicki 1993: “Framing Analysis: An Approach to News Discourse”. *Political Communication*, 10, 1: 55-75.
- Papadopoulos, Dimitris, Niamh Stephenson & Vassilis Tsianos 2008: *Escape Routs: Control and*

F%84%CE%B1-

%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7-

%CE%BA%CE%B1/?doing_wp_cron=1387876656.9291019439697265625000 (τελευταία είσοδος 26/08/2015).

Παπαδημητρίου, Ζήσης Δ. 2012: «Πρόλογος». Σε Αναστασία Χρ. Δεληγκιαούρη: *Πολιτικός Λόγος και Τηλεόραση: Πολιτική, Ιδεολογία και ΜΜΕ*. Αθήνα: Επίκεντρο: 9-11.

Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος 2006: «Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα». Σε Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.): *Περιπέτειες της Ετερότητας - Η Παραγωγή της Πολιτισμικής Διαφοράς στη Σημερινή Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

___2009: «Στην Άκρη του Βλέμματος: Η Κρίση της 'Φιλοξενίας' την Εποχή των Διαπερατών Συνόρων». *Σύγχρονα Θέματα*, 107: 67-74.

Παύλου, Μίλτος 2001: «Οι «Λαθρέμποροι του Φόβου»: Ρατσιστικός Λόγος και Μετανάστες στον Τύπο μιας Υποψήφιας Μητρόπολης». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 127-63.

___2009: «Λόγος και Πολιτικές για τους Μετανάστες». Σε Μίλτος Παύλου & Αθηνά Σκουλαρίκη (επιμ.): *Μετανάστες και Μειονότητες - Λόγος και Πολιτικές*. Αθήνα: Βιβλιόραμα: 21-68.

___2010: «Λόγος και Πολιτικές για τους Μετανάστες». Σε Μίλτος Παύλου & Αθηνά Σκουλαρίκη (επιμ.): *Μετανάστες και Μειονότητες: Λόγος και Πολιτικές*. Αθήνα: Βιβλιόραμα: 21-68.

Πετράκη, Γεωργία 2007: «Η νέα εργατική τάξη». *Κριτική / Επιστήμη & Εκπαίδευση*, 5: 73-81.

Πετράκου, Ηλέκτρα 2001: «Η Κατασκευή της Μετανάστευσης στην Ελληνική Κοινωνία». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 31-56.

___2007: «Μετανάστευση». Σε Θεανώ Τερκενλή, Θεόδωρος Ιωσηφίδης & Ιωάννης Χωριανόπουλος (επιμ.): *Ανθρωπογεωγραφία - Άνθρωπος, Κοινωνία και Χώρος*. Αθήνα: Κριτική: 220-33.

___2009: «Παράνομη Μετανάστευση στην Ελλάδα και την Ευρώπη». Σε Μίλτος Παύλου & Αθηνά Σκουλαρίκη (επιμ.): *Μετανάστες και Μειονότητες - Λόγος και Πολιτικές*. Αθήνα: Βιβλιόραμα: 307-31.

Πετροπούλου, Κρίστη 2015: «Μια Αποαναπτυξιακή Προσέγγιση του Κοινωνικού και Οικολογικού Μετασχηματισμού των Πόλεων». Σε *Ενημερία Χωρίς Ανάπτυξη: Προτάσεις για έναν Άλλο Κόσμο από Κοινού*. Αθήνα: Ηλιόσποροι / Research & Degrowth: 180-96.

Πουλαντζάς, Νίκος 1980: «Η Κρίση των Κομμάτων». Σε Louis Althusser, Etienne Balibar, Νίκος

- Πουλαντζιάς & Bernard Edelman: *Συζήτηση για το Κράτος*. Ανδρέας Χρυσικόπουλος & Δημήτρης Ψαρράς (μετ.). Αθήνα: Αγώνας: 51-76.
- Rahola, Federico 2010: “The Space of Camps: Towards a genealogy of places of internment in the present”. Σε Alessandro Dal Lago & Salvatore Palidda (επιμ.): *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The civilization of war*. London / New York: Routledge: 185-99.
- Raj, Dhooлека S. 2003: *Where Are You From? Middle-Class Migrants in the Modern World*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press.
- Raja, Masood Ashraf 2005: “Death as a Form of Becoming: the Muslim Imagery of Death and Necropolitics”. *Digest of Middle East Studies*, 14, 2: 11-26.
- Rediker, Marcus, Emma Christopher & Cassandra Pybus 2007: “Introduction”. Σε Emma Christopher, Cassandra Pybus & Marcus Rediker (επιμ.): *Many Middle Passages: Forced Migration and the Making of the Modern World*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press: 1-19.
- Reicher, Stephen 2001: “Studying Psychology Studying Racism”. Σε Martha Augoustinos & Katherine J. Reynolds (επιμ.): *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage Publications: 273-98.
- Rheingold, Howard 2000 [1993]: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. London: MIT Press.
- Richards, Graham 2005 [1997]: *‘Race’, Racism and Psychology: Towards a Reflexive History*. London / New York: Routledge.
- Richardson, John D. 2005: “Switching Social Identities: The Influence of Editorial Framing on Reader Attitudes Toward Affirmative Action and African Americans”. *Communication Research*, 32, 4: 503-28.
- Robert, Dominique & Shaul Shenhav 2014: “Fundamental Assumptions in Narrative Analysis: Mapping the Field”. *The Qualitative Report*, 19: 1-17.
- Robson, Colin 2007 [1993]: *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου: Ένα Μέσον για Κοινωνικούς Επιστήμονες και Επαγγελματίες Ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Roderick, P. Hart & Suzanne M. Daughton 2005 [1990]: *Modern Rhetorical Criticism*. Boston: Pearson.
- Rosa, Hartmut & William E. Scheuerman 2009: “Introduction”. Σε Hartmut Rosa & William E. Scheuerman (επιμ.): *High-speed Society: Social Acceleration, Power, and Modernity*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press: 1-29.
- Rose, Nikolas 2000: “Government and Control”. *British Journal of Criminology*, 40: 321-39.
- Rucht, Dieter & Friedhelm Neidhardt 2002: “Towards a 'Movement Society'? On the Possibilities of

- Institutionalizing Social Movements”. *Social Movement Studies*, 1, 1: 7-30.
- Said, Edward W. 2003 [1978]: *Orientalism*. Penguin Books.
- Saldanha, Arun 2006: “Reontologising race: the machinic geography of phenotype”. *Environment and Planning*, 24: 9-24.
- ___2007: *Psychedelic White: Goa Trance and the Viscosity of Race*. Minneapolis / London: University of Minnesota Press.
- ___2012: “Assemblage, materiality, race, capital”. *Dialogues in Human Geography*, 2, 2: 194-7.
- Sardar, Ziauddin & Borin Van Loon 2004 [1998]: *Introducing Cultural Studies*. Cambridge: Icon Books.
- Sassen, Saskia 1998: *Globalization and Its Discontents*. New York: The New Press.
- ___2008 [2006]: *Territory, Authority, Rights - From Medieval to Global Assemblages*. Princeton / Oxford: Princeton University Press.
- Saward, Michael 2015: “Agency, Design and 'Slow Democracy'”. *Time & Society*, 0, 0: 1-22.
- Scanlan, Stephen J., Laurie Cooper Stoll & Kimberly Lumm 2008: “Starving for change: The hunger strike and nonviolent action, 1906–2004”. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 28: 275-323.
- Scheuerman, William E. 2004: *Liberal Democracy and the Social Acceleration of Time*. Baltimore / London: The Johns Hopkins University Press.
- Scheufele, Dietram A. 1999: “Framing as a Theory of Media Effects”. *Journal of Communication*, 49, 1: 103-22.
- Schneider, Jane & Peter Schneider 1999: “Is Transparency Possible? The Political-Economic and Epistemological Implications of Cold War Conspiracies and Subterfuge in Italy”. Σε Josiac McC. Heyman (επιμ.): *States and Illegal Practices*. New York: Berg: 169-98.
- Schürmann, Reiner 1986: “On Constituting Oneself an Anarchistic Subject”. *Praxis International*, 6, 3: 294-310.
- Schuster, Liza 2003: “Common Sense or Racism? The Treatment of Asylum-Seekers in Europe”. *Patterns of Prejudice*, 37, 3: 233-56.
- Schütz, Alfred 1976 [1964]: *Collected Papers II: Studies in Social Theory*. Arvid Brodersen (επιμ.). The Hague: Martinus Nijhoff.
- Schwarzmantel, John 2005 [2003]: *Για μια Δημοκρατική Πολιτεία: Ταυτότητα και Συμμετοχή*. Ξενοφών Γιαταγάνας (μετ.). Αθήνα: Κριτική.
- ___2008: *Ideology and Politics*. Los Angeles / London / New Delhi / Singapore: Sage Publications.
- Sciortino, Giuseppe 2000: “Toward a Political Sociology of Entry Politics: Conceptual Problems and Theoretical Proposals”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26, 2: 213-28.

- Searle-White, Joshua 2001: *The Psychology of Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sen, Amartya 1982 [1981]: *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Oxford University Press.
- Senge, Peter M. 1991: *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. Random House.
- Sennett, Richard 2000: "Street and Office: Two Sources of Identity". Σε Will Hutton & Anthony Giddens (επιμ.): *On The Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape: 175–90.
- Serra, Paulo 2007: "Community and Mediation". *Estudos em Comunicação*, 1: 103-18.
- Simon, Herbert A. 1962: "The Architecture of Complexity". *Proceedings of the American Philosophical Society*, 106, 6: 467-82.
- Sivanandan, Ambalavaner 1973: "Race, Class and Power: an Outline for Study". *Race*, 14, 4: 383-91.
- Snow, David 2006 [2004]: "Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields". Σε David Snow, Sarah A. Soule & Hanspeter Kriesi (επιμ.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell: 380-412.
- Snow, David, E. Burke Rochford (Jr.), Steven K. Worden & Robert D. Benford 1986: "Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation". *American Sociological Review*, 51, 4: 464-81.
- Snow, David & Robert D. Benford 1988: "Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization". *International Social Movement Research*, 1, 1: 197-217.
- ____ 2000: "Clarifying the Relationship between Framing and Ideology". *Mobilization*, 5, 1: 55-60.
- Snyder, David & Charles Tilly 1972: "Hardship and Collective Violence in France, 1830 to 1960". *American Sociological Review*, 37, 5: 520-32.
- Sokolowski, Robert 2003 [2000]: *Εισαγωγή στην Φαινομενολογία*. Παύλος Κόντος (μετ.). Πάτρα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1996: *The Spivak Reader*. Donna Landry & Gerald MacLean (επιμ.). New York / London: Routledge.
- Staudigl, Michael 2012: "Racism: On the Phenomenology of Embodied Desocialization". *Continental Philosophy Review*, 45, 1: 23-39.
- Steinberg, Marc W. 1998: "Titling the Frame: Considerations on Collective Action Framing from a Discursive Turn". *Theory and Society*, 27: 845-72.
- Steiner, Niklaus 2001: "Arguing about Asylum: the Complexity of Refugee Debates in Europe". *New Issues in Refugee Research, UNHCR*. Διαθέσιμο σε: http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:5564 (τελευταία είσοδος

14/09/2014).

- Steuer, Jonathan 1995: "Defining Virtual Reality: Dimensions Determining Telepresence". Σε Frank Biocca & Mark R. Levy (επιμ.): *Communication in the Age of Virtual Reality*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates: 33-56.
- Stjernø, Steinar 2005: *Solidarity in Europe: The History of an Idea*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.
- Stoler, Ann Laura 1995: *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Durham / London: Duke University Press.
- Strathern, Marilyn 1992: *After Nature: English Kinship in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strevens, Michael 2011: "Explanatory Autonomy and Explanatory Irreducibility". *Australasian Association of Philosophy (NZ) Conference*. Διαθέσιμο σε: <http://www.strevens.org/research/expln/Autonomia.pdf> (τελευταία είσοδος 29/08/2014).
- Sweeney, George 1993: "Irish Hunger Strikes and the Cult of Self-Sacrifice". *Journal of Contemporary History*, 28, 3: 421-37.
- Σερντεδάκις, Νίκος 2003: «Il Movimento dei Movimenti - Το Κίνημα των Κινημάτων». *Εφημερίδα Αυγή*, Ενθετα (22 Ιουνίου). Διαθέσιμο σε: <http://archive.avgi.gr/NavigateActiongo.action?articleID=192498> (τελευταία είσοδος 13/06/2008).
- ____ 2011: «Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης». Σε Γιώργος Τσιώλης, Νίκος Σερντεδάκις & Γιάννης Κάλλας (επιμ.): *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδμένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: Νήσος: 349-76.
- Σπαθανά, Ελένη 2003: *Νομική Συνδρομή σε Πρόσφυγες και Αιτούντες Άσυλο στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες.
- Σταυρακάκης, Γιάννης 2005: «Επίμετρο του Επιμελητή». Σε Giorgio Agamben 2005 [1995]: *Homo Sacer: Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή Ζωή*. Παναγιώτης Τσιαμούρας (μετ.), Γιάννης Σταυρακάκης (επιμ.). Αθήνα: Scripta: 287-308.
- ____ 2006: «Από τη Φροϋδική στη Λακανική Αριστερά». Διάλεξη στα γραφεία τού Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς, 02/11/2006. Διαθέσιμο σε: <http://www.poulantzas.gr/files.php?id=268> (τελευταία είσοδος 11/09/2015).
- Στεριανός, Νίκος 2011: «Η κατάληψη της Νομικής και ο Τύπος». Διαθέσιμο σε: <http://www.inprecor.gr/archives/27807> (τελευταία είσοδος 23/06/2014).
- Σωτήρης, Παναγιώτης 2012: «Η Κυριαρχία πέραν του Στρατοπέδου: Κριτική Προσέγγιση της Έννοιας του Στρατοπέδου στο Έργο του Giorgio Agamben και της Εφαρμογής της στα Κέντρα

- Κράτησης Μεταναστών και Προσφύγων». Σε Σεβαστή Τρουμπέτα (επιμ.): *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα: Διαβάσεις και Μελέτες Συνόρων*. Αθήνα: Παπαζήση: 217-42.
- Tajfel, Henri & John C. Turner 1979: "The Integrative Theory of Intergroup Conflict". Σε W. G. Austin & S. Worchel (επιμ.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey: Brooks-Cole.
- Tapella, Amelie, Giorgia Mirto & Tamara Last 2016: "Deaths at the Borders: From Institutional Carelessness to Private Concern. Research Notes from Italy". *Rivista di Storia delle Idee*, 5, 5: 57-64.
- Tarrow, Sidney 1998: *Power in Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tellis, Winston M. 1997α: "Introduction to Case Study". *The Qualitative Report*, 3, 2.
- ___ 1997β: "Application of a Case Study Methodology". *The Qualitative Report*, 3, 3: 1-19.
- Terry, Deborah J., Michael A. Hogg & Leda Blackwood 2001: "Prejudiced Attitudes, Group Norms, and Discriminatory Behaviour". Σε Martha Augoustinos & Katherine J. Reynolds (επιμ.): *Understanding Prejudice, Racism and Social Conflict*. London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage Publications: 140-58.
- Thoburn, Nickolas 2003: *Deleuze, Marx and Politics*. London / New York: Routledge.
- Thompson, Edward P. 1966: *The Making of the English Working Class*. New York: Vintage.
- Tidwell, Lisa Collins & Joseph B. Walther 2002: "Computer-Mediated Communication Effects on Disclosure, Impressions, and Interpersonal Evaluations: Getting to Know One Another a Bit at a Time". *Human Communication Research*, 28, 3: 317-48.
- Tilly, Charles 1976: *Migration in Modern European History*. University of Michigan: CRSO Working Paper #145.
- Titmuss, Richard 1964: "The limits of the Welfare State". *New Left Review*, 27: 28-37.
- Tobin, Ruthanne 2010: "Descriptive Case Study". Σε Albert J. Mills, Gabrielle Eurepos & Elden Wiebe (επιμ.): *Encyclopedia of Case Study Research*. Los Angeles / London: Sage: 288-9.
- Tomlinson, John 2007: *The Culture of Speed: The Coming of Immediacy*. Los Angeles / London / New Delhi / Singapore: Sage Publications.
- Tonchev, Plamen 2007: "Asian Migrants in Greece: Origins, Status and Prospects". *ΙΙΟΣ / Τμήμα Ασιατικών Σπουδών*. Διαθέσιμο σε: http://www.idec.gr/iier/new/asian_migrants_en.pdf (τελευταία είσοδος 19/08/2015).
- Torpey, John 1998: "Coming and Going: On the State Monopolization of the Legitimate 'Means of Movement'". *Sociological Theory*, 16, 3: 239-59.
- Touraine, Alain 1981 [1978]: *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Alan Duff (μετ.). Cambridge: Cambridge University Press.

- ___1988: *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society*. Myrna Godzich (μετ.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ___1990: «Κοινωνικά Κινήματα: Ειδική Περιοχή ή Κεντρικό Πρόβλημα στην Κοινωνιολογική Ανάλυση;». *Λεβιάθαν*, 6: 17-28.
- ___2002: “The Importance of Social Movements”. *Social Movement Studies*, 1, 1: 89-95.
- Trainor, Jennifer Seibel 2008: *Rethinking Racism: Emotion, Persuasion, and Literacy Education*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Tselepi, Naya, Nefeli Bami, Alexandra Michalaki & Tamara Last 2016: “Deaths at the Borders: The Cases of Evros and the Aegean Sea: Research Notes from Greece”. *Rivista di Storia delle Idee*, 5, 1: 50-6).
- Turetzky, Philip 1998: *Time*. London / New York: Routledge.
- Turkle, Sherry 1996: “Who Am We?”. Διαθέσιμο σε:
<http://archive.wired.com/wired/archive/4.01/turkle.html> (τελευταία είσοδος 17/02/2015).
- Τριανταφυλλίδου, Άννα 2005: *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ.
- Τριανταφυλλίδου, Άννα & Θάνος Μαρούκης (επιμ.) 2010: *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Τσιάκαλος, Γιώργος 2000: *Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τσιγκάνου, Ιωάννα 2010: *Μετανάστευση και εγκληματικότητα. Μύθοι και πραγματικότητα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Urry, John 2000: “Mobile Sociology”. *British Journal of Sociology*, 51, 1: 185-203.
- Vahabzadeh, Peyman 2003: *Articulated Experiences: Toward a Radical Phenomenology of Contemporary Social Movements*. Albany: State University of New York Press.
- van Amersfoort, Hans 1996: “Migration: The Limits of Governmental Control”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 22, 2: 243-57.
- van den Berghe, Pierre L. 1987 [1981]: *The Ethnic Phenomenon*. London: Praeger.
- van den Boogaart, Ernst & P. C. Emmer 1986: “Colonialism and Migration: an Overview”. Σε P. C. Emmer (επιμ.): *Colonialism and Migration: Indentured Labour Before and After Slavery*. Dordrecht / Boston / Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers: 3-18.
- van Dijk, Teun A. 1993: “Denying Racism: Elite Discourse and Racism”. Σε John Solomos & John Wrench (επιμ.): *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg: 179-94.
- Van Gorp, Baldwin 2007: “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”. *Journal of Communication*, 57: 60-78.
- Van Liere, Kent D. & Riley E. Dunlap 1980: “The Social Bases of Environmental Concern: A

- Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence”. *Public Opinion Quarterly*, 44, 2: 181-97.
- Van Maanen, John 1979: “The Fact of Fiction in Organizational Ethnography”. *Administrative Science Quarterly*, 24, 4: 539-50.
- Vaneigem, Raoul 2001 [1967]: *The Revolution of Everyday Life*. Donald Nicholson-Smith (μετ.). London: Rebel Press.
- ___ 2005 [2003]: *Τίποτα δεν είναι ιερό, όλα μπορούν να λεχθούν*. Μαρία Ζιώγου (επιμ.), Αναστασία Καραστάση (μετ.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Varela, Francisco J., Evan T. Thompson & Eleanor Rosch 1993 [1991]: *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Massachusetts: The MIT Press.
- Verloo, Mieke 2005: “Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis Approach”. *The Greek Review of Social Research*, 117 B': 11-34.
- Viroli, Maurizio 2003 [1995]: *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Vliementhart, Rens & Liesbet van Zoonen 2011: “Power to the Frame: Bringing Sociology back to Frame Analysis”. *European Journal of Communication*, 26, 2: 101-15.
- Vila, Pablo (επιμ.) 2003: *Ethnography at the Border*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- von Beyme, Klaus 1988: “Right-Wind Extremism in Post-War Europe”. *West European Politics*, 12, 2: 1-18.
- Voutira, Eftihia 2013: “Realising 'Fortress Europe': 'Managing' migrants and refugees at the borders of Greece”. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141, B'-Γ': 57-69.
- Φωτιάδης, Αποστόλης 2015: *Εμποροι των Συνόρων: Η Νέα Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Επιτήρησης*. Αθήνα: Ποταμός.
- Wall, Derek 2002 [1999]: *Earth First! and the Anti-Roads Movement: Radical environmentalism and comparative social movements*. London: Routledge.
- Wallerstein, Immanuel 1991 [1988]: «Οικουμενισμός, Ρατσισμός, Σεξισμός: οι Ιδεολογικές Εντάσεις του Καπιταλισμού». Σε Étienne Balibar & Immanuel Wallerstein: *Φυλή, Έθνος, Τάξη: Οι Διφορούμενες Ταυτότητες*. Άγγελος Ελεφάντης & Ελένη Καλαφάτη (μετ.). Αθήνα: Πολίτης: 47-59.
- Walsh, Ally & Myrto Tsilimpounidi 2012: “The Disappearing Immigrants: Hunger Strike as Invisible Struggle”. *Theory in Action*, 5, 2: 82-103.
- Walters, William 2002: “Deportation, Expulsion, and the International Police of Aliens”. *Citizenship Studies*, 6, 3: 265-92.
- Walther, Andreas 2006: “Regimes of youth transitions: Choice, flexibility and security in young

- people's experiences across different European contexts". *Young*, 14, 2: 119-39.
- Walzer, Michael 1986: "The Politics of Michel Foucault". Σε David Couzens Hoy (επιμ.): *Foucault: A Critical Reader*. Oxford / New York: Basil Blackwell.
- Wang, Lu-in 2006: *Discrimination by Default: How Racism Becomes Routine*. New York / London: New York University Press.
- Watson, Tony J. 2005 [1980]: *Κοινωνιολογία, Εργασία και Βιομηχανία*. Ιορδάνης Ψημμένος (επιμ.), Μαρία Ν. Καστανάρα (μετ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Weber, Max 1946 [1921]: "Class, Status, Party". Σε Hans Gerth & C. Wright Mills (επιμ. & μετ.): *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press: 180-95.
- Wee, Lionel 2004: "'Extreme communicative acts' and the boosting of illocutionary force". *Journal of Pragmatics*, 36: 2161-78.
- Wee, Lionel 2007: "The Hunger Strike as a Communicative Act: Intention without Responsibility". *Journal of Linguistic Anthropology*, 17, 1: 61-76.
- Wetherell, Margaret (επιμ.) 2005 [1996]: *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*. Νίκος Μποζατζής (μετ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Wieviorka, Michel 1995 [1991]: *The Arena of Racism*. Chris Turner (μετ.). London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage Publications.
- ____ 2005: "After New Social Movements". *Social Movement Studies*, 4, 1: 1-19.
- Wilder, David A. 1986: "Social Categorization: Implications for Creation and Reduction of Intergroup Bias". *Advances in Experimental Social Psychology*, 19: 291-355.
- Williams, Dana M. 2010: "An Anarchist-Sociologist Research Program: Fertile Areas for Theoretical and Empirical Research". Σε Nathan J. Jun & Shane Walh (επιμ.): *New Perspectives on Anarchism*. Lanham / Boulder / New York / Toronto / Plymouth UK: Lexington Books: 243-66.
- Williams, Eric 1944: *Capitalism and Slavery*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Williams, John 2001: "Hunger-Strikes: A Prisoner's Right or a 'Wicked Folly'?" *The Howard Journal*, 40, 3: 285-96.
- Wolin, Sheldon S. 2008: *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton / Oxford: Princeton University Press.
- Wong, Nancy Y. & Richard P. Bagozzi 2005: "Emotional intensity as a function of psychological distance and cultural orientation". *Journal of Business Research*, 58: 533-42.
- Wood, Marcus 1997: "Imagining the Unspeakable and Speaking the Unimaginable: The 'Description' of the Slave Ship *Brookes* and the Visual Interpretation of the Middle Passage". *Lumen: Selected Proceedings from the Canadian Society for Eighteenth-Century Studies*, 16:

211-45.

- Woodside, Arch G. 2010: *Case Study Research: Theory, Methods, Practice*. Bingley: Emerald.
- XYZCONTAGION 2014: *9+1 Σκηνές από την Ιστορία της Ελληνικής Ακροδεξιάς που Ρίχνουν Φως στην Αγνωση Χρυσή Αυγή*. Θεσσαλονίκη: XYZCONTAGION.
- Yack, Bernard 2012: *Nationalism and the Moral Psychology of Community*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Yin, Robert K. 2003: *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks / London / New Delhi: Sage (Τρίτη Έκδοση).
- ____2012: *Applications of Case Study Research*. Los Angeles / London: Sage Publications.
- Young, Robert J. C. 2001: *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Yuval-Davis, Nira 1997: *Gender and Nation*. London: Sage Publications.
- Zatz, Marjorie S. & Hilary Smith 2012: "Immigration, Crime, and Victimization: Rhetoric and Reality". *Annual Review of Law and Social Science*, 8: 141-59.
- Zepke, Stephen 2005: *Art as Abstract Machine: Ontology and Aesthetics in Deleuze and Guattari*. New York / London: Routledge.
- Χριστόπουλος, Δημήτρης 2001: «Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα». Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 57-80.
- ____2009: «Ένα Civil Rights Movement για την Ελλάδα του 21ου Αιώνα;» *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Β': 6-7.
- ____2010: «Η επόμενη μέρα της ελληνικής ιθαγένειας: Μια μετατόπιση στο κατώφλι του αποκλεισμού». *Θέσεις*, 111.
- ____2012: «Μια Συζήτηση για τις Εκλογές». Εκδήλωση Επιτροπής για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας και της Δημοκρατίας, σε <http://www.aformi.gr/2012/05/%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82/>
- ____2014: «Η τυφλή Ελλάδα της Μανωλάδας». *Χρόνος*, 16. Διαθέσιμο σε: <http://chronomag.eu/index.php/e-spls-fl-lle-le.html> (τελευταία είσοδος 17/07/2015).
- Χριστόπουλος, Δημήτρης (επιμ.) 2014: *Το «Βαθύ Κράτος» στη Σημερινή Ελλάδα: Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*. Αθήνα: Νήσος.
- Ψημίτης, Μιχάλης 2006: *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*. Αθήνα: Ατραπός.
- ____2008: «Μη κυβερνητικές οργανώσεις και κοινωνικά κινήματα βάσης: Θεσμικοί και

συγκρουσιακοί προσανατολισμοί». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32: 64-94.

___ 2009α: «Μπροστά σε Ένα Νέο Κοινωνικό Κίνημα των Νέων». Αθήνα: *Εφημερίδα Εποχή*, 04.01.2009.

___ 2009β: «Στην 'κοινωνία των πολιτών' οι 'πολίτες' ενάντια στους 'εξεγερμένους': οι διαφορές οργάνωσης, ταυτότητας και δράσης μεταξύ ΜΚΟ και κοινωνικών κινήματων». Σε Αντώνης Μακρυδημήτρης, Λεωνίδα Μαρούδας & Μαρία-Ηλιάνα Πραβίτα (επιμ.): «*Νέα Δημόσια Διοίκηση*», *Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και Κοινωνία των Πολιτών*. Αθήνα / Θεσσαλονίκη: Σακκούλα: 967-88.

___ 2011: «Οι 300 της Νομικής». Διαθέσιμο σε: <http://rnbnet.gr/details.php?id=1590> (τελευταία είσοδος 21.06.2014).

___ 2014: «Αντιφάσεις των σύγχρονων κοινωνικών κινήματων έναντι της μετανεωτερικής δημοκρατίας: Η χειραφέτηση και η ελιτιστική συγκρότηση ως αντίστοιχες προοπτικές διεύρυνσης και συρρίκνωσης της δημοκρατίας». Σε Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης (επιμ.): *Η Δημοκρατική Λειτουργία σε Καμπή: Προκλήσεις και Απειλές στον Πρώιμο 21ο Αιώνα*. Αθήνα: Νήσος / Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης: 411-38.

Ψημμένος, Ιορδάνης 2001: «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα».

Σε Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου & Μίλτος Παύλου (επιμ.): *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 95-126.

Zillmann, Dolf 1988: "Cognition-Excitation Interdependences in Aggressive Behavior". *Aggressive Behavior*, 14, 1: 51-64.

εκθέσεις ΜΚΟ και φορέων

Amnesty International & International Helsinki Federation 2002: *Greece: In the shadow of impunity - Ill-treatment and the misuse of firearms*.

Amnesty International 2010: *The Dublin II Trap: Transfers of Asylum-Seekers to Greece*.

Αντιγόνη (Νάσος Θεοδωρίδης) 2008: *Ετήσια Έκθεση 2008: Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων, ξενοφοβίας αλλά και Καλών Πρακτικών της Διοίκησης στους 6 κρίσιμους τομείς της Απασχόλησης, της Νομοθεσίας, της Εκπαίδευσης, της Στέγασης, της Ρατσιστικής Βίας και της Υγείας & Πρόνοιας*.

___ 2009: *Ετήσια Έκθεση 2009: Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων, ξενοφοβίας αλλά και Ερευνητικών Μελετών ή Καλών Πρακτικών της Διοίκησης στους 6 κρίσιμους τομείς της Απασχόλησης, της Νομοθεσίας, της Εκπαίδευσης, της Στέγασης, της Ρατσιστικής Βίας και της Υγείας & Πρόνοιας*.

___ 2012: *Ετήσια Έκθεση 2012: Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων, ξενοφοβίας αλλά και Ερευνητικών Μελετών ή Καλών Πρακτικών της Διοίκησης*

στους 6 κρίσιμους τομείς της Απασχόλησης, της Νομοθεσίας, της Εκπαίδευσης, της Στέγασης, της Ρατσιστικής Βίας και της Υγείας & Πρόνοιας.

CPT 2006: *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 August to 9 September 2005. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT).*

___2009: *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 23 to 29 September 2008. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT).*

Γιατροί Χωρίς Σύνορα 2008: *Αποστολή διερεύνησης της κατάστασης των μεταναστών «χωρίς έγγραφα» που εισέρχονται στην Ελλάδα.*

___2010: *Μετανάστες χωρίς έγγραφα: Ζωές υπό κράτηση.*

Διεθνής Αμνηστία 2005: *Ετήσια Έκθεση 2005: Δημοσιογραφικό Υλικό.*

___2013: *Σύνορα της Ευρώπης: Καταπατήσεις Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στα Σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία.*

___2014α: *Ελλάδα: Σύνορο Ελπίδας και Φόβου: Μετανάστες και πρόσφυγες απωθούνται στα σύνορα της Ευρώπης.*

___2014β: *Κράτος εν κράτει: Κουλτούρα κακομεταχείρισης και ατιμωρησίας στην Ελληνική Αστυνομία.*

ECHR 2012α: *Afghan family detained in the Pagani detention centre in inhuman and degrading conditions and without effective judicial review. European Court of Human Rights - ECHR 323 (2012) 31.07.2012 - Press Release.*

___2012β: *European Court finds an illegal migrant was tortured by one of the Greek coastguard officers supervising him. European Court of Human Rights - ECHR 017 (2011) 17.01.2012 - Press Release.*

Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο (2008). Προεδρείο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Διαθέσιμο σε:

file:///C:/Users/ilias/Downloads/MIGRATIONANDASYLUMEUPACT.pdf (τελευταία είσοδος 30/06/2016).

FIDH, Migreurop & EMHRN 2014: *Frontex Between Greece and Turkey: At the Border of Denial.* International Federation of Human Rights (FIDH), Migreurop & Euro-Mediterranean Human Rights Network (EMHRN).

FRA 2013: *Fundamental rights at Europe's southern sea borders.* European Union Agency for

Fundamental Rights (FRA)

Human Rights Watch 2008α: *Stuck in a Revolving Door: Iraqis and Other Asylum Seekers and Migrants at the Greece/Turkey Entrance to the European Union.*

___ 2008β: *Left to Survive: Systematic Failure to Protect Unaccompanied Migrant Children in Greece.*

I.E.K.E.Θ. (Ινστιτούτο Έρευνας και Κατάρτισης Ευρωπαϊκών Θεμάτων) 2014: *Πτυχές του Μεταναστευτικού Ζητήματος στην Ευρωπαϊκή Ένωση.* Αικατερίνη Βούλγαρη & Μαίρη Μαργαρώνη (επιμ.), Χριστίνα Βελέντζα & Ελένη Γιαννακοπούλου (ερευν.). Αθήνα.

LIBE 2007: *Έκθεση της αντιπροσωπείας της Επιτροπής LIBE σχετικά με την επίσκεψη στην Ελλάδα (σε Σάμο και Αθήνα).* Η Επιτροπή LIBE είναι αντιπροσωπεία 9 ευρωβουλευτών.

Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης 2004: *Στατιστικά Δεδομένα για τους Μετανάστες στην Ελλάδα: Αναλυτική Μελέτη για τα Διαθέσιμα Στοιχεία και Προτάσεις για τη Συμμόρφωση με τα Standards της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Αθήνα: I.M.E.Π.Ο.

Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015 (2011). Ελληνική Κυβέρνηση. Διαθέσιμο σε:

http://www.minfin.gr/sites/default/files/2_teliko_aitiologiki_ekthesi_mesoprothesmo.pdf
(τελευταία είσοδος 30/06/2016).

NOAS, NHC & GHM 2008: *A gamble with the right to asylum in Europe: Greek asylum policy and the Dublin II Regulation.* Norwegian Helsinki Committee (NHC), Norwegian Organisation for Asylum Seekers (NOAS) & Greek Helsinki Monitor (GHM).

ProAsyl & Ομάδα Δικηγόρων Αθήνας 2007: *“The truth may be bitter, but it must be told”: The Situation of Refugees in the Aegean and the Practices of the Greek Coast Guard.*

Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής για την Ελλάδα (2010). Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Περιλαμβάνει επίσης το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (ΜΟΧΠ), το Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής και το Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης (ΤΜΣ). Διαθέσιμο σε:

http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_el.pdf
(τελευταία είσοδος 30/06/2016).

Πρόγραμμα της Χάγης (COM/2005/0184). Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Διαθέσιμο σε:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005DC0184&from=EL>
(τελευταία είσοδος 30/06/2016).

Save the Children 2013: *Leaving No Child Behind: Annual Report 2013.*

Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας 2009: *Οδηγός ΜΚΟ και Συλλόγων Μεταναστών: Καταγραφή Φορέων που Δραστηριοποιούνται στην Ελληνική Επικράτεια σε Θέματα*

Μετανάστευσης. Αθήνα, συνεργασία μεταξύ Τμήματος Γεωγραφίας Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, ΜΚΟ Praxis, ΜΚΟ Ελληνοαλβανικός Σύνδεσμος Φιλίας «Σωκράτης» & Ομοσπονδίας Εθελοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων Ελλάδας (ΟΕΜΚΟΕ).

οπτικοακουστικές αναφορές (ταινίες, ντοκιμαντέρ)

Haneke, Michael 2009: *The White Ribbon*. Michael Haneke (σεν.). X-Filme Creative Pool, Wega Film, Les Films du Losange.

History Channel 2010: *Third Reich: The Rise*. New Animal Productions.

Lang, Fritz 1927: *Metropolis*. Thea von Harbou (σεν.). Universal Film (UFA).

McTeigue, James 2010: *V for Vendetta*. Andy Wachowski & Lana Wachowski (σεν.). Warner Bros., Virtual Studios, Silver Pictures.

Sauper, Hubert 2014: *We Come as Friends*. Hubert Sauper (σεν.). Adelante Films, Kranzelbinder Gabriel Production.

λογοτεχνικές αναφορές

Sebald, W. G. 2006 [2001]: *Άουστερλιτς*. Ιωάννα Μειτάνη (μετ.). Αθήνα: Άγρα.

περιεχόμενα παραρτήματος

Το παράρτημα βρίσκεται σε ξεχωριστό τεύχος (Τεύχος Β').

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' (το επεισόδιο στη Νομική).....

Λίστα ιστότοπων με άρθρα και συζητήσεις για τις ημέρες της Νομικής που χρησιμοποιήθηκαν στην μελέτη	
Λίστα ηλεκτρονικών εφημερίδων με άρθρα για τη Νομική.....	
Άρθρα και σχόλια που γράφτηκαν μετά τη λήξη της απεργίας.....	
Επιπλέον άρθρα σχετικά με την απεργία	
Επιπλέον άρθρα από γνωστές εφημερίδες	
Ανακοίνωση αλληλεγγύης από ΥΡΕ 26/01/2011.....	
Ανακοίνωση αλληλεγγύης Νέων ΑΚΟΑ 26/01/2011	
Ανακοίνωση αλληλεγγύης Συλλόγου Φοιτητών Ιατρικής Αθήνας «Γρ. Λαμπράκης» 27/01/2011	
Ανακοίνωση ΑΝΤΑΡΣΥΑ 25.01.2011	
Ανακοίνωση από Πρωτοβουλία για την Υπεράσπιση του Ακαδημαϊκού Χαρακτήρα του Πανεπιστημίου και της ΝΟΠΕ, Φεβρουάριος 2011	
Ανακοίνωση από Πρωτοβουλία Προπτυχιακών Φοιτητών/-τριών ΜΙΘΕ 06/02/2011	
Ανακοίνωση Γενικής Συνέλευσης Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψήφιων Διδασκόντων του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» 26/01/2011	
Ανακοίνωση της ΔΑΠ Νομικής 23/01/2011.....	
Ανακοίνωση ΔΗΜ.ΑΡ. 25.01.2011	
Ανακοίνωση Δημοκρατικής Συμμαχίας 24/01/2011.....	
Ανακοίνωση Δικτύου Πανεπιστημιακών 04/02/2011	
Ανακοίνωση Δικτύου Πανεπιστημιακών 25/01/2011	
Ανακοίνωση ΕΕΔΑ 28/01/2011	
Ανακοίνωση ΕΕΚ-Τροτσκιστές 25/01/2011	
Δήλωση εκπροσώπου ΛΑΟΣ Κώστα Αϊβαλιώτη 24/01/2011	
Ανακοίνωση κατάληψης Σκαραμαγκά 31/01/2011	
Ανακοίνωση ΚΚΕ 25.01.2014	
Ανακοίνωση ΚΚΕ(μ-λ): Κάτω τα χέρια από το άσυλο 28/01/2011	
Ανακοίνωση Οικολόγων Πράσινων 25/01/2011	
Ανακοίνωση ΠΑΣΠ Νομικής 24/01/2011	
Ανακοίνωση ΠΟΣΔΕΠ 25/01/2011.....	
Ανακοίνωση ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ 25/01/2011.....	
Ανακοίνωση Υπουργείου Εσωτερικών 25/01/2011.....	
Δήλωση Υπουργού Προστασίας του Πολίτη 25/01/2011	
Ανακοίνωση Υπουργού Παιδείας 25/01/2011	
Ανακοίνωση Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης 26/01/2011	
Απόφαση ΓΣ Συλλόγου Μελών ΔΕΠ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 02/02/2011	
Δελτίο Τύπου Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι 30/01/2011	

Δελτίο Τύπου Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής και Υγείας του ΑΠΘ 03/02/2011	
Δελτίο Τύπου Οργανώσεων Πανεπιστημίων - ΑΤΕΙ - Ερευνητικών Ιδρυμάτων του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ 26/01/2011	
Δελτίο Τύπου Συσπείρωσης Πανεπιστημιακών 27/01/2011	
Επερώτηση βουλευτών της ΔΗΜΑΡ για την ανάκληση νομικού καθεστώτος των 15 μεταναστών 03/02/2011	
Επερώτηση Νάκου 24/01/2011	
Επιστολή 35 πανεπιστημιακών 28/01/2011	
Επιστολή Γιώργου Πάλλη προς συντρόφους 08/02/2011	
Κείμενο αλληλεγγύης από Αναρχικό Πυρήνα Καλύμνου 27/01/2011	
Παρέμβασης διδασκόντων Πανεπιστημίου Αιγαίου 03/02/2011	
Σχόλιο του Γραφείου Τύπου του ΣΥΝ 27/01/2011	
Σχόλιο Μιχάλη Ψημίτη προς ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ 28/01/2011	
Μπήκαν στο σαλόνι μας και χέζουν, από Old Boy 27/01/2011	
Φωνές από τα κάτω, του Σπύρου Μαρκέτου 01/02/2011	
Ανακοίνωση από Σωματείο Ελαστικά Απασχολούμενων Εκπαιδευτικών Ωρομίσθιων - Αναπληρωτών (ΣΕΑΕ) 02/03/2011	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β' (διεθνοποίηση της απεργίας).....

Ενδεικτική λίστα υπογραφών τις πρώτες πέντε ημέρες	
Ενδεικτική λίστα υπογραφών μετά τις πρώτες πέντε ημέρες.....	
Ευρωβουλευτές που εξέφρασαν την αλληλεγγύη τους	
Ενδεικτική λίστα δράσεων σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης.....	
Ενδεικτική λίστα διεθνών ειδησεογραφικών αναφορών.....	
Ενδεικτικό ξενόγλωσσο οπτικοακουστικό υλικό	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ' (ανακοινώσεις Συνέλευσης Μεταναστών).....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ' (ανακοινώσεις Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης).....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε' (οπτικοακουστικό υλικό)

Μέρος υλικού που παρήχθη από Συνέλευση Μεταναστών και Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης	
Μέρος υλικού που παρήχθη από αλληλέγγυους.....	
Ενδεικτικό υλικό από δελτία ειδήσεων τηλεοπτικών σταθμών πανελλαδικής εμβέλειας.....	
Ενδεικτικό υλικό από εκπομπές και λήψεις διάφορων τηλεοπτικών σταθμών	
Εσωκοινοβουλευτικό υλικό.....	
Υλικό μετά τη λήξη της απεργίας	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ' (προτάσεις και βοηθητικό υλικό)

Διακήρυξη της Παγκόσμιας Ένωσης Γιατρών για Απεργούς Πείνας 14/10/2006	
Τα συντριπτικά διλήμματα των γιατρών σε καταστάσεις απεργίας πείνας, του γιατρού Στάθη Τσούκαλου 28/04/2007	
Υπόμνημα ΚΚΕ για μεταναστευτικό 08/02/2011	
Συνέντευξη Τύπου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΣΥΡΙΖΑ σχετικά με την κατάθεση πρότασης νόμου για το μεταναστευτικό 10/02/2011	
Δελτίο Τύπου Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) 12/02/2011	
Προτάσεις Συνηγόρου του Πολίτη 17/02/2011.....	
Πρακτικά ΔΣ Δήμου Αθηνών 21/02/2011	
Υπόμνημα Οικολόγων Πράσινων 25/02/2011	

Ανοιχτή Επιστολή Βουλευτή τού ΠΑΣΟΚ προς Υπουργό Υγείας 28/02/2011
Δελτίο Τύπου Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης 28/02/2011
Δημόσια παρέμβαση δικτύου RED για διέξοδο από την κρίση 01/03/2011
Πρόταση Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) 01/03/2011
Ανακοίνωση Οικολόγων Πράσινων 02/03/2011
Επείγουσα έκκληση από Κοινοβουλευτική Ομάδα ΣΥΡΙΖΑ 02/03/2011
Ανακοίνωση ΔΗΜΑΡ 03/03/2011
Δελτίο τύπου Συνηγούρου του Πολίτη 04/03/2011
Επιστολή εκπροσώπων φορέων Θεσσαλονίκης προς Πρωθυπουργό 04/03/2011
'Καθαρή' άδεια παραμονής στους 300 απεργούς πείνας, εφημερίδα Κόντρα, 08/03/2011

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ' (Θεματικοί άξονες συνεντεύξεων).....

Θεματικοί άξονες συνεντεύξεων

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Η' (συλλογικότητες και ρεπερτόρια δράσης)

Ημερολόγιο συλλογικών δράσεων αλληλεγγύης

Ρεπερτόρια δράσης

Συλλογικότητες

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Θ' (χρονικό αντιπαράθεσης)

Χρονικό αντιπαράθεσης.....

Υγεία